

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**MİLLİ DİRENİŞTEN
İSTİKLÂL HARBİ'NİN İLK ZAFERİNE
MARAŞ'IN KURTULUŞUNUN
100. YILI**

EDİTÖRLER
Nejla GÜNAY
Hüseyin TOSUN

ANKARA-2021

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Milli Direnişten İstiklâl Harbi'nin İlk Zaferine Maraş'ın Kurtuluşunun 100. Yılı /ed.:Nejla Günay, Hüseyin Tosun.__Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2021.

XII,628s.:tbl.:res.:24cm.__(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını no:497)

Eser, elektronik kitaptır.

ISBN:978-975-17-4801-0

1.KAHRAMANMARAŞ (TÜRKİYE)__TARİHİ__20.YÜZYIL

2.TÜRKİYE__TARİHİ__DEVİRİM,1918-1932

I.Günay, Nejla, ed. II.Tosun, Hüseyin, ed. III.E.a.: Milli Direnişten İstiklâl Harbi'nin İlk Zaferine Maraş'ın Kurtuluşunun 100. Yılı IV.Seri

956.6710102

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Prof. Dr. Hayati AKYOL
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ

KİTAP SATIŞ : **ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ**
Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73
web : <http://www.atam.gov.tr>
e-mağaza : emagaza-atam.ayk.gov.tr

ISBN : 978-975-17-4801-0
YAYIN NO : 497
BASKI HAZIRLIK : Erdal Basım Yayın Dağıtım

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	VII
--------------	-----

GİRİŞ

Genel Hatlarıyla Tarihi Süreç İçinde Türk Milli Mücadelesinin Anlam ve Önemi Adnan SOFUOĞLU	1
--	---

BİRİNCİ BÖLÜM

MARAŞ MİLLİ MÜCADELESİ İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR VE ÇATIŞMALAR

Maraş'ın Millî Mücadelesi Nejla GÜNAY	15
Bağımsızlık ve Kent Savunmasının Öncüsü Kahramanmaraş Yaşar AKBIYIK	75
Sivas Kongresi ve Suriye İtilafnamesi Kararları Ekseninde Maraş'ın Kurtuluşu Üzerine Bir Değerlendirme F. Rezzan ÜNALP	101
Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş Savunmasını Yönlendirmesi Ahmet EYİCİL	125
İstiklale Giden Süreçte Maraş'ta Yaşananlar İbrahim SOLAK - Sebiha ÇOMRUK	163
Maraş Savunmasında Temsil Heyeti'nin Yürüttüğü Faaliyetler Fahri KILIÇ	197
Maraş Kurtuluş Savaşında Türkoğlu Cephesi İlyas GÖKHAN	225

Milli Mücadele Döneminde Antep-Maraş Dayanışması Nuri YAVUZ	265
---	-----

İKİNCİ BÖLÜM

YABANCI KAYNAKLARDA MARAŞ MİLLİ MÜCADELESİ

İngiliz İşgali Döneminde Maraş'ta Türk-Ermeni İlişkileri Mustafa Sıtkı BİLGİN	279
The Fallen Balance Maxime GAUIN	293
Sovyet Tarih Yazımında Fransız İşgaline Karşı Maraş Ulusal Mücadelesi Sevinç ALİYEVA	337
Maraş Olayları (1920, İngiliz Belgelerine Göre) Neşe ÖZDEN	367
Amerikalı Misyonerlerin Günlüklerinde Maraş Savunması Mustafa Edip ÇELİK	395

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK BASININDA MARAŞ MİLLİ MÜCADELESİ VE MARAŞ'IN İŞGALİNE TEPKİLER

Milli Mücadelede Maraşlıların Hükümet Düşüren Direnişi: Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifasının Maraş Havalisindeki Tepkileri Mehmet ŞAHİNGÖZ	423
Maraş'ın İşgaline Çeşitli Kuruluş ve Kamuoyundan Gelen Tepkiler İsmail ÖZÇELİK	437
İzmir'in İşgalinin Maraş'taki Yankıları Haluk SELVİ	453

Maraş Yerel Basını ve Ulusal Basına Göre Maraş Millî Mücadelesinin Değerlendirilmesi (1923-1960) Cengiz ŞAVKILI - Ali AKYILDIZ	467
--	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MARAŞ'IN KURTULUŞUNUN SONUÇLARI

Maraş'ın Kurtuluşunun Yankıları Hale ŞIVGIN	499
Maraş'ın İşgalden Kurtuluşu ve TBMM Tarafından İstiklal Madalyası ile Onurlandırılması Erhan ALPASLAN	515
Maraş Millî Mücadelesinde Bir Motivasyon Aracı Olarak “Ümmet” ve “Millet” Kavramları Tülay AYDIN	555
Savaş Konulu Maraş Ağıtlarının Söz Varlığı Üzerine Dilek ERGÖNENÇ	583
FOTOĞRAFLAR.....	611

ÖN SÖZ

1918 yılı 30 Ekim’inde imzalanan Mondros Mütarekesi, Türk milletinönünde çok zor günler, haftalar, hatta aylar olacağıının habercisi gibidir. Türk ordusu sekiz yıldır doğuda, batıda, güneyde düşmanlarla çarpışıp Çanakkale’de, Kutü’l Amare’de ve Bakü’de destan yazmış olmasına rağmen bu makûs talihten kaçamamıştır.

Mondros Mütarekesi’nden sonra İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen yerler arasında İzmir, Muğla, Antalya, Adana, Mersin, İskenderun gibi birçok şehrin yanı sıra Maraş da vardı. Maraş, İngiliz ve Fransızların kendi aralarında yaptıkları Sykes-Picot antlaşmasını uygulamaya koyabilmek için önce İngilizler tarafından işgal edilmiş, daha sonra İngilizler burayı Musul’a karşılık Fransızlara bırakmıştı. Hâlbuki Mondros Mütarekesi, İtilaf Devletlerine Maraş ve çevresini işgal etme hakkı vermiyordu.

Maraş Millî Mücadelesi, işgal ordusunda görevli bazı subayların anılarını yayımlamasıyla erken tarihlerde literatürde yer aldı. Bunlara, 1921 yılında Fransız işgal kuvvetlerinde komuta kademesinde yer alan Albay Brémond tarafından kaleme alınan “**La Cilicie en 1919-1920**” ve 1937 yılında yine Fransız ordusunda görev alan Paul Du Véou’nun yazdığı “**La Passion de la Cilicie 1919-1922**” adlı çalışmalar örnek gösterilebilir. 1920’li yıllarda Çukurova’nın durumu bazı makalelere de konu oldu. Price Clair, “Present Turkish Rule in Cilicia”, başlıklı çalışmasını 1922 yılında New York’ta **Current History**, dergisinde yayımladı. Aynı yıl Major Compton, “The French Campaign of 1920–21 in Cilicia” adını verdiği makalesini **Royal United Service Institution Journal** dergisinde yayımladı.

Ermenilerin 1965 yılında Lübnan’da Türkiye’yi suçlayıcı bazı kararlar almasından sonra Çukurova’da yaşananları yeniden gündeme getirecek şekilde yeni yayınlar hazırladıkları ve özellikle hatırat türünde çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Bunlar arasında doğrudan Maraş’ı konu alan iki çalışma bulunmaktadır. Birincisi Maraş’ta 1920

yılında, yani işgal ve direnişin yaşandığı dönemde Maraş Protestan Cemaati lideri olan ve Fransız işgalinde aktif rol oynayan Abraham Hartunian'ın Boston'da 1968 yılında basılan “**Neither to Laugh nor to Weep a Memoir of the Armenian Genocide. translated from the original Armenian manuscripts by Hartunian**” adlı anıları; ikincisi ise Amerikalı misyoner Stanley E. Kerr tarafından hazırlanan ve 1973 yılında New York'ta basılan “**The Lions of Marash: Personal Experiences With American Near East Relief 1919–1922**” adlı eserdir. Konu yabancı literatürde 1978 yılında, **The Armenian Review** dergisinde Mabel Evelyn Elliot tarafından yazılan “**The 22 Days of Marash: Papers on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920**”, adlı çalışmayla yeniden gündeme getirildi. Konunun diğer tarafı olan Türklerin, konuyu literatüre daha geç tarihlerde aktardıkları görülmektedir.

1920 yılı başında Maraş halkı, şehirlerini işgal eden Fransızlara ve onların işbirlikçisi Ermenilere karşı imkânsızlıklar içinde bir direniş yürütmüştü. Bu şanlı mücadele her bir Maraşlı ailede nesilden nesile aktarıldı. Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Nejla Günay'ın “Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları” adlı kitabı için yazdığı takdim yazısında, Türk İstiklâl Savaşı'nda varlığını koruyan bir şehrin kadın-erkek bütün evlatlarının ortaya koyduğu bu kahramanlık destanını ölümsüzleştirerek yeni nesle aktarma çabalarını iki gruba ayırarak tasnif etmektedir. Prof. Özdemir'e göre; 1958 yılında Siret İstemi tarafından yazılan ve İstanbul'da Dağarcık Çocuk dizisinde basılan “**Madalyalı Şehir**” adlı kitap Maraşlıların kahramanlık destanının ölümsüzleştirilerek sonraki kuşaklara aktarılmasında büyük katkı sunmuştur. Bu sebeple Kahramanmaraş Millî Mücadelesi ile ilgili çalışmaları 1958 öncesinde yazılanlar ve 1958 sonrasında yazılanlar şeklinde tasnif etmek bu eserin sunduğu katkıya bir şükran ifadesidir.

1958'de, Madalyalı Şehir'den önce Kahramanmaraşlıların Türk İstiklâl Savaşı'nda gösterdiği efsanevi direnişi anlatan yalnızca dört popüler yayın bulunmaktadır. Bunların ilki çalışma 1942 yılında, Adil Bağdatlılar tarafından kaleme alınan “**Uzun Oluk İstiklâl Harbinde Maraş**” tır. Hatırat türündeki diğer bir eser 1943 yılında basılan Hüsamettin Karadağ'ın “**İstiklâl Savaşında Maraş**” kitabıdır. Üçüncüsü,

12 Şubat 1944 günü Maraş'ta Kurtuluş Bayramı törenlerini izleyen Hasan Reşit Tankut'un, aynı yıl bu törenleri ve çevrede yaptığı geziyle ilgili izlenimlerini anlattığı "**Maraş Yollarında**" adlı eseridir. Dördüncüsü ise 1953'te Ali Sezai Kurtaran'ın "Demokrasiye Hizmet" gazetesinde "**Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesi'nden Kısa Notlar**" başlıklı yazı dizisidir.

1958'den sonra yazılan eserler; Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi'nden çıkmıştır ve Maraş Millî Mücadelesi'ni de konu almaktadır. Ahmet Hulki Saral'ın 1966 yılında çıkan "**Türk İstiklâl Harbi IV, Güney Cephesi**" ve 1970 yılında aynı yazarın Tosun Saral ile birlikte çıkardığı "**Vatan Nasıl Kurtarıldı**" bunlara örnektir. Her iki eserde de Maraş'ta, Fransızlarla işbirlikçi Ermenilere karşı gösterilen efsanevi direnişle birlikte komşu şehirler Antep, Urfa ve Adana'daki direniş de anlatılmaktadır.

1960'lı yıllarda Arslan Toğuzata, Ali Rıza Pişkin gibi Milli Mücadele kahramanlarının yazdıkları kısa anılar "**Edik**" dergisinde yayımlanarak Maraşlı Müslümanların kahramanlıkları yeni nesillere aktarılmış ve kahramanlık ruhu canlı tutulmuştur. 1969 yılında Halit Kurtaran ve Celal Çoğalan "**Her Yönü ile Maraş**" adlı eseri yayımladı. Şehrin "Kahramanlık" unvanını aldığı 1973 yılında, daha önce 1921 yılında eski harflerle basılan Besim Atalay'ın "**Maraş Tarihi ve Coğrafyası**" adlı eseri yeni harflere aktarılarak Mehmet Yusuf Özbaşı tarafından yeniden yayımlandı.

Maraş Millî Mücadelesi, arşiv belgelerine ulaşmanın zor olduğu bu dönemlerde yayımlanmış az sayıdaki bu çalışmalara bakılarak yazılabiliyordu. Dolayısıyla olaylar ve Millî Mücadele kahramanları anlatanların bildiği, gördüğü kadar yeni nesillere aktarılıyordu. 1980'li yıllarda Osmanlı Arşivi ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmasıyla belgelere ulaşımın kolaylaşması ve yeni üniversiteler kurulması akademik çalışmaların artmasına zemin hazırladı.

1980'li yıllardan itibaren şehrin farklı dönemleriyle ilgili çalışmaların artmaya başladığı tespit edilmektedir. Kahramanmaraş Millî Mücadelesi ile ilgili olarak Yalçın Özalp'in; 1984 yılında "**Mustafa Kemal**

ve **Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**" ve 1986 yılında "**Gazilerimizin Dindinden Millî Mücadelemiz**" adlı derlemesi Kahramanmaraş Belediyesi tarafından yayımlandı. Aynı yıl Mehmet Yusuf Özbaş'ın "**Dava 1920 Maraşlı-Fransız Harbi**" başlıklı çalışması yayımlandı. 1987 yılında İlhan Yerlikaya, Selçuk Üniversitesi'nde "**Millî Mücadele'de Maraş**" konulu bir tez hazırladı. 1986 yılında Mehmet Şahingöz "**İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**", Yaşar Akbıyık'ın "**Millî Mücadele'de Güney Cephesi Maraş**" adlı tezleri Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde hazırlandı. Akbıyık tarafından hazırlanan tez 1990 yılında Atatürk Araştırma Merkezi tarafından kitap olarak basıldı. 1988 yılında Hale Şıvgın'ın "**Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri**" başlıklı incelemesi **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**'nde yayımlandı.

1992 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nin kurulmasından sonra bölge tarihine yönelik tezlerin sayısında bir artış olduğu gözlenmektedir. Bunlardan bir kısmı yine Kahramanmaraş Millî Mücadelesi ile ilgilidir. 2006 yılında Hatice Başkan'ın "**Türk Basınının Fransız İşgali Altındaki Maraş'ı İşlemesi**" ve 2015 yılında Ela Zehra Moroğlu'nun "**Millî Mücadele'de Maraş'ta İz Bırakan Şahsiyetler**" adlı tezler hazırlandı.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde görev yapan öğretim üyelerinden Ahmet Eyicil, Cengiz Şavkılı, Erhan Alpaslan, Orhan Doğan, Memet Yetişgin gibi isimlerin Maraş Millî Mücadelesi ile ilgili makale ve tebliğleri bulunmaktadır. Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'la ilgili konular diğer üniversitelerde görev yapan akademisyenler için de cazip gelmiştir. Mesela Haluk Selvi, Nejla Günay, İsmail Özçelik, Nuri Yavuz, İlyas Gökhan ve daha birçok araştırmacı Maraş Millî Mücadelesi'ni konu alan çalışmalar yapmışlardır. Bu araştırmacılar-dan bazıları aynı zamanda Maraşlıdır.

Özellikle 1990'lı yıllardan sonra üniversitenin yürüttüğü çalışmalar Kahramanmaraş Belediyesi tarafından desteklenmiştir. Üniversite-Belediye işbirliği ve Kahramanmaraş Belediyesi tarafından uluslararası sempozyumlar düzenlenerek konunun birçok yönüyle ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu sempozyumların ilki; 1986 yılında

“**Kahramanmaraş Kurtuluş Sempozyumu**” ikincisi 1999 yılında “**Cumhuriyetin 75. Yılında Kahramanmaraş**”, üçüncüsü 2004 yılında “**I. Kahramanmaraş Sempozyumu**” adıyla Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlendi. 2017 yılında düzenlenen “**Millî Mücadele Dönemi’nde Maraş**” sempozyumu ise Belediye–Üniversite işbirliği ile ortaya çıktı.

Her Maraşlı çocukluğunda dinlediği direniş öykülerinin kahramanlarını anmak, onlar için bir şeyler yapmak istemiştir. Bu satırların yazarı da dedesi Mustafa Çavuş’un kahramanlık hikâyeleriyle büyümüş, fakat onun neler yaptığını daha önce yayımlanan hatıratlarda adı geçmesine rağmen uzun yıllar belgeleyemediği için yazamamıştır. Millî Savunma Bakanlığı’nın askerlik dönemiyle ilgili belgeleri vermeye başlamasıyla, dedesinin askerlik belgelerini almış ve onun iki madalyalı gerçek bir kahraman olduğunu resmi kayıtlarda da görüp yazmıştır. Maraş mücadelesinde rol oynayanların torunları bu yolu izleyerek atalarının mücadeledeki rollerini ortaya çıkarabilecektir. Böylece emsalsiz direniş, sınırlı sayıdaki hatıratla yazılmaktan kurtarılacak ve direnişin gizli kalmış adsız kahramanlarının ortaya çıkarılması da mümkün olabilecektir.

1920 yılında gösterilen ve tarihe altın harflerle işlenen Maraş Millî Mücadelesi 100. yılında görkemli programlarla anıldı. Türkiye Cumhurbaşkanlığı, konuyu sahiplenip himaye etti. Kahramanmaraş Valiliği, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ve Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi başta olmak üzere bazı kurumlar bu anma törenlerinin yapılması için görevlendirildi. Bu kapsamda oluşturulan kurulun bazı çalışmalar yaptığı Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen organizasyonlardan anlaşılmaktadır. Bahsedilen kurumlar içerisinde görev almayanlar da bu tarihi sorumluluğu hissedip bireysel etkinlikler için çaba sarf etmiş ve bunun için devletin müstesna kurumlarından işbirliği ve destek talep etmiştir. Maraş’ın tarihçi evlatları bir sempozyum düzenlemek için Maraş’ta yaşamak gerekmediğini düşünerek harekete geçmiştir. Sempozyum, Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Nejla Günay’ın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu’na teklifiyle or-

taya çıktı. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nün de işbirliği sağlanarak 11 Şubat 2020'de Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde "**Millî Direnişten İstiklâl Harbi'nin İlk Zaferine: Maraş'ın Kurtuluşunun 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu**" gerçekleştirildi. Maraş konusuna emek veren araştırmacıların çoğu Maraş'a gelip tebliğ sundular. Sempozyuma desteklerinden dolayı Prof. Dr. İbrahim Solak ve Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Orhan Doğan'a teşekkür ederim.

Bu kitap çoğunlukla Kahramanmaraş'ta 11 Şubat 2020'de, şehrin düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yılı anısına düzenlenen sempozyumda sunulan tebliğlerin kitap bölümü hâline getirilmesiyle ortaya çıktı. Sempozyuma katılmayan bazı hocalar da bölüm yazmak suretiyle kitaba katkı verdiler. Sempozyumun düzenlenmesi ve bu eserin basımı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Adnan SOFU-OĞLU'nun desteğiyle mümkün oldu, aksi takdirde bu çalışmalar yapılamazdı. Kendisine müteşekkirim. ATAM Bilimsel Çalışmalar Müdürü Hüseyin TOSUN desteğini esirgemedi ve çalışmayı bütün aşamalarında kolaylaştırdı. Kendisine ne kadar teşekkür etsem az. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Başkanı Hayrettin GÜNGÖR, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Niyazi CAN, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Sağlık, Sosyal ve Kültür İşleri Dairesi Başkanı Duran DOĞAN, Türk Ocakları Genel Başkanı Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Türkiye UNESCO Temsilcisi Prof. Dr. Öcal OĞUZ ve çalışmalarıyla bu eserin ortaya çıkmasına katkı veren bütün meslektaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Prof. Dr. Nejla GÜNAY

GİRİŞ:
GENEL HATLARIYLA TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE TÜRK MİLLİ
MÜCADELESİNİN ANLAM VE ÖNEMİ

Adnan SOFUOĞLU*

Tarih yalnız geçmiş, dünü araştırdığı için yazılmaz ve okunmaz. Tarih geçmiş araştıranı canlandırırken bugünü anlamamızı sağlar ve yarına yani geleceğe de ışık tutar. Bunun için tarihe her ülkede çok değer verilir öğretilir ve okunur.

Osmanlı Devleti 18. Yüzyılın sonlarından itibaren iki önemli sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan biri devletin toprak bütünlüğünün korunması bir diğeri de kimlik sorunudur.

Osmanlı Devleti II. Viyana kuşatmasından beri toprak kaybetmeye başlamıştı. 1683-1699 savaş ve kayıplarını, 1768-1774 savaş ve kayıpları 1787-1792 savaş ve kayıpları takip etmiş, bu durum askeri zayıflıkların tamamını ortaya çıkarmıştır¹.

Bu gelişmelerin yanı sıra Osmanlı Devleti, 1820'de patlak veren Eflak-Buğdan isyanının bastırılmasının hemen ardından 1821 yılında Mora'da başlayıp alevlenmiş olan Yunan ayaklanması, 1828-1829 savaşında Rusya karşısında mağlubiyet, bu gelişmelerle bağlı olarak ortaya çıkan Müslüman göç akını ile Devlet, yeni toprak kaybının yanı

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri, (XVIII ve XIX. Asırlarda)**, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara, 2019, s.2 v.d.; Ahmet Emin Yalman, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 2018, s. 25-27; Toprak kayıpları için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V. Cilt, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s. 13 v.d.; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1953, s. 403 v.d. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, 3. Baskı Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1975, s. 95 v.d.-s. 257 v.d.; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Üçüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 43 v.d.

sıra devlet yönetimine destek sağlayacak yani devlete bağlılık oluşturacak kolektif bir kimlik oluşturulması sorununu ile karşı karşıya kaldı².

Osmanlı Devleti'nin bu durumu, doğal olarak Avrupa devletlerinin gündeminde de yer alıyordu. Osmanlı Devleti'nin bu durumunun yani zayıflığının en sonunda rekabet halindeki büyük Avrupa güçlerinin doldurmak isteyeceği bir güç boşluğu oluşturacağı, bunun Napolyon Savaşları'nın sona ermesi sonrası 1815 yılında Viyana Kongresi'nde oluşturulan Avrupa uyumu (İngilizce Concert of Europe yahut Uluslararası Viyana Düzeni) ile sağlanmaya çalışılan Avrupa'nın istikrarını tehlikeye sokabileceğini şeklinde değerlendirilmekteydi.

Avrupa uyumu; 1815 yılından I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılına kadar geçen dönemde, Avrupa devletlerinin uluslararası arenada siyasi güçler dengesini gözeterek hareket etmelerini sağlayan sistemdi. Genellikle büyük devletlerin barışın tehdit edildiğine inandıkları anda topladıkları konferanslar şeklinde yürüyordu

Osmanlı Devleti'nin durumu ki o sırada Devlet Yunan ayaklanması ile uğraşıyordu, 1822'de Fransa'nın İspanya'daki kargaşaya "kralcılarını" safında müdahale etme konusunu tartışmak üzere toplanan Verona (Avusturya) Kongresi esnasında Rusya'nın "şark meselesi" tanımlamasıyla gündeme getirildi. Böylece "Şark Meselesi" ifadesi diplomasi diline de girmiş oluyordu³.

² Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 99-107.; Uçarol, **a.g.e.**, s. 98 v.d.

³ Viyana Kongresi için bkz. Uçarol, **a.g.e.**, s. 34 v.d.; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 30-35 ve s.42 vd. Şark Meselesi bkz. Kemal Beydilli, **Şark Meselesi, Osmanlı Devleti'nin Tasfiyesi ve Topraklarının Paylaşımı Kavgası**. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sark-meselesi>; İlknur Şimşek, **Viyana Kongresi Sürecinde Barışın İnşası ve Avrupa Ahengi (1814-1822)**, Minerva, 2014; Henry Kissinger, **Diplomasi, Özgün Adı Diplomacy Çeviren**: İbrahim H. Kurt Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Editör: Funda Keskin, İkinci Baskı, İstanbul 2000, s. 81 v.d.; Yusuf Akçura, **Şark Meselesine Dair ve Eski "Şûrây-ı Ümmet"te Çıkan Makâlelerimden**, Hazırlayan: Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

Burada şark meselesi olarak ifade edilen ve dönemin Avrupa devletlerinin ortaya koydukları ve uygulamaya çalıştıkları genelde Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları detaylandırılması yapılmayıp ve sadece bu tespitle yetinilecektir.

Yukarıda özetle ifade edilen sorunlarla boğuşan Osmanlı Devleti özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren kapitülasyonlar sorunu ile de kaşı karşıya kalmıştır. Kapitülasyonlar ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1535'te o günkü şartlar çerçevesinde Fransa'yı desteklemek mahiyetinde bir lütuf olarak verilmişti. Daha sonra bu sistem Avrupa devletleriyle yapılan benzer antlaşmalara model olmuş, 1579'dan 1800lere kadar İsviçre ve Vatikan dışında Rusya dâhil tüm Avrupa devletlerini kapsamış ve bu ülkelerin ayrıcalıkları olmuştur. Bu durumdaki Osmanlı Devleti 1830-1838'de Amerika ve Belçika ile yeni kapitüler antlaşmalar imzalamıştır. 1838'de Fransa ile imzaladığı antlaşma ile kapitülasyon imzalarını teyit etmiştir. İngilizlerle de 1838 ticaret antlaşması yapmış ve İngiltere'ye önemli imtiyazlar tanımıştır.

Kapitülasyonlar ilk verildiğinde Osmanlı Devleti'ne gelen yabancılar çok azdı ve sorun teşkil etmiyordu. Ancak özellikle 19. yüzyıldan itibaren ülkede yabancılar çok artmış ve bunların uygunsuz ve kanunsuz hareketleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca kapitülasyonlar sebebiyle yabancılar birçok şeyden muaf olduğu için (vergi, askerlik v.s) zamanla bunların her alanda etkinlikleri artmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine gelindiğinde Türkiye'nin Sigorta, banka, maden, taşıma ve aydınlatma. Kamu hizmetleri, liman ve gemi işletme gibi büyük iktisadi ve sanayi teşebbüsünün neredeyse tamamı yabancıların eline geçecektir. Bu bağlamda kapitülasyonlar, Devleti, sırf yabancılar hesabına çalışan bütün kârını yabancılarla ve kesesine akıtan bir memleket haline getirmişti⁴.

⁴ Kapitülasyonlar hakkında geniş bilgi için bkz. M. Cemil Bilsel, Lozan, C.2, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25 v.d. Kapitülasyonların etkileri için bir değerlendirme bkz. Ernest Jackh, **Yükselen Hilal Türkiye'nin Dünü, Bugünü ve Yarını**, İngilizceden Çeviren: Sakıp Murat Yalçın, İkarus Yayınları, İstanbul, 2008, s. 91 v.d.

İşte genel anlamda bu tip sorunlarla karşılaşmış olan Osmanlı Devleti, dönemin Avrupa devletlerinin kendisine yönelik politikaları karşısında Kendisi de toprak bütünlüğünü koruma, devlete bağlılık oluşturacak bir yeni kimlik oluşturma ve her alanda elini ayağını bağlayan kapitülasyonlardan kurtulma çarelerini içeren bir politika uygulamaya çalışmakta olduğunu görüyoruz.

Bu anlamda Osmanlı Devleti varlığını ve birliğini korumak ve mümkünse devleti güçlendirmek için birtakım tedbirler almaya çalışmış ve reformlar yapmaya yönelmiştir. Bu bağlamda özellikle II. Mahmut dönemi reformları ile 1839 Tanzimat fermanı,⁵ 1856 Islahat Fermanı⁶ 1876 Kanun-i Esasi reformları örnek olarak gösterilebilir⁷. Devleti yeniden yapılandırmaya, Osmanlılık esası üzerinde yeni bir kolektif kimlik oluşturmaya yönelik bu girişimler aynı zamanda kapitülasyon imtiyazlarının kaldırılmasını da ister istemez gündeme getirecektir.

Osmanlı Devleti tarafından kapitülasyonları kaldırmaya yönelik ilk uluslararası siyasi girişim 1856 Paris Kongresinde gerçekleşmiştir. 1854-56 Kırım Harbi sonrası toplanan Paris Konferansı'nda, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın üstün nüfuzundan kurtarmak ve Avrupa'nın müşterek nüfuzu altına koymak için Osmanlı Devleti'nin topraklarının tamamıyeti (toprak bütünlüğü) bir Avrupa menfaati arz eder sayılmış ve Osmanlı Devleti'nin İstiklali ve topraklarının tamamıyeti müşterek teminat altına alınmıştı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler hukukundan istifade etmesi kabul edilmişti. (8 Mart 1856) Bilhare Akit Devletler bir sonraki oturumda (25 Mart) Osmanlı Devleti'ni Avrupa siyasi rejimine katılmaya davet etmişlerdi. Bunun

⁵ Reformlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Karal, **a.g.e.**, C. V, 4. Baskı, Ankara, 1983, s. 87 v.d. ve 169 v.d.; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 2. Baskı, Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984, s. 77 v.d. ve 106 v.d.; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, Çeviren: Mehmet Harmancı, 3. Baskı e Yayınları, İstanbul, 2000, s. 25 v.d. ve 91 v.d.

⁶ Geniş bilgi için bkz Karal, **a.g.e.**, C. VI, 2. Baskı, Ankara, 1976, s. 1 v.d.; Lewis, **a.g.e.**, s.115 v.d. s.

⁷ Geniş bilgi için bkz Karal, **a.g.e.**, C. VII, 2. Baskı, Ankara, 1983, s.209 v.d. Ayrıca reformlar için bkz. Lewis, **a.g.e.**, s. 158 v.d.; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **a.g.e.**, s. 219 v.d.

üzerine, Osmanlı Devleti’ni Konferans’ta temsil eden Sadrazam Âli Paşa, ülkede yapılan ve yapılmakta olan ıslahatı da ileri sürerek kapitülasyonların kaldırılmasını istedi. Bu talebe diğer devletlerin temsilcileri iyimser yaklaşmakla beraber, o zaman olumlu bir fiili neticeye ulaşmayacaktır⁸.

Buna rağmen Osmanlı devlet adamları kapitülasyonların kaldırılması girişimlerini her uluslararası platformda gündeme getirip yenileyeceklerdir (Ali Paşa 1862’de 1871’de adliye vekili Fevzi Paşa). Ancak her defasında cevap menfi olacak ve kendilerine “Evvela ıslahat yapın ve yabancılara her mutemedin (kendine güvenilen) memlekette buldukları teminatı veriniz” denecektir⁹.

1908 de ikinci defa Meşrutiyete geçilince dönemin yöneticileri de öncekiler gibi Türkiye’nin nasıl korunacağı, güçlendirileceği ve özgürleştirileceği temel sorunlarıyla karşı karşıya geldi. Bunun için içerde önemli reformların yapılması, aynı zamanda dış güçlerle de savaş verilmesi gerektiği gerçeğiyle yüzleşti. Bu çerçevede her şeyden önce devleti bağlayan her türlü kayıttan ve imtiyazlardan yani kapitülasyonlardan kurtulma çabaları sürdürülecektir¹⁰. Bu bakımdan Meşrutiyet döneminde hükümetler, beyannamelerine bu tür kayıtların yani kapitülasyonların kaldırılmasını koyacak ve uluslararası platformlarda da girişimlerde bulunacaktır. Nitekim meşrutiyet sonrasında karşılaşılan uluslararası büyük sorunlardan biri olan Bosna Hersek’in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı üzerine 26 Şubat 1909 da bu devletle yapılmak zorunda kalınan protokolde ilhak tanınmış, buna mukabil kapitülasyonlarla ilgili Osmanlı Devleti lehine üç madde (madde 6-7-8) konmuştur. (Vaat şeklinde de olsa 8. madde de “Babıali Osmanlı memleketinde uhudu atika usulüne son vermek ve yerine Devletler Hukuku usulünü vaz eylemek maksadıyla, ilgili olan büyük devletler ile bir Avrupa Konferansında veya sureti aharla müzakereler icrası niyetinde bulunduğu cihetle Avusturya-Macaristan Hükümeti Osmanlı

⁸ Bilsel, **a.g.e.**, C.2, s. 46 v.d.

⁹ Bilsel, **a.g.e.**, C.2, s. 56-57

¹⁰ Jackh, **a.g.e.**, s. 107 v.d. Yalman, **a.g.e.**, s.49 v.d.

Devleti'nin işbu niyetini samimi bir şekilde tasdik ve bu hususta kendisine yardımda bulunacağını beyan ediyordu.)¹¹

Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'ye olan müdahalesi ve askeri işgali üzerine ortaya çıkan Trablusgarp Harbi sonrası imzalanan Lozan Uşi Antlaşması'nda da Avusturya-Macaristan ile yapılan protokoldeki maddeler aynı ibarelerle yer aldı¹².

Özellikle 2. Meşrutiyet döneminde, II. Mahmut ama daha çok Tanzimat Fermanı ile başlatılan reformlardan itibaren uygulamaya çalışılan Osmanlılık kimliği yanı sıra İslamlık ve Türklük temelinde yeni kimlik anlayışları ve arayışları da gündeme gelecektir¹³. I. Dünya Harbine gelindiğinde durum buydu.

1914 Temmuz ayı sonları itibarıyla I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile yaptığı gizli ittifak antlaşmasıyla Üçlü İttifak'ın yanında yer almıştı¹⁴. Bu çerçevede Ekim 1914 sonlarında Üçlü İttifak saflarında I. Dünya Savaşı'na katılacak olan Osmanlı Devleti'nin hedef ve gayesi diğer bütün büyük Avrupa devletleri gibi saldırı ve işgal değildi, aksine savunma yapıp devlet ve ülke bütünlüğünü yani toprak bütünlüğünü korumak ve tam bağımsız bir devlet haline gelmekti¹⁵. Bu konuyla ilgili İttihat ve Terakki

¹¹ Bilsel, **a.g.e.**, C.2, s. 60-61

¹² Bilsel, **a.g.e.**, C.2, s. 61-62

¹³ Geniş bilgi için bkz. Lewis, **a.g.e.**, s. 321 v.d., Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1976.; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, Baskı Tarihi yok (1978?), s. 404 v.d.; Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, İstanbul, 1998.

¹⁴ Jackh, **a.g.e.**, s. 17 v.d.; Carl Muhlman, **İmparatorluğun Sonu 1914 Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?**, Çeviri: Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 77 v.d.; Bilsel, **a.g.e.**, C.1, İstanbul, 1998, s. 149 v.d.; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 418-420.; Cavit Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, C.2, (Yayına Hazırlayan: Hasan Babacan- Servet Avşar), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, s. 613 v.d.; Yalman, **a.g.e.**, s.79-81.

¹⁵ Yalman, **a.g.e.**, s. 81-83.; Muhlman, **a.g.e.**, s. 97 v.d.; Bilsel, **a.g.e.**, C.1, İstanbul, 1998, s. 161 v.d.; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 420-422.; Stanford J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Savaşa Giriş**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.; Jackh, **a.g.e.**, s. 131 v.d. Savaşa katılışla ilgili Enver Paşa'ya atfedilen belge şüphelidir. Sait Halim Paşa Karadeniz hadisesini Almanların hazırlayıp uyguladıklarını söylüyor. Bkz. Bilsel, **a.g.e.**, C.1, s. 178 v.d. ve Adnan Sofuoğlu-Seyfi Yıldırım, **Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2018 s. 10 24 nolu dipnotu.

Hükümeti'nin tavrı "Türkiye savaş sonunda Mısır'ın tamamını, Rusya'nın yarısını alsa da kapitülasyonlardan kurtulmadığımız sürece özgür kalamayız" şeklindeydi¹⁶. Nitekim Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden bu yönde adımlar atıp tedbirler alacaktır¹⁷. Bu çerçevede hem müttefiklerin hem de muhasımların kapitülasyonlardan kolay kolay vazgeçmeyeceklerini bilen ve gören dönemin hükümeti, meseleyi bir emri vaki ile çözmek yoluna başvuracaktır. (Hükümet, anlaşmaların, imzacılarından yalnızca biri tarafından feshedilmesi pek müstesna Ahval ve Şerait (haller ve şartlar) karşısında caiz olacağı hükümüne dayanarak, bu durumun ve şartların tamamıyla mevcut bulunduğunu beyan edip) 9 Eylül 1914'te Kapitülasyonların mülga olduğunu ilan etmiş ve ardından da bu yeni durum için gerekli düzenlemeleri ve reformları başlatmıştır¹⁸. Buna en büyük tepki de ne gariptir müttefiklerden en çok da Alman Büyükelçisi Hans Freiherr von Wangenheim'den gelmiştir. Bu süreçte tek taraflı kaldırılan Kapitülasyonların kalıcı olması savaş sonrasında bu yönde destek sağlanması için Avusturya ama özellikle Almanya nezdinde üst düzey görüşmeler sürdürülmüştür¹⁹.

Ancak dört yıldan fazla süren Savaşı, Osmanlı Devleti'nin yer aldığı ittifak (Üçlü İttifak) kaybedecektir. Bu durumda 28 Eylül'de mütareke imzalayıp savaştan çekilen Bulgaristan'dan sonra 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalayan Osmanlı Devleti de savaştan çekilmiştir. Ardından birer hafta arayla Avusturya-Macaristan ile Almanya mütareke yapmışlar ve savaştan çekilmişlerdir. Böylece İtilaf

¹⁶Jackh, **a.g.e.**, s. 94 ve 155

¹⁷ **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı yayınları, İstanbul, 1986.s.181 ve devamı.

¹⁸ **Halil Mentеше'nin Anıları**, 222 ve devamı.

¹⁹ Bilsel, **a.g.e.**, C. 1, s. 166 ve C 2, s. 65-70.; Cavit Bey, **a.g.e.**, C 2, s. 666 v.d.; Yalman, **a.g.e.**, s. 132 v.d.; Jackh, **a.g.e.**, s. 95 ve 157

Devletlerinin galibiyetiyle Dünya Savaşı son bulmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye soktuğu gibi, kapitülasyonları da bütün şiddetiyle geri getirmenin yolunu açmıştır²⁰.

Mondros Mütarekesi görünüşte İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında ateşkesi sağlayıp savaşı durdurmuştu ama gerçekte Mütareke, Türkiye açısından savaşa bir ara vermişti. Esasında şimdi Türkiye açısından yeni bir mücadele, yeni bir savaş başlayacaktı. Yani Türkiye, yukarıdan beri anlatmaya çalıştığım hedef doğrultusunda verdiği mücadeleden vazgeçmeyecekti. Bu mücadele Türk Milletinin istiklâl ve bağımsızlık mücadelesi olacaktı. Bu da Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle “milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak” mücadelesidir²¹.

Yani Türkiye, Mondros Mütarekesi'nden sonra ortaya çıkan yeni durum karşısında “Misak-ı Milli”de²² ifadesini bulacak sınırlar dâhilinde toprak bütünlüğünü sağlama, tüm uluslararası bağlardan yani

²⁰ Bilsel, **a.g.e.**, C 2, s. 70-74. Mondros Mütarekesi için bkz. Bilsel, **a.g.e.**, C.1, s. 194 v.d., Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1962, s. 44 v.d.; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 1, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 28 v.d.; Ayrıca Mondros Mütarekesi tam metni bkz. Takvim-i Vekayi, 3 Teşrin-i sani 334, No: 3384. Ayrıca diğer mütarekeler için bkz. Pierre Renouvin, **1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, Türkçesi: Örgen Uğurlu, Örgün yayınevi, İstanbul, 2004, s. 726 v.d.; Armaoğlu, **a.g.e.**, 456-459.;

²¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk, (1919-1927)**, Bu günkü dille yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 9.

²² Jackh, **a.g.e.**, 185 v.d.

Misak-ı Milli Beyannamesi şöyledir:

Birinci Madde

Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan akşamının mukadderatı, ahalsinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikân tayin edilmek lazım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, irfânen, emelen müttehî ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı irkiye ve ictimaiyeleriyle şerâit-i muhiyelerine tamamıyla riayetkar, Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskun bulunan akşamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

İkinci Madde

Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-yı âmmeleriyle anavatana iltihak etmiş olan Elviye-i Selase için lede'l-icap tekrar serbestçe ârâ-yı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü Madde

Türkiye sulhuna talik edilen Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tespiti de seknesinin kemal-i hüriyetle beyan edecekleri ârâya teb'an vaki olmalıdır.

Dördüncü Madde

kapitülasyonlardan kurtulma ve yeni bir millî kimlik ‘vatandaşlık esasına dayalı Türk kimliği’²³ çerçevesinde tam bağımsız bir devlet olma mücadelesine girecektir. Çünkü esas mesele Türk Milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıydı. Bu da ancak tam istiklale sahip olarak gerçekleşebilirdi²⁴.

Bu çerçevede Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleşen Millî Mücadele başka bir adla İstiklal Harbi, Türk milletinin yeni bir uyanış ve diriliş mücadelesi olacaktır. Bu anlamda Mütareke sonrası dönem her bakımdan bir dönüm noktası durumundadır. Bu dönemde kurulmuş bulunan, cemiyet ve fırkalar kendi düşünce ve eğilimleri doğrultusunda mücadele etmişlerdir. Dolayısıyla bu mücadele, sadece cephede verilmemiştir. Mücadele ülkeyi işgal eden İtilaf Devletleri ve onların desteklediği kuvvetlerin yanı sıra bunlara destek olan bu zamana kadar Osmanlı Devlet idaresi içinde gayet rahat bir yaşayışa sahip olan ve şimdi Osmanlı Devleti’nden ayrılıp bağımsızlık peşinde koşan veya birleşmek arzusunda oldukları devletle işbirliği içine giren gayri Müslimler yanı azınlıklar ve onlara bilerek yâda bilmeye-

Makarr-ı Hilafet-i İslamiye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalat-ı âleme küşadı hakkında, bizimle sair bfl-umum alakadar devletlerin müttefikane verecekleri karar muteberdir. Beşinci Madde

Düvel-i İtilafiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasât-ı ahdiye dairelerinde ekalliyetler hukuku – memalik-i müteceviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyesiyle- tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Altıncı Madde

Millî ve iktisadî inkişafâtımız daire-i imkana girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umûra muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbab ve inkişafâtımızda istiklal ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssü’l-esas-ı hayat ve becamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sair inkişafâtımıza mani kuyûda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyünâtımızın şerâit-i tesviyesi de bu esasâta mugayir olmayacaktır.

bkz. **Mebussan Meclisi Zabıtları**, İçtimai Fevkalade, C. 1, s.144-145

Metin için ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2002, s.225-226. Ayrıca Misak-ı Milli’nin orijinal metni birçok çalışmada yer almaktadır.

²³ Bkz. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu (Anayasa) Madde 88. Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 128

²⁴ Atatürk, a.g.e., s. 9

rek destek olan yerli unsurlar ile topyekûn seferberlik halinde verilmiştir²⁵. Bu mücadele birtakım safhalara ayrılmış, olaylardan ve olayların akışından istifade edilerek milletin duygu ve düşünceleri hazırlanmış ve 19 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkışından itibaren basamak basamak ilerlenerek hedefe ulaşılmıştır²⁶.

Burada kitabın ana konusu ile ilgili yani Kahramanmaraş'la ilgili ufak bir başlık açmak isterim. Maraş'ta verilen mücadele elbette Türkiye Cumhuriyeti Tarihi için çok önemlidir. Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'nun birçok yeri gibi. Maraş da önce İngiliz kuvvetleri tarafından 23 Şubat 1919 da işgal edilmiş, ardından bölge Fransızlara devredilmiştir.

Şöyle ki, esasında daha I. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti topraklarını paylaşan ve Ortadoğu'yu kendi çıkarlarına göre düzenleyen 1916 Sykes-Picot gizli anlaşması ile Musul Fransızlara bırakılmıştı²⁷. Ancak İngilizler, varlığını bildikleri Musul'daki zengin petrol yataklarına ve Hindistan yolunun güvencesi olarak gördükleri Basra Körfezi'ne hâkim olmak istiyorlardı. Nitekim 15 Eylül 1919'da Fransa Başbakanı Clemenceau ile İngiltere Başbakanı Lloyd George arasında imzalanan Suriye İtilafnamesine ile bu hedeflerine ulaştılar²⁸. Bu anlaşma ile Musul ve çevresi İngiltere'ye devrediliyordu. Buna karşılık Fransa, İngilizlerin boşaltacağı Maraş, Antep ve Urfa Sancaklarını işgal edecekti. Bu anlaşma üzerine Fransızlar 29 Ekim 1919 günü aralarında 400 kadar Ermeni, 500 civarında Cezayirli asker bulunan birlikle sekiz buçuk ay İngiliz işgalinde kalan Maraş'a girdiler ve 30 Ekim'de Maraş'ı İngilizlerden teslim aldılar. Ancak Maraş'ın bu işgali Fransa ve destekçisi Ermenilere bedeli ağır olmuştur. Burada

²⁵ Yalman, **a.g.e.**, s. 317 v.d.; Bilsel, **a.g.e.**, C. 1, s. 349 v.d.; Lewis, **a.g.e.**, s. 239 v.d.; M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, C.1 ve 2, Ankara, 1959. Özetle Milli Mücadelenin örgütlenmesi ve süreç bkz. Sofuoğlu-Yıldırım, **a.g.e.**, s. 50 v.d.

²⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s. 10 v.d.

²⁷ Anlaşma ile ilgili bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 439-441.; Uçarol, **a.g.e.**, s. 398-399.; Paul C. Helmreich, **Sevr Entrkaları**, Çeviren: Şerif Erol, İstanbul 1996, s. 3-4; Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük 1787-1923**, Bilgi Kitabevi, Ankara, 2007, s. 260 v.d.

²⁸ Suriye İtilafnamesi bkz. Mustafa Yahya Metintaşı, "Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Döneminde Siyasal ve Sosyal Olaylar Ve Türkiye-Fransa İlişkileri" **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt/Volume: 4, Sayı, 1 Haziran 2019, ss. 78-112.

büyük can ve mal kaybına uğramışlardır. Bu mücadelede Maraş halkı da büyük kayıplar vermiştir. Ancak Maraş'ı savunmaktan hiçbir şekilde vazgeçmemiştir. Maraş halkının bu özverili mücadele sonucu bölgede tutunamayacaklarını gören Fransız kuvvetlerinin geri çekilmesi, Milli Mücadele'nin ilk kıvılcımı, Güneydoğu Anadolu'nun kurtulmasına giden yolun başlangıcını teşkil etmiştir. Maraş'ta kazanılan başarı millî mücadelenin ilk zaferiydi²⁹.

Ben Maraş'ta yürütülen Milli direnişin ayrıntıları üzerinde durulmayacaktır. Çünkü kitapta yer alacak makalelerde, Maraş'ta işgale karşı direnişin başlangıcı, yürütülme ve sona erme safhaları, idari, askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik temelleri, Maraş'ta verilen kahramanlık mücadelesinin Türk halkının Anadolu genelinde yürüttüğü bağımsızlık savaşına etkileri ve Heyet-i Temsiliye ile irtibatı gibi gelişmeler ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Sonuç olarak Türk milleti Mondros Mütarekesi sonrasında verdiği olağanüstü mücadeleyle kendi gücü ve imkânıyla kendisini yok etmek için uzanan elleri kırmış, boynuna takılmak istenen Mondros ve Sevr³⁰ Antlaşmaları gibi ölüm ilanlarını yırtıp atmış ve büyük mücadele sonunda fiilen elde ettiği neticeyi diğer taraf devletlerine Lozan'da çok güçlük de olsa kabul ettirmiştir. Lozan Barış Antlaşması Türk Milletinin istiklalidir. Lozan Barış Konferansı'na giden Türk heyetine verilen 14 maddelik talimatta, "Ermeni Yurdu", "Kapitülasyonlar", "Ordu ve donanmaya sınırlama konulamaz" ile "Yabancıların yasalarımıza uyacakları" hükümleri çok kesindir. Bu hükümlerle ilgili müzakereleri kesmek gerekirse Ankara'ya sorulmadan hemen kesilecektir. Ama özellikle bu hükümlerden nerdeyse yüzyıldan beri verilen yukarıdan beri anlatmaya çalıştığım asıl hedef olan ülkenin toprak bütünlüğü (şimdi yeni şartlar çerçevesinde) ve kapitülasyonların ilgası ile

²⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999; Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004

³⁰ Sevr ile ilgili geniş bilgi için bkz. Osman Olcay, **Sevres Antlaşmasına Doğru Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1981.

İlgili maddeler kırmızıçizgileri oluşturmaktaydı³¹. Bu konu Misak-ı Milli’de de yer alıyordu. Bu durum verilen mücadelenin neye yönelik olduğunu açıkça ortaya koymaktadır ve yüzyıllık mücadelenin yeni şartlar çerçevesinde başarıyla sonuçlandırıldığını göstermektedir. Nitekim Türkiye büyük mücadele sonunda yeni sınırlar dâhilinde toprak ve ülke bütünlüğü sağladığı gibi, bağımsız olma ve kendi milli kültürüne sahip olarak milli siyasetine yoğunlaşma hedefine erişmiştir. Böylece Devlet her türlü bağlardan kurtulmuş, ülkenin ve milletin önü açılmıştır. Bundan sonraki mücadele yeni Türkiye’nin kökleşmesi, güçlenmesi ve ilerlemesi yönünde olacaktır.

³¹ Hükümet, heyet yola çıkarken, bir bakanlar kurulu toplantısında çarçabuk 3 sayfa halinde kaleme alınmış 14 maddelik talimat şöyledir:

- 1) **Doğu sınırı: ‘Ermeni Yurdu’ söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir;**
 - 2) Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümetten talimat alınacak;
 - 3) Suriye sınırı: Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re’si İbn Hani’den başlayarak Harım, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak;
 - 4) Adalar: Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara’dan sorulacak;
 - 5) Trakya sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak;
 - 6) Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi [yani plebisit istenecek];
 - 7) Boğazlar ve Gelibolu, yarımadası: Yabancı bir askerî kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara’ya bilgi verilecek;
 - 8) **Kapitülasyonlar; Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır;**
 - 9) Azınlıklar; Esas mübadeledir;
 - 10) Osmanlı borçları: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan’dan alınacak tamirat bedelim mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek. Düyun-ı Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa sorulacak;
 - 11) **Ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamaz;**
 - 12) **Yabancı kuruluşlar: Yasalarımıza uyacaklar;**
 - 13) Bizden ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli’nin ilgili maddesi geçerlidir ve;
 - 14) İslam cemaat ve vakıflarının hakları, eski anlaşmalara göre sağlanacaktır.
- Talimatname için bkz. Lozan Telgrafları 1922-1923, C.1, Hazırlayan: Bilal N. Şimşir, Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s.XIV.; Baskın Oran, “Kurtuluş Yılları”, Baskın Oran (editör), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 217-218.
- Lozan Konferansı için bkz. Bilsel, **a.g.e.**, C. 2, s. 12 v.d. Antlaşma maddeleri için bkz. Aynı kitap s. 584 v.d.; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, (Basım tarihi belli değil. Muhtemelen 1973)

BİRİNCİ BÖLÜM
MARAŞ MİLLİ MÜCADELESİ İÇİN
YAPILAN HAZIRLIKLAR VE ÇATIŞMALAR

MARAŞ'IN MİLLÎ MÜCADELESİ

Nejla GÜNAY*

Giriş

Çukurova'nın Stratejik Önemi ve Maraş'ın Bölge İçindeki Yeri

Çukurova, Anadolu'nun güneyinde, Akdeniz Bölgesi'nin orta kesiminde yer alır. Bu bölge, Torosların da ortasındadır. Toroslar üçe ayrılır. Batı Toroslar Göller Bölgesi'ndedir. Bu sıradağlar silsilesinde Batı'dan Doğu'ya doğru Bolkar Dağı (3585 m.), Aladağ (3784 m.), Tahtalı (2366 m.) ve Binboğa Dağları (2957 m.) uzanır. Binboğa Dağlarından kuzeye doğru bir yay çizerek uzanan Orta Toroslar, Çukurova'nın kuzeyini oluşturur. Bölgenin güneyi ise Taşucu ve Dörtiyol civarında Akdeniz ile birleşir. Çukurova'da Mersin Limanı'ndan başlayarak Adana'ya, oradan da Doğu istikametini takip ederek Osmaniye'ye kadar uzanan ovalar vardır. Bütün bu arazi denize dökülen iki küçük nehrin vücuda getirdiği deltanın sulak verimli arazisini teşkil eder. Torosların sık ormanlarından çıkan bu iki nehir Seyhan ve Ceyhan, denize dökülmeden önce verimli bir hâle getirirler. Ovanın toprakları kalkerli kayaların dağılması sonucunda kırmızı renkte bir lös tabakası ile örtülmüştür. İlkbaharda dağlardaki karların erimesiyle beraber bu iki nehrin geçtiği bölgeler humus ve alüvyondan çamurlaşır. Burada; buğday, çavdar, arpa, mısır, susam, darı, pirinç ve pamuk yetiştirilirdi. Ayrıca Mersin, Tarsus ve Adana'da bol miktarda sebze, portakal, limon, nar yetiştirilirdi¹.

1906-1914 yılları arasında Çukurova'da pamuk üretimi %250 artarak 50000 balyadan 250000 balyaya ulaştı². Maraş, Çukurova'nın

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, ngunay@gazi.edu.tr

¹ Vital Cuinet, *La Turquie D'asie*, İsis, İstanbul 2001, p. 88. Kemal Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 1.

² Donald Quatert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 53.

kuzeyinde yer alan verimli toprakları ve güzel havasıyla dikkat çeken bir bölgedir. Maraş, 1860'lı yıllarda aşiretlerin iskân edilme çalışmalarıyla birlikte pamuk üretiminin önem kazandığı yerler arasına girdi. Bunun sonucunda şehirde dokuma ve buna bağlı sektörlerde gelişme kaydedildi. Şehirde 1905 yılında iki tane çırçır fabrikası açılmıştı³.

Çukurova ve kuzeyinde kalan Maraş, sosyal, siyasi ve ekonomik yapısından dolayı bazı devletlerin ele geçirmek istediği bir bölgeydi. Bu durum Birinci Dünya Savaşı yıllarında iyice açığa çıkacak ve İngiltere ile Fransa bölge için pazarlığa girişeceklerdir. Birinci Dünya Savaşı devam ediyorken İngiltere ve Fransa arasında 16 Eylül 1916 tarihinde yapılan Sykes-Picot Anlaşması ile İngiltere'ye bırakılan yerler arasında Hayfa ve Akka limanları da vardı. Böylece İngiltere Kahire-Musul-Bağdat-Basra demiryolunu inşa edip Mısır'dan neredeyse Hindistan'a uzanan bir demiryolu bağlantısı kurma imkânı elde etmişti⁴. İngiltere, Fransa'ya Filistin üzerinde gösterdiği fedakârlığın karşılığı olarak şu faydaları sağlamıştı: Musul ve Erbil çevresindeki bölge, Kerkük'ün kuzeyinden geçen bir hat doğrultusunda Fransa'ya bırakıldı. Bu belki de İngiltere'nin kendi menfaatlerine aykırı bir şekilde Fransa'ya verdiği en büyük tavizdi. İngiltere, Mısır, Sudan ve Hindistan arasında kara bağlantısını kurmak ve Rusya'nın Basra Körfezi'ne inmesini engellemek istiyordu. Bu yüzden Fransa ile yaptığı anlaşmada başka tavizler de bulunmaktaydı. Irak petrollerinden başka Dicle Nehrinin Musul ile Kale Cabbar arasındaki bölümü ile Fırat Nehrinin Meskene ile Ebu Kemal Verdi arasındaki kısmı dolayısıyla Ergani bakırları Fransa'ya bırakıldı.⁵ Ayrıca Almanların harpten evvel, o zaman hâkimiyetleri altında bulunan Mulhous dokuma fabrikalarının bütün ihtiyacını karşıladıkları Çukurova pamuğu Fransa tarafından kullanılabilirdi. Öte yandan İran gibi sınırsız ekonomik imkânlara sahip bir devlet ile temasa geçip ekonomik faaliyetleri için

³ **Salname-i Vilayet-i Halep**, 1323(1905), s. 462.

⁴ Önder Kocatürk, "Sykes-Picot'ta Kırmızı Bölgenin İngiltere İçin Önemi", **Sykes-Picot'un Yüzüncü Yılında Türkiye ve Ortadoğu Uluslararası Sempozyumu 12-13 Mayıs 2016/İstanbul, Bildiriler**, Ed. Cezmi Eraslan-Cezmi Bayram-Yakup Ahabab, İstanbul, 2018, s. 206, 212.

⁵ Kocatürk, a.g.b, s. 219, 223-226.

Orta Asya'nın kapısını açmak da Fransa tarafından önemli görülmekteydi. Sykes-Picot Antlaşması, Fransa'ya o güne kadar Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'den satın almak zorunda olduğu petrol, bakır ve pamuk gibi hammaddeleri sağlamak suretiyle ekonomik bağımsızlık bahşetmiş oluyordu. Ayrıca, bu anlaşma Fransa'ya Orta Asya'nın yolunu açıyordu. Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali, savaş sırasında gizli anlaşmalarla belirlenmiş imtiyazları alt üst etti. Fransız hududu, Yukarı Fırat'ın mecrasını takiben Birecik ve oradan da İran sınırına bağlanıyordu. Çok zengin kaynakları olan bu bölgeyi Fransa, doğrudan doğruya idare etmek yetkisini elde etmiş oluyordu. Fransız birlikleri İskenderun Limanı'ndan karaya çıkacaklardı. Ancak ileri hatlardaki garnizonları işgal edebilmek için 670 km uzunluğunda dağ ve ovalarla kaplı bölgeyi aşmaları gerekiyordu. Fransa Başbakanı Briand şöyle diyordu:⁶ *“Haritaya bir bakınız! Adana bölgesi ile Mersin Limanı ile İskenderun tabii ve mükemmel bir körfez teşkil eder; buna mukabil stratejik müdafaaı sağlayacak dağlar körfezden bir hayli uzaktır. İşte bu sebeptir ki, askerî tesir sahamızın hudutlarını Ermenilerin rıza ve talepleri üzerine daha ötelere götürmek istedik. Mevkiin güzelliği!...Bir kere İskenderun Körfezi'nin Akdeniz'de işgal ettiği yerin kıymeti büyüktür. Böyle tabii bir körfezin elde bulundurulması ise, Fransa'nın istikbali bakımından esaslı bir ehemmiyet arz eder. Sonra bütün bu yerlerde oturanlar!...Büyük bir sevgi ve iştiyakla bizim gelmemizi bekliyorlar, askerlerimiz için asil bir alın teri!...”*

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden hemen sonra Musul'u Fransızlara bırakmak istemeyen İngiltere, Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak 3 Kasım 1918'de Musul'u, 9 Kasım 1918'de İskenderun'u, daha sonra da Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etti. İngiltere'nin bölgeyi işgal etmesinin en önemli sebebi Musul'u Fransa'ya bırakmak istememesi ve bu konuda pazarlık konusu etmeyi amaçlaması olduğu, daha

⁶ 25 Haziran 1920'deFransa Başbakanı Aristide Briand'ın mecliste yaptığı konuşmadan. Bkz. Paul du Vêou, *La Passion de la Cilicie 1919-1922*, (çev. Reşat Gögen, “Kilikya Faciası” 1919-1922 Siyasî ve Askerî Olaylar, adıyla basılmamış daktilo metni, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kütüphanesi), Paris, 1937, s. 22-25.

sonra Musul'a karşılık buraları Fransa'ya bırakmasından anlaşılmaktadır⁷. Çünkü Fransa için Suriye yüzyıllardır yatırım yaptığı vazgeçilmez önemde bir bölgeydi. Fransa, Suriye'nin güvenliğinin sağlanması için Antep, Maraş ve Urfa'yı elinde tutmak istiyordu⁸. Maraş'ın da Suriye'ye yakın olması Fransızların bölgedeki varlığını koruması açısından da önemliydi.

Çukurova'nın coğrafi bir uzantısı olan Maraş, Türk Milli Mücadelesi'nin yürütülebilmesi açısından da stratejik öneme sahipti. Çünkü hem Milli Mücadele'nin merkezi konumunda olan Sivas'a çok yakındı. Mustafa Kemal Paşa, Amasya'da, Sivas'ta milli bir kongre düzenlenmesine ilişkin karar alınmasından sonra bu kongrenin İngilizler tarafından engellenme ihtimaline karşı bazı tedbirler almak istedi. Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a yakın olan Maraş'ın İngilizler tarafından işgal edilmiş olmasından dolayı buradaki İngiliz kuvvetlerinin toplantıyı haber alıp kolayca Maraş'tan Sivas'a geçebileceğini düşünmekteydi. Paşa bunun önüne geçmek için İngiliz askeri bulunmayan Elbistan'da örgütlenmeyi planladı. Bu amaçla XIII. Kolordu'dan, iki subayın Elbistan'a gönderilmesini istedi⁹. Mütareke hükümlerinin uygulandığı sırada Türk ordusu terhis edilirken Elbistan'da bir fırka bulundurulması talebi İngilizler tarafından kabul görmedi. Bu da onların bölgede bazı hedefleri olduğunu göstermekteydi¹⁰.

Bu çalışmada; Maraş'ın önce İngilizler daha sonra Fransızlar tarafından işgal edilmesinin temel sebepleri, işgal dönemi ve Maraşlıların direnişi ele alınacaktır. Çalışmada ayrıca Maraş Millî Mücadelesi'nin Türk Millî Mücadelesi'ne etkisi üzerinde durulacaktır.

⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1962, s. 62, 75-77.

⁸ Ahmet Hulki Saral, **Türk İstiklâl Harbi IV, Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 37.

⁹ XIII. Kolordu Kumandanı Vekili Cevdet, 29 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine, Dâhiliye Nezareti ile Mustafa Kemal Paşa'nın ayrı emirler verdiğini, bu ikiliğin çok kötü sonuçları olabileceğini belirterek kendilerinin nasıl davranması gerektiğini, hangi emre uymalarının doğru olacağını bildirmelerini istedi. Bkz. **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi** (HTVD), sayı: 39, yıl: 11, belge numarası: 943, Ankara (Mart) 1962.

¹⁰ HTVD, sayı: 32, yıl: 9, belge numarası: 803, Ankara, (Haziran) 1960.

Mondros Mütarekesi'nden Sonra Suriye ve Çukurova'daki Genel Durum

Ermenilerin Geri Dönüşü ve İtilaf Devletlerinin Bölgede İzlediği Politika

Ermeni nüfusun Maraş'a ve Adana, Antep, Urfa gibi civar bölgeye geri dönmesi, Büyük Devletlerin burayla ilgili projeleri açısından büyük önem arz etmekteydi. Çünkü "Kilikya"¹¹ denen güney bölgelerinde bağımsız bir Ermeni devletli kurulması tasarlanmaktaydı. Ermeniler bu amaçla daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında gönüllü birlikler kurmak suretiyle Anadolu, Suriye ve Filistin cephelerinde Türklere karşı görev almışlardı. Bu, George Picot, Mark Sykes ve Boghos Nubar arasında yapılan bir anlaşmayla peşinen tasdik edilen şu hükümlere dayanmaktaydı:

1. Gönüllüler Avrupa cephesinde harp etmek için askere celp edilemeyecekti. Buna mukabil münhasıran Türklerle savaşmak üzere Anadolu, Suriye ve Filistin cephelerinde vazife alacaklardır.
2. Fransa, müttefiklerin zaferinden sonra, himayesi altına girecek olan Kilikya'nın istiklalini tanıyacaktı.
3. Aşağıdaki telgraf Boghos Nubar tarafından Kahire'de oğluna hitaben çekilecek ve Fransa Dışişleri Vekâleti tarafından şifrelenip Kahire'ye gönderilecektir.

"Telgrafın Sureti:

Arekel Bey Nubar, Kahire. 27 Ekim 1916. Gönüllüler meselesi hakkında yazmış olduğum 6 Ekim tarihli mektuba ek olarak müttefiklerin zaferiyle kati teminatının sağlanmasından itibaren milli kurtuluşumuzu kutlamış olacağız. Müteakip mektubumda bildirmiş olduğum ve yine sizce lüzumlu görülecek diğer tedbirler de göz önüne alınarak mümkün olduğu

¹¹ Kilikya; Ermeni literatüründe coğrafi bir terimdir. Buna göre Kilikya; Suriye'nin kuzeyinde Toroslarla Akdeniz arasında dağlarla çevrilmiş bir yer olup Urfa'dan Mersin'e, Maraş'tan İskenderun'a geniş bir alanı kapsar. Bkz. Major T. E. Compton, "The French Campaign of 1920-21 in Cilicia", **Royal United Service Institution Journal**, 67, 1922, p. 68.

kadar fazla gönüllü toplanması hususunda bütün kolaylıkların gösterilmesini ve askere alınacaklara her vesile ile cesaret telkin edilmesini sana vazife olarak veriyorum. Paris'e döneceğim. Selamlar”

Kumandan Romieu'nun emrindeki bir Fransız Heyeti, acemi efradın talim ve terbiyesiyle meşgul olmak üzere 1916 Kasım ayında Kahire'ye ulaştı. 3000 Ermeni gönüllüsü Kıbrıs adasında talim ve terbiye gördüler. Mültecilerin de bunlara katılmasıyla Doğu Lejyonu vücuda getirilmiş oldu. 1916 yılı Temmuz ayında Doğu Lejyonu Mecid'deki Suriye-Fransız Tümenine katıldı. Doğu Lejyonu; bir Suriye Bölüğü, üç Ermeni Taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve bir de 37 milimetrelik top bölüğünden oluşmaktaydı¹².

Mondros Mütarekesi, Anadolu'daki şartları Müslümanlar aleyhine değiştirdi. Özellikle İstanbul hükümetinin milli menfaatlerin aleyhine bazı kararlar alması Anadolu'daki durumu daha da zorlaştırmaktaydı¹³. Mesela; Osmanlı hükûmeti tarafından daha önce zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerle ilgili olarak savaşın sona ermesinden sonra çıkarılan geri dönüş kararnamesiyle “Askerî ve siyasi sebeplerden dolayı başka mahallere sevk edilmiş olan Ermenilerin memleketlerine dönmelerine müsaade edileceği” ilan edildi ve bu, aralıklarla ilgili vilayetlere duyuruldu¹⁴. Bu kararname sadece tehcir edilenleri değil kendi isteğiyle başka ülkelere göç edenleri de kapsıyordu. Nitekim Dâhiliye Nezareti 12 Nisan 1919'da, Harbiye Nezareti'ni, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya ve başka yabancı ülkelere kaçan Ermenilerden kanunen mani hâlleri olmayanların ülkeye geri dönmelerine izin verilmesi ancak cinayet ve diğer suçlar sebebiyle firar etmiş olanların ülkeye dönmelerine izin verilmemesi konusunda uyardı¹⁵.

¹² Véou, a.g.e., s. 27.

¹³ XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir'in Erkân-ı Harbiyye-i Umum Riyaseti'ne 9 Eylül 1919 tarihli yazısı için bkz. HTVD, yıl: 12, sayı: 45, Belge Numarası: 1056, Ankara, (Eylül) 1963.

¹⁴ Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih, Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE). İSH. Kutu: 342, Gömlek: 63, Fh. 63-1; ATASE. İSH. Kutu: 72, Gömlek: 149, Fh.149-1.

¹⁵ Nejla Günay, “Millî Mücadele'nin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 29, Millî Mücadele Özel Sayısı, s. 50.

Mütareke hükümlerinin uygulanması bazı anlaşmazlıklara sebep oldu. Özellikle İtilaf Devletlerinin mütarekeye aykırı taleplerde bulunmaları ve hatta mütarekede yer almayan bazı bölgeleri işgal etmeleri Türk Kumandanları rahatsız etmekteydi. 7 Şubat 1919'da İstanbul'a gelen İngiliz General Allenby, çeşitli isteklerde bulundu ve bu istekleri kapsayan bir nota, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe tarafından Harbiye Nezareti'ne verildi. 12 maddeden oluşan bu notanın altıncı maddesi Ermenilerle ilgiliydi. Buna göre; Ermeniler tekrar vatanlarına dönecekler ve Ermenilere ait arazi, ev ve mallar da derhal restore edilip kendilerine iade edilecekti¹⁶. Ama bu iş teyakkuzda olmayı gerektiriyordu. Çünkü Türklerle Ermenilerin tekrar karşılaşması nasıl olacaktı ve yurda dönecek Ermenilerin barınacakları yerleri temin etmek lazımdı. General Allenby, hiç düşünmeden Suriye'deki bütün Ermenilerin (100 bin kişi) kitle halinde vatanlarına dönmeleri için ilk katı emri verdi. Hâlbuki bu kadar insanın birdenbire göç etmesine uygun ne yol ne de taşıt vardı¹⁷.

Rus işgalinden sonra memleketlerinden ayrılıp Çukurova ve çevresine, Erzurum, Van ve Bitlis'ten gelen Müslümanlar Fransızlar tarafından eski memleketlerine gönderildi. Böylece daha önce Osmanlı hükümeti tarafından onların yerleştirildiği mülkler Ermenilere iade edildi. 1919 yılının sonuna kadar 120 bin Ermeni Adana ve çevresine yerleştirildi. Evvelce memleketten çıkarılan 60 bin Ermeni tekrar Adana'ya döndü. Haçin, İsabeyli, Dört Yol, Osmaniye, Nacarlı, Tarsus ve Mersin gibi birçok yere Ermeniler geri döndü. Maraş, Antep ve Zeytin da Hristiyan halkla doldu. Aslen İstanbul'dan veya Anadolu'nun diğer büyük şehir ve kasabalarından olan 50 bin Ermeni Fransızların aldığı tedbirlerle bu bölgelere iskân edildi¹⁸.

Ayrıca bkz. ATASE. İSH. Kutu: 22, Gömlek: 102, Fh. 102-1; ATASE. İSH. Kutu: 33, Gömlek: 159, Fh. 159-1.

¹⁶ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 62.

¹⁷ Véou, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁸ É. Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, Imprimerie Nationale, Paris, 1921, p. 12. Krş.; Véou, **a.g.e.**, s. 86- 87.

Geri dönen Ermenilerle ilgili olarak hazırlanan ve Maraş ile Zeytun nüfusunu detaylandıran bir raporda, savaş öncesi ve savaş sonrası Ermeni nüfusu verilmiştir. Buna göre Maraş merkezde savaş öncesi 30000 Ermeni'nin yaşadığı, bunlardan 19000'inin sürgün edildiği, 11000'inin yerinde bırakıldığı, sürgün edilen 11000 Ermeni'nin göçerken kayıp olduğu, savaş sonrasında sürgün edilen 19000 Ermeni'den 8000'inin geri döndüğü, 1919 yılında Maraş'ta toplam Ermeni nüfusunun 19000 olduğu, diğer yerlerden gelen 3000 Ermeni'yle birlikte 1920'deki sayılarının 22000'e ulaştığı, sürgünden döndükten sonra 11000 Ermeni'nin daha kaybedilmesiyle toplam kayıp sayısının 22000 olduğu tespit edilmektedir¹⁹.

Fransızlarla İngilizler, Ermenilerle yaptıkları mukavele hükümlerinin onlara kendi memleketlerine ilk olarak girme hakkı verdiğini düşündüler. Mondros Mütarekesinden sonra Yakınoğu Fransız Birlikleri Kumandanı General Hamelin, Doğu Lejyonunu ikiye böldü ve Suriye'de kalmaya mecbur ettiklerine "Suriye Lejyonu" adını verdi, Doğu Lejyonunun geri kalanına "Ermeni Lejyonu" adı verildi. Bunlar Albay Rorieu'nun emrine girmiş oldu. Albay Rorieu, 15 Kasım'da, Harbiye Nezareti'ne müracaatla, emri altındaki birliğin Kilikya'ya intikalini ve ikmal merkezinin Kıbrıs olmasını istedi. Aynı zamanda yaptığı resmi bir teklifle de bu birliği İskenderun Limanına çıkaracağını ve buradan Toroslara kadar ilerleyerek Kilikya'yı kontrolü altında bulunduracağını ileri sürdü²⁰.

Paris Barış görüşmelerine Ermeni Delegasyonu Başkanı sıfatıyla katılan Boghos Nubar Paşa, barış müzakerelerinde Çukurova'dan "Küçük Ermenistan" şeklinde bahsederek burada bir Ermenistan devleti kurulması çabasını açıkça ortaya koydu²¹. Bu durum bölgeyi işgal etmeyi planlayan yabancı devletlerin işini kolaylaştıracaktır. Nitekim

¹⁹ Hikmet Özdemir-Kemal Çiçek-Ömer Turan-Ramazan Çalık-Yusuf Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 130.

²⁰ M. Serdar Palabıyık, "Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonunun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918-1921)", **Ermeni Araştırmaları**, sayı 30, 2008, s. 118; Véou, **a.g.e.**, s. 33.

²¹ Price Clair, "Present Turkish Rule in Cilicia", **Current History**, 16:2, New York, 1922, p. 217.

İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine aykırı olarak²² Anadolu'nun güney bölgelerini işgal ettiler.

XIII. Kolordudan (Diyarbakır) 23 Ekim 1919'da bildirildiğine göre; buralarda bulunan Ermeniler korktuklarını söyleyip Urfa ve Halep tarafına göç etmektedir. Hâlbuki bölgede korkulacak bir olay yaşanmamıştır. Dolayısıyla korku bahanedir. Amerika'dan Ermenilere mektup yazarak Ermenileri buralara göçe teşvik ediyorlar. Bunun da siyasi bir sebebi olduğu düşünülmektedir. Çünkü Halep, Adana ve Musul vilayetlerinde Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin Fransız ve İngiliz kıtaatına asker yazıldıkları, Halep'teki Ermeni muhacirlerin de Adana'ya gönderildikleri haber alınmaktadır. Ayrıca Adana'daki Kürt muhacirlerin İngilizler tarafından Mardin'e gönderildiği. Ermenilerin de göçe teşvik edilerek Adana'da Hristiyan nüfusu artırmaya yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Asayiş olmadığı bahanesiyle İngilizler Urfa'yı işgal ettiler. Hâlbuki en ufak bir asayişsizlik meydana gelmemiştir. Mıntıkadaki Musul Vilayeti, Urfa, Antep ve Maraş sancakları Türkiye'de kalmak üzere makul bir sınır çizilmelidir. Buralarda durum sakindir ama bir Ermenistan sözü duyulursa ahalinin silahlanıp galeyana geleceği ihtimali yüksektir²³.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Doğu ve Güney sınırlarında meydana gelen gelişmeler de pek iç açıcı durumda değildi. XIII. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'in 29 Temmuz 1919 tarihinde bildirdiğine göre; Amerikalı bir heyetin Suriye'ye gelerek Suriye halkının İngiltere, Fransa ve Amerika devletlerinden hangisinin mandası altına girmek istediğini araştırmaya başladı. İngiltere ve

²² Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesine göre; "Müttefikler güvenliklerini tehdit eden bir durum olursa stratejik önemi olan bölgeleri işgal edebileceklerdir." hükmü vardı. Maraş'ta herhangi bir devletin güvenliğini tehdit eden bir durum yoktu. Mondros Mütarekesi ve mütarekenin uygulanışıyla ilgili olarak bkz. Tolga Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)**, IQ Yayınları, İstanbul, 2013, s. 313-320.

²³ XIII. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Paşa'nın Erkan-ı Harbiye'ye 29/30. 8. 1919 tarihli yazısı için bkz. HTVD, sayı: 40, yıl: 11, belge numarası: 964, Ankara, (Haziran) 1962.

Fransa'nın öteden beri Suriye üzerinde bazı emelleri olduğu bilindiğinden Amerikan mandasının ekseriyet kazanacağı yönünde bir kanaat vardır. Cevdet Paşa, bu duruma fırsat vermemek için Osmanlı ordusunda görev yapan devlete sadık Arap, özellikle Suriyeli subayların terhis edilerek bölgeye gönderilmelerini ve orada "Osmanlılık" propagandası yapmakla görevlendirilmesini tavsiye etti²⁴. Bölgede İngilizlerin mütarekeye aykırı taleplerde bulunmaya devam etmesi, Ceraclus başta olmak üzere mütarekede yer almayan bazı bölgelerde Osmanlı askerlerinin silahlarının toplanması ve bazı Arap aşiretlerinin Osmanlı askerlerinin silahlarını toplayıp depolardaki erzakı boşaltması bölgede görev yapan Kumandanlar tarafından tepki ve endişeyle karşılanmaktaydı²⁵.

Maraş'ın İngilizler Tarafından İşgal Edilmesi

Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre müttefikler ancak Toros tren geçidini ve müttefikler için bir tehdidin ortaya çıkmasına neden olabilecek herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilirlerdi. Ancak Toroslarda müttefiklerin güvenliğini tehdit edebilecek herhangi bir tehlike yoktu. En azından böyle bir tehlike, Fransızlar ateşkes antlaşmasının maddelerini ihlal edene kadar yoktu. Diğer taraftan Çukurova'daki hiçbir vilayetin işgal edilmesini gerektirecek geçerli bir neden yoktu²⁶. Buna rağmen Maraş, Osmanlı askerinin şehri terk etmesinin ardından mütarekeye aykırı olarak 22 Şubat 1919'da İngilizler tarafından işgal edildi. Maraş halkı, işgali engellemek amacıyla Maraş-Narlı arasındaki Aksu Köprüsü'nü yıktı. Ancak bu ve benzeri önlemler şehrin işgal edilmesini önleyemedi. İngilizler küçük bir köprü kurmak suretiyle Aksu Çayı'nı geçip Maraş'a doğru ilerleyişlerine devam ettiler. Bu, şehirdeki Ermenilerin sevinçle karşıladığı bir olay olarak tarihe geçti²⁷.

²⁴ HTVD, yıl: 12, sayı: 45, Belge Numarası: 1058, Ankara, (Eylül) 1963.

²⁵ Konuyla ilgili çok sayıda şikâyet ve yazışmaya örnek olarak bkz. HTVD, yıl: 12, sayı: 43, Belge Numarası: 1013, 1014, Ankara (Mart) 1963.

²⁶ Justin McCarthy, **Osmanlı'ya Veda**, çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 255.

²⁷ F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, cilt 11, sayı 22, Yaz 2018, s. 208-209.

Maraş'a ilk giren ve çoğunluğu Hintli olmak üzere 600 kişiden oluşan bir alay süvariden ibaret olan İngiliz birliği; Amerikan Koleji, Abarabaşı Kilisesi, Ermeni ve Katolik kiliseleriyle Alman Çiftliği binalarına yerleşti. Maraş'ta Türk birliklerinden sadece kışla muhafızlığı görevi verilen Teğmen Cemal kumandasında birtakım kadar piyade birliği bulunmaktaydı²⁸. İngilizler şehre girer girmez buradaki İttihat ve Terakki Fırkası binasını basıp bütün belgelerine el koydular²⁹.

Maraş'ta İngiliz işgali yaklaşık sekiz ay sürdü. Bu dönemde Ermeniler, işgali fırsat bilip Türklerden intikam alma hevesine düşmüşlerse de İngilizler, Ermenilerin tahriklerine kapılmamak suretiyle şehirde tansiyonun yükselmesine sebep olabilecek olaylara izin vermediler. Osmanlı hükümeti, Müslüman olan kadın ve kızların eğer isterlerse ailelerine ve eski dinlerine dönebileceğini belirtti³⁰. Hükümet işlerine de müdahale etmediler. İngilizler, bu arada geri dönen Ermenileri, kendi kasaba ve köyleri yerine topluca Maraş'ın içine ve Süleymanlı'ya yerleştirdiler³¹. Ekim 1919'dan itibaren İngilizlerin yerini Fransızların alacağı söylentisi ortaya çıktı. Bu, Maraş'ın Müslüman halkı tarafından endişeyle karşılandı. Çünkü Maraş'ta uzun yıllardır Fransa ile yakın ilişkileri olan bir Katolik Ermeni cemaati vardı. Üstelik bu cemaatin içinde çok varlıklı ve etkili aileler vardı. Bunlardan biri olan Hırlakyan ailesi bütün Fransız ordusunu finanse edebilecek ekonomik güce sahipti. Agop Hırlakyan 1914 seçimlerinde Osmanlı Mebusân Meclisi'nin tek Katolik Ermeni mebusuydu ve Maraş'tan seçilmişti³². Bütün bunlar sebebiyle Müslümanlar, Ermenilerin Fransızlar üzerinde etkili olabileceği endişesine kapılmışlardır³³. Katolikler ister Suriyeli ister Ermeni olsun Fransızlarla aynı dinden kimselerdi. O yüzden

²⁸ ATASE. İSH. Kutu:184, Gömlek: 206, Fh.: 206-1; Saral, a.g.e., s. 56.

²⁹ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). **Dâhiliye Şifre Kalemi Belgeleri** (DH. ŞFR). 97/169 (1337 C 14/15 Şubat 1919). Bkz. **Ek 1**.

³⁰ BOA. DH. ŞFR. 93/300 (1337 08 23/9 Mayıs 1919). Bkz. **Ek 2**.

³¹ Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 10.

³² Bkz. Nejla Günay, **Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları**, IQ Yayınları, İstanbul, 2007, s. 113, 115; Nejla Günay, **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 277.

³³ ATASE. İSH. Kutu: 109, Gömlek: 112, Fh. 112-1.

Fransız ordusunun gelişini büyük bir coşkuyla karşıladılar. Hatta Fransız ordusunda yer alan Ermeni askerlerin Müslümanlara saldırması, bir Müslüman kadının yüzünü açmaya kalkışması ve bir Müslüman muhacirin Ermeniler tarafından öldürülmesi şehirde gerginliğe sebep oldu³⁴. Diğer taraftan Rumlar da bu işgali coşkuyla karşılamışlar ve her tarafı Yunan bayraklarıyla donatmışlardı. Onlara göre Fransızlar tarafsız davranacak ve Rumların da bağımsızlığını bahşedeceklerdi³⁵.

Maraş'ın Fransızlara devredileceğinden Türk askerî yetkililerinin de haberdar olduğu ve bölgede ilave tedbirler alınması gerektiğini tartıştıkları, XIII. Kolordu Kumandanlığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgraftan anlaşılmaktadır. Buna göre;

“Bölgenin İngilizlerce tahliye edilip onların yerini Fransız ordusunun alacağını kesinleştiği, Fransızların Maraş, Antep ve Urfa’da kendilerine bağlı bir Ermeni devleti kurabileceklerinin iddia edildiği ve Fransız işgalinin kuzeye doğru genişleyebileceği, bunun önlenmesi için Malatya’da bulunan 12. Süvari Alayı’ni iki dağ topu ve iki makineli tüfekle takviye edip Besni’de mevzilendirdikleri, Fransız işgalinin Diyarbakır’a kadar genişlemesi ihtimaline karşı Karaburun ve Viranşehir’de kuvvetler bulundurulduğu, Elbistan’da da Üçüncü Kolordu’dan bir kuvvet bulundurulmasının yerinde olacağı...” bildirildi³⁶.

Güneydeki gelişmeleri yakından görmek amacıyla Sivas’tan Elbistan’a gelen Üçüncü Kolordu Kumandanı Kurmay Albay Selahattin Bey, Maraş’ın Fransız işgaline bırakılacağını gözlemleyerek, Sivas’taki vekiline konuyla ilgili bazı talimatlar verip şu tedbirlerin alınmasını emretti:

“Bölgeye Fransız kuvvetleri gelmeden orada fiilen millî teşkilatın kurularak, milletin haklarına sahip çıkması, işgale karşı koyması kutsal vazifedir. Maraş’ı ve bunun yanında Antep’i mümkün olduğu takdirde

³⁴ ATASE. İSH. Kutu: 97, Gömlek: 128, Fh. 128-1. Bkz. **Ek 3**.

³⁵ Véou, **a.g.e.**, s. 35.

³⁶ Ünalp, **a.g.m.**, s. 209.

Üçüncü Kolordu koruyacaktır. Elbistan, Maraş ve Antep'te millî direniş teşkilatı düzenlenecek ve tertip edilecektir. Malatya'dan Maraş'a askerî müfreze gönderilmesi düşünülmektedir. Üçüncü Kolordu'nun Maraş'taki millî kuvvetleri ele alması ve organize etmesi için acele olarak Aziziye'den bir süvari takımının güneye gönderilmesi gereklidir. Sivas'tan bir subay ile iki hafif makineli tüfek bu müfreze yetişmek üzere yollanmalı ve müfrezenin masrafları verilmelidir. Müfreze subayı Elbistan ve Maraş'taki durumdan telgrafla kolorduya bilgi verecektir. Hristiyanların mal ve canlarına dokunulmaması müfrezenin en kısa zamanda hareket etmesi ve hareketinin gizli tutulması gereklidir”³⁷.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Maraş'ın işgalini İstanbul'da Çanakkale Mevkii Müstahdem Kumandanı Şevket Bey'e bildirdi³⁸. Ahali de Maraş'ta durumun daha da kötüleşmesi ihtimali ortaya çıkınca merkez hükümetten yardım istedi³⁹. Ancak Maraşlılara, sulh yapılma ihtimalinin olduğu bir dönemde Fransızlar saldırmadıkça olaylar çıkmasına sebep olabilecek davranışlarda bulunmamaları tavsiye edilerek herhangi bir yardım gönderilmedi⁴⁰. Sivas'ta faaliyet gösteren Heyet-i Temsiliye ise Maraş'a sahip çıkarak şehrin inzibat ve harekât açısından III. Kolorduya, Maraş Mutasarrıflığı dâhilindeki Maraş, Pazarcık ve Elbistan'ı idare açısından Sivas'a bağladı⁴¹. Bunun gerekçesini, Mustafa Kemal Paşa Kılıç Ali'yi bu görevi vermek için yanına çağırdığında Urfa-Maraş-Antep bölgesinde teşkilatlanmanın önemini özetle şu şekilde ifade ederek belirtti:

“Seni Maraş-Antep havalisinde millî kuvvetler teşkilâtını yapman için oraya gönderiyorum...Düşmanların amacı, Ege'de Yunan işgalini serbest bırakırken kendi ellerindeki toprakları bizden koparacaklarıyla ge-

³⁷ ATASE. İSH. Kutu: 33, Gömlek: 114, Fh. 114-1. Ayrıca bkz. Akbıyık, a.g.e., s. 170-171.

³⁸ ATASE. ATAZB. Kutu: 25, Gömlek: 144, Fh. 144-4. Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş Millî Mücadelesiyle ilgili faaliyetleri hakkında bkz. Hale Şıvgın, “Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 11, Mart 1988. ss. 481-494. Ayrıca bkz. Ek.4.

³⁹ ATASE. İSH. Kutu: 48, Gömlek: 166, Fh. 166-1. Ayrıca bkz. Günay, a.g.m., s. 52.

⁴⁰ ATASE. İSH. Kutu: 48, Gömlek: 167, Fh. 167-1.

⁴¹ ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 6, Fh. 57-1.

nişletmek ve bağımsız Türk devletine imkân vermemek...İlk anda Fransızları karşımızda buluyoruz...Bugün için en buhranlı bölge Urfa-Maraş-Antep...Bu konuda tecrüben var. O bölgenin halkını bilirim. Yiğit, sadık, fedakâr insanlardır...”⁴²

Kılıç Ali, yanına Ali Çavuş’u da alarak 19 Ekim 1919’da Elbistan’a doğru yola çıktı. Buraya geldiğinde ilk işi Millî mücadeleye taraftar olmayan Kürt ve Çerkez liderlerini kazanmak ve Elbistan kaymakamını görevden uzaklaştırmaya çalışmak oldu. Kılıç Ali, teşkilatın ve harekâtın sağlıklı yürütülebilmesi için Maraşlı ve Antep’li üçer kişiden oluşan bir heyet kurdu. Maraş’tan Arslan Bey, Evliya Efendi ve Hafız Ali Efendi heyette yer alan isimlerdi. Antep’ten ise Heyet-i Merkeziye’den Sadık, Kasım ve Mülazım Mustafa Efendi vardı. Kılıç Ali oluşturduğu bu isimlerle kongre niteliği taşıyan bir toplantı yaparak iki şehirdeki harekât tarzını belirledi. Yeni semt ve mahalle teşkilatıyla herhangi bir kuşatmaya karşı alınacak önlemlerle şehirlerin savunma ve direnme yetenekleri ortaya çıkarıldı⁴³.

Maraş’ın Fransızlar Tarafından İşgal Edilmesi ve Fransız Birliklerinin Maraş’taki Durumu

İngilizler, 15 Eylül 1919’da Fransızlarla Suriye Antlaşması’nı imzaladılar. Bu antlaşmanın hükümleri gereği 1 Kasım 1919’da Maraş’ı Fransızlara teslim ederek çekildiler⁴⁴. Fransızların Sonbahardan itibaren Maraş’a silah sevkiyatını artırdığı görülmektedir. Şehirde 40000 Müslüman ve 20000 Ermeni vardı. Ermeniler de kendi aralarında birleşerek teşkilatlanıyorlardı. Her mahallenin gözcüleri, korucuları ve bu arada silahla teçhiz edilmiş serdengeçtileri bulunuyordu⁴⁵. Fransızların gelişiyle çok sevinen Ermeniler, Müslümanları rencide etmeye

⁴² Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, der. Hulusi Turgut, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83.

⁴³ Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç, s. 87.

⁴⁴ BOA. Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH. KMS). 56-1/42 (1338 M 26/21 Ekim 1919). Bkz. Ek 5.

⁴⁵ Véou, a.g.e., s. 129-130.

çalışıyorlar, bu da Müslümanların karşılık vermesine ve gerginliğin artmasına sebep oluyordu⁴⁶.

Fransız birliklerinin toplam mevcudu şu şekildeydi:

412. Piyade Alayı: Alay kurmay heyeti, Corneloup kıtalarıyla birlikte bulunan II. Bölük Urfa'da yerleşmiş III. Bölüğü hariç I. Tabur. Bu tabur 11 Ocak tarihinde Mersin'den Adana'ya nakledilmiş VI. Bölüğü de aynı zamanda ihtiva ediyordu. Haruniye'deki X. Bölükle değiştirilmiş olan Teğmen Latrille'nin takımı da Mamure'den kolordusuna iltihak etti. Adedi: 10 subay, 354 er, 75 hayvan.

XVIII. Afrika Avcı Taburu: Bunun I. Makineli tüfek bölüğü Osmaniye'den geçiş esnasında iltihak etmiştir. V. Bölük ve II. Makineli Bölük: Cerablus'tan geldi. 5 subay, 191 er ve 71 hayvan vardı.

Ermeni Lejyonu: Yüzbaşı Fontaine emrinde II. Tabur, Katma ve Cerablus'tan geldi: 10 subay, 394 er ve 79 hayvan.

Süvari Kuvvetleri: Teğmen Lager emrindeki Afrika avcılarından mürekkep yarım süvari bölüğü: 3 subay, 78 atlı avcı, 92 hayvan.

Umumi mevcut: 28 subay, 1017 er, 307 hayvan⁴⁷.

Türk yetkililer, işgalcilerin gücünü şu şekilde tespit etmişti: Fransızların Adana Vilayetinde 156. Fırkaları vardır. Urfa, Antep ve Maraş livalarında ve hat güzergâhında mürettep bir Fırka bulunduğu tahmin edilmektedir. Fransızların Urfa'da iki piyade bölüğü, on iki makineli tüfek, bir top, birtakım süvari; Telebyaz'da bir piyade bölüğü, altı makineli tüfek; Akpınar'da bir piyade bölüğü; Cerablus'ta iki tabur ve bir karargâh, tekmil istasyonlarda otuzar, kırkar neferi bulunmaktadır. Buradan görüldüğü gibi Fransız kuvvetleri çeşitli bölgelere serpişmiş durumdadır. Mersin, Adana, İskenderun ve Tarsus gibi yerlerde de birer ikişer tabur bulundurdukları da göz önüne alınırsa Fransızlar, Çukurova'yı Suriye'den daha çok takviye etmektedir. Bu da Fransızların Arap ve Türk milli kuvvetlerinin birleşmesini önlemek

⁴⁶ ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 5, Fh. 4-5. Bkz **Ek 6**.

⁴⁷ Véou, **a.g.e.**, s. 153-154.

istediğini göstermektedir. Antep'te Fransız Şark Orduları Kumandanı General Gouraud, bir beyanname yayınlarak Padişahla Kilikya ve Şark arazisiyle Suriye'nin Fransız himayesine verildiğine dair bir antlaşma yapıldığını, herkesin Fransız silahlarına hürmet ederek işiyle meşgul olması gerektiğini ilan etti. Kolordu bu beyannameyi tekzip etse de “*Kilikya ve Şark arazisi*” sözü dikkat çekicidir⁴⁸.

Maraş'ta Müslüman Ahalinin Örgütlenmesi

Maraş halkı Doktor Mustafa önderliğinde Fransızların Maraş'a gelme ihtimalini protesto etmek istedi. Ancak Mutasarrıf, bir fayda getirmeyeceğini ileri sürerek buna engel oldu. Buna rağmen Doktor Mustafa, Ulu Cami'de halka hitaben bir konuşma yaparak Fransızların yakında Maraş'a geleceğini anlattı. Bundan cesaret alacak olan Ermenilerin Müslümanlara karşı katliam ve işkence yapabileceğinden bahsedip halkı, buna karşı koyabilmek için teşkilatlanmaya davet etti.⁴⁹ Millî mücadeleye önderlik yapabilecek isimler, Fransızların tutuklama ve Ermenilerin suikast ihtimallerine karşı karargâh olarak belirlenen Elbistan kazasına gitmeyi uygun buldu. Bu isimler arasında Doktor Mustafa başta olmak üzere Kadızade Hacı Hasan Efendi, oğlu Mehmet Ziya, Doktor Mustafa, Eczacı Ömer Lutfi, Katıpzade Mehmet, Vehbizade Hasip, Kocabaşzade Ömer, Tapağın oğlu Mustafa ve İslâhiyeli Nazım bulunmaktaydı. Bu kişiler 28 Ekim 1919'da Elbistan'a giderek burada Kuva-yı Milliye'nin oluşturulup silah ve cephane temin edilmesine çalıştılar⁵⁰.

⁴⁸ HTVD, sayı: 35, yıl: 10, belge numarası: 861, Ankara(Mart) 1961.

⁴⁹ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 87. Ayrıca bkz. Mehmet Şahingöz, “İ Milli Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, cilt 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 729; İsmail Özçelik, **Milli Mücadele’de Anadolu Basımında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005. Ayrıca bkz. Mehmet Şahingöz, “Maraş’taki Ermeni Mezalimi Üzerime Yapılan Protesto ve Mitingler”, **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994.

⁵⁰ Adil Bağdatlılar, **Uzunluk (İstiklâl Harbinde Maraş)**, Bas. Ali Rıza Pişkin, Ülkü Basımevi, İstanbul 1942, s. 45. Elbistan'a gidenler arasında olan Dr. Mustafa ve kardeşi Eczacı Lutfi’de Maraşlı İttihatçılardandı. Onların Elbistan’da Türk millî direnişinin organizasyonunu yaptıkları hakkında bkz. Stanley Kerr, **The Lions of Marash: Personal Experiences With American Near East Relief 1919-1922**, State University of New York Press, Albany, 1973, p. 67.

Sulh Hâkimi Ali Rıza Bey ve arkadaşlarının gayretiyle Elbistan'da kuvvetli bir Heyet-i Merkeziye ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Mustafa Kemal Paşa, Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ali Rıza Bey'e gönderdiği telgrafta; "*Malatya'dan bir süvari bölüğü ile iki mitralyöz bölüğünün Elbistan'a doğru hareket ettiğini, bu kuvvetin millî teşkilatın dayanağı olacağını ve Elbistan deposundaki silah ve teçhizatın Kuva-yı Milliye'ye dağıtılmasına karar verildiğini...*" bildirdi. Öte yandan III. Kolordu Kumandanlığı'na bağlı bazı kuvvetler Binbaşı Suzi Bey kumandasında Elbistan'a gönderildi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, daha önce istifa etmiş subaylardan Yüzbaşı Selim Bey (Yörük Selim) ile Yüzbaşı Asaf Bey'i (Kılıç Ali) de bölgeye gönderdi. Bu subaylar, Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ali Rıza Bey ile birlikte Maraş ve civarında millî teşkilatı yaygınlaştırıp idare edeceklerdi. Bir süre sonra Binbaşı Suzi Bey Sivas'a dönecek, onun yerine Binbaşı Ali Bey gelecektir. Maraş'tan gelen heyet içerisinde ise Doktor Mustafa, kardeşi Eczacı Lutfi, Kadızade Hacı Hasan ile oğlu Ziya, Sarıkâtipoğlu Mehmet, Kocabaşoğlu Ömer ve Muallim Hayrullah bulunuyordu. Yapılan çalışmalar sonunda Maraş Kuva-yı Milliye teşkilatı kuruldu ve şu şekilde örgütlendi: Yüzbaşı Kılıç Ali Bey Pazarcık'ta Atmalı Aşireti Reisi Yakup Hamdi ve Memik Ağa ile birlikte hareket edecekti⁵¹. Ona verilen görev Fransızların Antep üzerinden Maraş'taki birliklerini takviye etmesini önlemek ve ayrıca bir kısım kuvvet ile Türkoğlu (Eoğlu) bölgesine geçerek İslâhiye-Maraş yolunu kapamaktı. Yüzbaşı Yörük Selim Bey Göksun'da; Eczacı Lütfi Bey Bertiz Köyü'nde teşkilatlanmayı sağlayacaktı. Binbaşı Ali Bey ise Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Nakipzade Mehmet Bey ve arkadaşları ile Maraş ile Heyet-i Temsiliye arasında irtibat sağlayacak ve Maraş'a destek birlik temin etmeye çalışacaktı⁵². Öte yandan Andırın Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'na Yayıcioğlu İbrahim Ağa getirildi ve burada hazırlanan ilk müfrezeye Maraş'a gönderildi⁵³. Kuva-yı Milliye, telsiz merkezini Maksutlu

⁵¹ ATASE. ATAŞB. Kutu: 25, Gömlek: 124, Fh. 124-1. Bkz Ek. 7.

⁵² Akbıyık, a.g.e., s. 152-154.

⁵³ Ünalp, a.g.m., s. 213.

Köyü'ne kurdu, burada bir tehlike olması durumunda haberleşme edevatı Hamidiye Karakolu'na kaydırılacaktı⁵⁴.

Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti örgütlenmesini tamamlamış başkanlığa Arslan Bey, yardımcılığına da Kırmacı Hacı Efendi seçilmişti. Arslan Bey Maraş'ı on bölgeye ayırarak Maraş millî mücadelesinin nasıl yürütüleceğinin detaylarını belirledi⁵⁵. Her bölgenin birer yönetim kurulu vardı. Merkeze bağlı köyler de bu bölgelere bağlandı. Ancak Yenice kale ve Bertiz köyleri Heyet-i Merkeziye'ye bağlı birer müstakil idare heyetine bağlandı. Kaza merkezlerinde de birer yönetim kurulu vardı. Şehirdeki on İdare Heyeti ile reisleri şu şekildeydi:

1. Çavuşlu, Reis Çuhadarzade Hacı Mustafa Efendi
2. Bektutiye, Reis, Ser müsevvid Ahmet Efendi
3. Resteabiye, Reis, Baba Halilzade Ahmet Efendi
4. Acemli, Reis, Evkaf Memuru Evliya Efendi
5. Kayabaşı, Reis, Tapu memuru Faik Efendi
6. Divanlı, Reis, Hasan Bey
7. Ekmekçi, Reis, sapsız Hacı Efendi
8. Cıgçıgı, Muhacir memuru Nasrullah Efendi
9. Alemlî, Reis, Dulkadiroğlu Süleyman Bey
10. Hatuniye, Reis, Şeyh Ali Sezai Efendi

İdare Heyeti, bundan sonra para, erzak, silah ve cephane tedarikine başladı. Jandarmanın gizli deposunda bulunan 850 kadar silah ile 1000 sandık mermi vardı. Bunlar merkez Bölük Kumandanı Yüzbaşı Mahmut Bey'in emriyle jandarma tarafından ahaliye dağıtıldı⁵⁶. Kılıç Ali, Maraş Müdafaası için Elbistan'ı uygun görmeyip Pazarcık'a geçti. Böylece bazı aşiretlerin millî mücadeleyi desteklemeleri temin edildi⁵⁷.

⁵⁴ Günay, a.g.m., s. 54. Ayrıca bkz. ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 15, Fh. 15-1.

⁵⁵ Sait Zarifoğlu, "Vezir Hocayla Röportaj", **Edik Dergisi**, 12 Şubat 1962, s.14.

⁵⁶ Hüsameddin Karadağ, **İstiklal Savaşı'nda Maraş**, Ata Çelebi Basımevi, Mersin 1943, s. 23-27.

⁵⁷ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç*, s. 88. Ali Rıza Pişkin, "Maraş İstiklâl Savaşının Tarihi Rolü", **Edik Dergisi**, 12 Şubat 1962, s.7.

Fransız İşgali Döneminde Maraş'ta Durum ve Çatışmalar

Fransız işgali Maraş'taki Ermeniler tarafından coşkuyla karşılandı. Ermeniler Fransız ordusunda Ermeni lejyonları da olmasının etkisiyle Müslümanlara karşı katliama başladılar. Şehirdeki Ermeniler Fransız ordusunu “*Yaşasın Kilikya Bayrağı! Kahrolsun Türkiye*” nidalarıyla karşıladı. Bu, Müslüman halkı çok tedirgin etti⁵⁸. Fransızlar, Maraş'ı işgal ettikten sonra Maraş'taki mevcut düzeni bozup yönetime de el koymak isteyince Maraşlı Müslümanlar buna karşı koydu⁵⁹. Fransızlar, şehirde Müslüman nüfusun azaltılması çalışmalarını da devam ettirdi. İngilizlerin başlattığı Rus işgalinden kaçıp Maraş'a sığınan Müslüman mültecileri geldikleri bölgelere geri gönderdiler⁶⁰.

Müslümanlar Ermenilere, Fransız işgaline karşı şehri birlikte savunup direnmeyi teklif etti. Ancak bu teklif Ermeniler tarafından kabul edilmedi. Bu sefer Ermenilerden hiç olmazsa tarafsız kalmaları istendi, ancak onlar bunu da ret ettiler⁶¹. Ermeniler, mahalle mahalle örgütlenip silahlanarak işgalci güçlere destek verdiler⁶².

Maraş içinde bütün engelleme çabasına rağmen 4000 kadar Fransız askeri vardı. Fransız kuvvetlerinin %20'si Cezayirli Fransız, kalanı ise Erzurum ve havalisi Ermenilerinden oluşmaktaydı⁶³. Fransızlar, şehrin hâkim noktalarına yerleşmişlerdi. Bu, önceden Maraş'ta bulunan Fransa, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere misyoner örgütlerine ait okul, hastane gibi binalar olması sebebiyle çok kolay olmuştu. Şehirde bulunan iki hastane Fransızlar tarafından tutulmuştu. Ermenilere ait kilise ve okullar da müstahkem yapılarıydı. Maraş'taki mahallelerin çoğunda Ermenilerle Müslümanlar bir arada oturmaktaydı. Ama işgalden sonra Müslüman mahallelerinde oturan

⁵⁸ Günay, a.g.m., s. 55. Ayrıca bkz. ATASE. İSH. Kutu: 109, Gömlek: 115, Fh. 115-1.

⁵⁹ ATASE. İSH. Kutu: 48, Gömlek: 151, Fh. 15-1.

⁶⁰ BOA. DH. ŞFR. 98/343 (1337 B 27/28 Nisan 1919). Bkz Ek 8.

⁶¹ ATASE. İSH. Kutu: 1329, Gömlek: 39, Fh: 39-1.

⁶² Véou, a.g.e., s.129-130.

⁶³ ATASE. İSH. Kutu: 98, Gömlek: 66, Fh. 66-3. Bkz. Ek 9.

Ermeniler Hristiyanların çoğunlukta oturduğu mahallelere sevk edilmişti⁶⁴. Böylece şehrin bir tarafında Ermeniler, bir tarafında Müslümanlar toplanmış oldu. Bazı Ermenilerin oturdukları evler de çok sağlamdı. Zeytun Ermenileri de memleketlerine geri dönmüşlerdi. Zeytun, Maraş-Elbistan yolu üzerinde olduğu için, Elbistan'dan Maraş'a sevk edilecek kuvvetlerin güvenliği için Zeytun Ermenilerinin kontrol altında tutulması gerekiyordu. Türk millî kuvvetleri, Bayezitli Mahallesinde bulunan Kâtipzade Mehmet Efendi'nin evini karargâh olarak kullanıyordu. Arslan Bey, şehrin savunma harekâtını buradan idare ediyordu⁶⁵.

Fransızların şehrin yönetimini ele geçirmeye çalışmaları, halkın dinî ve millî duygularına saygı göstermemeleri, hatta kadınların namusuna el uzatmaya kalkışmaları şehirde gerginliği artırdı. Ermeniler ve Türkler arasındaki anlaşmazlık Fransızların Ermenilere verdiği destek sonucunda uzlaşmaz bir hâl aldı. 31 Ekim 1919 günü Fransızlardan cesaret alan Ermeniler, Maraş sokaklarında devriye gezmeye başladılar. Ermeni askerlerden biri Çukur Hamamı'ndan çıkan bir Müslüman kadına saldırarak "*Artık burası Türklerin değildir. Fransız memleketinde peçe ile gezilmez.*" dedi. Olayı gören Sait, Taha ve Osman adlı Müslümanlar, Ermenileri uyararak yollarına devam etmelerini söylediler. Ancak Ermeniler, bu uyarıya silahla karşılık verdi. Olayda Çakmakçı Sait ağır yaralandı ve sonra şehit düştü. Gaffar Kabuloğlu Osman da yaralandı. Bu sırada olayı gören Sütçü İmam, Ermeni askerlerden birini öldürdü ve olay yerinden uzaklaştı. Henüz şehri terk etmemiş olan İngiliz askerlerinin yatıştırmasıyla olay büyümedi. Ancak bunun intikamını almak isteyen Fransızlar, Sütçü İmam'ı yakalayamamanın da verdiği öfkeyle İmam'ın dayısının oğlu Tiyeklioğlu Kadir'i feci şekilde şehit ettiler⁶⁶.

⁶⁴ ATASE. İSH. Kutu: 115, Gömlek: 121, Fh. 121-3.

⁶⁵ Karadağ, **a.g.e.**, s. 38-40.

⁶⁶ ATASE. İSH. Kutu: 103, Gömlek: 95, Fh. 95-2. Krş. Kerr, **a.g.e.**, p. 63. Ayrıca krş. Karadağ, **a.g.e.**, s. 11; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 45; Arslan Toğuzata, "İstiklal Mücadelesinde Maraş Sokak Muharebeleri", **Edik Dergisi**, 12 Şubat 1961.

Fransızlar; Kılılı, Sarılar, Eloğlu köylerini işgal edip eli silah tutan erkekleri ayırıp götürdüler. Geride kalan kadın, çocuk ve yaşlıların çoğunu öldürdüler⁶⁷. İşgal güçleri, Eloğlu'nda çoluk çocuğu bir evde toplayıp bunlardan yirmisini katletmişler, Hopur Köyü'nde de bazı kadınları kocalarının yanından alıp götürmüşlerdir⁶⁸. Daha sonra Fransızlar, şehrin yönetimini tamamen ele geçirmek için harekete geçtiler. Fransızların Adana İşgal Bölgesi Kumandanı Albay Brémond, Maraş Mutasarrıfı Ata Bey'e, Osmaniye Valisi Yüzbaşı André'nin Maraş Valisi olarak tayin edildiğini bildirdi. Yüzbaşı bu emri 23 Kasım'da aldı. Ancak İstanbul hükümetinin durumu valiye bildirmesi için bekledi hemen gitmedi. Fakat beklediği emir verilmeyince 29 Kasım'da Maraş'a doğru yola çıktı. 150 kişilik bir jandarmanın müfrezesi teşkil etti. Bu kuvvetin 125'i Müslüman, 25'i Hristiyan, geri kalanı ise Ermeni idi. Yüzbaşı, Osmaniye'den bu heyetle yola çıktı. Durumu Maraş'taki idari amire bildirdi ve kendisinden İslahiye'den itibaren kendilerine eşlik etmesini istedi⁶⁹.

26 Kasım günü Maraş'a gelen Yüzbaşı André, anılarında Fransız bayrağının sadece Fransız kıtalarına asıldığını öne sürse de Mutasarrıf Ata Bey'den hükümet binasındaki Türk bayrağını indirmesini istedi⁷⁰. Mutasarrıf Ata Bey, çok büyük olaylar çıkacağını bahane ederek bayrağı indirmeyeceğini söyleyip André'nin binadan eli boş çıkmasını sağladı. Yüzbaşı André, 28 Kasım Cuma günü, kalede dalgalanan Türk bayrağını indirtip Fransız bayrağını astırdı. Cuma namazı kılmak için Ulu Cami'ye gelen ahali, kalede Fransız bayrağının asılı olduğunu görünce buna çok büyük tepki gösterip kaleye doğru tırmandı ve Fransız bayrağını indirerek Türk bayrağını tekrar ait olduğu yere astı. Ahali buna engel olmak isteyen Mutasarrıf yardımcısı Vaham Efendi'yi tartakladıktan sonra Cuma namazı kıldı⁷¹. Yüzbaşı André, Antep'teki Ku-

⁶⁷ ATASE. İSH. Kutu: 103, Gömlek: 95, Fh. 95-5.

⁶⁸ Günay, a.g.m., s. 56. Ayrıca bkz. ATASE. İSH. Kutu: 103, Gömlek: 95, Fh. 95-7.

⁶⁹ Véou, a.g.e., s.131; Brémond, a.g.e., p. 31.

⁷⁰ Brémond, a.g.e., p. 33-34.

⁷¹ ATASE. İSH. Kutu: 104, Gömlek: 41, Fh. 41-1; Akbıyık, a.g.e., s. 126. Ayrıca bkz. Ek 10.

mandan Albay Flye-Sainte-Marie'den yardım istedi. Pazarcık mevkiinde 300 kadar çete, yeni yapılan Antep yolu üzerindeki hâkim sırtları ellerine geçirip yolun Gavur Yakası denilen derin vadi arasından geçen kısmına pusu kurmuşlardı. Maraş'ta her ne pahasına olursa olsun asayişin muhafazası yönünde bir emir verilmişti. Ama Albay Flye-Sainte-Marie bu emri uygulayamamıştır⁷².

Fransızlar, Maraş halkının direniş eğiliminde olduğunu anlayınca buraya yüksek rütbeli bir subay göndermeye karar verdiler. 1 Aralık 1919 tarihinde Antep, Maraş ve Urfa'nın da bulunduğu bölgeye General Querette atandı. Bahçe'de bulunan 17. Senegal Alayı'ndan Binbaşı Corneloup Sarılar mevkiinde Türk çeteleriyle temasa geçmek için emir almıştı. Emre göre; Fransız kumandanı ayın dördünde Sarılarda bulunacak aynı zamanda Maraş'tan gelen hafif bir müfreze kolu da düşmanın ricat hattını kesecek tarzda tertiplenmiş bulunacağından Sarılar üzerinden yapacağı bir çevirme ile grubu teslim mecbur bırakacaktı. Fakat Kızılağaç'tan geçen yolu takip etmeleri gerekirken başka bir yola sapınca bu çetelerin kaçmasına imkân vermişti. Bu çetelere çok zaman kazandırdı. Çeteler Binbaşının garnizonuyla bağlantısı kesmişlerdi. Binbaşı ancak ayın onunda Maraş'a ulaşabildi. Olaydan sonra Genel Dufieux, General Querette'e Antep'teki kumandanlık merkezini Maraş'a nakletmesini emretti. Buna göre Antep'te yeni teşkil edilen Marty kıtaları ve İslahiye'de Albay Thibault emrindeki birlikler, bundan böyle General Querette'in emrine girmiş oluyorlardı. Yine verilen emre göre her iki birlik derhal harekete geçerek İslahiye-Maraş yolu üzerinde Belpınar mevkiinde birleşeceklerdi. Binbaşı Marthy, bir piyade taburu, bir dağ topçu takımı, bir sipahi kolu ve bir de seyyar hastaneli sıhhiye kolu (12 subay 389 gedikli er, 166 hayvan) ile 13 günü sabah erkenden yola çıktı. Bu birlik dar bir geçitte pusuya düşürüldü. Fransızlar bu çatışmada iki ölü, 23 yaralı verdi⁷³.

⁷² Véou, **a.g.e.**, s. 133.

⁷³ Véou, **a.g.e.**, s. 151-153.

Fransızların Antep'ten Maraş'a asker ve top sevk ettiği sırada Kılıç Ali'ye bağlı kuvvetler bunu önlemek istedi. Kılıç Ali'nin Pazarcık aşiretlerini de yönlendirmesiyle Fransız sevkiyat birlikleri pusuya düşürüldü⁷⁴. Ancak Fransızlar az bir kayıpla şehre ulaşmayı başardılar. Fransızlarla daha çetin çatışmalar 21 Aralık 1919'da başladı ve Maraş'a yakın yerlerde yaklaşık bir ay sürdü⁷⁵. 1920 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Fransızlar Maraş'a, İslâhiye'den kuvvet sevk etmekteydi. Bu kuvvetlerin güvenliğini sağlamak için de Maraş'ta bulunan birliklerden birini İslahiye'ye doğru yola çıkardılar. 1 Ocak 1920 günü Maraş kuryesini getirmekte olan sipahiler İslahiye istasyonunda çetelerin saldırısına uğradı. Öte yandan 4 Ocak'ta Bahçe yolu üzerinde kazılan hendekler sebebiyle Maraş ile Adana arasındaki bütün nakliyat durdu. Türklerin tren hattını havaya uçurdukları, Amanos üzerindeki bütün tünelleri tahrip ettikleri haberi bir anda şehre yayılmıştı. Burada mevzilenmiş olan Muallim Hayrullah ve Benli Ökkeş müfrezesi, bu Fransız birliğini pusuya düşürdü. Fransız kuvvetleri daha üstündü. Türk müfrezesi geri çekilmek zorunda kaldı. Ceceli Köyü ve Eloğlu yakınlarında meydana gelen çatışmalarda Muallim Hayrullah şehit düştü⁷⁶.

General Querette, şehre girdiği andan itibaren Corneloup, Marthy ve Thibault kıtalarını bu meyanda 412. Alayın III. Taburu, 65'lik bir Topçu bataryası ile bir süvari nısıf bölüğünden ibaret olan esas garnizonu Maraş şehrinin muhafaza ve müdafaasına tahsis etti. Bu kuvvetler asıl tümen mevcudunun yarısından ibaretti. Yarbay Thibault kumandanlık makamını Amerikan Kolejinde kurdu. 412. Alayın kısmı küllisi şehrin kuzeyindeki kışlalara yerleşti. Aynı alaya mensup bölüklerden biri de Latin Kilisesini işgal etti. Binbaşı Marthy birlikleri Corneloup kıtalarının yanında şehrin güneyinde yerlerini aldılar. Ermeni Lejyonu ve süvari kıtaları Maraş'ın doğusundaki okul ve depolara gittiler. General umumi karargâhını kuzeyde, şehrin dışındaki

⁷⁴ Pişkin, a.g.m., 7.

⁷⁵ Elliott, Mabel Evelyn. "The 22 Days of Marash: Papers on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", *The Armenian Review*, vol.31, (Spring 1978): 47-69.

⁷⁶ Saral, a.g.e., s. 92-93; *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç*, s. 91.

Türk kışlarında tesis etti. Thibault, yerleştikten hemen sonra Türk çeteleriyle mücadele için hazırlık yapmaya başladı⁷⁷.

Fransızlar, yeniden Antep'ten Maraş'a kuvvet sevk etme ihtiyacı duydular ve 450 kişiden oluşan piyade ve süvariye Maraş'a doğru yola çıkardılar. Fransız birliği, 13 Ocak 1920 günü Araplar yakınlarında Sarılar Köyü mevkiinde Türk birlikleri tarafından dağıtıldı ve Antep yolu Pazarcıklılar tarafından kapatıldı. Fransızlar, 19 Ocak'ta yeniden harekete geçti. Ancak bunu tahmin eden Yüzbaşı Kılıç Ali Pazarcık'ta, Pişkin Ali Rıza Müfrezesi de Aksu Köprüsü yakınlarında tertibat almıştı⁷⁸. 19 Ocak 1920'de üstçavuş Bretille refakatinde Antep'ten Maraş'a doğru yola çıkan 14 arabalık bir kol yolun 6. kilometresinde Aksu Köprüsünde 200 kadar çetenin saldırısına uğradı. Bu çeteler daha büyük bir konvoyu avlamak için pusu kurmuşlardı. Bretille canını zor kurtarıp ölü ve yaralıları bırakıp şehre döndü. Bunun üzerine General, büyük kafilenin güvenliğini alması için Teğmen Finch'i yanına bir sipahi takımı vererek görevlendirdi. Teğmen Aksuya geldiği zaman kafiye, 3. Taburun üç çavuş ve 30 eri tarafından çok kötü bir durum içinde kendini müdafaa ediyordu. Kafilenin ilk işi nakliye erlerinin cephanelerini ikmal etmek oldu. Teğmen Finch 20 Ocak'ta bir çatışma sırasında vuruldu. Buralarda yaşanan çatışmalarda Fransızlar ağır kayıplar verdiler. General Dufieux, Querette'ten Maraş'taki nazik durumun bir an evvel bitirilmesi emrini vererek bunun için Pazarcık'ın çetelerden temizlenmesini istedi. Bu haber üzerine Fransız Kumandanı General Querette, karargâhını 20 Ocak'ta Maraş'a taşıdı⁷⁹.

Maraş'ta İşgalci Güçlere Karşı Şehrin Savunması ve Millî Direniş

Fransız güçleri, Maraş'taki durumu bir an önce lehlerine çevirip işgal ettikleri diğer bölgelerde de ağırlıklarını hissettirmek istiyordu. Bu amaçla Yüzbaşı Fontaine emrinde yeni bir nakliye kolu teşkil edilerek Belpınar istikametinde yola çıkarıldı. Bu kola aynı zamanda iki

⁷⁷ Voué, a.g.e., s. 155.

⁷⁸ Pişkin, a.g.m., s.7. Ayrıca krş. Akbıyık, a.g.e., s. 187.

⁷⁹ Véou, a.g.e., s. 156-157.

avcı bölüğü ile Ermeni lejyonundan bir makineli takımı tefrik edildi. Diğer taraftan bu çete muharebelerine bir nihayet verebilmek için ümidiyle General Querette 21 Ocak 1920'de, Maraş'ın bütün ileri gelenlerini kumandanlık makamına davet etti. Bunu yapmadan önce de Tabur kumandanlarını toplayarak onlara askerlerin kışla ve ordugâhlarından öğle yemeğini yedikten sonra çıkmalarını emretti. Ayrıca stratejik yerlerin belirlenmesini, nerelerin mevzi olabileceğinin tespiti istedi. Davetliler kumandanlık binasına 11.30'da geldiler. Başta mutasarrıf olmak üzere belediye reisi, ticaret odası reisi, jandarma kumandanı, emniyet müdürü, müftü, imam vs. dini şahsiyetler ve memleket eşrafından bazıları büyük salona alındılar⁸⁰.

Fransız Kumandan General Querette, tam da bu sırada birliklerine saat tam birde şehirdeki önemli mevkiilerin işgal edilmesi emrini verdi. Sonra davetlilerin yanına geldi, Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey ve Maraş'ın ileri gelenlerine; son günlerde yaşanan olaylardan bahsetti. İaşe kollarına yapılan çete baskınlarından yakındı. Sonunda onlardan açık ve samimi bir işbirliği istedi. Generalin konuşmasından sonra söz alan Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, Ermeni unsurların Fransız ordusunda yer almalarının Türkler nezdinde memnuniyetsizlik uyandırdığını, Yüzbaşı André'nin Maraş'a gelmesiyle hükümet idaresindeki kontrolün bir nevi baskı şeklini aldığını, nihayet idari işlerde yaşanan bu çok sıkı kontrol yüzünden şimdiye kadar şeref ve mevkiilerini titiz bir dikkatle muhafazaya çalışan kimselerin bir hayli sarsılmış olduklarını inceden inceye anlattı. Çetelerin sık sık çıkardıkları hadiseler, kendilerine hatırlatıldığı zaman hepsi katl ve soygunculuk gibi işlenen bütün cürümleri haydutların sırtına yüklemekle beraber bunların tedibi ve verilecek cezaların kendi otoritelerini ilgilendirdiğini söylediler. Bununla beraber çoğu kayıpların tazmin edilebileceğini söyledi. Buna karşılık General, Fransızlara karşı gelmemelerini ve Kılıç Ali'yi ortadan kaldırmaları gerektiğini söyleyerek toplantıyı saat

⁸⁰ Véou, **a.g.e.**, s. 158-159.

12.00’da bitirdi. Sonra da toplantıya katılan bazı kişileri bir odaya hapsetti. Diğerlerini dediklerini yerine getirmeleri için serbest bıraktı. En son ayrılan emniyet müdürü oldu⁸¹.

General, şehrin ileri gelenleri konağından ayrılır ayrılmaz silahını ateşledi. Fransız askerleri sabah aldıkları emir ve talimata uyararak vazifelerinin başına geçmişlerdi. Maraş, Generalin emriyle top ve makineli tüfek atışına tutuldu. Fransızların şehre ilave kuvvet sevk etmesiyle Ermenilerin bazı camilere saldırması aynı anda gelişti. Bunlar şehirde tansiyonu yükseltti. Kılıç Ali de sokak çatışmalarının başlayacağını anlaşılmaması üzerine karargâhını Maraş yakınlarındaki Dehliz’e, daha sonra Haznedarlı Mahallesi’ne taşıdı⁸². Önde gelen bazı Maraşlıların tutuklanması, Maraş halkını galeyana sevk edecektir. General Querette, teslim belgesi hazırlayıp bunu daha önce rehin aldığı Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, Belediye Reisi Sıtkı ve Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı’ya silah zoruyla imzalatı. Fakat bu teslim belgesini Kuva-yı Milliye yönetimi kabul etmedi⁸³. Şehirde Müslümanlar adeta ölüm kalım savaşı vermekteydi. Aynı dönemde Adana’daki Müslüman ahalie karşı da Ermenilerin yaptığı katliam devam etmekteydi. XII. Kolordu Kumandanı, Adana ve Maraş’taki durumun tahammül edilemez boyutlara vardığını ifade ederek merkezi hükümetten 26 Ocak 1920 günü acil yardım istedi⁸⁴. Maraş’a acil yardım çağrısı, daha sonraki günlerde de Kumandanlar tarafından defalarca merkeze yazıldı⁸⁵. Öte yandan Maraş Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti adına Elbistan Heyet-i Merkeziyesi aracılığıyla Dâhiliye Nezareti’ne bir telgraf çekilerek Maraş’ta yaşanan facianın önüne geçilmesi için girişimde bulunulması isteniyordu⁸⁶. III. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey, 29 Ocak 1920’de çatışmaların şiddetinin arttığını, Hatuniye, Çavuşlu,

⁸¹ “The 22 Days of Marash: Papers on The Defense of The City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920”, *Armenian Review*, vol. 31 (April 1979), p.393. Toğuzata, a.g.m., s. 7. Ayrıca kış. Véou, a.g.e., s. 159-160.

⁸² *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç*, s. 92.

⁸³ Toğuzata, a.g.m., s. 7.

⁸⁴ ATASE. İSH. Kutu: 204, Gömlek: 30, Fh.31-1.

⁸⁵ Mesela bkz. ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 13, Fh.13-4, 13-6, 13-7.

⁸⁶ Bu telgraf üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Harbiye Nezareti’ne verilen bilgi için bkz. ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 14, Fh.14-1.

Ekmekçi ve Şekerdere mahallelerinin Ermeniler tarafından yakıldığını, Müslüman ahalinin maneviyatının bozulduğunu, çatışmaların şehrin içinde ve giriş noktalarında tüm şiddetiyle devam ettiğini bildirdi⁸⁷.

Elbistan'dan gelen çeteler, telefon ve telsiz bağlantısını koparmak suretiyle Maraş ve Adana arasındaki irtibatı kesti. Birlikler arasında irtibat kurulamadığı için Fransız kıtaatı sağır ve dilsiz kalmıştı. Türk birlikleri, Fransızların Adana ve Antep ile telefon ve telgraf bağlantısını kesmişti ama Zeytun Ermenileri, Fransızların birbirleriyle haberleşmesine aracılık etti. Zeytun Ermeni Birliği Reisi, 29 Ocak günü, gerek Fransız askerleriyle Ermeni lejyonerlerine ne gibi yardımlarda bulunabileceğini sorarak şayet bir tarafa gönderilecek haberler varsa bunları götürebileceklerini söylediler. General Querette bunlara Kozan'daki Fransız merkezine ulaştırılmak üzere bir telgraf verdi. General bu telgrafında; parklarının dağınık bir hâlde bulunmasının cephane teksifine imkân vermediğinden bahisle kendisine biraz cephane gönderilmesini istedi⁸⁸.

Şehirde çatışmaların başlamasından sonra bazı Fransız birliklerinin de zor durumda kaldıkları anlaşılıyor. 412. Alayın III. Taburu devriye gezerken saldırıya uğradı. Çarşıbaşı'nda çıkan çatışmada bazı piyadeler halk tarafından öldürüldü. Fransız Alay Postacısı karakolda hücumu uğradı. Maraş halkından bazıları, evlerin avlularına kurdukları barikatların arkasından işgalci Fransız askerlerine saldırdılar. Durum Antep'teki General Dufieux'a bildirildi. Albay Normand birliklerinin İslahiye'de toplanıp tertip edilmeleri Yarbay Thibault'un hareketinden 18 gün sonra mümkün olabildi. 3 Şubat'ta 75'lik bir bataryanın gelmiş olması lazımdı. Fakat çeteler treni yoldan çıkardıkları için batarya bir gün gecikme ile 4 Şubat sabahı vasil olabildi. Ayın 3'ünde de Bouvet emrindeki tabur ikiye ayrılarak bir kısmı Belpınarda 200 çete tarafından sarılan iki lejyon bölüğünü kurtarmak için görevlen-

⁸⁷ ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 17, Fh.17-8.

⁸⁸ Véou, **a.g.e.**, s. 168, 181.

dirildi. Jezereau'nun taburunu getiren tren de rayların çeteler tarafından sökülmesi sebebiyle aynı akıbete maruz kaldı, birlik ayın beşinci günü harekete geçebildi. Erzak ve mühimmat nakli için 115 deve ayrılmış, ancak bunlardan 35'i devre dışı kalmıştı. İlk etapta 80 yük cep-hane Maraş'a yetiştirilmesi planlandı. Fransız atlarının çektiği 75'lik toplar da Amanoslardan kolayca ilerlemekteydi. Ancak çakmaktaşları deve ve katırları zorlamaktaydı. Fransız konvoyu Belpınara ulaştığında Bouvet ve Ermeni lejyonu ile birleşti. Nakil kolu 7 Şubat'ta Eloğlu Köyünden Maraş'a doğru yola çıktığı sırada Maraş üzerinde bir uçak görüldü. Daha çok Türklerin bulunduğu tarafta uçan bu uçaktan, direniş göstermeyip teslim olmaları yönünde bildiriler atıldığı anlaşıldı. Fransız kolu akşama doğru Maraş'ı görebildi. Maraş yanıyordu, alevlerden çıkan dumanlar şehrin üzerinde bir sis tabakası oluşturmuştu. Şehrin çeşitli taraflarında dört Fransız bayrağı dalgalanıyor olması Fransızların hala şehirde olduklarını göstermekteydi. Kol şehre 5 km kala kol durdu ve umumi karargâh burada kuruldu: Normand, ertesi sabah birliklerle irtibat sağlayıp yorgunlukları giderilen askerlerle taarruza geçmeyi planlamıştı. Ertesi gün Fransız bataryaları şehirde bazı noktalara top atışı yaptı⁸⁹. Bu Fransız kolunun şehre girip girmemesi savaşın sonucunu etkileyecek, galibi belirleyecekti. Bu sebeple çatışmaların 18. ve 19. gününe rastlayan 7-8 Şubat günlerinde verilen mücadelenin ayrı bir önem taşıdığı tespit edilmektedir. Çünkü düşman şehirde kuşatılmıştı. Bu sebeple dışarıdan gelecek düşman takviyesinin şehre sokulmaması gerekmektedir. İslahiye ve Antep'ten gelen ek düşman birliklerinin şehre sokulmaması için Mercimektepe'nin güçlendirilip oraya takviye birlikler gönderilmesi kararlaştırıldı. Ancak bu kararın uygulanması mümkün olamadı. Çünkü Mercimektepe'ye sevk edilmek istenen Cancık mevkiindeki Elbistan kuvvetleriyle ihtiyat olarak tutulan Bertiz ve Yenicekele kuvvetleri güçlendirildi. Yörük Selim, Yüzbaşı Kamil, Şube Reisi Binbaşı Cemil, Binbaşı Hasan ve Yüzbaşı Mahmut Cancık'ta bulunuyorlardı. Çuhadar Hacı Mehmet ile Bayezit oğlu Kenan da Cancık mevkiine gitmek

⁸⁹ Véou, a.g.e., s. 160-161.

üzere şehirden ayrılmışlardı. Daha sonra Elbistan'dan gelen Eczacı Lutfi'nin Bertiz ve Yenice kale kuvvetlerini Kılıç Ali kuvvetlerine katılmak üzere Şark Cephesine sevk ettiği anlaşıldı. Bu durumda Mercimektepe'nin mevcut kuvvetlerle tutulması icap etmekteydi. Dolayısıyla Mercimektepe'yi; Çuhadar Ali, Mustafa Evliya ve Mustafa Çavuş⁹⁰ kuvvetleri tutacaklardı. Kendilerine ihtiyat olarak 200 silahsız kişi gönderildi. Mercimektepe'yi sürekli toplarla döven Fransızlar, bu kahramanların direnişi karşısında aciz kaldı ve ilerleyemedi⁹¹.

Çetelerin bir kısmı da yine 8 Şubat günü, Querette'in karargâhının bulunduğu şehrin kuzey kesimlerine de saldırıya geçti. Eski ve usta subayların sevk ve idaresi altında Türk piyadeleri kendilerine çizilen rotada ustalıklı ilerlediler. Fransız askerleri, çeltik tarlaları ve bataklıklar arasına sıkıştı. Müstakil grup ve sağ kanadı teşkil eden XXII. Alayın Bölüğü, verilen hedefe ulaşan ilk birlik oldu. Saat 9.00'da Bernard'ın taburu, yollarda bir yığın ceset, silah, mühimmat bırakarak önündeki tepeye tırmanmaya muvaffak oldu. Garnizondan münferit top atışları tekrar başladı. Bu arada Albay Normand, Batıdan bir taarruzla garnizona yaklaşıp iki birlik arasında bir irtibat kurmak istedi. Fakat Fransız askerleri önlerinde bulunan iki sıralı sel çukurlarını bir

⁹⁰ Mustafa Çavuş (Sarıççek) Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Dördüncü Ordusu'nda 47. Alay, Üçüncü Tabur, 10. Bölük Çavuşu olarak görev yapmıştı. Burada başarılı çalışmaları, okur-yazar olması ve yerli halkla iletişim kurabilmesi nedeniyle Harp Liyakat Madalyası ile şerefliendirilerek Liman von Sanders'in emrine verilir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Memleketi Maraş'a döner ve düşman işgaline karşı kendi mahallesi olan Şekerdere ve yakındaki Acemli Mahallesi'nde halkın Milli Müdafaa Cemiyeti içerisinde örgütlenmesinde görev alır. Acemli Mahallesi'nden Evliya Efendi ile birlikte hareket eder. Bedesten ve Taşhan'ın kurtulmasında aktif rol oynar. Savaşın 14. günü Bedesten kurtarılıp Taşhan'ı kuşatıkları sırada Arasta Cami civarında düşmanın pususuna düşerler. Bu sırada Evliya Efendi şehit düşer. Cenazesi Acemli Camii avlusuna defnedilir. Mustafa çavuş bu olaydan çok etkilenir. Ancak savaşmaya devam eder. Maraş'ın kurtulmasından sonra kendi kurduğu birlikle Antep kuşatmasına katılır. Bu sırada kalbinin hemen üst yanından girip sırtından çıkan bir kurşunla yaralanarak "Gazi" olur. Aylarca hastanede yatar. Kendisine beş ay izin verilir. Taburcu edildikten sonra Batı Cephesi'nde 42. Alay, Üçüncü Tabur'da görev alarak muharebelere katılır. Kaynak kişi: Süleyman Sarıççek (Mustafa Çavuş'un oğlu), 86 yaşında, kasap. Görüşme Tarihi: 8 Temmuz 2016. Bu bilgilerle ilgili olarak ayrıntılı bilgi ve karşılaştırma için bk. "Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesi'nden Kısa Notlar", Demokrasiye Hizmet Gazetesi, Yıl: 3, Numara: 34+517, 6.2.1953 Mustafa Çavuş'un Askerlik geçmişi ile ilgili bilgiler için Milli Savunma Bakanlığı Arşivinde yer alan Künye Kanıt Belgesi, 432-433 kullanılmıştır. Bkz. **Ek 11**.⁹¹"Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesi'nden Kısa Notlar", Demokrasiye Hizmet Gazetesi, Yıl:3, Numara: 34+516, 11/2/1953

türlü geçemediler. Çünkü Türk askerleri burayı sürekli dövüp Fransız-Ermeni güçlerine geçit vermemektedir. Bunun üzerine Normand, Maraş'ın kuşatılmasını ve bunun için Ahırdağ sırtlarının ele geçirilmesini emretti. Fakat sırtlara yakın münferit bağ evlerinde yuvalanmış olan ağır ve hafif makineli tüfekler taarruza kalkan Fransızları bir hamlede biçiverdiler. Albay Normand, 65'lik dağ topraklarını kullanmak suretiyle 77 Türkün savunduğu bir tepiyi ancak saat 10.00'da alabildi. Uçaklar da Türkler üzerine tekrar beyannameler attı⁹².

Fransız birlikleri şehrin korunaklı yapılarında mevzilenmişti. Buna göre Latin Kilisesi'nde Yüzbaşı Kalb, Amerikan Yetimhanesi'nde Teğmen Boisay Türk askerine karşı savaşmaktaydı. Boisay ölünce onun yerine Astsubay Bertrant geçti. Kuzeyde Yüzbaşı Bonneuvrier ve Yüzbaşı Delbarry kendilerini top atışı altında baskıda buldurmaya çalışan Türk askerine karşı başarılı oldular. Türk çeteleri, 30 Ocaktan itibaren umumi karargâhı da top ateşiyle dövmeğe başlamıştı. Binbaşı Marthy karnına isabet eden bir kurşunla öldü. Bu suretle güney kesiminin kumandanlığı Binbaşı Corneloup'a geçti. Birinci makineli tüfek bölüğü kumandanı Üsteğmen Froideval 2 Şubat'ta bir mahalleyi ele geçireceği sırada isabet eden bir kurşunla can verdi. Ertesi sabah bu mahalleye 77'lik bir top kıtasının tevcihi istendi. Ancak havanın çok soğuk olmasından olumsuz etkilenen Senegallileri yerlerinden oynatmak mümkün olmadı. Antep'ten gelen kafilenin kaybı ve Fontaine kolunun Eloğlu'nda saldırıya uğraması kendini hissettirmektedir. Albay Normand'ın üst makamlardan telakki etmiş olduğu şifahi bir emri kendisi adına General Querette'ye ulaştırmak vazifesini üzerine alan Teğmen Dumaine, 8 Şubat günü saat 20.30'da Generalin huzuruna çıktı. Tebelluğ edilen bu emirde 24 saat zarfında durum düzeltilmediği takdirde Maraş'ın tahliyesi, şayet durum düzeltilmiş ise, şehrin içinde bulundurulacak kuvvet miktarı General tarafından tespit edilerek müdafaa'nın sağlanması istendi. Bu emirler General Dufieux'un bizzat evvelce verdiklerinden bu yana durumun daha kötü bir safhaya döküldüğünü gösteriyordu. Aynı gün saat

⁹²Véou, a.g.e., s. 162-164. Ek 12.

23.00'da Yüzbaşı Bonnouvrier de generalin yanına çıkarak Teğmen Dumaine'in söylediklerini teyit eden bir haber getirdi. Buna nazaran Urfa'da Türklerin direniş için hazırlandığı, bunun önlenmesi için Albay Normand'ın emrindeki birliklerle 24 saat zarfında tekrar İslahiye'ye dönmesi ve buradan da doğuya doğru giderek Urfa'ya yardım etmesi uygun görüldü. Albayın kolu ile birlikte İslahiye'ye çekilmesi, Maraş'ta ciddi sorunlara sebep oldu. Çünkü Albay Normand, günlerdir devam eden hücum ve baskınlar sebebiyle şuraya buraya dağıtmış olduğu birliklerini tekrar derleyip toplama imkânsızlığı karşısında, kendisine en yakın birliğin kumandanı Binbaşı Corneleop'ya şifahi bir emir göndererek Binbaşından bütün kıtaları ile birlikte kendisine katılmasını istedi. Corneloup kıtası; 10 piyade bölüğü ve üç buçuk maki-neli tüfek bölüğünden müteşekkildi. Bu birlik şehrin güney kısmı ve buradaki Ermeni mahallesiyle kiliselerini müdafaaya memur edilmişti. Diğer taraftan Corneloup da kendisinin doğrudan doğruya garnizon kumandanlığına bağlı olduğunu düşünerek Albay Normand'ın emrini yerine getirip getirmemek hususunda haklı olarak tereddüt gösteriyordu. General ile şu anda muhabere imkânından mahrum olması ve 9 Şubat günü erken saatlerde bir de yazılı emir gelmesi sebebiyle Albay Normand'a katılmak zorunda kaldı⁹³.

Heyet- i Temsiliye Riyaseti, bütün Kolordulara; Adana-Pozantı güney bölgesiyle Maraş'taki milli hareketin sevk ve idaresi hakkında bazı tamamlayıcı emirler vererek Maraş'taki durumun bir an evvel sonuçlandırılmasına gayret etti. Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilen bu emirler şu şekildeydi:

“Fransızlar verdikleri sözde durmayıp işgal sahalarını Maraş ve Urfa'ya genişlettiler. Bununla da yetinmeyerek her geçen gün buralardaki kuvvetlerini artırdılar, ilaveten Ermenileri silahlandırdılar. Maraşlı vatandaşlarımız Fransızlara karşı 18 gündür canla başla mücadele veriyorlar. İşgal kuvvetlerinin altı tabur piyade ve bir iki batarya topu olduğu tahmin edilmektedir. Müslümanların gözü önünde Ermenilerin Adana'da

⁹³ Véou, a.g.e., s. 167-170.

silahlandırıldıkları görülmektedir. XII. Kolordu, Adana-Pozantı demiryolu hattının güneyindeki bölgede, milli kuvvetler civardaki halk ile takviye edilerek Mersin ve Tarsus'taki Fransız kumandanlara Maraş'ı derhal tahliye etmedikleri takdirde harekete geçileceğini bildireceklerdir. Adana-İslahiye arasındaki demiryolu ve köprüler tahrip edilecek ve tamir edilmesi engellenecek ve bu Fransız Kumandana bildirecektir. XX. Kolordu bu görevleri yaparken Haçin Ermenilerinin kuzeye doğru hareket etmemesine dikkat edilecektir. III. Kolordu şimdiye kadar Maraş'taki vatandaşlarımıza yaptığı yardımı artıracaktır. Antep Kuva-yı Milliyesi Fransızlara saldıracak ve İslahiye'den Maraş'a hareket edecek düşman takviye kotalarının hareketine mani olacak tedbirler alınacaktır. III. Kolordu, Maraş'ın Fransızlar tarafından tahliyesine kadar Urfa civarındaki Fransız birliğini esir edecek ve Halep Kuva-yı Milliyesi'ni İslahiye ve Antep'e doğru harekete geçirecektir"⁹⁴.

Heyet-i Temsiliye, bu emirleri derhal uygulamaya koyarak Maraş'ın çevresinden bir baskı oluşturmaya çalışırken şehrin içinde de çatışmalar devam etmekteydi. Özellikle şehirdeki yangınlar sürmekte, Corneloup'un boşalttığı binalar yakılmaktaydı. Binbaşı Bernard gece karanlığından yararlanarak şehrin batısındaki dış mahallelere doğru ilerleyip buradaki havan ve makineli tüfek yuvalarını tahrip etti. Diğer taraftan Binbaşı Jozerea'nun taburu sağdan uzanarak Bernard'ın boş bıraktığı taburun evvela ikinci, daha sonra tepenin üzerindeki birinci bölüğün yerlerini işgal etti. Yüzbaşı Bourgogne'un solunda yer almış olan Teğmen Herviou da üç makineli tüfek ve bir piyade takımı tarafından desteklenen müstakil grubunu peşi sıra sürükleyerek taarruza kalktı. Şafak söktüğünde Türkler saldırıya geçtiler. Teğmen Herviou takımın başında ilerlerken vurulup öldü. Fransızlar adına durumun iyice kötüye gitmesi üzerine General Querette, Thibault'yu yanına çağırdı ve ona Maraş tahliye edilinceye kadar şehirde kalacak birliklerin idaresini kendisine bıraktığını bildirdi. Thibault hemen yaralıların sevkine başlayacak ve bir taraftan da hareket için hazırlıklarını ikmal edecekti. Garnizon ikinci kademe olarak Generalin vereceği ışıklı

⁹⁴ HTVD, sayı: 15, yıl:5, belge numarası: 401, Ankara, (Mart) 1956.

mermi işareti üzerine ancak harekete geçebilecekti. Tahliye hazırlıklarına gece saat 21.00'da başlandı. Fransız askerleri, Türklerin herhangi bir şeyden şüphelenmemesi için tepelerin üzerine öbek öbek ateş yaktılar. Daha sonra saat tam 23.00'da Fransız topçusu, çöl istikametine doğru bir grup ateşi gönderdi. Fransızların, sarp dağ yollarında bütün tekerlekli vasıta ve malzemeyi imha ettiği anlaşıldı. Yola dayanamayacak 24 yaralıyı Dr. Wilson'a bıraktıkları görüldü. Fransız kıtaları, işaret fişeğinin atılmasından sonra Batı ve Kuzeydeki çeltik tarlalarından sessizce yürüyüşe geçtiler. 24 Ocak tarihinden beri ne olduklarına dair haber alınamayan 12. Piyade Alayına mensup üç ağır makineli tüfek takımı şehri büyük zorluklar içinde kat ederek ana birliğe kavuştu. Fransızlar kaçarken Maraş'a 75'lik toplarla atış yapmaya devam etti⁹⁵.

Fransız Ordusuyla Şehrin İşgalini Destekleyen Ermenilerin Maraş'tan Kaçışı

Çatışmalar Fransızların şehri terk ettiği 11 Şubat 1920 gecesine kadar devam etti. Fransız ordusu, 22 Ocak'ta başlayan ve yaklaşık 22 gün süren çarpışmalar neticesinde 11 Şubat 1920 gecesine Ermenilere haber dahi vermeden Maraş'ı terk ettiler. Fransızlar giderken; Belediye Başkanı Bekir Sıtkı, Kocabaş Hacı Nuri, Şişmanzade Arif, Mühendis Abdüllatif Beyler ile Maraş Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı Bey'i esir edip beraberlerinde götürdüler. Daha sonra Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı Bey, soğuktan etkilenerek yolda yürüyemez hâle gelince Fransızların onu bıraktıkları anlaşıldı. İsmail Hakkı Bey, Fransız birliklerini takip eden Türk kuvveleri tarafından bulunarak Maraş'a getirildikten sonra tedavi edilmeye çalışıldıysa da başarılı olunamadı ve 22 Şubat'ta şehit oldu⁹⁶.

⁹⁵ Véou, **a.g.e.**, s. 170-172, 179.

⁹⁶ Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 113. Diğer tutuklular ise daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne telgraf çekmesiyle hükümetin girişimleri ve Amerikalı Amiral Bristol'un gayretleriyle serbest kaldı. Fransa'nın Beyrut Genel Kumandanı General Gouraud Türk tutsakları Ağustos 1921'de serbest bırakacaktır. Bkz. Cengiz Gönen, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı**, Lazer Yayınları, Ankara, 2005, s.325.

Fransızların himayesine sığınıp kaçmak isteyen 8000'den fazla Ermeni de şehirden ayrılmak üzere yola dizilmişlerdi. Kafilde yirmisi yaralı olmak üzere 2500 erkek bulunuyordu. Bundan başka 1200 hayvan, 150 kadar araba geriden geliyordu. General Querette karargâhtan ayrılır ayrılmaz Ermeniler burayı ateşe vermişlerdi. Yangın hala devam ediyordu. Ateş şehrin kuzeyine intikal etmiş umumi karargâhın bulunduğu Türk kışlalarını sarmıştı. Kol büyük bir sessizlik içinde hareket etmesine rağmen 2000 kadar Hristiyan uykudan kalkıp Fransızların arkasından gitmişti. Bunlar arasında Fransızlara dededen kalma bir muhabbetle bağlı olan Hırlakyan ailesinin dört batın nesli de bulunmaktaydı. Fransızlar, geri çekilirken Eloğlu köyünü de ateşe verdiler. Querette Dufieux'a Zeytinlu Ermenilerle haber gönderilince o da İslahiye'ye gelip Maraş'tan kaçan birlikleri beklemekteydi⁹⁷.

Maraş müdafaasında 15 Şubat 1920'de tespit edilen şehit sayısı 200⁹⁸, yaralı sayısı ise 500 civarında idi. Kayıplar çoğunlukla dom dom kurşunu da denilen ucu kesik mermiler sebebiyle olmuştu. Bu yaralıların tedavisini güçleştirmekteydi⁹⁹. Soğuk nedeniyle 1000 civarında Ermeni ile çoğu Senegalli 800 civarında Fransız askeri hayatını kaybetti. Bu rakamlar Fransızların Maraş'ta verdikleri ölü ve yaralı sayısının toplamına, Ermenilerin de Maraş'ta verdikleri ölü sayısına yakındır. Maraş'ta çatışmalarda 1200 civarında Fransız askeri ölmüştür¹⁰⁰. Ölen Fransız askerlerinin çoğunun da Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen gönüllü Ermeniler olduğunu düşünen yazarlar vardır¹⁰¹.

⁹⁷ Voue, s.180.

⁹⁸ Milli Savunma Bakanlığı'nın yayınladığı şehit listeleri, Ayhan Doğan tarafından derlenip yayımlanmış ve 1919-1923 yılları arasında Maraş ve köylerinden toplam 452 şehit tespit etmiştir. Ancak bu sayının tamamının Maraş milli mücadelesi sırasında şehit düşenler olmadığı, bu sayıya diğer cephelerde şehit düşen Maraşlıların da dâhil olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bkz. Ayhan Doğan, "Çanakkale'den Cumhuriyet'e Maraşlı Şehitler", **Edik Dergisi**, 2015, s. 50.

⁹⁹ Sivas'tan Harbiye Nezareti'ne çekilen telgraf için bkz. ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 49, Fh. 49-1.

¹⁰⁰ Véou, **a.g.e.**, s. 183. Gönen, **a.g.e.**, s. 337.

¹⁰¹ Bu konuyla ilgili olarak bkz. The 22 Days of Marash, Armenian Review, vol. 31 (April 1979), p.417.

12 Şubat 1920 günü Kerhan Köyü'nde bulunan ve savaşın kazanılmasında büyük emeği olan Kılıç Ali ile başta Yakup Hamdi Bey olmak üzere diğer Kuva-yı Milliye Kumandanları Maraş'a geldi. Kumandanlar düşmanın geri dönme ihtimalini dikkate alarak Maraş'ın giriş yerlerinde mevziler hazırlattılar¹⁰². Şehrin asayişini temin etmekle görevli olan Elbistan'daki askerler¹⁰³ ve savaşın başlamasıyla Elbistan taraflarına giden Müslümanlar şehre geri dönmeye başladı¹⁰⁴. Maraş savunması için vilayetin değişik bölgelerinden gelenler için sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez sıcak yemek dağıtılmaktaydı. Bunun için camilerde millet mutfakları kurularak Maraşlı kadınlar tarafından mücahitlere ekmek ve yemek pişirildi. Teslim olduktan sonra şehirde kalan Ermenilerin işesi de bir süre millî kuvvetlerce temin edildi. Öte yandan şehitler defnedilip yaralıların bakımına başlandı. Bunun için Alman Hastanesi düzenlenerek Sıhhiye Müdürü Murat, Hükûmet Doktoru Hilmi ve sıhhiye memurlarından Cerenağaoğullarından Hamdi, hastanede çalışmaya başladı¹⁰⁵ Müslüman halk büyük bir sevinç yaşamının yanı sıra perişan bir hâldeydi. Toplam 200 kişi şehit olurken en az 500 kişi de yaralanmıştı¹⁰⁶. Üstelik bunların büyük kısmı dom dom kurşunu denilen ucu açık mermilerin isabetiyle yaralandığından durumları çok ağırdı ve iyileşme ihtimalleri zayıftı¹⁰⁷. Bütün bunların yanı sıra savaşın getirdiği ağır şartlar nedeniyle şehirde sıtma, dizanteri ve İspanyol Gribi gibi salgın hastalıklar baş gösterdi.

¹⁰² Ahmet Hulki Saral ve Tosun Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1970, s. 202.

¹⁰³ Ahmet Eyicil, "I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş savaşı Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi", **Belleten**, Cilt LXVII, Aralık 2003, Sayı 250, s. 945.

¹⁰⁴ Yalçın Özalp, **Mustafa Kemâl ve Milli Mücadele'nin İlk Zaferi**, Semih Ofset, Ankara, 1984, s. 236. Müslümanların Elbistan'a savaştan kaçmak değil orada teşkil olunan "Millî Kuvvetler"e katılmak amacıyla gittikleri hakkında bkz. Abraham H. Hartunian, **Neither to Laugh nor to Weep a Memoir of the Armenian Genocide, translated from the original Armenian manuscripts by Hartunian, Vartan**, Beacon Press, Boston, 1968, p. 130.

¹⁰⁵ Bağdadlıoğlu, **a.g.e.**, s. 113-114.

¹⁰⁶ Bazı Türk şehit ve yaralıların toplam sayısını 200 olarak vermektedir. Bkz. Bağdadlıoğlu, **a.g.e.**, s. 113. Bazı Batılı kaynaklar ise 200 şehit sadece düzenli birliklerin verdiği kayıptır. Türklerin toplam kaybının 4500 civarında olduğu görüşünü ortaya atmaktadır ki bu çok abartılı bir rakamdır. Bkz. Kerr, **a.g.e.**, p.195.

¹⁰⁷ Saral ve Saral, **a.g.e.**, s. 203.

Hatta Amerikalı Doktor Wilson da sıtmaya yakalananlar arasındaydı¹⁰⁸ Yaralıların bakımında Amerikan misyonerleriyle Near East Relief Cemiyeti çalışanlarının katkıları oldu. Yaralıların bakımı için Alman Hastanesi yetersiz kalınca şehrin farklı noktalarında düzenlenen iki hastane daha kullanıldı. Daha sonra bu hastanelerin teşkilatı daha da genişletilerek Bahçe, İslahiye, Haruniye ve Antep civarından getirilen yaralıların tedavisine uygun hâle getirilmiştir¹⁰⁹.

Fransızların şehri terk etmesi Müslüman ahali tarafından büyük sevinç ve coşkuyla karşılanırken düşmanla işbirliği yapan Ermeniler hayal kırıklığına uğradılar. Ermenilerden bir kısmı düşmanın ardından şehri terk ederken yenilgiyi kabul etmekte zorlanan bazı Ermeniler Abarabaşı Kilisesi'nden ateş açmaya devam ettiler. Geride kalan Ermeniler Abarabaşı Kilisesi'nden başka Fransisken Manastırı ve Katolik Kilisesi'nde bulunuyorlardı. Şehirdeki Protestan Ermenilerin lideri olan Hartunian, anılarını yazdığı eserinde kendi kilisesi güvenli olmadığı için Katolik Kilisesi'ne sığındıklarını ve 5000 kişi olduklarını ifade etmektedir¹¹⁰. Fransız işgalinin sona ermesi gerçekten de Ermeniler için zor bir durumdu. Çünkü Ermenilerin de teşvikiyle ülke işgal edilmiş ve bunun sonucunda hem birçok Maraşlı şehit olmuş hem de memleket viraneye dönmüştü. Ermeniler, durumlarının ne olacağı konusunda endişeliydi. Ermenilerden bazıları Suriye ve Lübnan'a, bir kısmı da yabancı ülkelere göç etti. Bazı Ermeniler de Anadolu'da bağımsız devlet olma umutlarını hâlâ kaybetmeyip Batı Anadolu'yu işgal altında tutan Yunanlıların zafer kazanmasına bel bağlayarak Rumlarla işbirliği yapıp var güçleriyle Yunan ordusuna destek olmak¹¹¹ için buraya göç etmeye başladılar. Bu amaçla Maraş'ın yanı sıra Mersin, Beyrut ve hatta İstanbul'dan İzmir'e geçen Ermeniler vardı. Maraş'ın Protestan lideri Papaz Hartunian da İzmir'e gidenlerden biriydi¹¹².

¹⁰⁸ Kerr, *a.g.e.*, p. 206, 211.

¹⁰⁹ Bağdadlıoğlu, *a.g.e.*, s. 113.

¹¹⁰ Hartunian, *a.g.e.*, p. 147.

¹¹¹ 8 Mayıs 1921'de Mersin'de toplanan Ermenilerden bir kısmının vapurlara binerek Yunan ordusuna katılmak üzere yola çıktıkları hakkında bkz. ATASE. İSH. Kutu: 1251, Gömlek: 113, Fh. 113-1.

¹¹² Hartunian, *a.g.e.*, p. 187.

Dolayısıyla 1920 yılının yaz aylarında Anadolu'nun güneyinden büyük bir Ermeni göç hareketi başladı. Mersin Limanı bu hareketliğin ana merkezlerinden biri oldu. Zira hem Yunan ordusuna katılmak isteyenlerin hem de İzmir Limanı'ndan Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmek isteyenlerin ilk çıkış yeri burasıydı¹¹³.

Yunanlılar, kendi işgal bölgelerine göç eden Ermenileri ihtiyaç olduğunu düşündükleri Türk bölgelerinde iskân ettiler. Örneğin Hudut Emniyet Müfettişi'nin 14 Temmuz 1921'de bildirdiğine göre Silivri'ye üç vapur dolusu Rum ve Ermeni iskân edildi¹¹⁴. Yunanlılar başlangıçta işgal bölgelerinde Hristiyan nüfus yerleştirmeyi amaçlarken savaşın ilerleyen safhalarında asker ihtiyaçlarının artmasıyla iskân ettikleri kişilere askerliği zorunlu hâle getirdiler. Hatta Yahudilerden de askere gitmemeleri karşılığında altı ay için 1000 Drahma bedel talep ettiler¹¹⁵.

Savaşın yıkıcı etkilerini şehirde bulunan Müslümanlar ve Ermenilerle birlikte hisseden Amerikalılar da Maraş Mutasarrıflığı'na bir dilekçe yazarak canları ve Amerikan müesseselerinin korunması talebinde bulundu¹¹⁶. Bunun üzerine Kuva-yı Milliye, Maraş'taki Amerikalıların güvenliğini sağlama sorumluluğunu da üstlendi¹¹⁷.

Yıllardır Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendiren ve Ermenilerin Maraş'ı terk etmelerinden endişelenen Amerikan misyonerleri beyaz bayrakla Heyet-i Merkeziye'ye gidip Ermeniler için af talebinde bulundular. Bu talebin kabul edilmesi sonucunda kiliselerinden ateş açmaya devam eden Ermeniler silahlarıyla birlikte teslim olmayı kabul ettiler¹¹⁸. Maraş Kuva-yı Milliye Heyeti adına Kılıç Ali,

¹¹³ ATASE. İSH. Kutu: 638, Gömlek: 62, Fh. 62-1; ATASE. İSH. Kutu:639, Gömlek: 21, Fh. 21-1.

¹¹⁴ ATASE. İSH. Kutu:1501, Gömlek: 50, Fh. 50-1.

¹¹⁵ ATASE. İSH. Kutu: 1501, Gömlek: 56, Fh. 56-1, 56-2.

¹¹⁶ Yalçın Özalp, Ermeni İntikâm Alayı Maraş'ta Vesikalar: 1919-1920, Selçuk Ofset, Kahramanmaraş 2005, s. 191.

¹¹⁷ ATASE. İSH. Kutu: 119, Gömlek: 81, Fh. 81-1; ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 49, Fh. 49-3.

¹¹⁸ Hartunian, **a.g.e.**, p. 148, Karadağ, **a.g.e.**, s. 54-55.

Arslan Bey ve Yörük Selim bu işlemin yapılabilmesi için jandarma mü-lazımı Ramazan, Karaküçük Hacı Mustafa, Fatmalı Derviş, Vezir Meh-met, Ali Rıza Pişkin ve Efe Hasan'dan oluşan bir heyet belirledi. Bu heyete daha sonra Amerikalı Doktor Wilson ve Mr. Lyman da iştirak edecektir. Heyet, şunları teslim almıştır:

Katolik Kilisesi'nde; 700'den fazla Ermeni, ikisi subay olmak üzere 10 Fransız, 27 mavzer ve birçok yerli tüfek. Kümbet'deki yetimha-nede; 800 Ermeni, beş Alman memur ve öğretmen, 30 mavzer ve bir-çok yerli silah. Abarabaşı Kilisesi'nde; çoğunluğu askerlik çağında 75 Ermeni erkek, biri subay 51 Fransız askeri, 30 mavzerle birçok başıbo-zuk tüfeğiyle çok miktarda cephaneye. Hastane ve kolejde ise çoğu ço-cuk olmak üzere binden fazla Ermeni¹¹⁹.

Daha sonra yapılan tahkikatta geride kalan Fransız askerlerinin, bir kısmının kış gecesi ani olarak verilen ve çok gizli yürütülen çekilme kararını haber alamadıkları için, bir kısmının da yaralı olduklarından dolayı gidemedikleri anlaşıldı. Kiliseler ve evlere toplu olarak sığınan Ermenilerin can, mal ve namus güvenlikleriyle beraber şehirde kısa sürede asayiş ve huzur temin edildi. Esir düşen Fransızların da güven-liği için tedbirler alınıp yaralı olanlarının tedavisine başlandı. Ölüle-rine saygı gösterilerek cesetleri kendi inançlarına göre defnedildi. Maraş'taki çarpışmalarda şehrin yarısı yanmış, üçte biri de top mermileri ile tahrip edilmişti. En büyük on mahalle tamamen yıkılmış, 8 cami, 10 kilise, 15 okul ve Maraş Kışlası yakılmıştı¹²⁰.

¹¹⁹ Teslim alınan silah ve cephanenin saklanan, çünkü savaştan sonraki aylarda toprak altından pek çok silah çıkarılmıştı) kullanılan ve kaçırılan silahların geri kalanı olduğu ve özellikle Fran-sız ordusunun arkasından Maraş'ı terk eden Ermenilerin silahlarını beraberlerinde götürdüğü konusunda bkz. Bağdadlıoğlu, **a.g.e.**, s. 114.

¹²⁰ Tekke, Kümbet, Kuyucak mahalleleri tamamen, Divanlı, Pınarbaşı, Şekerdere, Acemli, Ek-mekçi ve Çukuroba mahalleleri kısmen, Abarabaşı Kilisesi'nin doğu ve kuzey tarafı kısmen, Belediye Çarşısı ve beş köy tamamen yanmıştı. Saral ve Saral, **a.g.e.**, s. 203.

Düşmanın Maraş'a Geri Dönme Çabaları

Fransızların Maraş'tan çekilmesi çok büyük bir bozgun yaşadıkları şeklinde yorumlanınca Maraş'a geri dönmenin hesabını yapmaya başladılar¹²¹. Heyet-i Temsiliye tarafından 15 Şubat 1920'de bütün kolor-dulara bir genelge gönderilerek Maraş'taki zaferden sonra tedbirin el-den bırakılmaması gerektiği, düşmanın geri dönme ihtimali olduğu belirtildi. Bu sebeple özellikle İslahiye'nin çok önemli olmasından do-layı buranın güçlendirilmesi istendi. Çünkü İslahiye'de yeteri kadar birlik olsaydı Maraş işgal edilemeyecek ve Fransızlar ek kuvvetler gön-deremeyecekti. Düşmanın Maraş'a geri dönmesini engellemek için Maraş, Antep, Pazarcık hattını takviye etmekle beraber; 1- Bahçe-Bel-pınar ve Belpınar'ın doğusundaki dağlar, 2- Gavur Gölü tarafları 3- Maraş'ın güneyindeki boğazda milli kuvvetler oluşturulmalı ve bura-lara en güvenilir arkadaşlar gönderilmelidir. Karasu tarafında da milli kuvvetler kurulmalıdır. Halep, Şam, Filistin gibi yerlerde bulunan bazı aşiretlerle milli kuvvetler arasında iyi ilişkiler kurulmalıdır. On-lara Ermeni Fransız işgalci kuvvetlerinin Türk ve Arap halkın arasına girdiği söylenerek işbirliği yapılması temin edilecektir¹²².

Heyet-i Temsiliye. Fransızların kuvvet toplayarak Maraş savun-masını kanlı bir biçimde bastırmaları ve ahalinin parça parça edilmesi muhtemel olduğundan bunu engellemek için her yerde milli harekâta başlanması ve öncelikle Urfa'da Fransız işgali olan yerlerle buranın doğusunda gerilla tarzında hareketlere başlanması uygun görüldü¹²³. Develi Asayiş Mıntıka Kumandanı Kemal, 9 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye Riyaseti ile Mirliva Ali Fuat Paşa'ya Göksun'da bir muha-rebe merkezi kurulacağını, Sarız ve Aziziye'nin telefonla bağlı oldu-ğunu bildirdi¹²⁴.

¹²¹ Véou, a.g.e., s.188.

¹²² HTVD, sayı: 15, yıl:5, belge numarası: 402, Ankara, (Mart) 1956.

¹²³ HTVD, sayı: 15, yıl:5, belge numarası: 382, Ankara, (Mart) 1956; HTVD, sayı: 15, yıl:5, belge numarası: 384, 385, 386, Ankara, (Mart) 1956.

¹²⁴ HTVD, sayı: 35, yıl: 10, belge numarası: 863, Ankara, (Mart) 1961.

Heyet-i Temsiliye başkanlığı birlikler, 25 Mart 1920’de harekât tarzının nasıl olması gerektiği ile ilgili bir talimat gönderdi. Buna göre;

“...Fransız kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire buldukları yerde muhasara etmek ve bundan sonra Milli Kuvvetleri çeşitli yerlerde toplayarak ve küçük garnizonlardan başlamak suretiyle onları esir ve imha etmek, demiryollarını, köprüleri ve yolları keserek Fransızların ulaşım ve haberleşme imkânlarını sekteye uğratmak ve Fransız askerlerinin nakil yollarını küçük müfrezelerle kesmek suretiyle nakliyata izin vermemek. Böylece sevkiyatları önlemek, başta Urfa olmak üzere diğer bölgelerde direniş başlatmak. XIII. Kolordu cephesinin görevi, Fırat’ın doğusunu tahliye ettirmektir. Bunun için demiryolu hattının tahrip edilip, Fransız binalarıyla çadırlarının yakılması için temas birlikleri oluşturacaktır. Bu birlikleri bölge içinden temin etmek mümkün olmuyorsa bölge dışından da oluşturabilir. Bu birliklerin barınma yeri olarak emniyetli köyler yoksa yanlarına erzak verilmeli ve birliklerin görev devir teslim noktaları tespit edilmelidir. Burada birliklerin görev sahası Fırat’a kadardır. Bu saha içindeki Fransız birliklerini vurup baskınlar yapmakla görevlidirler. Eğer iyi tertip olursa her biri onar kişiden oluşacak 20 birlikle Fransızları Fırat’ın batısında mahsur bırakmak mümkündür. Bu süre zarfında her taraftan Kuva-yı Milliye birlikleri Urfa’ya Fransız işgali olmayan yerlere gönderilecektir. Kati hücumlar Urfa’dan değil Fransızların en zayıf oldukları bölgelerden başlanacaktır. Demiryolu güzergâhında aşiretlerden destek alınabilir. XIII. Kolordu aynı zamanda Antep’teki Fransız işgal bölgesi aleyhinde de çalışmalar yapacaktır”¹²⁵.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Mart 1920’de III. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey’e, Kilis ve Antep taraflarından alınan son bilgilere göre Fransızların Antep’teki kuvvetlerini takviye ettiklerinin, Antep Teali İslam Cemiyeti’nin Fransızlar için çalıştığını, Suriye’deki müfsit Arapların İslahiye ve Cebelibereket havalisinde milli hareket aleyhine propaganda yaptıklarının belirlendiğini söyleyerek Maraş’ta IX. Alay’ın toplanmasını uygun gördüklerini bildirdi¹²⁶.

¹²⁵ HTVD, sayı: 15, yıl:5, belge numarası: 383, Ankara, (Mart) 1956.

¹²⁶ HTVD, sayı: 13, yıl:4, belge numarası: 346, Ankara, (Eylül) 1955.

Heyet-i Temsiliye tarafından 29 Mart 1920'de III. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'e gönderilen şifrede şu bilgiler verilmektedir: "Fransızların, Şarkta dört fırkası mevcuttur. Bunlardan ikisi İstanbul'da, biri Suriye'de, biri de Kilikya'dadır. Fransızların şu anda bir saldırıya geçmesi mümkün görünmüyor. Ancak Arapların bir kısmıyla birlikte bir harekât yapmaları mümkünse de bu etkili olamayacaktır. Maraş'ın kafi miktarda bir kuvvetle takviyesi ve muktedir bir Alay Kumandanının emrinde bulundurulması münasip görülmektedir. Ayrıca Antep ve Maraş istikametlerinde düşmanın serbestçe hareket etmesini engellemek için XX. ve XII. Kolordular ile Haçin, Sis ve Mersin taraflarında bulunan Kuva-yı Milliye birliklerinin daha faal hareket etmeleri sağlanacaktır¹²⁷. IX. Alay'ın kuruluşu için Maraş münasip görülmüştü. Ancak Kuva-yı Milliye'nin toplanmasındaki müşkülât nedeniyle 1899 doğumluların celpleriyle Maraş ahalisinden kıtaatın takviye edilmesi emredildi¹²⁸.

Heyet-i Temsiliye, 31 Mart 1920'de, Albay Refet Bey'den aşağıdaki telgrafın İtalyan haber ajansı aracılığıyla neşredilmesini temin etmesini istedi. Buna göre; "*Adana'nın durumunun gittikçe kötüleştiği, Fransızların Urfa ve Maraş'ta yaptıklarını burada da yapmak istediği, Ermenileri silahlandırdıkları, Müslümanlardan gasp edilen silah ve hayvanların Ermenilere verildiği, birçok çiftliğin yakıldığı ve Müslümanların köylerinden kaçmak zorunda kaldıkları belirtiliyor. Yaşları müsait olan Ermeniler peyderpey silahlandırılıyor, Müslümanların jandarma olmasına asla izin verilmiyor. Öte yandan Fransızlar Maraş'ta Müslümanlarla Ermeniler arasında düşmanca hisler beslenmesi temin edilip çıkacak kargaşada bölgeyi işgal etmek için meşru zemin oluşturmaya çalışıyorlar. Bütün bunlar milletimiz tarafından protesto edilmektedir*"¹²⁹.

Mustafa Kemal Paşa, Antep'teki durumun kötüleşmesi üzerine Maraş'tan Kuva-yı Milliye gücüyle topların Antep'e sevk edilmesinin elzem olduğunu bildirdi¹³⁰. Ardından gerekli hazırlıklar yapıldı ve

¹²⁷ HTVD, sayı: 13, yıl:4, belge numarası: 347, Ankara(Eylül) 1955.

¹²⁸ HTVD, sayı: 13, yıl:4, belge numarası: 348, Ankara(Eylül) 1955.

¹²⁹ HTVD, sayı: 13, yıl:4, belge numarası: 350, Ankara(Eylül) 1955.

¹³⁰ HTVD, sayı: 13, yıl:4, belge numarası: 356, Ankara(Eylül) 1955.

Mustafa Kemal Paşa, 22 Nisan'da Antep Kuva-yı Milliye Kumandanı Kılıç Ali Bey'e; 17 ve 18 Nisan 1920'de Maraş'tan iki top ve 2:4 maki-neli tüfekte birlikte yeterli sayıda Kuva-yı Milliye kuvveti Antep'e sevk edildiği haberini verdi¹³¹.

Sonuç

Maraş Millî Mücadelesi, Türk Milli Mücadelesini önemli ölçüde etkiledi. Anadolu'da yaşanan şehir savaşlarından en önemlilerinden biri olan Maraş Millî Mücadelesi, sadece kırlarda dağlarda değil şehrin sokaklarında, evlerinde gerçekleşti. Maraşlılar, varlıklarını, şehirle-rini, meşru haklarını savunmak için dünyayı hayrete ve dehşete düşü-ren kahramanca hamlelerle Türk Kurtuluş Savaşı'nın yolunu açtılar. Üstelik Maraş'ta top yoktu, tüfek yoktu, imkânlar son derece kısıtlıydı. Kılıç Ali Maraş Millî Mücadelesi yaşadığı bir olayı şu şekilde anlatmak-tadır:

“Maraş'ın Şekerli camii civarında şiddetli bir sokak çatışması olu-yordu. Bir aralık yanımda bir kadın belirdi. Bir eliyle bir gaz tenekesi ta-şıyor, öteki elinde birkaç altın tutuyordu. Hâlinde büyük bir telaş ve heyecan vardı. Yalvarır bir sesle:

-Aman Paşam, diyordu, evimin bitişiğindeki evde Fransız ve Ermeni kuvvetleri var. Oradan size ateş ediyorlar. İşte şu bir teneke gazı getirdim. Benim evimi yakın ki, onların barındığı ev de yansın! Bu paraları da ya-kan yiğide ödül olarak verin!”

Abarabaşı Kilisesi civarında buraya yardımcı kuvvet gönderilene kadar kendi kendilerine savunma yapan ve düşmanı kayıplara uğra-tan da sadece kadınlardı. Kadın erkek çoluk çocuktan ibaret Maraş'ın bir avuç yiğit evladı, bütün düşmanlara karşı ayaklanmıştı. Her bir Maraşlı delikanlı tek başına koca bir ordu kesilmişti. Bu diyarın yalnız evlatları değil, havası da, suyu da, toprağı da, hatta gündüzü ve gecesi de dövüşüyordu¹³².

¹³¹ HTVD, sayı: 14, yıl:4, belge numarası: 364, Ankara, (Aralık) 1955.

¹³² Kılıç Ali'nin Anıları, s. 94-95.

Maraş'ın düşmana, işgalci güçlere karşı direnişi Türk Millî Mücadelesi'nin ilk zaferiyle sonuçlandı. Bu zafer, İtilaf Devletleri'nin en önemlilerinden biri olan Fransızlara kaşı kazanıldığı için ayrıca bir önem taşımaktaydı. Öte yandan İtilaf Devletleri, henüz Osmanlı Devleti ile imzalayacakları barış antlaşmasının metnini hazırlayamamışlardı. Barış taslağını görüşmek üzere Londra'da toplanmışlardı. İşte böyle bir zamanda Maraş'tan gelen Fransızların yenildiği haberi, bütün planlarını alt üst etmiş ve konferans bir karar alamadan dağılmıştı.

Maraş'ın kurtuluşu, Antep, Urfa ve Adana gibi Fransız işgali altındaki diğer bölgelerin de kurtulacağı umudunu ve cesaretini artırmıştı. Öte yandan Ermenilerin “Kilikya Ermeni Devleti” kurma hayalleri suya düşmüştü.

Fransızlar, Suriye'de karşılaştıkları halkla Çukurova'daki halkın sosyal ve siyasi anlayışının çok farklı olduğunu görmüş, Çukurova'daki Müslüman halkı esaret altına alamayacağını anlamıştır. Fransızlarla 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile Fransızların bölgeyi Türklere bırakmasıyla Ermenilerin umudu tamamen sona erdi.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Dâhiliye Şifre Kalemi Evrakı (DH. ŞFR). 97/169 (1337 C 14/15 Şubat 1919).

BOA. DH. ŞFR. 98/343 (1337 B 27/ 28 Nisan 1919).

BOA. DH. ŞFR. 93/300 (1337 08 23/ 9 Mayıs 1919).

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH. KMS). 56-1/42 (1338 M 26/ 21 Ekim 1919).

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih, Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE. ATAZB. Kutu:25, Gömlek: 124, Fh.: 124-1.

ATASE. ATAZB. Kutu:25, Gömlek: 144, Fh.: 144-4.

- ATASE. İSH. Kutu: 342, Gömlek: 63, Fh. 63-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 72, Gömlek: 149, Fh.149-1.
- ATASE, İSH. Kutu: 22, Gömlek: 102, Fh. 102-1.
- ATASE, İSH. Kutu:33, Gömlek: 159, Fh. 159-1;
- ATASE. İSH. Kutu: 109, Gömlek: 112, Fh. 112-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 33, Gömlek: 114, Fh. 114-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 48, Gömlek: 166, Fh. 166-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 48, Gömlek: 167, Fh. 167-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 5, Fh. 4-5.
- ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 6, Fh. 6-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 15, Fh. 15-1.
- ATASE, İSH. Kutu: 109, Gömlek: 115, Fh. 115-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 48, Gömlek: 151, Fh. 15-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 1329, Gömlek: 39, Fh. 39-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 103, Gömlek: 65, Fh. 95-2.
- ATASE. İSH. Kutu: 103, Gömlek: 95, Fh. 95-5.
- ATASE. İSH. Kutu: 103, Gömlek: 95, Fh. 95-7.
- ATASE. İSH. Kutu: 115, Gömlek: 121, Fh.121-3.
- ATASE. İSH. Kutu: 204, Gömlek: 30, Fh.31-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 13, Fh.13-4, 13-6, 13-7.
- ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 14, Fh.14-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 17, Fh.17-8.
- ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 49, Fh. 49-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 119, Gömlek: 81, Fh. 81-1.
- ATASE. İSH. Kutu: 57, Gömlek: 49, Fh. 49-3.
- ATASE. İSH. Kutu:184, Gömlek: 206, Fh.: 206-1.
- ATASE. İSH. Kutu:97, Gömlek: 128, Fh.: 128-1.

ATASE. İSH. Kutu:98, Gömlek: 66, Fh.: 66-3.

ATASE. İSH. Kutu:104, Gömlek: 41, Fh.: 41-1.

ATASE. İSH. Kutu: 1251, Gömlek: 113, Fh. 113-1.

ATASE. İSH. Kutu: 638, Gömlek: 62, Fh. 62-1.

ATASE. İSH. Kutu: 639, Gömlek: 21, Fh. 21-1.

ATASE. İSH. Kutu: 1501, Gömlek: 50, Fh. 50-1.

ATASE. İSH. Kutu: 1501, Gömlek: 50, Fh. 56-1, 2.

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

Künye Kayıt Defteri

Sürelî Yayınlar

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi

“Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesi’nden Kısa Notlar”, Demokrasiye Hizmet Gazetesi, Yıl: 3, Numara: 34+517, 6/2/1953.

“Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesi’nden Kısa Notlar”, Demokrasiye Hizmet Gazetesi, Yıl: 3, Numara: 34+516, 11/2/1953.

“Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesi’nden Kısa Notlar”, Demokrasiye Hizmet Gazetesi, Yıl: 3, Numara: 517, 12/2/1953.

Araştırma ve Tetkik Eserler, Anılar ve Yayınlanmış Belgeler

Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları. hazırlayan. Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Bağdadlıoğlu, Adil, **Uzun Oluk (İstiklâl Harbinde Maraş)**. hazırlayan. Ali Rıza Pişkin, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1942.

Başak, Tolga, Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918), IQ Yayınları, İstanbul, 2013.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1962.

- Brémond, É., **La Cilicie en 1919-1920**, Imprimerie Nationale, Paris, 1921.
- Clair, Price, "Present Turkish Rule in Cilicia", **Current History**, 16:2, (New York 1922): 216-220.
- Compton, Major T. E., "The French Campaign of 1920-21 in Cilicia", **Royal United Service Institution Journal**, 67, (1922): 68-79.
- Cuinet, Vital, **La Turquie D'asie**, İsis, İstanbul, 2001.
- Çelik, Kemal, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Doğan, Ayhan, "Çanakkale'den Cumhuriyet'e Maraşlı Şehitler", **Edik Dergisi**, 2015.
- Elliott, Mabel Evelyn, "The 22 Days of Marash: Papers on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", **The Armenian Review**, vol.31, (Spring 1978): 47-69.
- Eyicil, Ahmet, "I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş savaşı Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi", **Bellekten**, Cilt LXVII, Sayı 250, (Aralık 2003): 911-947.
- Gönen, Cengiz, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı**, Lazer Yayınları, Ankara, 2005.
- Günay, Nejla, **Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları**, IQ Yayınları, İstanbul, 2007.
- Günay, Nejla, **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- Günay, Nejla, "Millî Mücadele'nin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, 29, Millî Mücadele Özel Sayısı, s. 47-74.
- Hartunian, Abraham H., Neither to Laugh nor to Weep a Memoir of the Armenian Genocide. translated from the original Armenian manuscripts by Hartunian, Vartan, Beacon Press, Boston 1968.
- Karadağ, Hüsameddin, **İstiklal Savaşı'nda Maraş**, Ata Çelebi Basımevi, Mersin, 1943.

- Kerr, Stanley E., *The Lions of Marash: Personal Experiences With American Near East Relief 1919–1922*, State University of New York Press, Albany, 1973.
- Kocatürk, Önder, “Sykes-Picot’ta Kırmızı Bölgenin İngiltere İçin Önemi”, **Sykes-Picot’un Yüzüncü Yılında Türkiye ve Orta-doğu Uluslararası Sempozyumu 12-13 Mayıs 2016/İstanbul, Bildiriler**, Ed. CezmiEraslan-Cezmi Bayram-Yakup Ahabab, İstanbul, 2018.
- Mc Carthy, Justin, **Osmanlı’ya Veda**, çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Özalp, Yalçın, **Ermeni İntikâm Alayı Maraş’ta Vesikalar: 1919–1920**, Selçuk Ofset, Kahramanmaraş, 2005.
- Özalp, Yalçın, *Mustafa Kemâl ve Milli Mücadele’nin İlk Zaferi*, Semih Ofset, Ankara, 1984.
- Özçelik, İsmail, *Milli Mücadele’de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- Özdemir, Hikmet, ÇİÇEK, Kemal, TURAN, Ömer, ÇALIK, Ramazan ve HALAÇOĞLU, Yusuf, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- Palabıyık, M. Serdar, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonunun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918-1921)”, *Ermeni Araştırmaları*, sayı 30, 2008, s. 113-137.
- Pişkin, Ali Rıza. “Maraş İstiklâl Savaşının Tarihi Rolü”, **Edik Dergisi**, 12 Şubat 1962.
- Quatert, Donald, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Salname-i Vilayet-i Halep, 1323(1905).
- Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklâl Harbi IV, Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.
- Saral, Ahmet Hulki-SARAL, Tosun, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1970.

Saray, Mehmet, **Atatürk'ün Konuşma ve Yazışmalarında Ermeni Sorunu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

Şahingöz, Mehmet, “Millî Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, cilt 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 729-744.

Şahingöz, Mehmet, “Maraş’taki Ermeni Mezalimi Üzerime Yapılan Protesto ve Mitingler”, **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, ss. 1109-119.

Şıvgın, Hale, “*Mustafa Kemal’in Maraş’ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 11, Mart 1988. ss. 481-494.

Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

The 22 Days of Marash: Papers on The Defense of The City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920”, **The Armenian Review**, vol.30, (Winter 1977-1978): 382-397.

Toğuzata, Aslan. “Maraş Sokak Muharebeleri”, **Edik Dergisi**, 12 Şubat 1961.

Ünalp, Rezzan F., “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, cilt 11, sayı 22, (Yaz 2018): 205-235.

Véou, Paul du, **La Passion de la Cilicie 1919-1922**, (çev. Reşat Gögen, “Kilikya Faciası” 1919-1922 Siyasî ve Askerî Olaylar, adıyla basılmamış daktilo metni, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kütüphanesi), Paris, 1937.

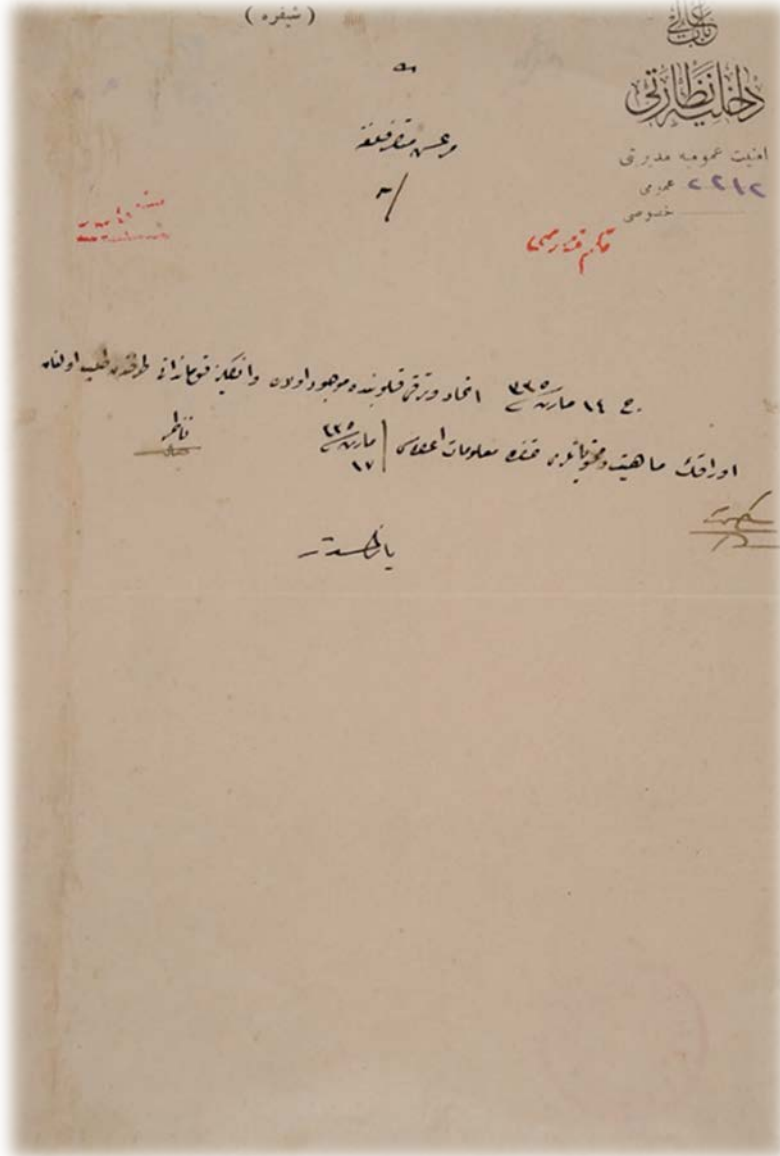
Zarifoğlu, Sait, “Vezir Hocayla Röportaj”, **Edik Dergisi**, 12 Şubat 1962.

Sözlü Kaynak

Süleyman Sarıçiçek, Mustafa Çavuş’un oğlu. 86 yaşında, kasap. Görüşme tarihi ve yeri: 8 Temmuz 2016, Kahramanmaraş.

EKLER

EK 1

İngilizlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki belgelere el koyması

(BOA. DH. ŞFR. 97/169, 1337 C 14)

EK 2

ادرنه	ولایته	سیواس	ولایته	جانیک	مصرف قلعه
ارضروم	»	طارزون	»	چنایله	»
آطنه	»	تسالموقی	»	زور	»
آنقره	»	قونیه	»	صحر	»
آبدین	»	معدونه العزیز	»	قدس تبریز	»
بشلیس	»	موصل	»	قره - مصاصاح	»
هره	»	وان	»	قائم سلطانیه	»
یوز	»	عین	»	قره سی	»
بیروت	»	اسکی شهر مصرف قلعه	»	پهسری	»
حجاز	»	اورده	»	کونایه	»
مصر	»	اریق ایل	»	شوشور	»
خداوندگار	»	ارزبیت	»	صراعش مصرف قلعه	»
دیاربکر	»	بوی	»	مناقشا	»
سوزیه	»	نکه	»	تیکده	»

هیئت اداریه
 معتمدین
 ۲۲۴۹
 ۳۳۳
 ۵۹۹
 عم

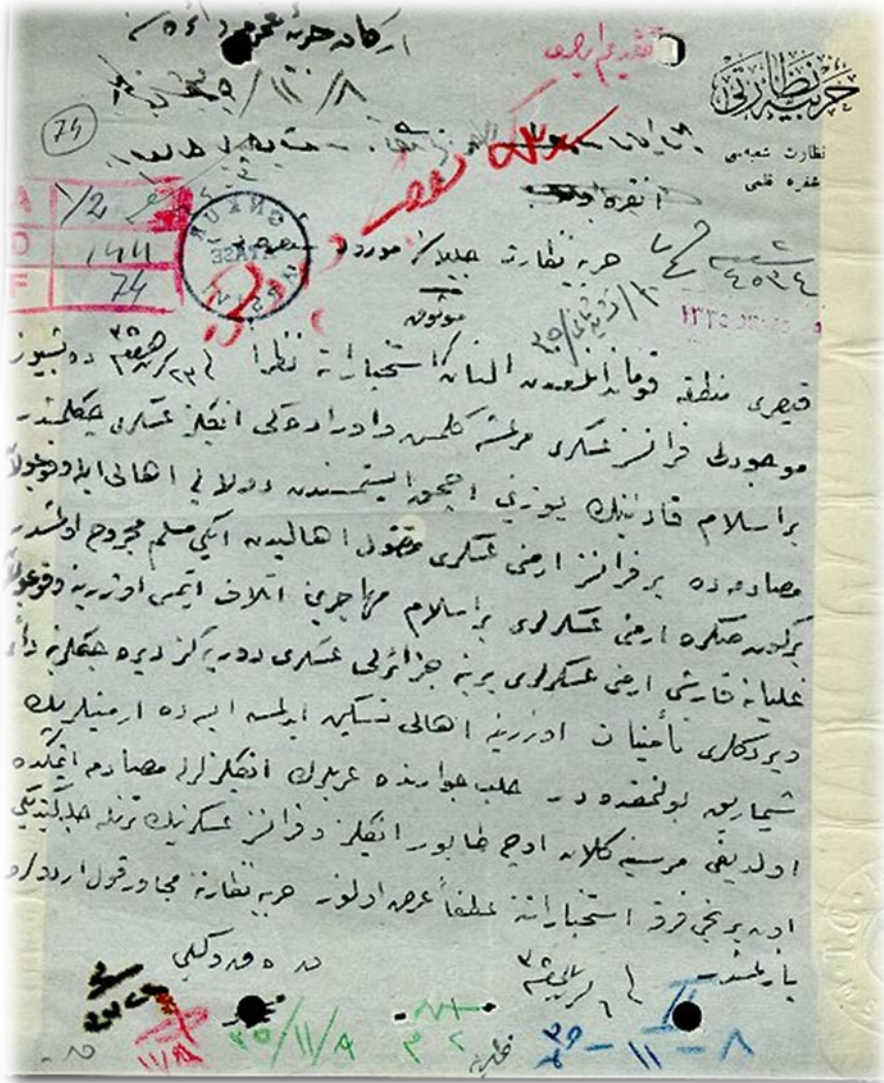
معتمدین
 هیئت اداریه
 ۲۲۴۹
 ۳۳۳
 ۵۹۹
 عم

۹۳
 ۳۰۰

Müslümanların yanında kalan Ermeni kadınların ailelerine teslim edilmesi

(BOA. DH. ŞFR. 93/300, 1337 08 23)

EK 3

Maraş'a gelen Fransız askerinin Müslüman kadının peçesini indirmeye çalışması (ATASE. İSH. Kutu:97, Gömlek: 128, Fh.: 128-1).

EK 5

داخلیه انقاری قلم مخصوص مدبری					
	۵	تاریخ نویسی	تاریخ نویسی	تاریخ نویسی	تاریخ نویسی
ماراچ قلم مکتوبه		۳۱	۳۱	۳۱	۳۱
<p>مرقدہ یونسانی انقاری قلم مخصوص مدبری ماراچ قلم مکتوبه قلم مخصوص مدبری ماراچ قلم مکتوبه قلم مخصوص مدبری ماراچ قلم مکتوبه قلم مخصوص مدبری ماراچ قلم مکتوبه قلم مخصوص مدبری ماراچ قلم مکتوبه</p>					

Maraş'ı işgal eden İngilizlerin şehri Fransız işgaline bırakması

(BOA. DH. KMS. 56-1/42 1338 M 26)

EK 6

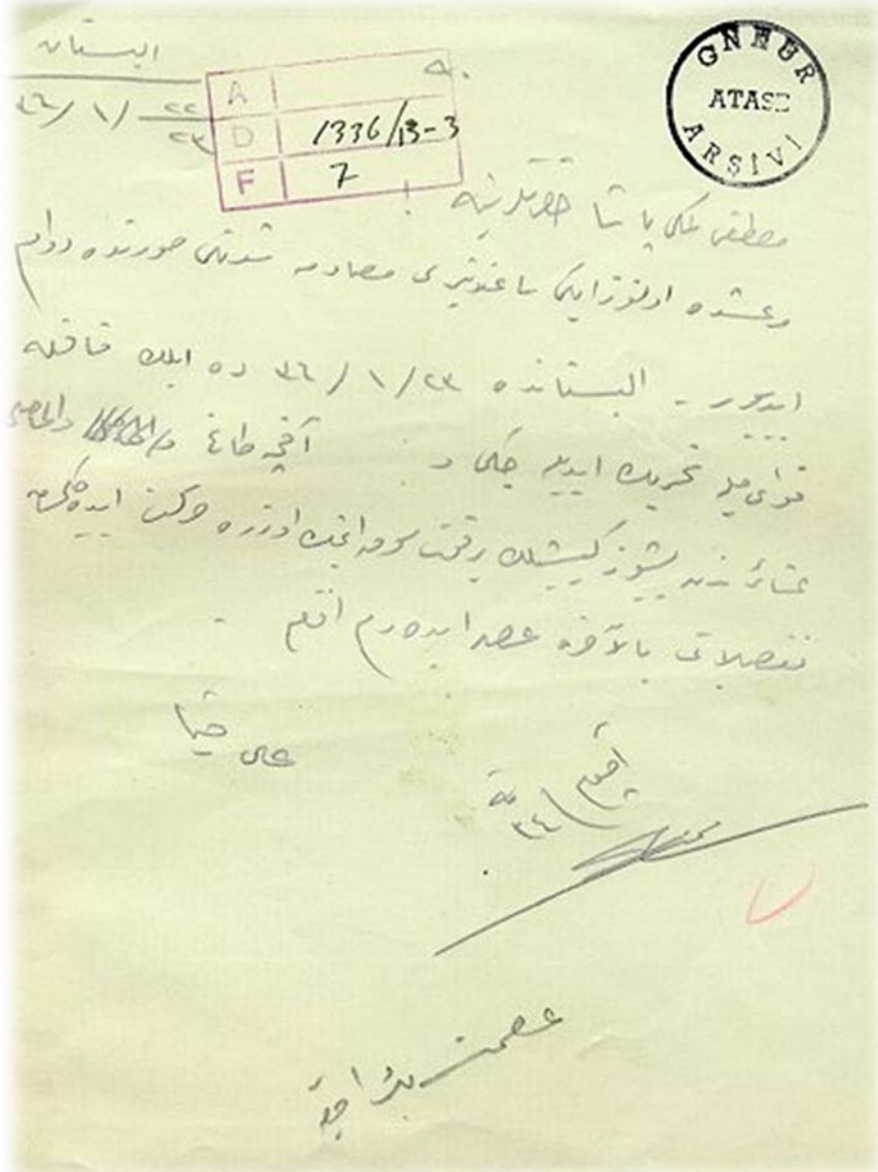
کونین :	یحیی رابرو (9/1)	عل :	شیخ دیوبند
کونینشده :	رعبه کولنده کوریکر اویلی	کونینشده :	مقام
دامل اولنده :	نیزت برسه صفره شهاباوی	دامل اولنده :	27/6/81
آدرس : قاضیه نظارت حیدرآباد			
دولت اقدم معذره			
مشه و حوالیه ، ستم سوریه و طلبنا اشغال			
نطقه ای رتیرمک ایتره وانترک موک و کوریکر مشه			
مؤنده ایماط " ذمه کوریکر ایتره نقادته آماج			
ایتره و دفع ولایه معادده کوریکر وانتره تقریباً ایتره			
مطلب نظر و ایتیر کوریکر اولغیه ، نشه اتعاده شیخ			
ایتره اهلای و قیامتیکر شکیله تشیح و تکریم بایله			
یوچانه ، سیاه ایسوی بی رجه و ایتیرمه بی کوریکر			
مورینه کوریکر ریب و برینه بی شیخ اولغیه و شیخ و			
ایتره بو اشغالیه حقایق و دردیکی معوضه عمده نروده			
نشان بیا اوی مقامی معانظاره ایتیرمه و ایتیرمه			
واحد نظر بایله نده وارد اوله ذکره ایتره مشه معانظاره			
معوضه نروده و انترک ایتیرمه ایتره و ایتیرمه			

کونین :	یحیی رابرو	عل :	شیخ دیوبند
کونینشده :	7/6	کونینشده :	مقام
دامل اولنده :	178	دامل اولنده :	27/6/81
آدرس : قاضیه نظارت حیدرآباد			
ده یویا ایتره شیخ و خیریه ایتره ، و کوریکر و کوریکر			
یویا ایتره ، ریجوه ایسویک تره و کوریکر ایتره			
کوریکر مکتبک بیک نازک چنچر کوریکر مکتبک وانتره			
واج اولدر مراهیت کوریکر اولغیه و کوریکر و کوریکر			
قوتک ده و کوریکر و کوریکر ایتره کوریکر و کوریکر			
قوتیک ، مکتبک معوضه ایتره کوریکر مکتبک و کوریکر			
ایتره کوریکر مکتبک مکتبک ، و کوریکر و کوریکر			
کوریکر معوضه ایتره ، ایتره نده ایتره معوضه			
نشان و کوریکر مکتبک ، کوریکر و کوریکر			
کوتک نروده و کوریکر اولدر ایتره سرتیر مکتبک			
ایتره مکتبک مکتبک نروده نشان لازمه کوریکر			
ایتره کوریکر ایتره ، ایتره			

Maraş'ın işgali sırasında esir alınan Fransız askerler, Müslümanların mukavemeti, Ermeni fedailerin teşebbüsleri

(ATASE, İSH, Kutu:57, Gömlek: 5, Fih.: 4-5)

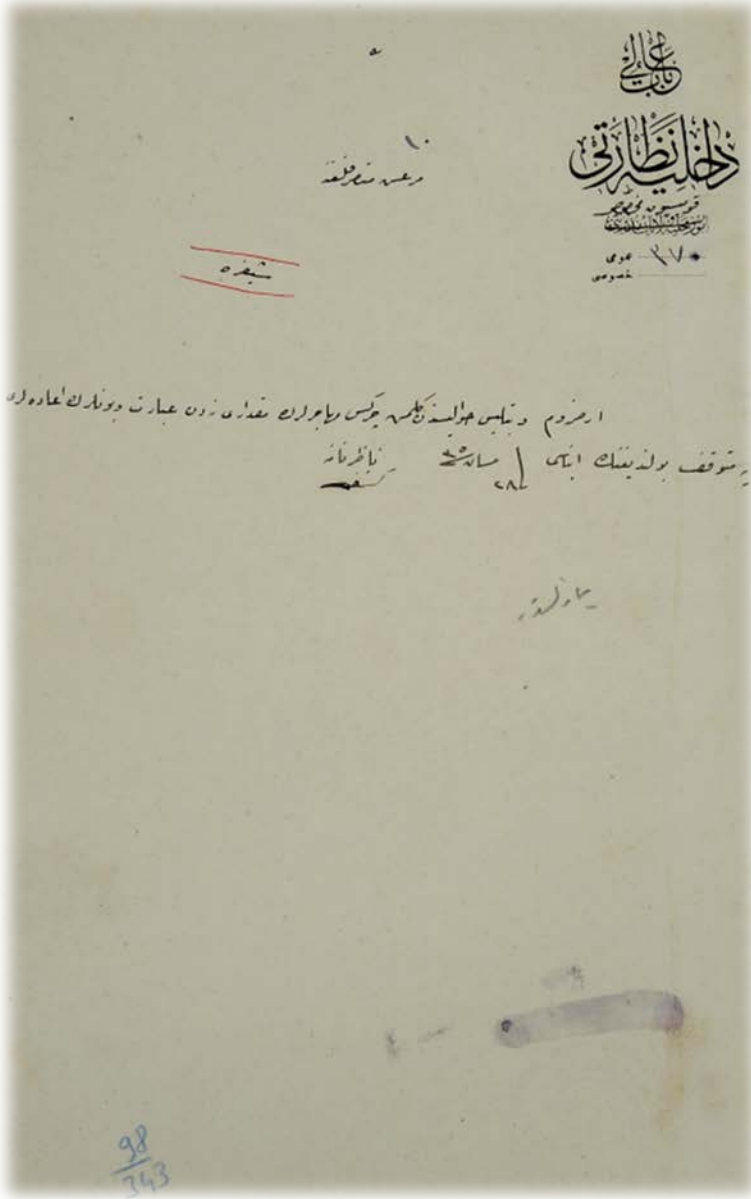
EK 7

Mustafa Kemal Paşa'ya Maraş'ta Kuva-yı Milliye tarafından yürütülen muharebenin devam ettiğine dair, Atmalı ve Akçadağ aşiretinin 500 kişilik kuvvet sevki yapacağı.

(ATASE. ATAZB. Kutu:25, Gömlek: 124, Fh.: 124-1).

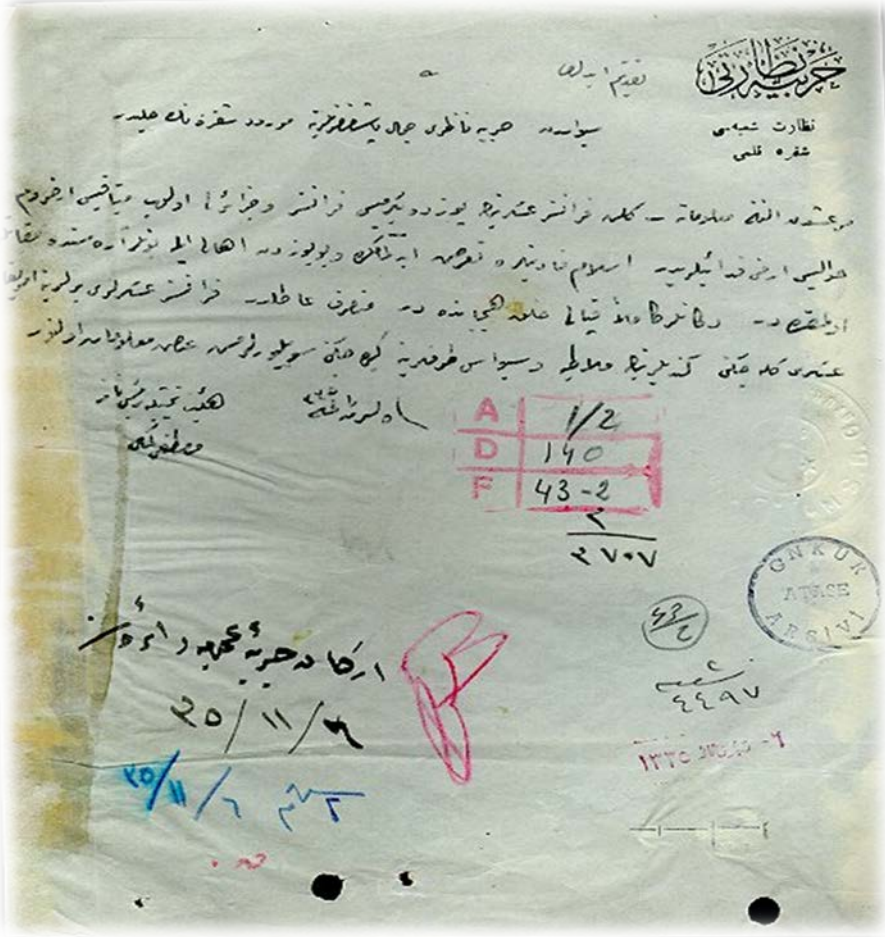
EK 8

Erzurum ve Bitlis'ten gelen Müslüman göçmenlerin memlekelerine geri gönderilmesi

(BOA.DH. ŞFR. 98/343, 1337 B 27).

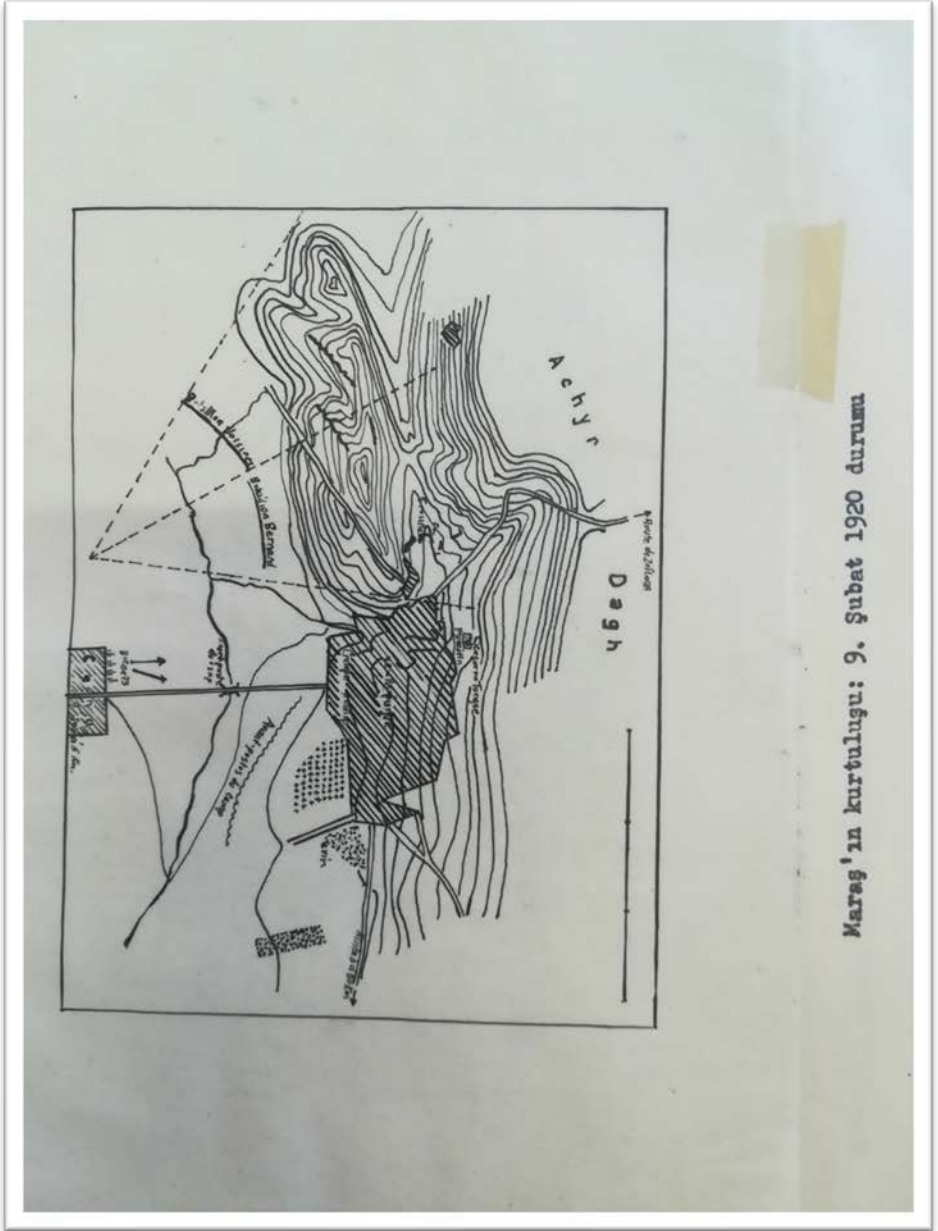
EK 9

Fransız kuvvetlerinin %20'sini Cezayirli Fransız, kalanını ise Erzurum ve havalisi Ermenilerinden oluşturmaktaydı.

(ATASE. İSH. Kutu:98, Gömlek: 66, Fh.: 66-3).

EK 12

Paul De Véou tarafından hazırlanan Maraş'taki Fransız ve Türk Birliklerinin durumu.

BAĞIMSIZLIK VE KENT SAVUNMASININ ÖNCÜSÜ KAHRAMANMARAŞ

Yaşar AKBIYIK *

Giriş

1. Dünya Savaşı dünya tarihini derinden etkileyen küresel bir olaydır. Bundan en çok Osmanlı imparatorluğu etkilenmiş ve tarihe karışmıştır. Başkent İstanbul işgal edilmiş Sultan Vahdettin adeta rehin alınmış, Merclis-i Mebusan basılmış milletvekilleri tutuklanıp Malta'ya sürgün edilmiştir. Uzun yıllar süren savaş nedeniyle Türk Milleti, yorğun ve bitkin duruma düşmüştü. Ordunun elinden silah ve cephanesi alınmıştı. İtilaf Devletleri ateşkes anlaşması hükümlerine uymayı gerek görmüyordu. İtilâf donanması İstanbul'u, İngiltere - Fransa değişimli olarak, Adana, Urfa, Maraş, Antep tarafını işgal etmişti. Antalya'da, Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon'da, Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyordu. Vatanın her yanında yabancı devletlerin subayları, askerleri ve sivil görevlileri bulunuyordu.15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu İzmir'e çıkarma yapmıştı. Hıristiyan azınlıklar, gizli, açık, özel istek ve amaçlarını elde etmek ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak için çalışıyorlardı. Yunan Kızılhaç'ı, Mavri Mira Cemiyeti'nin çalışmalarını destekliyor, Rum okullarının izci örgütleri öğrencileri yetiştiriyorlardı. Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında Pontus Cemiyeti kurmaya çalışılıyordu¹. Orduları dağılan, başkenti işgal edilen, padişahı rehin alınan, meclisi dağıtılıp milletvekilleri tutuklanan Osmanlı Devleti'nden geriye kalan Türk milleti ayaktaıdı. Bunu İngiliz başbakanlarından Winston Churchill şöyle anlatıyordu:

* Prof. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi.

¹Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt 1,1919-1920, 2.baskı, 1986, sf.2.

TÜRK, budalalıkların yükü altında ezilmiş, suçlarla lekelenmiş, kötü yönetim yüzünden çürümüş, savaşta yenilmiş, bitmez tükenmez felaketler ve savaşlarla çökmüş, İmparatorluğu parça parça olmuştu. Ama O hala canlıydı. Göğsünde dünyaya meydan okumuş ve yüzyıllar boyunca bütün istilacılara karşı başarıyla savaş vermiş bir ırkın kalbi çarpıyordu. Elinde modern bir ordunun donanımı ve başında, kıyametin dört ya da beş olağanüstü insanıyla boy ölçüşebilecek kıratla bir Başkumandan vardı. Dünya yasasına düzen verecek adamlar Paris'in duvarları kumaş kaplı, yıldızlı salonlarında toplanmışlardı. İstanbul'da müttefik filolarının topları altında çalışan bir kukla hükümet bulunuyordu. Ancak Türk'ün anayurdu Anadolu'nun sarp tepeleri üzerinde bir avuç yoksul insan, kaderlerinin bu şekilde tayin edilmesini kabul etmiyorlardı. Bu, açık bir ordugâh ateşi önünde, bir mültecinin eski püskü elbiseleri altında oturan, yüce bir şövalyelik ruhuydu"².

Türkiye'ye karşı düşmanlığı ve Yunan hayranlığı bilinen Lloyd George Türklerin Avrupa'dan atılması gerektiğini söylüyor, ayrılıkçı hareketleri destekliyordu³. Fransa, işgal kuvvetleri komutanı General Esperey, Fatih Sultan Mehmet'in surlardan girişinin intikamını alır gibi beyaz at sırtında Ermeni ve Rumların alkışları arasında İstanbul'a girmişti. Fransa, Adana, Antep, Maraş, illerini işgal etmeye başlamıştı. Bunlara karşı Anadolu'da yeni bir uyanış ve hareket kendini gösteriyordu. Mustafa Kemal Atatürk 13 Kasım 1918 de cepheden İstanbul'a geldiğinde boğaza demir atmış Müttefik donanmasını gördüğünde: "Geldikleri gibi giderler" demişti. Bunlardan hangisi kazanacaktı? İstanbul'u ve ülkenin dört bir tarafını işgal eden Müttefik Devletleri mi? Yoksa: "geldikleri gibi giderler" diyen Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde gelişen Anadolu hareketi mi? Mustafa Kemal Atatürk Sam-

² Lord Kinnros, **Atatürk bir Milleti Yeniden Doğuşu**, Altın Kitapları yayınevi, İstanbul, 1996, sf.224.

³Meral Balcı, "İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Birinci Dünya Savaşı Anıları ve Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Düşünceleri", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2016, s. 93.

sun'a gitmek üzere bindiği Bandırma gemisinde, İngiliz askerleri tarafından silah araması yapılması üzerine şöyle demişti: "Bunlar: işte böyle yalnız demire, çeliğe, silah kuvvetine dayanırlar. Bildikleri şey yalnız madde! Bunlar hürriyet uğruna ölmeye karar verenlerin kuvvetini anlayamazlar. Biz Anadolu'ya ne silah ne cephane götürüyoruz, biz ideali ve inancı götürüyoruz"⁴.

Milli İrade'nin Harekete Geçişi

Mondros Mütarekesi'nden sonra işgaller karşısında Anadolu ve Trakya'da halk yerel girişimlerle faaliyete başlamış zamanla ulusal bir boyut kazanmıştır. Milli guruplar ortaya çıkmıştı. Bunlar Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleriydi.

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine bu girişimler hızlandı. İstanbul Hükümetinin teslimiyetçi tutumu yerel önderler öncülüğündeki halk kitlelerini kendi gelecekleriyle ilgili organize olmaya sevk etti. İşgallere karşı yapılan toplantılar mitingler ve boykotlar bunu gösteriyordu. Osmanlı hükümdarları, Anadolu köylüsünü aşağı görmüş, ihmal etmişti. Uzun savaşlar halkı bezdirmiş, maneviyatını çökertmişti. Yine de vatanın kurtuluşu düşüncesi, altı yüz yıllık bir imparatorluktan sonra, onlarda bir övünç ve özgürlük duygusu uandırabilirdi⁵. Nitekim öyle oldu. Halkın vatansever duyguları uyandı, ulusal refleks harekete geçti. İşgalcilere karşı vatan savunmasını amaçlayan seferberlik girişimi başladı. Cemiyetler kanununa dayalı olarak kurulan ve gelişen yerel kongre hareketleri yeni bir güç ve iktidarı doğurmuş, sonraları ulusal bir yapıya ulaşmıştır. Böylece: millet bilinci olan ulusal toplum, anavatan, ulusal devlet tezleri ortaya çıkmış ve formüle edilmiştir. Bu ilke ve uygulamalar: Mustafa Kemal Atatürk'ten önce yerel kongrelerde dile getirilmiş, Amasya genelgesinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından alınan: "Vatanın tamamı, milletin istiklâli tehlikededir. Hükümet merkezi İtilaf Devletleri'nin etkisi

⁴ Hikmet Gerçekçi, "İstanbul'dan Samsun'a Cehennemi 215 Saat", **Hayat Dergisi**, sayı:21. Yıl 1969.

⁵ George-G, Berthe; **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, çev. Cenap Yazansoy İst. 1976.sf.202.

ve denetimi altında bulunduğundan, sahip olduğu sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum, milletimizi adı var, kendi yok durumuna düşürüyor.”Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”⁶ kararı Erzurum ve Sivas kongrelerinde ifadesini bulmuş takip edilecek yol netleşmiştir.

Osmanlı Meclis-i Mebusanı Misak-ı Milli ile: Türkiye'nin sınırlarını, nüfus unsurunu ve egemenlik hakkını belirleyen kararlar almıştır. Bu kararlar çerçevesinde Kuva-yı milliye ruhu ile savunma sistemi oluşturulmuştur. Böylece millet: milli irade ve milli egemenlik kavramları ile ön plana çıkmış işi ele almıştır. Bu demokratik halk hareketleri, mütareke günlerinde bağımsızlık girişiminin dayanağı olarak yükselişe geçmiş, millet kendi kaderini kendisi ele almıştır⁷.

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihinde bölgesel olarak toplanan, ancak ulusal kararlar alınan Erzurum Kongresi: ülkenin toprak bütünlüğünü, Türk milletinin, istiklalini ve benliğini, vatanın bütünlüğünü koruma kararının alındığı önemli bir girişimdir. Bu girişimlerin en kuvvetli olduğu yerler, Ermenistan kurulmak istenen Doğu Anadolu ve Ermeni lejyon askerlerinin kullanıldığı Çukurova ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi idi. Sivas Kongresinde manda ve himaye reddedilmiş: “Ya İstiklal Ya Ölüm” kararı alınmıştır. “Ordu millet” anlayışı içinde oluşturulan Kuva-yı milliye birlikleri: dağıtılan Osmanlı ordularının yarattığı boşluğu doldurmuştur. Bu uygulama Anadolu’da yerel otoriteye güç veren bir teşkilatlanma olarak ortaya çıkmıştır. Sivas’ta alınan 11 Eylül 1919 tarihli karar ile Heyet-i Temsiliye Güney cephesinde Adana, Antep, Maraş ve Urfa’da Fransız-Ermeni saldırılarına karşı koyma kararı almıştır. Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın görevlendirilmesiyle: Sivas’a bulunan III. Kolordu komutanı Albay Selahattin Bey tarafından güney cephesindeki durumu değerlendirmek için Gürün’de bir toplantı yapılmıştır. Elbistan’dan Doktor Mustafa toplantıya katılarak Albay Selahattin Bey ile

⁶ Durmuş Yalçın, Yaşar Akbiyik ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, sf.168.

⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY yayınları, İstanbul, 2012, s.227.

görüştür. Kongre kararı gereğince Güney Cephesi mıntıkalara ayrılmış Kuva-yı milliye oluşturulması ve donanımı için subaylar görevlendirilmiştir⁸.

Bu girişimler işgallere karşı koyma isteğinin Anadolu'da canlı olduğunu gösteriyordu. Hemen her ilde kurulmuş bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Cemiyetin icra organını, Heyet-i Temsiliye oluşturuyordu. Bunlar: Cemiyetler Kanununa göre kurulmuş olup yasal statüye sahiptiler. Haksız yere Adana, Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal eden bir devletin hiçbir zaman dostumuz olamayacağını belirten Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa: Türk ulusu esarete razı olmaktansa, tüm maddi ve manevi güçleriyle varlığını ve küresel haklarını savunmaya devam edecektir"⁹ dedi.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin sivil halktan oluşturduğu Kuva-yı milliye birlikleri yerel bir hareket olarak, düzenli ordu kurulana kadar işgallere karşı savunma görevi yapmıştır. Kuvvetli bir vatan anlayışına sahip bu yerel güçler, ülkenin bölünmez bütünlüğü ilkesi ile hareket etmiş, direniş ve silahlı mücadeleyi öngörmüşlerdir. Bu yönü ile işgal ve baskılara boyun eğmeyi yeğleyen İstanbul Hükümetinin politikasından uzak: "Ya İstiklal Ya ölüm" sloganının hedeflediği amaca yönelmişlerdir. İstiklal Savaşı'nın ilk savunma birlikleri olan Kuva-yı milliye, Güney bölgesinde Fransızlara karşı başarılı mücadele vermiş, Adana, Maraş, Antep ve Urfa'nın kurtuluş mücadelesinde etkili olmuştur. Bunun kendini ilk gösterdiği ve zaferin kazanıldığı yer Maraş olmuştur¹⁰.

Kuva-yı Milli birlikleri Türk halkının, işgaller karşısında gösterdiği bir refleksti. Mustafa Kemal Paşa: İtilaf Devletlerinin düzenli birlikleri karşısında Kuva-yı Milliye birliklerinin, ne işe yarayacağını so-

⁸ F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması", *Akademik Bakış*, Cilt 11 Sayı 22, s.211, yaz 2018.

⁹ *İrade-i Milliye gazetesi*, 17.11.1919.

¹⁰ Yaşar Akbıyık, *Geçmişten Geleceğe Türkiye*, İstanbul, 2010, s.177,205.

ran kötümser bir dostuna şunu söylemişti: “Bu milli kuvvetler, namuslu bir adamın yastığının altındaki tabancaya benzer. Namusunu kurtarmak umudunu büsbütün yitirdiği zaman, hiç olmazsa tabancasını çekip kendini öldürebilir”. Demişti. İngiltere başbakanlarından dönenin Bahriye nazırı Winston Churchill zamanın Türkiye’indeki bu ortamı şöyle anlatıyordu:

“TÜRK, budalalıkların yükü altında ezilmiş, suçlarla lekelenmiş, kötü yönetim yüzünden çürümüş, savaşta yenilmiş, bitmez tükenmez felaketler, savaşlarla çökmüş, çevresinde İmparatorluğu paramparça olmuştu. Ama O hala canlıydı. Göğsünde dünyaya meydan okumuş ve yüzyıllar boyunca bütün istilacılara karşı başarıyla cevap vermiş bir ırkın kalbi çarpıyordu... Dünya yasasına düzen verecek adamlar Paris’in duvarları kumaş kaplı, yıldızlı salonlarında toplanmışlardı. İstanbul’da Müttefik filolarının topları altında çalışan bir kukla hükümet bulunuyordu. Ancak Türk’ün anayurdu Anadolu’nun sarp tepeleri üzerinde bir avuç yoksul insan, kaderlerinin bu şekilde tayin edilmesini kabul etmiyorlardı... bu yüce bir şövalyelik ruhuydu”¹¹.

Kuva-yı milliye halkın özgürlük duygularından doğmuş, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin silahlı gücüydü. Bu kuvvetler, düzenli orduya geçene kadar, ülkeyi savunma görevini üstlenmişlerdir. Kuva-yı milliye’nin içinde binlerce adsız kahraman vardı. Bunlar, savaşan erlerdi. Savaşın zorluklarına alın teri ve gözyaşlarıyla katılan, yarı aç, yarı tok, eski kıyafetli analar, gelinler, kızlar, çocuklar ve ihtiyarlardı. Birbirlerine sokularak, birbirlerini kendilerine siper ederek, hayal meyal kağnıları, kıtlıktan dolayı zayıflamış öküzleri, ellerinde övendireler ile kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar ordusuydu. İşte Kuvay-ı milliye buydu¹².

¹¹Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar yayınevi, İstanbul, 1994, s.224.

¹²Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, 1919-1922, cilt II. Remzi Kitabevi İstanbul, 2004, s.466.

Yerel Dinamikler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri

Sivas Kongresinde alınan karar ile Güney bölgesinde yaratılan direnişe dahil olmak üzere Elbistan ve Maraş havalisi, III. Kolordu Komutanlığına bağlandı¹³. Maraş ve Antep illerinin işgalden kurtarılması için teşkilatlanma yeri olarak işgale uğramamış olan Elbistan seçildi. Fransızların Maraş'ı işgalinden bir gün önce şehrin ileri gelenleri, teşkilat çalışmalarında bulunmak üzere Elbistan'a gitmişlerdi.

Sulh hâkimi Ali Rıza Bey ve arkadaşlarının gayreti ile Elbistan'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Mustafa Kemal Paşa, Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği bir yazıda; Fransızların Adana havalisi de dahil olmak üzere Urfa, Antep ve Maraş'ta Ermenistan oluşturma amacında olduklarını, millî teşkilatın yaygınlaşmasının iç ve dış kamuoyunda lehte etki yaptığını, en önemli işin, işgal altındaki yerlerde teşkilâtı genişletmek, buna halkı teşvik etmek işgalcileri zora sokmak olduğunu belirtti. Elbistan deposundaki silâh ve teçhizatın Kuvay-ı Milliye'ye dağıtılmasına karar verildi. III. Kolordu Komutanlığı tarafından Binbaşı Suzi Bey komutasında bir kısım kuvvet Elbistan'a gönderildi. Emekli subaylardan Selim ve Asaf beyler bu bölgede görevlendirildi¹⁴.

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Ali Rıza Bey, Selim ve Asaf Bey'ler, Maraş ve civarında millî teşkilatı yaygınlaştıracak ve idare edeceklerdi. Elbistan Asker alma Şube reisi Binbaşı Suzi Bey teşkilatın oluşmasına ve III. Kolordu ile haberleşmenin sağlanmasına çalışacaktı. Her yerde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde, mahallin ileri gelenlerinin yardımı ve asker alma şubelerinin gözetiminde, millî kuvvetlerin esas hazırlanacak, asker ve silah mevcudu ile ihtiyaçları belirlenip III. Kolordu'ya bildirilecekti. Bu esaslar çerçevesinde, Mustafa Kemal Paşa tarafından Elbistan'a gönderilen Kılıç Ali, Yörük Selim ve Binbaşı Suzi Bey'ler ile Maraş'tan gelenler faaliyete başladılar¹⁵. Kılıç Ali Pazarcık'a, Yörük Selim Göksun'a giderek milis

¹³ Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, No: 1/1, Dos: 167, Kıl. 43, Fih. 5-3

¹⁴ ATASE, Arşiv No: 1/105, Dos. 4, Kıl. 256. Fih. 62.

¹⁵ ATASE, Arşiv No: 1/701, Dos. 9, Kıl. 2709, Fih. 7-27.

teşkilatı oluşturmakla uğraştılar. Bu çalışmalar sonucu, Elbistan, Gök-sün, Pazarcık teşkilatları kuruldu¹⁶.

Kılıç Ali Elbistan'da askerlik şubesindeki silâhları halka dağıttı, millî teşkilatı canlandırdı. Elbistan halkı, Paris Barış Konferansı görüşmelerinin Osmanlı Devleti aleyhine olması nedeniyle 28 Aralık 1919'da miting düzenledi. İşgal edilen bölgelerden çıkılmasını, Osmaniye'nin hâkimiyetinin tanınmasını istedi. 29 Aralık 1919'da Sadaret'e çektikleri telgrafla, mitingde alınan kararları bildirdi. Kılıç Ali Maraş'ta olayların yaygınlaşması üzerine karargâhını Elbistan'dan Pazarcık'a nakletti. Pazarcık kasabası Antep-Maraş arasında önemli bir mevkie sahipti. Buradan yapılacak bir harekâtla Maraş'ta bulunan Fransız kuvvetlerinin Antep'le bağlantısı kesilebilirdi. Bu sebeple Kılıç Ali Pazarcık'ı karargâh olarak seçti, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu¹⁷.

Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu

Fransız işgal güçlerinin Maraş valiliği yönetimine müdahalesi, Maraş kalesine Türk bayrağını astırmak istememesi, Ermenilerin Adana civarında yaptıkları işkence ve zulmü Maraş'ta da yapmak istemeleri teşkilatlanmayı gerektirmişti. Teşkilat kurma fikri ilk defa, Dr. Mustafa tarafından ortaya atıldı¹⁸. Fransızların Maraş'a gelmelerinden önce Ulu Cami'de ikinci namazından sonra bir konuşma yapan Dr. Mustafa; Fransızların geleceğinden, Adana'daki gibi işkenceler yapacaklarından bahisle, halkı silahlanmaya ve karşı koymaya çağırırdı. Fransız işgal güçlerinin Maraş kalesinden Türk bayrağını indirmesinden sonra (28 Kasım 1919) millî teşkilat kurma faaliyetleri hızlandı¹⁹.

Vezir Hoca hatıralarında; Bayrak Olayından sonra Hintlinin oğlu adı ile bilinen Abdülhakim Bey ile dükkânında buluştuklarını: "Fran-

¹⁶ ATASE, Arşiv No: 16218, Dos. 153, Fih. 2-3.

¹⁷ **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**. Sel yay. İstanbul, 1955, sf. 26.

¹⁸ Dr. Mustafa, 1882'de Maraş'ta doğdu. İlk ve orta okulu Maraş'ta tamamlamış, İstanbul'da Tıbbiye- Şahane'den mezun olmuş, Maraş'ta doktorluk yapıyordu. Yalçın Özalp, **Gazilerin Dilinden Millî Mücadelemiz**, sf.74.

¹⁹ Hüsametdin Karadağ, İstiklâl Savaşında Maraş, Mersin, 1943, sf. 23.

sızlar bayrak olayının intikamını bizden alırlar birleşip konuşalım” dediğini belirtmekte ve ertesi günü (Pazartesi) sabahleyin kendisini camiye çağırıldıklarını, medresede toplandıklarını kaydetmektedir²⁰.

Hoca efendi sabah namazında: Maraş’ın kurtulacağı kesin olduğunu bu hususta şüphe edilmemesini söyledi: “Maraş kurtulacaktır, bunda Allah’ın inayeti ve yardımı vardır. Hepimiz silaha sarılalım, bu iş Müdafaa-i Hukuk başkanı Aslan Bey’in kafasından doğan şey değildir. Hep beraber harp edelim” dedi²¹. Hocanın bu konuşması etkili oldu. Seçilen heyet: “Milletin ve vatanın selameti uğrunda canımı feda edeceğime, meşru millî teşkilatımıza karşı hainlik edenlerin öz kardeşimiz dahi olsa idamına ve sır saklayacağıma vallahi billâhi” şeklinde ant içti²². İki gün sonra Veliefendioğlu Ziya Bey’in evinde tekrar toplantı yapıldı, mahallelerde teşkilat kurulması görüşüldü. Sivas Kongresinde alınan karar doğrultusunda, Faik ve Aslan Bey tarafından hazırlanmış olan talimatname okundu semtlere dağıtıldı. Böylece Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş oldu. Başkanlığına Aslan (Toğuzata) Bey seçildi²³. Yapılan teşkilat planına göre, düşmana karşı koyabilmek için şehir on bölgeye ayrıldı. Kaza merkezlerinde birer yönetim kurulu vardı. Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduktan sonra para toplamaya, erzak biriktirmeye, silah ve cephane getirilmesine başlandı. Jandarmanın elinde bulunan silâhlar gerekli yerlere dağıtıldı. Kısa sürede Maraş’ın köylerinde de teşkilatlanıp millî kuvvetler oluşturuldu. ²⁴

Bir Ermeni yazarının Maraş’taki teşkilatlanma hususundaki tespitleri şöyle: “Elbistan’daki Türk ileri gelenleri boş durmuyordu. Onlar Osmanlı Sultan’ından kopmuş, Mustafa Kemal Paşaya bağlanmışlardı. Çevre köy ve şehirlerdeki Türkler silahlanıyorlar Fransızlara karşı savaşmak için hazır bekliyordular. Askeri merkezler kurulmuş,

²⁰ Vezir Hoca ile Röportaj, **Edik Dergisi**, Yıl: 1962-63, sf. 14.

²¹ Yalçın Özalp, **Gazilerin Dilinden Millî Mücadelemiz**, sf. 110.

²² **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, Ankara, 1966.

²³ Murat Sertoğlu, **Kendini Kurtaran Şehir**, 10 Nisan 1970, sayı: 3047.

²⁴ Adil Bağdatlılar, Uzunoluk, **İstiklal Harbinde Kahramanmaraş**, Toker matbaası 1974, sf. 74.

siperler kazılmış istihkâmlar yapılmıştı Fransızlar bu tehlikeyi fark ettiklerinde artık vakit geç olmuştı. Maraş'ın savaş alanına döneceği aşikâr"²⁵.

Maraş Kent Savunmasının Kodları

1. Türk Kadınlara Saldırı Kabul Edilemez

Fransız işgal kuvvetlerinin Maraş'a gelmesinden birkaç gün sonra olaylar başladı. 30 Ekim 1919'da Maraş'a gelen Fransız askerlerini Ermeniler ellerinde bayraklarla karşılamış: "Yaşasın Kilikya Ermenistan'ı kahrolsun çekemeyenler" diye gösterilerde bulunmuşlardı. Ertesi günü Ermeniler, Fransız askeri kıyafetinde mutasarrıflığa girmişlerdi. Durumun Maraş Jandarma Komutanlığına bildirilmesi üzerine bu kişiler hükümet binasından atıldılar. Bunu yapanlar Adana civarından gelmiş paralı Lejyon askerlerdi. Maraş'ta yaşayan Ermenilerden bir kısmı taşkın hareketlere katılmışlar ise de Türkleri sağlam ve hoşgörülü duruşunu bilir ona göre hareket ederlerdi. Ancak Maraş işgale uğrayınca Adana civarından getirilen paralı Ermeni askerleri Türkleri iyi tanımadığı için, yerli Ermenilerin bir kısmı da Fransızlardan cesaret alarak Türk ahaliye mütecaviz davranmışlardır. İşte bunlardan oluşan Adana'dan toplanmış Ermeni Lejyon askerleri 31 Ekim 1919 Cuma günü, Maraş sokaklarına dağılmışlar önlerine gelene hakaret ediyor, dine ve mukaddesata dil uzatıyorlardı. Fransız askerleri bu duruma seyirci kalıyorlardı. İçki imal eden rakıcı Ermeni, Maraş'a gelen Ermeni askerlerine içki ikram ediyordu. Bu Ermeni askerlerinden birisi alkolün etkisi ile sarhoş olup hamamdan çıkan bir Türk kadınına saldırdı ve peçesini yırttı: "Artık burası Türklerin değildir, Fransız memleketinde peçe ile gezilmez" diyerek kadıncağıza saldırıp ilişmek istedi.²⁶ Peçesi yırtılan kadın bayıldı. Bunu gören halk olay yerine geldi Ermenileri uyardı. Ermeniler çirkin sözlerle mukabele edip Çakmakçı Sait'i vurdular Sait yaranın tesiri ile şehit oldu. Bu sırada olayı gören Sütçü İmam tabancasını ateşleyerek bir Ermeni askerini

²⁵ Abraham Hartunian, **H. Neither to Laugh nor to Weep: a Memoir of the Armenian Genocide**. Translated from the Armenian by Vartan Hartunian. Boston: beacon Press, 1968, sf. 130.

²⁶ Stanley E. Kerre **The Lions of Marash**, Albany, 1973, sf. 63.

yere serdi. Silâh seslerine kenti henüz terk etmemiş olan İngiliz askerleri de geldi. Türk kadınına sahip çıkarak ve saldırgan Ermeni'yi öldüren Sütçü İmam olay yerinden uzaklaştı, saldırgan Ermeniler karragâha götürüldü²⁷.

Sütçü İmam. İzmir'de Hasan Tahsin'nin Yunan işgal güçlerine yaptığı gibi, Maraş'ta Ermeni saldırılarına karşı duran ilk kahraman oldu. Attığı kurşun bir Ermeni askerini öldürdü bu halkın ayaklanmasına yol açtı. Sütçü İmam İstiklâl savaşımızın müjdecisi oldu. Onunla Maraş bir şeyler yapmanın mümkün olduğuna inandı. İşgal kuvvetleri Maraşlıların gözünde küçüldü²⁸.

2. Maraş Bayrağını İndirtmedi

Bayrak bir milletin bağımsızlık sembolüdür. Türk halklarında devlet ve hakimiyet alameti olan bayrak aynı zamanda şeref ve haysiyetin sembolüdür. 26 Kasım 1919 Çarşamba günü Maraş'a gelen Fransız Yüzbaşı Andre'yi Ermeniler ellerinde Fransız bayrakları ile: "Yaşasın Fransızlarla Ermenistan, Kahrolsun Türkler" naraları ile karşıladılar²⁹.

Yzb. Andre valiliğe geldiğinde kendisini: "askeri vali" sıfatıyla takdim etmesi üzerine Mutasarrıf Ata Bey Andre'yi bu sıfatla kabul edemeyeceğini söyledi. Andre kaleye Türk bayrağının çekilmemesini istedi. Mutasarrıf, bunun kötü sonuç doğuracağını anlatarak, Fransız subayını oyalamış Türk bayrağının çekilmesine izin verilmişti³⁰. Bu gelişmelerden bayrak meselesinin bir olaya sebebiyet vereceği anlaşılıyordu³¹.

Ermeniler ertesi gün 27 Kasım 1919 akşamı Yüzbaşı Andre şerefine Hırlakyanların evinde ziyafet düzenlediler. Hırlakyanlar Maraş

²⁷ Arslan Toğuzata, İstiklâl Mücadelesinde Maraş Sokak Muharebeleri, **Edik dergisi**, yıl: 1961, sf. 7.

²⁸ H. Reşit Tankut, **Maraş Yollarında**, Ank., 1944, sf 20.

²⁹ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi**, T.İ.T.E. Yay. Ankara, 1973, sf. 90.

³⁰ Hüsamettin Karadağ, **a.g.e.**, sf. 14.

³¹ A. Sezai Kurtaran, "Türk İstiklâl Savaşında Maraş Milli Mücadelesine Dair Tarihçe", **Hizmet Gazetesi**, 15 Mayıs 1957.

Ermenileri içinde en nüfuzlu ailelerden biri idi. Ziyafette Yüzbaşı Andre Hırlakyan'ın torunları Helena ve Victor ile tanıştı. Yüzbaşı Andre Helena'ya dansa davet etti. Ancak Helena; "Ne Fransız ne de Ermeni bayrağının bulunmadığı bir şehirde dans etmeyi sevmem." Diye cevap verdi ve teklifi reddetti³². Helena'nın isteği üzerine Yüzbaşı Andre askerlerine Maraş kalesindeki Türk bayrağının indirilmesi emrini verdi.³³ Yzb. Andre'nin Maraş kalesinden Türk bayrağını indirtmesi şehirde büyük tepki doğurdu. Ertesi günü Cuma günü idi. Kale burcunda dalgalanmasına alışık oldukları Türk bayrağını göremeyen Maraş ileri gelenleri valiliğe giderek durumu sordular. Vali (mutasarrıf) Yüzbaşı Andre'nin kendisine, Fransız kuvvetlerinin bulunduğu yerde başka devletin bayrağının olamayacağını, ancak hükümet binasına asılabileceğini söylediğini, bildirdi³⁴. Türk bayrağının indirilmiş olduğunu hasta yatağında pencereden gören, Kısaküreklerden Savcı Mehmet Ali Bey, duyduğu üzüntü ile birkaç satır beyanname yazdı. Bu beyanname şöyle denilmekte idi:

"Ey yüce Osmanlı milleti vaktine hazır ol. Bin üç yüz seneden beri Hz. Allah'ı ve yüce Peygamberini hizmetinle razı ettiğin bir din ölüyor. Yani ecdadının kanı pahasına fethettiği kalenin burcundaki alsancağım, bugün Fransızlar tarafından indirilip yerine kendi bayrağı asıldı. Şimdi acaba bunu yerine koyacak, sende birkaç yüz İslâm gayreti hiç mi yok? Karışıklık arzu etmeyelim pür vakar ve azametli olarak o alsancağımızı geri yerine koyalım. Tekrar olgunlukla yerlerimize dönelim. Korkma, seni buradaki birkaç Fransız kuvveti kıramaz. Sen Allah'a güvenerek mevcudiyetini gösterecek olursan, değil birkaç Fransız kuvveti bütün Fransız milleti kıramaz buna emin ol"³⁵.

3. Bayraksız Cuma Namazı Kılınmaz

Mehmet Ali Bey'in oğlu Şahap Kısakürek bu beyannameyi Ulu Camii'nin avlusundaki saat hanenin civarına bıraktı³⁶. Cuma Namaz

³² Stanley E. Kerr, a.g.e., sf. 71, *Armenian Review*, wol. 30 (winter 1977) sf. 390.

³³ T.İ.H. IV. sf. 59.

³⁴ A. Sezai Kurtaran, a.g.e., tefrika No: 31.

³⁵ Şahap Kısakürek'in hatıraları, *Demokrasiye Hizmet gazetesi*, 12.2.1957, sayı: 34-1737.

³⁶ *Demokrasiye Hizmet gazetesi*, 12.2.1957, sayı: 34-1737.

öncesi cemaat çoğalmıştı; Halk karışık duygular içinde camiye girdi. Ezan okundu, sünnetler kılındı hatip Ulu Cami imamı Rıdvan Hoca hutbede minbere çıkıp: “Elhamdülillâh” der demez dışarıda bir gü-rültü koptu: “Bayraksız namaz kılınmaz” sesleri duyuldu³⁷. Bunun üzerine Rıdvan Hoca da halkın duygularına tercüman olarak cemaatin doğru söylediğini: “hürriyeti elinden alınan bir milletin Cuma namazı kılmasının dinen uygun olmadığını” dile getirdi³⁸.

Bunun üzerine cemaat minberdeki sancağı alarak camiden dışarıya çıktı. Cemaatin sancağı alarak kaleye doğru hareket etmesi şehrin her tarafında yayıldı. Halk galeyana geldi. Ermeniler korkudan evlerine kapanmıştı. Kaleye doğru gittikçe büyüyen kalabalık tekbir sesleri ile ortalığı çınlatıyordu. Kalenin kapıları Fransız kuvvetleri tarafından kapatılmıştı. Halk kale duvarını tırmanıp içeri girdi ve kapıları açtı. Fransız askerleri çarpışmayı göze alamayarak kalenin arka kapısından kaçtılar. Burçları ilk defa aşan Onbaşı Osman Erşen Türk bayrağını kale burcuna dikti³⁹.

Kaleye Türk bayrağını çeken Maraş halkı cuma namazını kıldılar ve sonra Maraş Valiliğine gittiler. Mutasarrıf Ata Bey'e Fransızların hükümete ve bayrağa müdahalesini kabul etmemesini bildirdiler. Fransız Yüzbaşı Andre'nin tercümanı Ermeni Vahan halka: “Bir bez parçası için bu kadar gürültü çıkarmaya ne lüzum var” diyerek bayrağa hakaret etmesi üzerine halk tarafından dövüldü ve tabancası alındı. Halk Mutasarrıftan: Fransız askeri valisinin hükümetten çıkarılmasını Cuma günü Türk bayrağının kaleye ve Valilik binasına çekilmesini, Fransız jandarmalarının hükümeti terk etmesini istedi. Bunun üzerine Yüzbaşı Andre kuvvetleri ile birlikte hükümeti terk etti⁴⁰.

Ertesi günü şehirde bütün dükkânlar kapandı. Bunu haber alan Yüzbaşı Andre tercümanı ile birlikte çarşıya çıktı. Dolaşmaya başladı. Nakip Camii'nin önüne geldiğinde Aşıklı oğlu Hüseyin ile karşılaştı.

³⁷ M. Yusuf Özbaş, **Dâva 1920 Maraş-ı Fransız Harbi**, sf. 215.

³⁸ Celal Çoğalan, Halit Kurtaran, **Her Yönü ile Maraş**, İst. 1969.

³⁹ Hüsametin Karadağ, **a.g.e.**, sf. 16.

⁴⁰ Adil Bağdatlılar, **a.g.e.**, sf. 63.

Yüzbaşı Andre bayrak olayını hatırlatarak: “Bir bez parçası için neden bu kadar gürültü yapıldığını, top tüfek kullanabileceğini, çoluk çocuklarına acımadıklarını” söylemesi üzerine, Aşıklioğlu Hüseyin: “Bayrak için ölmenin her Türk’ün görevi olduğunu, onu görmeden yaşayamayacaklarını, çoluk çocuklarına top tüfek kullanılması halinde, evvela onları öldürüp sonra da şehri ateşe verip yine karşlarına çıkacaklarını, o zaman bütün silâhlarını getirmesini” söyledi. Verecek cevap bulamayan Yüzbaşı Andre bırakıp gitti. Bir Amerikan kaynağı bu olayla ilgili olarak: “Türkler karşılığında ceza görmeden Fransız otoritesini sınırladılar” değerlendirmesini yapmıştı.

Ermeni kaynakları da: Yüzbaşı Andre’nin ve Ermenilerin sessiz kaldığını: “Türklerin Fransa’nın yüzüne tükürdüğünü” yazarlar. Bir Amerikan kaynağı da: “Önemli bir hadise olan bayrak olayı ile Türkler karşılığında ceza görmeden Fransız otoritesini sınırladılar” değerlendirmesini yapmıştır⁴¹. Aynı kaynak: Fransızların bu olaydan sonra otoritelerinin kalmadığını, birkaç gün sonra Yüzbaşı Andre ve tercümanı Vahan’ın şehirden kaybolduklarını,⁴² Türklerde savaşa karşı hiçbir zaman zaaf alameti görülmediği, bir Fransız aşığının (Yüzbaşı Andre) genç ve güzel bir bayanın isteklerini karşılamak için hayatına kastettiğini belirtmekte ve bayrak olayını kent içinde başlayan çatışmaların başlangıcını oluşturduğunu kaydetmektedir⁴³.

3. Maraş Yerel Yöneticilerinin Halkı ve Din Adamlarının Sağlam Duruşu:

Bayrak olayının ertesi günü Vali Ata Bey tarafından Maraş ileri gelenlerine birer yazı gönderilerek, Yzb. Andre’nin yapacağı toplantı için Maraş Belediyesine davet edildiler. Yüzbaşı Andre tercümanı vasıtası ile memleketin gelişmesi için çalışmayı ve Türklere iyi muamele yapmayı düşündüğünü, ancak Cuma günü ahalinin kendilerine karşı

⁴¹ Stanley E. Kerr, **a.g.e.**, sf. 71

⁴² Abraham H. Hartunian, **a.g.e.** sf. 130.

⁴³ The 22 Days of Marash: Papers on the Defense of the City Against Turkish Forces. Jan. Feb. 1920, part, I. **Armenian Review**, Vol. 30 sf.390.

ayaklandığını, bu durumda soğukkanlılıkla hareket ettiğini, istese kaleye hücum edenleri ateşe tutturabileceğini belirttikten sonra evvela sağ kolunu ardından sol kolunu uzatarak: “Şu kolum kuvvettir. Şu kolum da lütuftur. Hangisine sarılıyorsunuz? Yani maksadınız harp etmek mi? Yoksa af ve lütuf dilemek mi? Söyleyiniz”⁴⁴ dedi.

Bunun üzerinde Maraş ileri gelenlerinden Ali Sezai Bey: Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Harbine zaruri olarak girdiğini, Kanuni Sultan Süleyman’ın Fransa Kralı Fransuva’yı İspanyol kralının hapsinden kurtardığını, Fransız dilinin Osmanlı mekteplerinde okutulduğunu, İngiliz kumandanı ile ortak yayınlanan beynamede hükümete müdahale edilmeyeceğinin bildirildiğini, ancak tersine hareket edilerek Ermenilere cesaret verildiğini ve bunun çeşitli cinayetlere sebep olduğunu, Cuma günü bayrağın indirilmesinin milletin galeyana gelmesine yol açtığını dile getirdi.

Yzb. Andre cevaben; kendi kuvvetlerinin bulunduğu yerde başka devletin bayrağının asılmasının usule aykırı olduğunu, Osmanlı bayrağının Hükümet binasına çekilebileceği hususunu Mutasarrıfa bildirdiğini söylemesi üzerine, Vali Ata Bey hiddetlenerek: Yüzbaşı Andre’ye milletin galeyana geliş sebebinin kendisi olduğunu belirtti⁴⁵. Ali Sezai Bey de Andre’ye, galeyana sebebin Mutasarrıf değil kendisi olduğunu, Osmanlı Devleti ve dış ülkelerdeki Müslümanların İslâm Hükümetine bağlı bulunduğunu, Müslümanların senede iki bayram namazı ile haftada bir Cuma Namazı’nın olduğunu, milletin istiklâlinin alameti olarak kaleye Türk bayrağını çekmekte olduğunu belirtti. Bayrağın indirilmesi üzerine halkın meşru hakkının tecavüze uğradığını düşünerek galeyana geldiğini, bayrağı yerine asarak geri döndüğünü, hareketin işgal kuvvetlerini hedef almadığını belirtti. Bunun üzerine Andre: “Sancağın dini kaidelerinizden olduğunu bilmiyordum. Bilseydim oraya asker koymaz ve onu indirmezdim” dedi⁴⁶.

⁴⁴ Yalçın Özalp, **a.g.e.**, sf. 62.

⁴⁵ Adil Bağdatlılar, **a.g.e.**, sf. 66.

⁴⁶ A. Sezai Kurtaran, “Türk İstiklâl Savaşında Maraş Milli Mücadelesine Dair Tarihçe”, **Hizmet Gazetesi**, 15 Mayıs 1957, sayı: 34.

Ali Sezai Bey Ermenilerin işlediği cinayetleri dile getirdi. İngilizlerin yaptığı gibi Ermenilere yüz verilmemesini istedi⁴⁷. Bunun üzerine Andre söyleyecek bir şey bulamadı ve toplantıya son verildi. Yüzbaşı Andre, bayrak olayından beş gün sonra 3 Aralık 1919'a Maraş'ı terk etmek zorunda kaldı. Bir Ermeni kızının isteği üzerine Türk bayrağını indiren Fransız subayı Andre'ye Maraş halkı dersini vermişti.

4. Maraş Halkından Ermenilere Uyarı

Yüzbaşı Andre'nin yerine 15 Aralık 1919'da General Querette Maraş'a geldikten sonra, görüşmek için şehrin ileri gelenlerini karargâhına davet etti⁴⁸. Bu sırada hükümet konağında toplanan Maraş ileri gelenleri topluca General Querette'nin karargâhına gittiler.

General söze başlayarak, Maraş, Antep ve Urfa sancaklarında asayişin temini için görevlendirildiğini, Fransız Devleti'nin birçok sömürgesinin olduğu bu sebeple araziye ihtiyacı bulunmadığını, Osmanlı Devleti ile birlikte yollar yapacaklarını, memurların maaşını artıracaklarını, Hükümet'le işbirliği yapmaktan maksadın mülki işlere karışmak olmayıp adaletin uygulanmasını kontrol olacağını, asayişin temin edeceğini, korkacak bir durum olmadığını belirtti. Bunun üzerine Ali Sezai Bey ileri çıkarak, memleketin asayişinin yerinde olduğunu, Fransa'nın askerini çoğaltmasının Türkleri endişelendirdiğini, Ermenileri şımarttığını, memurların maaşlarının azlığından kimsenin şikâyetinin bulunmadığını, Maraş'ın Kilikya'ya dâhil olmadığını, Hükümet'in adaleti uyguladığını, mandayı kabul veya reddetme hususunun Merkezi Hükümet'e ait bir karar olduğundan işbirliğine gerek olmadığını belirterek, bu durumun Mondros Mütarekesi hükümlerine de aykırı olduğunu bildirdi⁴⁹.

Maraş ileri gelenleri 16 Ocak 1920'de Maraş'ta yaşayan Ermeni ileri gelenlerini davet ederek bir toplantı yaptılar. Ulu Camide yapılan

⁴⁷ Yalçın Özalp, **a.g.e.**, sf. 67.

⁴⁸ Hüsamettin Karadağ, **a.g.e.**, sf. 21.

⁴⁹ **A.g.e.**, sf. 28.

toplantının amacı Ermenilere durumun nezaketini anlatmak ve şehirdeki gergin havayı yumuşatmaktı. Maraş halkı Ermenilere iyi davrandılar ve son defa şu uyarıda bulundular: “Bizim siz Ermenilerden ricamız Türk vatandaşı olarak bizimle birleşmeniz Fransızlara karşı çarpışmanız, onları şehir dışına çıkmaya mecbur ettikten sonra bizimle kardeşlik içinde yaşamaktır” dediler. Ermeniler bu teklifi reddettiler. Bu hususta bir Ermeni yazarı şu bilgileri veriyor: “Biz bu ricayı nasıl kabul edebilecektik! O bizim kabul etmemiz gereken akılcı bir yol olabilirdi. Fakat Ermeniler kendilerine hürriyetini veren Fransızlar karşısında durumunu koruyabilecek miydi? Kendisinin katili olan kişi ile birleşebilecek miydi? Eğer bu yolu takip edersek, kendi kurtarıcı ordumuzu yaralayabileceğimizi düşündüğümüzden kabul etmedik, toplantı dağıldı”.

Bir başka Ermeni kaynağında birkaç Ermeni'nin Maraş ileri gelenleri ile toplantı yaptıkları, General Querette'nin dikkatine sunulmak üzere kesin uyarı verildiği: 48 saat içinde askerlerinin Maraş'tan çekilmesinin istenildiği, aksi takdirde öldürüleceğinin söylendiği kaydedilmektedir. Bunun üzerine General Querette toplantıya katılan Ermenileri çağırıp tehdit etti. Ermeni Lejyon Birliği toplanıp durumu görüştü, bazı Ermenilerin Türklerle görüşüklerini, ama onların yetkili olmadıklarını ve ultiyatomu kabul etmediklerini General Querette'ye bildirdiler⁵⁰. Bu son uyarıdan sonra çarpışmaktan başka bir yol kalmamıştı.

5. Fransızların İntihar Dalışı

General Querette 21 Ocak 1920'de Maraş ileri gelenlerini karargâhına davet etti. Onlar gelmeden önce tabur kumandanlarını toplayan General Querette durumu anlattı ve bütün kuvvetlerin harekete hazır bulundurulmasını emretti. General aynı gün Antep'ten hareket eden Fransız askeri konvoyunun Kuva-yı milliye birlikleri tarafından imha edildiği haberini aldıktan sonra Türk ileri gelenleri karargâha

⁵⁰ The 22 Days of Marsh, sf. 393.

geldiler. Bunlar arasında; Mutasarrıf vekili Cevdet Bey, Jandarma Kumandanı İsmail Abdullatif, Beyazıtzaade Mehmet, Müftü Hacı Mehmet Tevfik, Eytam Müdürü Refet, Karaküçükzaade Hacı Mustafa, Şişmanzaade Arif, Kocabaş zaade Hacı Nuri Bey'ler vardı⁵¹.

Fransızlara göre: Maraş ileri gelenlerinin Türk Kuva-yı Milliyesi'nin hareketleri ile ilgisi vardı, onları tahrik ediyorlardı. Grup toplanır toplanmaz General tabur kumandanına habercisini göndererek hâkim noktalara el konulması emrini verdi, Maraş ileri gelenlerini Fransız konvoyuna saldırıda suç ortaklığı ile itham etti ise de onlar bu suçlamayı kabul etmediler, olaylardan asker firarilerini sorumlu tuttular, Mondros Mütarekesi'nin ihlal edildiğini söylediler⁵².

Fransız General Maraş'a gelmekte olan Fransız askeri konvoyunun askerlerin öldürülmesinden dolayı mutasarrıf vekili Cevdet Bey, Jandarma Komutanı İsmail Hakkı, Mühendis Abdullatif, Belediye reisi Bekir Sıtkı, Kocabaş Hacı Nuri ve Şişmanzaade Arif Beyler'i alıkoyarak diğerlerini serbest bıraktı, onlardan gidip halkı yatıştırmalarını istedi. Bundan sonra duyulan silâh sesleri Fransızlara karşı milli direnişin başladığını gösteriyordu⁵³.

Fransız General Querette'nin şehir ileri gelenlerini tutuklaması halkı galeyana getirdi. Fransız askerlerinden bir grup Maraş hükümet binasını işgal etmek için harekete geçti. Ancak, bu kuvvetler milli kuvvetler tarafından ateşe tutulup geri püskürtüldüler. Fransızlar her tarafta top ve tüfek ateşine başlamış, Maraş'ı silâh sesi kaplamıştı⁵⁴.

Alman Hastanesinde görevli Doktor Elliott günlüğünde çarpışmaların ilk gününü şöyle anlatıyordu: "22 Ocak 1920 Perşembe: Burada sorunlar Salı günü başladı. Fransızlar makineli tüfeklerini ve toplarını kesintisiz bir ateş sağanağı ile kullanıyorlar. Kurşun sesleri hiç kesilmiyor top atışları pencereleri sallıyor. Anladığıma göre Türklerin iki ya da üç makineli tüfeği var. Ama hiç topları yok... Şu anda Maraş'ta

⁵¹ Thibault, C; Historique Du 412'e Regiment d'infanterie, Paris 1923.sf.23.

⁵² Stanley E. Kerr. a.g.e., sf. 95.

⁵³ ATESE, Arşiv No: 1/218, dos. 153-15, fih. 2-1,3.

⁵⁴ T.İ.H. IV. sf. 89.

savaşan Türkler, şehrin her yerinde evlerinde siper almış durumdadılar, Fransızların bu evleri boşaltmaları oldukça zor...”⁵⁵

Maraş Kuva-yı milliyesinin karargâhı Beyazıtlı Mahallesinde Hükümet Konağı civarında, Katıpzade Mehmet Efendi'nin evinin alt katında kurulmuştu. Heyet-i Merkeziye başkanı Aslan Bey komutayı eline almış harekâtı buradan idare ediyordu⁵⁶. Aslan Bey savaşın başlamış olduğunu ilan eden bir bildiri yayımlayarak halkı Fransızlara karşı koymaya çağırdı. Savaşın ilk günü çatışmalar gece saat yirmi bire kadar sürdü. Ceza Reisi Cemil Bey sokakta şehit düştü, cenazesi birkaç gün sokak ortasında kaldı. Mutasarrıf vekili Cevdet Bey elinde beyaz bir bayrak ile Fransız komutan General Querette'nin karargâhından hükümete gönderildi. Halkın teslim olması isteniliyordu⁵⁷.

Mutasarrıf vekili Cevdet Bey Harbiye Nezaretini ve III. Kol. Kumandanlığına Maraş'taki durumu bildiren telgraf gönderdi. Cevdet Bey telgrafında: General Querette'nin yaptığı toplantıdan bahsederek, onun kendilerine: “siz ahmak adamlarsınız” tabirini kullandığını, heyetin bazılarının hapsedildiğini, kentin her taraftan top ateşine tutulduğunu, hapishanenin boşaldığını kendisinin halkı müdafaadan vazgeçirmek için serbest bırakıldığını, ancak kimseye söz anlatamadığını bildirdi.

III. Kolordu Kumandanlığı: Maraş halkının cesurane savaştığını, olayı haber alan, etrafta köy halkının şehre koştuğunu, ancak Fransızların top ateşine maruz kaldığını, şehit ve yaralı verilmesine rağmen bazı mahallelerin ele geçirdiğini, Pazarcık civarındaki köylerin halkının top tüfek ateşine karşı davullar çalarak Maraş'a ilerlediklerini bildirerek Maraş'ın kurtarılması için hükümetten girişimde bulunmasını istedi⁵⁸. Ancak İstanbul Hükümetinden ses çıkmadı. 22 gün 22 gece

⁵⁵ Mabel Evelyn Elliott, **Beginning Again at Ararat**, New York, Chicago, London, Edinburg: Fleming H. Revell Co. w. 1924. sf. 98.

⁵⁶ Hüsamet'in Karadağ, **a.g.e.**, sf. 41.

⁵⁷ Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesinden Kısa Notlar, **Demokrasiye Hizmet Gazetesi**, 23 Ocak 1953.

⁵⁸ ATESE, Arşiv No: 1-701, dos. 7, kıl. 2708, fih. 63.

devam eden savaş, 11 Şubat'ı 12 Şubat'a bağlayan gece sabaha karşı Fransız ve Ermenilerin Maraş'tan kaçmaları ile zaferle sonuçlandı.

Bir Ermeni din adamı savaşı şöyle anlatıyordu: “23 Ocak gecesi ateşe, topların gürlemesine, savaşın gürültüsüne daha felâket bir şey eklendi: Yangın. Türkler Ermeni evlerini ateşe vermeye başlamıştı. Ermeni mahallesine veya askeri noktasına ulaşmak için Türkler evlerini bile yakıyordu. Her tarafta kurşunlar vızıldıyor, kimse ne zaman vurulacağını bilmiyordu. Yangınlar korkutucu. Şehir savaşı cehennem bir şey.”⁵⁹

10 Şubat 1920 Salı: Fransızların şiddetli bombardımanı üzerine manevi gücü kırılan halk Kadir Paşa'nın konağında toplandı. Mutasarrıf vekili Cevdet Bey devlet yetkililerine verdiği raporda: “Şimdilik duadan başka yapacak bir şey kalmadığını durumun çok kötü olduğunu” bildirdi⁶⁰.

Halkın başarılı savunması üzerine Fransızların Maraş'tan çekileceği fikri Ermenileri büyük bir korkuya sevk etmişti. Fransız kuvvetleri geri çekilme hazırlığına başladılar. Ermeniler onlara nereye gideceklerini sorduklarında: “yeni gelen kuvvetlerle yer değiştireceklerini” söylediler. Fransızlar geri çekileceklerini Ermenilerden gizliyordular. Bir Fransız Yüzbaşısından gerçeği öğrenmeleri Ermenileri iyice korkuttu. Fransızlar şehir içinden çekilirken ses çıkmaması için katırların ayaklarını keçelerle sardılar. Fazla yüklerini attılar, cephaneyi ve yanlarında götüremeyecekleri eşyaları imha ettiler⁶¹.

Fransızların Maraş'tan Çekilişi

Şehirde kalıp savunmayı düşünen General Querette, Binbaşı Corneloup'un 13 bölükten ibaret kuvvetlerinin geri çekilmesi üzerine Maraş'ı terk etme kararını aldı. Fransızlar çekilmeden önce gece Türkleri yanıltmak için ateş yaktılar. 11 Şubat 1920 sabah saat iki de General Querette ve maiyeti Albay Normand'ın kampında toplandı. 3.30'da

⁵⁹ Abraham Hartunian, **a.g.e.**, sf. 137.

⁶⁰ ATASE, Arşiv no: 5/1774, dos. 64. fih. 6.

⁶¹ The 22 Days of Marash... Armenian Review, **vol. 31. Apr. 1979 sf. 411.**

hareket emri verildi. Fransızlar geri çekilirken dikkat dağıtmak için Maraş valiliğine teslim olmaları yolunda haberler gönderiyorlardı.

Fransız ve Ermeniler geri çekilme esnasında çok kayıp verdiler. Fransızların kaybı: 7'si subay 200 ölü, Taşınabilen 300 civarında yaralı, Maraş'ta bırakılmış, 11 ağır yaralı ve 150 kişi soğukta ve karda kaybolmuştu. Fransız kaynakları kendi kayıplarını bu şekilde verirken Ermenilerden çekilme esnasında 3000 kişinin öldüğünü kaydetmektedirler⁶².

Ghovent Chorbajian Fransız kuvvetlerinin Maraş'tan çekilmesini şöyle anlatıyor:⁶³ “Şehri Türklere bırakıp ayrılan Fransızlar Maraş'ı ve 15.000'nin üzerinde savunmasız Ermeni'yi oldukları yerde top ateşine tuttu. Arkalarından gelen Ermenilere engel olmuyorlardı ama aç idik. Ölmek üzere olanlara ne ekmek verdiler nede dönüp baktılar. Sık sık Ermenileri kâh sağa kâh sola yittiler, onları isyana teşvik ettiler. 11 Şubat 1920 sabahı Aksu köprüsüne ulaşmıştık. Şehir yangın ve bomba dumanları içinde kaybolmuştu. Aksu köprüsünün batısındaki dağ sıraları çetelerle kaynıyordu. Askerler bu köprüden geçerken Türk çeteleri kurşun yağdırdı. Ermeniler perişan halde Fransız askerlerinin peşinden gidiyordu. Kuzey rüzgârı dondurucu bir şekilde esiyordu. İkinciye doğru grup Eoğlu'na (Türkoğlu) ulaşmıştık. Türkler köylelerini terk etmiş olup tek canlı bile yoktu. Fransız askerleri evlerin hepsini işgal edince bize de açıkta kalmak düşüyordu. Ermenileri düşünen kimdi...”⁶⁴

12 Şubat 1920 Perşembe: “Sabah erkenden Belpınar'a doğru harekete geçildi. Dondurucu bir soğuk vardı. Akşam geç vakitte Belpınar'a vardık... Açlığımızı gidermek için yiyecek yoktu. Odun olmadığından ısınmak da imkânsızdı. Yoğun kar yağışı durumu daha da kötüleştirdi. Yahudilerin güçlü tanrısı, açıklarını yatıştırmak için onlara kudret helvası göndermişti. Bize ise yememiz için bol bol iki arşın ka-

⁶² L'Affaire de Maraş...Turcica. Revue D'Etudes, Turques, Tome, IX/12-X, 1978, sf. 160.

⁶³ Armenian Review, vol. 31, Apr, 1979, sf. 402.

⁶⁴ A.g.e. 31 (Apr. 1979) sf. 414-41.

lınığında kar indiriyordu. Türklerden kaçıp kurtulanlar donarak ölsün. Kar da yeterli gelmemişti, rüzgâr dört bir yandan bedenlerimize savuruyordu. Gece barınacak yer bulamamıştık. Fransız askerlerinin bir kısmı köyün kulübelerine sığınmış, diğerleri de çadırlarında keyif çatıyordu: Alçaklar! Beyaz bisküvi ile et suyu yiyip, şarap ve çaylarını yudumluyor perişan halimizi seyrediyorlardı. Felaket sınırına dayanmıştı. Açlık, soğuk ve kardan perişan olmuş kadınlar, bebekler, erkekler, her yaşta insanın kalpleri parçalayan feryatları göğün yedi katına ulaştı. Bizim için yardım umudu kalmamıştı. Tanrı sağırlaşmış bizi duymuyordu, körleşmiş görmüyordu. Kesinlikle Müslümanların Allah'ı olmuştu. Yine kaybeden biz olduk. Maraş'ın dörde üçü yanmış geriye kalan bölümü ise top ateşi ile harabeye dönmüştü. Kısaca Maraş bugün yerle bir edilmiş durumda idi”⁶⁵.

Maraş zaferi Anadolu'daki Fransız işgalinin başarısızlık çanını çalmıştı. Maraş olayı üzerine Fransızlar İslâhiye'de şu bildiriye yayınlamıştı:

“15 gün boyunca Fransız orduları Türklerin saldırısı yüzünden Maraş'ta başarısızlığa uğradı. Tekrar toparlanmak için gereken malzeme yeterli olmadığından destek olarak bir bölük gönderildi. İki ordu 2 Şubat'ta birleşti. Gerekli hazırlıkları yapıp, rehinelere aldılar ve kışlalarına dönmek için trene bindikleri İslahiye garına geldiler. İslahiye Maraş arası 12-13 Şubat 1920 günlerinde şiddetli bir fırtına yüzünden çok çetin geçti.”

Maraş'tan Fransızların geri çekilmesi bu ülkenin basınında geniş yankı buldu. Bir Fransız subayı La Matin, muhabirine verdiği demeçte Maraş çekilişi için: “Bu Rusya geri çekilişinin bir safhası oldu” demişti⁶⁶. Fransız kamuoyu Ermenilerin tahriklerini olayların sebebi olarak görüyor ve Adana civarından toplanan Ermeni askerlerinin kullanılmasının sonuçlarını şöyle açıklıyordu: “Ermeni askerleri önce

⁶⁵The 22 Days of Marash... Armenian Review, vol. 31. (Apr. 1979) sf. 417.

⁶⁶ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamoyu 1919-1922**, T.T.K. Yay- Ankara, 1975, sf. 124. 453 bin kişilik ordusu ile Moskova'yı işgal eden Napolyon Bonapart 70.000'den fazla askeri ölmüş veya yaralanmış, 49 yüksek rütbeli subay hayatını kaybetmişti. Bunun üzerine 14 Aralık 1812'de Moskova'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Bknz. Anabiritannica genel Kültür Ansklopedisi, Ana Yayıncılık, İstanbul 1989, cilt 16, sf.402.

Türkleri tahrik ederek olay çıkarıyorlar, sonra da ilk çarpışmada sıvıştıkları için Türklerin karşısında Fransızlar kalıyordu.” General Gouraud’a göre 21 Ocak’ta Maraş’ta halkın ayaklanmasının sebebi Ermeni taburları olup, bu taburlar Türklerle Ermenileri ayıran derin kin sebebiyle kaçınılmaz bir intikam duygusuyla geliyorlardı⁶⁷.

22 günlük çetin bir mücadeleden sonra Fransızların Maraş’tan çekilmesini takiben 12 Şubat 1920 Hükümet binasına ve resmi dairelere Türk bayrağı çekildi. Şehrin asayişini sağlamak için Elbistan’da bulunan askeri kuvvetler Maraş’a hareket etti. Fransızlar Maraş’ı terk ederken yaralılarını burada bıraktılar. Türk yetkililer, 1000’ni silahlı olmak üzere 8500 Ermeni’yi teslim aldı. Şehrin üçte ikisi yanmıştı. Fransızlar giderken Maraş kışlasını da ateşe vermişlerdi. Şehirdeki Ermeniler ve Amerikalılar Fransızlara lanet ediyorlardı⁶⁸.

Sonuç

1. Milli Mücadele döneminde kader birliği yapan Maraş ve Antep halkının İngiliz, Fransız ve Ermenilere karşı gösterdikleri üstün müdafaa gayretleri büyük zafer olarak tarihteki yerini almıştır.

2. Maraş’ta kazanılan zafer Kuva-yı Milliye ruhu ve birlikleri ile kazanılmıştır. Bu yönü ile: Milli Mücadele’nin ilk zaferi olmuştur. Bu başarı sonucu “Kahraman” unvanını hak etmiş olup, altın şeref madalyası ile ödüllendirilmiştir.

3. İngiltere’ye karşı aralarında anlaşmazlık olan Fransa’yı kazanmak için, Maraş mücadelesine yerel, Kuva-yı Milliye birlikleri ile sivil savunma görüntüsü verilmiş, resmi güçler açıktan karışmamış, ancak her türlü cephane ve taktik destek sağlanmıştır.

4. Maraş’ta, başta mutasarrıf (vali) olmak üzere yerel yöneticiler ve din adamları ile kentin ileri gelenleri sağlam bir duruş sergilemişlerdir.

67L’Affaire de Maraş..., sf. 125.

74. ATASE, Arşiv No: 5/1774, dos. 64. fih. 69.

5. Maraş kent merkezinde çıkan olayların müsebbibi daha çok: Adana civarından toplanan, intikam hırsı ile dolu, Maraş halkını tanımayan paralı Ermeni lejyon askerleri olmuştur. Bunu Fransız kaynakları da belirtmektedir.

6. Maraş yöneticileri ve kent ileri gelenleri, yerli Ermenilerle bir görüşme yapmış, Fransızlar karşı beraberce savunmayı önerdiler veya tarafsız kalmalarını istediler⁶⁹. Ancak Ermeniler: Fransızlara karşı bunu yapamayacaklarını söylediler ve teklifi reddettiler. Fransızlar geri çekilirken Ermenilere haber vermediler. Çekilmeyi duyan Ermeniler Fransızların peşine takıldılar, yollarda soğuktan, kardan tufandan öldüler. Bir Ermeni kaynağı Fransızlar için: “Alçaklar”, “yine kaybeden biz olduk” diye isyan ediyorlardı⁷⁰.

7. Maraş halkının kazandığı zaferi Fransız yetkililer de takdir etmiştir. Bu konuda Fransız papaz Materne Mure şunları söylemiştir: “Kendinden bin katta daha güçlü rakibini yenen horozun ötmeye hakkı vardır”⁷¹.

Kaynakça

Akbiyık Yaşar, **Geçmişten Geleceğe Türkiye**, İstanbul, 2010.

Akyüz Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamoyu 1919-1922**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1975,

Anabiritannica Genel Kültür Ansiklopedisi Napolyon Bonapart, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1989, cilt 16.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk-Söylev**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt I, 1919-1920, 2.baskı, Ankara, 1986.

⁶⁹ Ermeni toplumu Maraş halkı ile yüzyıllardır aynı mahallelerde oturuyordu. Bu onların kendi aralarında ve Müslümanlarla ne kadar iç içe olduklarını ve kaynaştıklarını gösteriyordu. Müslümanlar ve mezhepleri ne olursa olsun Ermeniler sosyal hayatta iç içeydiler. İbadetlerini serbestçe yapıyorlardı. Nejla Günay, Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin isyanları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.sf.112-113.

⁷⁰The 22 Days of Marash... Armenian Review, vol. 31. (Apr. 1979) sf. 417.

⁷¹. Kaynak. Prof.Dr. Refet Yinanç. Bu bilgi, doktorasını Fransa'da yapmış olan, tez danışmanım rahmetli Refet Yinanç tarafından verilmiştir.

- Aydemir Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal, 1919-1922**, cilt II. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Bağdatlılar Adil, Uzunoluk, **İstiklal Harbinde Kahramanmaraş**, Toker matbaası, 1974.
- Balcı, Meral, “İngiltere Başbakanı David Lloyd George’un Birinci Dünya Savaşı Anıları ve Osmanlı İmparatorluğu’na Dair Düşünceleri”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2016.
- Çoğalan, Celal; Kurtaran, Halit, **Her Yönü ile Maraş**, İst. 1969.
- Elliott, Mabel Eveleyn, **Beginning Again at Ararat**, New York, Chicago, London, Edinburg: Fleming H. Revell Co. w. 1924.
- Gerçekçi, Hikmet, “İstanbul’dan Samsun’a Cehennemi 215 Saat”, **Hayat Dergisi**, sayı:21. Yıl 1969.
- George-G, Berthe, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, çev. Cenap Yazansoy İst. 1976.
- Günay, Nejla; , **Maraş’ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Hartunian Abraham, H. Neither to Laugh nor to Weep:a Memoir of the Armenian Genocide,Translated from the Armenian by Vartan Hartunian. Boston: beacon Press, 1968.
- 14.İrade-i Milliye Gazetesi 17 Kasım 1919.
- Karadağ, Hüsamettin, **İstiklal harbinde Maraş**, mersin1943.
- Kerr, Stanley E., **The Lions of Marash**, Albany, 1973.
- Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel yay., İstanbul, 1955,
- Kinnros Lord, **Atatürk bir MilletiYeniden Doğuşu**, Altın Kitapları yayınevi, İst., 1996.
- Özalp Yalçın, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Ank., 1984.
- Sertoğlu Murat, **Kendini Kurtaran Şehir**, 10 Nisan 1970.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY yayınları, İstanbul 2012.

- “Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesinden Kısa Notlar”, **Demokrasiye Hizmet Gazetesi**, 23 Ocak 1953
- Ünalp F. Rezzan, “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, **Akademik Bakış** Cilt 11 Sayı 22, yaz 2018.
- Vezir Hoca ile Röportaj, **Edik Dergisi**, Yıl: 1962-63, sf. 14.
- Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, Ankara 1966.
- Kocatürk Utkan, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi**, T.İ.T.E. Yay. Ankara, 1973.
- Kurtaran, A. Sezai, “Türk İstiklâl Savaşında Maraş Milli Mücadelesine Dair Tarihçe”, **Hizmet Gazetesi**, 15 Mayıs 1957.
- Şahap Kısakürek’in Hatıraları”, **Demokrasiye Hizmet gazetesi**, 12.2.1957, sayı: 34-1737.
- Tankut, H. Reşit, **Maraş Yollarında**, Ank., 1944.
- The 22 Days of Marash: Papers on the Defense of the City Against Turkish Forces. Jan. Feb. **1920**, part, I. Armenian Review, Vol. 30.
- Thibault, C, Historique Du 412’e Regiment d’infanterie, Paris 1923.sf.23.
- Toğuzata Aslan, İstiklâl Mücadelesinde Maraş Sokak Muharebeleri, **Edik dergisi**, yıl: 1961.
- Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesinden Kısa Notlar, **Demokrasiye Hizmet Gazetesi**, 23 Ocak 1953.
- Yalçın, Durmuş, Akbiyık, Yaşar, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

SİVAS KONGRESİ VE SURIYE İTİLAFNAMESİ KARARLARI EKSENİNDE MARAŞ'IN KURTULUŞU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

F. Rezzan ÜNALP*

Giriş

Birinci Dünya Harbi'nin sonuna yaklaşırken Arap coğrafyasının, Şam ve Suriye'nin geri kalan bölümleri dâhil İngiliz-Arap kuvvetleri tarafından Ekim 1918'de işgal edilmesi, savaşı kaybeden taraf olarak Osmanlı Devleti'nin ateşkes istemesiyle birlikte 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması' imzalanmış, Osmanlı Devleti Arap vilayetlerindeki hâkimiyetini kaybetmişti. Arap coğrafyasının geleceği ise çok daha belirsizdi. Türk ordusu geri çekilince çeşitli Arap hizipleri arasında, asıl önemlisi Araplar, İngilizler ve Fransızlar arasında çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıktı¹.

Bu anlaşmazlıkların kaynağı, harp sırasında Fransa ile İngiltere arasında 16 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'na dayanmaktaydı. Orta Doğu'nun kâğıt üzerinde paylaşıldığı Sykes-Picot Antlaşması'na göre; Fransa, Akka limanının kuzeyinde kalan Akdeniz sahiline sahip olacak, İngiltere Mezopotamya ile Hayfa çevresinde hâkimiyet kuracaktı. Diğer Arap toprakları İngiltere ya da Fransa himayesi altında kalacaktı. İngilizler, bir taraftan Fransızları Süveyş Kanalı'ndan uzak tutmaya çalışırken diğer taraftan mandası altına girecek olan saha içinde uluslararası olarak nitelenen *Filistin* adı verilen bir bölgenin ortaya çıkmasına da yol açıyordu. Bu durum esasında herhangi bir bağımsız Arap krallığı fikrini geçersiz kılmaktaydı. Bu

* Doç Dr. Ufuk Üniversitesi-Ankara. rezzanunalp@gmail.com,
rezzan.unalp@ufuk.edu.tr

¹ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.229.

nedenle Rusya'daki 1917 Bolşevik Devriminden sonra Çarlık Rusya'nın imzalamış olduğu antlaşmalar açıklanınca, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e İngilizler tarafından verilen sözden altı ay sonra imzalanmış olan Sykes-Picot Anlaşması da öğrenilecek, Araplar İngilizler tarafından aldatıldıklarını anlayacaklardı. Oysaki İngiliz taahhütlerine bağlı olarak harekete geçen Mekke Emiri Şerif Hüseyin, bu antlaşmadan habersiz olarak Osmanlı Devletine karşı Haziran 1916'da isyan bayrağını açmıştı².

Anadolu'da İşgal Hareketlerinin Başlaması ve Güney Cephesinde Genel Durum

Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşması ile savaştan çekilirken İtilaf kuvvetleri hemen bu antlaşmanın 7'nci maddesine dayanarak Anadolu'yu işgale girişmişler, bir taraftan Türk ordusunun birlikleri lağvedilirken diğer taraftan İngilizler 9 Kasım 1918'de on beş kişilik bir müfreze ile İskenderun'u işgal etmişlerdi³. Bu süreçte Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 15. ve 16. maddeleri gereği İngilizler güneydeki Türk birliklerinin bir an önce Toros Dağları kuzeyine çekilmesinde ısrar ediyorlardı. Lağvedilmeyen birliklerden 12'nci Kolordunun Konya'ya, 3'üncü Kolordunun Sivas'a ve 20'nci Kolordunun Ankara'ya çekilmesi emredildi. Müteakiben içinde yerli Ermenilerin de bulunduğu bir Fransız taburu 11 Aralık 1918'de Dört Yol kasabasına girdi, 17 Aralık da çoğu Ermeni olmak üzere 1500 kişilik Fransız askeri birliği Mersin'e çıkarıldı. İşgal kısa sürede Çukurova bölgesine yayıldı, İngilizler 17 Aralık 1918'de Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 24 Mart 1919'da da Urfa'yı işgal ettiler. Böylece Anadolu için işgallere karşı milli mücadele şartları oluşmaya başlamıştı⁴. Suriye cephesine bakıldığında İngiliz taahhütlerine bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin

² T.G.Fraser, **Modern Orta Doğu'nun Kuruluşu**, çev.Füsün Doruker, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011, s.84-85.

³ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)**, Harp Tarihi Dairesi Yayınları, S.29, Ankara, Eylül 19159, Belge:754.

⁴ **Türk-İstiklal Harbi, Güney Cephesi IV ncü Cilt**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.2-3.

karşısında yer alan Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve oğullarının bağımsızlık taleplerinin, bir başka ifadeyle Suriye topraklarının bağımsız bir Arap krallığına dönüşmesinin Fransa tarafından kabul edilmesi beklenemezdi.

Bu durum karşısında İngiltere, savaş sonunda Şam'da bulunan Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal ile Fransızlar arasında aracı rol üstlendi. Faysal, İngilizlerin isteği üzerine Şerif Hüseyin'i ve Arapları temsilen 18 Ocak 1919'da çalışmalarına başlayan Paris Barış Konferansına katıldı. Faysal bu konferansta bölgede Arapların tam bağımsızlığını ve bir devlet altında bir araya getirilmelerini istemiş, bu talebine gerekçe olarak savaşta kendilerinin İtilaf Devletleri safında verilen görevleri tam olarak yerine getirdiklerini, onların da Mondros Mütarekesi sonrası bir bildiri yayınlayarak Arap bağımsızlıklarını destekleyeceklerini ilan ettiklerini bildirmiştir. Emir Faysal, Arap coğrafyasının paylaşımı esaslarının belirlendiği Sykes-Picot Anlaşması'na karşı çıkmış, bu antlaşmaya göre çizilen sınırların bölgeye barış getirmesinin imkânsız olduğunu ısrarla belirtmiştir. Ancak Paris Barış Konferansı'nda Faysal'ın çabaları ve ısrarlı bağımsızlık talepleri kabul görmemiştir⁵.

Bu sırada Anadolu topraklarında İtilaf Devletleri güney bölgesinde işgal hareketlerini sürdürürken Batı Anadolu bölgesinde de yeni bir işgal hareketi yaşanmakta, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri ilk planda İzmir ve çevresini işgal etmekteydiler. Bu işgaller karşısında Samsun'a çıkarak Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele'nin önderliğini üstlenecek, Türk direnişi O'nun sevk

⁵Mustafa Yahya Metintaş, "Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Dönemimde Siyasal ve sosyal Olaylar ve Türkiye-Fransa İlişkileri", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4, S.1, Haziran 2019, s.81-82. Fransa ve İngiltere Suriye'nin bağımsızlığını tanımayı reddetmişlerdir. 1920 yılı Nisan ayında toplanan San Remo Konferansında Sykes Picot Antlaşması'na uygun olarak Arap topraklarını manda yönetimlerine bölmüşlerdir. Suriye'nin Fransız mandası olarak kabul edilmesinin ardından Fransız kuvvetleri Beyrut'tan hareket ederek 25 Temmuz 1920'de Şam'a girmişlerdir. Kral Faysal Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmış ve İngilizler 1921'de kendisini Irak Kralı yapana kadar dönmemiştir. bkz. Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilgi**, S.48, Kış 2009, s.141.

ve idaresi altında Anadolu’da örgütlenecektir⁶. Nitekim Temmuz 1919’da Erzurum’da, Eylül 1919’da Sivas’ta toplanan ve Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığını yaptığı kongreler, Misak-ı Milli’nin hukuki zeminini hazırlamış, kongreler yakın bir gelecekte Türkiye’de yeni bir devletin kurulacağına işaret olmuştur⁷. Misak-ı Milli’nin (Milli Ant) ilk maddesi*, yabancı işgali altındaki Osmanlı topraklarında yaşayan Arapların kendi kaderlerini tayin hakkına değinmekteydi. Fransızlara karşı Suriye’deki her türlü aktif direniş, Anadolu’daki mücadele için değer taşıyordu. Bu konuya ilişkin olarak Beyrut’taki Amerikan konsolosuna, *“Arapların, İngilizler tarafından aldatıldıklarını düşünerek Fransız nüfuzunu kabul etmeyecekleri ve sonuçta Mustafa Kemal’in desteğini tercih edebileceklerini, bunun da ciddi bir pan-İslamcı hareketi başlatabileceği”* konusunda İngiliz yetkililerinin endişeli olduklarını bildirmekteydi⁸.

Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) ve Kuva-yı Milliye Talimatnamesi

1919 Eylül ayı başında toplanan Sivas Kongresi’nde Milli Kongre Heyet-i Merkeziyesi, 5 Kasım 1919 tarihinde Kuva-yı Milliye (Milli Kuvvetler) düzenli hale getirip daha kolay sevk ve idare etmek için, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilat Nizamnamesine Ek olarak iki bölümlü bir Kuva-yı Milliye Talimatnamesi hazırlamış ve bu talimatnameyi sadece bölgelerde tespit edilen güvenilir Kuva-yı Milliye komutanlarına göndermiştir. Böylece milli kuvvetler Heyeti Temsiliye’nin sevk ve idaresi altında ülke çapında yaygınlaştırılacaktır. Bu talimatnamede düşmanla temasta bulunan mahallerde bu talimata uygun olarak silahlı müfrezeler ve kıtalar oluşturulması sağlanması istenmektedir. On beş maddeden oluşan talimatnamede ordunun milli teşkilatla irtibatının Heyeti Temsiliye tarafından sağlanacağı, ancak

⁶ F. Rezzan Ünalp, “Türk Milli Mücadelesinin Oluşumunda Kuva-yı Milliye Düşüncesi ve Bağımsızlık Önderi Olarak Mustafa Kemal”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.18, Ankara, Ağustos 2011, s.79.

⁷ Bülent Tanör, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1919-1920)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1992, s.124.

* Ayrıntılı bilgi için bkz. EK-2

⁸ Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s.230-231.

tehlike anında her merkezin çevresinde bulunan kıt'a kumandanlarıyla irtibatla bulunacağı ifade edilmektedir. Diğer maddelerde ise milli kuvvetlerin nasıl, nerelerde ve ne şekilde oluşturulacağı ile bu kuvvetlerin nasıl teçhiz edileceği ve ne şekilde hareket edeceği tafsilatlı olarak açıklanmaktadır⁹. Böylece bütün Anadolu'yu içerisine alan bir yapılanmanın planı hazırlanmış ve kabul edilmiş oluyordu¹⁰.

Heyeti Temsiliye, Fırat nehrinin batısında kalan bölgedeki her türlü saldırı, tecavüz ve işgali durdurmak amacıyla; 3'ncü, 12'nci, 13'üncü ve 20'nci kolorduları görevlendirdi. Böylece işgallere karşı ordu, milli kuvvetleri gayrı resmi surette emrine alıp harekâtı idare edecekti. Alınan bu kararlar doğrultusunda Güney bölgesine çeşitli rütbelerde subaylar gönderildi. Bu subaylar, sivil kıyafetler ve takma adlarla harekâtı kolordulara bağlı olarak sevk ve idare edeceklerdi¹¹.

22 Şubat 1919'dan itibaren İngilizlerin işgalinde olan Maraş'ın Fransız işgaline terk edilmesinden (29 Ekim 1919) bir gün önce şehrin önemli kişileri milli teşkilat çalışmalarında bulunmak üzere Elbistan'a gelmişlerdi. Sulh Hâkimi Ali Rıza Bey'in ve arkadaşlarının çabalarıyla Elbistan'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Bunun yanı sıra 3'üncü Kolordudan Binbaşı Suzi Bey komutasında bir askeri kuvvet Elbistan'a gönderildi. Ayrıca ordudan ayrılmış subaylardan Selim Bey (İnebolulu Yörük Selim) ve Asaf Bey (Kılıç Ali), bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Güneye görevlendirildiler. Bu subaylar Ali Rıza Bey ile birlikte Maraş ve çevresinde milli teşkilatı yaygınlaştıracaklar ve yürüteceklerdi. Nitekim kendi aralarında yaptıkları görev bölümüne göre; Yüzbaşı Kılıç Ali Bey, Atmalı Aşireti Reisi Yakup Hamdi ve Memik Ağa ile birlikte Pazarcık'ta, Yüzbaşı Yörük Selim Bey Göksun'da, Eczacı Lütfü Bey Bertiz köylerinde milli teşkilat faaliyetlerini yürütecekti. Binbaşı Sivashlı Ali Bey ise Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

⁹Adnan Sofuoğlu, "Sivas Kongresi ve Kuvay-i Milliye", **Sivas Kongresi IV.Uluslararası Sempozyumu**, ATAM Yayınları, Ankara, 2006, s.90-91.

¹⁰Haluk Selvi, "Sivas Kongresi Kararlarının Uygulanması", **Sivas Kongresi IV.Uluslararası Sempozyumu**, ATAM Yayınları, Ankara, 2006, s.100.

¹¹Ahmet Emin Yaman, "Milli Ordu", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi TİTE Dergisi, S.2, Ankara, Kasım 1988, s.135-136.

Başkanı olan Nakipzade Mehmet Bey'le birlikte Maraş ile Mustafa Kemal Paşa arasında haberleşmeyi sağlayacak, temin edebileceği birliklerle Maraş'ın savunmasını destekleyeceklerdi¹².

Sivas Kongresi'nde Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığına seçilen 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, aynı zamanda tüm Kuva-yı Milliye birliklerinin kumandasından sorumlu olması nedeniyle Sivas Kongresi'nden sonra Kayseri'ye geldi. Burada Doğan (Topçu Binbaşı Kemal/Kozanoğlu Doğan Bey/Çukurova Kuva-yı Milliye K.), Tufan (Yüzbaşı Osman Nuri/Aydınoğlu Tufan Bey/Doğu Adana KM.K.) ve Sinan (Edirneli Yüzbaşı Ratıp Tekelioğlu/Tekelioğlu Sinan Bey/Batı Adana KM K.) Beylerle güneydeki durumunu görüşmüş, alınacak tedbirleri değerlendirmişlerdir¹³.

Suriye İtilâfnamesi (15 Eylül 1919)

Birinci Dünya Harbi sırasında Suriye cephesinde İngilizlere karşı savaştan Türk orduları bölgeden geri çekildikten sonra İngilizlerin savaş süresince işbirliği içinde buldukları Emir Faysal, emrindeki kuvvetlerle 3 Ekim 1918 tarihinde Şam'a girmişti. Ancak Arapların bağımsız Arap Krallığı beklentisi Fransız çıkarları ve talepleriyle çatışmaktaydı. Bu süreçte İngiltere, kendi sömürgeci beklentileri gereği Fransa'nın taleplerini kısmen kontrol etmeye çalışıyordu. Temmuz 1919'da iki başbakan, Clemenceau ile Lloyd George arasındaki görüşmeler sonucunda Adana, Maraş, Antep, Urfa ve Suriye'de İngiliz birliklerinin yerine Fransız birliklerinin geçmesi konusunda mutabık kılındı¹⁴. Devam eden görüşmeler, 15 Eylül 1919'da İngiltere ve Fransa arasında *Suriye İtilâfnamesi*'nin imzalanmasıyla sonuçlandı. Buna göre İngiltere, Musul ve Filistin'i almış, karşılığında da Suriye, İskenderun ve Çukurova'yı Fransa'ya bırakmıştır¹⁵. Buna göre Fransa, Beyrut dâhil olmak üzere Suriye sahil kesiminde kendi idaresini kurarken;

¹² F.Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması", *Gazi Akademik Bakış*, C.11, S.22, Yaz 2018, s.213.

¹³ *Türk-İstiklal Harbi, Güney Cephesi*, s.78-79.

¹⁴ Mustafa Yahya Metintaş, a.g.m., s.81

¹⁵ Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, ATAM Yayınları, Ankara, 2015, s.51.

Şam, Hama, Humus ve Halep şehirlerini kapsayan bölge Faysal'ın idaresine bırakıldı. Ancak burada da Fransa'nın himayesi söz konusu olacaktı¹⁶.

Bu gelişmeler karşısında Emir Faysal Suriye'de Arap milliyetçilerini yatıştırmaya ve bir arada tutmaya gayret etmiştir. Sonraki süreçte iktidarını koruyabilmek adına Fransızların taleplerini reddetmeyerek hem Suriye'de Fransız mandası kurulmasını hem de bu planın Arap milliyetçilerine kabul ettirilmesi görevini kabul ettiğini gösteren bir siyasetin takipçisi olacaktır. Arap isyancılar bölünmüş, bir yandan tam bağımsızlıkçı Arap milliyetçiler, bir tarafta Fransız mandasını kabulleyen Emir Faysal ve taraftarları vardır. Arap milliyetçiler gerekirse İngiliz ve Fransızlarla savaşabileceklerini söylemişlerdir. Böylece Anadolu'da bağımsızlık ve özgürlük için mücadele veren kadroların Suriye'deki yolları açılmıştır. Heyeti Temsiliye ve sonrasında TBMM'nin bölgeye nüfuzu, bağımsızlık yanlısı Arap milliyetçiler üzerinden gerçekleşecektir¹⁷.

Maraş'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Maraş Savunması

15 Eylül 1919 da imzalanan Suriye İtilâfnamesine bağlı olarak Fransızlar 29 Ekim 1919 günü Maraş'a girdiler ve 30 Ekim'de Maraş'ı İngilizlerden teslim aldılar¹⁸.

1920 senesi Ocak ayı başından Maraş şehri içinde cereyan eden çatışmaların başlayacağı 21 Ocak'a kadar olan sürede Fransız kuvvetleri ile Kuva-yı Milliye grupları arasında sırasıyla; Türkoğlu (Eloğlu) Çarpışması (5-7 Ocak 1920), Araplar Çarpışması (13 Ocak 1920), Harabe Çarpışması (19 Ocak 1920) yaşandı. Aynı zamanda Bertiz milli kuvvetlerinin taarruzu da önemliydi.

¹⁶ Ömer Osman Umar, "Suriye'de Fransız Emperyalizmi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.1, 2002, s.300.

¹⁷ Mustafa Yahya Metintaş, a.g.m., s.82-83.

¹⁸ Yücel Özkaya, "Güney, Güney-Doğu'da Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasi Olaylar", *Milli Mücadele Tarihi Makaleler*, ATAM Yayınları, Ankara, 202, s.274.

Türkler Maraş'ın kurtarılabilmesi için ellerinden gelen her şeyi yaptılar, bu süreçte Fransızlara ağır kayıplar verdirdiler. Anadolu'da istediklerini alamayacaklarını gören Fransızlar 11 Şubat 1920 gece yarısından itibaren soğuk ve yoğun kar yağışı altında yiyeceksiz İslahiye yönünde çekilmeye başladılar. 12 Şubat günü Türkoğlu ve 13 Şubat günü de Belpınar'dan hareketle kademeli olarak Maraş'ı terk ettiler. Ancak çekilen Fransız kuvvetleri serbest bırakılmadı, İslahiye'ye kadar takip edildiler. 12 Şubat 1920'de Kerhan köyünde bulunan Kılıç Ali'ye Fransızların çekildiği haberi ulaşınca Kılıç Ali derhal Maraş'a geldi ve Arslan Bey, Yörük Selim Bey ile görüşerek Ermeni askerlerinin ve silahların teslim alınması için heyetler oluşturuldu. Alınan tedbirler sayesinde Maraş'ta asayiş çok kısa sürede sağlandı, 3'üncü Kolordu Komutanı durumu bir raporla Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.¹⁹ Mustafa Kemal Paşa da bir tebrik mesajıyla Maraş halkını kutladı ve bölgede olabilecek tehlikelere karşı tedbirli olunması konusunda talimat ve emirler verdi²⁰. Bu sırada önemli miktarda kayıplar vermiş olan Fransız kuvvetleri ve Ermeniler, Adana'ya, Mersin'e ve daha güneyde bulunan Fransız kontrol bölgelerine çekilmeye çalışıyorlardı. Bölgede bir süre daha çatışmalar devam etti²¹.

22 Ocak-12 Şubat 1920 tarihleri arasında yaşanan Maraş direnişi, Urfa'da Fransızlara karşı savaşıyan halka moral olmuştu²². Maraş gibi İngilizlerin işgalinden sonra Fransızlara devredilen Urfa'da da Kuva-yı Milliye ile Fransızlar arasında 9 Şubat 1920'de başlayan muharebeler 11 Nisan 1920'ye kadar sürmüş ve Fransızlar buradan da çekilmek zorunda kalmışlardır. Aynı şekilde Antep şehrinde de Kuva-yı Milliye ile Fransız kuvvetleri arasında 1 Nisan 1920'de başlayan çarpışmalardan mütarekeye (30 Mayıs 1920) kadar süren zaman içinde önemli

¹⁹ F.Rezzan Ünalp, **a.g.d.**, s.219-228

²⁰ Nejla Günay, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimlerde Ermeni-Fransız Rolü", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.51, Ankara, 2009, s.246.

²¹ Justin McCarthy, **Osmanlıya Veda**, çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, 2006, s.258.

²² Ali Saip Ursavaş, **Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri**, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, Ankara, 1924, s.113.

çarpışmalar olmuştur. Fransızlar kuvvetli direniş karşısında çok güç duruma düşmüşlerdir²³.

Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Bölgesine İlişkin Savunma Stratejisi

Güney Bölgesinde işgaller başladığında Mustafa Kemal Paşa Suriye'de bulunan Arap milliyetçileri ile Türk milli gruplarının birlikte hareket ederek Fransızları iki ateş arasında bırakabileceğini düşünmüştü²⁴. Bu sebeple 1919 yılı boyunca Heyet-i Temsiliye ve ardından kurulan TBMM Hükümeti, İtilaf Devletleri'ne karşı Anadolu'da mücadele verirken, Arapların yaşadığı işgal altındaki eski Osmanlı memleketlerinde gelişen ihtilal hareketlerine karşı kayıtsız da kalmamıştı. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi İtilaf Devletleri'ne karşı Arapların verdiği mücadeleyi her gün sütunlarına taşırken, *ortak düşmana karşı mücadelede birlik* fikrini işledi. İngiliz ve Fransız manda idaresi altına alınmaya çalışılan bu toprakların, Musul, Kerkük, Süleymaniye gibi Misak-ı Millî sınırları içinde kabul edilen bölgeleri kapsıyor olması, kuşkusuz bu ilginin önemli sebeplerinden birini teşkil ediyordu. Aynı zamanda buradaki mücadele ne kadar güçlü olursa İtilaf güçleri bölgeye takviye güç göndermek zorunda kalacak, dolayısıyla Türk tarafında güneydeki yükünü hafifletecekti²⁵. Nitekim Fransızlar hem Suriye'de hem de Güney Doğu Anadolu'da savaşmak zorunda kaldılar. Mustafa Kemal Paşa Türk-Arap işbirliğini sağlamayı ve Fransızlara karşı birlikte savaşılmasını teşvik etti. Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat görevlendirdiği kişiler Suriye'deki Arap yetkililerle bağlantıya geçti, yaptıkları

²³ **Türk-İstiklal Harbi, Güney Cephesi**, s.161.

²⁴ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1995, s.443.

²⁵ Hadiye Yılmaz, "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 10, Sayı 20, Güz 2014, s.294-295.

güçlü propaganda ile Halep yöresinde bu fikrin taraftar kazanmasını sağladılar²⁶.

Türklerle Araplar arasında herhangi bir anlaşmadan yarar görmeyen XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Arap ülkelerinde yapılan geniş harekâtın milli kararlar dışında ve yurdun halis çıkarlarına aykırı olduğunu, Suriye'ye yazılı olarak gönderilen yönergelerin Fransızların eline geçmemesi için kimsenin güvence veremeyeceğini, sonra bunların Fransız temsilcileri tarafından Babıali'ye ulaştırılacağını, o zaman da Heyet-i Temsiliye'nin zor durumda kalacağını, çünkü Türklerin Arap illeri üzerindeki hak iddialarından vazgeçmiş olduklarını 22 Şubat 1920 de Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta ileri sürüyordu.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa ertesi gün verdiği karşılıkta, Suriye ve Irak'ta Fransızlarla İngilizlere karşı girişilen harekâtın, düşmanların Çukurova, Maraş ve Antep'deki mezalimi sonucunda harekete zorlanan milli güçlere yardım etmek amacıyla başlatıldığını, bu sayede Fransızların Suriye'de bağlı bırakılarak milli kuvvetlerin Maraş'ta yenilgiye uğramaktan kurtarıldığını, bunun sonucu olarak Fransızların resmen Türk milliyetçilerine yaklaşarak en uygun koşullarda bir anlaşmaya varmaya zorladığını bildiriyordu²⁷. Nitekim terhis baskılarıyla Suriye'deki Fransız çıkarlarını koruma baskıları arasında kalan Fransız Başbakanı Millerand, bölgedeki yerel komutanına (General Gouraud) Türk milliyetçileriyle bir anlaşmaya varmaya çalışmasını emretti²⁸.

²⁶ Aybars, **a.g.e.**, s.441- 442. Mustafa Kemal Paşa kuzey Suriye'de yerel milli teşkilatlanmayı yönetmek üzere Antep Kuva-yı Milliye Komutanı Ali Şefik (Özdemir) Bey'i bizzat görevlendirmiştir. bkz. Zekai Güner, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 3, S.6, 2007, s.58.

²⁷ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, 4.Baskı, s.196-197.

²⁸ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, çev. Mehmet Harmancı, Opsilon Yayınları, İstanbul, 2013, s.356.

Sonuç

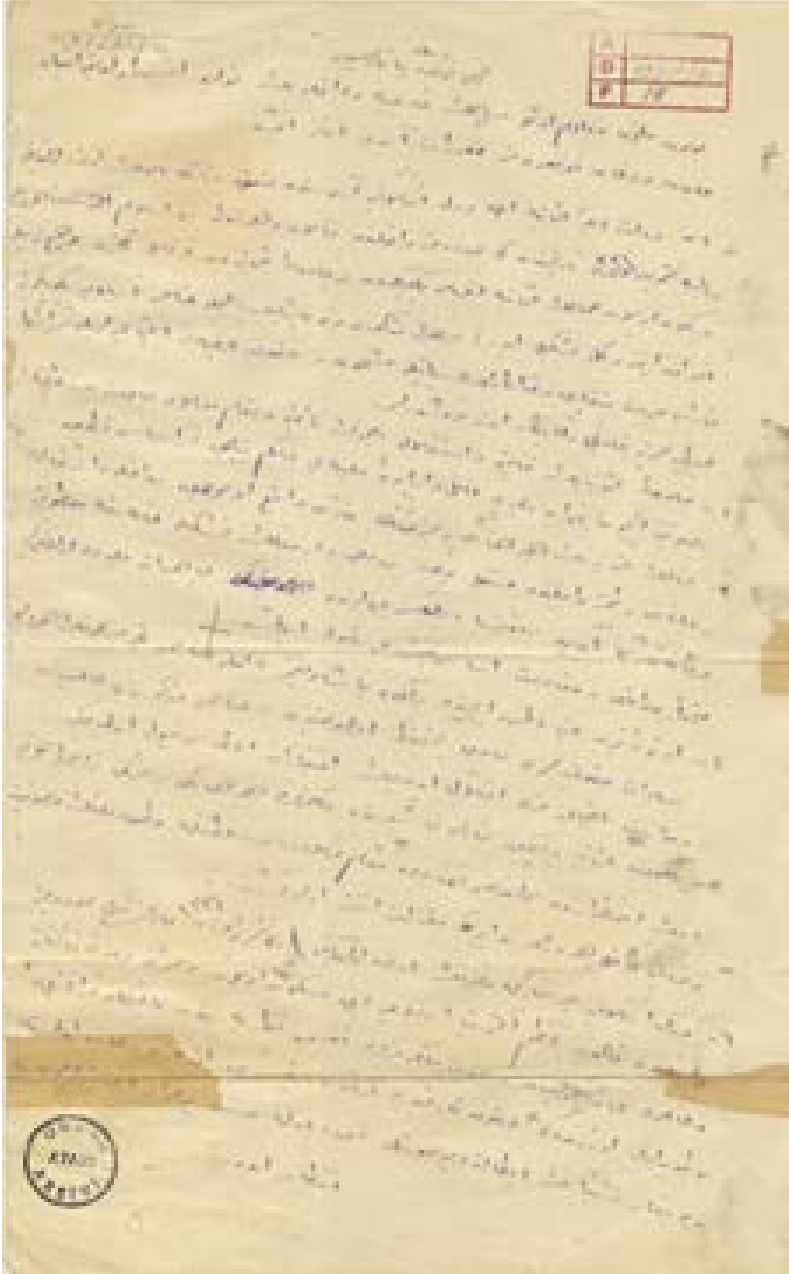
Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'nı müteakip İtilaf Devletleri'nin ilk planda Anadolu'nun güney bölgesini işgale girişimleri karşısında bölge halkının gösterdiği mukavemet, özellikle Sivas Kongresi'nden sonra bizzat Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleriyle örgütlenerek yaygınlaşmış, aynı zamanda alınan kararların uygulamaya geçirilmesiyle bir anlamda Heyet-i Temsiliye otoritesini bütün Anadolu'ya kabul ettirmiştir. Maraş dâhil tüm güney cephesinin işgal güçlerine karşı savunulmasında Sivas Kongresi'nin tamamlanmasından sonra hazırlanan ve işgal bölgelerindeki güvenilir komutanlara gönderilen Kuva-yı Milliye Talimatnamesi büyük önem taşımıştır. Bu talimatname doğrultusunda silahlı milli teşkilatların kurulması ve yönetilmesi hususunda Mustafa Kemal Paşa kendi yakın çevresinden görevlendirdiği genç subayları farklı kimlik ve unvanlarla cepheye göndermiş ve onlarla sürekli temas halinde olmuştur. Bir taraftan asker-sivil hep beraber Mili Mücadele'nin şartları oluşturulup yürürlüğe girerken diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın Suriyeli milliyetçi kesimlerle sürdürdüğü ilişkiler, ileride kazanılacak başarıya büyük ölçüde tesir etmiş, bu strateji O'nun siyasi ve askeri dehasını ortaya koymuştur.

Sivas Kongresi'nin toplandığı tarihlerde İngilizlerle Fransızlar arasında imzalanan Suriye İtilâfnamesi sonrasında İngilizlerin Maraş'tan ve diğer işgal bölgelerinden çekilmesi, Musul'u alarak Suriye topraklarının Fransızlara devredilmesi, Birinci Dünya Harbi sırasında kendilerine bağımsız Arap Krallığı vaad edilen Şerif Hüseyin ve oğullarını hayal kırıklığına uğratmış idi. Bu durumdan yararlanma yoluna giden Türk milliyetçileri, Suriye konusunda Fransa'ya karşı duran Arap milliyetçileri ile işbirliğine gitmenin yollarını aramışlardır. Bu stratejik planlar Heyet-i Temsiliye'ye, daha sonra TBMM ne bağlı olarak bölgede çalışan asker-sivil şahıslar, milli kuvvetler vasıtasıyla yürütülmüş, sonuçta Fransızlar ilk olarak Maraş'ı terk etmek zorunda kalmışlardır. Antep ve Urfa'da karşılaştıkları benzer direnişle birlikte ar-

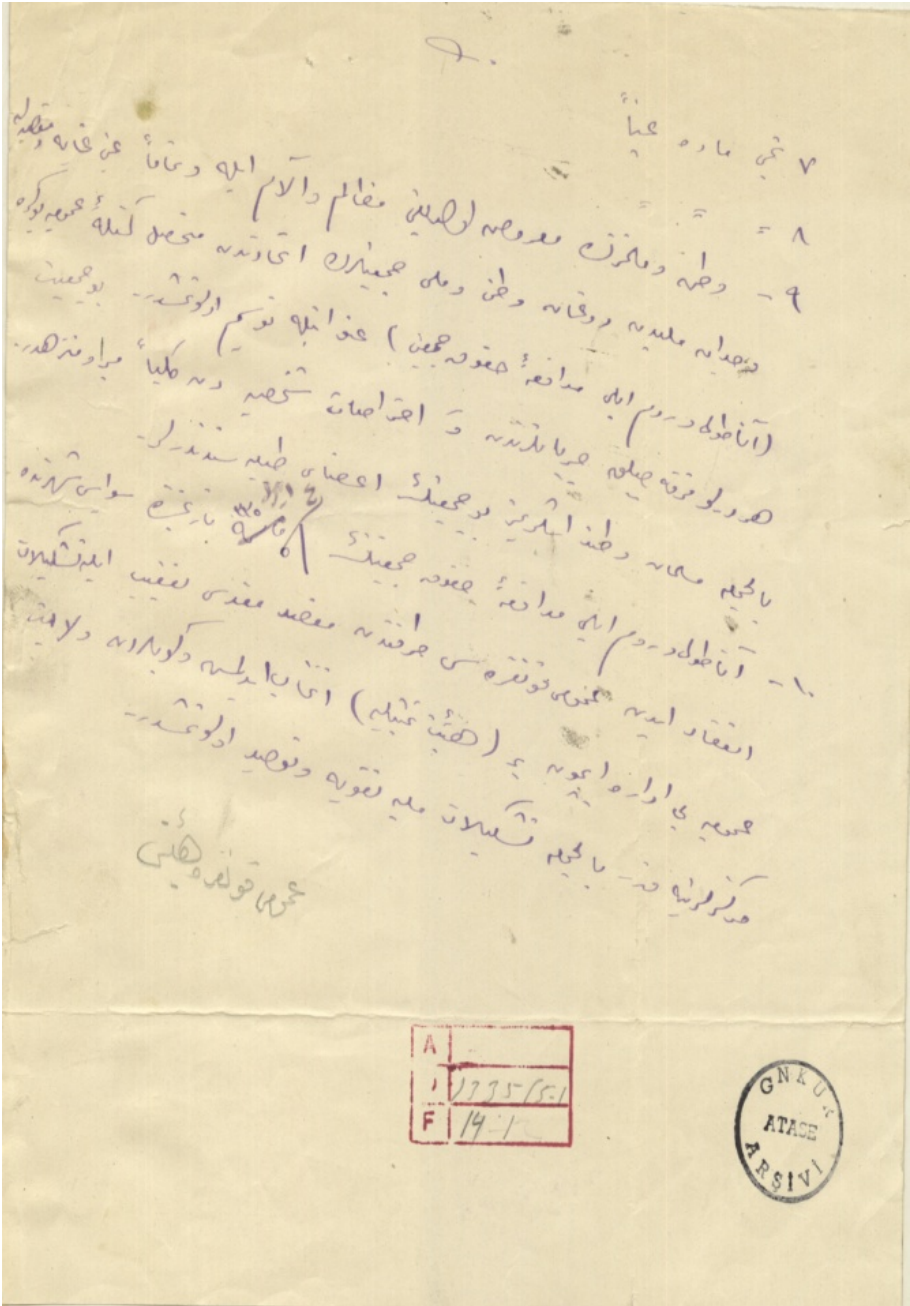
tık Anadolu'daki emellerinin gerçekleşmeyeceği gerçeğini kavramışlar, Suriye mandasının tehlikeye girdiğini değerlendirerek tüm dikkatlerini Suriye üzerine kaydırmışlardır. Doğal olarak bu sonuçtan en büyük faydayı İtilaf Devletleri cephesini parçalayan TBMM hükümeti sağlamıştır.

Araplarla işbirliğine gitmek, doğal olarak Anadolu hareketinin anti-emperyalist hedefleriyle tutarlıydı. Ancak ilerleyen süreçte uluslararası sahada Suriye ve Irak'ın geleceğiyle ilgili olarak olumsuz bir şekilde gelişen tartışmalardan Ankara hükümeti kendisini uzak tutacaktır. Türk Milli Mücadelesinin liderleri gerçekçi kararlar ışığında tüm güçlerini ve dikkatlerini Anadolu'nun kurtarılmasına yoğunlaştıracaklardır.

EK-1*

* ATASE Arşivi, ATAZB Koleksiyonu, K:6, D:62, F:62-1, 2.

SİVAS KONGRESİ BEYANNAMESİ

Sivas-11 Eylül 335

Umumi Kongre Beyannamesidir.

Bütün milletçe malum olan mehalik-i hariciye ve dahiliyenin tevhit etmiş olduğu intibah-ı milliden doğan kongremiz mukarrerat-ı atiyeyi ittihaz etmiştir.

1- Devlet-i Âliye-i Osmaniye ile Düvel-i İtilâfiye arasında münakit mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktası İslâm ekseriyet-i kahiresiyle meskûn olan Memalik-i Osmaniye aksamı yekdiğerinden ve camia-ı Osmaniye'den gayr-i kabil-i tecezzi ve hiçbir sebeple iftirak etmez bir küll teşkil eder; memalik-i mezkurede yaşayan bi'l-cümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı ırkiye ve ictimaiyeleriyle şerait-i muhitiyelerine tamamıyla riayetkâr öz kardeşirler.

2- Camia-i Osmaniye'nin tamamıyeti ve istiklal-i millimizin temini ve makam-ı mualla-yı hilâfet ve saltanatın masuniyeti için Kuva-yı Milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak, esas-ı katidir.

3- Memalik-i Osmaniye'nin herhangi bir cüzüne karşı vaki olacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız dâhilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde mücahedât-ı milliyede olduğu gibi müttehidin müdafaa ve mukavemet esas-ı meşrûî kabul edilmiştir.

4- Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bi'l-cümle anasır-ı gayr-i Müslimenin her türlü müsavat-ı hukukiyeleri tamamıyla mahfuz olduğundan, anasır-ı mezkureye hakimiyet-i siyasiye ve muvazenet-i ictimaiyemizi ihlâl edecek imtiyazât itası kabul edilmeyecektir.

5- Hükümet-i Osmaniye bir tazyik-i harici karşısında memleketimizin her hangi bir cüz'ünü terk ve ihmal etmek ızdırarında bulunduğu takdirde makam-ı hilâfet ve saltanatla vatan ve milletin masuniyetle tamamıyetini kâfi her türlü tedabir-i mukarrerat ittihaz olunmuştur.

6- Düvel-i İtilafiyeye mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşri-nievvel 1334 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalıp azîm-i ekseriyet-i İslamiye ile meskûn olan ve harsını ve medenî faikiyeti Müslümanlara ait bulunan vahdet-i mülkiyemizin taksimi nazariyesinden bi'l-külliyeye feragatle bu topraklar üzerindeki hukuk-ı tarihiye, ırkiye, dîniye ve coğrafiyemize riayet edilmesine ve bu muğayir teşebbüsatin iptaline ve bu suretle hak ve adle müstenid bir karar ittihaz olunmasına intizar ederiz.

7'nci Madde aynen.

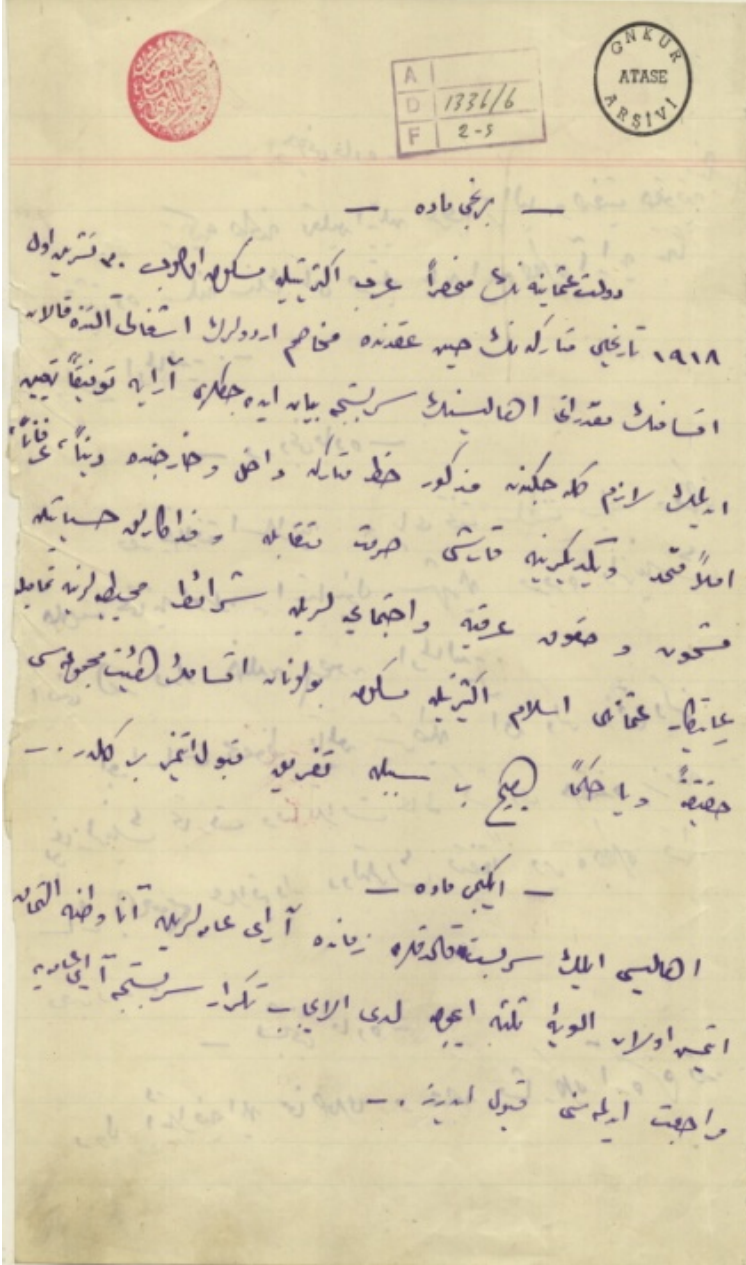
8'nci Madde aynen.

9- Vatan ve milletimizin maruz olduğu mezalim ve âlâm ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdan-ı milliden doğan vatanî ve millî cemiyetlerin ittihadından mütehassıl kitle-i umumiye bu kere (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) unvanıyla tevsim olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasat-ı şahsiyeden külliye müberra ve münezzehdir. Bi'l-cümle Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin âzâ-yı tabiiyesindendirler.

10- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin 4 Eylül 335 tarihinde Sivas şehrinde inikad eden umumi kongresi tarafından maksad-ı mukaddesi takip ile teşkilat-ı umumiye için bir (Heyet-i Temsiliye) intihap edilmiş ve köylerden vilayet merkezlerine kadar bi'l-cümle teşkilat-ı milliye takviye ve tevhid olunmuştur.

Umumi Kongre Heyeti

EK-2*

* ATASE Arşivi, ATAZB Koleksiyonu, K.:23-D:50-F:50-6, 50-6A, 50-7.

ATN-26
 K. 29
 C: 50-6
 2-56

- اورنجی حادہ -
 تکیہ صاحبہ تعلیم اہلیہ عربی سارا الہ و صفیہ سعیدہ
 شہزادہ کنہ نیک کنہ صبیحہ بیگم بیگم بیگم بیگم بیگم بیگم بیگم
 واقعہ اولیالیہ۔۔۔

- درونجی حادہ -
 قد خلافت اسلامیہ و پای تخت سلطنت سیدہ و مہمان
 مہریت عثمانیہ اولادہ اسماعیل شہزادہ صومرہ و کنیزان
 انجی لہ و لو خلیلہ سعیدہ اولیالیہ۔۔۔
 بواسطی محفوظہ نالوہ سرطیہ آن و کنہ و قہ و کنہ
 بوغیا لرینیک تجارت و صادرات بحالہ گناری حصہ بنیاد
 ل و بحسب علاقہ دا۔ دولتدار و تقفا ویرہ بیگم بیگم
 معتبر۔۔۔

- بیجی حادہ -
 رول اصلاحیہ اہل خاصہ و جمعہ شاہکارہ آہنم تقد

A	
D	1336/6
F	2-6

GNKUR
ATASE
ARŞIVI

ایرمان اسان عریبه و ایلده ایتمکده جوتی - سواد مقادیر
سکانه اهلش و عینی جوتده استاده ایلده امینه یله -
طریقده تاسیس و تاسیس ایلدی کله -
- آلتی قاره -

ای و اقتصاد ایشاقانده واره امانه کیریک و وضعی براداره
نتیجه کلنده مدور امور موقعه اولمیش ایلدی که در اوله کیم
تاسیس اسباب ایشاقانده استقلال و کیمی ناه نظر اولمیش
اسی اساسی حیاتی و بقا و -
بو سببه سیک، عدک، مالک و کیم ایشاقانده طابع
تدویر مخالفه
حقه ایلدی و یونانک و ایشاقانده یو اسانه فغایره ایلدی قیسه

ایمضای
صدر ایتمکده

MİSAK-I MİLLİ BEYANNAMESİ

Birinci Madde

Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikân tayin edilmek lazım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, irfânen, emelen müttehî ve yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı ırkıye ve ictimaiyeleriyle şerâit-i muhiyyelerine tamamıyla riayetkar, Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskun bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir külldür.

İkinci Madde

Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-yı âmmeleriyle anavataana iltihak etmiş olan Elviye-i Selase için lede'l-icap tekrar serbestçe ârâ-yı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü Madde

Türkiye sulhuna talik edilen Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tespiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri ârâya teb'an vaki olmalıdır.

Dördüncü Madde

Makarr-ı Hilafet-i İslamiye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalat-ı âleme küşadı hakkında, bizimle sair bi'l-umum alakadar devletlerin müttefikân verecekleri karar muteberdir.

Beşinci Madde

Düvel-i İtilafiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasât-ı ahdiye dairesinde ekalliyetler hukuku -memalik-

i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyesiyle- tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Altıncı Madde

Milli ve iktisadi inkişafâtımız daire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umûra muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbab ve inkişafâtımızda istiklal ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssü'l-esas-ı hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sair inkişafâtımıza mani kuyûda muhalifiz.

Tahakkuk edecek düyûnâtımızın şerâit-i tesviyesi de bu esasâta mugayir olmayacaktır.

28 Kanunusani 1336

Erzurum Mebusu

Celaleddin Arif

Kaynakça

- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi.
- Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, ATAM Yayınları, Ankara, 2015.
- Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1995.
- Fraser, T.G., **Modern Orta Doğu'nun Kuruluşu**, çev.Fusun Doruker, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011.
- Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış**, çev.Mehmet Harmancı, Opsilon Yayınları, İstanbul, 2013.
- Günay, Nejla, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimlerde Ermeni-Fransız Rolü", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.51, Ankara, 2009.
- Güner, Zekai, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S.6, 2007, s.58.
- Kayalı, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Harp Tarihi Dairesi Yayınları, S.29, Ankara, Eylül 19159, Belge:754.
- McCarthy, Justin, **Osmanlıya Veda**, çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, 2006.
- Metintaş, Mustafa Yahya, "Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Döneminde Siyasal ve sosyal Olaylar ve Türkiye-Fransa İlişkileri", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4, S.1, Haziran 2019.
- Okur, Mehmet Akif "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig**, S.48, Kış 2009.
- Özkaya, Yücel, "Güney, Güney-Doğu'da Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasi Olaylar", **Milli Mücadele Tarihi Makaleler**, ATAM Yayınları, Ankara, 2002.

- Selvi, Haluk, “Sivas Kongresi Kararlarının Uygulanması”, **Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu**, ATAM Yayınları, Ankara, 2006.
- Sofuoğlu, Adnan, “Sivas Kongresi ve Kuvay-i Milliye”, **Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu**, ATAM Yayınları, Ankara, 2006.
- Sonyel, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 2014.
- Tanör, Bülent Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1919-1920), Alfa Yayınları, İstanbul, 1992.
- Türk-İstiklal Harbi, Güney Cephesi IV ncü Cilt**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- Umar, Ömer Osman, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.12, S.1, 2002.
- Ursavaş, Ali Saip, **Kilikya Faciaları ve Urfa’nın Kurtuluş Mücadeleleri**, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, Ankara, 1924.
- Ünalp, F. Rezzan, “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, **Gazi Akademik Bakış**, C.11, S.22, Yaz 2018.
-, “Türk Milli Mücadelesinin Oluşumunda Kuva-yı Milliye Düşüncesi ve Bağımsızlık Önderi Olarak Mustafa Kemal”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.18, Ankara, Ağustos 2011.
- Yaman, Ahmet Emin “Milli Ordu”, **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.2, Ankara, Kasım 1988.
- Yılmaz, Hadiye, “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 10, Sayı 20, Güz 2014.

HEYET-İ TEMSİLİYE BAŞKANI MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN MARAŞ SAVUNMASINI YÖNLENDİRMESİ

Ahmet EYİCİL*

Giriş

Erzurum Kongresi 23 Temmuz- 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapıldı ve Heyet-i Temsiliye Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirildi. Heyet-i Temsiliye’nin görevi, doğu illerinde bulunan milli kuruluşların yaşamasını sağlayacak tedbirler almak, bütün kuruluşları kendi etrafında toplayarak aralarında düzenli bir bağ kurmak ve milli gayenin hızla ve kolaylıkla gerçekleşmesini sağlamaktı. Amacı, vatanın bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlamaktı. Vatanın sınırları 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi’nin sınırları idi¹.

Erzurum Kongresi’nde Heyeti Temsiliye üye sayısı dokuz olarak kabul edilmiş iken, 04 -11 Eylül 1919 tarihlerinde yapılan Sivas Kongresi’nde bu sayı on beşe çıkarıldı. Başkanlığına yine Mustafa Kemal Paşa seçildi. Sivas Kongresi’nde alınan kararlar genişletilerek Türkiye’yi kapsayacak hale getirildi ve cemiyetler tek isim altında birleştirildi². Mondros Mütarekesi’nin 7. Maddesine istinaden Maraş, 22 Şubat 1919’da İngilizler tarafından işgal edildi. Bir Hint süvari alayından

* Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Yücel Özkaya, “Mustafa Kemal Paşa Anadolu’da”, **Milli Mücadele Tarihi, Makaleler**, Atatürk araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 156., Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.150., Tuncer Baykara, **Milli Mücadele**, Ankara, 1985, s. 56-57.

² Özkaya, a.g.m., s. 158., **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi 1/1**, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1995 s. 66.

ibaret olan Max Andriyo komutasındaki İngiliz kuvvetlerinde bulunan subay ve erlerin bir kısmı Müslüman'dı. Dolayısıyla İngiliz işgali esnasında Maraş'ta şiddetli çatışmalar olmadı³.

İngiltere ile Fransa, Paris Antlaşması'na dayanarak 15 Eylül 1919 tarihinde aralarında yaptıkları Suriye Anlaşması ile işgal konusunda yeniden bir uzlaşmaya vardılar. Buna göre İngiliz kuvvetleri 1 Kasım 1919'dan itibaren Kilikya ve Suriye'den çekilecek ve Maraş bölgesi, Fransızlar tarafından işgal edilecekti⁴. İngiliz işgal kuvvetleri, Maraş'ta sekiz ay (22 Şubat-30 Ekim 1919) kaldı. İngiliz işgali döneminde Ermenilere yüz verilmedi. Ermenilerin şikâyetlerinin iftira olduğunu anlayan İngilizler, herhangi bir olayın çıkarılmasına fırsat vermeden Maraş'ta kalmayı başardılar. Bunda şüphesiz İngiliz işgal kuvvetleri siyasî memuru Mısırlı Müslüman Yüzbaşı Hasan Rufai'nin büyük rolü oldu. Hasan Rufai, Türklerle dostane münasebetler kurarken Müslüman olan Hindistanlı erler de Maraş halkı ile iyi diyalog kurdular ve işgal ortamının yumuşamasına sebep oldular⁵.

Heyet-i Temsiliye'nin Maraş'la İlgilenmesi

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Maraş'ın İngilizler tarafından işgalini üzüntü ile karşılarken Fransızlar tarafından işgalini ise aşırı bir tepkiyle karşıladı. 26 Ekim 1919'da 13. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği talimatta, Urfa, Maraş ve Antep'i Fransızlara işgal ettirmeme konusunda her türlü tedbire başvurmak gerektiğini bildirdi⁶. 29 Ekim 1919'da işgali protesto için bir bildiri yayınladı. Fakat bu bildiri mahallî gazetelerde sansür edildi ise de ulusal gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyuruldu. Atatürk'ün yayınladığı bu bildiri

³ Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.6., "Maraş'ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk'ün Rolü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1987, sayı 10, cilt v, s.225-231. S.224.

⁴ Gothard Jaeschke, Türkçe'ye çeviren: Cemal Köprülü, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 211.; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 53-57., Bilgehan Pamuk, **Antep Savunması**, İstanbul, 2009, s. 88.

⁵ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 46-47.

⁶ Gothard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.37.

karşısında Fransız Yüksek Komiseri Mösyö Birand telaşlandı⁷ ve Sivas'ta Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Mazhar Müfit Kansu ile görüştü. Görüşme sırasında Mustafa Kemal, Mösyö Birand'a Adana, Antep, Urfa ve Maraş gibi yerlerden Fransızlara bir karış yer vermenin mümkün olmadığını kesin bir şekilde söyledi⁸. Mustafa Kemal Paşa illerde ve Heyet-i Temsiliye Merkezlerine gönderdiği talimatlarla işgale karşı protestolar yapıldı⁹. Bu arada İngilizler, Fransızlarla Suriye üzerindeki nüfuz mücadelesinde Arap milliyetçilerini ve bunların lideri olan Faysal'ı destekledi¹⁰.

4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nde mütarekenin uygulanma şekline karşı çıkıldı. Yabancı işgalcilere karşı durulacağı bildirildi. Anadolu ve Rumeli'de kurulan bütün cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildi. Hükümet vazifesi görecek Heyet-i Temsiliye seçildi. Bu şekilde yurt çapında milli hareketin tek elden yönetilmesi sağlandı. Ayrıca gizli direktifle düşmanla temasta bulunan yerlerde silahlı kuvvetlerin nasıl kurulacağı ve yönetileceği, silahlandırılacağı, giydirileceği ve bunun gibi konularda talimat verildi. Milli teşkilat ile ordu arasındaki irtibatın Heyet-i Temsiliye tarafından sağlanacağı bildirildi¹¹.

Maraş'ın işgaline karşı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, işgalcileri kovmak için buralarda kurulmuş olan milli teşekküllerin ordulara bağlanmasını sağladı. Maraş, 3. Kolordu komutanı Kurmay Albay Selahattin Bey'e bağlandı¹².

Suriyeli Arap milliyetçileri, Suriye'nin birliğini ve bağımsızlığını elde etmeye çalıştı. Bu girişimleri bir sonuç vermeyince Fransızlara

⁷ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Hazırlayan: Bilal N. Şimşir, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, C. 1, s. 222.

⁸ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, cilt 2, s. 461.

⁹ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁰ Ömer Osman Umar, **Suriye**, Ankara, 2004, s. 375., Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1988, Sayı 11, cilt iv, ss. 481-494., s. 494.

¹¹ Şıvgın, **a.g.m.** s. 486

¹² Şıvgın, **a.g.m.**, s. 487.

karşı silahlı mücadeleye başladı. Arapların bu mücadelelerini destekleyen Halep ve Lazkiye bölgesindeki Türkler ve Türk Kuva-yı Milliyeçiler oldu. Türkler bu hareketleri desteklemekle de kalmadı ve kontrolleri ele geçirdi. Bu amaçla başta Halep olmak üzere Suriye'nin önemli merkezlerinde Kuva-yı Milliye'nin şubeleri açıldı. Bu şubeler Türkiye'deki Kuva-yı Milliye'nin bağımsızlık mücadelesini destekledi. Fransızlara karşı yapılan Maraş mücadelesinde de Fransız askerlerinin rahat hareket etmesine engel oldu¹³.

Güney bölgesindeki önemli olayları daha yakından görmek amacıyla Sivas'tan Elbistan'a gelen 3'ncü Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin (Çolak) Bey Maraş'ın birkaç gün sonra Fransızlar tarafından işgal edileceğini anlamıştı. Albay Selahattin Bey Sivas'taki vekiline Elbistan'dan bazı talimatlar vererek şu tedbirlerin alınmasını istedi. 1. Bölgeye Fransız kuvvetleri gelmeden orada fiilen milli teşkilatın kurulması, 2. Maraş'ı ve Antep'i mümkün olduğu takdirde 3'üncü Kolordu'nun koruması, 3. Elbistan, Maraş ve Antep'te milli direniş teşkilatı düzenlenerek ve tertip edilmesi, 4. Malatya'dan Maraş'a askeri müfreze gönderilmesi, 5. 3'üncü Kolordunun Maraş'taki milli kuvvetleri ele alması ve organize etmesi için acele olarak Aziziye'den (Kayseri'nin Pınarbaşı İlçesi) bir süvari takımının güneye yollanması, 6. Sivas'tan bir subay ile iki hafif makineli tüfeğin bu müfreze yetişmek üzere gönderilmesi, 7. Müfreze subayının Elbistan ve Maraş'taki durum hakkında telgrafla Kolorduya devamlı bilgi vermesi, 8. Hıristiyanların mal ve canlarına dokunulmaması, müfrezenin en kısa zamanda hareket etmesi ve hareketinin gizli tutulması¹⁴.

Maraş, 31 Ekim 1919-11 Şubat 1920 tarihleri arasında üç ay on iki gün Fransızların işgali altında kaldı¹⁵. Fransızlar, önce kışla ve Ameri-

¹³ Umar, **a.g.e.**, s. 515.

¹⁴ Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması" **Akademik Bakış** Cilt 11, Sayı 22, Yaz 2018, ss. 205-235, s. 210.; Şıvgın, **a.g.m.**, s. 488.

¹⁵ **Genelkurmay ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2

kan Koleji'ni ele geçirdiler. Daha sonra halkın muhtemel karşı koy-
masını önlemek amacıyla şehrin ortasında bulunan ve hâkim yerler-
den biri olan Abarabaşı ve Ermeni Katolik Kilisesi'ne yerleştiler. Şeh-
rin doğusunda bulunan Alman Eytam Hanesi'ni, biraz dışında olan
Alman Çiftliğini, batısında bulunan Tekke Kilisesi'ni, güneyinde yer
alan çarşıdaki hanları ve daha sonra kaleyi işgal ettiler¹⁶.

29 Ekim'de Cebel-i Bereket Valisi (Osmaniye) Andre, Maraş'ı zi-
yaret etti. Bu ziyaretten sonra şehir işgal edildi. Fransızların Maraş'ı
işgal ettiği 31 Ekim Pazar günü şehrin önde gelen yedi eşrafı Elbis-
tan'da kaldı ve Atatürk ile irtibat kurdu. Bu arada Pazarlık'ta Kuva-yı
Milliye bürosu da kuruldu¹⁷.

Maraş'ta Teşkilatın Kurulması

İşgal esnasında ağır çarpışmalar oldu. Bunun üzerine Heyeti
Temsiliye Başkanı Atatürk, işgalcilere karşı durmak, Ermenilerin
Fransızlarla birlikte yaptıkları katliamı önlemek amacıyla 29 Kasım
1919'da Maraş Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nı kurdurdu¹⁸. Millî Kuv-
vetlerin başına Sivas'tan Maraş'a subaylar göndererek buradaki dağ-
lık kuvvetleri düzenli hale getirtti. Üsteğmen Asaf takma adıyla Kılıç
Ali Bey'i,¹⁹ Kurtoğlu Selim lakabıyla tanınan Yüzbaşı Selim Bey'i teş-
kilat işleriyle meşgul olmaları için Antep Urfa ve Maraş bölgesinde gö-
revlendirdi²⁰. Çukurova bölgesine Topçu Binbaşı Kemal ve Yüzbaşı

¹⁶ **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-1

¹⁷ "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.- Feb. 1920", **The Armenian Review**, Vol. 31, (spring 1978), 47-69, s. 65.

¹⁸ Jaeschke 1991, **a.g.e.**, s. 46-47.; Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1988, Sayı 11, cilt iv, ss. 481-494., s. 491.

¹⁹ Ramazan Erhan Güllü, "Millî Mücadele'de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey'in Faaliyetleri", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 16, Sayı 2, 2017, ss. 490-507., s. 492.

²⁰ Bilge Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.57.

Osman Tufan Bey'i göndererek buralarda işgalcilere karşı çalışmasını emretti²¹.

Fransızlara karşı koyacak Kuva-yı Milliye'nin çekirdek kadrosu oluşturuldu²². Fransız Meclisinde yapılan tartışmalara göre Maraş'ı savunacak birliklerin karargâhı Sivas'tı. Yani Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa idi. O günün şartlarına göre Kuva-yı Milliye birlikler iyi silahlandırılmıştı. Fransız ordusunun karşısında Türk Ordusu vardı. Bu nedenle Fransa, ağır borç ve ekonomik şartlar altında milyonlarını ve binlerce Fransız gencinin hayatını harcamamalıydı²³.

Kılıç Ali de bölgeye geldikten sonraki çalışmalarını öncelikli olarak Ermenilerin faaliyetlerini engellemek üzerine odakladı. 21 Ekim'de Elbistan'a gelen Kılıç Ali Bey'in yanında Yörük Selim (Yüzbaşı Salim Kurtoğlu) isimli arkadaşıyla birlikte iki de süvari neferi bulunmaktaydı. Onların Elbistan'a geldikleri günlerde Zeytun ve Maraş'ta bulunan Amerikan misyoner okullarının iki hocası da bir heyetle birlikte Elbistan'da bulunmakta ve Ermenilerin Fransızlarla işbirliğini sürdürmeleri hususunda Ermenilere telkinde bulunmaktaydılar. Bu heyetin yaptığı toplantılardan birine, kılık değiştirerek Kılıç Ali Bey katıldı. Böylece Amerikan, Ermeni ve Fransız işbirliğini yakından tanıma fırsatı buldu. Bu yüzden Elbistan'daki teşkilâtı bir an önce canlandırmak için uğraşan Kılıç Ali Bey, askerlik şubesinde bulunan silahları Müslümanlara dağıttı. Üçüncü Kolordu Komutanı Selahaddin Bey de Elbistan'daki teşkilâta destek verebilmek için çalıştı, orada bulunan asker ve cephane takviye edildi. Elbistan'a bir seferde 500, diğerinde 231 tüfek gönderdi. Çünkü Maraş'taki birlikler silahlarını Elbistan'dan almaktaydı. Bazı yerel yetkililerin çıkardığı zorluklar bu sevkiyatı zorlaştırsa da Kılıç Ali'nin görevlendirdiği Kuva-yı Milliyeciler ve ahalinin çabaları sayesinde istenen silah nakilleri yapılabilirdi. Yine Kuva-yı Milliye aleyhine tavırları bulunan bazı Çerkez ve Kürt ileri gelenleri ile

²¹ Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, bugünkü dille yayına hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 192.

²² Cengiz Gönen, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Ankara, 2005, s.122.

²³ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975, s. 126.

birlikte Elbistan Kaymakamı'nın bölgeden uzaklaştırılması sağlandı, Fransızlara destek veren bazı bölge Ermenileri müfrezeleriyle birlikte tutuklandı. Bunların ardından halka Kuva-yı Milliye'nin amaçları hakkında bir bildiri yayımlayan Kılıç Ali, bölgede teşkilatlanmanın daha sağlıklı sürdürülebilmesi için Maraşlı ve Antep'li üçer kişiden oluşan bir de heyet kurdu. Heyet, Maraş'ta Arslan, Evliya ve Hafız Ali Efendilerden oluşuyordu. Heyetle yaptığı toplantılarda şehirlerde gerçekleştirilecek savunmalarda semt ve mahalle teşkilâtlarına varıncaya kadar harekât tarzlarını belirlemek için çalışan Kılıç Ali, aynı zamanda Maraş'taki gelişmeleri de takip ediyordu. Elbistan'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını sağlayan Kılıç Ali Bey, Pazarcık'a geçerek karargâhını burada kurdu²⁴.

Pazarcık da Elbistan gibi işgale uğramamıştı ve Antep'le Maraş arasında stratejik bir konumda bulunmaktaydı. Ayrıca Kılıç Ali'ye göre Pazarcık, Elbistan'a nazaran harekât merkezi olarak daha uygun bir yerdi. Pazarcık'ta teşkilatlanma tam olarak sağlandıktan sonra Antep'e kadar olan yol güzergâhını kontrol altında tutmak için, civar bölgelere adamlarını göndererek bölgedeki millî kuvvetleri düzenledi²⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Kuvvetlerin başına getirdiği Kılıç Ali Bey, savaşın üçüncü günü olan 23 Ocak'ta Maraş'a geldi. Pazarcık bölgesindeki kuvvetleri emri altına alan Yüzbaşı Kılıç Ali Bey, Maraş'ın savunmasında halk ile el birliği ederek bütün gücüyle çalıştı²⁶. Ayrıca Maraş bölgesi, Merkezi Sivas olan 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey komutasına bağlanarak buradaki olaylar yakından takip edildi ve gelişmeler hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya düzenli bir şekilde bilgiler verildi²⁷. 21 Ocak 1920'de başlayan ve 22 gün süren savaşın ilk günlerde Türkler aleyhine gelişmeler oldu ise de Maraş Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın faaliyetleri sonucu Fransızlar başarılı olamadılar.

²⁴ Güllü, a.g.m., s. 693.

²⁵ Güllü, a.g.m., s. 694.

²⁶ Rezzan, a.g.m., s. 214.

²⁷ Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1988, Sayı 11, cilt iv, ss. 481-494. S.494.; Akbıyık a.g.m., s. 229.

Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının kurmuş oldukları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi, İrade-i Milliye adıyla çıkan gazetede yayınlanmıştı. Bu nizamname ile işgal hareketleri karşısında ne yapılacağı konusunda ilgililere bilgi verilmişti. İşte bu nedenle Maraş'ta, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi, İrade-i Milliye gazetesinden alınarak gereğince hareket edilmesine karar verildi²⁸. Çünkü Başarılı olmak için önce teşkilat sonra neşriyat gerekliydi.

5-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas'ta yapılan kongreye katılmak üzere Maraş'tan Mülazım Necati Kandemir, İsa Kanıkoy ve Refik Kuba gitmişti. Bunlar Sivas Kongresi'nde kabul edilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesinin bir suretini de Maraş'a getirmişlerdi²⁹. Maraş'ta Kuva-yı Milliye'nin kurulması fikri Dr. Mustafa tarafından teklif edilmişti. Fransızlar Maraş'a gelmeden iki gün önce 29 Ekim 1919'da Dr. Mustafa, Ulu Cami'de ikinci namazında düşmanın bugün yarın geleceğini, Adana'da olduğu gibi Maraş'ta da halka işkence yapacağını buna karşı durmak için halkın silahlanmasını ve teşkilatlanmasını önerdi³⁰. Bu öneri üzerine Maraş'ın kuzeyinde işe başlamak ve yavaş yavaş güneye doğru teşkilatı genişletmek amacıyla; şehrin ileri gelenlerinden Dr. Mustafa, Kadı Ziya, Eczacı Lütfi, Katipzade Mehmet, Emir Mahmutzade Habib, Kocabaş Ömer Elbistan'a gitti. Bu arada Sivas'tan Binbaşı Sudi Bey Kuva-yı Milliye'yi kurmak için Elbistan'a gelmiş ve geri Sivas'a dönmüştü. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa tarafından Kılıç Ali Bey ve Yörük Selim'i teşkilat kurmak amacıyla Elbistan'a gönderdi³¹. Gerek bu öncüler ile gerekse Binbaşı Sudi Bey'in yerine gelen Binbaşı Sivashlı Ali ile konuşularak Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 29 Kasım 1919'da Elbistan'da kuruldu. Merkez İdare Heyeti'ne Maraşlı üyeler seçilerek çalışmalarına başladı. Binbaşı Ali ile

²⁸ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-2.

²⁹Aslan Bey'in yayımlanmamış notları, s. 9.

³⁰Hüsamettin Karadağ, *İstiklal Savaşında Maraş*, Ata Çelebi Basımevi, Mersin, 1943, s.23., Şıvgın, a.g.m., s. 491.

³¹Hasan İzzet Altınant, *İşgal, Milli Mücadelede Güney Cephesi*, İstanbul, 2016, s.168.

merkez heyeti üyeleri, Elbistan ve Maraş'ın kuzeyindeki köyleri silahlandırdılar ve Maraş merkezine beşer ve onar kişilik guruplarla silah ve cephaneye gönderdiler³².

Maraş'ta teşkilatı kurmak için önce müteşebbis heyet 22 kişiden oluşturuldu³³. Merkez İdare Heyetinin başkanlığına Aslan Bey seçildi³⁴. Aslan Bey başkanlığında kurulan Merkez İdare Heyeti'nde tapu memuru Faik ve evkaf memuru Evliya Efendi görev aldılar. Merkez İdare Heyeti'nin kurulmasından sonra Maraş on bölgeye ayrıldı. Her bölgede birer yönetim kurulu oluşturuldu. Merkeze bağlı köyler de ait oldukları bölgelerin emrine verildi. Yalnız Yenice kale ve Bertiz köyleri doğrudan doğruya Merkez İdare Heyeti'ne bağlı kaldı. Merkez İdare Heyeti kurulduktan sonra para toplanmaya ve erzak biriktirmeye, silah ve cephaneye temin edilmeye başlandı. Merkez Heyeti, teşkilatta başarılı bir şekilde yönetimi yürütmek için prensip kararı aldı ve bu karar şubelere gönderdi. Nitekim bu prensip kararları savunmanın ve teşkilatın iç düzenini ve disiplini sağladı.³⁵ Alınan bu karar:

1. Hiç kimse düşmandan kesinlikle kaçmayacak ve evlerini bekleyecek. Evlerini terk ederek uzaklaşırsa bu durumdan mücahitler olumsuz yönde etkilenecek. Ayrıca boş bırakılan Müslüman evlerine düşman yerleşecek ve önemli noktaları ele geçirmiş olacak. Kesinlikle hiç kimse kendi bulunduğu yer ve evinden başka yere gitmeyecek.

2. Halkın belirlenen kurallara uymalarını sağlamak için görevliler tayin edilecek. Zaman zaman gezen devriye yakaladıkları insanları buldukları noktalara dönmeye ve burada kalmaya mecbur edecek. Alınan kararlara uymayanlar en sert şekilde cezalandırılacak.

³² Nejla Günay, "Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası- Journal of Turkology*, 29, 'Millî Mücadele' Özel Sayısı (2019), ss. 47-74, s. 54.

³³ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s. 9.

³⁴ Aslan Bey'in yayınlanmamış notları, s. 9.

³⁵ Karadağ, a.g.e., s. 24-25.; Gönen, a.g.e., s.124.

3. Mahallelerde bulunan ve karakollara katılmayan silahsız başıbozuklar tutuklanarak bölge dışına çıkarılacak. Herkes kesinlikle karakol emrine uyacak. Evlerine çete alan veya bunları misafir edenlerin evleri yakılacak ve ev sahibine gerekli ceza verilecek. Bu talimata uymanın mecburi ve gerekli olduğu, Müslümanlara kesin bir dille anlatılacak. Müslümanların düşman işgalinden kurtulmaları için, birlik ve beraberlik içinde bulunmalarının önemi idrak ettirilecek.

4. Yağma kesinlikle yasaktır. Alınan eşya veya iâşe merkeze gönderilecek. Eşyaları yağmalayıp saklayanlar ağır cezaya çarptırılacak.

5. Mahallelerde bulunan ve karakollarda görev yapamayacak durumda bulunan mazeretli şahıslar, ellerinde bulunan özel veya devlete ait silahları en yakın ihtiyar heyetine teslim edecek. Bu silahlar ihtiyar heyetinin belirlediği şahıslara verilecek³⁶.

Merkez Heyeti bu kararları alırken, Kılıç Ali Bey Pazarcık'a, Yörük Selim Bey Göksun'a giderek milis teşkilatını kurmaya çalıştılar. Onların bir ay yoğun çalışmaları sonunda Elbistan, Göksun ve Pazarcık'ta milis teşkilatı kuruldu. Bu arada bir de Bertiz'de Zafer ve Muharrem Beyler tarafından Bertiz Müfrezesi kuruldu. Bertiz Müfrezesiyle birlikte Göksun, Pazarcık milis teşkilatlarının, Fransızların Maraş'ta ilerlemesini engellemede çok büyük hizmetleri oldu. Bu arada Maraş halkından müfreze kumandanlığı yapabilecek ihtiyat zabiti, emekliye ayrılmış şahıslar ve yetenekli olanlar çeşitli kollarda ve Bertiz Müfrezesine de görev aldı³⁷.

Alınan Tedbirler

Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele önderleri, Maraş, Antep ve Urfa'yı işgalden kurtarmak için bütün imkânlarını kullandılar. Suriye'de Fransızlara karşı Arap milli teşkilatları kurulmuş ve bunlar Türk milliyetçileriyle iş birliği yapmak istediklerini bildirmişti. O dönemde Türkiye'nin güneydoğu sınırlarının güvenliğini koruyabilmek

³⁶ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.12

³⁷ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-2.

için Türk-Arap iş birliği çok önemliydi. Suriye'nin birçok yerinde Türk, Arap ve Çerkezlerin katkılarıyla kurulmuş olan teşkilatlar vardı. Suriye'deki, Suriye-Filistin Kuvayı Osmaniye Heyeti Başkanı Özdemir Bey idi. Bu teşkilatlar, Kilikya ve Maraş olayları sırasında Fransızlara karşı başarılı baskınlar yaptı. Fransız ordusunun bir bölüğünü Suriye'de alıkoyarak Türk milliyetçilerine yardımcı oldu. Mustafa Kemal Paşa, Suriyelilere başkaldırarak Fransızlara arkadan saldırmalarını sağladı. Mustafa Kemal Paşa, Suriye ve Irak'taki harekâtı, Kilikya'daki zulme karşı harekete geçen milli güçlere yardım amacıyla başlattı. Bu sayede Fransızları Suriye'de meşgul ederek milli kuvvetleri Maraş'ta yenilgiye uğramaktan kurtardı³⁸.

Maraş'ta mücadele başlamadan önce jandarmanın deposunda 850 adet muhtelif silah ile 1000 sandık Rus mermisi ve cephanesi bulunmaktaydı. Bu 1000 sandık mermi Rusya'dan temin edilmişti. Başlangıçta Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in korkak hareket etmesinden dolayı bu silah ve mühimmatlardan yeteri kadar yararlanılamıyordu. Merkez Bölük Kumandanı Çerkez Mahmut Bey'in çabaları sonunda bu silahlar Merkez İdare Heyeti'nin emri ile gerekli kol ve yerlere dağıtıldı. Harp sırasında bu Rus mermilerinin 300 sandığı kullanıldı ve geri kalan 700 sandık mermi savaştan sonra orduya teslim edildi³⁹.

Rusların Türklere silah ve mühimmat vermesi Fransa'yı şaşkına çevirdi. Nitekim Fransız subayı, Kilikya'ya gelen Le Matin gazetesi muhabirine, Maraş'tan çekilmenin "Rusya ricatının bir safhası oldu" şeklinde açıklamada bulundu. 20 Şubat 1920 tarihli Le Temps gazetesi de Türk ordusunu İngilizlerin silahsızlandırmadığından dolayı Fransızların Maraş'ta savaşı kaybederek çekilmek zorunda kaldıklarını yazdı⁴⁰.

³⁸ Şıvgın, a.g.m., s. 493.

³⁹ Ahmet Eyicil, **Yakın Çağda Kahramanmaraş, Kahramanmaraş** 2009, s. 58., Karadağ, a.g.e., s.26.; Rezzan, a.g.m., s. 217.

⁴⁰ Akyüz, a.g.e., s.124.

Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ise silah ihtiyaçlarının bir kısmını Halep'ten satın aldı. Maraş savunması başlamadan önce yeteri kadar silah ve mühimmat temin edildi. Savunmayı yürütmek için Sivas'ta bulunan Heyeti Temsiliye, Elbistan'da kurdurduğu Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni iyi örgütledi. Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Merkez İdare Heyeti ve buna bağlı kollar vasıtası ile savunmayı yönetti, her bir merminin hedefleri belirlendi ve cephanenin çok verimli bir şekilde kullanılması sağlandı⁴¹.

Fransız Birliklerinin Gelmesi ve Gelişmeler

Fransızlar, Maraş'ta Ermenilerin çıkardıkları isyanları destekledi⁴². Neareast Relief Societi adlı Amerikan yardım kuruluşu da Ermeni asilerine yardım etti⁴³. Dolayısı ile Fransa, İngiltere ve Amerika gibi devletler Ermenileri siyasi çıkarlarına alet ederek bunlara yakınlık gösterdiler.

Ermenilerin şikâyetleri üzerine Mısır İngiliz Orduları Kumandanı Allenby, Adana'da bulunan Fransız kuvvetleriyle Maraş'taki İngiliz kuvvetlerinin değişmesi istedi. Bu sırada Ali Sezai Efendi, Ulu Cami'de toplanan esnafın ileri gelenlerine işgalcilerin Adana'da yapmış olduğu cinayetleri anlattı. Doktor Mustafa, şehrin ileri gelenleri tarafından imzalanmış olan yazıyı halka okuyarak Maraşlıları bilgilendirdi. Yüzbaşı Joli ve Fontanine kumandasında Fransız işgal kuvvetleri 29 Ekim 1919 Çarşamba günü Maraş'a geldi. Maraş'a gelen Fransız askerlerinin yüzde doksanı Ermeni idi. Fransız kumandan, İngiliz kumandanıyla görüştüktan sonra güvenliği sağlayacaklarına ve hükümet işlerini serbest bırakacaklarına dair bir bildiri yayınladı⁴⁴.

Kılıkya bölgesinde gönüllü Ermenilerin savaşması konusunu Ekim 1919'da George Picot Boghos Nubar'a önerdi. Nubar, bu öneriyi kabul etti. Böylece Fransa Türklere karşı savaşmaları için Mısır'da

⁴¹ Karadağ, a.g.e., s. 26.

⁴² Ahmet Eyicil, **Siyasi Tarih 1789-1939**, Ankara, 2020, s. 433.

⁴³ Eyicil, a.g.e., s. 435.

⁴⁴ **BOA, Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri 1920-1922 (OBEFİ)**, C. 3, Ankara, 2004, s. 135.

gönüllü Ermenileri örgütledi. Fransız ordusunun çekirdeğini oluşturan Ermeniler, Kilikya'da Fransız bayrağı altında Türklere karşı savaştı. 208.000 Ermeni Türklere karşı Fransızlar tarafından silahlandırıldı ve bunları çarpışmaları için eğitti⁴⁵. İşgalin ikinci günü olan 30 Ekim 1919 Perşembe günü Fransız askerleri arasında bulunan birkaç Ermeni kökenli asker⁴⁶ Fransız üniforması giyen Ermeni askerler, Müslüman hanımlarını taciz etmek için çarşaf ve peçelerini açarak dil uzatmaya başladılar.

Maraş'ta olayların birbiri ardınca devam etmesi üzerine Ermeniler, 17 Kasım'da çektikleri telgrafla, Osmaniye Valisi Yüzbaşı Andre'nin buraya tayin edilmesini istedi⁴⁷. 25 Kasım 1919'da Fransız Adana bölge valisi Albay Bremond'un imzasıyla gönderilen telgrafla Andre'nin Maraş valiliğine atandığı bildirildi. Telgraf özellikle Maraş Mutasarrıfı Nevşehirli Ata Bey, Bayazıtzade Abdulkadir Paşa, Bayazıt-zade Şükrü Bey, Kadızade Hacı Hasan Efendi ve Hırlakyan Agop Ağa'ya gönderildi⁴⁸. 26 Kasım Çarşamba günü Andre yanında bulunan Osmaniye Mutasarrıfı Hüsnü, Jandarma Kumandanı Sıtkı, Dört-yol Müftüsü Mustafa Remzi Efendi ve Osmaniye eşraf ve ileri gelenlerinin bir kısmı ile Maraş'a geldi. Yüzbaşı Andre'nin yanında 125'i Müslüman ve 25'i Ermeni'den oluşan 150 kişilik jandarma kuvveti vardı⁴⁹. Andre'yi karşılama merasiminde Maraş'ın ileri gelenlerinden birçoğu bulundu. Bu merasimde Andre'nin gelişini Ermeniler bayraklarla ve aşırı tezahüratlarla karşıladılar. "*Yaşamın Fransızlar Ermeniler, kahrolsun Türkler!*" diyen Ermeni gençleri aşırı derecede şımardılar. Andre, onların bu tutumunun yanlış olduğunu tercümanı Vahan vasıtasıyla uyardı ise de Ermeniler aldırış etmediler.⁵⁰

Maraş'taki gelişmeler karşısında çaresiz kalan Osmaniye valisi Andre, Kuva-yı Milliye Cemiyeti mensuplarını uyarmak amacıyla 27

⁴⁵ Seçil Akgün, "Amerikan Kaynaklarında Kurtuluş Savaşı Başında Ermenilerle İlgili Gelişmeler" **Ermeni Araştırmaları 2015**, sayı 50, s. 34.

⁴⁶ **BOA, OBEFİ**, C. 3, s. 209.

⁴⁷ **ATASE**, no 1/105, Dosya no 4, Kılıf 256, Fihrist 49.

⁴⁸ Hüsamettin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş**, Mersin, 1943, s. 13.

⁴⁹ Akbıyık, **a.g.e.**, s.133.

⁵⁰ **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları**, s. 3; Akbıyık, **a.g.e.**, s.134.

Kasım 1919 Perşembe günü şehrin ileri gelenlerini Abdulkadir Paşa'nın konağında toplantıya çağırıldı⁵¹. Davet mektubunu Bayazıt-zade Kenan Bey aracılığıyla imza karşılığı davetlilere tebliğ ettirdi. Fakat şehrin ileri gelenleri toplantıya katılmamanın tehlikeli olacağı gerekçesiyle bu davete gitmek istemedi. Ayrıca esnafa konu hakkında bilgi verildi ve davete katılmama konusunda uyarıda bulunuldu. Davete gidenler, Evliya zade Halil Efendi ve Belediye Başkanı Sıtkı Bey'in sözlü uyarılarıyla Boğazkesen caddesinden geri çevrildi. Bu arada Türklerin 29 Kasım Cumartesi günü Belediye Başkanlığında toplanılacağı bildirildi⁵².

Yüzbaşı Andre, maiyetinde bulunan Jandarma Kumandanı Sıtkı, Yüzbaşı Mithat, tercüman Vahan, Agop Hırlakyan ve oğulları Hovsep, Setrek ve 25 süvariyle birlikte Kadir Paşa'nın konağına gitti. Toplantıya belli şahısların dışında kimse katılmadı. Davetlilerin toplantıya katılmamasına Andre çok kızdı. Fakat durum kendisine uygun bir lisan ile anlatıldı⁵³.

Governör Andre 27 Kasım'da Ermenilerin ileri gelenlerinden ve zenginlerinden eski Meclis-i Mebusan üyelerinden Katolik Hırlakyan Agob'un evine misafir edildi. Daha önceden düzenlenen baloda Governör Andre, Hırlakyan'ın iki çekici torunu Hovsep'in kızları Helena ve Setrek'in kızı Victor ile tanıştı. Akşam yemeğinden sonra Hovsep'in kızı Helana'ya dans yapma teklifinde bulundu. Bu teklif karşısında Ermeni kızı Türk bayrağının dalgalandığı yerde dans etmemeye yemin ettiğini söyledi. Bunun üzerine Fransız kumandanı da yarından itibaren resmi dairelere ve kaleye Türk bayrağı çekilmemesi konusunda emir verdi. Bunun üzerine Helena da dans teklifini kabul etti⁵⁴.

⁵¹ **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-3.

⁵² **Ali Sezai Bey, a.g.n.**, s.11.

⁵³ Akbıyık, **a.g.e.**, s.136.; **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları**, s.4.,

⁵⁴ **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-3.; Akbıyık, **a.g.e.**, s.136-137.; Stanly Kerr, **a.g.e.**, s.70-71.

Andre'nin Türk bayrağının çekilmemesi emri gereği ertesi gün, yani 28 Kasım 1919 Cuma günü resmi dairelere ve kale burcuna bayrak çekilmedi. Kaleye Türk bayağı yerine Fransız bayrağı çekildi. Durumu gören Ali Sezai Bey, Mutasarrıf Ata Bey'in oturduğu eve gitti. Yanında Belediye Başkanı Bekir Sıtkı Bey de vardı. Neden Kaleye Türk bayrağının çekilmediği ve Fransız bayrağının çekildiği sorusu karşısında Mutasarrıf Ata Bey, Andre'nin "*Kuvvetimizin iskân ve ikame edildiği yerde başka devletin bandırası bulunamaz.*" dediğini söyledi⁵⁵. Ayrıca Andre'nin sadece hükümet binasında bayrak bulundurulabileceği talimatını bildirdi⁵⁶.

Kısaküreklerden Halil'in oğlu Mehmet Ali Bey, kaleye bakan evinin penceresinden kale burcunda Fransız bayrağının dalgalandığını ve Türk bayrağının indirilmiş olduğunu görünce çok üzüldü. Bunun üzerine bir bildiri hazırladı⁵⁷. Cuma namazına bir buçuk saat kala yazmış olduğu bildiriye Mehmet Ali Bey, zarf içinde gizlice Çarşıbaşı, Sarayaltı, Arasa ve Ulu Camilerinin son cemaat mahalline ve uygun yerlerine oğlu Şehabettin vasıtasıyla bıraktı. 28 Kasım 1919 Cuma günü dağıtılan bu bildiriye, Türk bayrağının indirilip yerine Fransız bayrağının çekilmesini protesto eden uyarı ve cesaret verici sözler söylendi. Ayrıca Maraş halkı, Fransızların yaptıkları yanlışlıklara ve zulme karşı koymaya davet edildi.

Maraş mücadelesine yön verenler, Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin ve halkın Cuma namazını Ulu Cami'de kılmasını istediler. Maraş'ın doğusunda Zülkadiroğlu Süleyman Bey, batısında Evliya Efendi, merkezinde Aslan Bey ve arkadaşları gizliden gizliye halka haber gönderdiler. Hatta Şekerli Mahallesi'nden Şekerci Mehmet (Tellal Mehmet) Efendi, bu haber yayma işini ustalıkla yaptı⁵⁸. O gün büyük bir halk kitlesi Cuma namazını kılmak amacıyla Ulu

⁵⁵ Ali Sezai Bey'in a.g.n., s. 4.; Akbıyık, a.g.e.,137.

⁵⁶ Altınant, a.g.e., s. 174.; Ali Sezai Bey, a.g.n., s.11.

⁵⁷ Karadağ, a.g.e., s.15-16.

⁵⁸ Mustafa Zülkadiroğlu'nun 15.06 1994 tarihli notlarından alınmıştır. Bu notlar arşivimizde bulunmaktadır.

Cami'ye geldi. Namaza gelenlerin tamamı bildiriden de çok etkilenmişti. Bu arada Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri de camiye gelmişti. Bu cemiyetin üyeleri ile Maraş Kalesi'nin burcunda şanlı Türk Bayrağı'nın yerine Fransız bayrağının çekildiğini gören Müslüman halk ile bütünleşti. Bu arada Andre'nin, cami hatibine bir mektup gönderdiği ve Ermenilerin bomba atacağı şayiası yayıldı. Halk, Ermeni bomba atıyor diye bağırdı. Bunun üzerine Evliya Efendi, mektubu getiren Ermeni'yi cami avlusunda yakalayarak Çarşı Karakolu'na götürdü. Sorgulama neticesinde Ermeni, cami hatibine mektup gönderdiğini ve konuyla ilgili başka bir bilgisi olmadığını söyledi⁵⁹.

Camiye gelen cemaat arasında, yabancı bayrağın çekildiği yerde Cuma namazının kılınıp kılınmayacağı tartışıldı. Tartışma sırasında camide toplanan ve Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerince bilinçlendirilen halk, aşırı bir heyecanla Türk bayrağını Kale'ye çekmeye karar verdi. Ulu Cami minberinde bulunan ve üzerinde fetih ve zafer yazılmış olan sancağı alıp camiden dışarı çıkardı. Bu arada minbere yakın yerde bulunan Gazez Durdu, Haşş Mahmet ve arkadaşları ayağa kalkarak yüksek sesle “*Kale gönderinde kendi bayrağı dalgalanmayan Müslüman bir milletin hür sayılmadığı için şeran bu cuma namazını eda edemez*” dediler. Yüksek sesle söylenen bu söz üzerine cemaat galeyana geldi ve ayağa kalktı. Bayrağı Kale'ye çekeceğiz diyerek dışarı çıktılar. Dışarı çıkma sırasında cemaat izdihamdan ezilme tehlikesi geçirdi. Haşş Mehmet ve arkadaşları, Bayazıtzâde Şükrü Bey'i bu işin müsebbibi sizlersiniz diyerek bir miktar tartakladılar. Cami kapısında bulunan Şerbetçi oğlu Mehmet ve arkadaşları da yüksek ses ve heyecanla “*Ne duruyorsunuz, sancağı çıkarın!*” diyerek halkı Kale'ye bayrağı çekmeye davet ettiler⁶⁰.

Bu arada çok büyük bir kalabalık şeklinde toplanan halk, yüksek sesle “Allah'u ekber! Allah'u ekber!” diyerek derhal Maraş Kalesi'ne hücum etti. Kale'nin kapıları Fransız Guvernörü Andre'nin talima-

⁵⁹ Aslan Bey, **a.g.n.**, s. 7.

⁶⁰ Aslan Bey, **a.g.n.**, s. 7.

tıyla kapatılmış olduğu halde Ulu Cami'den gelen kalabalık, duvarlardan tırmanarak içeri girdi. Kale burcuna çekilmiş bulunan Fransız bayrağını indirdi. Hükümet binasından veya kaledeki karakoldan getirilen şerefli ay yıldızlı Türk Bayrağı'nı, yüksek sesle getirilen tekbirler eşliğinde Kale burcundaki direğe çekti. Bayrağın yeniden göndere çekilmesi ve tekbir sesleri halka moral oldu⁶¹.

Kaleye giden halk, havaya ateş açarak "Yaşasın Osmanlı!" dedi ve heyecanla hükümet binasına gitti. Kapıda bulunan ve Ermeni olan bekçi Vahan'ı istemiyoruz diyerek üzerine yürüdü. Hükümet binasında bulunan muhafızların silahlarını zorla ellerinden aldı ve bunları tartakladı. Olayın daha fazla büyümesi mutasarrıf ve memurların müdahalesiyle önlendi. Bu arada Fransızlar, halkı sakinleştirdiler ve dışardan istedikleri kuvvetin şehre ulaşması için zaman kazanmaya çalıştılar. Fakat bu hareket sonucunda halkın, işgalcilere ve Ermenilere karşı kararlı bir davranış içinde olduğunu anladılar⁶².

Telgrafhane Fransızların sansürü altında bulunuyordu. Gelişen olayları ilgililere bildirmek amacıyla Maraş'ın kuzeyinde ve şehre üç saat mesafede ve Sarıçukur mevkiinde bulunan Maksudlu Köyü'ne Muhabere Memuru Celâl Efendi gönderildi. Buradaki telgraf makinesi ile Elbistan Kuva-yı Milliye ile ve Sivas Heyeti Temsiliye arasında haberleşme sağlandı⁶³.

Mutasarrıf Ata Bey, 29 Kasım 1919 Cumartesi günü şehrin ileri gelenlerini Belediye Başkanlığında toplanmalarını istedi. Toplantıya, Belediye Başkanı Sıtkı Bey ve şehrin ileri gelenleri katıldı. Ata Bey ile Andre toplantı salonundan çıkarken, kaleye çekilen Fransız bayrağına karşı kıyamda bulduklarını üzüntü ile karşıladığını ve Maraş'ta da Osmaniye'de barış ve adaleti sağladığı gibi burada da barış ve adaleti sağlayacağını ifade etti⁶⁴.

⁶¹ Ali Sezai Bey'in, a.g.n., s. 5, 11.

⁶² 15 Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir tarafından Erzurum Valiliğine gönderilen 8 Aralık 1919 tarih ve 595 sayılı yazı. TİTEA, kutu no 22, belge no 19.

⁶³ Ahmet Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş, 2009, s. 59.

⁶⁴ Ali Sezai Bey'in, a.g.n., s. 6-7.

Bayrak olayından sonra Andre, Fransız komutanlığınca Antep'e davet edildi ve bir daha Maraş'a dönmedi. Andre'den sonra 1 Aralık 1919 tarihinde Antep, Urfa, Maraş'ın da içinde bulunduğu Doğu Bölgesi Başkumandanlığına General Querette (Köret) atandı. General Querette 15 Aralık 1919 günü Antep Askeri Valisi Flye Saint Marie ile birlikte Maraş'a geldi. Mutasarrıf ve şehrin ileri gelenlerini karargâhta toplantıya çağırdı. Yapılan bu toplantı sert tartışmalarla geçti. Bu dönemde Fransız işgal kuvvetleri, General Querette'in de toplantıda söylediği gibi şehre asker takviyesi yapmaktaydı⁶⁵.

Aynı günlerde Çukuroba Camiine Ermenilerce bomba konulması ve minarede ezan okuyan müezzine ateş edilmesi, doğal olarak şehirde tansiyonun yeniden yükselmesine neden oldu. Fransız İşgal Komutanlığı 21 Aralık 1919 günü Maraş işgal kuvvetlerini takviye etmek için, Binbaşı Roze de Ordens komutasındaki bir tabur askeri bir top bataryası eşliğinde Antep'ten Maraş'a Karabıyıklı üzerinden yola çıkardı. Bunun üzerine Kılıç Ali, Antep-Maraş yolunun Ufacıklı kısmını, Teğmen Hayri ve Yedek subay Abdullah Bey de Aşağı Pazarcık bölgesini 300 savaşçı ile kontrol altına aldı. Fransız ve Türk birlikleri arasında Gavurboğazı yöresinde çatışma yaşandı, Fransızlar bu çatışmada az bir kayıp vererek Maraş'a ulaştı.

Bu sırada Fransızlar Pazarcık yöresindeki Kürt aşiretlerini kendi yanlarına çekme çalışmalarına başlamışlardı. Aşiretinde 4-5 bin silahlı kişi bulunan Tapo Ağa kendisine Fransız şeref madalyası ve gerekli silahların verilmesi, Maraş yöresinde bulunan bütün Kürt aşiretleri üzerinde hâkimiyetinin tanınması karşılığında iş birliğine razı olabileceğini bildirdi. Bunun üzerine Fransız komutan anlaşma şartlarını konuşmak için otomobil göndereceğini bildirerek Tapo Ağa'yı Antep'e çağırdı, ancak bu buluşma sağlanamadığı için anlaşma yapılamadı⁶⁶.

Fransız Kumandanı General Querette, 13 Aralık 1919 tarihinde Maraş'ın güvenlik sorumluluğunu üzerine aldı ise de Maraş'ta asayiş

⁶⁵ Altınanıt, **a.g.e.**, s. 176.; Rezzan, a.g.m., s. 217.; Günay, a.g.m., s. 57.; Pamuk, **a.g.e.**, s. 123.

⁶⁶ Rezzan, a.g.m., s. 218.

sağlamaya muvaffak olamadı⁶⁷. Bayrak olayı hakkında halkın fikrini almak amacıyla Fransız Governörü General Querette halk içine girecek onlara olan tepkilerini dinledi. Querette, halkın tepkisinden ve konuşmalarından çok etkilenmiş olacak ki tutuklamış olduğu insanların çoğunu serbest bıraktı⁶⁸.

Yapılan çalışmalar sonunda Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı tamamlandı. Kılıç Ali Bey tarafından kurulan Pazarcık teşkilatı, Antep-Maraş, Maraş-İslâhiye güzergâhında ilerleyen Fransız nakliyatını vurmaya başladı. Pazarcık teşkilatına mensup olan matematik öğretmeni Muallim Hayrullah Bey ve ihtiyat zabiti Maraşlı Hayri Bey kumandasında bir müfreze 5 Ocak 1920'de Türkoğlu istikametine gönderildi⁶⁹. Bu esnada Bertiz kuvvetlerinden bir müfreze de ihtiyat zabiti Muharrem Bey ve Meclis-i Umumî Başkâtibi Zafer Bey kumandasında Ceyhan nehrini takiben yine Türkoğlu istikametine geldi. O gün İslâhiye'den hareket eden ve Maraş'taki kuvvetlerini yardım etmek amacıyla gelen bir Fransız müfrezesi cephaneye kolu, Türkoğlu köyünün kuzeyinde çok dar olan yol civarında bulunuyordu. Fransız müfrezesini gören Muallim Hayrullah ve Muharrem Bey kumandasındaki kuvvetler çapraz ateş açarak Fransız kuvvetlerini Tanıştepe ve Baba Burnu'nda etkisiz hale getirdi⁷⁰. 7 Ocak 1920'de yapılan çarpışmada Fransız birliklerinden 40 asker öldürüldü ve 100 asker de yaralandı. Türklerden ise altı asker yaralandı.

Bu çatışmada Pazarcık kolu kumandanı Muallim Hayrullah Bey ayağından yaralandı ve daha sonra bu yaranın tesiriyle savaştan sonra şehit oldu⁷¹. Yine bu günlerde Pazarcık teşkilatından Batumlu Ali Bey kumandasında bir müfreze Maraş-Antep yolu üzerinde bulunan Karabıyıklı mevkiinde düşman Fransız nakliye koluna hücum etti. Kol

⁶⁷ **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri**, Hazırlayanlar: Zeki Güner, Orhan Kabataş, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yayınları Ankara, 1990, s. 295-296.

⁶⁸ **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-6. Akbıyık, **a.g.e.**, s. 200.; Kerr, **a.g.e.**, s. 95.

⁶⁹ Staney E. Kerr, **The Lions of Marash**, Albany 1973, s. 80.

⁷⁰ Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Ankara, 1999, s.185.

⁷¹ Kerr, **a.g.e.**, s. 81.

muhafızları tamamen öldürülerek bütün silah, mühimmat, eşya ve erzakı ganimet olarak alındı. Elbistan Müdafaa-i-Hukuk Cemiyeti'nin emirleri doğrultusunda hareket eden Pazarcık ve Bertiz müfrezelerinin başarılı saldırıları karşısında birlikleri zarar gören Fransız askerlerinin morali bozuldu.

Fransızların işgali altındaki Türkler, 18 Ocak 1920'de Ermenileri yanlarına çekerek birlikte mücadele etme teklifinde bulundular. Fakat Ermeniler bu teklife yanaşmadılar. Ermenilerin tarafsız kalmasını istediler fakat Ermeniler, bunu da kabul etmediler. Bunun üzerine Maraş'ta Türkler tek başlarına Fransız ve Ermeniler ile savaşmak zorunda kaldılar⁷².

Savaş başlamadan önce Hıristiyan köylerinde Latin Manastırı baş rahibi ve Terassanita Şirketi'ne mensup Yenice Kale'de bulunan İtalyan şubesinden Patri Albert; aslen Maraşlı olan, Fransız vatandaşı ve Döngel rahibi bulunan Sabuncu Balın Katyan'ın oğlu Patri İsteban ve yanında bulunanlarla birlikte Fransız askerleri için zahire topladı. Savaş başlamadan bir gün önce yani 20 Ocak 1920'de Parti Albert ve Parti İsteban yanlarında bulunan kuvvetle birlikte Fransız birliklerine katıldı. Fransız birliğine katılır katılmaz Fransız askerlerinin güneyden Maraş'a doğru gelişini kolaylaştırmak ve onlara yardımcı olmak amacıyla Türkoğlu tarafına gitti⁷³.

Fransızlar, Maraş-Antep yolu üzerinde başlayan çatışmaların Maraş şehir merkezine de sıçrayacağını gördüklerinden, şehirdeki idârî işlere tamamen el koymak istediler. 20 Ocak 1920 tarihinde Fransız Komutan Querette, Maraş hükümet binasının işgal edileceğini bildirdi. Yerel yetkililerin durumu Kılıç Ali'ye bildirmeleri üzerine Kılıç Ali, Fransız komutanı telgrafla protesto etti, hükümet binasının savu-

⁷² "The 22 Days of Marash: Papers on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", *The Armenian Review*, 31 (Spring 1977-1978), s. 65.

⁷³ *Ali Sezai Bey'in*, a.g.n., s.13

nulması için de şehirde hazırlıklar yapıldı. Ertesi gün hükümet memurları ile Maraş'ın önde gelenlerini toplayan Fransız Komutan, onlara hitâben Kılıç Ali aleyhine şu konuşmayı yaptı:

“Kılıç Ali'nin Fransız komutanlığını tehdit etmesi ve Türk çetelerinin Maraş yolunda gidiş ve geliş engel olması, kuvvetlerimize saldırması, Fransız hükümetine karşı gelmek demektir. Bunların Maraş'tan idare edildiği anlaşılmıştır. Bundan dolayı bütün sorumluluk Maraşlılara yöneltilenektir. Eğer sorumluluğu kabul etmiyorsanız, Fransız askerleriyle birlikte Kılıç Ali'yi yola getiriniz”⁷⁴.

Birkaç günden beri Fransız, Ermeni ve Türk tarafı endişe içinde bulduklarından çarşı ve pazar kapalı idi. Taraflar kendi semt ve mahallelerinde savaşa hazır durumda bekliyorlardı. Fransız karargâhına davet edilenlerin bir kısmı Amerikan Koleji'nden çıktıkları zaman, etrafta toplanan halk, sonucu heyecanla bekliyordu. Halk, mutasarrıf vekili ile daha birkaç kişinin tutuklu olarak karargâhta alıko- nuldıklarını haber alır almaz silah başına diyerek şehir içinde daha önce belirlenmiş olan yerlere dağıldı.

21 Ocak 1920 Çarşamba günü General Querette'in çağrısı üzerine yapılan toplantıda taraflar yay gibi gerildi. Fransızlar tarafından atılan kurşunla bir Türk jandarmasının yaralanması ve hükümete doğru ilerlemekte olan bir Fransız birliğine, Türkler tarafından ateş açılmasıyla savaş başladı. Daha evvel kararlaştırılan parola gereğince her mahallede birer el silah atıldı.

Savaşın Başlaması

Mustafa Kemal Paşa tarafından desteklenen Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Merkez İdare Heyeti Başkanı Arslan Bey, 21 Ocak 1920 Çarşamba günü savaşın başladığını ilan eden bir beyanname yayınladı⁷⁵. Aslan Bey, bu beyanname ile “Arkadaşlar harp başlamıştır. Allah'ın inayeti, Peygamber'in ruhaniyeti, din kardeşlerimizin fedakârlığı ile her şey göze alınmıştır. Vatanımız tek kişi kalana kadar

⁷⁴ Güllü, a.g.m., s. 495.

⁷⁵ Altınanıt, a.g.e., s. 184-185.

düşmana teslim olunmayacaktır. Gayret bizden yardım Allah'tan." Savaşın ilk günü, silahlar patlar patlamaz, Fransızlar şehrin her tarafını makineli tüfek ateşiyle taradılar. Toplar, Ahır Dağı'nı ve çevrede bulunan yolları dövmeye başladı. Maraşlılar kendine verilen görevi dikkatle ve cesaretle yapmaya, gösterilen yerleri ve evleri ele geçirerek ateş etmeye başladı. Yollardan geçen Fransız ve Ermeni askerlerinden oluşan düşman devriyeleri öldürüldü. Yakın bulunan ve ulaşılabilen düşman mazgal ve mevzilerine taarruza başlandı. İlk anda düşmanın bütün haberleşme sistemleri tahrip edildi. Türklerin bu planlı ve kararlı taarruzu hızla devam etti. Onların, başarılı mücadelelerini gören Fransız ve Ermeni askerleri şaşkın bir durumda kalarak ne yapacaklarını bilemediler. Düşmanın Amerikan Koleji'nde bulunan kolları dışında kalan şehir içindeki kuvvet kolları etkisiz hale getirildi. Amerikan koleji ve kıışlada altı adet dağ topu ile dört santimetre çapında iki adet Nordanfilled silahı vardı. Ayrıca bir Nordanfilled de Abarabaşı Kilisesi yanlarına yerleştirilmişti. Savaş başladığı andan itibaren düşman askerleri bu toplarla şehre ateş etmeye başladılar. Kıışla mevki her tarafa hâkim yerde olduğundan buradan atılan top ateşleriyle, dışarıdan ve yakın köylerden yardım için Maraş'a gelen insanlar tedirgin edildi. Şehrin ortasında ve hâkim tepe üzerinde bulunan Abarabaşı Kilisesi'nin çan kulesine yerleştirilen ağır makineli tüfekte şehrin her tarafı ateş altında tutuldu. Bu sebeple sokak arasından ve yollardan gidip gelmek çok güçleşti. Bunun üzerine ulaşım ve haberleşmeyi sağlamak amacıyla duvarlar delinerek evden eve geçilebilecek yollar açıldı. Gece gündüz sokak savaşına devam edilerek düşman mevzileri işgal edildi. Şehirde gece ve gündüz durmadan on gün süren bu sokak muharebeleri, bu sırada çıkarılan yangınlar, Fransız askerlerinin moralinin bozulmasına neden oldu. Türklerin bu denli düzenli savaşından Fransız askerleri olumsuz yönde etkilendiler. Bil hassa gelişmelerden aşırı derecede endişelenen General Querette, alevler içinde kalmış olan şehirde hızla devam eden harbin onuncu günü, Mutasarıf Vekili Cevdet Bey'i serbest bırakmak zorunda kaldı. Ayrıca durumu aleyhlerinde gören General Querette, Türkler tarafından ateş kesildiği takdirde anlaşmaya hazır olduğunu söyledi. Serbest bırakılan

Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, hükümete geldi ve derhal Merkez Heyeti ile şehir etrafında savaşa devam eden kolların kumandanlarını durumdan haberdar etti. Yani General Querette'in anlaşma teklifini bildirdi. Bunun üzerine Merkez Heyeti, Fransız askerlerinin kayıtsız şartsız silah, mühimmat ve cephaneyi teslim etmelerini, şehirden kesin olarak ayrılmalarını istedi. Ayrıca hayatlarının güvenlik içinde olacağını, şehirden ayrılırken ancak güneye doğru gitmelerine izin verileceği cevabı verildi.⁷⁶

Kılıç Ali de şehirde çatışmaların başlaması sonrası, 23 Ocak 1920 günü Pazarcık'tan Maraş şehir merkezine geldi. Şehir halkına yayınladığı bir bildiri ile Fransızlarla muharebenin başladığını duyurdu. Maraş şehir merkezinde başlayan çatışmalar sonrası, bölgede teşkil edilen Kuva-yı Milliye birlikleri çevreden Maraş'a takviye edildi, Fransız birliklerinin girişine müsaade etmemek için yol güzergâhlarını tuttu. Pazarcık bölgesindeki Kuva-yı Milliye birlikleri de Maraş'a nakledilmeye başlandı. Pazarcık Jandarma Komutanı Teğmen Ramazan Bey de Kılıç Ali'nin emrine girerek Maraş savunmasına dâhil oldu. Gelen destek birlikleriyle birlikte Kuva-yı Milliye Maraş'ta kısa sürede önemli başarılar elde etti. Maraş'ta Kuva-yı Milliye güçleri ile Fransız ordusu ve Ermeniler arasındaki çatışmalar 11 Şubat gününe kadar devam etti. Maraş'ta kazanılan başarı sonrası Kılıç Ali, Urfa Kuva-yı Milliye Kumandanlığına çektiği telgrafla, Fransızlarla Ermenilerin Antep-Maraş tarafına geçişlerine engel olunmasını istedi, Ayrıca Kılıç Ali bundan böyle kendi faaliyetleri ile birlikte civar bölgelerdeki Kuva-yı Milliye'nin aktivitelerini de Fransızların ağırlıklarını koymaya çalıştıkları Antep'e yönlendirecekti. Kılıç Ali bölgedeki gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa'ya sürekli aktarıp, çalışmalarını Heyet-i Temsiliye ile irtibat halinde yürütürken Mustafa Kemal Paşa da Halep de dâhil olmak üzere bölge ile ilgili yürüttüğü tüm çalışmalarını Kılıç Ali üzerinden hayata geçirmekteydi⁷⁷.

⁷⁶ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-6.

⁷⁷ Güllü, a.g.m. s. 497.

Fransızlar karşılarında büyük bir askeri birlik görmediklerinden teslim olmaya cesaret edemediler. Şehir içinde silahlı çatışma aralıklarla devam ettiğinden çarşı, pazar ve sokaklarda hareket etmek güçleşti⁷⁸.

Türkler ile Ermeniler ve Fransızların Maraş'ta birlikte yaşama ümidi kalmadı. Bunun üzerine şehirde kanlı bir mücadele başladı ve taraflar birbirlerini yok etmek için bütün güçlerini kullandılar. Ermeniler, Fransızları teşvik ederek top ve makineli tüfek atışlarıyla Türk evlerinin yıkılmasına sebep oldular⁷⁹.

Fransızlar harbin birinci günü Elbistan yoluna hâkim olmak amacıyla Kışla'nın batısındaki Yumurta Tepesi'ne ve doğusundaki Alışekisi'ne ve şehrin batısındaki Mercimek Tepesi'ne ellişer kişilik müfrezeler gönderdi. Bu şehre hâkim yerleri tahkime başladı. Harbin ikinci gecesi Bertiz Kolu, Ahır Dağı'nın arkasından batıya doğru yürüyerek gece yarısı Yumurta Tepe'nin kuzey doğusunda bulunan Sulutarla'yı ve Kışla'nın kuzeyindeki Taşocağı'na hakim bulunan Kandil sırtlarını işgal ederek sabahleyin taarruza başladı. Bertiz kolu, Kışla'nın kuzeyindeki Taşocağı'ndan ve Yumurta Tepe'de bulunan düşman müfrezeleriyle karşılaştı. Kışla'nın kuzeyindeki meydanlıkta düşman hayvanları toplu bir halde görülünce şiddetle ateş edildi. Yapılan ateş sonunda bu hayvanların birçoğu telef oldu ve birçoğu da başıboş olarak Kışla civarında bulunan mahallelere kaçtı.

Bertiz Kolu, Çaylak sırtlarında zayıf ve dağınık şekilde bulunuyordu. Buna karşılık Fransız kuvvetleri, Kırkgöz üzerinde, Taşocağı ile Yumurta Tepesi'nde tahkimat yaparak ağır ve hafif makineli tüfeklerle ateşe başladı. Ayrıca ağır bomba ateşi ile makineli tüfek ateşini takviye etti. Düşman mevzileri iyi tahkim etmiş olduğundan etkili bir şekilde ateş devam etti. Türk çeteleri yaptığı birkaç taarruzda, düşmanın yaptığı ağır bomba ve makineli tüfek ateşi nedeniyle başarısız oldu. Boş yere kayıp vereceğini düşünen Türk müfrezesi, taarruza devam

⁷⁸ **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-7.

⁷⁹ "The 22 Days of Marsh..." **The Armenian Review**, 31 (Spring 1977-1978) s.67.

etmekten vazgeçti. Aslında Bertiz Kolu, Elbistan ve Göksun yollarını korumak ve düşmanı mümkün mertebe taciz etmek ve oyalamakla görevlendirilmişti.

Şehrin güneyinden gelen Türkoğlu Mustafa Çavuş'un kumandasında bulunan müfreze ile Maraş'ın Nahirönü ve Karamanlı Mahallelerinden gelen müfrezeler birleşerek Mercimek Tepesi'nde bulunan düşman askerlerine karşı taarruz ettiler. Bu taarruz neticesinde Fransızların Mercimek Tepesi'nde bulunan kırk kişilik kuvveti tamamen imha edildi.

Maraş Kalesi'nin batısında bulunan Şekerdere Mahallesi'nde çok miktarda Ermeni oturuyordu. Oturanların çoğu Ermeni olan bu mahallede bulunan bir Ermeni Okulu ile iki kiliseye, Fransız ve Ermeni kuvvetleri saklanmıştı. Savaş sırasında ortaya koyduğu kahramanlığıyla tanınan Evliya Efendi'nin yardım ve gayretiyle burada saklanan düşman kuvvetleri üç beş gün içinde yok edildi. Türklerin birlik ve beraberlik içinde ve plan dâhilinde yaptıkları taarruzlar sonucunda şehrin bu kısmı düşman askerlerinden tamamen temizlendi⁸⁰. Bundan sonra Evliya Efendi, maiyetindekileri yanına alarak Türkoğlu Mustafa ve Yusuf Çavuş ile birlikte şehrin güney batısında ve hâkim yerde bulunan Tekke Mahallesi'ndeki Büyük Kilise'ye taarruz etti. Kilisede toplu halde bulunan 400'den fazla Fransız ve Ermeni kuvvetleri kuşatıldı. Baskıya daha fazla dayanamayan düşman kuvvetleri etkisiz hale getirildi. Bu kuşatma sırasında kiliseden atılan kurşun ile Yusuf Çavuş şehit düştü. Çarpışma sırasında kilise alev aldı ve kilise içinde bulunan Fransız ve Ermeni kuvvetlerinin çoğu yandı.

Maraş içinde silahlı çatışma devam ederken Kılıç Ali Bey, 25 Ocak 1920'de Pazarcık'tan 400 kişiden oluşan kuvvetle Maraş'a geldi. Şehrin güney doğusunda bulunan Alman çiftliğine taarruz etti⁸¹. Çiftlikte bulunan seksen kişilik Fransız kuvvetini tamamen etkisiz hale getirdi.

⁸⁰ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-7.

⁸¹ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-8.

Kılıç Ali Bey'in kumandasındaki kuvvetler şehrin doğu tarafını denetim altına alarak buraya konuşlandı. Kılıç Ali bir taraftan Alman Eytemhanesi'ni, diğer koldan da birçok Ermeni'nin oturduğu Kuyucak Mahallesi'ni kuşattı. Bu mahallede Ermenilerin zengin ve ileri gelenlerinden meşhur Hırlakyan'ın evi vardı. Burası kışla gibi tahkim edilmişti. Ayrıca Hırlakyan'ın evi, Fransız ve Ermeni fedailerinin dayanma noktası tayin edilmişti. Ermeni kuvvetleri Hırlakyan'ın evinde silahlandırılıp beslendiğinden burayı karargâh edinmişlerdi. Bu fesat yuvasını dağıtmak amacıyla Kılıç Ali Bey, maiyetindeki Milli Kuvvetlerle beraber taarruz etti. Taarruzda başarılı olan Kılıç Ali Bey kuvvetleri, birkaç gün içinde Alman Eytemhanesi dışındaki şehrin doğusunda bulunan yerlerin tamamını düşmandan temizledi.

Harbin on ikinci günü olan 2 Şubat 1920'de Göksun'dan gelen Yörük Selim kumandasında bulunan 80 süvari ve 120 piyadeden oluşan birlik, Sulutarla'ya gelerek burada karargâh kurdu. O sırada yanlarında iki ağır makineli tüfek bulunan Mülazım Ahmet Hamdi ile Yüzbaşı Kâmil kumandasındaki askerler Elbistan'dan geldiler. Bunlar, Bertiz kuvvetleriyle birlikte hareket ettiler ve Yörük Selim Bey'in birliklerine katılarak savaşa katıldılar. Yörük Selim Bey, ağır makineli tüfeklerin korumasında Sulutarla istikametinden Yumurta Tepe'ye bir taarruzda bulundu. Ancak Kışla-Kırkgöz-Taşocağı-Yumurta Tepesi mevzilerinden yapılan Fransız ateşleri karşısında olumlu bir sonuç alınamadı. Bu sırada Yüzbaşı Tevfik kumandasında iki mantelli top getirildi. Ancak bu toplar iyi çalışmadığı gibi mermisi de azdı. Nitekim bu top ilk ateşte arızalandı. Düşmanın güçlü altı dağ topunun ateşi karşısında hiç bir etkisi olmadı. Mantelli toplardan bir tanesi daha sonra Kılıç Ali Bey'in isteği üzerine gönderildi. Bu topla Alman Eytemhanesi'ne karşı birkaç mermi atıldı ise de bir netice alınamadı. Çünkü arızalı olan bu topun tahrip tesiri çok azdı.

Güneydeki Fransız kuvvetleri harbin başından sonuna kadar Maraş'ın durumundan haber alamadı. Fransızların İslâhiye ve Antep güzergâhından gönderdikleri çeşitli müfrezeler de Maraş'a ulaşmadı. Bu birlikler yollarda Mili Kuvvetlerin saldırıları sonucu yok edildi. Bunu

anlayan ve Milli Kuvvetleri etkisiz hale getirmek isteyen Fransızlar güneyden uçak gönderdiler. Bu uçak Maraş üzerinde birkaç defa döndükten sonra kışla üzerine birçok kâğıt attı. Bu kâğıtlardan birkaç tanesi de Maraşlıların eline geçti. Kâğıtta piyade ve topçu cephanelerine ihtiyaç olup olmadığı, erzak durumu, mücadeleye devam edilip edilmeyeceği, geri çekilme fikrinin olup olmadığı, hangi cephelerin zayıf olduğu ve nerelerden irtibat kurulabileceği gibi cevaplanması gereken sorular yazılıydı⁸². Uçakta bulunanlar, Fransızların işaretleriyle bu sorulara cevap almış olacak ki bir müddet sonra İslâhiye istikametine gitti

Bunun üzerine Türkoğlu'nda bulunan küçük birlikleri güçlendirmek amacıyla Yörük Selim Bey'in emrindeki kuvvetler güneye gönderildi. Bu birlik, Aksu Köprüsü'nü geçer geçmez düşmanın güneyden gelen ve Miralay Normand'ın kumandasında bulunan bir tabur piyade, 7,5'luk bir batarya, fazla miktarda cephane ve nakliye kollarından oluşan bir kuvvetle karşılaştı. Derhal küçük tüfeklerle de olsa çatışmaya girdi. Silahların yetersizliğinden ve çatışmanın şiddetinden Aksu Köprüsü'nü tahrip etmeye vakit bulamadan geri çekilmeye mecbur oldu.

Normand kumandasındaki düşman kuvvetleri Maraş'a beş kilometre mesafede ve Türkoğlu yolu üzerinde Karataşlık denilen yere geldi ve burayı tahkim etti. Askerlerinin dinlenmesi için geceyi geçirdi. Ertesi günü top ve makineli silahların ateşi altında üç koldan şehre doğru taarruza başladı. Bunu gören Kılıç Ali Bey, emrinde bulunan kuvvetin bir kısmı ile Mülâzım İhsan'ı ve yanında bulunan Hawkins tüfeğini Maraş'ın Antep yolu üzerinde bulunan mezarlıkta açtırmış olduğu hendeklere yerleştirdi.

Milli Kuvvetler birkaç günden beri çarşıda bulunan düşmanı sıkıştırarak bunları uzaklaştırmaya çalışıyordu. Düşmanı etkisiz hale getirmek için Sulutarla'da bulunan ağır makineli tüfek kullanıldı. Nor-

⁸² **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-9.

mand'ın komutasındaki düşman kuvvetlerinin Karataşlık'a yerleştiğini gören Mülazım Ahmet Hamdi, komutasında bulunanları ve makineli tüfeği alarak şehrin güneyindeki Nahirönü Mahallesi'ne geçti. Bu mahallede bulunan, ovaya ve çarşıya hâkim yerde olan Yeni-cami'ye yerleşti. Aldığı tedbirler ve karşı savunma ile Fransız askerlerini durdurmada başarılı oldu. Düşmanın sol kolunu durdurmak amacıyla Mercimektepe'den taarruz edildi. Güneyden gelen düşman taarruzunu Mercimektepe'de durduracak yeterli kuvvet yoktu. Bu cephede düşmanı durdurmak için Elbistan'dan gönderilen ayrı bir kolun ulaşması bekleniyordu. Düşmanın Karataş'ta istirahatle geçirdiği günün akşamı Elbistan'dan gönderilen kuvvet geldi. Ancak havanın çok soğuk, birliktekilerin yorgun ve araziye yabancı olmaları, çok az zamanın bulunması ve vasıtaların azlığı nedeniyle Milli Kuvvetler olumsuz yönde etkilendiler. Bu sebeple Mercimektepe'nin batısında bulunan Sünbüllüile Ağcalı Tepeleri Milli Kuvvetler tarafından tutularak tahkim edilemedi. Düşman birliklerinin sol kolu, ertesi günü bu güzergâhtan yürüyerek taarruz ettiler. Birkaç saat sonra Sünbüllü ve Ağcalı Tepelerini işgal eden Fransız askerleri buraya yerleşti.⁸³

Normand kumandasındaki Fransız birlikler Mercimek tepeyi alınca buradan mahalleleri top ateşine tutarak ağır kayıplar verdirdi⁸⁴. Bunun üzerine halk arasında yılgınlık ortaya çıktı. Birçok ev halkı güvenlik için şehirden ayrılarak komşu yerleşim yerlerine gitti. Ermeniler bu fırsattan faydalanarak Türk evlerini yağmaladılar ve bazı Müslümanları da şehit ettiler⁸⁵. Gelişmeleri aleyhlerine gören şehrin ileri gelenleri Dr. Mustafa'yı düşmanla görüşüp ve anlaşmak için buluşmaya zorladılar. Fakat Milli Kuvvetler tavizsiz bir şekilde Fransızlarla mücadeleye devam etti⁸⁶. 10 Şubat akşamı Dr. Mustafa, Amerikalı Dr. Wilson ve Fransız subaylar Alman Hastanesi'nde barış için toplandılar. Aralarında uzun müzakereler yapıldıktan sonra Albay Thibault, Dr.

⁸³ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-10.

⁸⁴ Kerr, a.g.e., s. 148.

⁸⁵ Kerr, a.g.e., s. 154.

⁸⁶ Mehmet Yetişgin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, s. 71.

Mustafa'ya⁸⁷ ateşkes şartlarını belirten bir yazı verdi. Bu arada General Querette, maiyetindeki askerlerle birlikte Maraş'tan ayrılma hazırlıklarını yapıyordu⁸⁸.

Türkler Maraş'ın nasıl kurtulacağı hususunda planlar yaparken Fransızlar da geri çekilmeyi planlıyorlardı. Fransız yardım kuvvetleri komutanı Albay Normand, General Querette'ye barışın hemen sağlanmadığı takdirde geri çekilmeye dair General Dufieux'un emrini iletmişti. Çünkü Fransız askeri imkânları ve Maraş garnizonunun yeniden ikmal ve iâşesini yetersiz olması derhal bir karar alınmasını gerektiriyordu. Bu sebeple Maraş'ı şimdi terk edip yiyecek ve cephane sağlandıktan sonra geri gelmek, yeni bir ikmal yapmaktan daha kolaydı. General Querette Albay Normand'dan geri çekilmek için 10 Şubat'a kadar beklenmesini rica etti. Mümkün olan en son sınırdaki bu idi. Şiddetli soğuğa rağmen Fransız askerleri yarım öğünle besleniyorlardı. Hayvanlar için artık bir şey kalmamıştı. Katır ve atlara ancak birer kilogramlık un verilebiliyordu. Kar etrafı kapladığından hayvanların otlardan beslenmesi imkânı yoktu. 9 Şubat gecesi saat 21'e doğru Fransız komuta karargâhında General Querette ile Albay Normand buluşup durumu görüştüler. General Querette Türk kuvvetlerinin bir kısmının dağılıp şehri terk ettiğini ileri sürerek bir süre daha kalmak istedi ise de Albay Normand, durumun ciddiyetini anlayıp çekilme kararı verdi. General Querette bu görüşe katılmak zorunda kaldı ve şehri 10 Şubat gecesi boşaltma kararı aldı. Fransızlar şehri terk etme hazırlıklarına götüremeyecekleri ağırlıkları yakmak, top ve makineli tüfeklerini tahrip etmekle başladılar. 11 Şubat 1920 tarihinde gece yarısından itibaren soğuk ve yoğun kar yağışı altında yiyeceksiz İslâhiye yönünde çekilmeye başladılar. 12 Şubat günü Türkoğlu ve 13 Şubat günü de

⁸⁷ Dr. Mustafa, Alman Hastanesi'nden dışarı çıktıktan sonra elinde barış bayrağı ve yanında barış metnini taşıyan suikast sonucu alınandan aldığı iki kurşun ile şehit edildi. Boş olarak bulunan kovanların biri Fransız diğeri ise Türk silahlarına ait olduğu tespit edildi. Boş kovanın ait olduğu bu silahın savaş sırasında Ermeniler tarafından Türklere alındığı tahmin edilmektedir. Dr. Mustafa'yı Ermeniler suikastla öldürmüştür. Sebebi ise Ermeniler, Fransızların Maraş'tan çekileceği haberinin kamuoyunda yayılmasını istememeleridir. Çünkü barış bayrağı ve anlaşma metni Dr. Mustafa'da bulunuyordu.

⁸⁸ Kerr, a.g.e., s.169.

Belpınar'dan hareketle kademeli olarak Maraş'ı terk ettiler⁸⁹. Ancak çekilen Fransız kuvvetleri serbest bırakılmadı, İslahiye'ye kadar takip edildiler. Maraş'ı boşaltma kararı Fransız komutanlar arasında büyük çaplı tartışma konusu oldu. Fransızların Orta Doğu Orduları Başkomutanı ve Beyrut Yüksek Komiseri General Gouraud, General Querett'i, "şartlar bunu gerektirmezken teslim olmakla ve bunun sonucunda durumun kötüleşmesine yol açmakla" suçladı⁹⁰. Maraş'a yeni gelen Normand'ın komutasındaki Fransız taburu, şehrin içinde bulunan Fransız kuvvetleri ve Ermeni lejyonları ile irtibat kurdu. Bu irtibat neticesinde Maraş, 48 saat süresince bombalandı⁹¹.

Şehirden ayrılma hazırlıklarını tamamlayan Fransızlar, kendilerini kimsenin izlememesini istediler. Buna rağmen 3400 Ermeni, Fransızlarla birlikte gitti⁹². Fransızlar çekilme kararını gizli tutarak Ermenilerin kendileriyle birlikte kaçmasını istemediler. Gerekçe olarak kalabalık bir şekilde kaçarlarsa Türklerin takip ederek öldürülebileceklerini ileri sürdüler. Rus Albay Simonoff'un isteği üzerine, bir kilometre geriden Ermeni askerlerin Fransız askerlerini takip etmelerine izin verildi⁹³. Fransız kuvvetleri 11 Şubat'ı 12 Şubat'a bağlayan gece kışlayı tamamen yaktı⁹⁴. Ağır ateş altında kalan şehrin boşluğundan yararlanan Fransız askerleri hemen ricat etti. Fransız askerleri Maraş'tan çekilirken onları takip eden sivil Ermenilerin bir kısmı -15 derece soğuk, kar ve fırtınalar içinde öldüler.

Fransızların başarısız olma nedenleri şunlardı. Maraş'ın İngiliz işgali sırasında Fransız düşmanlığı propagandasının yapılması, İngilizlerin Arap milliyetçilerini silahlandırmaları ve Türklerin silahlanmasına engel olmamalarıydı. Hatta bu geri çekilmeye Rusya da çok etkili

⁸⁹ Ahmet Eyicil, **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, Ankara, 2008, s.431; Altınanıt, **a.g.e.**, s. 199.

⁹⁰ Rezzan, a.g.m., s. 227; Günay, a.g.m., s. 60.

⁹¹ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-11.

⁹² The 22 Days of Marsh..., 31, s.57-58; Kerr, **a.g.e.**,s196; Yetişgin, a.g.m., s.73.

⁹³ Kerr, **a.g.e.**, s.165-166.

⁹⁴ Yetişgin, a.g.m., s.74; Kerr, **a.g.e.**, s.188.

oldu. ⁹⁵ Diğer bir neden ise Fransız birlikleri arasında Ermeni taburlarını bulunması idi. Halkın ayaklanmasına neden oldu. Çünkü Türkler ile Ermeniler arasında derinlere dayanan kin ve düşmanlıklar vardı. Ermeniler öç alma duygusuyla hareket ediyorlardı. İşte bu gelişmeler Maraş halkın ayaklanmasına neden oldu. ⁹⁶ Kaçmaya fırsat bulamayan Katolik Kiliselerinde ve Alman Eytemhanesi'nde mahsur bulunan Fransız ve Ermeniler, 17 Şubat 1920 tarihinde bayrak çekerek teslim oldular. Ermeniler. Sonuçta Ermeni Katolik Kilisesi'ne toplanan silahlı Ermeniler, Amerikalıların arabuluculuğuyla teslim olmak zorunda kaldılar. Bu sırada Maraş'ta Süleymanlı Askerlik Şube Reisi Binbaşı Cemil'in başkanlığında sıkıyönetim kuruldu ⁹⁷. Birkaç gün sonra Maraş'ta hükümet idareyi yürütmeye başladığından sıkıyönetim kaldırıldı ve yargılama işleri adliyeye sevk edildi. Fransızlar geri çekilirken tüccarların kapalı çarşıda bulunan kasalarını ve birçok kıymetli eşyalarını tamamen alarak götürdü ⁹⁸.

Amerikan Uluslararası Genç Adamın Hıristiyan Örgütü, Maraş, Halep, Antep ve Konya gibi yerlere şubeler açarak buralarda bulunan Ermenilere yardım etti. Maraş şubesi sorumlusu Frank Johnson ve örgütün genel sekreteri James Perry, Antep'ten Maraş'a dönerlerken 13 Şubat 1920'de yapılan bir saldırıda öldürüldü ⁹⁹.

Sonuç

Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Maraş'ın İngiliz ve Fransız işgali karşısında savunmak için gerekli tedbirleri aldı. Şehirde direniş için Kuva-yı Milliye teşkilatını kurdurdu. Gelişmeleri takip için Maraş, Maksutlu, Elbistan ve Sivas arasında telgraf sistemini kurdurarak iletişimi sağladı. Maraş'ta direnişin başladığında Mustafa Kemal

⁹⁵ Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Ankara, 1975, s. 124.

⁹⁶ Akyüz, **a.g.e.**, s.125.

⁹⁷ **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-11.,s Kerr, **a.g.e.**, s. 155-156; Yetişgin, a.g.m., s.75.

⁹⁸ **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-8.

⁹⁹ Kerr, **a.g.e.**, s. 203-204; Yetişgin, a.g.m., s.77.

Paşa Suriye’de bulunan Arap direniş kuvvetleri ile Türk direniş gücünün birlikte hareket ederek Fransızları iki ateş arasına alıp ezebileceğini düşünüyordu. Nitekim Mustafa Kemal’in görevlendirdiği kişiler Suriye’deki Arap yetkililerle yakınlık kurdu, güçlü propaganda ile Halep yöresinde bu iş birliği fikri taraftar kazandı. Bu cephedeki savaşlar ve Türk direnişi Fransa’ya şiddetle sarstı ve Suriye mandasını tehlikeye soktu. Sonuçta Türkler bölgenin önemli şehirlerinden biri olan Maraş’ı Fransızlardan geri almayı başardı. Güney bölgesinde direniş, verilen mücadele, vatanseverlik ve Türklük duygusuna dayanıyordu. Bu direnişte sadece erkekler değil, çocuk yaştaki gençler, kadınlar da savaştı.

Maraş’ın düşmana ve işgalci güçlere karşı direnişi Türk Millî Mücadelesinin ilk zaferiyle sonuçlandı. Bu zafer, İtilaf Devletleri’nin en önemlilerinden biri olan Fransızlara karşı kazanıldığı için özel bir önemi vardı. Öte yandan İtilaf Devletleri, henüz Osmanlı Devleti ile imzalayacakları barış antlaşmasının metnini hazırlayamamışlardı. Barış taslağını görüşmek üzere Londra’da toplanmışlardı. İşte böyle bir zamanda Maraş’tan gelen Fransızların yenildiği haberi, bütün planlarını alt üst etti ve Londra Konferansı bir karar alamadan dağıldı. Maraş’ın kurtuluşu, Antep, Urfa ve Adana gibi Fransız işgali altındaki diğer bölgelerin de kurtulacağı umudunu ve cesaretini artırdı. Öte yandan Ermenilerin Kilikya Ermeni Devleti kurma hayalleri tamamen suya düştü.

Fransızlarla 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara İtilafnamesi sonucu Fransızlar bölgeyi Türklere bırakınca Ermenilerin bağımsız devlet kurma umudu söndü. Maraş’ta bulunan Ermenilerden bazıları Suriye, Lübnan ve bir kısmı da yabancı ülkelere göç etti. Bazı Ermeniler de Anadolu’da bağımsız devlet olma umutlarını kaybederek Batı Anadolu’yu işgal altında tutan Yunanlıların zafer kazanmasına bel bağladı. Ermeniler, Rumlarla iş birliği yapıp var güçleriyle Yunan ordusuna destek olmak için Anadolu’ya göç etmeye başladı. Bu amaçlarına ulaşmak isteyen Ermeniler Maraş, Mersin ve Beyrut’a geldi. Hatta İstanbul

bul'dan İzmir'e göçen Ermeniler vardı. Maraş'ın Protestan lideri Ermeni Papaz Hartunian da Rumlara yardım için İzmir'e gitti. Dolayısıyla 1920 yılının yaz aylarında Anadolu'nun güneyinden batısına büyük bir Ermeni göç hareketi başladı. Mersin Limanı bu hareketliğin ana merkezlerinden biri oldu. Zira hem Yunan ordusuna katılmak isteyenlerin hem de İzmir Limanı'ndan Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmek isteyenlerin ilk çıkış yeri Mersin limanıydı.

Maraş ve Güney Anadolu'dan mağlup olarak ayrılan Ermeni lejyonları Batı Anadolu'yu işgal eden Rumlara yardım etmeye gittiler. Ermenilerin Rumlara yardımı, onların Türkler karşısında hezimete uğramalarını önleyemedi. Dolayısı ile Ermenilerin, Rumlara bağladıkları ümitleri de söndü. Bu gelişmeler Ermenilerin Anadolu'da beraber yaşadıkları Türklere karşı ne kadar kindar ve acımasız davrandığını göstermektedir.

Kaynakça

Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

----- “Maraş’ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk’ün Rolü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1987, sayı 10, cilt v, ss. 225-231.

Akgün, Seçil, “Amerikan Kaynaklarında Kurtuluş Savaşı Başında Ermenilerle İlgili Gelişmeler” **Ermeni Araştırmaları**, 2015, sayı 50, ss. 13-86.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975.

Altınanıt, Hasan İzzet, **İşgal, Millî Mücadelede Güney Cephesi**, Babil Kültür Yayın, İstanbul, 2016.

Ali Sezai Bey’in Yayınlanmamış Notları, s.1. Notların aslı Kahramanmaraş’ta Yaşar Alpaslan’ın Arşivi’nde, fotokopileri özel arşivimizde bulunmaktadır.

Aslan Bey’in yayımlanmamış notları, bu notlar özel arşivimizde bulunmaktadır.

Mustafa Zülkadiroğlu’nun yayımlanmamış notları, bu notlar özel arşivimizde bulunmaktadır.

ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2.

ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-1.

ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-2.

ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-3.

ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-4.

ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-6.

- ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-6.
- ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-7.
- ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-8.
- ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-9.
- ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-10.
- ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-11.
- ATASE**, no: 1/105, Dosya no: 4, Kılıf 256, Fihrist: 49.
- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi 1/1**, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1995, ss. 326.
- Baykara, Tuncer, **Milli Mücadele**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- BOA**, Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri 1920-1922 (OBEFİ), C. 1-3, Ankara, 2004.
- Eyicil, Ahmet, **Siyasi Tarih 1789-1939**, Altınordu Yayınları, Ankara, 2020.
- **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, Gün Yayınları, Ankara, 2008.
- **Yakın Çağda Kahramanmaraş**, Kahramanmaraş, Ukde Kitaplığı, Kahramanmaraş, 2009.
- Gothard Jaeschke, Türkçe'ye çeviren: Cemal Köprülü, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Gönen, Cengiz, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yayınları, Ankara, 2005.

- Güllü, Ramazan Erhan, “Millî Mücadele’de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey’in Faaliyetleri”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 16, Sayı 2, 2017, ss. 490-507.
- Günay, Nejla, “Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş’ın Kahramanlığı”, **Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology**, 29, ‘Millî Mücadele’ Özel Sayısı (2019), ss. 47-74.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 2, Ankara, 1988.
- Karadağ, Hüsamettin, **İstiklal Savaşında Maraş**, Ata Çelebi Basımevi, Mersin, 1943.
- Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- Kocatürk, Utkan, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri**, Hazırlayanlar: Zeki Güner, Orhan Kabataş, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yayınları sayı 38, Ankara, 1990.
- Özkaya, Yücel, “Mustafa Kemal Paşa Anadolu’da”, **Millî Mücadele Tarihi, Makaleler**, Atatürk araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- Pamuk, Bilgehan, **Antep Savunması**, IQ Kültü Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Staney, E. Kerr, **The Lions of Marash**, Albany 1973, ss. 318
- Şıvgın, Hale, “Mustafa Kemal’in Maraş’ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1988, Sayı 11, Cilt IV, ss. 481-494.
- Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara, 1992.
- TİTEA**, kutu no: 22, belge no: 16.
- TİTEA**, kutu no: 22, belge no: 19.

“The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.- Feb. 1920”, **The Armenian Review**, Vol. 31, (spring 1978), ss. 47-69.

Umar, Ömer Osman, **Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

Ünalp, Rezzan, “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması” **Akademik Bakış**, Cilt 11, Sayı 22, Yaz 2018, ss. 205-235.

Yavuz, Bilge, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yetişgin, Mehmet, “Ermenilerin Maraş’tan Ayrılmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58.

İSTİKLALE GİDEN SÜREÇTE MARAŞ'TA YAŞANANLAR

İbrahim SOLAK* - Sebiha ÇOMRUK**

Giriş

1914 tarihi, Dünya tarihi açısından çok önemli bir olaya şahitlik etti ve tarihe Birinci Dünya Savaşı olarak geçen olay meydana geldi. Dünya devletleri kendi aralarında çeşitli bloklara (İtilaf ve İttifak Devletleri) ayrıldı. Osmanlı Devleti gelişen olaylar neticesinde İttifak devletlerinden Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdi.

Birinci Dünya Savaşı sürerken itilaf devletleri kendi aralarında Osmanlı topraklarını paylaşmak için gizli anlaşmalar yaptılar. Savaşın uzaması sonucunda hem itilaf devletleri hem de ittifak devletleri ekonomik sıkıntılar yaşamaya başladı. Ekonomik sıkıntılar içinde olan Rusya'da 1917'de İhtilal çıkınca Osmanlı ve Rusya arasında Brest-Litovsk anlaşması yapıldı. Bazı devletler savaştan çekildi. İttifak devletlerinin yenilgiyi kabul etmesi üzerine 30 Ekim 1918'de Mondros Mü-tarekesi imzalanınca Osmanlı Devleti de savaştan çekilme kararı aldı. Kasım 1918'de savaş fiilen sona erdi. Savaştan sonra sıra barış antlaşmalarına geldi, ancak barış şartları konusunda müttefik devletler arasında fikir ayrılığı olunca savaşa sonradan dâhil olan Amerika'nın başkanı Woodrow Wilson'un belirttiği "Wilson İlkeleri" uygulanmaya çalışıldı. Bu ilkeler, kazanan devletlerin çıkarlarına ters düşüyordu. Bu nedenle yeniden 18 Ocak 1919'da Paris'te barış konferansı düzenlendi. Dört ay süren konferans sonunda barış koşulları belirlenerek anlaşmalar kazanan devletlerin istekleri doğrultusunda yapılmaya

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, email: isolak@edu.tr.

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, email: sebihacomruk@gmail.com.

başlandı. Bu anlaşmalardan en ağırı Sevr Barış Antlaşmasıydı. Mondros mütarekesiyle fiilen yıkılan Osmanlı Devleti, Sevr Barış Antlaşması kabul ettirilerek hukuken de bitirilmeye çalışılıyordu. Ancak Mondros mütarekesi sonrasında Osmanlı topraklarında işgaller başlayınca Mustafa Kemal önderliğinde 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan başlayarak tüm Anadolu'da Milli Mücadele başladı¹.

Milli Mücadele Yıllarında Maraş ve İngiliz İşgali

Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de kabul edildikten sonra mütarekenin kurallarına uymayan İngilizler, 3 Kasım'da Musul'u, 9 Kasım'da İskenderun'u işgal etti ve işgal hareketini Anadolu'nun güneyinde bulunan Antep ve Maraş vilayetlerinde devam ettirdi. Maraş, Antep ve Musul vilayetleri, gizli yapılan Sykes-Picot anlaşması gereği Fransızlara verilecekti, ancak Fransa Başbakanı Clemenceau, Musul'u İngilizlere verdiğini bildirdi. İngilizler, bölgenin coğrafi yapısı gereği kuzeyden gelebilecek saldırıları durdurmak için Maraş'ın dağlık bölgesini kullanmak adına Urfa, Maraş ve Antep'i de işgal ettiler². İngilizler Maraş'ta kendilerine bir Amerikan Koleji'ni karargâh seçtiler³ ve Abarabaşı Kilisesi, Ermeni ve Katolik kiliseleri ile Alman Çiftliği binalarına yerleştiler⁴.

İngilizlerin Maraş'ı İşgali Sırasında Yaşananlar

İngilizlerin Maraş'ı işgal için geleceğini duyan halk, Narlı yakınlarında bulunan Aksu köprüsünü yaktı⁵. Köprüyü yakılmış bulan İngilizler, Aksu nehri üzerinde geçebilecekleri bir köprü inşa ederek yollarına devam ettiler⁶. İngilizler engelleri aşarak Maraş'a geldiklerinde Ermeniler, Osmanlı Devleti topraklarında yüzyıllardır beraber yaşadığı halka sadakat göstermeyip, ellerinde bayraklarla sevinç çığlıkları

¹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 460-520.

² Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 5-7; Yaşar Akbıyık, "Milli Mücadele'de Güney Cephesi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 15, Ankara, 2002, s. 813.

³ Hüsameddin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş**, Ata Çelebi Basımevi, Mersin, 1943, s. 5.

⁴ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 9.

⁵ Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş, 1984, s. 17; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 8.

⁶ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 8.

ve “Yaşasın İngilizler, yaşasın Ermeniler, kahrolsun Türkler” sloganları ile İngilizleri karşıladılar⁷. Türk halkı ise bu durumu hüzün ve gözyaşı içinde karşıladı. Askerlerinin çoğunluğu Hintli askerlerden oluşan İngiliz ordusu, Uzunoluk'tan geçerek Kışla Caddesine doğru ilerledi. Kışla önünde Mülazım Teğmen Cemal'i askerlerine emir vermiş halde gören İngiliz kumandan, Ermenileri azarlayıp Amerikan kolejinin bulunduğu yere doğru yöneldi. Bu sıralarda bir İngiliz komutan nöbetçinin birine bahşiş vermek istedi ancak asker; “Ben istemem, Allah bana dinimi imanımı versin” diyerek bahşişi geri çevirdi. Sonunda İngilizler yukarıda bahsedilen Amerikan koleji karargâhına vardılar⁸.

Birinci Dünya Savaşı sırasında cephe ve cephe dışında genç yaşlı demeden masum insanlara eziyet ederek öldüren Ermeniler, zorunlu göçe tabi tutulmuşlardı. İngilizlerin Maraş'ı işgal ettiğini duyduklarında yerleştirildikleri yerlerden Maraş'a gelip yerleştiler. İngilizlerden ve sonrasında Fransızlardan aldıkları destek sayesinde Türk halkını tahrik etmekten kaçınmadılar. Ermenilerin, Maraş'taki nüfusu tehcirden önce 50.000'i bulurken bu rakamın 24.000'i zorunlu göçe tabi tutulmuş, İngiliz ve Fransızların işgali sırasında ise 16.000'i geri dönmüştü⁹. Köylere gidip gelen Ermeniler, ıssız yerlerde insanları öldürüp onları rencide edecek sözler sarf ettiler. Ermenilerin amacı, Maraş'ı içine alan bir Ermeni devleti kurmaktı¹⁰. Ermenilerin bu davranışları, Birinci Dünya Savaşı yıllarında zorunlu olarak yapılan tehcirin intikamı niteliğindedir. Bazı Ermeniler Türkleri mahkemeye vererek ücret karşılığında alınan menkul ve gayrimenkul mallarını iste-

⁷ Adil Bağdadlılar, **Uzunoluk İstiklal Harbinde Kahramanmaraş**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1976, s. 25; Özalp, **a.g.e.**, s. 17.; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 8.

⁸ Özalp, **a.g.e.**, s. 17; Hatice Başkan, **Türk Basımının Fransız İşgali Altındaki Maraş'ı İşlemesi (15 Eylül 1919-11 Şubat 1920)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006, s. 14-15.

⁹ Memet Yetişgin, “Maraş'ta Ermeni nüfusu: Osmanlı Son Dönemi Mütareke ve Mücadele Yılları”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S. 17, 1991, s. 8.

¹⁰ Hale Şıvgın, “Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV, S. II, Ankara 1988.; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 11.

dikleri gibi, konuyla ilgisi olmayan Türklerin eşyalarını ve hayvanlarını da Ermenilerden şahit göstererek elde etmeye çalıştılar¹¹. Bu haksız mal elde etme girişimleri sadece Ermenilerin yaptıkları ile kalmamış İngilizler de Türklerin hububat pazarı olan Arasa'ya giderek pazarlıksız ve bedeli ödenmemek suretiyle hububat gibi ürünleri haksız bir şekilde almışlar, bununla yetinmeyerek bazı depoların içini de boşaltmışlardı. Bu olaylar halk arasında yayılınca galeyana sebep olacağı düşünülerek belediye tarafından malları elinden alınanlara birer mazbata verilmiştir¹². Ermeniler, tehcir konusuyla ilgilenen Mutasarrıf Kemal Bey hakkında 49 adet şikâyet dilekçesi hazırladılar. Sivas'ta mutasarrıflık yapan Kemal Bey tutuklanarak mahkemeye çıkarıldı. Mahkeme gününde Kemal Bey'e dava açan Ermeniler huzura çıkmadıkları için Kemal Bey'in haksızlığa uğradığı anlaşıldı ve kefalet şartıyla serbest bırakıldı. Kemal Bey haricinde, Çavuş Eminzade Ali ve 22 kişi daha çeşitli suçlar isnat edilerek Divan-ı Harpte yargılandı. Daha sonra bu kişilerin suçsuz olduğu ortaya çıktı¹³. Birinci Dünya Savaşı öncesinde misyoner okullarında eğitim gören Ermeniler, İngilizlerin gelmesiyle yetiştirildikleri şuurla hareket etme imkânı buldular¹⁴.

Maraş 22 Şubat 1919'da İngilizler tarafından işgal edildiği zaman, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yıldırım Orduları lağvedildiği için İstanbul'a giden Mustafa Kemal, hâlâ İstanbul'da bulunuyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal, itilaf devletlerinin amaçlarını daha yakından tanıma şansı buldu. Maraş'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi Mustafa Kemal Paşa'yı derinden etkiledi. Mustafa Kemal Paşa, itilaf devletlerinin uyguladığı siyasete karşılık İstiklal için Millî Mücadele'yi Anadolu'da başlatmaya karar verdi¹⁵.

¹¹ Bağdadlılar, **a.g.e.**, s. 26-27.

¹² Bağdadlılar, **a.g.e.**, s. 33-34.

¹³ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 12.; Özalp, **a.g.e.**, s. 23; Karadağ, **a.g.e.**, s. 6; Bağdadlılar, **a.g.e.**, s. 31-32.

¹⁴ Özalp, **a.g.e.**, s. 18; Ayrıca Cumhuriyet ilan edilmeden önce Maraş'ta kurulmuş misyoner okullarının daha iyi anlaşılması için, bkz. Nejla Günay, "Cumhuriyet Öncesinde Maraş'ta Kurulmuş Yabancı Okullar", **Atatürk Araştırma Merkezi ATAM Dergisi**, 64-65-66, 2006, s. 387-414.

¹⁵ Ahmet Eyicil, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 16, S. 47, Temmuz 2000, s. 648; Mustafa Sıtkı Bilgin, "Millî Mücadele Döneminde Maraş'ta

Maraş işgal edilince şehir halkı doğal olarak huzursuzluk duydu. Bu durumun farkında olan İngiliz komutan Max Andriyo, Maraş ileri gelenlerini Amerikan kolejinde toplantıya davet etti. Maraş ileri gelenleri toplantıya gitmeden önce Maraş müftüsü ile görüştüler. Daha sonra beraber Amerikan kolejine gittiler. Bu toplantıda gayr-i Müslimler ve papazlar da hazır bulundu. Amerikalı bir tercüman vasıtasıyla gelenlere; “Maraş’ın içinde köylerinde ve kasabalarında bulunan Hristiyanlar hakkında şimdiye kadar Osmanlı Hükümeti ve İslam ahali tarafından yapılan tecavüzler sonucu nüfusça ve malca büyük hasarlara uğratılmışlardır. Bundan böyle Türklere gerekli nasihat ile icap edenlere tebliğde bulununuz. Türklerden hangisinde Ermenilerin emanet ve malları varsa vakit geçirmeden vermelidirler. Hiçbir ferdin şahsi hukukuna ve milliyesine müdahale ve dokunulmadan sükûnet içinde yaşamaları gereklidir...” dediler. Orada hazır bulunan Maraş ileri gelenleri söylenenlere fazla tepki gösteremediler. Ancak Ali Sezai Efendi bütün söylenenleri dinledikten sonra tercüman vasıtasıyla şu sözleri sarf etti:

“İngiliz Kumandanının Hindistan’daki memuriyetleri esnasında vrk ve mezhep ayırmadan, sakinlerin hukukunu ve özellikle İslamları diğer unsurlara karşı koruması sevindiricidir. Maraş’ta da tarafsız olarak asayişin temini hususunda tedbir alması takdir edilecek bir insanîyet görevidir. Adalet ve medeniyet tavrıdır. Bunu hürmetle karşılıyoruz. İngiltere Devleti medeniyetperver bir devlet olup, Osmanlı Devleti ile umumi harbe istemeyerek iştirak ettiği bilinmektedir. Gayr-i Müslimler hakkında Türklere isnat olunan tecavüzlerin aslı yoktur. Maraş’ta göze çarpmak ne kadar güzel köşk, paha biçilmez mal, kıymetli bağ bahçe, bakımlı arazi varsa çoğu Hristiyanların kullanımı altındadır. Onlara Osmanlı Devleti ve Türkler tecavüzlerde bulunmuş olsalardı, bugün onlar bu servet ve rahatlığa sahip olmayacakları gibi, harap evlerde oturmaları gerekirdi. Zira bu emlak ve malları, kendilerine Hz. Mesih indirmeyip, ancak hükümetin ve milletin lütufkâr muamelelerinden ileri geldiği şüphesizdir...”

Konuşmalar bittikten sonra İngiliz komutan Max Andriyo, Ali Sezai Efendinin söylediklerinin doğru olduğunu kabul ettiğini bildirdi ve onun hakkında “Katar’da bir deve kükrer” övgüsünde bulundu¹⁶.

İngilizler, bir yandan işgal faaliyetlerini devam ettirirken diğer yandan da bölgede Kürtçülük propagandası çıkartarak bölücülük faaliyetleri yapmaya çalışıyordu¹⁷. Ayrıca Türklerin gündüz vakti Antep’ten istenen silahları merkeplere odun misali yükleyerek sevk etmesine engel oldular. Ermenilerin şikâyeti ile silahlara el koyup Halep’e gönderdiler¹⁸. Henüz işgaller başlamadan Maraş dışında Adana mutasarrıfı Ata Bey, Adana Milletvekili Suphi Paşa, belediye başkanı Kadri Ramazanoğlu gibi önde gelen isimler ile birlikte Tarsus halkı ve Kilis halkı işgalleri protesto ettiler. Protestolar Anadolu ile sınırlı kalmamış Mekke, Medine ve Kudüs’ün yanı sıra İngiltere’deki Müslümanlar da tepki göstermişlerdi¹⁹. Bu tepkiler, Mustafa Kemal’in 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkmasıyla milli mücadeleye dönüştü. Mustafa Kemal’in “Bir milletin kaderini, o milletin azim ve kararlılığı belirleyecektir” sözü Türk milletini motive etmiştir.

İngiliz askerlerinin çoğunluğunun Hintlilerden olduğu yukarıda belirtilmişti. Hintli askerlerin çoğu Müslümandı. Bu sebeple Maraş halkına zarar vermemişler dolayısıyla İngilizlerin işgali sırasında Ermenilerin kötü davranışları dışında pek olumsuz bir olay yaşanmamıştı. İngilizlerin sekiz aylık Maraş işgalinde herhangi bir taşkınlık olmamasında Mısırlı Yüzbaşı Hasan Rifai’nin Müslümanlarla olan dos-

¹⁶ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 21-23.

¹⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Haz. Zeynep Korkmaz, **ATAM**, 2006, s. 86-87, 205; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 24; Cengiz Şavkılı-Tülay Aydın, “Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine Göre Güney Bölgesinde Yapılan İşgaller Sırasında Uygulanan Fransız ve İngiliz Stratejileri”, **Mondros Mütarekesi’nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı’nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu** 24-26 Ekim 2018 / Kahramanmaraş, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s. 623-652.

¹⁸ Karadağ, **a.g.e.**, s. 8; İlhan Yerlikaya, **Milli mücadelede Maraş**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1987, s. 19; Ayrıca; Bağdadlılar’ın eserinde bu silahların Halfeti’ye gönderildiği bilgisi bulunmaktadır. (Bkz. Bağdadlılar, **Uzunoluk**, s. 31); **Maraş Tarihi ve Folkloruyla İlgili 1932 Tarihli Defter**, İBB Atatürk Kıtaphı, D. No: 048023, s. 41-a.

¹⁹ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 35-38.

tane münasebetlerinin katkısı büyük oldu. 26 Ekim 1919'da 13. Kordulu komutanlığının gönderdiği talimatta Maraş, Antep ve Urfa'nın Fransızlar tarafından işgal edilmemesi için gayret gösterilmesi, işgal edilirse dahi Fransızların barındırılmaması için her türlü tedbirin alınması gerektiği bildirildi²⁰. Bu talimatın gönderilme nedeni İngilizler ile Fransızların aralarında anlaşarak Suriye Antlaşması adı altında İngilizlerin bölgeyi Fransızlara bırakacağı haberi idi. Bu antlaşma ile İngilizler 1 Kasım 1919'dan itibaren Musul karşılığında işgal ettiği bölgeleri boşaltacaktı²¹. İngilizlerin ayrılacağını duyan ve onlardan memnun olmayan Ermeniler, bu duruma çok sevindiler²². Fransızların geleceği haberini duyanlardan Hasan Fehmi Efendi, Ali Sezai Bey'den durumun ciddiyetini öğrenmesini istedi. Söylenenlerin doğruluğu öğrenilince, Mısırlı Hasan Rifai'den söz konusu işgal yerine İngilizlerin kalmaya devam etmesi için İngiliz işgal komutanlığına telgraf çekilmesi gerektiği tavsiyesini aldılar²³. Kararlaştırılarak yazılan telgraf, dönemin müftüsü Tevfik Emin Efendi tarafından günlerce hastalığı bahane edilerek imzalanmadı ancak o gelmeyince Ali Sezai Efendi tarafından imzalandı. Böylece telgraf bazı ihtilaflara rağmen şehrin ileri gelenleri tarafından imzalanarak gönderildi²⁴. İngilizler, anlaşma gereği Çukurova bölgesini Fransızlara bırakmak için geri çekildiler. İngilizler, bölgede yaşayan Türk halkını Fransız zulmüne terk etti²⁵.

Maraş'ın Fransızlar Tarafından İşgali Ve Yaşananlar

Mustafa Kemal Paşa, Fransızlar gelmeden gönderdiği telgraflarla Maraş'a halkını olası işgale karşı uyardı. İngilizler, Fransızlarla yapılan

²⁰ Eyicil, a.g.m., s. 649.

²¹ Akbıyık, a.g.e., s. 54.

²² Hasan İzzet Altınant, "Milli Mücadele Güney Cephesi Maraş", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu, C. III**, Kahramanmaraş, 2017, s. 39.

²³ Akbıyık, a.g.e., s. 65-66; Karadağ, a.g.e., s. 9.

²⁴ Erhan Alpaslan-Mehmet Abama, "Maraş Milli Mücadelesinde Din Adamları Bağlamında Ziyaizade (Dayızade) Hacı Mehmet Emin Efendi ve Maraş Milli Mücadelesine Katkıları", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu, C. II**, Kahramanmaraş 2017, s. 91.

²⁵ Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s. 39.

anlaşma gereği Maraş'tan çekilerek yerini Fransızlara bıraktı. Fransızlar tarafından Yüzbaşı Andre'ye Maraş işgali valiliği verildi. Andre, Maraş'ta bulunan yandaşlarına Eloğlu'na (Türkoğlu) kadar gelip kendisini karşılamalarını bildirdi. 150 kişilik kuvvet ile stratejik bakımdan oldukça önemli olan Türkoğlu üzerinden Maraş'a geçilecekti. Fransız kuvvetleri Maraş'a doğru ilerlerken, Türkoğlu'nun köyleri olan Şerefioğlu ve Çakıroğlu köylerine makineli tüfeklerle ateş açıldı. Türkoğlu'nu bir üs olarak kullanmak isteyen Fransızları, bölge halkı engellemeye çalıştı²⁶. Fransızlar, 29 Ekim 1919'da Yüzbaşı Jolie komutasında 100 kişilik öncü birliği, ardından 1000 Fransız, 500 Cezayirli ve 400 Ermeni'den oluşan askerleri ve Ermenilerin taşkınlığı eşliğinde Maraş'a girdi.

Gelişen bu olaylar üzerine Mustafa Kemal Paşa Maraş ve Antep halkını teşkilatlandırmak için Kılıç Ali'yi bölgeye gönderdi²⁷. Kılıç Ali önce Elbistan'a vardı orayı hareket merkezi için uygun görmediği için Pazarcık'a geçti. Kılıç Ali ve arkadaşları Pazarcık²⁸ ve Elbistan havalsinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini teşkil ederek mücadeleye başladılar. Mustafa Kemal, Maraş'ta gizli milisler sayesinde halkı Fransızlara karşı ayaklandırmaya çalıştı²⁹. Ancak Fransız işgalinin ilk günleri olan 31 Ekim 1919'da Fransızlardan cesaret alan Ermeniler, Maraş sokaklarına dağılarak Türklere hakaret etmeye ve taşkınlıklar yapmaya başladılar³⁰.

²⁶ İlyas Gökhan, "Milli Mücadele Dönemi'nde Türkoğlu Cephesi", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. III, Kahramanmaraş, 2017, s. 80-81.

²⁷ Hulûsi Turgut, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali Bey'in Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 83.

²⁸ Özalp, **a.g.e.**, s.43; Turgut, **a.g.e.**, s.88; Altınant, a.g.m., s. 40; Deniz Kurtboğan, "Maraş Milli Mücadelesinde Kılıç Ali Bey'in Rolü" **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. II, Kahramanmaraş, 2017, s. 156-157.

²⁹ Kılıç, a.g.m., s. 12-13.

³⁰ F. Rezzan Ünal- Levent Ünal, "Milli Mücadele Döneminde Fransız İşgali Karşısında Maraş Savunması, Ekim 1919'dan Şubat 1920'ye Kadar Sürede Yaşanan Önemli Olay ve Çarpışmalar", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. III, Kahramanmaraş 2017, s.136.

Sütçü İmam Olayı ve Sonrasında Yaşananlar

Ermenilerin yaptığı taşkınlıklara Fransızlar engel olmadılar. Maraş'ın ilk işgal günlerinde 31 Ekim 1919 günü, sarhoş bir Ermeni asker, o sıralarda hamamdan çıkan bir Türk kadınına “artık burası Türklerin değildir, Fransız memleketinde peçe ile gezilmez” diyerek saldırdı ve kadının peçesini yırttı³¹. Olayı kahvehaneden gören Türkler hemen Uzunoluk Hamamı yanına gelerek Ermenilere yollarına devam etmesi uyarısında bulundular. Ermeniler bu duruma silahla karşılık verdiler. Silahların kurşunlarına hedef olan Çakmakçı Sait yaralandı ve ardından Maraş Milli Mücadelesinin ilk şehidi oldu. O sıralarda Uzunoluk camiiinde müezzinlik yapan, asıl mesleği sütçülük olan, kayıtlara ise Sütçü İmam olarak geçen kişi silahını çekti ve Ermeni askerlere doğrularak ateş açtı, kadının peçesine el uzatan ermeni asker yere düştü, diğerleri ise kaçtı. Sütçü İmam bu olaydan sonra Bertiz'e doğru kaçtı. Fransızlar, bu olaydan sonra halkın elindeki silahları topladılar³². Bu olay, Uzunoluk caddesinde yaşandığı için Uzunoluk olayı olarak tarihi kayıtlara geçmiş olsa da Sütçü İmam'ın gösterdiği kahramanca davranış sebebiyle halk nazarında Sütçü İmam Olayı olarak bilinmektedir.

Ermeniler, olaydan bir gün sonra öldürülen arkadaşlarının intikamını almak için Sütçü İmam'ın dayıoğlu Tiyeklioğlu Kadir'i ellerini arkadan bağlayarak kulak ve burnunu kesip bütün azaları vücudundan ayrılmak suretiyle işkence ederek şehit ettiler³³. Bununla yetinmeyen Ermeniler, aynı gün Şeyhadil mevkiinde dolaşan üç kişiden biri olan Nasıroğlu Mehmet'in kafasını pala ile keserek öldürdüler. Bu olaydan sonra bir Ermeni, ezan okunurken, arkadaşına; “eşsek anırıyor, gitte torbasını başına geçir” dedi. Bunu duyan Demirci Ahmet, Ermeni'nin ağzını burnunu kırmak suretiyle darp etti. Fransız asker-

³¹ Özalp, a.g.e., s. 43-44; Akbıyık, a.g.e., s. 123-124; Bağdadlılar, a.g.e., s. 48; **Maraş Tarihi ve Folkloruyla İlgili 1932 Tarihli Defter**, s. 42-a.

³² Özalp, a.g.e., s. 43-44.

³³ Akbıyık, a.g.e., s. 128; Bağdadlılar, a.g.e., s. 49; **Maraş Tarihi ve Folkloruyla İlgili 1932 Tarihli Defter**, s. 45-a.

lerin müdahalesine rağmen bu olay engellenemedi. 2 Kasım'da olayları protesto amacıyla şehrin ileri gelenleri ve memurlar tarafından Antep Fransız komutanlığına telgraf çekildi. Telgrafta; Maraş'ın İngilizler tarafından sekiz ay işgal edildiği, ancak bu şekilde bir vakıya rastlanmadığı ve bunları yapanların da Fransızlar değil Ermeniler olduğu, ayrıntılı olarak anlatılır. İngiliz ve Fransız komutanların ortak imzasını taşıyan cevapta ise; memlekette asayiş sağlamaya ve adalet uygulamaya çalıştıklarını, Türklere dokunmayacaklarını, faciaya neden olan komutanın görevden alındığını, Fransızların bölgede bulunmasının işgal olarak görülmemesi, aksi olarak geliş amaçlarının Ermeni mezalimini durdurmak olduğu söylenir. Türklere karşı iyi görünmeye çalışan Fransızlar, 3 Kasım'da mühürlenmiş bir depoyu Türk elbisesi giydirdikleri Ermenilere taşıtırırken durum, görenler tarafından polis memuru Suphi Bey'e şikâyet edildi. Silah sevkini engelleyen polisi ayağından yaralayan Ermeniler, kaçarken önlerine çıkan Âşık Mustafa oğlu Ökkeş'i şehit ettiler. Olayın ardından kışlaya ait bir defterin incelenmesiyle silahların kışlaya ait olduğu anlaşıldı. Sekiz Kasım'da Maraş halkı, Antep Fransız komutanlığına yeniden protesto telgrafı gönderdiler³⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine³⁵ şifreli olarak gönderdiği emirnamelere,³⁶ Türk halkı gerektiği gibi cevap verdi. Tüm yurttaki işgallere karşı protesto mitingleri düzenlenmeye başladı. 8 Kasım'da Maraş'ın işgalini haber alan Kastamonu belediye reisi Tevfik Efendi ve Kastamonu halkını temsil edenler tarafından Nasrullah meydanında büyük bir protesto mitingi düzenlendi. 10 Kasım'da ise kadınlar ayrı bir miting düzenleyerek Maraş halkını maddi-manevi destekleyeceklerini bildirdiler ve bu işgalleri İngiltere ve İtalya kraliçelerine kadar telgraf aracılığı

³⁴ Özalp, a.g.e., s.45-49.

³⁵ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, ATAM, Ankara 2006, 119 Numaralı Protestoname, <https://atam.gov.tr/>, erişim tarihi: 02.02.2020.

³⁶ Şıvgın, a.g.m., s. 488.

ile duyurdular³⁷. Başka bir şehir Erzurum da Maraş, Antep ve Urfa'nın işgallerini protesto amacıyla, çekilen telgraflar 23 Kasım'da Albayrak gazetesinde, baş makale olarak yayınlandı. İşgal altında olan şehirler için destek mitingleri ve protesto amaçlı yayınların dışında Maraş, Urfa, Aydın, İzmir ve Adana şehirlerinin isimleri Erzurum'da bazı yer isimleri ile değiştirildi³⁸. Protestolar Maraş ve diğer illerde yapılmaya başlayınca, Fransızlar tarafından Yüzbaşı Andre, olayları takip etmesi için Maraş'a gönderildi. Yüzbaşı Andre'nin Maraş ileri gelenleri tarafından çağrıldığı söylentileri de yayılmaya başladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına Maraş mutasarrıflığına çektiği telgrafta; Yüzbaşı Andre'yi çağırınların kimler olduğunun araştırıldığını ve sorumluların cezalandırılacağını bildiriyordu. Ayrıca Maraş, Göksun, Süleymanlı ve Andırın ileri gelenlerini uyarak, her an işgali savunmaya hazır olmalarını da ekledi³⁹. Yüzbaşı Andre, 26 Kasım günü Maraş'a geldiğinde Ermenilerin sevinç çığlıkları ve tezahüratlarıyla karşılandı⁴⁰. Andre, Maraş'a vardıktan sonra kendisi için iki oda hazırlatılan hükümet binasının önünde Mutasarrıf Ata Bey ile konuşarak Türk bayrağının indirilmesini istedi. Ancak Ata Bey, bu durumu halk arasında galeyana sebep olacağını bildiği için engelledi.

Bayrak Olayı ve Sonrasında Yaşananlar

Yüzbaşı Andre, 27 Kasım Perşembe günü Maraş ileri gelenlerini Abdulkadir Paşa konağına davet etti. Maraş ileri gelenleri, toplantıya gitmelerinin millet ve memleket için zararlı olacağını düşünerek vazgeçtiler. Yüzbaşı Andre ise tercümanı Vahan, eski Osmanlı mebusla-

³⁷ Faruk Söylemez, "Maraş'ın Fransızlarca İşgalinin Açık-Söz Gazetesine yansımaları", **Uluslararası Cumhuriyet Döneminde Maraş Sempozyumu(15-16 Kasım 2013)**, Kahramanmaraş, 2014, s. 125-127.

³⁸ Yavuz Aslan, "Maraş'ın işgalinin Erzurum'daki Yankıları", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. II, Kahramanmaraş, 2017, s. 277, 282.

³⁹ Ahmet Eyicil, "Maraş Savunması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, Temmuz 2004. s. 97.

⁴⁰ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 132-134; **a.g.e.**, s. 11; **Maraş Tarihi ve Folkloruyla İlgili 1932 Tarihli Defter**, s. 42-a.

rından Agop Hırlakyan ve oğulları, tabur komutanı Çerkez Sıtkı, Yüzbaşı Mithat ve 25 kişi ile Kadir Paşa konağına gittiler. Maraş ileri gelenlerinden kimse toplantıya gelmedi. Andre bu duruma sinirlenip toplantıyı Cumartesi, belediye binasında yapılmak üzere erteledi. Aynı gün akşam Hırlakyan'ın evinde yemek tertip edildi. Yemeğin ardından Yüzbaşı Andre, davetliler arasında Hırlakyan ve ailesini onurlandırmak için torunu Helena'yı dansa kaldırmak istedi. Ancak Helena, "Türk Bayrağı'nın dalgalandığı yerde hâlâ kendimi esir hissediyorum. Ne Fransız ne de Ermeni bayrağının dalgalanmadığı bir şehirde sizinle dans edemem. Siz hâlâ kalesinde Türk bayrağı dalgalanan memlekette hâkim olduğunuzu mu düşünüyorsunuz?" diyerek Andre'nin teklifini reddetti. Yüzbaşı, bu durum üzerine kaleden bayrağın indirilmesini emretti. Kale burçlarından Türk bayrağının indirilmesinin ardından Helena, Andre'nin teklifini kabul etti. Kalede bulunan Türklerin sayısı az olduğu için olaya müdahale etmediler ancak olayı herkese duyurmaya çalıştılar. 28 Kasım Cuma sabahı halk uyandı-ğında kalede bayrak göremedi. Bunun üzerine Ali Sezai Bey, bunun ne anlama geldiğini sormak için mutasarrıf ile görüştü. Mutasarrıf, Fransız kuvvetlerinin bulunduğu yerde başka bir devletin bayrağının dalgalanamayacağı şeklinde açıklama yaptı⁴¹.

Kaleden bayrağın indiğini gören Kısakürek ailesinden Mehmet Ali Bey, ilerlemiş yaşına ve hastalığına rağmen bir beyanname yazıp oğlu ile Ulu Camii cemaatine gönderdi. Cuma namazı için camiye toplananlara bu beyanname okundu. Beyanname şu şekildeydi:

"Ey millet-i necibe-i Osmaniye! (Ey yüce Osmanlı milleti) Vaktine hazır ol. Bin üç yüz seneden beri Hazreti Allah'ı ve Peygamber-i Zışanını (en şanlı Peygamber) hizmetinle razı ettiğın bir din ölüyor. Yani ecdadının kanı pahasına fethettiğı bir kalenin burcu barusundaki (bayrak direğı) al sancağın bugün Fransızlar tarafından indirilip, yerine kendi bandıraları kondu. Şimdi acaba bunu yerine koyacak sende birkaç yüz İslam gayreti

⁴¹ Akbıyık, a.g.e., s. 136-137; Eyicil, a.g.m., s. 57-58; Özalp, a.g.e., s. 51-52; Altnant, a.g.m., s. 42; Yerlikaya, a.g.e., s. 38-39; Cengiz Şavklı, "Bayrak Olayı", **Kahramanmaraş Ansiklopedisi**, C. 2, Kahramanmaraş 2018, s. 123; Bağdadlılar, a.g.e., s. 58-59.

hiç mi yok? İğtişaş (coşkunluk) arzu etmeyelim. Yalnız pür vekâr (ağırbaşlılıkla) ve azamet olarak, ol al sancağımızı geri yerine koyalım. Tekrar kemâl-i mehabette yerlerimize avdet edelim. Korkma, korkma seni buradaki birkaç Fransız kuvveti kıramaz. Sen mütevekkilen Allah'a (Allah'a güvenerek) kendi mevcudiyetini gösterecek olursan değil birkaç Fransız kuvveti, hatta bütün Fransız milleti kıramaz. Buna emin ol!"⁴²

Camiye girenler, ezan okunduktan sonra sünneti kıldı, hatip hutbeye başlayınca dışarda sesler yükselmeye başladı. "Bayraksız namaz kılınmaz" sesleri geliyordu. Ulu Camii imamı Rıdvan Hoca da cemaate katıldı ve "Hürriyeti elinden alınmış bir milletin Cuma namazı kılması dinen uygun değildir" dedi. Bu sözlerden sonra cemaat bayrağı alıp kaleye koştu. Kapıları Fransız askerler tarafından kapatılmış olan kalenin surlarını tırmanan halk burçlara yeniden Türk bayrağını astı⁴³. Halk Cuma namazını bayrağın gölgesinde kıldıktan sonra mutasarrıf Ata Bey'i ve Governör'ü çağırdılar. Governör'ün tercümanının "bir bez parçası için bu ne telaş" demesiyle birlikte orada bulunanlar tercümanı dövmeye başladı. Tercüman Vahan, halkın elinden zorla alındı⁴⁴.

29 Kasım Cumartesi Mutasarrıf Ata Bey, Maraş ileri gelenlerini Yüzbaşı Andre'nin yapacağı toplantı için belediye binasına davet etti. Ancak Andre, orada buluşmanın Maraş ileri gelenlerine lütuf olacağını ve Cuma günü mülayim tavrını takınmayacağını söyleyerek belediye binasına gitmedi. Bunun üzerine Maraş ileri gelenleri Terzi Karabet'in evinde toplandı, Andre de oraya geldi. Burada Bayrak Olayı ve Fransızlar geldikten sonra yaşanan olaylar ayrıntılı olarak konuşuldu. Ermenilerin zulüm ve tecavüzlerine karşı Fransızların müdahale etmediği belirtildi. Ayrıca Maraş ileri gelenlerinden Ali Sezai

⁴² Şavkılı, a.g.m., s. 124; Özalp, a.g.e., s. 54; Karadağ, a.g.e., s. 15-16; Bağdadlılar, a.g.e., s. 59-60; **Maraş Tarihi ve Folkloruyla İlgili 1932 Tarihli Defter**, s. 42-b.

⁴³ Akbıyık, a.g.e., s.139- 140; Özalp, a.g.e., s. 55; Şavkılı, a.g.m., s. 124; Bağdadlılar, a.g.e., s. 60;

⁴⁴ Yerlikaya, a.g.e., s. 41-42; Karadağ, a.g.e., s. 17; **Maraş Tarihi ve Folkloruyla İlgili 1932 Tarihli Defter**, s. 42-b.

Efendi, “Buranın insanlarını Adana, Osmaniye ve civarındakilerle kıyaslanmamasını, Maraşlıların cesur ve dindar olduklarını” belirtmişti⁴⁵. Fransızlar, maksatlarının huzur ve güven sağlamak olduğunu söylüyor, Maraş ileri gelenleri ise olayları örnekler vererek durumun hiçte öyle olmadığını anlatıyordu. Uzun konuşmaların sonucunda Andre, artık söyleyecek bir şey bulamayıp toplantıya son verdi. Durumu Antep’e bildirdi ve durumun küçük bir ayaklanma niteliğinde olduğunu söyledi. Olayları yatıştırmak için 300 kişilik destek kuvveti istedi. Ancak Albay olayı rapor etmesi için Antep’e gelmesini istedi. Bunun üzerine 3 Aralık’ta Andre Antep’e gitti, o gittikten sonra da Fransız 315. Piyade Tümen Kumandanı General Querette Antep’e gelerek Antep, Maraş ve Urfa ahalilerine bir beyanname yayınladı⁴⁶.

Fransızların Maraş’ı işgali, 3 Aralık 1919 tarihli Dâhiliye Nezareti şifreli telgraflarında; Anadolu’nun bazı yerlerinin İtalyanlar tarafından işgal edildiği, İtalya’nın işgal alanına düşen Urfa, Antep ve Maraş’ın önce İngilizler, ardından da Fransızlar tarafından işgal edildiği şeklinde geçmektedir⁴⁷. 5 Aralık’ta Elbistan’da Fransızların işgalini ve çıkardıkları olayları protesto etmek için miting düzenlendi⁴⁸. Maraş’ta yaşanan olaylar rapor edilerek Heyet-i Temsiliye de bilgilendiriliyordu. Yurdun dört bir yanına gönderilen telgraflar sayesinde güney bölgesinde yaşanan olayların duyulması sağlanıyordu. Bu telgraflara örnek teşkil etmesi bakımından bir telgrafta yazılı olanlar aynen şu şekildedir:

“Dâhiliye nezareti kaleme mahsus (8541)

*Bilis, Diyarbekir, Me’muretü’l-aziz vilayetlerine
(şifre)*

Fransızların Urfa, Mer’aş ve Ayıntâb sancaklarını işgal içün getirdikleri kuvvetin ekser efradını Ermeniler teşkil itmekte ve mütârekenâmenin yigirmi dördüncü maddesinde istifade maksadıyla kolordu mıntıkası

⁴⁵ Maraş Tarihi ve Folkloruyla İlgili 1932 Tarihli Defter, s. 44-a.

⁴⁶ Akbıyık, a.g.e., s.145-149; Özalp, a.g.e., s. 60,67,76.

⁴⁷ DH_SFR_00105_00019_001_001.

⁴⁸ Kılıç, a.g.m., s. 15.

dahilinde Ermeniler vasıtasıyla propaganda yapmaları ve ba'zı ermeni çeteleri sevk itmeleri muhtemel görülmekte olduğu ve eşyâ çuvalları derununda Ermenilere mektub gönderilür iken yakalandığı ve o havalideki Ermenilerin Fransız ordusuna iltihak içün Haleb ve Adana'ya gitmekte buldukları on üçüncü kolordu kumandanlığının iş'arından anlaşıldığından vilâyat-ı mezkure muhaberatına sansür vaz'ıyla beraber Ermenilerin ahval-i asâliyet şeknânelerine? Karşı tedabir lazım ittihazı meclis-i vükelâ kararıyla Diyarbekir, me'muretü'l-aziz vilayetlerine tavsiye kılınmış olmağla oraca da mucibince muktezasının ifası mütemennadır. Fi 5 kânunuevvel sene 1335.

Nazır namına şifre"⁴⁹.

Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 400 kadar çete ile Türkoğlu'na ulaştı. Fransızlara gelen şifreli haber aracılığıyla çetelerin geleceği bildirildi. Fransızlar 15 Aralık 1919'da Maraş'a ulaştığında General Querette, Maraş yetkililerini ve eşrafı toplantıya çağırdı⁵⁰. Toplantıda, memleketin asayiş ve emniyetini sağlamaya çalıştıklarını, Ermenilerin şımartıldığını ve sulh zamanına kadar İngilizlerin uyguladığı hareketten başka çarelerinin olmadığını söyleyerek toplantıyı bitirdi⁵¹. General Querette, Antep'te iken Maraş'taki milis kuvvetlerin varlığından haberdar olarak, Mustafa Kemal'in Maraş'ın kurtuluşu için görevlendirdiği Kılıç Ali Bey⁵² ve arkadaşlarını bularak asacağını söylüyordu. Fransızlar, Maraş'a askeri destek ve cephane getirmeyi planlıyorlardı. Bu arada Fransızların Maraş'a geliş gidişleri Ermeniler tarafından sevinçle karşılanıyordu. Ermeniler Çukuroba camiine bomba atmış ve minaredeki müezzine silah sıkışlardı. Bu olaydan sonra Querette'in silah sevkiyatı yapacağı da duyulunca halk rahatsızlığını bildirecek 447 imzalı protesto bildirisi hazırladı ve Fransız işgal kuvvetlerine verilmek

⁴⁹ DH_SFR_00105_00009_001_001.

⁵⁰ Gökhan, a.g.m., s. 81.

⁵¹ Özalp, a.g.e., s. 96.

⁵² Atatürk, a.g.e., s. 192.

üzere 17 Aralık 1919 tarihinde Maraş mutasarrıflığına verildi. Fransızların faaliyetleri Pazarcık'ta duyulunca protesto telgrafi çekilerek olaylar kınandı⁵³.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Maraş'ta Kurulması

Maraş'ın önce İngilizler sonrasında da Fransızlar tarafından işgal edileceği duyulunca, ilk defa teşkilat kurma düşüncesi Dr. Mustafa tarafından oldu ve teklife sunuldu. Ulu camide bu düşüncesini açıkladı. Fransızlar geldikten sonra Adana'daki gibi Maraş'ta da halka işkence yapılacağını söyleyerek halkı silahlanmaya davet etti. Bayrak olayı sonrası teşkilatlanma faaliyetleri hızlandırıldı. Bir toplantı yapılarak güvenilir kişileri bilgilendirmek için heyet seçimi yapıldı. Belediye reisi önderliğinde 10 kişilik bir heyet oluşturuldu. İkinci kez toplantı yapıldığında sayı 35'e çıktı. Bu toplantılarda; bütün mahallelerde düşmana karşı koyabilmek için teşkilatlanma çalışmalarının başlatılması kararı alındı. Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Arslan Bey seçildi. Maraş, on ayrı idari bölgeye ayrıldı. Tüm mahallelerde teşkilatlanma başladıktan sonra silah ve erzak depolama işlerine hız verildi. Bu arada yapılan faaliyetlerden Ermeni ve Fransızların haberdar olmaması için olağanüstü gayret sarf edildi⁵⁴.

Osmanlı Hükümeti, 18 Aralıkta Fransız askerlerinin halka yaptığı kötü muameleleri Caltrop ve Allenby'e bildirmişti. Ancak Allenby bu şikâyeti dikkate almayarak daha önce tehcire tabi tutulan Suriye Ermenilerinin kitleler halinde memleketlerine dönmelerini istedi. Bunun üzerine Maraş'a intikam ateşiyle yanan 100 Ermeni daha geldi⁵⁵. Fransızlar, Ermenilere 10 hayvan yükü silah temin etti. Halka zulmeden Ermeniler, önceden Müslüman olmuş Ermenileri kendi saflarına

⁵³ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 151-153; Özalp, **a.g.e.**, s. 96; F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması", **Akademik Bakış Dergisi**, C. 11, S. 22, Yaz 2018, s. 217.

⁵⁴ Karadağ, **a.g.e.**, s. 23; Akbıyık, **a.g.e.**, s.165-168; Özalp, **a.g.e.**, s. 84; Bağdadlılar, **a.g.e.**, s. 72-73.

⁵⁵ Ahmet Eyicil, "Fransızların Maraş'ı işgali ve Kuva-yı Milliye'nin Direnişi", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. I, Kahramanmaraş, 2017, s. 175.

çekmeye çalıştılar. Müslüman erkeklerle evli olan kadınları zorla alı-
koyup Amerikan kolejiine götürdüler. Bunların haricinde mutasarrıf
vekili tayin edilen Cevdet Bey, Fransızların 500 dolar karşılığında
halktan kimseleri jandarma olarak yazdırmaya çalıştıklarını Bâbali'ye
bildirdi⁵⁶. Fransızlar ve Ermenilerin beraber yaptıkları işgal ve zulmü
durdurmak için, erzak ve mühimmat yokluğu içindeki Maraş halkı,
merkez ve Elbistan, Pazarcık, Göksun çevrelerinde Kuva-yı Milliye'nin
teşkilatlanarak harekete geçmesi için hazırlandılar⁵⁷. 17 Aralıkta ha-
zırlanan protesto metni, 21 Aralıkta Maraş'tan işgal kuvvetleri komu-
tanlığına gönderildi. Bu protestoda; ticaretin tamamen durduğu,
Fransızlara karşı tepkilerin giderek arttığı, eğer İngilizler gibi askeri
bir bekçi olarak kalmazlarsa çarpışmaların kaçınılmaz olduğu bildirili-
yordu. Pazarcık'tan da benzer bir protesto metni Fransız işgal kuvvet-
lerine gönderildi⁵⁸.

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, reis Nakipzade Mehmed
Efendi'nin evinde teşkilatlandırıldı. Nakipzade Mehmed ve Kılıç Ali
önderliğinde çeteler organize edilerek Elbistan'ın savunmasına hazır-
landılar. Nakipzade konağı Maraş savunması boyunca bir karargâh
olarak kullanıldı⁵⁹. Elbistan'da kaymakamlık yapan Kerküklü Halis
Bey, İstanbul hükümeti taraftarı ve müdafaa-i hukuk teşkilatının faa-
liyetlerine engel teşkil ettiği için yakalanarak Sivas'a gönderildi. Böy-
lece Elbistan teşkilatlanmasının önündeki engel kaldırılmış oldu⁶⁰. Kı-
lıç Ali tarafından Pazarcık teşkilatlanması da tamamlandı ve Antep ile
Maraş arasındaki tahrip edilen önemli geçitlerin sağlamaştırılması

⁵⁶ Mustafa Çabuk, **1875–1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş Ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri Ve Ermeni Olayları**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2013, s. 196.

⁵⁷ Akbıyık, **a.g.e.**, s.170,172.

⁵⁸ Özalp, **a.g.e.**, s. 98,100.

⁵⁹ Abbas Ketizmen, “Maraş Savunmasında Elbistan'da Bir Kuva-i Milliye Karargâhı Tarihi Nakibzade Konağı (Nakibzade Münir Ağa Konağı Etnografik Sanal Müzesi)”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. III, Kahramanmaraş, 2017, s. 227-229.

⁶⁰ Fahri Kılıç, “Milli Mücadele'de Elbistan”, **Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, Gaziantep, 2015, s.189-190.

için kuvvet gönderdi. Yörük Selim Bey ise Göksun Kuva-yı Milliye teşkilatlanmasını hızlandırmak ve Maraş'a yapılacak yardımları düzenlemek üzere Göksun'a gitti⁶¹. Kılıç Ali'nin verdiği bilgiler doğrultusunda 12.000 Fransız askerinin geleceği, ardından Maraş üzerine saldırılacağı haberi duyuldu. Bu arada, Maraş savunması için Sivas, Harput ve Malatya'dan gönderilen silah ve mühimmat Pazarcık'a ulaştı. Yeniden Süleymanlı'da iskâna başlayan Ermeniler de köylere saldırıya başladı. Osmanlı hükümeti, Ermenileri gözetim altında tutmak için Ziyaret Tepe mevkiine bir birlik yerleştirdi. Ermeniler, silahlarını teslim etmeleri gerektiği uyarılarına uymadan isyan hareketlerine başladılar. 23-25 Aralık'ta Pazarcık ve havalisinde Fransızlar ile Türkler arasında bazı çarpışmalar yaşandı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gayretli çalışmaları neticesinde milis kuvvetler, sokaklarda karşılıklı çıkan Fransız askerlerine saldırıyorlar, Fransızlar ile Ermenilerin arasını bozmaya çalışıyorlardı⁶². Fransızlar ise İngilizlerin başlatıp tamamlayamadığı Kürtçülük propagandasını yeniden başlattılar⁶³. Bu arada Ermeniler, Fırınz köyünü basıp ileri gelenlerin ellerini bağlayarak hapsettiler, yakaladıkları kişileri silahlarla işkence ederek öldürdüler, kadınları da nefsanî duygularına alet edip küpelerini almak için vahşice kulaklarını kestiler. Maraş'taki Fransız askerlerine yardım için yola çıkan Ermenileri, Türkler engellemeye çalıştı⁶⁴. Bertiz'de de Sütçü İmam tarafından bir müfreze kuruldu. Emekli olmuş şahıslar ve ihtiyatlı zabıtlar bu müfrezede görev aldı. Bertiz müfrezesi, daha sonra Göksun ve Pazarcık müfrezeleriyle birleşti⁶⁵.

İşgal Güçleriyle Yapılan Çarpışmalar

Millî Mücadele'nin ilk aşaması, Fransız ve Ermeni kuvvetlerinin zulüm ve işkenceleri ile geçmişti. Artık Maraş halkı Ermeni ve Fran-

⁶¹ Orhan Doğan, "Millî Mücadele döneminde Maraş'ta müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuvâ-i Milliye'nin kuruluş faaliyetleri", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, Gaziantep, 2015. s. 168; Eyicil, a.g.m., s. 52.

⁶² Özalp, a.g.e., s. 103-104; Akbıyık, a.g.e., s. 180.

⁶³ Akbıyık, a.g.e., s. 183-187.

⁶⁴ Özalp, a.g.e., s. 105, 107.

⁶⁵ Eyicil, a.g.m., s. 53.

sızların yaptıkları insanlık dışı muamelelere kayıtsız kalamazdı. Fransız kuvvet komutanları ve Ermeniler yeteri kadar uyarı almalarına rağmen Maraş halkına karşı kin ve nefret doluydular. Maraş halkının da artık sabrı son safhaya ulaşmıştı. Maraş halkı, işgal güçlerine karşı bütün hazırlıkları tamamladılar ve harekete geçmek için en uygun zamanı beklediler.

Maraş halkının harekete geçmesi, Ahır Dağı'na odun kesmeye giden iki kişinin kışla yakınından geçerken Ermeniler tarafından şehit edilmesi ile gerçekleşti. Bu olaydan sonra Türkler, Ermenilerin evlerini işaretlemeye başladılar. Bu olaydan iki gün sonra şehrin batısında bir Hristiyan mezarlığında bir Türk, intikam amacıyla iki Ermeni'yi öldürdü. 31 Aralık akşamı devriyeye çıkan Türk askerlerine Kuyucak mahallesinde bulunan Ermeni evlerinden ateş açılarak yaralanmalarına neden oldu⁶⁶. Fransızların tecavüzlerini haber alan Mustafa Kemal Paşa, 4 Ocak'ta bir mektup yazmak suretiyle Maraş'ta Fransız ve Ermenilerin tecavüzlerine maruz kalındığı takdirde çete muharebesi yapılmasından kaçınılması gerektiğini bildirdi⁶⁷. Bu olaydan sonra geleceği önceden haber verilen Fransız kuvvetleri Türkoğlu üzerinden Maraş'a doğru gelmeye başladı. Ceceli köyünden geçerken halktan kişilerin adet olduğu üzere düşmanın geldiğini bildirmek için davul çalması üzerine Fransızlarla çatışmaya girildi. Fransız komutan Querette bu olaydan sonra tehdit amaçlı bir beyanname yayınladı⁶⁸. Binbaşı Corneloup ve General Querette komutasında iki koldan Maraş'a doğru yol alan Fransızlar, Kuva-yı Milliye üyesi Türkler tarafından pusuya düşürüldü. Corneloup ve Querette'nin kuvvetleri Türkoğlu'nda muhasara altında kaldılar. Bu nedenle Osmanlı hükümetine müracaat edip yollarından alıkoyan Türk kuvvetlerinin dağıtılmasını istediler. Ancak hükümet bu konuyla ilgilenmeyince, onların isteği üzerine Maraş'ta bir heyet kurularak Türk kuvvetlerinin dağıtılmasını sağladılar. Ancak Türk kuvvetleri kendiliğinden kuşatmayı

⁶⁶ Özalp, a.g.e., s. 108.

⁶⁷ Eyicil, a.g.m., s. 176.

⁶⁸ Gökhan, a.g.m., s. 81; Bağdadlılar, a.g.e., s. 82.

kaldırıp çekildiler ve böylece Fransızlar 10 Ocak 1920’de Maraş merkeze ulaştılar. Fransızların makineli tüfeklerle karşılık verdiği çatışmalarda Fransızlardan 60 kişi öldü⁶⁹. Türklerin ilk defa olarak Fransızlara önemli kayıplar yaşatması burada olmuştur⁷⁰. Fransızlar, köyleri ateşe verip hayvanları telef ettiler. Kışlık zahirelerini hayvan gübresinin içine döküp eşyalarına el koydular. Bu arada Kılıç Ali, Fransız General Querette’e hitaben bir ihtarname göndermişti. Bu ihtarname şu şekildeydi:

“-Kumandan Efendi! Antep’ten gelen bir müfrezemiz şimdiye kadar bize atfettiğiniz eşkıyalığı yapmış, evlere taarruz etmişler, soygunculuk yapmışlardır. Kendilerine askerce hareket etmelerini tembih ediniz. Askerlerinizin yaptığı bu eşkıyalık mensubiyeti ile iftihar ettiğiniz Fransız milletinin ordusunun yüzünü kızartmıyor mu? Size tekrar ediyorum. Köylere hangi müfrezemiz taarruz ederse bilâ merhamet hepsini köpek süngüler gibi süngülerim. Bunun mes’ûliyeti bu eşkıyayı idare edenlere ait olacaktır”. Fransız general, buna karşılık köylünün zararlarını karşılayacağını bildiriyordu⁷¹.

10 Ocak tarihli mutasarrıf vekili Cevdet Bey’in dâhiliye nezaretine gönderdiği telgrafta: “Fransızların Ermenilerle beraber geldiğini, Türkoğlu dağlarında saklanan halk ve Kuva-yı Milliye kuvvetleri ile çarpışmalar yapıldığını, Ermenilerin kiliseleri onarıp, silahları depo haline getirdikleri yerlere sakladıklarını, Türkoğlu halkının da bu duruma karşılık elinde silah beklediğini ve hükümete çekilen destek telgraflarına cevap gelmediği için mutasarrıf vekili olarak olacaklardan sorumlu olmadığını” bildiriyordu⁷². Cevdet Bey, bu telgrafla vekâleten yürüttüğü mutasarrıflıktan çekilmek istediğini de bildirdi ancak bu isteği yerine getirilmedi⁷³. Bu sırada bir grup Fransız kuvvetinin An-

⁶⁹ Akbıyık, a.g.e., s. 180; Özalp, a.g.e., s. 123.

⁷⁰ Maraş Tarihi ve Folkloruyla İlgili 1932 Tarihli Defter, s. 44-b.

⁷¹ Özalp, a.g.e., s. 117-118.

⁷² Yalçın Özalp, Ermeni İntikam Alayı Maraş’ta (Vesikalar:1919-1920), Selçuk Ofset, Kahramanmaraş, 2005, s. 31.

⁷³ Karadağ, a.g.e., s. 34-35.

tep yolu üzerinden geldiği bilgisi Maraş'a ulaştı. Bu nedenle Pazar-
cık'tan Karayılanlıoğlu emrinde bulunan Kuva-yı Milliye kuvvetleri
gelen Fransız kuvvetlerini engellemesi için gönderildi. Sakçagöz mev-
kiinde pusuya düşürülen Fransız kuvvetlerine saldırmak suretiyle za-
yiat verdirildi. 13 Ocak gecesini Araplar köyünde barınmaya çalışan
Fransızlar, köylüden zorla yiyecek temin etmeye başladı. Köy halkı kış
olmasına rağmen evlerinden çıkıp Ermeni ve Fransızların zulmünden
kurtulmak için dağlara sığındı. Fransız üniforması giymiş Ermeniler,
köyde 15 kişiyi canice katlettiler. Evlere saldırıp tahrip ettiler, kadın-
lara tecavüz edip oradan uzaklaşırken çevre dağ ve tepelerde gördük-
leri kişilere ateş ettiler. Fransızların kuvvetlerine Memik Ağa ve Kara-
yılanlıoğlu emrindeki kuvvetler tarafından ağır kayıplar verdirildi. Al-
bay Thibault ve Binbaşı Marty'nin kuvvetleri birleşerek 16 Ocakta
Türkoğlu'na vardı. Köyler boşaltılmıştı. Halkın dağlara sığındığını gö-
ren Fransız kuvvet komutanı, köy muhtarı aracılığıyla kendilerine sal-
dırılmaması şartıyla evlerine dönebileceklerini ve para karşılığında za-
hire ihtiyaçlarını karşılamalarını söyledi. 17 Ocak 1920'de de Tür-
koğlu'ndan ayrıldılar. Olaylar Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından di-
ğer vilayetlere bildirildi. Mustafa Kemal imzasıyla bir telgraf gönderi-
lerek Pazarcık havalisindeki Türklere yardım etmek isteyen Elbistan
halkına gerekli yardımın yapılması istendi⁷⁴.

Türkoğlu ve Araplar çarpışmalarında Fransız kuvvetlerine Türkle-
lerin saldırması General Querette'i kızdırmıştı. Ayrıca kuvvetleri için
gerekli olan erzak ve askeri mühimmatın yetmeyeceği endişesiyle Kılıç
Ali'nin faaliyetlerini durdurmaya karar vermişti. Bu amaçla hazırlık
yaparak Urfa ve Maraş arasındaki Belpınar köyüne askeri depo
kurdu. Kılıç Ali'yi etkisiz hale getirmek için teçhizatın yeterli olmadı-
ğını gören General, Antep'ten destek almak istedi. Adana'dan gelen
bir telgrafla generalden Maraş savunmasına son verip Pazarcık'ın
Türklerden arındırılması istendi. Generalin emriyle Kılıç Ali üzerine

⁷⁴ Akbıyık, a.g.e., s. 190-193; Yerlikaya, a.g.e., s.63-65; Özalp, a.g.e., s.143; Başkan, a.g.e., s. 74.

hareket edildi. Durumu haber alan Kılıç Ali onlara pusu kurdu. Antep'ten gelen destek konvoyu Aksu köprüsü yakınlarında, Bıyıklı mevkiinde Karayılan grubunun, bir diğer grup ise Dehliz köyünde Ali Rıza Pişkin kuvvetlerinin pususuna düştü. Fransız konvoyu Türklerin saldırılarına maruz kaldı. Kayıplar vermeye başlayınca geri çekilerek Maraş'a döndüler. Teğmen Finch, Aksu civarına gelince Türk direnişçiler ile karşılaştı. Bu nedenle Harabe köyü yakınlarına çekildi. General Querette'e Teğmen Finch'in saldırıya uğradığı haberi iletildi. Bütün engellemelere rağmen Yüzbaşı Fontanine, Belpınar mevkiine ulaşarak kamyonlarla teçhizat alarak Maraş'a hareket etti. İlk olarak Türköğlü, ardından Aksu'ya doğru yol aldı ancak Aksu mevkiinde Türklerin saldırılarına uğradı. Aksu civarında çatışma gün boyu devam etti. Teğmen Marshall komutasındaki birlik tüm teçhizatı kaybetmiş olarak Maraş'a döndü. Türkler bu çarpışmalarda 100 at ve katır, biri ağır iki makineli tüfek, 20 sandık cephane ve 100 kadar bomba elde ettiler. General Querette'e de bir ültimatom vererek 48 saat içinde teslim olmalarını istediler⁷⁵.

Şehir dışında çarpışmalar tüm hızıyla devam ederken mutasarrıf vekili Cevdet Bey, 10 Ocak tarihli şifreli telgraf benzeri telgraflar gönderip Fransızlar ve Ermenilerin durdurulmasını, aksi takdirde başlarına geleceklerden sorumlu olmadığını sık sık belirtiyordu⁷⁶. Mustafa Kemal ile Fransız Suriye yüksek komiseri Picot arasında 1919 Aralık ayında başlayan görüşmeler bir türlü sonuç vermemişti. Fransızlarla birlikte Ermenilerin de Maraş halkına tecavüzlerde bulunmasıyla birlikte Kuva-yı Milliye kuvvetleri yaşananları gerekli yerlere bildirmekten geri durmadılar. 20 Ocak 1920'ye kadar şehrin dışında gerçekleşen çatışmalardan haberdar olan Mustafa Kemal, gerekli tüm yardımın Maraş halkı için gönderileceğini bildiriyor, şehrin savunmasını asla bırakmamalarını söylüyordu. Ayrıca 3. Kolordu komutanına bir telgraf çekerek Maraş'ta yaşananların mitingler düzenlemek suretiyle tüm yurttan protesto edilmesini istedi⁷⁷. 19 Ocak tarihli çözümlenmiş

⁷⁵ Akbıyık, a.g.e., s. 193-196; Özalp, a.g.e., s.143.

⁷⁶ Özalp, a.g.e., s. 39,43,47.

⁷⁷ Şıvgın, a.g.m., s. 491-492.

şifreli⁷⁸ 3. Kolordu komutanı Selahaddin'in yazdığı telgrafta "Buraca resmen askerî bir müdahale yapılması ateşkes anlaşmasına aykırı olacağından, işlerin gayr-i resmî olarak, durumun elverdiği ölçüde yapılması normaldir. Bu hususta Elbistan Millî Kuvvetler Kumandanlığı'ndan da bilgi alınması gerekir." Şeklinde ifadelere bakıldığında bir ateşkes ve barış anlaşması görüşmelerinde oldukları, ancak bir türlü sonuç alınmadığı görülmektedir⁷⁹.

Şehir İçi Mücadelelerin Başlaması

Fransızlar, Maraş'ta misyoner okullarına ait kolejleri, kiliseleri, misyonerlere ait hastane, yetimhane ve evleri, konakları tahkim ederek buralara ağır silahlı asker yerleştirip mevzi olarak kullanmaya başladılar. Birçok yerde de gerekli hazırlıkların tamamlanmasını sağladılar. Türkler ise Fransızların haberleşme hatlarını kesti. Yollar tutuldu ancak şehirde durum iyi değildi. Bütün mahalleler düşman kontrolündeydi. Her şeye rağmen Maraş halkı "Maraş bize mezar olmadan düşmana gülzar olamaz" diyebiliyordu. Kuva-yı Milliye karargâhı Kapı-zade Mehmed Efendi'nin evinde 850 silah, iki makineli tüfek, iki de top vardı. On bölgeye ayrılan şehirde yaklaşık iki bin çete bulunuyordu. Çetelerin ellerinde yerli av tüfeği, bıçak, satır, balta, kılıç gibi silahlar vardı. Silahsız olanlar kendilerine düşmanı öldürecek silah temin etmeye çalışıyordu. Fransızlar bir piyade alayı, dört batarya, iki süvari bölüğü, 4 zırhlı arabası ve 2000 gönüllü Ermeni askeri, toplam 5000 kişiyi buluyordu. Bunlara Ermeni gençleri dâhil edilmemişti bile. Türkler, Fransızların sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağına uymadılar. Fransız komutan isimleri bildirilen kişilerin Amerikan kolejinde toplanmalarını istedi. Pazarlık haberleşme hattı kesildi. Ahalinin kuşkuları artınca durum Sivas'a bildirildi. Sivas, Elbistan ve Göksun

⁷⁸ Aslında çözülmüş şifreli telgraf 2 Ocak 1920 tarihlidir. Ancak şifreler adresine ulaşmamış ve ne anlatmak istendiği anlaşılammıştır. Şifrenin devamında İngilizlerin uyguladığı politikanın Fransızlar tarafından uygulanmadığı, İngilizlerin işgali gibi bir işgale katlanabilecekleri yazmaktadır.

⁷⁹ Özalp, a.g.e., s. 119.

yolunun tutularak düşmanın Sivas'a ilerlemesinin durdurulmasını istedi⁸⁰.

19 Ocak'ta General Querette, mutasarrıf vekili Cevdet Bey'e hükümet işlerini beraber yürütme teklifinde bulundu. Ancak Cevdet Bey bunun halk arasında galeyana neden olacağı ve mütareke koşullarına uymadığı için kabul etmedi⁸¹. 21 Ocak'ta Araplar Kozu mevkiinde bir kişinin yaralanması ve bir çocuğun şehit edilmesi, savaşın artık kaçınılmaz olduğunun habercisiydi. Fransızlara ilk kurşunu Alikoğlu Ali sıktı ve bütün hazırlıkları tamamlayan Kuva-yı Milliye teşkilatı mensupları kararlaştırıldığı üzere birer el ateş ederek harbin başladığını ilan ettiler⁸². Aynı zamanda Fransız General Querette, Maraş'ta durumu gözden geçirmiş ve cephanesini yetersiz görmüştü. Maraş ileri gelenleri ile görüşmek için karargâha çağırıldı. General, gelenleri Fransız konvoyuna saldırmakla suçladı. Ancak onlar bu suçlamaları kabul etmedi. General, gelenlerden mutasarrıf vekili Cevdet Bey, jandarma komutanı İsmail Hakkı Bey, mühendis Abdullatif, belediye reisi Bekir Sıtkı ve Kocabaş Hacı Nuri ile Arif Bey'i tutuklayıp diğerlerini halkı yatıştırması için bıraktı. Karargâha girenlerin hepsinin çıkmadığını gören halk galeyana geldi. Bir Türk jandarmasının vurulması onlar için bardağı taşıran son damlaydı. 21 Ocak 1920'de öğle vakitlerinde Maraş halkı Ermeni ve Fransızlara resmen savaş açtı. Şehrin bütün mahallelerinde Kuva-yı Milliye birlikleri ile beraber Maraş halkı canla başla bütün varını yoğunu ortaya koyup memleketlerini savunmaya başladılar⁸³.

Harbin ilk günü çatışmalar gece yarısına kadar devam etti. Fransızlar son derece vahşice hareket ediyorlardı. Ermeniler, intikam ateşiyle birçok kişiyi işkence ederek öldürdüler. Makinalı tüfeklerle

⁸⁰ Özalp, **a.g.e.**, s.150-151.

⁸¹ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 197-198.

⁸² Özalp, **a.g.e.**, s. 155.

⁸³ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 199-201;

mermi yağdırdılar. Harbin ikinci gününde Mercimek Tepe, düşmanın elinden geri alındı⁸⁴. Maraş'ta olaylar şiddetlenince Heyet-i Temsiliye birtakım kararlar aldı. 24 Ocakta Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa bazı tamim ve tebliğler hazırlayarak gerekli yerlere gönderdiler. Heyet-i Temsiliye, Maraş'taki katliamın duyulması amacıyla protesto edilmesi için mitingler düzenlenmesi gerektiğini bildirdi⁸⁵. Heyet-i Milliye protestolar vasıtasıyla Maraş'ın mücadelesini bütün şehirlere duyurdu. Mitingler düzenlendi, gazetelerde yayınlandı. Tiyatro oyunları düzenlenip anlatıldı⁸⁶. Olaylar duyulunca Anadolu halkı galeyana gelerek ilgili makamlara protesto telgrafları gönderdiler. Birçok şehir ve kasabada yapılan mitinglerle Ermeni mezalimi duyuruldu. Kuva-yı Milliye birlikleri Anadolu'nun her yerinden Maraş'a yardıma koştu- lar⁸⁷. Anadolu'da topyekûn yapılan protesto mitingleri sayesinde İstanbul hükümeti de olayı protesto etti. Mustafa Kemal de hükümetin protestosunu gerekli yerlere bildirdi⁸⁸.

Maraş milli mücadelesine erkeklerin yanında kadınlarda katılmıştı. Bunlardan en bilineni Maraş'ta ikamet eden Bitlis defterdarının eşi (Merzuka Selcenoğlu)⁸⁹ ve Senem Ayşe'dir. Bu kahraman kadınlardan ilki evinde dehlizler açarak düşmanla çarpışmış, erkek kıyafetiyle mücahitlerin yanında savaşmıştır. Senem Ayşe ise eşini kaybettikten sonra savaşın sonuna kadar Maraş'ı savunmuştur. Anadolu'daki diğer kadınlar da kurdukları dernekler vasıtasıyla birçok şehirde mitingler düzenleyerek Maraş halkına destek oldular⁹⁰. Maraş ve Anadolu kadınlarının canla başla mücadele etmesi Mustafa Kemal'in şu sözleri söylemesine vesile olmuştur: "Dünyada hiçbir milletin kadını

⁸⁴ Özalp, a.g.e., s.157.

⁸⁵ Memet Yetişgin-Sevim C. Dumanoglu, "Maraş Savunmasının Zaferle sonuçlanmasında Etkili Olan Unsurlar", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. III, Kahramanmaraş, 2017, s. 289.

⁸⁶ Aslan, a.g.m., s. 277,287.

⁸⁷ Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler", **Türkler**, C. 15, Ankara, 2002, s. 729-730.

⁸⁸ Şıvgın, a.g.m., s. 493.

⁸⁹ 183 numaralı tamim.

⁹⁰ Erhan Alpaslan, "Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Kurulmuş olan Kadın Derneklerinin Maraş Millî Mücadelesi'ne Destekleri", **Millî Mücadele Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013**, Ankara, 2015, s. 17-20.

‘Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim’ diyemez”⁹¹.

Maraş’ta savaşın başlamasıyla sosyal hayat ve ticaret durmuştu. Fransızların işgalini fırsat bilen Ermeniler, Türk erkeklerini işkence ederek öldürüyor, kadınlarına da çoğunluğunu erkeklerinin gözleri önünde tecavüz ettikten sonra vücutlarını bıçak veya diğer kesici aletler aracılığıyla kesiyorlar, bazen de saçlarından ağaçlara asıyorlardı. Ermeniler sadece kadınlara tecavüz etmekle kalmamış, ulemadan Gedikli Mustafa Efendi’yi de tecavüz ettikten sonra öldürmüşlerdi⁹². Kadınlarını ve çocuklarını bu vahşetten kurtarmak isteyen Maraşlılar, onları şehir dışına çıkarmaya çalıştılar⁹³. Sokaklar kan gölü gibiydi. Cesetler artık kaldırılamadığı için çürüyerek kokuyordu. Ancak savaşın uzaması Fransızları düşündürmeye başladı. Eğer savaş daha uzun sürerse erzak ve mühimmatları yetmeyecekti. Türkler ise kendini ve vatanını korumak için buldukları ilk fırsatta Ermeni ve Fransızları öldürüyor, onları öldürmek veya onlara zarar vermek için kendi evlerini ve mevzilendikleri yer olan kilise, okul vb. binaları ateşe veriyorlardı⁹⁴. Savaş devam ederken Ermeniler ve Fransızlar sürekli işbirliği içinde oldular. Ermenilerden bazıları çarşaf giyip kadın kılığında Protestan kilisesinden Katolik kilisesine haber getirip götürüyorlardı⁹⁵. Yaralanıp Amerikan hastanelerine giden Türkler, Ermeni çalışanlar tarafından öldürüldü. Bunlardan biri Muallim Hayrullah Efendi idi. Maraş’ta bulunan Amerikalı misyonerler de Fransızlarla Türkler arasında

⁹¹ Alpaslan, a.g.m., s.8.

⁹² Özalp, a.g.e., s.157, 163, 175, 183.

⁹³ Mustafa Kılınc, “Milli Mücadelede Maraş’ta Siyasi ve Sosyal Gelişmeler ve Milli Mücadelede Maraş Şehitleri”, *Asia Minor Studies-International Journal Of Social Sciences*, C. 6, S. 12, Temmuz 2018, s. 181.

⁹⁴ Akbıyık, a.g.e., s. 204-231; Özalp, a.g.e., s. 157-239. (Yangınlar 22 gün boyunca neredeyse hiç sönmemiştir.)

⁹⁵ Yalçın Özalp, *Gazilerin Dilinden Milli Mücadelemiz*, Semih Ofset, Ankara, 1986, s. 164-166. Ayrıca, Maraş’ın kurtuluşundan 65 yıl sonra gazilerin anlattıkları derlenerek hazırlanan bu eserde aynı tarihte farklı yerlerde yaşanmış olaylar, birçoğu gazilerin kendi kaleminden yazıldığı gibi aktarılmaktadır. Olayların hepsini açıklamak burada mümkün olmayacağı için ayrıntılar için okunması yerinde olacaktır.

arabuluculuk yapabileceklerini söylüyorlardı⁹⁶. 5 Şubatta Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı köylerden gelen haberlerde de Ermeni vahşeti aynı şekilde devam ediyordu⁹⁷. 8 Şubat 1920 tarihli telgrafta belirtildiği üzere Fransızların Mustafa Kemal Paşa ile anlaşma yapma çabaları İstanbul'a bildiriliyordu⁹⁸. Maraş halkı Fransızlardan nasıl kurtulacağına çarelerini ararken Fransızlar da erzak kıtlığı ve cephane yetersizliği yüzünden geri çekilme planları yapıyorlardı. General Querette ve Albay Normand durumu görüşmek üzere buluştular ve 10 Şubatta şehri boşaltmaya karar verdiler⁹⁹.

Fransızların saldırılarından yılmış olan halk, Kadir Paşa konağında toplanmış telaş içindeydi. Maraş ileri gelenlerinden Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, Kuşçuoğlu Hamdi, Baytar Müdürü Hüsamettin Karadağ, Türk karargâhında Fransız ve Ermenilerin genç yaşlı demeden öldürmesinden korkup mütareke yapılması gerektiğini konuştular. Ancak karargâhta bulunanlar bunu kabul etmedi. Tek amaçlarının Sivas'ı korumak olduğunu ve savaşa devam edeceklerini söylediler. Karargâhta bulunan Doktor Mustafa, bu durumu Kadir Paşa konağındakilere bildirmek ve kararlarından döndürmek üzere konağa gitti. Konaktakilerin ısrarı ve Amerikalıların yardımıyla General Querette ile görüştü ve barış şartlarını öğrendi. Maraş'ın tamamen teslim olması, Osmanlı bayrağı yerine beyaz bayrak çekilmesi, Türk ve Ermenilerin ortak geçici bir hükümet kurması, halkın silah ve cephanelerini bırakması şartıyla savaş sona erdirilecekti. Ancak Doktor Mustafa ve arkadaşı Balcıoğlu Ali, General Querette ile görüşükten sonra geceyi geçirdikleri hastanede sabah bir Ermeni tarafından vurularak öldürüldüğü için anlaşma şartları Türklerin eline ulaşmadı¹⁰⁰.

⁹⁶ Çabuk, a.g.e., s. 197.

⁹⁷ Kılınç, a.g.m., s.181.

⁹⁸ a.g.e., 190 numaralı şifre.

⁹⁹ Akbıyık, a.g.e., s. 230.

¹⁰⁰ Karadağ, a.g.e., s. 48-50; Bağdadlılar, a.g.e., s. 119-121; Akbıyık, a.g.e., s. 230-233; Özalp, a.g.e., s. 224-230.

Maraş'ın Kurtuluş Günü

Fransızlar, 11 Şubat'ı 12 Şubat'a bağlayan gece istedikleri destek kuvvetin gelmemesi, erzak ve mühimmatın bitme tehlikesi, ayrıca şiddetli soğuk yüzünden geri çekilme kararı aldılar. Şehri terk etmeden son bir kez bataryalardan şehir üzerine ateş açıldı. Şehir adeta alev topu gibiydi. Fransızlar geri çekildiklerini fark ettirmemeye çalıştılar. Bir yandan kuvvetleri çekilirken diğer taraftan Maraş halkına öğleye kadar teslim olmaları gerektiğini bildiriyorlardı. Gece yarısı gidişlerinin sessiz olması için atların ayaklarına keçe sardılar. Yanlarında götürdükleri jandarma kumandanı İsmail Hakkı Bey'i yolda dipçik darbeleriyle öldürdüler. Fransız birlikleri gece vakti Belpınar köyünde ahalinin saldırısına uğradı ve yaklaşık elli Fransız öldürüldü. Fransızlar, Türkoğlu üzerinden İslâhiye'ye çekilip gitmişti¹⁰¹. Fransızlara güvenip onların gelmesiyle Türklere yapmadıkları kötülük kalmayan Ermenilere, Fransızların çekileceği haberi bile verilmemişti. Fransızlar çekilirken Amerikalı misyonerlere, “bizim şehri terk edeceğimizi Ermenilere söylemeyin. Çünkü peşimize düşerler” demişlerdi. Sessiz sedasız giden Fransızlar, yandaşları Agop Hırlakyan'a bile haber vermediler. Yanlarında sadece iki Amerikalı misyoner ve yetimhaneden 51 genç kızı götürdüler¹⁰². Fransızların istememesine rağmen 3400 Ermeni Fransızlarla beraber yola düşmüştür¹⁰³. Ancak Fransız kuvvetler gittikten sonra Ermeniler, Amerikalı misyonerlerin himayesinde Maraş'ta kaldı. Fransızlardan bazı yaralılar da geride bırakıldı. Türkler, onlara zarar vermediler. Kuva-yı Milliye tarafından 1000'i silahlı yaklaşık 8500 Ermeni teslim alındı¹⁰⁴.

12 Şubatta Mustafa Kemal tarafından gönderilen Kuva-yı Milliye birlikleri de Maraş'a girdi. Mustafa Kemal, Maraş halkının şanlı mücadelesi sonucu zaferini bütün Heyet-i Temsiliye merkezlerine bildirmiştir¹⁰⁵. Temsil-i Heyet üyelerinin ikisi şehit olmuş dört üyesi de

¹⁰¹ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 235-239; Özalp, **a.g.e.**, s. 234; Karadağ, **a.g.e.**, s. 51-53.

¹⁰² Çabuk, **a.g.e.**, s. 197.

¹⁰³ Eyicil, **a.g.m.**, s. 70.

¹⁰⁴ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 245-246.

¹⁰⁵ Eyicil, **a.g.m.**, s. 663.

Fransızlar tarafından götürülmüştü. Bu nedenle heyet yeniden oluşturuldu ve Mustafa Kemal Paşa tarafından başarılar dilendi. Maraş'ta kalan Amerikalı misyonerlerden Dr. Wilson ve Dr. Laymen de Maraş'ın menfaati için çalışacaklarını belirttikleri için heyete dâhil edildiler. Heyet merkezine ellerinde beyaz bayrakla gelen Amerikalı misyonerler Ermeniler için de af dilediler. Ermenilerin, silahlarını teslim etmek şartıyla canlarına zarar verilmeyecekti. Ancak suçlu olan Ermeniler, Türkler tarafından yargılanarak cezalandırılacaktı. Bunu engellemek isteyen Ermeniler, itilaf devletleri elçiliklerine telgraf çekerek yardım istediler. İngilizlerin İstanbul hükümetine Ermenilere katliam yapıldığı bildirisini duyan Mustafa Kemal Paşa, “*Hiçbir yerde Ermeni katliamı yapılmamaktadır. Eğer Maraş olaylarından bahsedilmek isteniyorsa, orada Fransız askeri kendilerini terk edip gittikten sonra Türkler tarafından himaye görmüşlerdir*” dedi¹⁰⁶. Ancak Ermeniler, milli mücadelede Maraş halkına yaptıklarına rağmen Türklerin himayeci davranışları sayesinde bu kez de Fransızlara ihanet ettiler. Savaş bittikten günler sonra Türk makamlarına gerekli başvuruları yapıp Fransızları suçladılar¹⁰⁷. Ermeniler, Fransızların Maraş'tan ayrılmasının ardından Türklerin himayesinde 1922 yılına kadar kaldılar. Ermeni komitecilerin bölgede yaptığı propagandalar sonucunda Kıbrıs ve Suriye'ye göç ettiler¹⁰⁸.

Fransızlar Maraş'tan çekildiklerinde şehir harap olmuş durumdaydı. Maddi-manevi kayıplar çok büyüktü. Mahalleler, evler yakılmış, dükkânlar, camiler, kiliseler, mektepler ve çarşılar tahrip edilmişti. Fakat halk büyük bir sevinç içindeydi¹⁰⁹. Mustafa Kemal Paşa, Maraş'ın Fransız işgalinden kurtulmasının ardından Maraş'a çektiği telgrafta Maraşlılara “Kahraman kardeşlerimiz” diye hitap ediyordu¹¹⁰. Maraş'ın Fransızlardan kurtuluşu, bütün Anadolu halkı için umut olmuştur. Maraş kuvvetleri çevre illerin imdadına koşmuştur¹¹¹.

¹⁰⁶ Akbıyık, a.g.e., s. 145-248.

¹⁰⁷ Özalp, a.g.e., s. 251.

¹⁰⁸ Memet Yetişgin, “Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları,1920-1922”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2004, s. 65-81.

¹⁰⁹ Yerlikaya, a.g.e., s. 106; Akbıyık, a.g.e., s. 249.

¹¹⁰ a.g.e., 196 numaralı telgraf.

¹¹¹ Karadağ, a.g.e., s. 62-63; Kılınç, a.g.m., s. 182.

Fransızlar, Maraş'tan çekilip İslâhiye ve Bahçe'de kalacaktı fakat kuvvetlerin çoğu dağılmış ve Adana'ya gitmişti. Antep ve Urfa kuvvetleri ile irtibatlarının kesilmiş olduğunu düşünerek yardım istediler. Fransız kuvvetleri Maraş'ta güç kaybetti. Yollarda Türklerin saldırılarına uğradı. Ancak erzak ve mühimmat yetersizliğinden yeniden Maraş'a gelmek istediler. Maraş'a 100-150 kişilik kuvvetle geleceklerini, İngilizler gibi hiçbir şeye karışmayacaklarını bildirdiler. Fransızların başka bir amacı da İstanbul hükümeti yardımıyla Ermenilere yardım etmektir. Ancak İstanbul hükümetinin akıl almaz politikası, Mustafa Kemal Paşa'nın; "Fransızların yeniden Maraş'a gelmelerinin mümkün olmayacağı" talimatıyla önlendi¹¹². İstanbul hükümetinin Maraş, Adana, Antep, Aydın ve Urfa cephelerinde yaşanan muharebelerle ilgilendiği de söylenemezdi¹¹³.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu'da bazı şehirler müttefikler tarafından işgal edildi. Bu şehirlerin başında Maraş gelmektedir. Maraş önce İngilizler daha sonra ise Fransızlar tarafından işgal edildi. İngiliz işgali döneminde ciddi sıkıntıların yaşanmadığı şehirde, Fransız işgali dönemi yerel halk aleyhine çok sıkıntılı bir süreç yaşandı. Bu yaşananlar şehri bir bütün halinde mücadele etmeye sevk etti. Maraş halkı istiklali için topyekûn seferber oldu, şehri korumak için cansiperane savaştı. Bu mücadele sonunda Fransızlar 11-12 Şubat 1920 tarihinde Maraş'ı terk etmek zorunda kaldı. Bu yerel ve Milli mücadele neticesinde kazanılan zafer Anadolu'ya ümit ışığı oldu, işgal edilmiş şehirler birer birer kurtuldular. Kazanılan bu destansı zaferden sonra 5 Şubat 1925'te Maraş halkına kırmızı şeritli istiklal madalyası verildi, 7 Şubat 1973 tarihinde TBMM'de alınan kararla, Maraş Kahramanlık payesiyle ödüllendirildi.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, **DH_SFR__00105_00009_001_001**.

¹¹² Akbıyık, **a.g.e.**, s. 253-259; Karadağ, **a.g.e.**, s. 56-60.

¹¹³ Atatürk, **a.g.e.**, s. 260.

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, **DH_SFR__00105_00019_001_001**.
- Maraş Tarihi ve Folkloruyla İlgili 1932 Tarihli Defter**, İBB Atatürk Kitaplığı, D.No: 048023.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, ATAM, Ankara, 2006.
- Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Akbıyık, Yaşar, "Millî Mücadele'de Güney Cephesi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 15, Ankara, 2002, s. 811-819.
- Alpaslan, Erhan-Abama, Mehmet, "Maraş Milli Mücadelesinde Din Adamları Bağlamında Ziyâizade (Dayızade) Hacı Mehmet Emin Efendi ve Maraş Milli Mücadelesine Katkıları", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. II, Kahramanmaraş, 2017, s. 87-105.
- Alpaslan, Erhan, "Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Kurulmuş olan Kadın Derneklerinin Maraş Milli Mücadelesi'ne Destekleri", **Milli Mücadele Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013**, Ankara, 2015, s. 3-24.
- Altınant, Hasan İzzet, "Milli Mücadele Güney Cephesi Maraş", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. III, Kahramanmaraş, 2017, s. 34-59.
- Aslan, Yavuz, "Maraş'ın işgalinin Erzurum'daki Yankıları", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. II, Kahramanmaraş, 2017., s. 274-332.
- Bağdadhılar, Adil, **Uzunoluk İstiklal Harbinde Kahramanmaraş**, Kerwan Yayınları, İstanbul, 1976.
- Başkan, Hatice, **Türk Basınının Fransız İşgali Altındaki Maraş'ı İşlemesi (15 Eylül 1919-11 Şubat 1920)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, "Milli Mücadele Döneminde Maraş'ta İngiliz Siyasi ve Askeri Faaliyetleri", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. I, Kahramanmaraş, 2017, s. 223-229.

- Çabuk, Mustafa, **1875–1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş Ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri Ve Ermeni Olayları**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2013.
- Doğan, Orhan, “Milli Mücadele döneminde Maraş’ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuvâ-i Milliye’nin kuruluş faaliyetleri”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, Gaziantep, 2015, s. 161-182.
- Eyicil, Ahmet, “Maraş Mücadelesinde Atatürk”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 16, S. 47, Temmuz 2000, s. 647-670.
- Eyicil, Ahmet, “Maraş Savunması”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, Temmuz 2004, s. 47-75.
- Eyicil, Ahmet, “Fransızların Maraş’ı işgali ve Kuvvayı Milliye’nin Direnişi”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. I, Kahramanmaraş, 2017, s. 166-183.
- Gökhan, İlyas, “Milli Mücadele Dönemi’nde Türkoğlu Cephesi”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. III, Kahramanmaraş, 2017, s. 79-104.
- Günay, Nejla, “Cumhuriyet Öncesinde Maraş’ta Kurulmuş Yabancı Okullar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Atam Dergisi**, 2006, s.387-414.
- Hatipoğlu, Süleyman, **Türk-Fransız mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.
- Karadağ, Hüsameddin, **İstiklal Savaşında Maraş**, Ata Çelebi Basımevi, Mersin, 1943.
- Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Haz. Zeynep Korkmaz, ATAM, 2006.
- Ketizmen, Abbas, “Maraş Savunmasında Elbistan’da Bir Kuva-i Milliye Karargâhı Tarihi Nakibzade Konağı (Nakibzade Münir Ağa Konağı Etnografik Sanal Müzesi)”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. III, Kahramanmaraş, 2017, s. 222-236.

- Kılıç, Fahri, “Milli Mücadele Dönemi’nde Elbistan’dan Maraş’a Yapılan Yardımlar”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. II, Kahramanmaraş, 2017, s. 6-25.
- Kılıç, Fahri, “Milli Mücadele’de Elbistan”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, Gaziantep, 2015, s. 183-194.
- Kılıncı, Mustafa, “Milli Mücadelede Maraş’ta Siyasi ve Sosyal Gelişmeler ve Milli Mücadelede Maraş Şehitleri”, **Asia Minor Studies-International Journal Of Social Sciences**, C. 6, S. 12, Temmuz 2018, s. 171-189.
- Kurtboğan, Deniz, “Maraş Milli Mücadelesinde Kılıç Ali Bey’in Rolü” **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. II, Kahramanmaraş, 2017, s. 153-163.
- Özalp, Yalçın, **Gazilerin Dilinden Milli Mücadelemiz**, Semih Ofset, Ankara, 1986.
- Özalp, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadele’nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş, 1984.
- Özalp, Yalçın, **Ermeni İntikam Alayı Maraş’ta (Vesikalar:1919-1920)**, Selçuk Ofset, Kahramanmaraş, 2005.
- Söylemez, Faruk, “Maraş’ın Fransızlarca İşgalinin Açık-Söz Gazetesine yansımaları”, **Uluslararası Cumhuriyet Döneminde Maraş Sempozyumu(15-16 Kasım 2013)**, Kahramanmaraş, 2014, s. 122-137.
- Şahingöz, Mehmet, “Millî Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, **Türkler**, C. 15, Ankara, 2002, s. 726-744.
- Şavklı, Cengiz, “Bayrak Olayı”, **Kahramanmaraş Ansiklopedisi**, C. 2, Kahramanmaraş 2018. s. 121-126.
- Şavklı, Cengiz-Aydın, Tülay, “Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine Göre Güney Bölgesinde Yapılan İşgaller Sırasında Uygulanan Fransız ve İngiliz Stratejileri”, **Mondros Mütârekesi’nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı’nın Sonu Mütârekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu 24-26 Ekim 2018 / Kahramanmaraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s. 623-652.

- Şıvgın, Hale, “Mustafa Kemal’in Maraş’ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV, S. II, Ankara, 1988, s. 481-494.
- Turgut, Hulûsi, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali Bey’in Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- Ünalp, F. Rezzan, “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, **Akademik Bakış**, C. 11, S. 22, Yaz 2018, s. 205-235.
- Ünalp, F. Rezzan – Ünal, Levent, “Milli Mücadele Döneminde Fransız İşgali Karşısında Maraş Savunması, Ekim 1919’dan Şubat 1920’ye Kadar Sürede Yaşanan Önemli Olay ve Çarpışmalar”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. III, Kahramanmaraş, 2017, s. 125-160.
- Yerlikaya, İlhan, **Milli Mücadelede Maraş**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1987.
- Yetişgin, Memet, “Maraş’ta Ermeni nüfusu: Osmanlı Son Dönemi Mütareke ve Mücadele Yılları”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S. 17, 1991, 1-17.
- Yetişgin, Memet, “Ermenilerin Maraş’tan Ayrılmaları, 1920-1922”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2004, s. 65-81.
- Yetişgin, Memet-Dumanoğlu, Sevim C., “Maraş Savunmasının Zaferle sonuçlanmasında Etkili Olan Unsurlar”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, C. III, Kahramanmaraş, 2017, s. 277-295.

MARAŞ SAVUNMASINDA TEMSİL HEYETİ'NİN YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER

Fahri KILIÇ*

Giriş

Temsil Heyeti, Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi üzerine başlayan ulusal direniş sırasında, ulusal bir meclisin (TBMM) kuruluşuna dek Millî Mücadele'nin yürütme organı olarak görev yapmıştır. Amasya Genelgesinde İstanbul Hükümeti'nin sorumluluklarını yerine getiremediği için tasarlanan milli kurul, Erzurum Kongresinde meydana getirilmiştir. Kongrede bütün doğu vilayetlerindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini tek bir çatı altında toplamak için oluşturulan Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına bir Temsil Heyeti seçilmiştir¹. Heyet üyeleri, Eski III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Eski Bahriye Nazırı Rauf Bey, Eski Erzurum Mebusu Raif Efendi, Eski Trabzon Mebusu İzzet Bey, Eski Trabzon Mebusu Servet Bey, Erzincanlı Şeyh Fevzi Efendi, Beyrut Eski Valisi Bekir Sami Bey, Eski Bitlis Mebusu Sadullah Efendi ve Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey'dir. Bu üyelere ilave olarak Canik sancağı adına Refet (Bele) Bey de sonradan kurula dahil edilmiştir².

Sivas Kongresi'nde oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Temsil Heyeti'ne altı üye daha seçilmiştir. Bu üyeler; Antep delegesi Kara Vasıf Bey, Eskişehir delegesi Hüsrev Sami

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, kilic_f@ibu.edu.tr.

¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s.90-91.

² Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.9.

Bey, Denizli delegesi Hakkı Behiç Bey, Hakkâri delegesi Mazhar Müfit Bey, Ankara delegesi Ömer Mümtaz Bey ve Niğde delegesi Ratipzade Mustafa Beylerdir³. Erzurum ve Sivas Kongresinde üye sayısı 16'ya çıkan Temsil Heyeti çalışmalarını Sivas'ta 27 Aralık 1919 tarihinden itibaren de Ankara'dan devam ettirmiştir⁴. Ancak Heyet üyelerinin bir kısmının Sivas'a ve Ankara'ya gelememesi bir kısmının da Son Osmanlı Mebusan Meclisine mebus seçilip İstanbul'a gitmesi üzerine 1920 başlarında sayıca gittikçe azalmıştır. Bunun üzerine eklenen isimlerle 12 kişilik yeni bir Heyet oluşturulmuştur. Bu isimler, Mustafa Kemal Paşa, Hakkı Behiç Bey, Müftü Rifat Efendi, Ratipzade Mustafa Bey, Hüsrev Sami Bey, Şeyh Şemsettin Efendi, Konya Eşrafından Rifat Bey, Hanifzade Mehmet Efendi, Ankara Darülhikmetül İslamiye Şube Azası Hasan Efendi, Yahya Galip Bey, Ali Fuat Paşa, Kastamonu Eski Valisi Ferit Beydir⁵.

Temsil Heyeti Mustafa Kemal Paşa'nın Başkanlığında TBMM'nin açılışına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu süre zarfında İstanbul Hükümeti ile Amasya Görüşmelerini yapmış, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yeniden açılma kararını aldırılmış, seçimlerin Anadolu'da güvenli olarak yapılmasını sağlamış, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin adaylarını belirlemiş, seçilen mebuslarla görüşmeler yapmış, son Osmanlı Mebusan Meclisinde alınan Misak-ı Millî kararlarının hazırlanmasında ve alınmasında etkili olmuştur. Ayrıca Temsil Heyeti İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye adında gazeteler çıkartılmıştır⁶.

Temsil Heyeti bunların yanı sıra henüz düzenli ordunun oluşturulmadığı bu dönemde Anadolu'daki haksız işgallere karşı askeri ve siyasi faaliyetler de yürütmüştür. Anadolu'nun birçok yeri Mondros

³ Cemil Hakan Korkmaz, **Heyet-i Temsiliye Erzurum'dan Ankara'ya İktidar Yolu**, Profil Yayınları, İstanbul, 2015, s.89-90.

⁴ Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975, s. X-XII

⁵ Utkan Kocatürk, "Erzurum, Sivas ve Ankara'da Heyet-i Temsiliye Kadrosu", **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu**, Siskav Yayınları, Sivas, 2002, s.35-38.

⁶ Fethi Tevetoğlu, "Hey'et-i Temsiliye", **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: XIX, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1971, s. 200.

Mütarekesinin 7. Maddesi gerekçe gösterilerek işgal edilmiştir. Bu çerçevede Maraş, önce İngilizler ardından da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bu haksız işgaller karşısında kayıtsız kalan İstanbul Hükümetinin aksine Temsil Heyetince Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında alınan askeri, siyasi ve idari tedbirlerle bölgedeki İngiliz ve Fransız işgallerinin sona erdirilmesi amaçlanmıştır.

Maraş'ın İngilizler Tarafından İşgali

I. Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalamasının ardından antlaşma gereği Türk Hükümeti Güney bölgelerindeki (Adana, Urfa ve Maraş) sancaklardan askeri kuvvetlerini çekmeye başlamıştır. Bu uygulama İtilaf devletlerinin bölgedeki işgallerini kolaylaştırıcı bir zemin oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli Sykes-Picot Anlaşmasına göre Musul, Antep, Urfa ve Maraş sancakları Fransızlara bırakılmışsa da İngilizler Fransızlara karşı bir stratejik üstünlük elde etmek amacıyla petrol alanlarının bulunduğu Musul Vilayetiyle birlikte 10 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı 24 Mart 1919'da da Urfa'yı işgal etmişlerdir⁷.

Maraş halkı işgale engel olmak maksadıyla Maraş-Narlı arasındaki Aksu köprüsünü yıkmış olsa da bu tedbirler işgali önlemeye yetmedi, nehrin üzerinden Maraş'a ilk giren ve çoğunluğu Hintli olmak üzere bir alay kadar süvariden ibaret olan İngiliz birliği, Amerikan Koleji, Ahırbaşı Kilisesi, Ermeni ve Katolik Kiliseleri ile Alman Çiftliği binalarına yerleşmiştir⁸. Ermenilerin sevinç gösterileri eşliğinde gerçekleşen İngilizlerin Maraş'ı işgalinden önce şehirde bulunan askerlerin ve askeri malzemenin bir kısmı Kayseri'ye nakledildiğinden şehirde bir kıta askerden başka işgalcilere karşı yeteri kadar caydırıcı kuvvet bulun-

⁷ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.53.

⁸ Nejla Günay, "Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", **Türkiyat Mecmuası**, Sayı 29. İstanbul, 2019, s.50.

mamaktadır. Buna rağmen Max Andriyo Komutasındaki İngiliz kuvvetlerinde bulunan subay ve erlerin bir kısmı Müslümanlardan oluştuğu için İngiliz işgali sırasında şiddetli bir çatışma yaşanmamıştır⁹. İngilizlerin Maraş'taki işgali sekiz ay sürmüştür. Bu süre içinde İngilizlerin Ermenilerin taşkınlıkları ve tahrikleri karşısında takındıkları yansız tavır olayların çıkmasını önlemiştir. İngilizler, işgal döneminde bölgenin dini dokusuna özen göstermiş, Maraş'a Müslüman askerler göndererek bölge halkının tepkisini azaltmışlardır.

İngilizler Maraş merkezinde halkın tepkisini çekecek uygulamalardan kaçınırken, diğer taraftan Pazarcık ve Elbistan'da bulunan bazı aşiret reisleriyle görüşmeler yaparak halkı iş birliği yapmaya ikna etmeye çalışmışlardır. Bu durum merkezi Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey tarafından Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanlığına bildirilerek, Elbistan'ın stratejik durumunun Sivas, Kayseri ve Malatya vilayetleri açısından önemli olduğunu, Edward Noel'in Elbistan yolu ile Malatya'ya geçerken, Elbistan ile Urfa arasındaki yolların krokisini alarak halk arasındaki mezhep farklılıklarını tetkik ettiğini, Elbistan'a bağlı dağlık köylerde bazı ahaliyi silahlanmaya ve isyana teşvik ettiğini bildirmiştir. Cevdet Bey, İngilizlerin Elbistan bölgesine karşı olabilecek herhangi müdahalesini önlemek için buraya kuvvet sevk edilmesi ile Elbistan Asker alma Şubesinde bulunan subayların köylere gönderilmesi ve halkın bilinçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁰. Bu uyarılar üzerine İngilizlerin bölgedeki bölücülük faaliyetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın zamanında aldığı önlemlerle ve halkın karşı çıkmasıyla başarısızlığa uğratılmıştır.

Maraş'ın Fransızlar Tarafından İşgali

İngiltere ve Fransa arasında 15 Eylül 1919 tarihinde Suriye İtirafnamesi adı verilen antlaşma imzalanmıştır. İngiltere Başbakanı Lloyd

⁹Ahmet Eyicil, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 11, Cilt IV, Ankara, 1988, s. 481-494, s. 481.

¹⁰Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, 256.

George ile Fransa Başbakanı Clemenceau arasında imzalanan antlaşmalara göre, İngiltere Musul'a karşılık Adana, Antep, Urfa, Maraş ve İskenderun'u ve Suriye'yi Fransa'ya bırakacaktır. Böylece Fransa Çukurova'nın pamuğuna, İngiltere de Musul'un petrolüne sahip olacaktır. Bölgedeki İngiliz orduları komutanı Allenby Suriye'nin ve Kilikya'nın yönetimini Fransa yüksek komiseri General Goureaud'a devrederek bölgeden çekilme kararını uyulamaya başlamışlardır. Bu çerçevede, Fransız Yüzbaşı Joly, 29 Ekim 1919'da askeri birliğiyle geldiği Maraş'ta, İngiliz işgal komutanı ile görüşmüştür. İngiliz Generali Weir ile Fransız Yüzbaşı Fly Sainte Marie devir teslim işlemlerini yerine getirmek ve 1 Kasım'da başlayacak olan çekilme hareketini sağlamak için 31 Ekim 1919'da Maraş'a gelmişlerdir. Fransız kuvvetleri ikindi vakti Maraş'a girerken ellerinde Ermeni ve Fransız bayrakları taşıyan Ermeniler tarafından sevinçle karşılanmışlardır. Çoğunluğu Ermeni gönüllülerden oluşan Fransız birliği Amerikan kolejine doğru ilerlerken; Ermeniler, 'kahrolsun Türkler, yaşasın Fransızlar, yaşasın Ermeniler' diye bağırarak Türklere hakaret etmekten geri kalmamışlardır. İngilizler Maraş'ta yaklaşık sekiz ay boyunca sürdürdükleri işgali sona erdirip şehri Fransızlara devredip akşam üzeri Maraş'tan ayrılarak Antep'e gitmiştir¹¹.

Fransız kuvvetleri 1 Kasım 1919'da ikindi vakti Maraş'a girerken ellerinde Ermeni ve Fransız bayrakları taşıyan Ermeniler tarafından sevinçle karşılanmışlardır. Çoğunluğu Ermeni gönüllülerden oluşan (Bazı kaynaklarda 400 Ermeni, 100 Fransız ve 50 Cezayirli süvari, bazı kaynaklarda 1000 Fransız 400 Ermeni, 500 Cezayirli asker) Fransız birliği Amerikan Kolejine doğru ilerlerken; Ermeniler, 'kahrolsun Türkler, yaşasın Fransızlar, yaşasın Ermeniler' diye bağırarak Türklere hakaret etmekten geri kalmamışlardır¹².

¹¹ Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2004, s. 377.

¹² Rezzan Ünalp, Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması, **Akademik Bakış Dergisi**, c.11s.22, Ankara, 2018, ss. 205-235, s.214.

Maraş Savunmasında Temsil Heyetinin Yürüttüğü Faaliyetler

Fransızların Maraş'ı işgal edeceğinin anlaşılması üzerine Mutasarıf Ata Bey Temsil Heyetine bu durum karşısında alması gereken tedbirlere dair bir telgraf göndermiştir. Bu gelişme üzerine Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa da 13. Kolordu Komutanlığı'na verdiği talimatta Maraş'ın işgalinin engellemeye çalışılması, olmazsa Fransız kuvvetlerinin bölgede barındırılmaması için her çareye başvurulması gerektiğini belirtmiştir¹³. Ayrıca Maraş'ta milli direnişi sağlamak ve daha kalıcı sonuçlar elde etmek için bir milli teşkilatın kurulmasını istemiştir. Bunların yanı sıra Temsil Heyeti tarafından Maraş'ta düşman işgalinin sona erdirilmesi için aşağıdaki tedbirlerin alınması öngörülmüştür:¹⁴

“30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imza edildiği tarihte vatan toprakları içinde kalan Maraş ve civarı Türk askerlerinden tamamen boşaltılmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu bölgenin geçici işgal bahanesiyle vatandan koparılmasına seyirci kalmaz. Buradaki gerek yabancı işgali gerekse perde arkasında uygulanmak istenen Ermenilik gayelerini derhal durdurmalıdır. Bu bölgedeki düşmanları kovmak ve işgalden kurtarmak amacıyla yer yer kurulmuş bulunan milli teşekküllerin 13., 3., 2., 12. Kolordulara bağlanması gerekir. Buna göre Maraş ve civarı 11 Eylül 1919'da merkezi Sivas'ta, tümenleri Amasya ve Samsun'da bulunan 3. Kolordu'ya ve bölge içindeki müdafaa-i hukuk cemiyetlerine verilecektir”¹⁵

Ayrıca Temsil Heyeti merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanı Albay Selahattin (Köseoğlu) Bey'i Güney Cephesinin askeri merkezlerinden biri seçilen Elbistan'a göndererek bir durum değerlendirmesi yaptırmıştır. Selahattin Bey yaptığı incelemelerden sonra 26

¹³ Tefvik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s.58.

¹⁴ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: II, Başbakanlık Matbaası, Ankara, 1973, s.209.

¹⁵ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.173.

Ekim 1919'da Sivas'taki vekiline şu tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir:¹⁶ *“İngilizlerin bölgeyi işgali aslında Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı idi. Bu sebeple bölgeyi başka devlete devretmesi, milletin haklarına ve Hükümetin haysiyetine vurulmuş bir darbe olacaktır. Bölgeye Fransız kuvvetleri gelmeden oradan füilen milli teşkilatın kurularak, milletin haklarına sahip çıkılması işgale karşı koyması kutsal vazifedir. Maraş'ı ve bunun yanında Antep'i mümkün olduğu takdirde 3. Kolordu koruyacaktır. Elbistan, Maraş ve Antep'te milli direniş teşkilatı düzenlenecek ve tertip edilecektir. Malatya'dan Maraş'a askeri müfreze gönderilmesi düşünülmektedir. 3. Kolordunun Maraş'taki milli kuvvetleri ele alması ve organize etmesi için acele olarak Aziziye'den bir süvari takımının güneye yollanması gereklidir. Sivas'tan bir subay ile iki hafif makineli tüfek bu müfreze yetişmek üzere yollanmalı ve müfrezenin masrafları verilmelidir. Müfreze subayı Elbistan ve Maraş'taki durumdan telgrafla Kolordu'ya devamlı bilgi verecektir. Hıristiyanların mal ve canlarına dokunulmaması müfrezenin en kısa zamanda hareket etmesi ve hareketinin gizli tutulması gereklidir”*¹⁷.

Ancak Maraş bölgesinin bağlanılmasına karar verilen 3. Kolordunun merkezi Sivas'ta, tümenlerinden biri Amasya'da biri de Samsun'da bulunmaktadır. Bu merkezlerden Maraş Mutasarrıflığına kısa sürede yardım ulaştırılması mümkün olmadığı için acil olarak Maraş'ta bir Kuvâ-yı Milliye teşkilatının kurulmasına karar verilmiştir. Kurulan bu teşkilatın başına da Heyet-i Temsiliye tarafından Binbaşı Suzi Bey, Yüzbaşı Selim (Kurtoğlu Yörük Selim) ve Yüzbaşı Asaf (Kılıç Ali) Bey getirilmiştir. Bu kurul III. Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin Bey'e bağlı olarak faaliyetlerini yürütecektir¹⁸.

¹⁶ Hüseyin Selâhattin (Köseoğlu) III. Kolordu Komutanı olarak Maraş'ın savunmasında milli kuvvetlerin teşkilatlanmasını başarı ile gerçekleştirmiştir. Milli Mücadele sırasında gösterdiği yararlılıklardan ötürü TBMM tarafından, kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir. TBMM'nin I. Dönemi'nde Mersin'den milletvekili seçilmiştir. Bkz. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.B. I. Dönem 1919-1923 III. Cilt, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 779-781.

¹⁷ **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV**, Genel Kurmay Yayınevi, Ankara, 2009, s. 57.

¹⁸ **Türk İstiklal Harbi**, s. 92.

Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirdiği merkezi Sivas'ta bulunan III. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey bölgedeki işgali sona erdirmek için 12 Aralık 1919 tarihinde Gürün'de bir toplantı düzenlenmiştir¹⁹. Toplantıya Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ile Maraş adına Doktor Mustafa Bey katılmıştır. Toplantıda Sivas Kongresinde alınan karar gereğince Güney Cephesinin birtakım mıntukalara ayrıldığı, bu mıntukalarda Kuva-yı Milliye teşkilatının icrası ve ikmali için bir kısım subayların görevlendirildiği ve her mıntukanın bağlı bulunduğu Kolordular tarafından sevk ve idare edileceği bildirilmiştir. Maraş bölgesi de Sivas'ta bulunan 3. Kolordunun sorumluluğunda merkezi Elbistan'dan sevk ve idare edilecektir²⁰. Fransız işgali altında bulunan ahaliyi cesaretlendirmek, gerekli silahın, cephanenin tedarik ve temini için Kuva-yı Milliye Komutanları tayin edilecektir. Bu amaçla Maraş mıntukasına Kılıç Ali namıyla Yüzbaşı Asaf Bey görevlendirilmiştir. Ayrıca bölgedeki asker alma şubeleri başta Elbistan olmak üzere III. Kolordunun bölgesine dahil edilmiştir.

Temsil Heyetinin Güney Cephesinin düşman işgalinden kurtarılması için yaptığı askeri düzenlemelerden anlaşıldığı gibi bölgenin kurtuluşu için hali hazırda işgal altında bulunmayan ve coğrafi bakımdan doğal bir güvenliğe sahip olan Elbistan merkez olarak seçilmiştir. Maraş'ın düşman işgalinden kurtarılması için merkez olarak seçilen Elbistan'a Maraş'ın ileri gelenlerinden oluşan bir heyet gelmiştir. Milli bir teşkilat kurmak üzere Fransızların şehre girişinden bir gün önce gelen heyette Doktor Mustafa Bey, kardeşi Eczacı Lütfi Bey, Katipzade Mehmet Efendi, Vehbizade Hasip Efendi, Kocabaşzade Ömer Efendi, Tapağın oğlu Mustafa, Büyükoğlu Mehmet Ziya ve İslahiye'li Nazım Bey bulunmaktadır²¹.

¹⁹ Ahmet Demirel, **İkinci Grup'un Kurucularından Selahattin Köseoğlunun Millî Mücadele Anıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 183.

²⁰ Adil Bağdadlılar, **Uzunluk Harbi'nde Kahramanmaraş**, Ülkü Yayınevi, İstanbul, 1942, s.73.

²¹ Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s. 160-161.

Kılıç Ali'nin de Elbistan'a gelişi ile Maraş Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Elbistan'da kurulmuştur. Merkez idare heyetine seçilen üyeler çalışmalarına başlamışlardır. Öncelikle Binbaşı Ali ile merkez heyeti üyeleri Elbistan ve Maraş'ın kuzeyindeki köyleri silahlandırmaya başlamışlar, aynı zamanda da Maraş'tan gelen beş on kişilik guruplara silah ve cephaneye vererek tekrar Maraş'a göndermişlerdir²². Maraş'ın merkezinde de ulusal bir teşkilata ihtiyaç duyulmuş ve heyet-i müteşebbise oluşturulmuştur. Refet Efendi başkanlığında kurulan bu heyette, Belediye Başkanı Bekir Sıtkı, Kocabaşzade Arif, Hacı Naci ve Hacı Ahmet, Şismanzade Arif, Dedezade Mehmet, Besen Beyzade Hacı Nuri, Hancızade Hafız Ali ve Mühendis Abdüllatif yer almışlardır. Bu heyet daha sonra Merkez Heyeti adını almış ve başkanlığına Aslan Bey getirilmiştir²³. Heyetin faal üyeleri içerisinde Tapu Memuru Faik ve Evkaf Memuru Evliya Efendiler de yer almışlardır. Heyet-i Merkeziye'nin kurulmasından sonra şehir on bölgeye ayrılmıştır²⁴. Şehirde kurulan on idare heyetinin isimleri ve reisleri şunlardır: ²⁵

- 1-Çavuslu Reisi, Çuhadar Zade Hacı Mustafa Efendi.
- 2-Bektutiye Reisi, Ser Müsevvid Ahmet Efendi.
- 3-Restebaiye Reisi, Baba Halil Zade Ahmet Efendi.
- 4-Acemli Reisi, Evkaf Memuru Evliya Efendi.
- 5-Kayabaşı Reisi, Tapu Memuru Faik Efendi.

²² Orhan Doğan, "Millî Mücadele Döneminde Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuva-yı Milliye'nin Kuruluş Faaliyetleri", **Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, ss.163-179, s.167.

²³ Arslan Bey Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Teşkilatını kurarak millî kuvvetlerin komutanlığını üstlenmiştir. I. Dönem TBMM'de Maraş Milletvekili olarak görev yapmıştır. Milli Mücadele'de gösterdiği fedakârlık ve hizmetlerinden dolayı Meclis tarafından Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Bkz. Durmuş Devenci-Cengiz Şavklı, "Arslan Bey Maddesi", **Kahramanmaraş Ansiklopedisi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2016, s.340-341. <http://ansiklopedi.ksu.edu.tr/>

²⁴ Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 1984, s.81.

²⁵ Ela Zehra Moroğlu, **Millî Mücadele'de Maraş'ta İz Bırakan Şahsiyetler**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2015, s.60-64.

6-Divanlı Reisi, Hasan Bey.

7-Ekmekçi Reisi, Sapsız Hacı Efendi.

8-Cıgıcı (Nahirönü), Muhacir Memuru Nasrullah Efendi.

9-Alemlî Reisi, Zülkadıroğlu Süleyman Bey.

10-Hatuniye (Şekerli) Reisi, Şeyh Ali Sezai Efendi.

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Yürüttüğü Faaliyetler

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Temsil Heyetinin Maraş savunması için aldığı askeri idari ve siyasi tedbirlerin uygulama kurulu olmuştur. Fransızların 1 Kasım 1919'da Maraş'ı işgal etmelerinin hemen ardından Elbistan'da Sulh hâkimi Ali Rıza Bey'in başkanlığında bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin başkanlığına eski Şam Sulh Hukuk Hâkimlerinden Elbistanlı Bekirzade Ali Rıza Efendi, yardımcılığına da yine eski hâkimlerden Kışlalızade Ali Avni Efendi getirilmiştir. Bu iki zat, memleketin aydın kişileri ve eski yedek subaylardan kuvvetli bir heyet-i merkeziye oluşturmuşlardır. Cemiyetin başkanlığını bir süre sonra Nakipzade Mehmet Ağa ondan sonra da Şeyh Naci Mustafa Efendi yürütmüştür. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir parçası olan Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yaptığı çalışmalarla kısa sürede Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Cephesine yönelik uygulamalarının en önemli aracı haline gelmiştir.²⁶

Güney Cephesi için kurulan savunma hattının merkezi olan Elbistan'da yapılacak askeri düzenlemeler, Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Elbistan Müdafaa-i Hukuk cemiyeti başkanı Ali Rıza Bey'e bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Ali Rıza Bey'e gönderdiği yazıda; *Fransızların Adana havalisi de dâhil olmak üzere Urfa, Antep ve Maraş'ta küçük bir Ermenistan oluşturmak gayesini güttüklerini, milli teşkilatın yaygınlaşmasının dışarıya karşı pek mühim ve lehte tesir yaptığını, şu anda en önemli işin, işgal altında bulunan yerlerdeki teşkilatı genişletmek ve*

²⁶ Fahri Kılıç, "Millî Mücadelede Elbistan", **Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s. 188.

ahaliyi işgal aleyhine teşvik etmek, düşmanları zora sokmak olduğunu belirttikten sonra, Malatya'dan bir süvari bölüğü ile iki mitralyöz bölüğünün Elbistan'a doğru hareket ettiğini, bu kuvvetin milli teşkilatın dayanağı olacağını ve Elbistan deposundaki silah ve teçhizatın Kuvâ-yı Milliye'ye dağıtılması gerektiğini, III. Kolordu Komutanlığı tarafından Binbaşı Suzi Bey komutasında bir kuvvetin Elbistan'a gönderildiğini, Malatya'dan da bir süvari bölüğü ile iki mitralyöz bölüğünün Elbistan'a sevk edildiğini bildirmiştir²⁷.

Bunun yanında, Mustafa Kemal Paşa, bölgeden gelen raporlar ve Fransızların Maraş'ı işgali üzerine, Süvari Yüzbaşı Salim Kurtoğlu (Yörük Selim) ve Piyade Yüzbaşı Ali Asaf'ı (Kılıç Ali) takma adları ile Maraş Milli Mücadele teşkilatını kurmakla görevlendirmiştir²⁸. Kılıç Ali hatıralarında bu olayı anlatırken Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini yanına çağırıp, bir telgraf okuttuğunu bu telgrafın güney bölgesindeki işgallerle ilgili olduğunu ve bölgeyi teşkilatlandırmak için güvenilir ve yetenekli askerlere ihtiyaç duyulduğunu acilen bildirildiğini ve kendisini görevlendirdiğini belirtmektedir. Kılıç Ali Bey bu konuda Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeyi şu sözlerle aktarmaktadır:

“Seni, Maraş-Antep havalisinde milli kuvvetler teşkilatını yapman için oraya gönderiyorum. Biliyorsun, her savunma beldesi bir cephedir ve burada görev alanlar, cephe komutanlığı yetki ve sorumluluğuna sahiptirler. Hizmet birliklerinden mümkün olan yardım yapılacaktır. Düşmanların amacı; Ege'de Yunan işgalini serbest bırakırken, kendi ellerindeki toprakları bizden koparacakları ile genişletmek ve bağımsız Türk Devletine imkân vermemek... İlk anda Fransızları karşımızda buluyoruz. Telgrafi okudun. Bir millet esir olur mu? Her yer, arkasından gidebileceği asker-sivil insan arıyor. Bugün için en buhranlı bölge Urfa-Maraş-Antep... Bu konuda tecrüben var. O bölgenin halkını bilirim. Yiğit, sadık, fedakâr insanlardır.”

²⁷ Türk İstiklal Harbi, s. 93.

²⁸ İsmail Akbal, “Gaziantep Mebusu Kılıç Ali”, **Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, ss. 342-365, s.347.

Bu konuşma üzerine Kılıç Ali gözlerinin dolduğunu, sesinin titreştiğini “*Elimden geleni yapacağım Paşam... Güveninize ve ilginize layık olacağım. Allah bizimledir.*” şeklinde cevap verdiğini Mustafa Kemal’in kendisini kucakladığını ve gülerek omzunu sıvazladığını;

“*Bak Kılıç!.. Başaramazsan ismini geri alırım!..*” dediğini anlatmaktadır²⁹.

Bu görüşmenin ardından Kılıç Ali Bey ve beraberindeki üsteğmen İhsan Bey, 10 süvari ve 2 hafif makineli tüfek timinden oluşan müfrezesiyle Sivas’tan 10 Ekim 1919 günü Elbistan’a gelmiştir. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilen heyet, Elbistan’da Ceyhan Nehrinin kıyısında bulunan ve Millî Mücadele’nin merkezi haline gelen Nakipzadelere ait konağa yerleştikten sonra faaliyetlere başlamıştır. Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ali Rıza Bey, Yörük Selim ve Kılıç Ali Bey’ler, Maraş ve civarında milli teşkilatı yaygınlaştıracaklar ve idare edeceklerdir. Elbistan askerlik şubesi reisi Binbaşı Suzi Bey daimî üye sıfatı ile bulunacak, teşkilatın oluşmasına ve 3’üncü Kolordu ile haberleşmenin sağlanmasına çalışacaktır³⁰.

Güney Cephesi’nde Müdafaa-i Hukuk teşkilatları faaliyetlerini işgal altında bulunmayan yerlerde serbest, işgal altındaki yerlerde ise Cemiyet-i İslamiye adıyla gizlice yürüteceklerdir. Asker alma şubeleri de, bulunduğu kazanın müdafaa-i hukuk cemiyetinin çalışmalarını takip edecek ve idareye yardımda bulunacaktır. Asker alma şubesi subayları muayene bahanesi ile şube dairelerinde, milli bir orduyu oluşturacak erlerin ve silahların mevcudunu tespit edecektir. Her yerde, müdafaa-i hukuk cemiyetinin öncülüğünde, mahallin ileri gelenlerinin şahsi yardımı ve asker alma şubelerinin nezaretinde milli taburların esasları hazırlanacak, asker ve silah mevcudu ile ihtiyaç derecesi tespit

²⁹Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, (Derleyen Hulusi Turgut), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005, s. 84, 85.

³⁰ Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından, Maraş ve Antep havalisi Kuvâ-yı Milliye Komutanlığına tayin edilmiştir. Milli Mücadele’de Güney cephesinde Maraş ve Antep cephesinde gösterdiği yararlılıklardan dolayı TBMM tarafından kırmızı yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Bkz. **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, (Derleyen Hulusi Turgut), s.87-93.

edilip 3. Kolordu'ya bildirilecektir. Her şube bir tabur kuvvet çıkaracak, subayların tespiti ve mahalline bildirilmesi 3. Kolordu merkezince yapılacaktır.³¹

Milli taburların icabında toplanabilmesini temin için ayrıca emre hazır milli müfrezeler bulundurulacaktır. Bu her mahalledeki müdafaa-i hukuk cemiyetinin göreceği lüzum ve ihtiyaca göre takdir olunacak ve bunların idare ve işleri kendi mahallerince sağlanacaktır. Ayrıca Elbistan, Maraş, Antep, Pazarcık, Çardaklı, Rumkale, Kilis mevcut veya kurulmuş olan müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin kimlerden oluştuğu tespit edilecek, milli ordu teşkilat defterleri, şubelerce bir an evvel hazırlanarak bir nüshası 3. Kolordu Komutanlığı'na gönderilecektir. Bu kurullara ait özel haberleşme Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vasıtası ile yapılacak ve gelişmeler hakkında 3. Kolordu Komutanlığı'na bilgi verilecektir.³²

Bu esaslar dâhilinde, Elbistan'a gönderilen Kılıç Ali, Yörük Selim ve Binbaşı Suzi Beyler ile Maraş'tan gelen Kuvâ-yı Milliye yanlısı heyet ile birlikte faaliyetlere başlamışlardır. Daha sonra Binbaşı Suzi Bey'in Sivas'a dönmesi ile yerine gönderilen Binbaşı Ali Bey de bu faaliyetlere katılmıştır. Binbaşı Ali Bey ile Heyet-i Merkeziye üyeleri Elbistan ve Maraş'tan gelen beşer onar kişilik kabileler ile silah ve cephane göndermeye başlamışlardır. Kılıç Ali Bey Pazarcık'a, Yörük Selim Gökşun'a giderek milis teşkilatı kurma çalışmalarında bulunmuşlardır. Bu çalışmalar sonucu, Elbistan, Gökşun, Pazarcık'ta milli teşkilatlar kurulmuştur³³.

Maraş'ın işgalinden sonra 1919 Kasım veya Aralık ayında Elbistan'a bir tabur Fransız askeri gelir ve bugünkü Mükrimin Halil Lisesi ve Askerlik şubesi arasında olan taşlarla inşa edilmiş olan askeri kışlaya yerleşirler. İşgale karşı halk büyük tepki göstermiştir. Ancak Fransız

³¹ **Türk İstiklal Harbi**, s. 94.

³² Akbıyık, **a.g.e.**, s.162.

³³ **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi**, No 16218, Dosya No 153. Fihrist 2-3.

askerlerinin işgalini önlemek yerine onların iaşesini temin eden Elbistan Kaymakamı Kerküklü Halis Bey'in bu tutumu tepkilere yol açmıştır.³⁴ Bunun üzerine İstanbul Hükümeti yanlısı Kerküklü Halis Bey, Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ve Jandarma Komutanı Muhtar Bey tarafından gece yarısı evinden alınarak Sivas'a götürülüp Sivas valiliğine teslim edilmiştir³⁵.

Elbistan Kaymakamı Halis Bey'i Sivas'a götürüp Temsil Heyeti'nin kontrolündeki Sivas Valiliğine teslim eden üç çete liderinden birisi de Adıgüzel Köyünden Kıvrak Ali'dir. Kıvrak Ali Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Nakip Ağa tarafından görevlendirilen diğer iki kişi ile birlikte kaymakamı Sivas'a götürmüştür. Kaymakamın kaçırıldığı haberi ertesi gün Elbistan'da duyulunca, Fransız askerleri bir çatışma olur kaygısı ile mecbur kalmadıkça kışladan çıkmaya özen gösterirler. Ardında da beş on gün sonra geldikleri gibi sessizce giderler³⁶. Böylece Elbistan'daki milli teşkilatlanmanın önündeki engel kaldırılmıştır. Bu arada Elbistan PTT binası da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri tarafından kontrol altına alınmıştır. Bu postane, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gönderdiği sayısız telgraflarla Maraş'ta sivil halkın uğradığı mezalime son verilmesi için yürütülen faaliyetlerin en önemli araçlarından birisi olmuştur³⁷. Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş'taki Fransız mezaliminin kınanması için yayınladığı tamim ve telgraflarla Anadolu'nun birçok yerinde mitingler düzenlenmiş ve yardım kampanyaları başlatılmıştır. Bu mitinglerden birisi de 5 Aralık 1919 tarihinde Elbistan'da gerçekleştirilmiştir. Ulu Camii'nde 15000 kişinin katıldığı mitingde Fransızların yaptıkları ve son olaylar protesto edilerek İstanbul Hariciye Nezareti aracılığıyla Amerika, Fransa ve İtalya siyasi temsilcilerine protesto bildirimleri gönderilmiştir³⁸. Bildiride Fransızların Ermenileri silahlandırarak masum

³⁴ Ziya Güneri, **Elbistan**, İstanbul Halkevi Yayınevi, İstanbul, 1936, s15.

³⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Dosya No:656, Gömlek No:52, Fon Kodu: DH.ŞFR.

³⁶ Adnan Güllü, "Maraş Harbin'de Elbistan'a İşgal Amacıyla Gelen Fransızların Kentten Kaçması (1920)", <https://www.marasgundem.com.tr/7.3.2020>.

³⁷ Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Dosya No. 685 19 62.

³⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Dosya No:656, Gömlek No:52, Fon Kodu: HR. SYS. 2543.

halka saldırtmaları sonucunda yüzlerce Türk'ün şehit edildiği ve binlercesinin de göçüne sebep olduğu duyurulmuştur. Miting Heyeti adına Maraş-Elbistan Teşkilât-ı Milliye Reisi Mehmet, Doktor Mustafa, Muallim Hayrullah Bey'in dile getirdiği düşünceler 29 Aralık 1919 Tarihli İrade-i Milliye Gazetesinde de yer almıştır³⁹.

Maraş'ta Uzunoluk ve Bayrak Olaylarının ardından Fransızlarla başlayan şehir çarpışmaları sırasında 3. Kolordu, yerli halka Elbistan üzerinden sürekli askeri yardımlarda bulunmuştur. Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de çabalarıyla toplanan mitralyöz, top, tüfek vs. gibi askeri teçhizat Maraş'a sevk edilmiştir. Böylece Maraş'ın kuzeyinde bir savunma ve destek kalesi teşkil edilmiştir. Ayrıca Elbistan'dan Maraş savunmasına gönüllü milis birlikleri de katılmıştır. Çoğunluğu bu milis kuvvetlerinden oluşturulan Doktor Mustafa Bey ve kardeşi Eczacı Lütfi Beylerin liderliğindeki Bertiz müfrezesi Ahır Dağı'ndan ve Bertiz tarafından çatışmalara katılarak Fransızlara önemli kayıplar verdirmişlerdir⁴⁰.

Maraş içinde çarpışmaların şiddetlenmesi ve Fransızların bütün sivil halkı hedef alarak şehri top ateşine tutması üzerine 23 Ocak 1920'de Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir protesto mitingi daha düzenlemiştir. Bu mitingden bir gün sonra da 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin idare heyetlerine bir yazı göndererek Maraş Vilayetinin 3 gündür Fransızların top ve mitralyöz ateşi altında inlediğini, şehirden bir eser kalmadığını, bu nedenle protestolarda bulunulması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine 26 Ocak 1920 tarihinde 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa durumun protesto edilmesini ve mitingler düzenlenmesini istemiştir⁴¹.

Mustafa Kemal Paşa da 29 Ocak 1920'de, Maraş'ta, Fransız ve Ermenilerin yaptıkları katliamlar sebebiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-

³⁹ İrade-i Milliye Gazetesi, 29 Aralık 1919.

⁴⁰Yalçın Özalp, *Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 1984, s.41.

⁴¹ Kocattürk, *a.g.e.*, s. 195.

i Hukuk Cemiyeti şubelerine “...Her tarafta mitingler yapılarak Hükümet Merkezi ve yabancı temsilcilerine bu zulümlere bir son verilmesi için müracaat olunması.” şeklinde faaliyette bulunulmasına dair telgraflar çekmiştir⁴². Bunun üzerine başta Kastamonu, Muğla, Samsun, Bolu, Kayseri, Sivas, Aydın, Amasya, Tokat, Elazığ, Trabzon, Kütahya, Burdur, Erzurum, Niğde, Diyarbakır, Erzincan, Antalya, Denizli, Edirne, Van, Adana, Malatya olmak üzere Anadolu’nun hemen hemen bütün şehirlerinde düzenlenen mitinglerle Türk halkının Maraşlıların yanında olduğu tüm dünyaya haykırılmıştır⁴³.

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yardım kampanyalarıyla Maraşlıların ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Maraş’ta 21 Ocak 1920’de başlayan ve 11 Şubat 1920 tarihine kadar devam eden şehir içindeki çarpışmalar sırasında Maraş halkı varını yoğunu harcamıştır. Bu sebeple savaş sırasında Maraş’ta önemli ölçüde yiyecek ve giyecek eksikliği hissedilmiştir. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa da 10 Şubat 1920 tarihinde yurt çapında bir genelge yayımlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu genelgede şu ifadelerle Türk milletini Maraşlıların yardımına davet etmiştir.

“İnsaniyetin tüylerini ürpertecek zulümlere maruz kalan Maraş’lı kardeşlerimizin ihtiyacını karşılamak ve imdatlarına yetişen kahraman Kuva-yı Milliye fertlerinin zaruri masraflarına sarf edilmek üzere toplanacak yardımların, Maraş Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi emrine ödenmek üzere Ziraat Bankası Elbistan şubesine gönderilmesi rica olunur”⁴⁴.

Yayımlanan bildiride zor durumda kalan Maraşlıların ihtiyaçlarının karşılanması için Maraş Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi emrine ödenmek üzere Elbistan Ziraat Bankası Şubesi aracılığıyla yardımlar yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Anadolu’nun hemen he-

⁴² Hale Şıvgın, “Mustafa Kemal’in Maraş’ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı:11, Mart 1988, ss.481-494. s. 492.

⁴³ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s.2 23-224.

⁴⁴ **ATASE**, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, Fihrist 1-3

men her köşesinde başlatılan kampanyalarla toplanan yardımlar Elbistan Ziraat Bankasında bir hesapta biriktirilip 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey nezaretinde ihtiyaçlar için sarf edilmeye başlanmıştır. Anadolu'dan toplanan yardımlar da şehirde başlayan açlık ve kıtlığı önleyebilmek için büyük bir titizlikle kullanılmıştır.

Yürütülen faaliyetler üzerine, Anadolu'nun birçok şehir ve kasabasından Maraş'a yardım gelmeye başlamıştır. Örneğin Sivas Heyet-i Merkeziyesi tarafından Maraş halkına yardım amacıyla yardım sandığında bulunan iki bin lira ile Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti tarafından toplanan beş yüz on lira Ziraat Bankası aracılığıyla Maraş'a gönderilmiştir⁴⁵. Ayrıca Kastamonu'da kurulan bağış komisyonu tarafından toplanan bin lira Maraş halkına verilmek üzere 8 Şubat 1920 tarihinde Ziraat Bankası Elbistan şubesinde bulunan hesaba aktarılmıştır. Bunun üzerine Elbistan Heyet-i Merkeziyesi tarafından Kastamonu Heyet-i Merkeziyesine bir telgraf çekilerek yapılan yardımlar için teşekkür edilmiştir.

“Sivas Heyet-i Merkeziyesi Riyasetine

Elbistan

Kastamonu vilayetindeki dindaşlarımız Maraş ahali-i İslamiyesinin, alem-i İslamî dilhun eden feryadlarına, ulaşan mücahidinin idare ve maîşetlerine medar olmak üzere mahallin heyet-i merkeziyesinden, Elbistan Heyet-i Merkeziyesine bin lira muavenet-i nakdiyede bulunduğu vaki olan iş'arati üzerine mahallin Ziraat Bankası vasıtasıyla gönderilmesi arz edildi.

Elbistan Heyet-i Merkeziyesi”⁴⁶

Maraş Savunmasının başladığı günlerde Heyet-i Temsiliye Ankara'ya taşınmıştır. Milli Mücadele'yi Ankara'dan sevk ve idare etmeye başlayan Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına 10.000 kuruşu Elbistan Ziraat Bankası şubesine göndermiştir⁴⁷. Maraş'a Anadolu'dan

⁴⁵ ATASE, Atatürk Arşivi, Dosya 1336/14-5, Fihrist 1-27.

⁴⁶ TİTE, belge No: 10/2936.

⁴⁷ ATASE, (ATAZB – 1), Kutu No: 26, Gömlek No: 54, Belge No: 54-19.

yardımlar yapılması için de kampanyaların devam ettirilmesini sağlamıştır. Örneğin Amasya'dan Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine gönderilmek üzere toplanan bin lira ve Merzifon'da toplanan yedi yüz yirmi beş lira Ziraat Bankası Amasya şubesi tarafından kabul edilmeyince Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüsü sonucu Ziraat Bankası aracılığıyla Maraş'a yollanmıştır⁴⁸. Yine Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi tarafından toplanan bin lira Ziraat Bankası vasıtasıyla, Elbistan Heyet-i Merkeziyesine gönderilmiştir⁴⁹. Mustafa Kemal Paşa da Maraş ve Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Samsun halkı tarafından bin lira yardım gönderildiğini haber vermiş ve alınıp alınmadığının bildirilmesini ivedilikle istemiştir⁵⁰. Denizli Heyet-i Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulusi Bey, Elbistan Heyet-i Merkeziyesinin yardım istediğini, bunun yerine getirileceğini ancak paranın mahalline nasıl gönderileceğini sorması üzerine Mustafa Kemal Paşa da Maraş Heyet-i Merkeziyesi adına Ziraat Bankası Elbistan şubesine gönderilmesini bildirmiştir⁵¹. Bunun üzerine toplanan dört yüz lira Ziraat Bankası vasıtasıyla Elbistan'a yollanmıştır⁵². Bu arada Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi tarafından toplanan bin iki yüz lira, Bolu halkının topladığı iki bin beş yüz lira, Geredelilerin topladığı yüz lira, ile Çankırılıların topladığı yüz lira Ziraat Bankası Elbistan şubesine aktarılmıştır⁵³. Bu nakdi yardımlardan en önemli miktarlardan birini de Elbistanlılar, Heyet-i Merkeziye öncülüğünde temin etmişlerdir⁵⁴. Elbistan Heyet-i Merkeziyesi tarafından 4 Şubat 1920 tarihinde Temsil Heyeti başkanlığına gönderilen telgrafta Maraş'taki vatandaşlara yardım için 1000 lira toplanıldığı ve Ziraat

⁴⁸ ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-37.

⁴⁹ ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-17.

⁵⁰ ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-16.

⁵¹ ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-1.

⁵² ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-34.

⁵³ ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-18.

⁵⁴ Nermin Gümüşalan, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012, s.187.

Bankası kanalıyla gönderildiği belirtilmektedir. Ayrıca 9500 kg. buğday, 1200 kg. arpa, 300 kundura, 25 çift çarık toplanarak Maraş'taki gazilere ulaştırılmıştır⁵⁵.

Bu il ve ilçelerimizin haricinde başka merkezlerden de yardım yapıldığı görülmektedir. Bunlar arasında Burdur'dan iki yüz lira, Isparta'dan iki yüz lira, Tefenni'den dört yüz lira, Eğridir'den iki yüz lira, Havza'dan iki yüz lira, Gümüşhacıköy'den üç yüz lira, Çivril'den iki yüz elli lira, Darende'den yüz on lira, iki tona yakın buğday, Gürün'den yüz on iki lira para yardım yapılmıştır. Maraş'a 22 farklı şehirden yapılan yardımlarla yaklaşık 22 000 Liraya yakın para temin edilmiştir⁵⁶.

Maraş Savunmasına Katılan Elbistanlı Çeteler

Maraş'ın Fransız işgalinden kurtuluşunda Elbistanlı, Afşinli ve Pazarcıklı çeteler büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Elbistan'dan Naki-poğlu Muin Ağa, Sinanoğlu Abdulhamit Ağa, Güblüceli Tahir Ağa, Ali Hafız oğlu Mehmet Pehlivan, Jandarma Yüzbaşı Ahmet Muhtar Bey ve muhasebe memuru Topal Salih Efendi gibi reislerle bağlı olarak ve dağ köylerinde toplanan yüzlerce gönüllü çeteler savaşa katılmışlardır⁵⁷. Yaklaşık 500-600 civarında atlı ve yayadan oluşan çeteler özellikle Kazancı Sait'in kumandasında şehrin batısında oluşturulan Cancık Mağarasında birliklerin içerisinde yer almışlardır. Özellikle Mehmet Ağa ve Mahir Efendi komutasında oluşturulan 100'er kişilik Elbistanlı kuvvetler çarpışmaların en yoğun yaşandığı 4 Şubat 1920 tarihinde Fransızlara ağır kayıplar verdirmişlerdir⁵⁸.

Ayrıca Maraş savunmasının en şiddetli günlerinde Elbistan'dan Maraş'a sürekli silah sevkiyatı yapılmıştır. Örneğin Maraş savunmasında kullanılan birkaç toptan birisi olan 50 mermili yedi buçukluk bir top Elbistanlı çetelerce; 1920 Ocak ayının son günlerinde kar, bora,

⁵⁵ TİTE Arşivi, Sıra No 884, Kutu No 20, Belge No 102.

⁵⁶ Yaşar Akbıyık, "Milli Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı 21, Ankara 1991, s.591-601. s.598.

⁵⁷ Adnan Güllü, "Maraş Kurtuluş Harbinde Elbistan'ın Rolü" <http://www.elbistaninsesi.com>

⁵⁸ **Türk İstiklal Harbi**, s. 105.

tipi demeden iki buçuk günde Maraş'a ulaştırılmıştır⁵⁹. Ayrıca Fransız işgali sırasında korunmak ve teşkilatlanmak amacıyla kaçıp Elbistan'a gelen önderlerin muhafazası ve işgal sırasında Elbistan'a sığınan Maraşlı yüzlerce ailenin ağırılanmasını sağlamışlardır⁶⁰.

Elbistan üzerinden Maraş'ın kurtuluşu için yürütülen faaliyetlere çevre ilçeler de dâhil edilmiştir. Örneğin Batumlu (Muhacir) Ali Efendi başkanlığında 17 kişilik bir heyet Elbistan'a gelerek, Mustafa Kemal Paşa ile yaptıkları görüşme sonrasında Pazarcık Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurup faaliyete geçmişlerdir.⁶¹

Maraş'ın işgalden kurtulmasında, Elbistan'ın yanı sıra Afşin'den gelen milis kuvvetlerinin de çok büyük katkıları olmuştur. Örneğin o zamanki adı Efsus olan şimdiki Afşin ilçesinde bulunan Köşoğlu Süleyman Efendi Efsus-Afşin Mülhakatı Kuva-yı Milliye kumandanı olarak çeteleri ile savaştığı gibi arazisinden çıkan tüm mahsulü Kuva-yı Milliye'ye teslim etmiştir⁶². Afşin'de oluşturulan çetelerin silahlandırıldığı ve Maraş'a gönderildiği de Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmiştir. Afşin ve Mülhakatı Kuvâ-ı Milliye Kumandanı Köftəcizâde Şükrü imzası ile Ankara'da Heyet-i Temsiliye Riyasetine şu telgraf çekilmiştir:

“Binboğa'nın cesur sükenâsından (sakinlerinden) iki yüz elli kadar efradımıza Elbistan'ca silah yetiştirilemediğinden, yalnız elli silah almabilmmiştir. Silah vürûdunda ba'de't-teslim arkamı zdan yetişmek üzere, elli beş silahlı ve altmış neferle müstamenbillah (Allah'ın yardımıyla) elyevm Maraş'a müteveccihen hareket olunduğu bera-yı malumat arz olunur.” 10.2.1336⁶³.

⁵⁹ Hakan Özalp, “Maraş'ın Kurtuluşunda Elbistan'dan Giden Top” <http://www.elbistanin-sesi.com>

⁶⁰ Arif Bilgin, “Maraş Direnişinde Elbistanlılar”, <http://www.elbistaninsesi.com>

⁶¹ Halil Arık, “Tarihi Ve Kültürel Özellikleri İle Pazarcık”, <http://www.pazarcik.gov.tr>.

⁶² Mustafa Köş, “Milli Mücadele'de Afşinli Kahramanlar Ve Maraş Savaşı”. <http://www.yesilafsin.com/>

⁶³ Ferhat Başdoğan, Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Savaşı” **Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi Ankara,1987, s.s. 65-81, s.68.

Maraş'ın bir diğer ilçesi Göksun'da hazırlanan müfreze ve ikmal araçları Maraş'a gönderilmiştir. Yörük Selim Bey komutasında hazırlanan 120 piyade ve 80 süvari ile 2 Şubat 1920 günü Maraş'a ulaşmış ve çarpışmalarda kahramanca savaşmıştır. Türkoğlu cephesinde çarpışan çeteler düşman kuvvetlerinin Maraş'a girişini ve yardım göndermelerini engellemek için ellerinden geleni yapmışlardır⁶⁴. Maraş'a savaş sırasında ağırlıklı olarak Elbistan, Pazarcık, Göksun, Andırın ve Afşin'den olmak üzere, yakın vilayet ve kazalardan yapılan birlik, silah teçhizat ve gıda yardımları, zaferi takiben para ve malzeme yardımları olarak devam etmiştir⁶⁵.

Maraş, 22 gün süren çarpışmalar sonunda 12 Şubat 1920'de Fransız işgalinden kurtarılmıştır. Maraş'ın Fransız işgalinden kurtulmasından sonra Anadolu'nun tüm şehir ve kasabaları düzenledikleri miting, gönderdikleri telgraf ve yardımlarla yürekte katılmıştır. Maraş'ın ilçelerinden başta Elbistan olmak üzere Göksun, Pazarcık halkı da bu kahramanlık mücadelesinde eşi görülmemiş bir dayanışma örneği sergilemişlerdir. Ali Fuat Cebesoy da Maraş'ta Fransızlara karşı elde edilen başarımın ardından şu bildiriye yayınlamıştır.

“Maraş müdafaası İstiklal Mücadelesinin en parlak destanlarından birisidir. Başta Maraşlılar olmak üzere Pazarcık, Elbistan ve Göksunlular, cesaret, feragat ve fedakarlıkların bir timsalidir. Maraş'ın mukaddes kurtuluşu uğrunda şehit düşen aziz kardeşlerimizin hatıraları önünde eğilip de gazilerini de hürmetle selamlarım”⁶⁶.

Temsil Heyeti tarafından görevlendirilen Maraş savunmasını başından sonu kadar sevk ve idare eden III. Ordu Kolordu Komutanı Selahattin Bey de anılarında Fransızlarla sokak çarpışmalarının başlaması üzerine Temsil Heyetinin aldığı tedbirleri günü günü şu şekilde nakletmektedir:⁶⁷

⁶⁴ İlyas Gökhan, “Milli Mücadele Döneminde Türkoğlu Cephesi”, **Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.589-619, s.605.

⁶⁵ Gönen, **a.g.e.**, s. 232.

⁶⁶ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, Ankara, 1953, s. 292.

⁶⁷ Demirel, **a.g.e.**187-188.

“20 Ocak’ta: Maraş Mutasarrıfına mal sandığında bulunan paranın bir an önce Fransızlar el koymadan güvence altına alınıp Hamidiye karakoluna teslim edilmesi,

22 Ocak’ta: Elbistan’da bulunan Kılıç Ali Bey’e Maraş’a serian yetiştirilmesi, cephanenin ileri sevkî, İslâhiye ve Antep yollarının kapatılması,

23 Ocak’ta: Cepheye nakil olunmayan silah sürgü kollarıyla bombanın gece yola çıkarılması, 13. Kolordu’dan Şinayder cebel takımının cepheye gönderilmesi,

30 Ocak’ta: Sivas’tan 9. Alay 1. Tabur’un Maraş’a gönderildiği (Bu birlik 8 Şubat’ta Elbistan’a 12 Şubat’ta Maraş’a girmiştir.

5 Şubat’ta: Kılıç Ali Bey’e cepheye hareketle kumandayı ele alması

12 Şubat’ta: Düşmanın ricatinden sonra “Maraş’taki fecayitin ve zayıflığın bir komisyonla tespiti; fotoğrafçı gönderilerek harabenin iradesi (gösterilmesi), Amerikalıların korunma altına alınması, çeşitli dini rüesasına vaka hakkında telgraflar yazılması, hükümete sığınan yaralı Fransızlarla, Ermeni halkının muhafaza altına alınması

14 Şubat’ta: Maraş cenubu ile Mercimektepe’nin tahkimi, Bahçe-İslâhiye hattının tutulması, Bababurnu hattının tahkimi

25 Şubat’ta: “5. Fırka Kumandanı Cemil Cahit Bey’in Sivas’tan Maraş’a hareketi

26 Şubat’ta: Maraş Mutasarrıflığına: 9. Ordu Alay Komutanlığının dahilinde bulunan 1310 ile 1313 tevelliütlü efradın celp ve cemi ile kütata verilmesi (bilahare 1290 -1310’lulda davet edildi).

1 Mart’ta: Kılıç Ali Bey’in İslâhiye istikametine Maraş’tan tahriki ve talimat verilmesi”i.

Selahattin Paşa’nın günlüklerinden anlaşılacağı üzerine Başkanlığını Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı Temsil Heyeti Maraş Savunmasının hemen hemen her safhasında yer almıştır. Ancak Selahattin Paşa

Maraşlıların hakkını, “*Bütün bu hadisetin sevk ve idaresi, müşkülâtla mücahedesi şerefi, büyük küçük tamamen Maraşlılara aittir. Onların yüksek imanı, azmi, milletine bağlılık duygusu bu neticeyi doğurmuştur*” sözleri ile ifade etmekten kaçınmamıştır⁶⁸.

Temsil Heyeti Maraş savunmasında yürüttüğü başarılı askeri ve siyasi faaliyetleri savaş bittikten sonra da TBMM Hükümeti olarak devam ettirmiştir. Örneğin Maraş savunmasında yargılanan Sütçü İmam'ın davasının ertelenmesi⁶⁹, malullere yardım, şehre ve milli mücadeleye katkıda bulunanlara istiklal Madalyası verilmesi gibi hususlarda Temsil Heyeti'nin yerine kurulan TBMM hükümeti Maraş'ın ve Maraşlıların yanında olmuştur. Ancak 29 Mart 1923 tarihinde Dahiliye Vekaleti tarafından Maraş'a Kahraman Unvanının verilmesi teklif edilmişse de Başkanlığını Rauf (Orbay) Bey'in İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmemiştir⁷⁰. Türk tarihine şerefli bir sayfa eklemiş, Maraş şehri TBMM tarafından 5 Nisan 1925 tarihinde kırmızı yeşil şeritli istiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Sonuç

Temsil Heyeti Fransızların işgali altındaki Maraş'ın kurtarılması için birtakım askeri idari ve siyasi tedbirler almıştır. Öncelikle Maraş'ın Fransız işgalinden kurtarılması amacıyla, Heyet-i Temsiliye tarafından coğrafi konumundan dolayı Elbistan merkez olarak belirlenmiştir. Ayrıca Emekli eski Şam Sulh hâkimi Ali Rıza Bey'in başkanlığında Elbistan'da kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yaptığı çalışmalarla kısa sürede Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş savunmasına yönelik uygulamalarının en önemli odak noktası haline gelmiştir. Maraş'a Elbistan üzerinden sürekli askeri yardımlarda bulunmuş, Maraş'ın kuzeyinde bir savunma hattı oluşturulmuştur. Bölgede milli teşkilatların oluşumuna 3. Kolordu Komutanlığı da önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından Maraş ve Antep bölgesinin Kuvâ-yı Milliye Komutanı olarak görevlendirilen Kılıç Ali Bey yerli halkla

⁶⁸ Demirel, a.g.e., s.187.

⁶⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri 30-18-1-1 / 2 -28-12 Tarih:17.01.1921- 00.00.0000

⁷⁰ Günay, a.g.m., s.64.

birlikte Fransız işgaline karşı karşı koymuş, Fransızlara karşı kazanılan milli mücadelenin sembol isimlerinden birisi olmuştur.

Bölgeye gönderilen seçme subayların öncülüğünde Maraş, Pazarcık ve Elbistan'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Bu cemiyetler, dağınık, bilinçsiz bir durumda bulunan milli kuvvetleri bir araya getirmiş, bölgede Hıristiyanlara toprak satılmasını, göç edilmesini kesinlikle yasaklamış, miting ve protestolarla işgalcilere karşı haklı davalarını dünya kamuoyuna duyurmuşlardır.

Maraş'ın kahramanca mücadelesinde tüm bölge insanı büyük bir dayanışma örneği göstererek çarpışmaların başından itibaren maddi manevi her türlü fedakârlığı yapmaktan kaçınmamışlardır. Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin düzenlediği protesto mitingleri son derece etkili olmuş, pek çok Anadolu şehrinde de Maraş'taki durumun kınanmasına yönelik mitingler gerçekleştirilmiştir. Yine Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çağrısı üzerine Elbistan Ziraat Bankası aracılığıyla birçok Anadolu şehrinde Maraş'taki kahraman gazilere yardımlar toplanmıştır. Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın bu husustaki gayretleri son derece önemlidir. Maraş'a yapılan para yardımlarının mahalline ulaştırılması işini Ziraat Bankası üstlenmiştir. Bu banka şubelerine yurdun çeşitli yerlerinden yatırılan paralar Elbistan şubesinde açılan bir hesapta toplanmıştır. Toplanan yardımlar III. Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey tarafından ilgili yerlere ve muhtaçlara dağıtılmıştır.

Maraş'ın kahramanca mücadelesinde Elbistanlılar, gönüllü olarak oluşturulan çete birlikleriyle katılmışlardır. Maraş savunmasının liderleri arasında da Arslan Bey, Doktor Mustafa Bey, Eczacı Lütfi Bey gibi Elbistanlı kahramanlar da yer almıştır. Maraş'ın bu onurlu mücadelesinde sadece Elbistan şehri değil bütün civar yerleşim birimlerinden özellikle Pazarcık, Andırın, Göksun ve Afşin'den sağlanan yardımlar da göz ardı edilmeyecek katkılar sağlamıştır.

Maraş'ta kazanılan zafer sayesinde, Sivas, Malatya, Elbistan, Diyarbakır gibi merkezlerin işgali önlenmiştir. Fransızlar Maraş'ta uğradıkları yenilgi nedeniyle kuzeye ilerleyememişler, aksine geri çekilmeye başlamışlardır. Nitekim Maraş zaferi etkisini Urfa ve Antep'te de göstermiştir. Maraş savunması Türk tarihine şerefli bir sayfa eklemiş, bunun sonucu olarak Maraş şehri TBMM tarafından istiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁷¹

Maraş halkının, Ermenilere ve Fransızlara karşı başlattığı ve başarıyla sonuçlandığı istiklal mücadelesi yerel bir başarı olarak değerlendirilmemelidir. Bu mücadele, devrin en güçlü devletlerinden Fransa'ya ve devrin büyük devletleri tarafından desteklenen, Ermenilerin temsilcisi olarak kabul edilen, Hınçak ve Taşnak komitelerine karşı kazanılmış büyük bir zaferdir. Dolayısıyla tarafların uluslararası tanınırlığı ve istiklal mücadelesinin dünya kamuoyundaki yansımaları, Maraş Millî Mücadelesini yerellikten çıkarıp evrenselliğe taşımıştır. Sömürge altındaki, toplumların cesaretini artıran örnek bir mücadele olmuştur.

Kaynakça

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA)

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

Akbal, İsmail, "Gaziantep Mebusu Kılıç Ali", **Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, ss. 342-365.

Akbıyık, Yaşar, "Millî Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı 21, Ankara, 1991, ss. 591-601.

⁷¹ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri**: Yer :30-10-0-0 / 194-329 – 20 Tarih:05.04.1925-00.00.0000

- Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999.
- Arık, Halil, “Tarihi Ve Kültürel Özellikleri İle Pazarcık”, <http://www.pazarcik.gov.tr>. BAĞDADLILAR, Adil, **Uzunoluk Harbi’nde Kahramanmaraş**, Ülkü Yayınevi, İstanbul, 1942.
- Başdoğan, Ferhat, Kahramanmaraş’ın Kurtuluş Savaşı”, **Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1987, ss. 65-81.
- Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu’da 1919-1921**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.
- Bilgin, Arif, “Maraş Direnişinde Elbistanlılar”, <http://www.elbistanin-sesi.com>.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, Ankara, 1953.
- Demirel, Ahmet, **İkinci Grup’un Kurucularından Selahattin Köseoğlunun Millî Mücadele Anıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Deveci, Durmuş-ŞAVKLI, Cengiz, “Arslan Bey Maddesi”, **Kahramanmaraş Ansiklopedisi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2016, ss.340-341.
- Doğan Orhan, “Millî Mücadele Döneminde Maraş’ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuva-yı Milliye’nin Kuruluş Faaliyetleri”, **Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, ss.163-179.
- Eyicil, Ahmet, “Maraş Mücadelesinde Atatürk”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 11, Cilt IV, Ankara, 1988, ss. 481-494.
- Gökhan, İlyas, **Millî Mücadele Döneminde Türkoğlu Cephesi**, **Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, ss.589-619.
- Gönen, Cengiz, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yayınları, Ankara, 2005.

Günay, Nejla, Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı, **Türkiyat Mecmuası**, Sayı 29. İstanbul, 2019, ss.47-74.

Güllü, Adnan, Adnan Güllü, “Maraş Kurtuluş Harbinde Elbistan'ın Rolü”. <http://www.elbistaninsesi.com>.

Gümüştalan, Nermin, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.

İrade-i Milliye Gazetesi

İğdemir Uluğ, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, (Derleyen Hulusi Turgut), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005.

Kılıç, Fahri “Millî Mücadelede Elbistan”, **Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, ss.183-193.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Kocatürk, Utkan, “Erzurum, Sivas ve Ankara'da Heyet-i Temsiliye Kadrosu”, **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu**, Siskav Yayınları, Sivas, 2002, ss.35-38.

Korkmaz, Cemil Hakan, **Heyet-i Temsiliye Erzurum'dan Ankara'ya İktidar Yolu**, Profil Yayınları, İstanbul, 2015.

Köş, Mustafa, “Milli Mücadele'de Afşinli Kahramanlar Ve Maraş Savaşı”. <http://www.yesilafsin.com/>

Moroğlu, Ela Zehra, **Milli Mücadele'de Maraş'ta İz Bırakan Şahsiyetler**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2015.

Özalp, Hakan, “Maraş'ın Kurtuluşunda Elbistan'dan Giden Top” <http://www.elbistaninsesi.com>

- Özalp, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 1984.
- Şıvgın, Hale, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 11, Mart 1988. ss. 481-494.
- Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: II, Başbakanlık Matbaası, Ankara, 1973.
- Tevetoğlu, Fethi, "Hey'et-i Temsiliye", **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: XIX, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1971.
- Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV**, Genel Kurmay Yayınevi, Ankara, 2009.
- Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.B. I. Dönem 1919-1923- III. Cilt, I. Dönem Milletvekillerin Özgeçmişleri**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt:25, Devre: II, İctima Senesi: III, İctima:106, Celse:1, 23.5.1926,
- Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2004.
- Ünalp Rezzan, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması", **Akademik Bakış Dergisi**, c.11s.22. Ankara, 2018, ss. 205-235.
- Yavuz Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

MARAŞ KURTULUŞ SAVAŞINDA TÜRKÖĞLU CEPHESİ

İlyas GÖKHAN*

Giriş

Maraş Millî Mücadelesi döneminde Türkoğlu ilçesi Eloğlu adında bir köy olup Fırka-i İslâhiye zamanında 1866'da Tecirli aşiretine bağlı 47 hanelik İloğlu oymağı tarafından kurulmuştur¹. Zamanla İloğlu Eloğlu'na dönüşmüştür. 20. Yüzyılın başında Maraş sancığının Şekeroba nahiyesine bağlı bir köy olan Eloğlu'nda 100 hane olup nüfusu 300-400 kişiydi. Köy ahalisinin tamamı Türk olup çevrede bulunan Sarılar ve Murat Çakıroğlu köylerinde az sayıda Ermeni ahalisi vardı. 1909'a kadar bölgede Ermeniler ile Türkler arasında bir sorun yokken bu tarihten itibaren bazı olaylar yaşanmıştır². Türkoğlu ve çevresindeki köylerin ahalisi Maraş Kurtuluş savaşında önemli görevler üstlendiler. Bu yıllarda kendi halinde bir köy olan Türkoğlu, Maraş-Antakya ve Maraş-Adana yolları üzerinde olmasından dolayı stratejik bakımdan önemli bir konumdaydı. Çünkü Maraş'ı işgale gelen Fransızlar Narlı ya da Türkoğlu yolunu kullanıyorlardı.

Maraş'ın İngiliz ve Fransızlar Tarafından İşgali

Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanarak İngilizler 15 Ocak 1919'da Antep'i arkasından da 23 Şubat 1919'da Maraş'ı da işgal ettiler³. İngilizler 'in şehri işgal edecekleri haberi gelince Maraş halkı

* Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ **Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, No:499 Gömlek No:97; **BOA, İ.MMS:30/1256**, Varak:4-5, Nu:101.

² Nejla Günay, **1909'da Maraş'ta Ermeni Olayları**, Ukde Yay., Kahramanmaraş, 2009, s.68, 82-83.

³ Hüsameddin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş**, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, 1994, s.5, 6, 7.

Narlı yakınlarındaki Aksu köprüsünü tahrip ederler⁴. İngilizler Aksu çayına geldiklerinde köprünün yıkılmış olduğunu görünce ahşap bir köprü yaparak Maraş'a doğru ilerlediler. Şehre ulaşan İngiliz birliklerini Ermeniler karşıladılar. İngilizler Maraş'ta Amerikan Misyoner Kolejini karargâh yaptılar. Ayrıca Ermeni Katolik kilisesi ile Alman çiftliği binalarına da yerleştiler⁵.

İngilizlerin Maraş'ın işgali sürecinde Ermenilerin bazı taşkınlıklarının dışında başka bir olay yaşanmadı. İngilizler ile Fransızlar arasında yapılan anlaşmayla Adana, Maraş, Antep ve Urfa sancakları Fransızlara bırakıldı. İngilizler Maraş'ı Fransızlara bırakacaklarından dolayı Ermenilerin kendilerini Türklere karşı kışkırtmalarına itibar etmediler. İngilizlerin Maraş'ı işgalleri sekiz aydan fazla sürer. Bu süre içinde şehirde kayda değer bir olay olmaz. Maraş'ı işgal eden İngiliz birlikleri içinde sömürge bölgesi olan Mısır ile Hindistan'dan getirdikleri Müslüman askerler vardı. Fransızların Maraş'ı işgalleri üç buçuk ay sürer. Bu kısa süre içinde Maraş'ta adeta yer yerinden oynar. Çünkü Fransızlar Maraş'taki Ermenilerin kışkırtmalarıyla şehri kan gölü haline getirirler. Ermeniler kuracakları Kilikya Ermenistan'ı için Fransızları kullanırlar. Fransız işgal askerleri arasında da Cezayir ve Senegal gibi sömürge ülkelerinden getirdikleri Müslüman askerler vardı. Ancak Fransızların askerleri içinde Maraş ve çevresindeki illerdeki Ermeni eşkiyası da vardı. Bunlar Fransız askeri elbisesi giymişler ve Türkçe konuşuyorlardı. Maraş'ta Türk halkına esas zulüm ve katliamı da bunlar yapmıştır.

Fransız işgal birliği 29 Ekim 1919'da Maraş'a gelerek şehri İngiliz askerlerinden 30 Ekim 1919'da teslim aldı⁶. İngilizler 1 Kasım'dan itibaren Maraş'ı tahliye ederek Antep tarafına çekildiler⁷. Fransızların Maraş'ı işgallerinin ertesi günü 31 Ekim 1919'da, Uzunoluk Hamamı

⁴ Adil Bağdatlılar, **Uzunoluk: İstiklal Harbinde Kahramanmaraş**, Kervan Yayınları, 1974, s.25.

⁵ Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.25-26; Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1990, s.8-9; İlyas Gökhan-Kemalettin Koç, **Tarihi Coğrafyası ve Kültürü İle Türkoğlu**, Ankara, 2009, s.42-43.

⁶ Karadağ, **a.g.e.**, s.9; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.45.

⁷ Akbıyık, **a.g.e.**, s.76-127.

önünde Fransız elbisesi giymiş Ermeni eşkiyasına Türk kadınlarının namusu ve peçesine el atmışlardır. Bunun üzerine 60 yaşlarında olan Sütçü İmam Türk'ün namus ve peçesine uzanan eli kırmıştır⁸. Fransızlar Maraş'ta İngilizlerin yaptıklarının tam tersini yaptılar. Onlar yerli Ermenilerin kışkırtmalarıyla Türk halkına yapmadıkların baskı ve zulüm kalmadı. Ermeniler şehirde birçok karışıklık çıkarırken Fransızlar onlara seyirci kaldılar. Maraş'a kargaşa ve kaos hakim olunca Fransızların işgali altında olan Cebel-i Bereket Sancağı (Osmaniye) işgal valisi Yüzbaşı Andre Maraş işgal valiliğine atandı. Yüzbaşı Andre Maraşlılara haber göndererek Türkoğlu'na (Eloğlu) kadar gelerek kendisini karşılamalarını bildirir⁹. Andre, yanında 150 kişilik bir Jandarma birliği ile Türkoğlu üzerinden 26 Kasım 1919 Çarşamba günü Maraş'a geldi. 27 Kasım 1919 akşamı Maraş eski mebusu Agop Hırlakyan'ın evinde onun şerefine verilen bir balo sırasında Yüzbaşı Andre'nin dans etme teklifini kalesinde Türk bayrağı dalgalanırken seninle dans etmem diye reddeden Hırlakyan'ın torunu Helena'nın bu sözü üzerine Türk bayrağı indirildi. 28 Kasım 1919 Cuma günü kalede Türk bayrağını göremeyen Maraş halkı, Cuma namazı kılmarak kaleye hücum etti. Yere atılmış olan Türk bayrağı geri yerine dikildi. Bayrak olayı denilen bu sonrası Andre 3 Aralık 1919'da Maraş'taki olayları açıklamak üzere Antep'e oradan da Adana'ya gitti¹⁰.

Millî Mücadele'de Türkoğlu Cephesi

Maraş Millî mücadelesinde düşmanın kovulmasında ilçelerin de büyük katkısı olur. Elbistan, Afşin ve Göksun'dan silahlı birlikler hazırlanarak Fransız ve Ermenilerle mücadele etmek için Maraş'a yardıma gelirler. Andırın bölgesi halkı ise daha çok Kadirli, Bahçe ve Haruniye'yi işgal eden Fransız ve onlara yardım eden Ermenilerle mücadele ederler. Ancak Pazarcık ve Türkoğlu'nun Maraş Kurtuluş savaşında ayrı rolleri olur. Çünkü her iki yerde Maraş'ı işgal eden İngiliz

⁸ Akbıyık, a.g.e., s.124; Gökhan, a.g.e., 45-46.

⁹ Bağdatlılar, a.g.e., s.53.

¹⁰ Akbıyık, a.g.e., s.132-134-135-149.

ve Fransızların yol güzergâhındadır. İngiliz ve Fransızlar Antep üzerinden Maraş'a gelirken Pazarcık sınırlarından geçmekteydiler. Pazarcıklı Millî kuvvetler Karabıyıklı, Narlı ve Dehliz gibi yerlerde Fransızların önlerini keserek onlara zayıatlar verdirmişlerdir.

İngilizler Maraş'ı Antep-Narlı üzerinden işgal etmişlerdi. Fransızlar da ilk olarak bu yolu kullansalar da daha sonra Maraş'a askeri birliklerini Türkoğlu üzerinden sevk ettiler. Çünkü Fransızların Adana'da büyük karargâhları olup bölgenin işgalini buradan koordine etmekteydiler. Maraş'a en yakın demiryolu istasyonuna Türkoğlu üzerinden geçilerek ulaşılabilen ve 45 km mesafede bulunan Keller (Fevzi Paşa) ve İslahiye istasyonları Bağdat Demiryolu hattı üzerinde bulunmaktaydı. Bu bakımdan Türkoğlu'nun stratejik bakımdan önemli olduğunu gören Fransızlar bölgeyi kontrol altına almak isteyeceklerdir. Fransızlar Türkoğlu güzergâhından Antakya ve Adana'dan Maraş'a mühimmat ve asker sevk edeceklerdir. Düşmanın bu yolu kullanacağını tahmin eden Millî kuvvetler de bu cepheye önem vereceklerdir. Maraş'ta kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aldığı karara göre, Maraş'ta ve çevre köylerde Millî kuvvetler oluşturulacaktı¹¹. Millî Mücadele döneminde Maraş ve çevresinde düşmanla mücadele eden Millî kuvvetlere çete adı verilmiştir. Alınan karar doğrultusunda, Maraş'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi İslâhiye-Türkoğlu-Maraş arasındaki köylerin ahalişi Fransızlarla mücadele için teşkilatlandırıldı. Maraş'a Eloğlu üzerinden ilerleyen Fransız işgal güçleri daha şehre girmeden 30 Ekim 1919'da Şerefioğlu ve Çakıroğlu köylerini makineli tüfek ateşine tutmuşlardı¹².

Fransızlar, Maraş'ı işgalleri sırasında Türkoğlu'nu bir üs olarak kullanmak istediler. Ancak Millî kuvvetler bu bölgeyi tutarak Fransızları engelleme çalıştılar. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Ahırdağ'ının arkasında bulunan Bertiz köylerini teşkilatlandırma görevi verilen Bayazıtioğlu Zafer ve Muharrem Beyler topladıkları 400 kadar

¹¹ Akbıyık, a.g.e., s.168.

¹² Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadelenin İlk Zaferi**, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 1984, s.43.

çete ile Türkoğlu'nun kuzeyinde bulunan Orçanbanısı köyüne (Uzun-söğüt) gelip karargâh kurdular. Bu çevrede bulunan Orçan (Yeşil-yöre), Aydınkavak ve Yenipınar köylüleri de bunlara yardım ettiler. Çetelerin yemek işlerini Fatmalıoğlu Derviş temin eder. Matematik öğretmeni Muallim Hayrullah da Elbistan'dan topladığı kuvvetlerle Bertiz üzerinden Kozludere, Ayaklıcaoluk, Yusuf hacılı köylerini geçip, halkı direnişe davet ederek, Pazarcık'a daha sonra da Türkoğlu'na intikal eder. Bu hazırlıkların tamamlanmasından sonra Millî kuvvetler Fransızların Türkoğlu üzerinden Maraş'a gitmelerini engelleyeceklerdir. Fransızlar şifreli haberlerle Maraş yöresinde çete denilen Millî kuvvetlerin toplandıklarını haber alırlar. Bu sırada Adana üzerinden gelip Türkoğlu'ndan geçen Fransız askerleri Maraş'a gelip gitmekteydiler. Adana-Maraş arasında Türkoğlu'ndan geçen ve yöre halkının şose dediği bir yol vardı. Bu yoldan otomobil ve kamyonlar gidebilirdi. Fransızların bu yolu kullanarak fark ettirmeden arabalarla top, silah, cephan ve örgü tel taşıdıkları haber alınmıştı. Fransızların Maraş'ta bir savaşa hazırlandıkları tahmin ediliyordu. 15 Aralık 1919'da Fransız işgal kuvvetleri komutanı General Querette, Maraş'a gelmiş ve şehir ileri gelenleri ile bir toplantı yapmıştı¹³.

Türkoğlu üzerinden sürekli Maraş'a girip çıkan Fransızların Millî kuvvetler tarafından durdurulmasına karar verildi. 2 Ocak 1920 Cuma günü Ceceli köyünde, Fransızların geldiğini haber vermek için adet olan davul çalınması üzerine, Fransızlarla tartışmaya girildi. Burada birkaç el silah atıldı. Kimse ölmemişti ama silah atılması Fransızları öfkeliendirdi¹⁴. Bunun üzerine General Querette, tehdit beyannamesi yayınladı. Beyannamede:

“Maraş ile İslâhiye arasında bir taş atılırsa tüfekle, bir tüfek atılırsa topla mukabele edeceğim. Bir Fransız neferi öldürülürse, Maraş eşrafından lâlettayin iki kişi idam edeceğim” tehditleri vardı¹⁵.

¹³ Bağdatlılar, a.g.e., s.74-75; Yalçın Özalp, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (vesikalar 1919-1920)**, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş, 2005, s.14-15; Gökhan, a.g.e., s.47-48.

¹⁴ Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.116.

¹⁵ Bağdatlılar, a.g.e., s.82; Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.116.

Fransız Binbaşı Roz Rozordun Maraş'taki Türklerin haberleşme sistemi hakkında hazırladığı gizli bir raporu Adana'da bulunan General Dufieux'a götürmek üzere bir kurye görevlendirmişti. Bu kurye ve onu koruyan atlı muhafızlar İslâhiye yakınında Millî kuvvetler tarafından pusuya düşürülerek öldürülmesine kızan General Dufieux, 2 Ocak 1920'de 17. Senegal Alayı'ndan teşkil edilen bir müfreze, 412. Alayın iki bölüğü, bir Ermeni bölüğü ve iki makineli tüfek grubunu Binbaşı Corneloup'un emrine vererek Maraş'a gönderdi. Bu askeri birliğe Maraş'a ulaşan yollara pusu kuran Türk kuvvetlerini yok etme görevi de verildi¹⁶. Fransızların planına göre, 2 Ocak 1920'de İslâhiye'den gönderilecek 17. Senegal Alayı Komutanı Binbaşı Corneloup, 4 Ocak 1920'de Sarılar mevkiinde (Beyoğlu'nun mahallesi) Millî kuvvetlere saldırarak, Maraş'tan gelen Fransız kuvvetleri de Türklerin geri çekiliş hattını kesecek ve bir çevirme harekâtıyla Millî kuvvetler teslim alınacaktı¹⁷.

Ceceli Köyünün Tahrip Edilmesi

Ceceli Köyü Türkoğlu'nun beş kilometre batısında olup Adana-Maraş şosesi buradan geçirdi. 3 Ocak 1920 Cumartesi günü, Maraş'tan hareket eden Fransız birliği, Maraş'a dört saat mesafede ve yol üzerinde bulunan Kılılı köyüne gelerek geceyi burada geçirdi. 4 Ocak 1920 Pazar gecesi Fransızlar Kılılı köyünü olaysız şekilde terk ederek Türkoğlu'na ulaştılar. Şafak doğmadan önce Ceceli'ye ulaşan Fransızlar köyü ablukaya aldılar. Fransızlar köyü top, mitralyöz ve piyade silahı ateşi ile dövmeye başladılar. Gece karanlığından faydalanan Ceceli halkı her şeylerini geride bırakarak köyün arka tarafındaki dağlara sığındılar. Fransızlar geceyi Ceceli'de geçirdikten sonra 5 Ocak 1920 Pazartesi günü Maraş'a doğru yöneldiler. Dönüş yolunda Türkoğlu, Kılılı ve Çakallı köylerini geçerek Şerefözü'nu bombalayarak Maraş'a ulaştılar¹⁸.

¹⁶ Bağdatlılar, a.g.e., s.169; Akbıyık, s.170-183; İlyas Gökhan, "Kurtuluş Savaşında Türkoğlu Cephesi", **Kahramanmaraş Türkoğlu Gazetesi**, Kahramanmaraş, 1994, s.3

¹⁷ Akbıyık, a.g.e., s.184.

¹⁸ Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.131-132.

Bababurnu Çarpışmaları

Bababurnu Beyoğlu Kasabası ile Ceceli köyü arasında olup Adana- Maraş şosesi üzerinde bulunmaktadır. Stratejik bir tepe olan Bababurnu ile Gavurgölü bataklığı arasından Maraş- Adana yolu geçmekteydi. Bababurnu'nda mevzilenen Milli kuvvetler Fransızlara karşı büyük bir başarı kazandılar. 5 Ocak 1920'de Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İslâhiye'ye ticaret maksadıyla bir adam göndererek, Maraş'a gelecek düşman kuvvetini ve ağırlığını önceden kendilerine bildirilmesi emrini verir. Bu kişi elde edeceği istihbaratı yol üzerinde ve köylerdeki gizli postalara verecekti. Her köy bu istihbarat bilgilerini, kendi çevresindeki köyde veya yoldaki postalara verecek ve böylece bilgiler hızlı şekilde dört-beş saatte Maraş'a ulaştırılacaktı. İslâhiye'den çıkan bir kuvvet 4-5 saat sonra Maraş'a ulaşabiliyordu. Bababurnu'nda önceden tedbirler alınmış ve düşman kuvveti buradan ileriye saliverilmeyecekti. Millî kuvvetler teşkilatlanmışlar, her türlü tertibatı almışlar ve çatışma başladığında her mıntukanın sorumlusu ve ferdinin ne yapacağı belliydi. Bu arada Maraş mahalli hükümeti şehre yeni Fransız birliğinin geleceği haberini alınca Maraş mevkii kumandanı Roz Rozordun'a "*Askeri hareketlerin terk edilmesi, telefon hatlarının ve asayişin bozulmaması için*" ricada bulunur. Ancak binbaşı, emri başkomutanlıktan aldığı, Kilikya'dan sevk edilen birçok kuvvetlerle takviye edileceklerini bildirdi. Binbaşı Roz Rozordun'un dediği doğru çıktı ve İslâhiye'den Maraş'a büyük bir askeri sevkiyat başladı¹⁹.

Adana tarafından gelen Binbaşı Corneloup'un müfrezesi Bahçe kazasından Sarılar köyü üzerinden yürüyüşe geçirilmek suretiyle Maraş yolu üzerindeki ulaşım güven altına alınmak isteniyordu²⁰. Fakat Binbaşı, Kızılağaç'tan geçen yolu takip etmesi lazım gelirken yolunu şaşırıp bir başka yola saptı. Farkına varıp geri döndü ise de bir hayli

¹⁹ İlyas Gökhan, Kurtuluş Savaşında Türkoğlu Cephesi, **Kahramanmaraş Türk Ocağı Gazetesi**, Kahramanmaraş 1994; Bağdatlılar, s.74-81-82; Akbıyık, a.g.e., s.169; Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.117; Gökhan, a.g.m., s.4.

²⁰ **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, a.g.e., s.82.

vakit kaybetti. Bu suretle birlik zamanında yerine ulaşamamış ve Fransızların plânı bozulmuştu.

Bahçe kazasından hareket edip Sarılar köyü üzerinden Türkoğlu'na doğru ilerleyen Binbaşı Corneloup ve müfrezesi, Ceceli köyü civarına yaklaştığı sırada, durumu önceden haber alan Muallim Hayrullah ve Benli Ökkeş'in 100 kişilik grubunun pususuna düştü²¹. Fransızlar ile Millî kuvvetler arasında Sarılar mevkiinde yapılan muharebelerde düşman 7 ölü ve 21 yaralı verdi²². Ateş altında kalan Fransızlar şaşkınlıklarının ardından Ceceli köyüne doğru saldırıya geçtiler. Millî kuvvetler ağır silahlı Fransızlar karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Ceceli köyü yakılıp yıkıldı, eşyalar yağmalanıp yiyecekler döküldü ve hayvanlar telef edildi. Bu olay üzerine Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Zafer ve Muharrem Beylere Türkoğlu-Maraş yolunu kapatma ve Muallim Hayrullah'a yardım etmeleri emrini verdi. Pazarcık tarafında Dehliz köyünde bulunan Atmalı aşireti reisi Yakup Hamdi Bey'in müfrezesi de Bababurnu'na doğru yürüyerek Türkoğlu'na geldi. Millî kuvvetlerin amacı Fransızların Türkoğlu'na doğru ilerlemelerini engellemekti.

Türk kuvvetleri çarpışmalara hazırlanırken İslâhiye'den Maraş'a doğru hareket eden bir tabur kadar Fransız birliği daha görüldü²³. Fransız birliği önce Orçanbanısı'ndan gelen 400 kadar Bertiz milislerinden oluşan Zafer ve Muharrem Beylerin emrindeki kuvvetlerin tarruzuyla karşılaştı. Düşman kuvvetleri Bababurnu'nda kısırıldı. İki taraf arasında şiddetli çatışmalar oldu. Fakat Fransızlar ağır silahlarla saldırıları ile ilerlemeye devam ederek Türkoğlu'na ulaştılar²⁴. Bababurnu mevkiindeki çatışmalarda 8 Fransız askeri esir alınmış ve onlar

²¹ **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, a.g.e., s.82; Bağdatlılar, s.82.**

²² Mustafa Okumuş, **Beyoğlu Beldesi-II: dünü bugünü (Karalar + Sarılar = Beyoğlu)**, Sakınmaz Ofseti, Kahramanmaraş 2006, s.18; Akbıyık, **a.g.e., s.183.**

²³ **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.82; Bağdatlılar, a.g.e., s.82; Özalp, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin ilk Zaferi, s.120.**

²⁴ Bağdatlılar, **a.g.e., s.46, 82-83; Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, s.82; Akbıyık, a.g.e., s.185; Özalp, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin ilk Zaferi, s.120; Gökhan, a.g.m., s.4**

Pazarcık'a nakledildi. Yaralanan 5 Fransız askerini ise Ermeniler Maraş'a getirdi²⁵.

Türkoğlu ve çevresindeki bu çarpışmalar üzerine Maraş Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey 5 Ocak 1920'de Dâhiliye Nezareti'ne şöyle bir telgraf çekti:

Dâhiliye Nezareti'ne Şifre

“Şehre altı yedi saat uzaklıkta bulunan ve Maraş'a bağlı Sarılar ve Karalar civarı köyleri güya haberleşme ve asker gönderme işlerine karşı engeller çıkardıkları bahanesiyle Maraş, Osmaniye ve Bahçe'den birçok askeri kuvvet yollayan Fransızlar bu defa top, tüfek ve makineli tüfeklerle askeri harekâta başlaması ve askerler içinde Ermeni fedailerinin de bulunduğu haber alınması ve bu gece bir kahvehaneye atılan bir bombadan bir İslam'ın vefatı ve dört İslam'ın yaralanması ve Ermenilerin daima intikam peşinde koşması ve Fransızların da bunlara silah dağıttığı söylentilerinin yayılması bütün İslamları heyecanlandırmış ve memlekette düzen ve asayiş pek nazik bir noktaya gelmiştir. Bahsedilen askeri harekâtın durdurulması ve daha çok ölümlere ve asayiş bozacak durumlara meydan verilememesi lüzumu”²⁶.

6 Ocak 1920 Salı günü Fransızların işgal kuvvetleri komutanı General Querette, 1500 kişilik bir kuvvetle tekrar Maraş'a geldi. General, aynı gün şehrin ileri gelenlerini topladı ve memlekette güvenliği sağlamak görevinin kendisine verildiğini, Kılıç Ali gibilerin de eşkiyadan başka bir şey olmadığını belirterek Türk Kuvayı Millîyesi'ne hakaretler etti²⁷.

Çakallı Köyünün Bombalanması

Maraş-Türkoğlu arasında yol güzergâhında olan Çakallı köyü bugünkü Çakallı Çullu ve Çakallı Hasanağa köylerinden oluşmaktaydı.

²⁵ Akbıyık, a.g.e., s.185.

²⁶ Karadağ, a.g.e., s.33; Bağdatlılar, a.g.e., s.84-85; Akbıyık, a.g.e., s.188; Özalp, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta**, s.23.

²⁷ **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s.81; Akbıyık, a.g.e., s.183.

Aynı zamanda bu köyde çıkan büyük bir su kaynağından dolayı Gökpinar adı da verilirdi. Maraş Millî Mücadelesi sırasında en fazla tahribata uğrayan yerlerden biri bu köydür. Fransızlar 6 Ocak 1920'de, General Dufieux'un planına uygun olarak 150 asker, iki top ve birkaç makineli tüfekten oluşan bir Fransız müfrezesini, Maraş yolunu açmak ve İslâhiye'den gönderilecek yardımcı kıtaların güvenliğini sağlamak üzere Maraş'tan Türkoğlu'na doğru yola çıkarttı. Bu birlik Aksu köprüsünü geçtikten sonra Çakallı köyüne ulaşarak ahalinin üzerine ve merada otlayan koyun, keçi ve sığır sürüsünü mitralyöz ateşi altına aldı. Çakakallı köyünde 9 kişi şehit oldu.

Şerefoğlu Köyünün Bombalanması

Fransızlar 6 Ocak günü Çakallı köyünün karşı tarafında bulunan Şerefoğlu köyünün güneyinde koyun ve keçi sürüsünü de top ateşine tuttu²⁸. Burada birçok hayvan telef edildi. Şerefoğlu köyü daha öncede Fransızlar tarafından bombalanmıştı.

Tanışman Tepe (Danışmend)Çatışmaları

5 Ocak gecesi Ceceli'den gelen Muallim Hayrullah 60 kişilik müfrezesiyle Kılılı ile Çakallı köyü arasında bulunan Tanışman tepe denilen yerde Maraş'tan gelen Fransız öncüleriyle şiddetli bir çatışmaya girişti. Millî kuvvetler makineli tüfek ateşi altında zor durumda kaldılar. Müfrezesinin moralini yükseltmek için tepeye tırmanıp askerlerine emirler veren Muallim Hayrullah, yanındakilerin kayayı siper etmesi şeklindeki uyarılarını dikkate almayarak, sağ baldırının kasiğinden ağır bir şekilde yaralandı. Birlikleri geri çekilmek zorunda kalan Muallim Hayrullah, daha sonra şehit oldu. Burada yapılan çarpışmalarda 30 kadar Fransız askeri esir alındı²⁹.

Türkoğlu çevresinde top ve mitralyöz seslerini duyan Fransız birliği, derhal harekete geçti. İslâhiye'den gelen birlikle Maraş'tan gelen

²⁸ Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.132.

²⁹ Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.82-83; **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s.82-83; Akbıyık, **a.g.e.**, s.184-185; Gökhan, **a.g.m.**, s.4

birliğin birleşmemesi için gayret sarf edilmişse de bu iki kuvvet birleşerek Türkoğlu'nu işgal etti³⁰. Millî kuvvetler bu iki kuvvetin birleşmesine engel olamadı³¹. Fakat Zafer ve Muharrem Beyler, Türkoğlu'nu kuşatan Fransız birliklerini muhasara altına aldı. En sert kışlardan birinin yaşandığı 1920'nin Ocak ayında Türkler açık alanda kalmış, Fransızlar ise ahalinin terk ettiği Türkoğlu'nda boş evlere yerleşip ateş yakıp, yemek pişirip açlıktan ve soğuktan korunmuşlardı³². Daha önceden Türkoğlu'nda yaşayan kadın ve çocuklar Kılılı köyüne kaçmışlardı³³. Türkoğlu'nun erkeklerinin bir kısmı Millî kuvvetlere katılırken geri kalan kısmı da diğer köylere sığınmışlardı.

3 Ocak 1920 tarihinden itibaren Türkoğlu ve çevresinde başlayan Fransızlarla Millî kuvvetlerin mücadelesi, Maraş Kurtuluş mücadelesinin başlangıcı sayılır. Bu mücadelede Fransız kuvvetleri çok hırpalanıp hiç beklemedikleri büyük bir darbeler alırlar ve büyük zayıat verirler³⁴.

Türkoğlu'nu işgal eden Fransızlar İslâhiye'den aldıkları takviye kuvvetlerle Ceceli Sarılar, Kılılı, Çakallı köylerini tahrip edip halka zulüm yaptılar. Eli silah tutan gençleri ayırdılar. Çeşitli işkenceler yaparak ihtiyarlar ile çocukları aç bıraktılar. Türkoğlu ve çevresinde yapılan çatışmalarda silah sesleri, Maraş'tan bile duyulmakta ve halk endişelenmekteydi. Maraş'ta yaşayan Ermeniler ise her şeyin kendi aleyhlerine döndüğünü görerek sahip oldukları hazineleri saklamaya başlamışlardı.

Zafer ve Muharrem Beyler ile Muallim Hayrullah öncülüğündeki Millî kuvvetlerin Fransız kuvvetlerine taarruzu, halk üzerine büyük bir heyecan meydana getirdi. Büyük sıkıntı çeken Türkoğlu ve çevresindeki köylerin halkına hiç olmazsa nakdi yardımda bulunmak üzere

³⁰ Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin ilk Zaferi**, s.133.

³¹ Akbıyık, **a.g.e.**, s.185.

³² Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.83.

³³ Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin ilk Zaferi**, s.120.

³⁴ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB Yay., C. III, İstanbul, 1991, s.194; Gökhan, **a.g.m.**, s.49-50.

Elbistanlılar camide bir araya gelerek bir miktar para ve iâşe topladılar. Osmanlı hükümetinden bu mezalime engel olmasını veya kendilerine silah ve mühimmat verilmesini istediler.

General Querette'nin karargâhı Antep'te olup General Dufieux, Türk kuvvetlerinin Türkoğlu civarında Binbaşı Corneloup'a saldırdıklarını haber alınca, karargâhını Maraş'a taşımasını emretmişti. Bunun üzerine General Querette'nin 13 Ocak 1920'de Maraş'a gelir³⁵. Fransızların Maraş'taki durumu kaygı verici olup zaman zaman yardımcı kuvvetler göndereceklerdir.

Adana'da bulunan General Dufieux, Türkoğlu'nda kuşatma altındaki bulunan Binbaşı Corneloup komutasındaki birliklerinden bir hafta haber alamamıştı. Bu askeri birliği bulmak için biri Antep'ten diğeri İslâhiye'den gelip Belpınar köyünde (Şekeroba- Nurdağ arasında) buluşacak iki güçlü birlik gönderme planı yaptı. Bu birlikler Maraş'a ulaşacak ve Fransızların garnizonunu güçlendirecekti.

Maraş'taki Fransız komutanı General Querette, Türkoğlu'nda kuşatma altında bulunan ve 3 gündür haber alamadığı Binbaşı Corneloup kuvvetlerini kurtarmak için Maraş Mahalli hükümetine müracaat etti ve yol üzerindeki Millî kuvvetlerin dağıtılmasını istedi. General Querette, hükümetin buna engel olamayacağını anlayınca, mutasarrıfa, yoldaki Millî kuvvetlere nasihat edip dağıtacak bir heyet hazırlanmasını emretti. Bunun üzerine bir heyet kuruldu³⁶. Bu heyet Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'in teklifleriyle Hoca Refet, Müderris Hafız Ali, Belediye Reisi Hacı Bekir Sıtkı, Dede Ahmet, Karaküçük Hacı Mustafa, Kocabaş Hacı Naci, Vezir Mehmet, Şerefoğlu Hasan, Kısakürek Ahmet Efendi,³⁷ Jandarma Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı, Mühendis Abdüllâtif ve Dedezâde Mehmed Hilmi Bey'den oluşuyordu³⁸.

³⁵ Akbıyık, **a.g.e.**, s.185-186.

³⁶ Karadağ, **a.g.e.**, s.32-33; Akbıyık, **a.g.e.**, s.186.

³⁷ Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.83; Karadağ, **a.g.e.**, s.33; Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.123.

³⁸ Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.123.

Heyet yanlarında bir Fransız muhafız taburu olduğu halde sabahleyin Maraş'tan yola çıktı. Heyet önde Fransız askerleri de 1 km arkada olmak üzere yürümekteydiler. Bu nasihat heyeti milis güçlerinin elinden Fransız kuvvetlerini kurtardı. Türkoğlu cephesinde yapılan mücadelelerde Türk Milis kuvvetleri tarafından hırpalanan ve 60 ölü bırakan Fransız kuvvetleri 10 Ocak 1920'de Maraş'a ulaştı. Nasihat heyetinin abluka altındaki Fransız birliklerini kurtarma hareketi milis güçlerine çok ağır gelmiş ve maneviyatını sarsmıştı³⁹. Türkoğlu'nda muhasara altındaki Binbaşı Corneloup ve kuvvetlerinin kurtarılması, bölgedeki Fransızların askeri gücünü artırarak Maraş ve Türkoğlu Millî mücadelesinin daha çetin geçmesine yol açmıştır.

10 Ocak 1920'de Maraş Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'in Maraş ve çevresindeki olaylar nedeniyle Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta 5-6 Ocak 1920 günü Fransızların Çukurova'dan yanlarında getirdikleri Ermeni çeteleri ile birlikte İslahiye-Türkoğlu üzerinden Maraş'a asker sevk ettiklerini, burada şiddetli çatışmalarının yaşandığını ve ahalinin dağlara kaçtığı bildirilmekteydi.⁴⁰

11 Ocak 1920'de Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyet Merkezi, Millî kuvvetlerinin mücadele azimlerini artırmak ve çetelerin gönlünü almak amacıyla Maraş'tan bazı kişileri Türkoğlu'na gönderdi. Bu kişiler; Karaküçük Hacı Mustafa, Ali Sezai Efendi, Vezir Ahmet, Alçıoğlu Mehmet, Muhasebe Başkâtibi Remzi, Mahkeme Başkâtibi Rıza, İshakoğlu Durdu, Urfalı Nuri ve Kısakürek Mukbil'di. Bu şahısların toplu halde Maraş'tan çıkışları Fransız ve Ermenilerin dikkatini çekeceğinden, birer birer çıkıp Maraş merkeze bağlı Araplar köyünde Türkoğlu Mustafa Çavuş'un evinde buluşmuşlardı. Buradan toplu halde çetelerle buluşmak üzere ayrıldılar. Yanlarında çeteler için hediyeler de getirmişlerdi. Heyet, Fransızların Türkoğlu ve çevresinde yaptıkları mezalimi soruşturacak, zarar ve ziyanı yazacak, Kısakürek Mukbil de

³⁹ Karadağ, a.g.e., s.32-33; Bağdatlılar, a.g.e., s.83; Akbıyık, a.g.e., s.186.

⁴⁰ Dâhiliye Nezareti'ne, Şifre 180/30, Nakleden: Özalp, Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta, s.31.

götürdüğü makine ile bunları fotoğraflayacaktı. Heyet önce Orçanbanısı'nda bulunan Zafer ve Muharrem Beylerle buluşarak hediyelerini verdiler, hatırlarını sorup ve yapılacaklar hakkında izahta bulundular. Heyet oradan Türkoğlu'na indi. Fransızların bazı evleri yıktıklarını, ağaçları yaktıklarını, köylülerin hububatını ve hayvan gübrelere döktüklerini, Kur'an'ı Kerimleri parçaladıklarını ve birçok hayvanı telef ettiklerini belgelediler. Köylülerin hayvan, erzak ve eşyaları tamamen alınmıştı. Köylüler canlarını köyü terk ederek kurtarabilmişlerdi. Heyet gerekli incelemelerde bulunduktan sonra, çektikleri fotoğraf ve belgelerle Maraş'a döndü. Heyet tarafından 14 Ocak 1920 tarihli Zabıt Varakası tanzim edildi. Bu zarar ve ziyanlar bir rapor halinde Mustafa Kemal Paşa ve gazetelere gönderildi⁴¹. Fransızların Türkoğlu ve çevresindeki tahribat ve zulmünden haberdar olan Mustafa Kemal durumu Harbiye Nazırına şu şekilde bildirmiştir: “*Fransızların Maraş-İslâhiye yolu üzerindeki Şerefoğlu, Gölpinar, İloğlu, Ceceli, Sarılar, Şekerobası köylerini topla bombardıman ederek ihrak eyledikleri, İloğlu köyünü üç yüz mevcutlu bir müfreze ile basarak yağma ve fecayi’ ve şenaate başladıkları, Maraş’ta yerli Ermenilerden sekiz yüz mevcutlu bir kıtanın kışlada ihzar edildiği, bütün Ermeni gençlerinin teslihinə başlandığı, Müteferrik Ermeni hanelerinin boşaltılarak tekmil Ermenilerin kilisede toplandığı, Çukuroba mahallesindeki Cami-i Şerif içine bomba atmak üzere saklanmış olan üç Ermeni derdest edildiği, bu esnada oradan geçen üç Fransız süvari neferinin Ezan-ı Muhammedi okuyan müezzine iki el silah attığı, Bababurnu’nda Fransızların sekiz yüz kadar kuvvetleriyle ahaliyi feci surette katletmekte oldukları bildirilmektedir. Ermenileri geri çekerek İslamlar aleyhindeki mezalime nihayet vereceklerini söyleyen Fransızların da bu defa müstereken İslam halkı katliam eyledikleri son derece şayan-ı dikkattir. Bu hal böyle devam eylediği taktirde Kuva-yı Millîyenin şedid ve kati müdahalesi zaruri olacak, tevessüünden hasıl olacak mesuliyet tamamen Fransızlara ait kalacaktır. Hükümet-i Seniyyenin de kati ve şedid bir surette harekâtı vakıayı protesto eylemesi ve Urfa, Maraş, Anteb’in tahliyesini talep eylemesi lazımdır.*

⁴¹ Karadağ, a.g.e., s.33; Bağdatlılar, a.g.e., s.84-85; Akbıyık, a.g.e., s.188; Bu tarih, Yalçın Özalp’in **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’nin İlk Zaferi** kitabı s.131 de, 15 Ocak 1920 olarak kaydedilmiştir.

*Heyeti Temsiliye Namına Mustafa Kemal(İmza)*⁴²

Türkoğlu çevresindeki Millî kuvvetlerin mücadeleleri başarılı olunca, Fransızlar bir daha bu güzergâhı kullanmaktan imtina ederek İslâhiye-Belpınar-Çakmak yolu ile Gâvurgölü'nün batısından Hacıbek ve Şerefoğlu istikametini kullandılar⁴³.

Fransızlar ve himayelerindeki Ermeniler tarafından Maraş ve civarında halka yapılan saldırılarla ilgili olarak Pazarcık ileri gelenleri tarafından gönderilen 12 Ocak 1920 tarihli sadrazama gönderilen telgraf şöyledir:

Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

Madde 1-*Çete bahanesi ile Maraş ve civarındaki Ceceli köyü Fransızların beraberindeki Ermeni çetesi tarafından vahşi bir surette top vesaire ile yakılıp tahrip edilmiş ve birçok zayıat verilmiştir.*

Madde 2-*Binbaşı Leon (De Ordens) ile Karabıyıklı köyüne gelen Fransız müfrezesi parasız olarak istedikleri erzağın kendilerine verilmemesinden dolayı köy ahalisini silah kullanarak dövmüşler ve işkence yapmışlardır.*

Madde 3-*Maraş'a giden bir Fransız müfrezesi Karabıyıklı'dan gelmekte olan Jandarma Ali Çavuş'u katletmişlerdir. Alıp götürdükleri iki arkadaşının hayatta olup olmadıklarına dair bir haber alınmamıştır.*

Madde 4-*Fransız askerleri Maraş'ta ikamet ettikleri Ahur dağı civarında köyelerine giden iki Müslümanı süngülerle öldürmüşlerdir.*

Madde 5-*İki aydır Fransızlar tarafından Maraş Ermenileri açıkça silahlandırılmakta, devamlı olarak mühimmat, top ve silah toplanmakta, Ermeni evleri ve Kilikya hisarları müstahkem bir mevki haline getirilmektedir. Bu gidişle Müslümanlar aleyhine bir katliam tertibi içinde olduklarına herkes tarafından inanılmaktadır.*

⁴² Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu 10-11 Şubat 1986, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1987, s.97.

⁴³ Bağdatlılar, a.g.e., s.85.

Madde 6-*Çete süsü verdikleri adamlar, millî haklarına yapılmakta olan tecavüzler karşısında son derece sükûnetle silah tutmaya hazır olan milletin fertleridir.*

Madde 7-*Bu köylülere çete bahanesi ile anlatıldığı üzere yapılan ve devam etmekte olan vahşiyane davranışları ve çete saldırılarını protesto ederiz.*

Madde 8-*Her tarafta bu gibi durumlara hemen son verilmesini talep ediyoruz.*

Madde 9-*Bundan sonra meydana gelecek ve millî haklara dokunacak bu tür davranışları tecavüz sayarak sorumluluğu saldırganlara ait olmak üzere hep beraber karşılık vermeye mecbur olacağımızı son kez arz ediyoruz⁴⁴.*

Bu telgraf üzerine Harbiye Nâzırı Cemal Paşa 13 Ocak 1920'de Maraş ve çevresinde askerî harekât yapan Fransız kuvvetlerinin işgallerine son verilmesi için Hâriciye Nezâreti tarafından girişimlerde bulunulması istemiştir. Bu telgrafta Fransızların Maraş ve çevresini, Kuzey Suriye ve Kilikya işgal bölgeleriyle birleştirmek isteyen Fransızların son hareketleri Maraş'ın günündeki İmal köyü halkının silahla karşılık vermesiyle sonuçlanmış, meydana gelen çatışmada seksen Fransız askerinin esir alınmış ve bundan sonrada Fransızlar Türk ahaliye Ermenilerle birlikte saldırarak birçok kişiyi şehit ettikleri belirtilmektedir.⁴⁵

Fransızların Maraş'a çok miktarda asker ve mühimmat getirmeleri üzerine bir olay çıkmaması için gerekli siyasî girişimlerde bulunulması talebi ile Hâriciye Nezâreti'ne Dâhiliye Nâzırı adına çekilen telgrafta "Fransızların bu kez Kilikya'dan getirtmekte oldukları kuvvetler arasında Ermeni fedailerin bulunması, askerlerin önlerine gelen köyleri yakıp ahalinin mal ve canlarına taarruzları sebebiyle iki günden beri İslâhiye yolu üzerinde ve Maraş'a beş saat mesafede bulunan Eloglu köyü civarında dağlara iltica etmiş olan köylülere karşı tekrar saldırılar olmuştur. Can ve mal kayıpla-

⁴⁴ BOA. HR. SYS. 2544-1/27-30 <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/006.doc>

⁴⁵ BOA. HR. SYS. 2544-1/20 <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/005.doc>

rının olduğu ve bu kuvvetin 10 Ocak günü Maraş'a ulaşacağı anlaşılmıştır...” şeklinde devam eden telgrafla Mutasarrıf vekilinden gerekli önlemleri alması konusunda bilgi verilmektedir.⁴⁶

Maraş Mutasarrıf Vekili Cevdet, 16 Ocak 1920'de çektiği telgrafla Maraş'taki durumu Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığına bildirmekteydi. “.....Eloğlu'nda ileri gelenlerle, ulema tarafından yapılan öğütler üzerine Fransızların askeri Maraş'a gelmiş ve çarpışma bitmiş ise de yollarda güvenlik olmadığından kayıp miktarı henüz soruşturulamamıştır. Fransızlar köylerdeki eşkıyanın askere kurşun attığını çarpışmalara sebep olarak göstermekte iseler de, halk çarpışmaların Ermeni askerlerinin ırz, mal ve cana saldırısından kaynaklandığını söylemektedir ki hakikat bu olsa gerektir.”⁴⁷

İslâhiye-Maraş ve Antep-Maraş yollarında Fransız ikmal kollarına baskınlar yapmakta olan sayıları değişik beş altı müfrezenin beş yüz kadar mevcudu vardı⁴⁸. Bu yörede isimleri bilinen müfreze ve çete grupları şunlardır: Aksu Köprüsü civarında Ali Rıza Pişkin müfrezesi, Boynuyoğunoğlu Memik Ağa müfrezesi, Yamaç Obalı Dede Ağa müfrezesi, Karayılanlıoğlu Mehmet müfrezesi, Hasan Efe'nin 80 kişilik müfrezesi, Doğanlı mevkiinde Paşo Ağa müfrezesi,⁴⁹ Bayazıtöğlü Zaffer ve Muharrem Beylerin 400 kişilik Bertiz müfrezesi, Muallim Hayrullah ve Benli Ökkeş'in 100 kişilik müfrezesi, Dehliz'de bulunan Yakup Hamdi müfrezesi, Hopurlu köyü çeteleri, Türkoğlu Mustafa Çavuş çetesi.

Araplar Çarpışması ve Fransızların Türkoğlu Üzerinden Maraş'a Ulaşmaları

General Dufieux, Türkoğlu'ndaki kuşatma altındaki Binbaşı Corneloup komutasındaki askerlerini kurtarmak ve Maraş garnizonunu kuvvetlendirmek için, biri Antep'ten diğeri İslâhiye'den gelip Belpınar'da birleşecek iki birlik gönderme planını uygulamaya koydu. Fakat bu birliklere, Binbaşı Corneloup ve kuvvetlerinin muhasaradan

⁴⁶ BOA. HR. SYS. 2543-8/9, <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/010.doc>

⁴⁷ Özalp, *Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta*, s.43.

⁴⁸ Özalp, *Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi*, s.150.

⁴⁹ Özalp, *Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi*, s.136, 143.

kurtulması haberi alınmasına rağmen ilerlemeleri talimatı verildi. Antep'ten gelen Binbaşı Marty komutasındaki birlik, 18. Cezayir Avcı Alayı, bir dağ topçu bölüğü, bir süvari mangası ve bir dağ sıhhiye birliğinden oluşan 41 subay, 1406 er ve 477 hayvandan oluşmaktaydı. İslâhiye'den hareket edecek Thibault kuvvetlerinin 14 Ocak'ta hareket etmesi bekleniyordu. Ancak 15 Ocak'ta hareket edebildiler. Binbaşı Corneloup kuvvetlerinden haber alınmadığından bu gecikme önemsizdi. Yarbay Thibault'un birlikleri şöyle idi. 412. Piyade alayı, Miktarı, 10 subay, 354 er, 75 hayvan; 18. Cezayir Alayı, 5 subay, 191 er, 71 hayvan; Ermeni birliği, Yüzbaşı Fontaine komutasında olup 10 subay, 394 er, 79 hayvan; Süvari birliği Teğmen Lager komutasında olup 3 subay, 78 er, 92 hayvandan oluşmakta idi. Binbaşı Marty komutasındaki Fransızların Antep'ten Maraş'a ilerledikleri haberi alınır alınmaz Boynuyoğunlu Memik ve Yamaçobalı Dede Ağa'nın emrindeki birlikler tarafından izlenmeye başlandı. Fransızların hareketi Pazarcık'ta haber alınınca Karayılanlıoğlu Mehmet emrindeki bir kuvvet yolu kesmek üzere Antep istikametine yollandı. Bu sırada Pazarcık'ta 300 kadar Kuvayı Millîye kuvveti bulunuyordu. Binbaşı Marty kuvvetleri Antep'ten çıkıp kar fırtınası içinde ilerlerken kayalar arasına gizlenmiş Türk kuvvetleri tarafından pusuya düşürüldü. Üç saatten fazla süren çarpışmalarda Fransızlar iki ölü 23 yaralı bıraktı. Fakat bu birlik Belpınar'a ulaşmayı başardı⁵⁰.

13 Ocak 1920 tarihinde Antep'ten İslâhiye'ye bağlı Sakçagöz köyüne doğru hareket ettirilen Fransız askerleri, geceleyin saat altı buçuk yedi sularında Antep'in Büyük Araplar köyünde barınak ve yiyecek ihtiyacı için durdu. Burada subaylar için hazırlıkta bulunmuş ve kumandanın emriyle askerler de yerleştirilmişti. Müslümanlara karşı intikam fikriyle dolu olan Ermeniler derhal harekete geçerek arkadaşlarından kandırabildiklerine yol göstererek evlerin kapılarını zorlayıp içeri girip kadınlara saldırıp mukaddes dinî ve millî değerlere hakaret

⁵⁰ Akbıyık, a.g.e., s.190-191.

gibi kötülüklerde bulundular. Bunun üzerine köy ahalisi kurtarabildikleri çoluk çocuklarıyla gece karlar üzerinde dağlara doğru kaçtı. Bu köylülerin kapıları tahrip, hayvanları imha, malları yağma edildi.

Fransız askerleri arasındaki Ermeniler Araplar köyünden 15 Türkü işkence ile öldürdüler. 14 Ocak 1920'de Araplar köyünden ayrılan Fransızlar, Safça köyüne doğru ilerlerken Türklerle çarpışmaya girdiler. Bu çarpışmada bir kişi öldü, iki kişi de yaralandı. Fransız kuvvetleri Bacoba yakınlarında Antep ve Pazarcık cephesinden yetişen Boynuyoğunlu Memik Ağa ve Karayılanlıoğlu Mehmet emrindeki Millî kuvvetlerin saldırısına uğradı. Türk kuvvetlerinin bir kısmı erzak, cephane, mühimmat ve teçhizat taşıyan arabalara saldırdı. Kılıç Ali'ye göre bu çarpışmalarda Fransızlar biri subay 50'si asker olmak üzere 51 ölü ve bir o kadar da yaralı verdiler. Fakat Yarbay Thibault ve Binbaşı Marty, Antep ve İslâhiye üzerinden gelen Fransız birlikleri birleşerek Türkoğlu'na ilerlediler. Civardaki köyler tamamen boştu. Binbaşı Corneloup'un saldırısına maruz kalan bu köyler, Türk kuvvetlerine yardım ettikleri iddiasıyla cezalandırılmıştı⁵¹. Millî kuvvetler Fransız birliklerine Sarılar köyü civarında saldırı düzenlediler. Saldırıda erzak, cephane ve mühimmat ele geçirildi⁵². Birleşik Fransız birliği, 16 Ocak 1920'de Türkoğlu'na vardı. Türkoğlu, kısa bir süre önce Corneloup müfrezesinin yaptığı ağır çarpışmalardan sonra harap durumda idi. Corneloup halka sert davranmıştı. Bu sebeple Türkoğlu halkı İslâhiye'den gelen Thibault birliklerini görür görmez köyü terk ettiler. Fransız kuvvetleri köyün yakınına gelince köyü boş buldular. Halk dağda gizlenmiş görünüyordu. Fransız kuvvetleri komutanı halk ile konuştu. Kötü niyetleri olmadığını belirterek herkesin evine dönmelerini istedi. Bununla beraber kendileri Türkoğlu'nda iken ateş edilecek olursa bütün sorumluluğun köy halkına ait olduğunu belirtti. Bunun üzerine Türkoğlu muhtarı silahları olmadığını ve hiçbir surette ateş edilmeyeceğini bildirdi. Fransız kuvvetleri tüketim ihtiyaçları olan zahire ve hayvanı para vererek satın aldılar. Fransız birliği 17

⁵¹ Akbıyık, a.g.e., s.191.

⁵² Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.136.

Ocak 1920 saat sekizde herhangi bir girişimde bulunmadan Türkoğlu'ndan Maraş'a hareket etti ve olaysız olarak gün batımında şehre girdi⁵³.

Fransız-Ermeni kuvvetlerinin Araplar köyü ahalisine reva gördükleri mezâlime karşı halkın tepkisi, General Querette'in görüşmek üzere davet ettiği Maraş ileri gelenlerine hakarete bulunması ve Fransızların Ermenilerle birlikte Maraş'ı sürekli ateş altında tuttuklarına dair III ve XIII. Kolordu Kumandanlıklarından telgraflar gönderilmiştir.⁵⁴

Fransızların Türkoğlu'na İlerleyişleri

İslâhiye-Maraş ve Antep-Maraş arasındaki Türk müfrezelerinin Fransız kuvvetlerine saldırmaları, General Querette'yi öfkelen-dirmişti. Fransızların Adana bölge komutanı General Dufieux, General Querette'ye Maraş ve çevresinde Türk kuvvetlerinin saldırılarına son vermesi için emir gönderdi. Bu amaçla 18 Ocak 1920'de Maraş'tan Antep'e, 19 Ocak 1920'de de Antep'ten Maraş'a erzak temini için Fransız konvoyu çıkarıldı. Bu iki kuvvet yolda buluşacaktı. Fakat bu iki Fransız birliği de yolda pusuya düşürülerek kayıplar verdirildi. İslahiye üzerinden Maraş'a ilerleyen Fransız kuvvetleri Yüzbaşı Fontaine komutasında Belpınar'a ulaştı. Fontaine Belpınar'dan erzakları kamyonlara yükleyerek Maraş'a hareket etti. Önce artçı ve yancı kuvvetlerle emniyetli olarak Türkoğlu'na kadar ilerledi ve burada kamp kurdu. Konvoy tekrar yola koyulduktan sonra Aksu'ya doğru 1 mil bile geçmeden Türk kuvvetlerinin hücumuna uğradı. Akşama kadar süren çarpışmada bir subay, 11 Ermeni öldü ve Teğmen Marshall yaralandı. Fransızlar gece harekete devam edip Çakallı köyü yakınında Yeldeğemez mevkiinde bulunan Aksu köprüsünü geçtiler. Fakat kedilerine Türk birlikleri tarafından bir saldırı daha düzenlendi. Çarpışma gün boyunca devam etti ve 12 Ermeni öldü. Yüzbaşı Fontaine ve Teğmen Marshall komutasındaki bir grup Fransız ve Ermeni as-

⁵³ Akbıyık, a.g.e., s.192-193.

⁵⁴ <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/021.doc>

keri, Türk çemberini kırarak bütün ağırlıklarını kaybetmiş olarak Maraş'a dönebildiler. Yüzbaşı Fontaine hala şehre ulaşamamıştı. Hiçbir haber de yoktu. 3 Şubat 1920'de Yüzbaşı Fontaine'nin çarpışmaların geçtiği boğazda olduğu haberi alındı. Sonra Yüzbaşı Fontaine ve kuvvetlerinin ismi verilmeyen bir Türk köyünü zapt ele geçirdiği ve orada kendilerini savundukları öğrenildi. Sonunda Fontaine sadece birkaç araba teçhizatla Maraş'a ulaşabildi. Diğer bütün erzak, silah ve teçhizat Türklerin eline geçti. Bu çarpışmalarda 50 Fransız askeri öldü, 50'si esir alındı. 100 at ve katır, bir ağır iki hafif makineli tüfek, 20 sandık cephane, 100 kadar bomba ele geçti. Fransızlar tarafından Belpınar'dan yüklenen yiyecek ve cephanenin Türkler tarafından yapılan hücumlar sonucunda Fransız kafilesinin dağıtılması ile ele geçirilmesi, Fransızlar için büyük bir darbe oldu. Fransız konvoyunun Belpınar-Türkoğlu-Maraş hattında ele geçirilmesi Maraş'taki Fransızlar askerlerini teçhiz edemediler. Bu da Maraş Millî mücadelesinde başarısız olmalarında bir etken olmuştur. Bu başarı Millî kuvvetlerin moralini yükseltti. Öyle ki Türkler General Querette'ye kesin uyarı vererek Fransız birliklerinin 48 saat içinde teslim olmalarını istediler⁵⁵.

Maraş Şehir İçi Çatışmaların Başlaması

21 Ocak 1920 Çarşamba günü General Querette, Maraş mutasarrıf vekili Cevdet ve ileri gelenleri toplayarak Kılıç Ali'nin kendini tehdit ettiğini belirtti. Eloğlu tarafında Bababurnu'nda Türk çetelerinin Fransızların yolunu kestiklerini söyleyerek yetkililerin bu çetelere mani olmalarını ve Kılıç Ali'ye itibar etmemelerini hatta onu Pazarcık'tan kovmalarını talep etti⁵⁶.

21 Ocak 1920 Çarşamba günü, Maraş içinde çete savaşlarının başlaması üzerine başta Türkoğlu cephesinde de çarpışan Zafer ve Muharrem Beyler ile Kılıç Ali ve Yakup Hamdi kuvvetleri ile birlikte şehre girmişlerdir⁵⁷.

⁵⁵ Bağdatlılar, a.g.e., s.107-108; Akbıyık, a.g.e., s.193-196

⁵⁶ Bağdatlılar, a.g.e., s.91-93.

⁵⁷ Bağdatlılar, a.g.e., s.92, 102-103.

25 Ocak 1920’de İslâhiye- Türkoğlu üzerinden Maraş’a giren 150 Fransız askeri, bir top ve 15 araba cephane getiren güçlü bir Fransız birliği Maraş önlerinde imha edildi⁵⁸.

21 Ocak 1920’de Adana ve Maraş’ta Fransızlarla Ermenilerin Türklere karşı yaptıkları katliamlardan bahseden 12. Kolordu komutanı Fahreddin Paşa’nın hazırlattığı belgeden, Türkoğlu ve çevresindeki köylerde Fransızların katliamlarından bahsedilmektedir: “İslâhiye ve civarında Ceceli, Sarılar, Karalar adlı köyler yanmakta, bu köylerin hayvan ve eşyaları Osmaniye’ye getirilerek müzayedeye satılmaktadır. Hasanbeyli ve o bölgedeki tüm Ermeni köylerinin silahlandırılıp, Müslümanlar üzerine saldırıldığı ve akla hayale gelmeyen eziyetler yapılmakta olduğuna dair son olarak Adana’dan haber alınmıştır”⁵⁹. Bu arada 28 Ocak 1920 Çarşamba günü İslâhiye’den Maraş’a gitmekte olan iki takım kadar Fransız süvari ve bir de nakliye kolu yolda çeteler tarafından imha edildi⁶⁰. Aynı günlerde Antep yolunda Kapıçam mevkiinde bir grup Fransız kuvveti mahsur kalır. ⁶¹ Kapıçam üzerinden Atizi’ne (Bayazitoğlu Şükrü Bey çiftliği) sığınan Fransız kuvvetlerine Millî kuvvetler baskın yaptılar. Baskından kurtulan Fransızlar Maraş’a doğru kaçarken, Göynüklü Uzun Yusuf kuvvetleri ile Mıllış Nuri kuvvetlerinin taarruzuna maruz kaldılar⁶². Taarruzla birlikte Türkoğlu’na doğru kaçmaya başlayan düşmanı Millî kuvvetler takibe aldılar ve Türkoğlu’nda çarpışma oldu. Bu çarpışmada Fransızların birçoğu telef oldu⁶³. Millî kuvvetlerden Göynüklü Uzun Yusuf Şehit oldu. Burada tutunamayan Fransız kuvvetlerinin 20 kadarı İslâhiye yönüne doğru kaçtı⁶⁴.

31 Ocak 1920 Cumartesi günü, Türkoğlu ve Şerefoğlu arasında yakalanan bir Fransız birliğinden 3 makineli, 3 otomatik tüfek, çok sayıda mühimmat ve hayvan ele geçirildi. Fransız kuvvetlerinden elde edilen hayvanlardan bir nakliye kolu meydana getirildi. Ayrıca

⁵⁸ Akbıyık, a.g.e., s.208; Başkan, a.g.e., s.85

⁵⁹ BOA. HR. SYS. 2543-7/58: <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/020.doc>

⁶⁰ Özalp, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’nin İlk Zaferi, s.346.

⁶¹ Akbıyık, a.g.e., s.216.

⁶² Özalp, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’nin İlk Zaferi, s.182.

⁶³ Akbıyık, a.g.e., s.216.

⁶⁴ Özalp, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’nin İlk Zaferi, s.182.

İslâhiye demiryolunu kesmek için Andırın'dan 300 Türk kuvveti hareket ettirildi⁶⁵. Maraş Millî mücadelesi başladığı zaman Fransızlar İslâhiye'den Maraş'a sevkîyata devam ediyorlardı.

Maraş'taki çatışmalarda durumun Müslüman halk lehine geliştiğine dair III. Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey tarafından gönderilen 1 Şubat 1920 tarihli raporda “ *Eloğlu ile Şerefoğlu arasında yakalanan üç makineli, üç otomatik tüfek ve hayli cephane ganimet olarak alındığı ve ahali ele geçirilen düşman hayvanlarından bir nakliye kolu oluşturdukları ve İslâhiye istasyonu yolunu kesmek üzere Andırın'dan 300 kadar mücahidin hareket ettiği bildirilmekteydi.* ”⁶⁶

2 Şubat 1920'de Fransızlar Maraş'ta mahsur kalan kuvvetlerine yardım için Adana'dan Albay Normand kumandasında güçlü bir askeri birlik gönderdiler. 500'den fazla piyade askerin bulunduğu ve çeşitli sınıflardan oluşan bu Fransız birliğinde 800 deve, 400 kadar araç, iki süvari bölüğü ile iki piyade taburu, biri uzun menzilli olmak üzere 4 batarya topu vardı. 6 Şubat 1920'de Türkolu'na ulaşan bu birlik karşısında çevrede olan köyler boşaltıldı. Beynamazlı (Bademli) ve Sarılar köylerinden geçen yoldan gelen Albay Normand hatıralarında “*Türkler bütün köyleri boşalttılar. Sarılar Bababurnu yanıyor*” demekteydi. Fransız kuvvetleri ilerlerken yol üzerindeki Türk köylerini bombaladılar. 6 Şubat 1920'de Türkoğlu'na ulaşan Fransız birlikleri burayı tahrip ettiler. Fransız kuvvetleri içindeki Teğmen Maxime Berges Türkoğlu tahribatı hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Eloğlu ve Belpinar'da kaldık. 7 Şubat günü sabaha doğru kasabada birbirini takip eden yangınlar çıktı. Fransız birliği içindeki Ermeniler evlerin boş dolu olmasına bakmadan ve hiç telaş etmeden her tarafı ateşe veriyorlardı. Eloğlu kısa sürede bir kor yığılı halini aldı. Çatılardan ateş fışkırıyor, kor halinde dökülüyordu. Eloğlu'nu sığınmak olarak kullanarak terk edip çok uzaklaştıktan sonra bile geriye dönüp baktığımda gökyüzünde hâlâ yangının siyah dumanlarını görmekteydim.*” Türkoğlu'ndan 7 Şubat sabahı ayrılan Albay Normand komutasındaki Fransızlar aynı günün akşamı Aksu civarındaki şimdiki

⁶⁵ Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.108; Akbıyık, **a.g.e.**, s.219.

⁶⁶ <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/034.doc>

Bossa Fabrikasının yanındaki tepeye karargâhlarını kurdular⁶⁷. Fransızların Türkoğlu'ndan geçerek Maraş'a yaklaştıkları Dâhiliye Vekâletine ve Sivas Üçüncü Kolordu Komutanlığı'na bildirilmiştir⁶⁸. Bu arada Maraş'tan çekilen başka bir telgrafta Fransızların Maraş'a uçaklarının geldiği, Bababurnu üzerinden de askerlerinin intikal ettiği ve bunların Maraş'ta durdurulmasının güç olduğu belirtilmekteydi⁶⁹.

Maraş'ta savaş başladıktan sonra, Ermeni kuvvetleri çevre köylere saldırmaya başlamışlardı. Türkoğlu ve çevresindeki köylerdeki çeteler, Maraş mücadelesine katılmak için köylerini bırakıp gidince, bilhassa Maraş'a bağlı Fındıcak Ermenileri Türkoğlu yöresindeki savunmasız köylere saldırılar yapmaya başladı. Halkın daha fazla zayıat vermemesi için eli silah tutmayan kadın, çoluk-çocuk ve yaşlıların güvenli köylere gönderilmesi kararı alındı. Bu olaya Maraş halk dilinde “*kaç kaç*” dendi. Türkoğlu ve çevre köylerin çocuk, yaşlı ve kadınları Yenipınar köyüne gönderildi.

Çakıroğlu üzerinden Gılbadan'a inen bir grup silahlı Ermeni, Sarılar ve Karalar (Beyoğlu kasabası) köylerini kurşun yağmuruna tuttular. 8-11 Şubat 1920'de başlayan bu saldırıdan kurtulmak isteyen bu iki köy halkı, güneydeki İncebel'i aşarak Şekeroba'ya sığındılar. İncebel'den Şekeroba'ya kaç kaç sırasında düşmanın ateşiyle çok sayıda yaralanan oldu⁷⁰. Maraş'ta “*kaç kaç*” hadisesi 29 Ocak 1920'de başladı⁷¹.

Fransızların Maraş'tan Kaçması

11 Şubat 1920 Çarşamba günü Fransızlar, Maraş'ta ağır bir yenilgiye uğradılar. Bu yüzden şehirden kaçmaya karar verdiler. Hava çok soğuk olup 1 metreye yakın kar yağmıştı. Fransız askerlerinin yiyecekleri ve hayvanların yemleri yoktu. Ermeni ve Fransız kuvvetleri şehrin

⁶⁷Karadağ, **a.g.e.**, s.44; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.116; Akbıyık, **a.g.e.**, s.226-227. (Hüsameddin Karadağ Fransız imdat kuvvetini 300 olarak belirtir.); Özalp, **Ermeni intikam alayı Maraş'ta**, s.167

⁶⁸ Özalp, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta**, s.167; <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/047.doc>

⁶⁹ Özalp, **Ermeni İntikam alayı Maraş'ta**, s.171.

⁷⁰ Okumuş, **a.g.e.**, s.18.

⁷¹ Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.181.

birkaç yerinde dağınık ve perişan halde bulunan Ermeni milisleriyle ve 24 yaralı Fransız askeri bırakarak geri çekilmeye başladılar⁷². Geri çekilme planı 10-11 Şubat 1920 gecesi uygulandı. Önce General Querette birlikleri akşam saat 21.00'de şehri terk etti. Saat 23.00'de geri çekilme ve çıkışı maskeleyerek için hep birden şehre ateş açıldı. Sabah saat 02.00'da General Querette ve tüm maiyeti Albay Normand'ın kampında toplandı. 03.30'da hareket emri verildi⁷³. Fransızlar zor şartlarda çekilişe başladı. 11 Şubat 1920 sabahı Maraş'ın güneyinde Aksu köprüsüne geldiler. Bu köprünün batısına doğru uzayıp giden tepelerde Millî kuvvetler mevzilenmişlerdi. Binbaşı Bernard'ın komutasındaki Fransız öncü taburu Aksu köprüsünü geçerken Millî kuvvetlerin ateşiyle karşılaştı. Fransızlar bu ateşe topçu ateşiyle karşılık verdiler. Fransızların burada biri Ermeni olmak üzere 3 kaybı oldu⁷⁴.

Fransız konvoyu 200'ü yaralı olmak üzere 4500 kişi, 1200 hayvan, 150 araba ve 115 deveden oluşuyordu. Fransız güçleri Yeldeğmez mevkiinden geçerek Çakırlar ve Çakallı köylerinin güneyinden ve Kılılı köyünün kuzeyinden ilerleyerek 11 Şubat 1920 akşamı Türkoğlu'na ulaştı. Bu geçtikleri yerlerde Türk kuvvetlerinin saldırılarından ağır zayıflar verdiler. Bir yandan soğuktan diğer yandan bugünkü isimleriyle Türkoğlu'na bağlı olan Çakırlar, Çakallı Çullu, Çakallı Hasanağa, Kılılı, Hopur, Ösenhopuru, Yavuzlar (Delicek), Yenipınar, Aydıncavak, İmalı, Orçanbanısı ve Orçan (Yeşilyöre) gibi köylerin eli silah tutan ahalisi ile başka yerlerden gelen çetelerin saldırılarıyla Fransızlar ağır kayıplar verdiler. Düşmanın geldiğini gören bu köylerdeki kadın ve çocuklar ise dağlara çekildiler. Çeteler ise yollara pusular kurarak saldırılarına devam ettiler. Türkoğlu'na giren Fransız konvoyu burada kamp kurdu. Fransızlar burada buldukları köylünün hayvanları keserek beslendiler. Soğuk Şubat ayının bu gecesini

⁷² Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Yüce Yayınları, İstanbul 1990, s.430; **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s.96.

⁷³ Akbıyık, **a.g.e.**, s.235.

⁷⁴ **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s.96; Akbıyık, **a.g.e.**, s.237-239; Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.236.

Türkoğlu'nda geçiren Fransızlar, 12 Şubat 1920 sabahı saat 06.00'da hareket ettiler. Fransız kuvvetleri geceyi geçirdikleri Türkoğlu evlerini sabah terk ederken bir kez daha ateşe verdiler. Buradan ilerleyen Fransızlar Şekeroba'yı da yaktılar. Bu arada Fransızlar Türkoğlu'na gelirken uğradıkları saldırıların aynısına bu bölgede de uğradılar. Bir yandan Çeceli, İmalı, Sarılar, Karalar, Şekeroba ve Dedeler gibi köylerin ahalişi diğer yandan ise Millî kuvvetlerin saldırısından Fransızlar ağır kayıplar verdiler. Bir de bu sırada yaşanan şiddetli soğuk ve kar yüzünden birçok Fransız askeri ve Ermeni eşkıyası donarak öldü. Bu şekilde Belpınar'a doğru çekildiler. 13 Şubat günü Belpınar'dan ayrılan Fransızlar ağır kayıplar vererek 14 Şubat'ta İslâhiye'ye ulaştı⁷⁵. Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un verdiği bilgiye göre, Fransız birliğinin çoğunu Fransız sömürge askerleri ve Ermeniler oluşturuyordu. Bu birlikler Maraş'a gelirken cezalandırma ve intikam amacıyla birçok Türk köyünü tahrip ettiler⁷⁶. Burada bahsi geçen köyler günümüzde Türkoğlu ilçesine bağlıdır.

Fransız kuvvetlerinin Maraş'ta mağlubiyeti üzerine Mustafa Kemal Paşa şu bildiriye yayınlamıştır: “Düşman taarruzuna karşı kahramanca silaha sarılan Maraşlı kardeşlerimiz yirmi güne yaklaşan bir zamandan beri kan ve ateşler içerisinde istilacı Fransızlara, onların silahlandırdığı hunhar Ermenilere karşı savaşmakta idiler. 10-11 Şubat gecesi düşmanı İslâhiye istikametinde firara mecbur ederek mevcudiyet-i Millîlerini kazanmaya muvaffak olmuşlardır.”⁷⁷

Maraş ve çevresinde Fransızlara karşı verilen mücadelenin zaferle sonuçlanması üzerine Kazım Karabekir Paşa ise bir bildiri yayınladı: “*Maraş Kahramanlarını Türklüğe has olan celadet ve fedakârlıklar neticesinde sevgili bayraklarımızın yine Maraş üzerinde dalgalandığını haber almakla bütün Kolordum en büyük sevinçler duymaktadır. Öldünüz, fakat Türklüğü öldürmediniz. Tarih-i Millîmize kanınızla ve hayatınızla emsalsiz bir*

⁷⁵ Akbıyık, a.g.e., s.237-239.

⁷⁶ Justin McCarthy, **Ölüm ve sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922**, çev. Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998, s.237.

⁷⁷ **Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu**, s.100.

*menkabe-i celadet yazdınız. Maraşlıların ve sizin alınlarmızdan öper kolordumun hissiyat-ı samimiyesini arz eylerim.”*⁷⁸

Maraş'taki Fransız kuvvetlerinin İslâhiye yönüne doğru geri çekildikleri Dâhiliye Nezareti tarafından da haber alınır. Fransızlar Maraş'ı terk edip Türkoğlu üzerinden İslâhiye'ye çekildikten sonra Kılıç Ali Maraş'a girdi. Maraş'ta düzeni sağlayıp organizayı sağladıktan sonra, düşmanı daha ileriler atmak için İslâhiye'ye doğru harekete geçti. Bu amaçla Kılıç Ali, müfrezesine Türkoğlu, Şerefoğlu ve Hacıbebek köylerinden topladığı kuvvetleri yanına alarak Keferdiz üzerine hareket etti⁷⁹. Kumandan Morbiyo 16 Şubat 1920 tarihinde Adana'daki Ferda gazetesine verdiği mülakatta, Maraş harbi sırasında şehri müdafaya gelen Maraş köyleri çetelerinin çok çetin olduğundan bahseder⁸⁰.

Çocukluğumuz, Fransızların Türkoğlu ve çevresini işgalleri sırasında yaptıkları katliam, zulüm ve tahribatları anlatan yaşlı görgü tanıklarını dinleyerek geçti. Türkoğlu ve Maraş arasında şose olarak adlandırılan kara yolunu kullanarak gelip giden Fransız askerlerinin arasında bölgeyi çok iyi bilen çok sayıda yerli Ermeni bulunmaktaydı. Bu Ermeniler Fındıcak, Dönüklü Sarınc obası, Zeytun, Fırnız, Sarılar ve Muratçakıroğlu gibi köylerde yaşayanlardı. Müslüman Türk ahali bu Ermenileri çok iyi tanımaktaydılar. Çarşıda pazarda alış verişte bunlarla birlikte olmuşlardı. Ermeniler Türk köylerine gelip ev yapımında ustalık olarak çalışmışlardı. Türk ahali ne oldu da bu komşularının binlerce kilometre uzaktan gelen Fransız düşmanı ile işbirliği yaptığını anlayamamıştı. Fransız elbisesi giyen ve *ellik gâvuru* denilen bu Ermeniler Türkleri isimleri ile çağırıyorlardı. Türkler Fransız elbisesi giymiş bu Ermenileri görünce onları tanıyıp şaşırıyorlardı. Bunlar Türkçe konuşuyorlardı. Çakallı köyü altında Yeldeğemez mevkiinde bulunan Aksu köprüsünden Maraş'a giden ve yanında oğlu Mehmet olduğu halde Fransız birliği ile karşılaşan Mustafa Kâhya'yı (Önsenhopuru Muhtarı) tanıyan bir ellik Gâvuru bir Ermeni "*emmi sakalını*

⁷⁸ Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu, s.101.

⁷⁹ Özalp, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi, s.240.

⁸⁰ Özalp, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi, s.246.

ver de süpürge yapayım diye alay edince” Mustafa Kâhya git işine ellik gâvuru” diyerek Ermeniye azarlamıştı⁸¹.

Yine köylüler 12 Şubat sabahı Çakallı köyü altındaki Kızılark denilen mevkide soğuktan ve Türk çetelerinin saldırılarından ölmüş yüzlerce Fransız askeri ve Ermeni isyancıların cesetleri ile karşılaşılır. Günlerce Çakallı-Kılılı-Türkoğlu-Ceceli-Beyoğlu ve Şekeroba köyleri arasından geçip giden şosedede ölmüş Fransız askerleriyle Ermeni eşkıyasının cesetleri kalmıştır. Hatta bir görgü tanığı yüksek tepelerden yerde yatan yüzlerce beyaz elbise giymiş Fransız askerinin cesetlerini seyrettiklerini söylemekteydi⁸². Bu cesetleri kurtlar ve akbabalar parçalamasın diye Türk insanı defnetmiştir. Fransızların kaçıp giderken attıkları eşyalar ve mermi sandıkları bir hatıra olsun diye Türk köylüleri tarafından toplanmıştır. Yaptığımız araştırmalarda hala bunların köylülerin elinde olduğunu tespit ettik.

Türkoğlu Cephesinde Şehitler

Fransızların Türkoğlu bölgesini işgali sırasında pek çok insanımızı şehit etmişlerdir. Biz burada ancak isimleri belli olanları tespit ettik. Türkoğlu cephesine Maraş ve diğer taraflardan gelip de şehit olan veya yaralanan birçok çete bulunmaktadır. Bunlardan en meşhuru Kılılı köyü yakınlarında Tanışman tepe çarpışmasında yaralanan Muallim Hayrullah’tır. Maraş’ta bulunan Alman hastanesine kaldırılmış ancak burada çalışan bir Ermeni doktor tarafından zehirlenerek şehit edilmiştir.

Türkoğlu: Fransız işgali döneminde şehit edilen 14 kişinin isimleri şunlardır: 1-Alhasoğlu Mehmet 2-Alhasoğlu Mahmut 3-Halil adlı bir şahıs 4-Kırşehirlioğlu Abdullah 5- Antep’linin çobanı on yaşında Hasan 6-Küçük bir kız olan Zeliha 7-Abdullah oğlu Memik’in sekiz yaşındaki kızı Hüsne 8-Osman’ın kızı yedi yaşında Zekiye 9-Kadir’in oğlu beş yaşında Ahmet 10-Ali’nin oğlu dört yaşındaki Durdu 11-Ök-

⁸¹ Görgü tanığı: Mehmet Erdal Mustafa Kâhyaoğlu 1318 doğumlu Önsenhopuru, Maraş

⁸² Görgü tanığı: İbiş Gökhan, Ahmet oğlu 1325 doğumlu Önsenhopuru, Maraş

keş'in oğlu altı yaşlarında Ali 12-Fatış namındaki dul kadının on yaşındaki oğlu Ruşen 13- Çelik ailesinden bir yaşlı bir kadın 14-Mustafa adlı şahıs 15- Velice Süleyman.

Kılılı: 1-İbiksiz Ahmet 2-Topaloğlu Kadir 3-Mulla'nın oğlu Mehmet

Ceceli: Fransızların Ceceli'de yakarak şehit ettikleri şahıslar şunlardır: 1-Hasan oğlu Gökçe 2-Hüseyinoğlu Bedir Ahmet 3-Ömer'in kızı Hatice 4-Osman'ın kızı Fatma 5-Osman'ın diğer kızı Ayşe.

Çakallı: Çakallı köyünde Fransızların şehit ettiği kişilerin isimleri: 1-Nasır Hasan oğlu Hasan'ın çobanı Hasan 2-Mulla Nasıroğlu'nun çobanı muhacir Abdi 3-Vahap'ın oğlu Memiş'in karısı Esmâ 4-Nasıroğlu'nun karısı Gülistan 5- Nasıroğlu'nun küçük bir kızı 6- Nasıroğlunun diğer bir küçük kızı 7- Nasıroğlu'nun bir başka küçük kızı 8. Nasıroğlu'nun bir oğlu 9-Nasıroğlu'nun bir diğer oğlu.

Murat Çakıroğlu: Bu köyde Türklerle Ermeniler birlikte yaşamaktaydı. İşgalci güçlerin kışkırtmalarıyla ayaklanan Ermeniler, mısır ve silahsız komşularına saldırmışlardır. Anlatılan rivayetlere göre köyden 33 kadar Türk şehit edilmiştir. Köydeki Türk ahalinin bir kısmı ise Şekeroba'ya kaçarak kurtulmuştur. Bunlardan başka Türkoğlu köylerinde Ermeniler tarafından şehit edilen birçok Türk daha bulunmaktadır. Ancak isimleri tespit edilenler bunlardır.

Türkoğlu Köylerinde Fransızların Yaptığı Tahribatla İlgili Raporun Değerlendirilmesi

Hazırlanan rapordan ve diğer kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Türkoğlu ve çevresinde çok miktarda zarar ve ziyan olmuştur. Adil Bağdatlılar, Türkoğlu ve çevresindeki zarar ve ziyanı şu şekilde özetler: 35 ev yakılmış ve tahrip edilmiş, 23 şehit, 400 kadar koyun telef olmuş, çoğunluğu koyun olmak üzere 2500 hayvanın ve birçok ev eşyası ve erzak yağma edilmiştir. Yazar, yöre halkının bu dönemdeki maddi zarar ve ziyanın 10.128.000 kuruş olduğunu belirtmektedir⁸³.

⁸³ Bağdatlılar, a.g.e., s.83-84-85.

Türkoğlu yöresinde özellikle Kılılı, Türkoğlu, Ceceli olmak üzere Şerefoğlu, Sarılar, Karalar, Araplar, İmalı, Şekeroba, Çakallı, Belpınar köyleri ağır hasar görmüştür. Evler tahrip edilmiş, Hayvan sürülerine el konulmuş, birçok insan şehit edilmiştir.⁸⁴

Türkoğlu bölgesindeki Fransız vahşet ve katliamın tutanağından anlaşıldığına göre; 1920 Ocak ayının başında Maraş'a doğru gelmekte olan Fransız birliği Kılılı köyünü kuşatarak geceyi orada geçirmişti. Ertesi günü sabaha üç saat kala Türkoğlu'na geçtiler ve şafaktan önce Ceceli köyünü abluka altına alıp ateşe başladılar. Gecenin karanlığından faydalanan halk evlerini, mallarını bırakarak dağa çekildiler. Sabahleyin köye giren Fransızlar kırk haneden 31'ini yakmış ve bu evler içinde 5 kişi ile zahire ve hayvanlar yanmıştır. Durum, kayalıklara çıkan köylüler tarafından görülmüştür. Ateş içinde yanan beş kişi: Hasan oğlu Gökçe, Hüseyin oğlu Bedir Ahmet, Ömer'in kızı Hatice, Osman'ın kızları Fatma ve Ayşe'dir. Ayrıca 43 baş hayvan küçük ve büyükbaş hayvan ve 90 kovan bal arısı imha edilmiştir. 31 ev ile yüz kadar nüfus aç ve evsiz kalmıştır. Ceceli'nin 1.176.800 kuruşluk zararı meydana gelmiştir. Bu kuvvet o geceyi Ceceli'de geçirdikten sonra ertesi günü Türkoğlu'na dönerek birçok hayvan aldılar ve zahireleri çöplüğe döktüler. Ev eşyalarını tahrip ettiler. Hayvanların bir kısmını imha edip kalan hayvanları yanlarına alarak Maraş'a hareket ettiler.

Şerefoğlu köyünü sebepsiz yere topa tuttular. Top ateşinde üç ev yandı, eşyalar tahrip ve hayvanlar telef oldu. Çakallı köyünün merada yayılmakta olan büyükbaş (sığır) sürüsü mitralyöz ateşine tutuldu. Çakallı ve Şerefoğlu köylerinin 368 baş hayvanı telef edilmiştir. Fransızlar Şerefoğlu'na 80.000 kuruşluk zarar vermişlerdir. Çakallı köyü halkı evlerini terk etmek zorunda kalmış, bütün zahire ve eşyaları yağma ve tahrip edilmiştir. Hasan oğlu Hasan'ın çobanı Hassa, Molla Nasıroğlu'nun çobanı Muhacir Abdivahap oğlu Memiş'in hanımı Esmâ, Nasır oğlunun hanımı Gülistan, üç kız çocuğu ve iki oğlan çocuğu şehit edildi. Kılılı köyünden ibiksiz Ahmet, Topal oğlu Kadir ve

⁸⁴ Karadağ, **a.g.e.**, s.33; Akbıyık, **a.g.e.**, s.287.

Mehmet isminde şahıslar da bu esnada yoldan geçerken şehit edildiler. Fransız kuvvetlerinin bir kısmı Kılılı köyünde mezalimde bulunurken, İslâhiye tarafından gelen Türkoğlu'na gelen bir Fransız birliği köyü kuşattı, halk korkudan köyden kaçtı. Yakaladıkları Alhasoğlu Mehmet, kardeşi Mahmut, Halil, Kırşehirli oğlu Abdullah, Antepli'nin çobanı Hasan, çocuklarından Zeliha ve Abdullah oğlu Memik'in 8 yaşındaki kızı Hüsne, Osman'ın kızı 7 yaşındaki Zekiye, Kadirin oğlu 5 yaşındaki Ahmet, Ali'nin oğlu 4 yaşındaki Durdu, Ökkeş'in oğlu 6 yaşındaki Ali süngülere takılarak diğerleri de iplere dizilip kurşunla vurulmak suretiyle şehit edildiler. Köyün işgali esnasında Fatuş namında dul bir kadın, on yaşındaki Ruşen ve iki küçük çocuğu ile Hacıbebekli köyüne kaçmak için köyden çıkınca, Fransız askerleri yollarını kesti. 10 yaşındaki Ruşen kendini büklerin içine attı. Askerle dikenli büklerin içine giremediklerinden bir iki el ateş edip ölmüştür diye bıraktılar. Annesi ile iki çocuğunu alıp götürdüler. Ruşen, bir saat kadar bekledikten sonra köye gitmek için büklerin arasından çıkınca Fransız askerleri tarafından yakalandı ve süngü ile feci bir şekilde katledildi. Annesi de bu manzarayı gördü. Bunun yanında Fransız ve Ermeni askerleri 4 kadının namuslarına el uzattı. Evlerde bulunan Kur'an-ı Kerim kitapları parçalanmış, ayaklar altında çiğnenmiş ve üzerlerine pislenmiş olarak bulundu. Türkoğlu'nda 2055 küçük ve büyükbaş hayvan, 5000 kırat zahire, 500 batman yağ, 30 takım yatak, 1000 batman bakır, 5000 batman pekmez, 1000 adet çuval, 500 kilim, 600 keçe telef edilmiştir. Türkoğlu'nun zararı 7.365.000 kuruştur.

Bir hafta zarfında toplam 31 ev yanmış, 33 kişi şehit edilmiş, üç ev top ateşiyle tahrip edilmiş, beş kişi evleriyle birlikte yanmıştır. 2839 büyük ve küçükbaş telef olmuş, birçok zahire gübreliklere dökülmüştür. Birçok ev eşyası tahrip edilmiştir⁸⁵. Ceceli, Kılılı, Gökpınar, Sarılar köylerinde eli silah tutan gençleri ayırdılar. Bunlara çeşitli işkenceler yaparak, ihtiyar ve çocukları aç olarak perişan bir halde bıraktılar⁸⁶.

⁸⁵ Akbıyık, a.g.e., s.188-189.

⁸⁶ Akbıyık, a.g.e., s.185.

Fransız kuvvetlerinin 03 Ocak-12 Şubat 1920 tarihleri arasında Türkoğlu ve çevresinde yaptıkları yağma ile maddi ve manevi tahribat, ziraatla uğraşan yöre halkına pahalıya mal olmuş ve ekonomik olarak çökertmiştir. Türkoğlu ve çevresinde Fransızlar ile yapılan mücadeleler ve onların katliamları **İrade-i Millîye Gazetesi, 19 Ocak 1920 sayısında “Elbistan Haberleri”**⁸⁷ ve **Hâkimiyet-i Millîye Gazetesinin 3 Mart 1920 sayısında çıkan “Maraş”** başlıkları altında tüm yurda duyurulmuştur.

Sonuç

Maraş- Antakya ve Adana yol güzergâhında bulunan Türkoğlu stratejik bakımdan önemli bir yerdi. Adana- Osmaniye-Bahçe ile Antakya- İslahiye yolları üzerinden Maraş'a gelen Fransızlar Türkoğlu'ndan geçmekteydiler. Bunu bilen Millî kuvvetler Türkoğlu'nda Fransızların önünü keserek onlara ağır kayıplar verdirmişlerdir. Bu yüzden Fransızlar Türkoğlu ve köylerinde büyük bir katliama imza atmışlardır. Bu katliamdan onlarca Türk şehit olduğu gibi evler yakılmış, hayvanlar gasp edilmiş ve büyük bir tahribat yapılmıştır. Bu tahribat bir heyet tarafından yerinde tespit edilerek bir rapor hazırlanmıştır. Diyebiliriz ki Maraş Millî Mücadelesinde şehirden sonra en fazla kayıplar Türkoğlu ve çevresinde verilmiştir. Fransızların Maraş'ta yakıp yıktıkları köyler sadece Türkoğlu ve çevresindeki köylerdir. Türkoğlu Cephesinde Fransızlara karşı verilen mücadele ve şehitlerimizin hatırlanması için abideler dikilmelidir. Başta Türkoğlu olmak üzere Çakallı, Kılılı, Ceceli, ve Muratçakıroğlu gibi köylerimize şehitlerin adlarının yazıldığı anıtlar dikilmelidir.

⁸⁷ Hatice Başkan, **Türk Basınının Fransız İşgali Altındaki Maraş'ı İşlemesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006, s.27.

EK: Fransızların Türkoğlu ve Çevresinde Yaptığı Katliamların Bir Raporla Tespit Edilmesi

Maraş Cemiyet Merkezi 11 Ocak 1920'de Millî kuvvetlerinin mücadeleye azimlerini artırmak, durum değerlendirmesi yapmak ve çetelerin gönlünü almak, yapılan zulüm ve zararları tespit etmek, yakılan köylere yardım etmek amacıyla Maraş'tan bazı kişileri Türkoğlu'na göndermişti. Bu heyetin yaptığı incelemeler sonucunda Fransızların 3 Ocak 1920-10 Ocak 1920 günleri arasında Türkoğlu ve çevresindeki köylere hasarları heyet tarafından tespit edilmiş ve şu şekilde bir rapor halinde sunulmuştur:

RAPOR

15 Ocak 1920 Perşembe

Ocak üçüncü Cumartesi gününden onuncu cumartesi gününe kadar Fransız kıtası tarafından Maraş köylerinde vukua gelen hasarat hakkında müşahadat ve isthsal olunan malumatımız berveçhiati (her yönüyle) telhis (açıklama) ve beyan olunur.

Madde 1. Şehri Ocak üçüncü Cumartesi günü Maraş'tan gelen askeri birlikler o gün akşam Maraş'a dört saat mesafede bulunan Kılıhoğlu köyünü kuşatarak geceyi orada geçirmiş, ertesi günü yani ayın dördüncü Pazar günü sabaha üç saat kalarak hadisesiz oradan hareketle Eloğlu kasabasına geçerek tuluu fecirden daha evvel sebepsiz Ceceli köyünü abluka ile köyü takayyüd ettikleri top ve mitralyöz ve piyade ateşi altına almış ve gecenin karanlığından faydalanan ahali derhal evlerini, mallarını olduğu gibi bırakarak dağa çekilmişlerdir. Mütecaviz kıtaat-ı askeriye, sabahın hulul ve güneşin doğuşundan çok sonraya kadar top ve mitralyöz ve piyade ateşine devam etmişlerse de bir türlü tahribat meydana getirememişler, bunun üzerine piyade kıtaati köye yayılarak rast geldikleri haneyi ateşe verip kırk evi muhtevi olan köy evlerinden otuz birini yakmış ve bu haneler içerisinde tekmil zahair ve eşya ve bazı hayvanat ve hastalıkları yüzünden diğer ahali arasında kaçmağa muktedir olamayan 5 nüfus insan da, canhıraş vuku bulan feryat ve figanları istimai olunmayarak

mütecarvizlerinin temasası karşısında yanıp kül olmuştur. Ahval-ı vakıa-i müessife, firar eden köy ahalisi tarafından köy civarına (...okunamadı) kayalıklar arasında müşahede olunmuştur.

Ateş içinde yanan insanlar, Hasan oğlu Gökçe, Hüseyinoğlu Bedir Ahmet, Ömer'in kızı Hatice, Osman'ın kızları Fatma ve Ayşe isimlerinde zayıf ve hastagandan muhterik; Hayvanat ise Arefe'nin oğlu "Halil'in"⁸⁸ üç baş danası, Osman Ağa Oğlu Kadir Ağa'nın altı baş dana ve bir baş inek ve üç baş buzağı hayvanları, "Arefe'nin oğlu Ahmet'in 3 danası"⁸⁹ Nalbant "Ahmet'in"⁹⁰ validesi Esmâ'nın bir baş öküzü, Karanın oğlu Ahmet'in üç baş danası, Durdunun oğlu Ahmet'in yine üç baş danası, Velinin oğlu İbrahim'in iki baş ineği, Mehmet'in oğlu Osman'ın yavrulu bir baş ineği, Kurt İbrahim'in yirmi baş koyunu, Ali'nin oğlu Ali'nin elli petek bal arısı, Durdu Oğlu Durdu'nun kırk petek bal arısıdır. Şu vaka'da Ceceli karyesi ahalisi müfredatı ayrıca tanzim kılınan defterde muharrer olduğu üzere canlı mevaşi, zehair, vesair me'kutsal ve eşya-yi beytiyyeden bir milyon yüz yetmiş altı bin sekiz yüz kuruş hasara düçar olmuş ve muhterik otuz bir hane ile büyük ve küçük yüz kadar nüfusun evsiz, aç ve çıplak kaldıkları görülmüştür.

Madde 2. İşbu kuvvet o gün ve geceyi Ceceli köyünde geçirdikten sonra ferdası yani ayın beşinci pazartesi günü avdetle Eloğlu köyüne Bazı zahair ve hayvanat almış ve birçok zahairi de mezbeleliklere döküp saçmış kazan, test, leğen, tencere vesair birtakım bakır eşyayı da süngü ve kasaturalarla delik deşik etmek suretiyle... Müsvedde de rapor bilmüvaza sebepsiz ve hadise köye dağılarak bazı hayvanat alup ve bazı tahribat icra ederek Maraş istikametini tutmuşlardır. Bu va'kada Eloğlu köyünün düçar olduğu hasarat yedinci maddede belirtilmiştir...

Madde 3. (Müsvette rapor) Aynı günde Eloğlu köyünde Maraş istikametine hareketle Gökpınar Çakallı köyüne civar ve Maraş semtindeki burundan yolun doğu tarafında bulunan ve kendilerine bir saat mesafede olan Aksu

⁸⁸ Mehmet Özbaş, "Eloğlu'nda Fransız Vahşeti", **Dava Dergisi**, Sayı: 3, Kahramanmaraş 1994, s.20.

⁸⁹ Özbaş, a.g.m., s.20.

⁹⁰ Özbaş, a.g.m., s.20-21.

nehri, Şerefoğlu karyesine bilâsebep on'u geçkin top mermisi atarak üç bab haneyi hedm ve içerülerindeki eşyayı tahrip on beş öküz ve inek hayvanını telef etmiş ve şu halde de bu köyde de seksen bin kuruluşluk hasarat meydana getirmişlerdir.

Madde 4. Bu kuvvet aynı günde Maraş'a giderek ferdası yani aynı altıncı Salı günü geceden tekrar Maraş'tan çıkan kuvvet dahi Aksu köprüsünü geçtikten sonra Gökpınar Çakallı köyüne muvasalatlarında Çakallı'nın mer'ada çobansız otlamakta olan hayvanat-ı bakariyesini mitralyöz ateşi altına ve aynı zamanda kendilerine bir saat mesafesi olan üçüncü maddede muharrer Şerefoğlu karyesinin cenup tarafında işbu köy ahalisinin davarlıkları önündeki ağnamı top ateşi altına almış, Çakallı köyü ahalisinin on dokuz baş inek ve yirmi bir baş koşu öküzü ve otuz iki baş üçer dörder yaşlarında tosun ve otuz yedi baş birer yaşlarında dana ve kırk yedi baş koyun altmış dokuz keçi, yedi baş diüve ve Şerefoğullarının ağnamından yüz otuz altı baş telef olmuş ve şu halde havf ve heyecana düşerek dağa çekilen Çakallı köyü ahalisinin altmış evden ibaret olan meskenlerini de terk ettikleri dokuz yüz elli kırat şa'ir (arpa) ve bin yediyüz kırat hınta (buğday) ve doksan yedi kırat küşne (burçak) ve iki yüz kırat darı ve halı ve kilim ve keçe ve çuval gibi eşyayı beytiyeleri ile kâmilan talan ve yağma edilmiş ve mitralyöz ateşinden "Nasır"⁹¹ Hasan oğlu Hasan'ın ağnam(koyun) çobanı Haso ve Mulla Nasıroğlu'nun çobanı muhacir Abdi ve Vahap'ın oğlu Memiş'in zevcesi, Esmâ ve Nasıroğlu'nun zevcesi Gülistan ve üç nefer sağır kız ve iki oğlan çocuğu şehit ve telef olmuştur. Bu hadise esnasında yoldan geçen Kılıloğlu karyesinden İbiksiz Ahmet ve Topaloğlu Kadir ve Mulla'nın oğlu Mehmet silahsız oldukları halde mitralyöz ateşi altında ıtlaf edilmişlerdir. Bu kişilerin hayvanlarıyla beraber o tarafa gitmekte oldukları bilinmektedir.

Madde 5. (Müsvedde rapordan olup raporun aşında yedinci maddedir) Bu kuvvet Çakallı köyünde icray-ı faaliyet etmekte iken altı saat mesafede Eloğlu köyüne İslâhiye tarafından ehemmiyetli bir Fransız kuvveti ve birtakım yağmacılarla beraber gelerek hemen sorgusuz sualsiz köyü kuşatmaya teşebbüs

⁹¹ Hasan Erdal, Millî Mücadele'de Türköğlü Cephesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, Kahramanmaraş, 2005.

edilince köy ahalisi ikinci madde de beyan olunan bir gün evvelki hadiseden hasıl eyledikleri korku ve heyecanın şiddetinden dolayı hemen köyden firar ederler. Zaten kıta halinden çıkıp yağmakar eşkıya vaziyetinde köye de yanaşmakta olan asker, elde ettikleri Alhasoğlu Mehmet, biraderi Mahmut, Halil, Kırşehirlioğlu Abdullah, Antep'linin çobanı on yaşında Hasan, sagir Zeliha ve Abdullah oğlu Memik'in sekiz yaşındaki kerimesi hüsnü, Osman'ın kerimesi yedi yaşında Zekiye Kadir'in oğlu beş yaşında Ahmet, Ali'nin Mahdumu dört yaşında Durdu, Ökkeş'in oğlu altı yaşlarında Ali adlı sabiler süngülere takılarak ve diğerleri de iplere dizilip kurşunla vurulmak suretiyle şehit edilmişlerdir. Köyün işgali sırasında Fatiş namında bir dul karı, on yaşındaki Ruşen isminde ve iki de küçük çocuğu ile Hacıbebekli köyüne kaçmak için evinden ancak bir beygir ile müteveffa zevcinin yetimlerine bıraktığı ikiyüz Osmanlı lirasını alıp köyden çıkmasını metekip köy civarında birkaç asker çevirip on yaşındaki çocuk kendisini derhal bük tabir olunan çalılık içerisine atar. Askerler çalı içerisine giremiyerek geriden birkaç kurşun atarlarsa da vuramazlar ve ihtimal öldürdüklerine kani olarak çocuğun annesi Fatiş nam karı ve sair çocuk ve beygiri alıp kendisini salıverirler. Zavallı çocuk Ruşen bir saat kadar çalının içerisinde bekler, validesi gelmeyince çıkarak köye doğru giderken tekrar yakayı ele verir. Bu defa düşmüş olduğu tuzaktan kurtulmak çaresi olmadığından süngülerle feci bir surette katl ve şehit edilir. Bu vak'anın şahidi de zavallı valide Fatiş Hazır...

Bu arada vakit akşamın saat ikisi olunca Eloğlu civarındaki top ve mitralyöz tarrakalarını istimal eden Çakallı yönündeki kuvvet de gelerek onlara iltihak eder. Köy etrafında ve köyden kaçarken yakaladıkları Zeynep'in Osman'ın Ayalı Cennet, Gök Mehmet Ayalı Bağdat, Mirza Ağa'nın hemşiresi Durdu, Kürtçenin üvey kızı on dört yaşında bakire Hatice'yi dahi tutup her gece bir hanede bulundurmak suretiyle dört gece yanlarında bıraktılar. Bu genç kadınlarla iki bakire her ne kadar namuslarına taarruz olunmadığını ifade etmekte iseler de vak'ayı ağırlarak hikâye etmelerine sin ve hüsnülerine ve böyle her suretle masum kalmaları vazai-i beşerin en mühimi ve ezher cihet müdafadan aciz olan bu gibi genç ve yakışıklı kadınları dört gece beraberlerinde bulundurmalarında ve hatta şehit Ruşen'in validesi Fatiş'in hüsnü anı zail olmuş hasta olmasına binaen yakalandığından iki saat sonra salıverilmiş ve bu kadınları kızları alkoymalarına hiçbir sebep ve bahane mevcut bulunmamışken

dört gece ve gündüz tevkif edilmiş olmalarına nazaran herhalde ırzlarının hetkolunduğu tezahür eder. Eshabi inkar ve katmleri ise işbu muharreratın, kendi ırz ve namusları aleyhindeki vahşiyane bu tecavüzü umumiyeye alel husus kendilerini afife ve nezih tanımış zevc ve nişanlıları muvacehesinde ifşa ve namuslarını lekadar etmemek maksadından başka bir şey olmadığı... Yekdiğeriyle... Telakki eden bu iki kuvvet Salı akşamından başlayarak ayın onuncu cumartesi günü sabaha kadar icra-i faaliyette Maraş'tan giden heyet Fransız kıtaat-ı kumandanı ile Maraş'a çekilirler.

Bunun üzerine öteden beriden toplanan bazı köy ahalisi köyün yaşlıyanları kamilen ve görülebilen külliyetli zahire ve eşya ile maan sürüldüğü ve götürülemeyen zahairin gübrelıklar içine dökülerek un, bulgur, buğday, arpa, darı ve cümlesi birbirine karıştırılarak üzerlerine takavvut olunduğunu ve hanelerin ve Jandarma karakolunun kapısı ve pencere, odalara döşenmiş tahtaların kamilen tahrip olduğunu ve İslam hanelerindeki müteaddit Kur'an-ı Azimüşan parçalanarak ayaklar altında çiğnendikten sonra kezalik üzerlerine takavvut olunarak yapraklarıyla kıçlarının silinmiş olduğunu görmüşler ve bu eşyanın da az bir kısmı Maraş tarafına ve kısmı küllisi yukarıda zikr olunduğu vechile İslâhiye'den gelen kuvvetin beraberinde gelen yağmacılara teslimen İslâhiye tarafına sevk olunmuş ve köyün bu madde ile ikinci madde de beyan olunan maddi hasarı iki yüz elli dişi camuz, yüz elli baş erkek camuz, dört yüz elli baş inek, yüz elli baş koşu öküzü, yedi yüz baş koyun, üç yüz baş keçi, otuz baş kısrak, yirmi baş beygir, beş bin kırat zahire ve beş yüz batman yağ ve otuz takım yatak ve bin batman bakır ve beş bin batman pekmez vesair kuru şire ve bin adet nakıştan mamul çuval ve beş yüz adet nakışlı kilim ve altı yüz adet keçe olmak üzere yedi milyon üç yüz altmış beş kuruştan ibaret ve kuvvet arasında gelmiş ve yağmaya iştirak etmiş birçok Ermeni de bulunuyormuş.

Madde 6. Eloğlu köyünün hayvanlarını İslâhiye yönüne sevk eden yağmacılar, yol üzerinde bulunan Ceceli köyünün meradaki seksen baş inek, yirmi baş dişi camuz, otuz baş tosun, Kırk beş baş koşu öküzü, üç baş kısrak dahi alıp İslâhiye semtine gitmişler ve şu yağmada bu köy halkı da bu beşinci madde de beyan olunan hasarat ek olarak ikinci beş yüz kırk dört bin kuruş daha ziyana uğramışlardır.

Hülasası

Yukarıda hikâye ve beyan olunduğu veçhile bir hafta devam eden tecavüzatta altı köyde otuz bir hane yanmış, üç ev top ateşiyle tahrip, otuz üçü nüfus şehit, beş nüfus haneleri ile beraber ateş içinde yanmış, üç yüz seksen dokuz hayvan top ve mitralyöz ateşleri ile telef, iki bin dört yüz elli baş mevaşi ve binlerce kırat zahire ve birçok eşyayı talan ve yağma edilmiş ve birçok zahire gübrelikler içine dökülerek yenilemez bir hale getirilmiştir. Ve külliyetli ev eşyası imha ve birçok evlerin kapu ve pencere vesaireleri tahrip olunmuş ve Eloğlu köyünden beş kadın ve kız dört gece askerler içinde alkonulmuş, Alem-i İslamiyet'e haliki tarafından inzal olunup imam-ı kavi ile inanmış oldukları Kur'an-ı Azimüşanı ayaklar altında çüğneyüp ve üzerlerine takavvut edilmek suretiyle Din-i İslamiye tezyif ve tahkir edilmiş olduğu cümle-i istidlal ve meşhudatımızdan olmakla iş bu rapor tanzim edilmiştir.

15 Kânunusani 336

Şeyh Ali Sezai Efendi

İmza

Baş Kâtip Hacı Efendi

İmza

Ve gayrihim⁹²

*Belediye Reisi Hacı
Bey*

İmza

*Nazıfzade Ahmet
Efendi*

İmza

*Dedezade Mehmet
Efendi*

İmza

*Karaküçükzade Mus-
tafa Efendi*

İmza

⁹² Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s.131-135.

Kaynakça

- Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1990.
- Bağdatlılar, Adil, **Uzunoluk: İstiklal Harbinde Maraş**, Kervan Yayınları, 1974.
- Başkan, Hatice, **Türk Basımının Fransız İşgali Altındaki Maraş'ı İşlemesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006.
- Erdal, Hasan, Millî Mücadele'de Türkoğlu Cephesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, Kahramanmaraş, 2005.
- Gökhan, İlyas, Kemalettin Koç, "Kurtuluş Savaşında Türkoğlu Cephesi", **Kahramanmaraş Türkocağı Gazetesi**, Kahramanmaraş, 1994.
- Gökhan, İlyas, Tarihi Coğrafyası ve Kültürü İle Türkoğlu, Ankara, 2008.
- Günay, Nejla, **1909'da Maraş'ta Ermeni Olayları**, Ukde Yay., Kahramanmaraş, 2009.
- Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu 10-11 Şubat 1986, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1987.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Yüce Yayınları, İstanbul, 1990.
- Karadağ, Hüsameddin, **İstiklal Savaşında Maraş**, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, 1994.
- McCarthy, Justin, Ölüm ve sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922, (çev. Bilge Umar) İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Okumuş, Mustafa, **Beyoğlu Beldesi-II: dünü bugünü (Karalar-Sarılar=Beyoğlu)**, Sakınmaz Ofseti, Kahramanmaraş, 2006.
- Özalp, Yalçın, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (vesikalar 1919-1920)**, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş, 2005.
- Özalp, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadelenin İlk Zaferi**, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 1984.

Özbaş, Mehmet, *Eloğlu'nda Fransız Vahşeti*, **Dava Dergisi**, Sayı: 3, Kahramanmaraş, 1994,

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB Yay., C. III, İstanbul, 1991.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi: İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921), C. 4, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1966,

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), No:499 Gömlek No:97;

BOA, İ.MMS:30/1256, Varak:4-5, Nu:101

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/006.doc>

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/005.doc>

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/010.doc>

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/021.doc>.

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/020.doc>

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/034.doc>.

Görgü Tanıkları: 1.Mehmet Erdal Mehmet Kahya oğlu 1318 doğumlu Önsenhopuru, Maraş

2.İbiş Gökhan, Ahmet oğlu 1325 doğumlu Önsenhopuru, Maraş.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ANTEP-MARAŞ DAYANIŞMASI

Nuri YAVUZ*

Milli Mücadele Döneminde Antep-Maraş Dayanışması

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede yenilgisi sonucunda 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalamak zorunda kalmış ve Anadolu İtilaf Devletleri'nce parsel parsel paylaşılmıştır. Bu işgaller Mondros Mütarekesi'nin yedinci ve onuncu maddeleri gerekçe gösterilerek yapılmıştır. Bu maddeler; 7. madde "*Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi stratejik noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır...*"¹. 10. madde "*Toros tünellerinin ki askeri strateji açısından önemlidir, müttefikler tarafından İşgal edilmesi*"² şeklindedir. Bu maddeler uyarınca Antep ve Maraş önce İngilizler sonra Suriye İtilafnamesi ile de Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.

*"Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek bir durum ortaya çıktığında herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahiptirler"*³. Burada bahsi geçen ve işgallere gerekçe gösterilen yedinci maddeyi haklı gösterecek

* Prof. Dr. Nuri YAVUZ, Artvin Çoruh Üniversitesi Tarih Bölümü/ART-VİN/Gsm:05053191036. nyavuz@artvin.edu.tr

¹ Kemal, C., "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara 2010, s. 371.

² Türkmen, Z., "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, (OTAM), sy: 11, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001, s. 617.

³ Ulusoy, A. M. "İstiklâl Harbi'nde 2nci Kolordu (1918-1921)", **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları**, Ankara 2006, s. 2-3.

hiçbir sebep olmamasına rağmen Adana, Antep, Urfa ve Maraş işgal edilmiştir.

Mondros Ateşkesinden çok daha önce bölgeyi kendi aralarında paylaşan İtilaf Devletleri, bu ateşkesin şartlarına kendi planlarını gerçekleştirmeye zemin oluşturan maddeler eklemeyi de ihmal etmemişlerdir. Daha önceden planlanan işgal alanları Sykes-Picot gizli anlaşmasına göre belirlenmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda Orta Doğu'da savaş yükünün çoğunu çektiğini ileri süren İngilizler, Güneydoğu Anadolu'yu bu gerekçe ile işgal etmişlerdi. Fakat Sykes-Picot gizli anlaşması gereğince de bu bölge Fransızlara verilmişti. Dolayısıyla kendi aralarında ayrılık yaşayan iki İtilaf Devleti aralarındaki bu sorunun çözümü için 15 Eylül 1919'da Suriye İtilafnamesini imzalamışlardır⁴ İngilizler bu İtilafname uyarınca Musul'a karşılık olarak Güneydoğu Anadolu'da işgal ettiği yerlerden çekilmiştir. Urfa, Antep, ve Maraş 15 Eylül 1919 tarihli İngiliz-Fransız anlaşmasıyla (Suriye İtilafnamesi), Fransızların Musul üzerindeki haklarını İngiltere'ye bırakmaları karşılığı olarak Kasım 1919 sonuna kadar Fransızlara bırakılmıştır. Nitekim Antep ve Maraş'ta yaklaşık bir yıl kalan İngilizlerin işgali sırasında bölgede neredeyse hiç olay olmamıştır. Fakat İngilizler özellikle Antep halkından silah ve cephanelerini toplamış, elinde silah bulunanların idam edileceğine dair bildiri yayınlanmıştır. Bu durum daha sonra Fransız ve Ermenilere karşı yapılacak direniş harekâtında halkın elini kolunu bağlayacak bir durum oluşturmuştur. Urfa, Ayıntap, ve Maraş sancaklarında işgallere karşı özellikle Maraş ve Antep'te protesto mitingleri düzenlenmiş, Hey'et-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa da Fransızların bölgeyi işgalini bütün kurullara ve millete bildiren bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri ise şu şekildedir:

“Mütareke maddelerine esasen aykırı olarak İngilizler tarafından işgal olunan Antep, Maraş ve Urfa dolaylarının Fransızlara devredilmesi asla uygun olmaz. Hükümet, halkın hukukunu ayaklar altına alan bu iş-

⁴ Uyanıker, F. “Millî Mücadele'de Türk Kadını”, **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları**, Ankara, 2009, s.76-77.

gali, muhtelif hükümetler protesto etmekle beraber, Türk Hükümeti vatanın en küçük parçasının bile ayırlamayacağını, büyük mitingler yapmak suretiyle dünyaya ilân etmelidir. Müdafaa-i Hukuk Heyeti ve Belediye Başkanları tarafından protesto edilmesi ve bu haksızlığın düzeltilmesi lâzımdır.”⁵

Bu bildiri sonucunda Antep ve Maraş'ta işgallerin haksızlığını dünyaya duyurmak amacıyla büyük protestolar düzenlenmiştir⁶.

İşgalci devletler bölgeye gelirken yanlarında kendilerinin eğittiği ve Osmanlı Devleti tarafından Tehcir Kanunu ile yerlerini değiştirdiği Suriye'deki Ermenileri de getirmiştir. Özellikle Adana bölgesinde intikam çeteleri kuran Ermeniler; Adana, Maraş ve Antep'te Türk halkını kışkırtacak birçok eylemde bulunmuşlardır. Bölgede yerini sağlamlaştırmayı ve uzun süre kalmayı hedefleyen Fransızlar, Ermeni çetelerinin ve taburlarının Türk halkının değerlerini ayaklar altına alan davranışlarına göz yummuşlardır. Fakat Türk halkının kararlı duruşu, Milli Cemiyetlerin ve Heyet-i Temsiliye'nin çalışmaları işgalcilerin bölgede tutunmasını engellemiştir. Direniş faaliyetleri şehir şehir ele alınsa da bölgenin bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Bunu destekleyici birçok kanıt barındıran Milli Kurtuluş Harekâtı bölge halkının birbirlerine destek olduklarını göstermektedir. Her ne kadar bölge içerisinde direniş grupları kurulsun da Kuva-yı Milliye ve Heyet-i Temsiliye bölge halkını birleştirici bir yol izlemiştir. Adana bölgesinde yaşananlardan sonra Anadolu'nun güney kapısını oluşturan yerleşim merkezlerinden olan Antep ve Maraş Türk Kurtuluş Savaşı'nın stratejik noktalarından biri olan güney cephesinde önemli olayların yaşandığı yerler olmuştur. Bölgede yaşanan olaylar Türk halkını birbirlerine destek olmaya mecbur kılmıştır ve bu Türk dire-

⁵ **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1999, Yayın Numarası : 99/3. Ankara, s. 107.

⁶ Sonyel, S. R. **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.77.

nişinin sembol değeri niteliğindedir. Özellikle Maraş dolaylarında yaşanan olaylar ve daha sonra ise Maraş'tan gelen desteklerle Antep'te yaşanan çatışmalar Türk halkının teslim olmayacağı izlenimini işgalci güçlere göstermiştir.

Antep 01 Ocak 1919,⁷ Maraş ise 22 Şubat 1919⁸ tarihlerinde İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İngilizlerin geri çekilmesi sonucu 25 Ekim 1919 tarihinde Antep, 29-30 Ekim 1919'da da Maraş Fransız işgaline uğramıştır⁹.

Fransızlar daha bölgeyi işgal etmeden önce bölgedeki birliklerden yeni kurulan Heyet-i Temsiliye'ye haber gönderilmiştir. Heyet-i Temsiliye'de bölge halkını uyaran birçok bildiri yayımlamıştır. Bu bildiri-lerden de anlaşılacağı üzere bölge her seferinde bir bütün olarak anılmış ve ortak bir kadere sahip oldukları vurgulanmıştır. Bölgeyi yakından teftiş için gönderilen 3. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey, bölgeye Fransızların geldiğini öğrenince tedbir için yapılması gerekenleri şu şekilde:

“Bölgeye Fransız kuvvetleri gelmeden oradan fülen milli teşkilatın kurularak, milletin haklarına sahip çıkılması işgale karşı koyması kutsal vazifedir. Maraş’ı ve bunun yanında Antep’i mümkün olduğu takdirde 3’üncü Kolordu koruyacaktır. Elbistan, Maraş ve Antep’te milli direniş teşkilatı düzenlenecek ve tertip edilecektir. Malatya’dan Maraş’a askeri müfreze gönderilmesi düşünülmektedir. 3’üncü Kolordunun Maraş’taki milli kuvvetleri ele alması ve organize etmesi için acele olarak Aziziye’den (Kayseri’nin Pınarbaşı İlçesi) bir süvari takımının güneye yollanması gereklidir. Sivas’tan bir subay ile iki hafif makineli tüfek bu müfreze yetişmek üzere yollanmalı ve müfrezenin masrafları verilmelidir. Müfreze subayı

⁷ Güner, Z. “Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey’in Faaliyetleri”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 6, Zonguldak, 2007, s.51.

⁸ Özkan, S. “Albayrak Gazetesine Göre Maraş Savunması”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, yay. haz.: Erdem Ünlen (ve diğ.), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s.133.

⁹ Ünalp, F.R. “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, **Akademik Bakış**, 2018, Cilt 11, Sayı 22, s. 10.

Elbistan ve Maraş'taki durumdan telgrafla Kolorduya devamlı bilgi verecektir. Hıristiyanların mal ve canlarına dokunulmaması müfrezenin en kısa zamanda hareket etmesi ve hareketinin gizli tutulması gereklidir.” açıklamıştır¹⁰. Bu açıklamaya göre bölgenin savunması adına yapılacak çalışmaların ortak yapılması planlanmıştır. Yine bölgedeki milis kuvvetlerin örgütlemesi için gönderilen Kılıç Ali de kendi hatıratında görevlendirilmesi hakkında şunları söylemiştir:

“Seni, Maraş-Antep havalisinde milli kuvvetler teşkilatını yapman için oraya gönderiyorum. Biliyorsun her savunma beldesi bir cephedir ve burada görev alanlar, cephe komutanlığı yetki ve sorumluluğuna sahiptir. Hizmet birliklerinden mümkün olan yardım yapılacaktır. Düşmanların amacı, Ege’de Yunan işgalini serbest bırakırken, kendi ellerindeki toprakları bizden koparacaklarıyla genişletmek ve bağımsız Türk devletine imkân vermemek... İlk anda Fransızları karşımızda buluyoruz. Telgrafi okudun. Bu millet esir olur mu? Her yer, arkasından gidebileceği asker-sivil insan arıyor. Bu gün için en buhranlı bölge Urfa-Maraş-Antep... Bu konuda tecrüben var. O bölgenin halkını bilirim. Yiğit, sadık, fedakâr insanlardır”¹¹

Burada ülke ve bölgenin ne derece zor durumda olduğu anlaşılırken bölgenin bir bütün olarak ele alındığı ve savunmayı da birlik beraberlik içinde gerçekleştirmeleri gerektiği vurgulanır. Nitekim de öyle olmuştur. Gerek Müdâfaa-i Hukuk cemiyetleri, gerek Heyet-i Temsiliye çalışmaları ve gerekse bölge halkının çabaları doğrultusunda bölgenin işgalcilerden kurtuluşu farklı zamanlarda gerçekleşse de ortak bir savunmanın sonucunda olmuştur.

Antep ve Maraş arasındaki dayanışmanın ne şekilde gerçekleştiği hakkında bilgi sahibi olmak için şehirlerle ilgili tahrirat, telgraf, telefon ve tamim defterlerinin, askeri iaşe defterlerinin, hastane defterlerinin, muhabere defterlerinin, askeri zayıat defterlerinin, iaşe satın alma defterlerinin, ATASE belgelerinin, aile ve şahıslarda bulunan

¹⁰ Ünalp, a.g.e., s. 6.

¹¹ Ünalp, a.g.e., s.10.

belgelerin, bölgede görev yapmış askerlerin anılarının bulunduğu belgelerin ve buna benzer birçok belgenin incelenmesi gerekmektedir¹².

Maraş'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesine ve Ermenilerin bölgede halka uyguladıkları zulümlere Maraş halkı sessiz kalmamış, direniş başlatmışlardır. Bu süreç içinde Antep'li Maraş yolunu Fransızlara kapatmak için Katma ve Kilis tarafından Antep'e gelecek Fransız yardımını önlemek için tedbir almışlardır. Bu görev için Teğmen Şahin Bey gönüllü olmuş, Antep savunmasında sembol karakterlerden birini teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş bölgesindeki milli harekâtın sevk ve idaresi hakkında kolordulara ve askeri birliklere verdiği direktifler de iki şehrin birbirini destekleyeceğinin bir kanıtı şeklindedir. Bu direktiflerde, 3. Kolordunun şimdiye kadar Maraş'a yaptığı yardımı daha da arttırması ve "Antep Kuva-yi Milliyesini Fransızlar aleyhine kıyam ettirerek, Islahiye'den Maraş'a hareket edecek düşman takviye birliklerinin Maraş'a varmalarını engellemesi istenmiştir¹³

İki şehir içerisinde yaşanan olaylar ve iki şehrin birbirlerine olan destekleri savaş sırasında tutulan kayıtlara da yansımıştır. Antep'in ve Maraş'ın işgalden daha önce kurtulması (12 Şubat 1920), bölge savunması için görevlendirilen ordu birliğinin (9. Piyade Alayı) işgal alanı dışında Elbistan'da kurulması, İngiliz işgali sırasında Antep halkından silah ve teçhizatların toplanması gibi birçok sebepten dolayı iki şehir arasındaki yardımlaşma faaliyetlerinin daha çok Maraş yönünden Antep'e doğru olduğu görülmektedir. Maraş savunması başarıya ulaştıncı 9. Piyade alayı Antep savunmasına destek için Dülük Köyü'nde karargâh kurmuştur. Yukarıda bahsi geçen Kilis yolunun Fransızlara kapatılması haricinde Antep'ten Maraş'a yeterince destek olunamadığı anlaşılmakla birlikte, Yüzbaşı Asaf Bey'in Maraş savunmasına destek

¹² Yakar, İ. H. "Antep Savunması Ana Kaynaklarında Maraş", **Gaziantep Üniversitesi Aynatab Araştırmaları Dergisi**, 2018, Cilt 1, Sayı 1, ss. 49-62.

¹³ Nejla Günay, "Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", **Türkiyat Mecmuası**, Sayı 29. İstanbul, 2019, s.52.

olmak için komutasında bulunan bir birlik ile Antep'ten Maraş'a gittiği bilinmektedir¹⁴

Doğrudan veya dolaylı gerçekleşen bu destek faaliyetlerine bakılırsa; Antep savunması sırasında Heyet-i Temsiliye'nin görevlendirdiği ve savunmada aktif olarak görev yapan bazı üyeler Fransızlar tarafından tutuklanmış ve idama mahkûm edilmişlerdir. Maraş'ın kurtarılması ve 62 Fransız askerinin esir edilmesi sonucunda bu askerlere karşılık Antep'teki tutuklular kurtarılmıştır. Maraş savunmasının başarıya ulaşmasıyla 9. Piyade Alayına bağlı unsurlar ve Kılıç Ali Bey, Maraş'tan Antep'e destek için gelirken yollarında Antep savunmasında kullanılacak çok sayıda mühimmat da getirmişlerdir¹⁵. Heyet-i Temsiliye Antep savunması için Maraş'tan birçok ihtiyacın karşılanması için çalışmalar yapmıştır. Bu destekler kayıtlara geçmiştir. Bu kayıtlardan Muhabere defterlerine kaydedilen bir yazıya göre: Antep'te kış mevsiminin gelmesi dolayısıyla Maraş'taki askeri imalathaneden elbise ve gıda yardımı istenmiştir. Bu istek yazısına istinaden Antep halkına kışlık elbise, un ve bulgur yardımı yapılmıştır¹⁶.

Antep'te yeterli seviyede olmayan sağlık ihtiyaçları için de durumu ağır olanlar Maraş'taki hastaneye getirilmiştir. Maraş'taki direniş faaliyetleri son bulunca buradaki doktorlar da Antep'e yardım için gelmişlerdir. Bu destek faaliyetleri dışında Antep savunmasında Maraş'ın kurtuluşu ile birlikte Maraş'ta bulunan sivil milis çeteleri Antep'e gelmişlerdir¹⁷.

Antep savunması için hastane defterlerinde de görüldüğü gibi Maraş'ın kurtuluşu sonrasında Maraş'tan Antep'e yardım amacıyla gelen çok sayıda gönüllü olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴ Gürsel, A. "Milli Mücadele Döneminde Gaziantep Savunması ve Şahinbey", *Asia Minor Studies*, 2013, Cilt:1, Sayı:1, Kilis, s. 58.

¹⁵ Nejlâ Günay, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimlerde Ermeni-Fransız Rolü", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.51, Ankara, 2009, s.246-247.

¹⁶ Ulusoy, A. M., a.g.e., 26; Yakar, İ. H. a.g.e., 49-62.

¹⁷ Yakar, İ. H. a.g.e., ss. 49-62.

Tablo 1. Antep savunmasına Maraş'tan katılıp yaralanan veya şehit olanların listesi¹⁸

Sıra No	İsim ve Şöhreti	Memleketi	Mahalle veya Karyesi	Tevellüdü
176	Reşid oğlu Ali	Maraş	Kayabaşı	
148	Katırcı Mehmed Bey oğlu Ejder	Maraş	Çavuşlu	
149	Kuzu Oğlan oğlu Mehmed	Maraş	Uyuz Pınarı	
79	Hacı Ömer oğlu Ökkeş	Maraş	Ekmekçi	
70	Hüseyin oğlu Maho	Pazarcık	Karagöl	313
179	Hüseyin oğlu Osman	Pazarcık	Nacar	
194	Çavuş Oğullarından Vakkas oğlu Yusuf, 9. Alay 1. Bölük	Pazarcık	Büyüknacar	313
200	Yusuf oğlu Kadir 9.Alay, 1. Bölük	Maraş	Şavez	311
201	Halil oğlu İbrahim 9.Alay, 1. Bölük	Maraş	Döngeli	311
202	Durdu oğlu Ali 9.Alay, 1. Bölük	Elbistan	Aliste	313
203	Mehmed oğlu Ökkaş 9.Alay, 1. Bölük	Maraş	Ayasulu	313
207	Halil oğlu Ökkaş 9.Alay, 1. Bölük	Maraş	Bertiz	
208	İbrahim oğlu Ali 9.Alay, 2. Bölük	Pazarcık	Avan Uşağı	313
209	Hacı oğlu Mehmed Ali	Elbistan	Yapalak	313
241	Mehmed Bin Osman, 2. Tabur 1. Bölük	Süleymanlı	Çardak	
245	Mustafa oğlu Ökkaş	Maraş	Ekmekçi Mahallesi	310
246	Hacı İsmail oğlu Sabit	Maraş	Acemi	

¹⁸ Yakar, a.g.e., 2018.

248	Ömer oğlu Mehmed	Pazarcık	Çalgakan	
249	İşçi oğullarından Mustafa oğlu İbrahim	Süleymanlı	Büyük kızılıcık	311
272	Halil oğlu Mehmed	Maraş	Orhanlı	310
290	Mehmed oğlu Abdullah Efendi	Maraş	Hatuniye	318
294	Nurlu Mehmed oğlu Ali	Maraş	Duraklı	310
328	Mustafa oğlu İbrahim	Maraş	Pendirdere	
352	Karayılan oğlu Molla	Pazarcık		
427	Ahmet oğlu Bekir	Elbistan	Hacı Yakup	310
483	Halil oğlu Ahmet	Maraş	Çavuşlu	303
629	Hacı Hüseyin oğlu Durdu	Maraş	Kutyol	313
654	Mehmed oğlu Mehmed Berber Maho Oğullarından	Maraş	Duraklı	
711	Hasan oğlu Seydo	Maraş	Divanlı	
783	Osman oğlu Ömer	Maraş	Killice/Yeklice	310
784	Hacı İbrahim oğlu Hasan	Maraş	Deveci	303
788	Ali oğlu Ahmed	Maraş	Şekerci	309
820	Osman oğlu İbrahim	Maraş	Darlı	Yaşı 50
828	Derviş Bin Mehmed Emin Efendi	Maraş	Kayabaşı	317
850	Hacı Mehmed oğlu Arab Hüseyin	Maraş	Hıdvanlı/Cedvanlı	302
854	İbrahim oğlu Ahmed	Maraş	Karaca	315
855	Hafız oğlu Ali	Maraş	Ekmekçi Mahallesi	305

Sonuç

“Kuva-yı Milliye’yi amil ve Milli iradeyi hâkim kılmak esastır.” Yani “milletin istiklalini yine millet azim ve kararı kurtaracaktır.” Mustafa Kemal’in bu parolasıyla harekete geçen Antep ve Maraş halkı işgalcilere karşı mücadele etmiş ve bağımsızlıklarını bu şekilde elde etmişlerdir.

Türk Kurtuluş Mücadelesi içerisinde Anadolu halkı birçok dış unsur tarafından işgale uğramıştır. Ne ve kim oldukları konusunda bilgi sahibi olmadıkları bu işgalcilerin neden buralarda olduklarını anlamlandıramadıkları gibi bir de yakından tanıdıklarını sandıkları milletlerin de onların saflarında yer almaları ve intikam duygularıyla hareket etmeleri Türk halkını bir olmaya mecbur kılmıştır. İşgaller her ne kadar şehir şehir planlansa da Anadolu halkı birlikteliğinden taviz vermemiştir. Sivas Kongresinde kurulan Heyet-i Temsiliye'nin ve bölge bölge kurulan Kuvay-i Milliye unsurlarının birleştirici çalışmaları işgallere karşı direnişi bütünleştirmiştir.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın Güney cephesini oluşturan iki önemli şehri Antep ve Maraş halkı bu işgaller sırasında karşılıklı desteklerini iki şehir de kurtarıncaya kadar sürdürmüşlerdir. Savaş yıllarını anlatan birçok belge bunu destekler niteliktedir. Burada bahsi geçen iki şehir dışında da Anadolu'nun birçok bölgesinde benzer olaylar yaşandığı muhakkaktır.

Fransızlara karşı şanlı direnişi ile TBMM 6 Şubat 1921'de aldığı bir kararla Ayıntab ismini "Gazi Ayıntab" olarak değiştirmiştir. Bununla birlikte Maraş harbi 12 Şubat 1920'de sona ermiştir. Maraş savunması Türk milletinin vatanseverliğinin güzel bir örneğini sergilemiştir. Maraşlıların milli mücadelede gösterdikleri kahramanlıktan dolayı TBMM şehrin adının "Kahramanmaraş" olarak değişikliğini uygun görmüş ve ona bu unvanı vermiştir. Daha önce de Maraş 5 Nisan 1925'te İstiklal Madalyasını almaya hak kazanmıştır. Yüksek bir ruh ve şuurla verilen bu mücadele tarihe mal olmuştur. Tarihe geçen unutulmaz bir destan olan Maraş, Kurtuluş Savaşı sırasında şehir halkı ile birlikte topyekûn bir direniş göstererek çevre şehirlerinin de yardımına koşmuş ve büyük bir takdir toplamıştır.

Kaynakça

Ergünöz, A. (1995). "Kilis'in Antep Müdaafasındaki Yeri", **AAMD**, C. XI, Sayı 31.

- Günay, Nejla, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimlerde Ermeni-Fransız Rolü”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.51, Ankara, 2009.
- Günay, Nejla, “Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş’ın Kahramanlığı”, **Türkiyat Mecmuası**, Sayı 29, ss. 47-74, İstanbul, 2019.
- Güner, Z., “Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey’in Faaliyetleri”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 6, Zonguldak, 2007.
- Gürsel, A., “Millî Mücadele Döneminde Gaziantep Savunması ve Şahinbey”, **Asia Minor Studies**, Cilt:1, Sayı:1, Kilis, 2013.
- Kemal, C., “Mustafa Kemal’in Mondros Mütarekesi’ne Tepkisi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara, 2010.
- Özkan, S., “Albayrak Gazetesine Göre Maraş Savunması”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, yay. haz.: Erdem Ünlü (ve diğ.), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.
- Sonyel, S. R., **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1999, Yayın Numarası: ‘99/3. Ankara.
- Türkmen, Z., “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (OTAM)**, sy: 11, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001.
- Ulusoy, A. M., **İstiklâl Harbi’nde 2 nci Kolordu (1918-1921)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- Uyaniker, F., **Millî Mücadele’de Türk Kadını**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Ünalp, F.R., “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, **Akademik Bakış**, Cilt 11, Sayı 22, 2018.

Yakar, İ. H.. “Antep Savunması Ana Kaynaklarında Maraş”, **Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, ss. 49-62.

İKİNCİ BÖLÜM
YABANCI KAYNAKLARDA
MARAŞ MİLLİ MÜCADELESİ

İNGİLİZ İŞGALİ DÖNEMİNDE MARAŞ'TA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Mustafa Sıtkı BİLGİN*

Giriş

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Yeri

Osmanlı Devleti'nin Basra körfezindeki hâkimiyeti 16. Asra kadar gider. 1534'de Kanuni'nin Bağdat seferiyle Osmanlı hakimiyetine giren Mezopotamya coğrafyası, Musul-Basra-Bağdat, vilayetleri olmak üzere 3 idari bölüme ayrılmıştı. Bu dönemde Mezopotamya coğrafyası ve Basra Körfezi'yle en fazla ilgilenen güç İngiltere idi. Akdeniz yolunun İngiltere için stratejik bir önem kazanmaya başlaması XVII. asırdan itibaren Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan ve Basra Körfezi'ne yerleşmeye başlamasından sonra olmuştur. Bu nedendir ki İngiltere bir taraftan Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önlemek için Osmanlı ile ittifak yaparken öbür taraftan Fransa'ya karşı üstünlüğünü korumak için 1798'de Seylan, 1810'da St. Helen adası, 1819'da Singapur ve 1842 yılında da Hong Kong gibi bölgeleri ele geçirerek Hindistan'ın batı ve güney hudutlarını emniyet altına almak istemiştir¹.

1839 yılında Aden'i işgal eden İngiltere; Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Doğu Akdeniz hattında hâkimiyet alanını genişletmeye başlamıştı. İngiltere daha sonra Afrika ve Asya kıtaları arasındaki sömürgelerini birbirine bağlamak ve Hindistan yolunu kontrol altına almak için önce 1878'de Kıbrıs'a yerleşmiş ve daha sonra da 1881 yılında Mısır'ı işgal

* Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBF Öğretim Üyesi.

¹ Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi: Maraş**, (Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara, 1999), s.xvii.

etmişti. Süveyş Kanalının kontrolünü 1875 yılında ele geçirmiş olan İngiltere böylece Akdeniz ve Kızıldeniz istikametinde Hindistan yolunu emniyet altına almıştı. Bundan sonra İngiltere'nin bir diğer stratejik hedefi Hindistan'ın arka bahçesi durumunda olan Basra Körfezine hakim olmak ve Akdeniz'le olan bağlantısını sağlamaktı. İngiltere 17. asırdan beri Basra kıyılarında nüfuzunu sağlamlaştırmış ve zamanla Dicle ve Fırat nehirleri üzerindeki ticaret ve ulaşımı tümüyle ele geçirmişti². I. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise, İngiltere Basra Körfezinde güvenliğini sağlamlaştırmak için ise Güneydoğu Anadolu'da üslere ihtiyaç duymakta idi. Ayrıca bu bölgede kuracağı üsler Mısır ve Süveyş'in savunmasında bir hareket üssü olarak kullanılabilirlecekti.

Makalenin ilerleyen bölümlerinde İngilizlerin Maraş'ı işgal etmelerine giden süreç ve işgal dönemindeki Maraş'ta Türkler ve Ermeniler arasındaki münasebetler arşiv belgeleri çerçevesinde incelenecektir.

İngiltere'nin Osmanlı Yönetimi Altındaki Ermenilere Karşı Takip Ettiği Politika

Tarihte İngiliz-Ermeni ilişkilerinin başlangıcı Haçlılar dönemine kadar gitmektedir. Bu dönemde İngiliz Kralı Henry Kilikya'ya girdiği zaman Müslümanlara karşı Ermeni Kralının yardımını istemiş ve Ermeniler bu yardımı yapmışlardı. Daha sonra 17. yüzyılda Hindistan'daki Ermeni tacirler İngilizlerle bağlantı kurmuşlar ve burada İngiliz kolonisinin kurulmasına yardım etmişlerdir. 1840'lı yıllardan sonra ise İngiltere misyonerlerini Osmanlı toprakları içine göndererek Ermeniler arasında Protestanlığı yaymak istemiştir³.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesine kadar İngiltere, Osmanlı sınırları içerisindeki Ermenilerle genelde din ve misyonerlik faaliyetleri

² Foreign Office Handbook, tarih yok, s. 15, 23, FO 373/4/2/6.

³ Mustafa Sıtkı Bilgin, 'Attitudes of the Great Powers towards the Armenians up to the Outbreak of the First World War', *Review of Armenian Studies*, Vol.I, No.4, 2003, p.45.

çerçevesinde ilgilenmişti. İngilizler bir taraftan Gregoryan Ermenilerini Protestan mezhebine girmeye teşvik ederken diğer yandan ise Osmanlı toprakları içerisinde kendilerine yakın bir müttefik topluluk elde etmek çabasında olmuşlardır. İngiltere'nin siyasi ve stratejik nedenlerle Ermenilerle ilgilenmeye başlaması ise, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra olmuştur. Berlin antlaşması ile İngiltere Ermeni Meşesi ile ilgilenen en önemli güç olmuştur. Zira, bu antlaşma İngiltere'ye Osmanlı'da Ermeniler lehine yapılacak ıslahatları denetleme konusunda baş sorumluluğu yüklemişti⁴.

Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği geleneksel siyaset değişmeye başlamıştı. 1791 yılından beri İngiliz Hükümetleri Rusya'nın Akdeniz'e ve Orta Doğu bölgelerine yayılma ihtimaline karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemişlerdi. İngiltere Berlin antlaşması esnasında Osmanlılara verdikleri diplomatik desteğe karşılık Kıbrıs adasını geçici olarak işgal etmişlerdi. Bu adım İngiltere'nin Osmanlıya karşı geleneksel bakış açısının değiştiğine dair önemli bir işaretti. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin korunması siyasetiyle Ruslara karşı Hindistan ve Akdeniz'deki menfaatlerinin korunamayacağını düşünmüş ve bu bölgeleri güvenlik altına almak için önce Kıbrıs'ı sonra da 1882 yılında Mısır'ı işgal etmişti. Böylece Osmanlı Devleti'nin dağılması artık İngiltere için bir problem olmayacaktı⁵. Bundan başka Osmanlı Devleti'nin doğusunda İngiliz himayesinde kurulacak bir Ermenistan İngiltere tarafından Rusya'ya karşı tampon bir bölge olarak ta kullanılabilirdi⁶.

1880 yılında İngiltere'de Liberal Hükümetin başına geçen William Ewart Gladstone Hıristiyan azınlıkların haklarını korumak bahanesiyle Osmanlı Devleti içindeki ayrılıkçı hareketlere destek vermiş ve Türk düşmanlığına dayalı bir politika takip etmeye başlamıştı. Bu genel siyaset içinde Ermeniler konusuna da el atan İngiltere böylece

⁴ Bilgin, 'Attitudes of the Great Powers', p.54.

⁵ Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yay., İstanbul 1969, s.149-163.

⁶ Bilgin, 'Attitudes of the Great Powers', s.43-45.

Rusya'nın yerini almış olmaktadır. Ağustos 1878 yılında İngiliz Büyükelçisi Osmanlı Devleti'ne Berlin antlaşmasınının 61. maddesinde bildirilen reformları uygulamaya başlaması için bir nota vermişti. Ancak Osmanlı Dışişleri yetkilileri önce bunu içişlerine bir saygısızlık olarak saymış ve buna şiddetli tepki göstermişlerdi. Ancak İngilizlerin ısrarı üzerine Sultan II. Abdülhamit daha sonra bu reformları uygulayacağını ancak bunun için krediye ihtiyaç olduğunu İngiliz yetkililere ilettiler. Ancak İngilizler küçük miktarda bir yardımın dışında başkaca bir yardım yapamayacaklarını bildirmişlerdi. Bu sıralarda Osmanlı maliyesi borç ve kaynak yokluğu sebebiyle büyük bir sıkıntı içinde bulunmaktaydı⁷.

Osmanlı'nın içte ve dışta maruz kaldığı bu sıkıntılı dönemde Ermeniler de Rus kışkırtmalarının da etkisiyle boş durmuyor çeteler ve örgütler kuruluyordu. Berlin antlaşmasınının Sırbistan, Romanya ve Karadağ'a bağımsızlık kazandırması ve Bulgaristan'a otonom bir yönetim hakkı tanınması Ermenileri de otonomi veya bağımsızlıklarını kazanmaları yönünde cesaretlendirmişti. Rus ajanları Van, Bitlis, Siirt, Cizre bölgelerinde yoğun faaliyetlerde bulunmaktaydı. 1879 yılında İngiliz ve Rus Hükümetlerinin ortak hareket etmeleri sonucunda Osmanlı Hükümeti doğu bölgelerindeki Ermenilerin durumunu tespit için iki komisyon kurarak ıslahat projesini uygulamaya yönelik ilk adımını atmıştı. Ancak reformların uygulanması için maddi kaynaklara ihtiyaç vardı ve İngiltere Osmanlı yönetimini ıslahatları bir an önce uygulamaya koyması yönünde sıkıştırırken Sultanın yardım isteklerini duymamaktaydı. Bu durum da Türk-İngiliz ilişkilerinde giderek artan bir soğukluğa sebep olacaktı⁸.

Bu dönemde yoğunlaşan Ermeni örgütlenmesi ve isyanlar planlama faaliyetlerine İstanbul Patriği de dahil olmaya başlamıştı. 1879 yılında İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi, bakanlığına, Patrik Nerses'in

⁷ Salahi Ramazan Sonyel, **The Ottoman Armenians: Victims of Great Power Diplomacy** (London: K. Rustem & Brother, 1987), s. 57-58.

⁸ Sonyel, **The Ottoman Armenians**, s.57-66.

Anadolu'da bir Ermeni otonomi yönetimi kurmak için faaliyetlere başladığını ve bu faaliyetlerin nihai amacının bağımsız bir Ermeni Devleti kurmak olduğunu bildirmişti. 1877 yılında savaşı fırsat bilen Ermenilerin Zeytun bölgesinde başlattıkları isyan bu amaca uygun atılmış bir ön adımdı. İsyân İngiliz Hükümetinin de araya girmesiyle Şubat 1879 yılında sona erdirilmişti. Ancak, Ermeniler için reformların uygulanması konusunda Osmanlı yönetimine baskı yapmayı sürdüren İngiltere 1883 yılında Almanya ve Rusya'ya başvurarak bu konuda Osmanlı yönetimine karşı ortak hareket etmeyi önermişti. Ancak bu öneriyi ne Rus ne de Alman Hükümetleri kabul etmemişti⁹. Bu durum Türk-İngiliz ilişkilerini gererken Osmanlı Devletini Almanya ile yakınlaştırmaya başlamıştı.

I. Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi ve İngilizlerin Maraş'ı İşgali

I. Cihan Harbi boyunca güney cephesindeki savaş genelde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında geçmişti. Savaşın ilk dönemlerinde Osmanlı orduları İngilizleri ağır bir bozguna uğratmışlardı. 29 Nisan 1916'da Küt'ül Amare'de başta general Towshend olmak üzere 18 bin İngiliz asker esir alınmıştı. Ancak, 1917'de Rusya'da ihtilal çıkmamasından sonra Başkumandan Enver Paşa'nın Türkistan'a yönelmesi ve Türk askerini Mezopotamya'dan Kafkas cephesine çekmesi üzerine güney cephesi zayıf kalmış ve bu zayıflıktan istifade eden İngilizler 1918 yılında buradaki zayıf Osmanlı birliklerini yenerek Osmanlı Hükümetini Mondros ateşkes antlaşmasını yapmaya mecbur etmişlerdir¹⁰.

Ateşkesin imza edilmesinden sonra İngilizler önce 3 Kasım'da Musul'u daha sonra 9 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal ederek Antep ve Maraş vilayetlerine doğru hareketini devam ettirmiştir. Syces-Picot antlaşmasına göre her ne kadar Antep, Urfa ve Maraş bölgeleri Fransızlara verilmiş ise de İngilizler buraları işgal ederek asıl hedefleri

⁹ Foreign Office Handbook, Mayıs 1919, FO 373/5, s.22; Sonyel, **The Ottoman Armenians**, s.105-108.

¹⁰ Mustafa Bilgin, **Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era** (London & New York: IB Tauris, 2008), Bölüm I.

olan Musul'u elde edebilmek için pazarlık konusu yapmayı planlamışlardı. İngilizlerin Maraş'ı işgal etmelerinin bir diğer sebebi de bu şehrin Musul ve Suriye istikametinde olabilecek her hangi bir taarruza karşı sahip olduğu jeopolitik konumdur. Maraş dağlık bir coğrafi yapıya sahip olduğu için savunma yapmak için çok elverişli bir bölge idi. İngilizlerin Güney Anadolu'yu işgal etmelerinin bir diğer amacı da bölgede bölücülük yapmak ve kendilerine yandaş tampon bir bölge oluşturmaktı. Böyle bir tampon bölgenin oluşturulması hem doğmakta olan Türk Milli hareketini zaafa uğratacak ve hem de Musul ve Kerkük gibi petrol bölgelerinin daha kolay emniyet altına alınmasını sağlayacaktı¹¹.

Bu şartlar altında İngiltere, Mondros ateşkes antlaşmasının 7'inci maddesine dayanarak önce Kasım 1918'de İskenderun'u ardından da Aralık ayında Adana'yı işgal etmiştir. Daha sonra 1 Ocak 1919'da Antep'i işgal eden İngilizler daha sonra 22 Şubat 1919'da Maraş'ı 600 kişilik bir kuvvetle işgal etmişlerdir. İşgal kuvvetlerinin bir kısmı Müslüman Hintlilerden oluşmaktaydı. İngilizler Müslüman askerleri kullanarak Maraş'ta oluşabilecek işgal tepkisini en aza indirmeyi planlamaktaydı. Ancak, sadece şehirdeki Ermeniler İngilizleri sevinçle karşılamış Müslüman halk ise derin hüznün, ama aynı zamanda da karalılık içersinde işgale tepki vermiştir. İşgal sırasında Maraş Mutasarrıfı olan ATA Bey işgalin bir haksızlık olduğunu ve Maraş halkının barış antlaşması yapılıncaya kadar İngiliz güçlerini misafir olarak göreceklere ifade etmişti¹²

İngiliz işgalinin başlamasından sonra Maraş ve Zeytun'dan tehcir edilmiş olan Ermeniler fırsattan istifade ederek tekrar eski yerlerine dönmeye başladı. Fransız kaynaklarına göre 1919 yılı sonu itibariyle geri dönen Ermenilerin sayısı 16 bin civarında idi.¹³ Daha sonra Fran-

¹¹ Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi**, s.3, 24-25.

¹² Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, TTK: Ankara, 1994, s.56, Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi**, s.34-35.

¹³ Yaşar Akbıyık, "Haçin ve Zeytun Ermeni Meselesininin Çözümü", **Türk-Ermeni İlişkileri: 21. Yüzyıla Gिरerken Tarihe Dostça Bakış**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 116.

sızların teşvik ve destekleriyle Maraş ve Zeytun dolaylarına 50 bin Ermeni getirilmişti¹⁴. Ermeniler genellikle köy ve kasabalara gitmeyip şehre yerleşmişlerdi.

Geri dönüş kararnamesi ile dönen Ermeniler ile sevk edilmeyip yerlerinde kalan kalanlar İngilizlerden de güç alarak Türklere karşı düşmanca hareket etmeye başlamışlardı. Çoğu silahlı olan Ermeni grupları Türklere tahrik ettikleri gibi bazen de saldırıp öldürmekteydi. Bundan başka, Maraş'a gelen Ermeniler kendi topraklarını genişlettikleri gibi Türklerin toprak ve mallarına da sahip çıkmaya başlamışlardı. Ermeniler sadece Türklere taciz etmekle kalmayıp ihtida etmiş Ermenilere de baskı uygulayarak onları Hıristiyanlığa girmeye zorlamışlardı. Ancak, Ermenilerin bu tür tertip ve girişimlerine o sıralarda İngiliz işgal ordusunda irtibat subayı olan Mısırlı Yüzbaşı Hasan Rufai engel olmuştu¹⁵.

Rufai yaptığı incelemelerden sonra İngiliz işgal kumandanı Max Andriyo'ya tehcir esnasında Maraş'ta bırakılan yüzlerce Ermeni'nin hayatlarına ve sanatlarına refah içinde devam etmelerine izin verildiğini ve dolayısıyla Ermenilerin mal ve mülk konusunda iddia ettiği birçok istek ve şikâyetin yersiz ve asılsız olduğunu ifade etmişti. Yüzbaşı Rufai daha sonraları kendisine gelen yüzlerce Ermeni dilekçesini geri çevirerek İngiliz ordusunun Maraş'ta asayişini sağlamakla sorumlu olduğunu belirttikten sonra şikâyet için müracaat edilecek makamın Osmanlı Hükümet dairesi olduğu beyan etmişti¹⁶.

İşgalden sonra çok geçmeden şehirde durumun gerginleşmesi üzerine İşgal Kuvvetleri Komutanı Max Andriyo birtakım mühim meselelerin görüşülmesi için Maraş ileri gelenlerinden bazılarının Amerikan Koleji'nde toplanmasını istemiştir. Toplam yedi kişiden müteşkil şahısların hepsi de din adamı özelliğinde bulunan kimselerdi.

¹⁴ Mehmet Yetişgin, 'Maraş'ta Ermeni Nüfusu: Osmanlı Son Dönemi, Mütareke ve Milli Mücadele Yılları', **OTAM**, Sa.17, (2005), s.10.

¹⁵ Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi**, s.20-21.

¹⁶ Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi**, s.15-16, 46-47.

Bunlar Maraş Müftüsü Tekerekzâde Hacı Mehmet Tevfik Efendi, Müderris Dayızade Hacı Mehmet Emin Efendi, Eytam Müdürü Müderris İlyas Efendizâde Hasan Refet Hoca, ulemadan Karaküçükzâde Keskin Hacı Mehmet Efendi, Liva Müderrisi Seyithanzâde Osman Efendi, Müderris Leblebicizâde Hafız Ali Efendi ve Emir Abdülcelilzâde Şeyh Ali Sezai Efendi idiler¹⁷.

Görüşme için yola çıkan heyet, İngiliz askerlerinin kontrolünde Amerikalı Misyoner Mc Colin'in evine gitmişlerdi. Bir süre sonra Mutasarrıf Ata Bey de toplantıya katılmıştır. Toplantıda gayrimüslimlerden delege ve papazlar da bulunmaktaydı. Komutan Andriyo, Maraş'ın içinde ve köy ve kasabalarında bulunan Hıristiyanların nüfus ve mal bakımından büyük zararlara uğradığından bahsederek bahsi geçen bu tecavüzlerin önlenmesi konusunda Müslümanlara gerekli nasihatlerin yapılmasını talep etmişti. Ayrıca hiçbir ferdin şahsî hukukuna müdahale ve taarruz edilmeyecek şekilde sükunet içinde olunması gerektiğini ifade edip bunlara uymayanların cezalandırılacağını belirtmiştir. Andriyo sözlerini tamamladıktan sonra Şeyh Ali Sezai Efendi söz alarak şu ifadelerle:

‘İşgal kumandanının Maraş'ta tarafsız olarak asayişin temini hususunda tedbir alması takdir edilecek bir insaniyet görevi, adalet ve medeniyet tavrıdır. Bunu hürmetle karşılız. İngiltere Devleti medeniyet perver bir devlet olup Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin dostane olduğu tarihle sabittir, Gayrimüslimler hakkında Müslümanlara isnat olunan tecavüzlerin aslı yoktur. Eğer, Osmanlı Devleti gayrimüslimlere zulüm ve tecavüzde bulunmuş olsa idi, bugün onlarda servet ve malları olmayacaktı. Zaten Osmanlı Hükümet daireleri de onlara her zaman açık olup işleri ve müracaatları görülmektedir. Türkler sabır ve sükûnete davet edilmektedir, Onlar da olgunluklarını ve sükûnetlerini muhafaza etmektedirler. Ermeni ve Hıristiyan din adamları, Ermenilerin yaptıkları tecavüzlere rıza göstermeyerek nasihatte bulunmuşlar ise de kabul görmemiştir. % 80 oranında çoğunluğu meydana

¹⁷ Hüsameddin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş**, Mersin 1943, s.7.

getiren necip Türk milletinin maksadı kimse ile uğraşmak olmayıp şeref ve şanı ile mütenasip olarak sulhun neticesini beklemektir'¹⁸ Ermenilerin gerçekleri saptırdıklarını belirtmiştir.

Bu görüşmelerden sonra İngilizlerin Ermenilere karşı daha temkinli ve dengeli hareket etmeye başladıkları görülmüştür. Gerek İngiliz ordusundaki Müslüman askerlerin Türklere karşı olumlu tavırları ve gerekse de Hasan Rufai'nin mahalli şartlara ve sosyal realiteye uygun hareket etmesi Ermenilerin taşkınlıklarını önlemiş ve Maraş'taki Türk halkını teskin etmişti. Maraş'taki İngiliz işgal dönemi genelde olaysız bir şekilde sekiz ay devam etmişti. Daha sonra İngiltere ve Fransa arasında Eylül 1919 tarihinde imzalanan Suriye Antlaşması çerçevesinde İngilizler Musul'a doğru geri çekilerek Maraş'ı 1 Kasım 1919'da Fransız işgal kuvvetlerine terk etmişlerdir.

Ancak, Fransız kuvvetlerinin Maraş'ı işgal etmesinden sonra Fransız ordusunda bulunan Ermeni askerlerin başlattığı baskı, şiddet ve katliam politikaları genelde Güney bölgesinde ve özelde Maraş'ta Müslüman ahali arasında büyük bir tepki ve sonucunda direniş cephesinin oluşmasına sebep olmuştu.

İngiliz Belgelerine Göre Güney Bölgesinde Cereyan eden Olay ve İddiaların Değerlendirilmesi

Genelde Ermeni ve bazı batılı tarihçi ve yazarların 1915-21 dönemi içersinde Türkler tarafından yapıldığını iddia ettikleri sözde Ermeni soykırım hadisesini İngiliz arşiv belgeleri yalanlamaktadır. Sözde soykırım konusu hususunda İngiliz belgelerinden elde edilen gerçekler Osmanlı belgelerinin bulgularıyla büyük oranda örtüşmekte ve Türk tezini haklı çıkarmaktadır. Bilindiği gibi Enver Paşa sözde soykırım konusunda baş sorumlu ilan edilen kişidir. Dolayısıyla Enver Paşa ile ilgili özellikle yabancı belgeler Ermeni iddialarının aydınlatılması noktasında büyük önem arz etmektedir. Belgeler Berlin'deki İngiliz

¹⁸ Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş** s. 7-8 Adil Bağdadlılar, **Uzunluk İstiklal Harbinde Kahramanmaraş**, İstanbul, 1974, s.30.

Askeri Ataşeliğinde görevli Albay Hedley ile Enver Paşa arasında geçen konuşma raporlarının sırasıyla aynı şehirde görevli askeri ataşe Tuğgeneral Neill Malcolm'a ulaşmasını ve bu raporların daha sonra İngiltere Savaş Bakanlığı, İngiliz Askeri İstihbaratı ve İngiliz Dışişleri Bakanlığına ulaşmasını konu etmektedir. Bu konuşma ve yazışmalar 6 Ocak 1920 tarihinde başlamış ve 26 Mart 1920 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un bu yazışmalara son verilmesini istemesiyle bitmiştir.

Belgelere göre Enver Paşa 5 Ocak 1920 sabahı İngiliz Binbaşı Ivor Hedley'den görüşmek için bir randevu talebinde bulunmuş ve müspet cevap aldıktan sonra da Berlin'deki Knaussstrasse, 17, Grunewald bölgesine Enver Paşa ile görüşmeye gitmişti¹⁹. Enver Paşa İngiliz askeri ataşesi ile yaptığı birkaç uzun görüşmede Osmanlı Devleti'nin savaş stratejisi, Çanakkale Savaşları, Türkistan'da mevcut siyasi durum ve Osmanlı İngiliz İlişkileri gibi konular gündeme gelmişti²⁰.

Nihayet son görüşmede Binbaşı Hedley Ermeni konusunda soru sorunca Enver Paşa şu açıklamaları yapmıştı: 'son zamanlarda güney bölgesinde Ermeni isyan kuvvetlerinin yok olmalarıyla sonuçlanan ayaklanmaları Fransızlar kıskırtmıştı. Fransızlar Ermeni alayları kurmuşlar ve bunları Milli Mücadele güçlerine karşı silahlandırmışlardı. Maraş bölgesinde sözde Ermeni katliamlarından bahsedilmekte ise de bu olayın aslı silahlı azınlık grupların çoğunluk olan Türk güçleri karşısında savaşı kaybetmeleri idi. Bu gayet tabii olmakla birlikte asla bir katliam değildir'. 1916 yılındaki sözde Ermeni katliamlarıyla ilgili ise Enver Paşa şu açıklamaları yapmıştı: 'Rus ordusu kendisine (Türk kuvvetlerine) kuzeyden çok kuvvetli bir şekilde baskı yaptığı anda Rus kıskırtmaları neticesinde Ermeniler de cephe gerisinde ayaklanmıştı. Türk kuvvetleri aynı anda (cephe önünde ve gerisindeki) durumlarla uğraşacak güçte olmadığı için cephe gerisindeki isyanın bastırılması

¹⁹ British Military Mission Berlin, Notes on Interview with Enver Paşa on (6 Ocak 1920), to Chief British Military Representative, Supreme War Council, 17 Ocak 1920, WO 37/5620.

²⁰ Aynı belge. Enver Paşa'nın değindiği bu üç noktaya, direk Ermeni meselesiyle ilgisi olmaması dolayısıyla, burada değinilmemiştir.

bir zorunluluk olmuştu.' Binbaşı Hedley raporunun devamında Enver Paşa'nın bu olayın da bir 'katliam olmadığını' dediğini belirtmişti²¹.

Daha sonra General Malcolm bu raporları Savaş Bakanlığına göndermiş ve bu raporları gözden geçiren Ordu Konseyi (*Army Council*) ellerinde mevcut bilgilere dayanarak 'Enver Paşa'nın Maraş'ta meydana gelen Ermenilerle ilgili hadiselere ait verdiği bilgilerin doğru olduğunu' onaylamışlar ve bunun Lord Curzon'a iletilmesini tavsiye etmişlerdi²². Ancak her ne kadar İngiliz askeri otoriteleri Enver Paşa ile başlatılan askeri temaslara devam etmeye taraftar idiyse de İngiliz sivil makamları bu durumdan memnun değillerdi. Bu sebeple bu tarihten sonra bu temaslara devam ettirilemedi. Nitekim Lord Curzon Ordu konseyine yazdığı bir yazıda Enver ve Talat Paşalarla daha fazla temaslarda bulunulmasına taraftar olmadığını bildirerek Berlin'deki İngiliz askeri ataşeliğine de bu yönde hareket edilmesi konusunda talimat verilmesi isteğini iletmişti²³.

İngiliz belgelerinden ortaya çıkan sonuçlarla Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'ta aynı dönemdeki Maraş'taki olaylarla ilgili yaptığı açıklamaları büyük ölçüde örtüşmektedir. Atatürk Nutuk'ta: 'şüphe etmemek gerekir ki, Ermeni katliamı konusunda söylenen sözler gerçeğe uygun değildi. Aksine, güney bölgelerinde, yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermeniler, gördükleri himayeden destek alarak buldukları yerlerdeki Müslümanlara saldırmakta idiler. İntikam düşüncesiyle her tarafta insafsız bir şekilde öldürmek ve yok etmek siyaseti gütmekte idiler. Maraş'taki feci olaylar bu yüzden çıkmıştı. Yabancı kuvvetleri ile birleşen Ermeniler, top ve makineli tüfeklerle Maraş gibi kadim bir İslam şehrini yerle bir etmişlerdi. Binlerce çaresiz ve suçsuz analar ve çocuklarını ağır işkencelerden geçirerek

²¹ Aynı belge. Enver Paşa konuşmasının sonlarında Cihan harbinde takip ettiği politikayla ve Çanakkale Savaşlarıyla ilgili ilginç ve önemli açıklamalarda bulunmuştu. Bu belgeler daha sonraki bir tarihte yazar tarafından yayınlanacaktır.

²² B.B. Cubitt, **The Secretary to the Army Council to the Under Secretary of State**, Foreign Office, 10 Mart 1920, WO 37/5620.

²³ The Under Secretary of State, **Foreign Office to the Secretary to the Army Council**, 26 Mart 1920, WO 37/5620.

öldürmüşlerdi. Tarihte bir benzeri görülmemiş olan bu vahşeti yapan Ermenilerdi. Müslümanlar yalnız namuslarını ve canlarını korumak için karşı koymuş ve kendilerini müdafaa etmişlerdi, Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların İstanbul'daki temsilcilerine olaylarla ilgili çektikleri telgraflar da bu faciaya sebep olanları (Ermenileri) yalanlanması mümkün olmayacak bir şekilde ortaya koymaktaydı²⁴ belirttiği bu ifadeler İngiliz belgelerinden elde edilen bulgularla büyük ölçüde uyuşmaktadır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngilizlerin, Wilson ilkeleri ve Mondros Ateşkes Antlaşmasının şartlarını çiğneyerek Anadolu'nun güney bölgelerini işgal etmeye başlamalarının ekonomik, siyasi ve stratejik sebepleri bulunmaktaydı. Güney Anadolu bölgesi bilhassa Çukurova zirai hammadde kaynakları bakımından önem arz ederken İngilizlerin asıl hedefi kuzey Mezopotamya bölgesindeki petrol sahalarına hâkim olmaktı. İngiltere Fransa'nın idaresi altına verilen Musul petrol yataklarına sahip olabilmek için işgali aylına aldığı Güney bölgesini bir siyasi ve ekonomik koz olarak kullanmayı hesaplamıştı. Fransa için ise 16. yüzyıldan beri etki alanını genişletmeye çalıştığı Levant bölgesi önem arz etmekteydi. Bundan dolayı Çukurova bölgesi, Toros Dağları ve civarının işgali Suriye'nin kontrolü ve güvenliği ve Fransız ekonomik çıkarları bakımından gerekli görülmüştür. Çok geçmeden 15 Eylül 1919 imzalanan 'Suriye İtilafnamesi' ya da 'İngiliz-Fransız Mukavelesi' aranan fırsatı hem İngiliz hem de Fransızlar için sağlamıştır²⁵. Bu anlaşmaya göre İngilizler Musul bölgesine sahip olurken Fransızlar da İngilizlerin boşalttığı Güney Anadolu bölgesinin kontrolünü ele geçirmişlerdir.

²⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1920**, C.1, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul, 1970, s.381.

²⁵ Mustafa Sıtkı Bilgin, 'İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası' **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, sa.18, 2016, s. 35-37.

Yaklaşık 8 ay süren İngiliz işgal döneminde İngiliz ordusunda bulunan Müslüman askerlerin dengeli ve temkinli hareket etmeleri neticesinde Türkler ve Ermeniler arasında büyük bir çatışma yaşanmamıştır. Ancak, İngiliz ve özellikle de sonrasındaki Fransız işgali dönemlerinde Maraş ve civarındaki bölgelerde meydana gelen çatışmalar, katliamlar ve ölümler konusunda daima Batı kamuoylarında Türk tarafı haksız ve mesnetsiz yere suçlanmıştır. Hâlbuki İngiliz belgeleri incelendiğinde elde edilen bulgular tamamen algı ve manipülasyona dayalı olan Ermeni ve Batılı kaynakların görüşlerini değil bilhassa da dönemin olaylarıyla yakinen meşgul olan Mustafa Kemal Paşa'nın müşahedelerini desteklemektedir. Bu durum ise sağlam arşiv kaynaklarına dayanmayan yanlı ve yüzeysel çalışmaların ortaya koyduğu bilgilere karşı çok temkinli yaklaşılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

FO 373/4/2/6

FO 373/5

FO 371/2130

WO 37/5620.

II. Kitap ve Makaleler

Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi: Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Bağdadlılar, Adil, Uzunoluk, **İstiklal Harbinde Kahramanmaraş**, Kahramanmaraş, Kervan Matbaası, 1974.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, YD Bozkuş (eds) **1000. Yılında Türk-Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2019.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, 'İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası' **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, sa.18, 2016.

- Bilgin, Mustafa Sıtkı, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era* (London & New York: IB Tauris, 2008).
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, ‘Attitudes of the Great Powers towards the Armenians up to the Outbreak of the First World War’, **Review of Armenian Studies**, Vol.I, No.4, 2003.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, “Lozan Konferansında Ermeni Meselesi: İtilaf Devletlerinin Diplomatik Manevraları ve Türkiye’nin Karşı Siyaseti” **Bellekten**, LXIX, 254, (2005).
- Karadağ, Hüsamettin, **Milli Mücadelede Maraş**, Mersin, 1943.
- Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1920**, C.1, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul, 1970.
- Kerr, Stanley E. *The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922*, Albany: State University of New York Press, 1973.
- McCarthy, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar: Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, çeviren Bilge Umar, İstanbul, 1998.
- Özalp, Yalçın, **Gazilerin Dilinden Milli Mücadelemiz**, Ankara: Semih Ofset Matbaacılık Yayıncılık, Ankara, 1986
- Sonyel, Salahi Ramazan, **The Ottoman Armenians: Victims of Great Power Diplomacy** (London: K. Rustem & Brother, 1987).
- Yavuz, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, TTK, Ankara, 1994.
- Yetişgin, Memet, “Maraş’ta Ermeni Nüfusu: Osmanlı Son Dönemi, Mütareke Ve Milli Mücadele Yılları,” **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, Sayı 17, 2005.

THE FALLEN BALANCE

Maxime GAUIN*

“He who applies and administer a decision is always more powerful than he who makes it.”

Mustafa Kemal (Atatürk), 1921¹.

As I already presented a paper on the insurrection of Maraş, in this same university in 2017, I will not repeat it here. Instead, I shall focus on the causes and relevance of the uprising and then of the evacuation policy for the French and the military operations. No publication provides such an analysis by systematically using the relevant archives. The most important one remains the long part of Robert F. Zeidner’s published dissertation devoted to these events, but it has been submitted in 1991, when not all the French archives were available². Kemal Çelik and Stanford Jay Shaw have provided interesting studies but not based on enough French sources³. Lastly, Vahé Tachjian’s published doctoral dissertation, in spite of a real work, is factually wrong on key aspects, as the author writes from an Armenian nationalist perspective⁴.

The first part of this study explains what the contradictions of the situation; between the intents of Paris and the command on one side,

* Euroasia Research Center, gauin.maxime@wanadoo.fr

¹ Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, Third Edition, Oxford-New York: Oxford University Press, 2002, p. 362.

² Robert Zeidner, *The Tricolor over the Taurus*, Ankara: TTK, 2005.

³ Kemal Çelik, **Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi**, Ankara: TTK, 1999; Stanford Jay Shaw, **From Empire to Republic. The Turkish War of National Liberation, 1918-1923**, Ankara: TTK, 2000, 5 volumes.

⁴ Vahé Tachjian, **La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie: aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l’Irak, 1919-1933**, Paris : Karthala, 2004.

and the realities on the field (in Maraş more acutely than anywhere else) on the other side. The second part analyzes the uprising itself, while the third one analyzes its consequences.

I) A paradoxical situation

A) “Integral Armenia,” violence against the Turks and French reactions

The project of “Integral Armenia,” from the Karabakh to Mersin, is presented as early as April 1915 by the Armenian nationalists,⁵ then reiterated for years⁶. The French government opposes the claim from the beginning. Initially, she is not in favor of the partition of the Ottoman Empire, and if the partition happened, Çukurova must be a part of Syria, not Armenia⁷. Even after the establishment of the Eastern Legion (made of Armenian and Arab volunteers) in 1916,⁸ the position of Paris remains unchanged and, contrary to what Armenian nationalist leaders (Boghos Nubar in particular) claim, there is no promise, at any moment, for an “Integral Armenia” or an Armenian state in Çukurova⁹. The Eastern Legion can all the less modify the stance

⁵ Archag Tchobanian, *Les aspirations arméniennes*, 7 avril 1915, in Hasan Dilan (ed.), **Les Événements arméniens dans les documents diplomatiques français**, Ankara : TTK, 2005, volume II, pp. 152-167; Letter of Tchobanian to Sir Edward Grey, 13 April 1915, The National Archives, Kew Gardens-London, FO 371/2484/43561; Archag Tchobanian, *L’Arménie sous le joug turc*, Paris : Plon, 1915, pp. 29-30.

⁶ For example: Avetis Aharonian and Boghos Nubar, **The Armenian Question Before the Paris Peace Conference**, New York: The Armenian National Union of America, 1919, pp. 7-11; Vahan Kurkdjian, **The Armenian Kingdom of Cilicia**, New York: American Committee for the Independence of Armenia, 1919.

⁷ Vatche Ghazarian (ed.), **Boghos Nubar’s Papers and the Armenian Question. 1915-1918**, Waltham: Mayreni Publishing, 1996, pp. 29-33; Lettre de François Georges-Picot à Albert De-france, 17 juin 1915, Archives du ministère des Affaires étrangères, La Courneuve (AMAE), 56 PA-AP 2.

⁸ Le ministre de la Guerre au contre-amiral Lacaze, ministre de la Marine, 20 novembre 1916; Le général Roques, ministre de la Guerre, à M. Aristide Briand, président du Conseil, ministre des Affaires étrangères, 25 novembre 1916, in Arthur Beylerian, **Les Grandes Puissances, les Arméniens et l’Empire ottoman dans les archives françaises (1914-1918)**, Paris, 1983, pp. 272-277.

⁹ Le ministre des Affaires étrangères à M. de Selves, président de la commission des Affaires étrangères au Sénat, 28 décembre 1920; Id., 13 février 1921, AMAE, P 16670.

of Paris since the development is laborious, without mutual trust, particularly because of the absence of discipline showed by the majority of the legionnaires¹⁰. A mutiny even erupts in May 1918¹¹.

A note written in February 1919 by order of Jean Gout, deputy director of Asia at the Ministry of Foreign Affairs, proves that after the armistice and before the emergence of the Turkish national movement, the tension is strong. "The Armenians," writes the author (Hugues de Montbas, one of Gout's assistants) have "enslaved their winners" (Turks and Kurds), are vainglorious and represent about 25-30% of the population of the six vilayets (Sivas, Elazığ, Diyarbakır, Van, Bitlis, Erzurum) as a whole; in none of them were the Armenians in majority. The Hunchak and the Armenian Revolutionary Federation (ARF/the Dashnaktsutyun), continues the note, had organized "riots and uprisings" during the 1890s, their behavior in 1908-1909 at the origin of the bloody events in Adana was particularly inexcusable, and their claims in 1912-1913 were "unacceptable." The text briefly mentions a part of the massacres of Turks and other Muslims by Armenian nationalists.

Now, argues the note, the solution faces three main obstacles: The ARF, the Hunchak, ready to instigate violence to achieve their "exaggerated" aims, and the incapacity of many Armenians not affiliated to these parties to understand that there is no Armenian issue but an "Armeno-Islamic issue." The note advocates the complete exclusion of Çukurova from an Armenian state, and this state should be "federal", but also securing the complete equality of all its inhabitants, including

¹⁰ Le commandant Romieu, chef de la mission militaire française en Égypte, à M. le ministre de la Guerre, 11 décembre 1916; Id., 14 décembre 1916, Service historique de la défense, Vincennes (SHD), 7 N 2148; Extrait du rapport d'inspection du général Bailloud, chargé de mission en Orient, 4 octobre 1917, SHD, 7 N 2150; Punitions, 1917-1918, SHD, 4 H 34, dossier 1.

¹¹ État nominatif des légionnaires manquants aux appels des 14 mai, 21h, et du 15 mai, 5h 30; État nominatif des légionnaires évadés de prison, le 15 mai; Note du service de la place, 16 mai 1918; Bureau de la place, Rapport sur la mutinerie du camp des réfugiés du Djébel Moussa, 21 mai 1918; Lieutenant-colonel Louis Romieu, Incidents des 16 et 17 mai à Port-Said, 23 mai 1918, SHD, 4 H 34, dossier 2.

the Muslims¹². Similarly, in April 1919, Robert de Caix (1869-1970), *éminence grise* of the *Quai d'Orsay* (French Ministry of Foreign Affairs-MFA) for the Near East, affirms: "Cilicia is Turkish, not Armenian"¹³.

This strong stance nevertheless does not change anything in the desire of the Armenian nationalists to impose their designs. The French military governor of İskenderun urgently asks for Algerian *ti-railleurs* as early as 12 December 1918, because it is "impossible to secure order" with Armenian legionnaires and four days later, he is alarmed by "the acts of terrorism by Armenian soldiers" ("threats, plunder, rapes")¹⁴. The first note for the minister of Foreign Affairs alerting him on these crimes is written the same month. As a result, the Eastern Legion is divided in January 1919 between an Armenian Legion (in today's Turkey) and a Syrian Legion (in Lebanon)¹⁵. The officers know well that this violence is not spontaneous but the implementation of the designs and orders of the Armenian nationalist committees, in particular the Ramkavar and the Reformed Hunchak Party (which merges with the Ramkavar in 1921)¹⁶. Brigadier General Hamelin complains about the "derisory numbers" he has in December 1918, but, probably because the attention is concentrated on Germany, Paris begins to react one month later only, and then the British

¹² Note sur l'Arménie, 9 février 1919, AMAE, 196 PA-AP 8. Similar views in Note pour le ministre, 25 décembre 1918, AMAE, P 16670.

¹³ Lettre à Philippe Berthelot, 12 avril 1919, AMAE, P 11203. On the demographic issue: Justin McCarthy, **Muslims and Minorities. The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire**, New York-London: New York University Press, 1983; Meir Zamir, "Population statistics of the Ottoman empire in 1914 and 1919," **Middle Eastern Studies**, XVII-1, January 1981, pp. 85-106.

¹⁴ SHD, 4 H 8, dossier 3.

¹⁵ Le président du Conseil, ministre de la Guerre, à M. le ministre des Affaires étrangères, 20 janvier 1919, AMAE, P 1426.

¹⁶ Le général Hamelin, commandant les Troupes françaises du Levant, à M. le général commandant le XXIe corps britannique, 20 mars 1919; Rapport du lieutenant Aulagne, président du contrôle militaire, sur la marche du service pendant la semaine écoulée, 30 mars 1919, SHD, 4 H 42, dossier 6; Colonel Édouard Brémond, Historique résumé de l'installation et du fonctionnement des services administratifs dans les T[erritoires] E[nnemis] O[ccupés] nord (Cilicie) [1920], AN, 594 AP 5 (confirmation in a letter from the same Brémond to the director of political affairs of the MFA, 1 March 1919 : AMAE, P 16671).

command blocks, until spring 1919, the arrival of three battalions of infantry and four squadrons of cavalry¹⁷.

On February 16, 1919, dozens of Armenian legionnaires clash with Algerian soldiers in İskenderun, and another group attacks the Turkish civilian population, killing, plundering and burning. The “canons and machineguns” of the French Navy have to be used to put an end to the mess, and, the next day, a group of prisoners tries an uprising. The French officer in charge has to open fire “to defend himself,” killing three and seriously wounding seven others. Algerian *tirailleurs* kill six other Armenian mutineers, to protect their officer. One Armenian sergeant is sentenced to fifteen years of hard labor for plunder, two legionnaires are sentenced to ten years, two to eight years and one to five years in jail. Twenty civilians are sentenced (between two months and two years in jail, depending on the cases) for deal in stolen goods. The whole 4th Armenian battalion is suppressed: 400 men are sent to a disciplinary battalion in Egypt, and the 400 remaining, considered “non-suspect,” are dispatched to other units¹⁸.

¹⁷ Télégramme du général Hamelin au ministre de la Guerre, 5 décembre 1918; Le président du Conseil, ministre de la Guerre, à M. le maréchal commandant en chef les armées du nord et du nord-est, 7 janvier 1919; Note, 3 mars 1919, AMAE, P 1426; Jean Pichon, **Sur la route...**, p. 301.

¹⁸ Télégramme de l’amiral Cassard au ministre de la Marine, 18 février 1919; Id., 1er mars 1919; Télégramme de François Georges-Picot au ministère des Affaires étrangères, 19 février 1919, AMAE, P 1426; Rapport du gouverneur militaire d’Alexandrette, 18 février 1919; Rapport du lieutenant-colonel Romieu, 28 février 1919; Télégramme du général Hamelin au ministre de la Guerre, 21 février 1919; Id., 27 février 1919, Centre des archives diplomatiques de Nantes (CADN), 1SL/1V/126; Jugement rendu par le conseil de guerre de la Légion arménienne, n° 70, 26 février 1919; Id., 6 mars 1919; Id., 26 mars 1919, SHD, 11 J 3073; Le général Hamelin, commandant les Troupes françaises du Levant, à M. le ministre de la Guerre, 22 mars 1919, SHD, 4 H 42, dossier 6; Gustave Gautherot, **La France en...**, pp. 153-166.

Meanwhile, the campaign for an American mandate on an “Integral Armenia” begins¹⁹. If the U.S. renounce, the Armenian committees “would prefer Great Britain”²⁰. Yet, even before the uprising at Maraş, the report of Major General James G. Harbord seriously undermines the probability of an acceptance of such a mandate by the U.S. Congress (the negative vote eventually takes place in May 1920)²¹. Concerning the British alternative, the cabinet of His Majesty never considers a mandate on Armenia and even among the supporters of the Armenian cause in London, the idea is not popular²².

On the field of the French public opinion, Pierre Loti launches his campaign as early as autumn 1918²³. Berthe Georges-Gaulis (linked to the Ministry of Foreign Affairs since 1914 and to the general residency in Morocco) begins in May 1919 to defend a peace the Turks could accept. Her tone is initially more or less paternalist,²⁴ but her first meetings with officials of the Turkish national movement, in autumn of the same year, make her the most consistent supporter of the

¹⁹ Woodrow Wilson to Newton Diehl Baker (Secretary of War), 8 February 1919; Woodrow Wilson, Remarks to Members of the Democratic National Committee, 28 February 1919, in Arthur S. Link and alii (ed.), **The Papers of Woodrow Wilson**, vol. 55, Princeton: Princeton University Press, 1986, pp. 27-28 and 322-324; James B. Gidney, **A Mandate for Armenia**, Oberlin (Ohio): Kent State University Press, 1967, pp. 77-82; Justin McCarthy, **The Turk in America. The Creation of an Enduring Prejudice**, Salt Lake City: University of Utah Press, 2010, pp. 271-273.

²⁰ Charles Seymour, **The Intimate Papers of Colonel House**, Boston-New York: Houghton Mifflin C°, 1928, volume IV, p. 199.

²¹ Şeçil Karal Akgün, “The General Harbord Commission and the American Mandate,” in George S. Harris and Nur Bilge Criss (ed.), **Studies in Atatürk’s Turkey. The American Dimension**, Leyden-Boston: E. J. Brill, 2009, pp. 55-82; James G. Harbord, **Conditions in the Near East. Report of American Military Mission to Armenia**, Washington: Government Printing Office, 1920.

²² Akaby Nassibian, **Britain and the Armenian Question, 1915-1923**, London-Sydney: Croom Helm, 1984, pp. 116-119 and 142-143.

²³ Pierre Loti, “Les Turcs”, **L’Écho de Paris**, 1er novembre 1918, p. 1; “Un appel de Pierre Loti”, **Le Figaro**, 23 janvier 1919, p. 1; “Une lettre de Pierre Loti”, **Le Figaro**, 23 février 1919, p. 1; Pierre Loti, “Plaidoyer suprême pour les condamnés à mort”, **Le Figaro**, 18 mars 1919, p. 1; “Turcs et Arméniens — Une lettre de Pierre Loti”, **L’Illustration**, 19 avril 1919, p. 415; Pierre Loti, “Le khalife de l’islam”, **Le Figaro**, 23 mai 1919, p. 1.

²⁴ Berthe Georges-Gaulis, “Les Français d’Orient”, **L’Opinion**, 31 mai 1919, pp. 488-489; Berthe Georges-Gaulis, “La question ottomane”, **L’Opinion**, 12 juillet 1919, pp. 33-34; Berthe Georges-Gaulis, “L’avenir turc”, **L’Opinion**, 20 septembre 1919, pp. 288-289.

Kemalists during the war of independence²⁵. Correspondingly, the high commission in İstanbul,²⁶ as well as the intelligence services of the land army and Navy²⁷ quickly understand the true nature of the Turkish national movement and advocate conciliation.

B) The turn of September-October 1919

At the end of August, Pierre Loti publishes another op-ed, this time focusing on the interest of France to maintain a viable Turkey,²⁸ then his friend Louis Barthou (1862-1934), past President of the Ministers' Council,²⁹ gives a copy to Georges Clemenceau, President of the Ministers' Council from November 1917 to January 1920. Barthou writes to Loti on 2 September: "I believe Clemenceau has returned to better feelings toward the Turks"³⁰. Concerning the other side, Clemenceau states: "*Nous en avons assez des Arméniens !*"³¹ and his choices for the high commission of Beirut are congruent with this statement. General Henri Gouraud (1867-1946) is appointed as high commissioner in Beirut. Yet, in his own words, General Gouraud has "known during the war only one chivalrous enemy," namely the Turk³². His mentor is Marshal Hubert Lyautey (1854-1934), general resident in

²⁵ Berthe Georges-Gaulis, "En Anatolie", **Journal des débats**, 11 novembre 1919, pp. 1-2; Berthe Georges-Gaulis, "L'éveil national turc", **L'Opinion**, 15 novembre 1919, pp. 511-512; Berthe Georges-Gaulis, "Lettre de Turquie — Le mouvement nationaliste", **Journal des débats**, 6 décembre 1919, pp. 3-4; Berthe Georges-Gaulis, "La Turquie nationaliste", **L'Opinion**, 13 décembre 1919, pp. 587-589.

²⁶ [Albert Fouque-Duparc ?], *Origine du mouvement national [1919]; La situation en Turquie et le rôle des puissances alliées [1919]*, AMAE, 74 PA-AP 12; Le lieutenant Lemaigre-Dubreuil, chargé de mission en Anatolie, à M. le haut-commissaire de la République française en Orient, 4 septembre 1919, CADN, 36 PO/1/10.

²⁷ Le commandant Labonne à M. le général commandant en chef des Armées alliées, 31 août 1919, CADN, 36PO/1/10; S.R. Marine, Turquie, n° 859, 2 juillet 1919; Id., n° 1033, 4 septembre 1919; Id., n° 1048, 13 septembre 1919, p. 1, SHD, 1 BB⁷ 233; Id., n° 1134, 1er octobre 1919, SHD, 1 BB⁷ 234.

²⁸ Pierre Loti, "Nos intérêts en Orient", **L'Information**, 27 août 1919, p. 1.

²⁹ On their friendship: Louis Barthou, "Pierre Loti", **Revue des deux mondes**, 15 février 1930, pp. 952-972; Pierre Loti, **Soldats bleus. Journal intime, 1914-1918**, Paris : La Table ronde, 2014, pp. 228, 232, 316-317, 324 and 331-332.

³⁰ Alain Quella-Villéger, **La Politique méditerranéenne de la France. Un témoin, Pierre Loti (1870-1923)**, Paris : L'Harmattan, 1992, pp. 170-171.

³¹ Hourri Berberian, "The Delegation of Integral Armenia: From Greater Armenia to Lesser Armenia," **Armenian Review**, XLIV-3, Autumn 1991, p. 57.

³² Léon Rouillon, **Pour la Turquie**, Paris : Grasset, 1921, p. 55.

Morocco who advocates a conciliation with the Turks, by Islamophilia, by consciousness of his difficulties and also because he has lost his trust in the UK and would like an alliance with the Muslim world³³. Robert de Caix (previously mentioned here about the Turkish majority in Çukurova) is appointed as general secretary of the high commission. Yet, the Armenian nationalists cannot have forgotten that it was the same de Caix who spread, in spring 1914,³⁴ the report of Vice-Consul S. Zarzecki on the situation in Bitlis and Van, published as an article with the permission of the ministry of Foreign Affairs³⁵. Zarzecki concluded that peace in these provinces had two enemies: The chiefs of the nomadic Kurdish tribes and the ARF. This publication provoked extremely violent reactions from the Dashnaks³⁶.

Even more relevant is the editorial de Caix publishes just before leaving France. The newly appointed general secretary presents the Turkish national movement, led “by an energetic soldier,” as the logical consequence of the errors of the Entente. His knowledge of the movement is not perfect, as he suspects a hidden agenda of pan-Turanism and pan-Islamism, but he considers the “dismembering” of Turkey (amputating this country from the Straits, İzmir and eastern Anatolia) impossible and in opposition to the French interests. The peace conference, concludes de Caix “must have a policy for Turkey, a policy which now must be made, for a large part, of compromises”³⁷. Such an editorial is obviously read both by the Kemalist leadership

³³ Hubert Lyautey, Rapport d'ensemble sur la situation du corps d'occupation, 21 février 1920, AN, 475 AP 84; À M. Wladimir d'Ormesson, 6 janvier 1919; À M. Clemenceau, président du Conseil, 15 juin 1919 in Pierre Lyautey (ed.), *Lyautey l'Africain. Textes et lettres du maréchal Lyautey*, Paris : Plon, volume IV, 1919-1925, 1957, pp. 3-18.

³⁴ Robert de Caix, “La question kurdo-arménienne”, *L'Asie française*, avril 1914, pp. 151-157; “La question kurdo-arménienne”, *Journal des débats*, 17 avril 1914, pp. 1-2. The second article is not signed, but de Caix is, at that time, foreign policy editor of the *Journal des débats*.

³⁵ S. Zarzecki, La question kurdo-arménienne dans les vilayets de Van et Bitlis, 11 octobre 1913, AMAE, P 16745; Lettre de S. Zarzecki à Gaston Doumergue, 21 mars 1914; Lettre du chef de cabinet à S. Zarzecki, 31 mars 1914, AMAE, 394 QO 1566; S. Zarzecki, “La question kurdo-arménienne”, *La Revue de Paris*, 15 avril 1914, pp. 873-894.

³⁶ A translation in French of all (but one) the hostile articles are in the dispatches of Zarzecki's successor, dated 18 and 28 May 1914, AMAE, P 16745.

³⁷ Robert de Caix, “La question turque”, *Journal des débats*, 1er octobre 1919, p. 1.

and by the Armenian nationalists. Similarly, *Le Temps*, the mouthpiece of French MFA publishes one week later an editorial entitled “The Victory of the Turkish Nationalists”: As nobody can even consider “a European crusade against the Turkish nationalists, from Ismid to Van, from Mersine to Erzéroum,” argues the daily, the peace “should keep Turkey from Andrinople to the Taurus and to the Persian boundary”³⁸.

Major General Julien Dufieux (1873-1959) arrives in December 1919 to command the occupation troops in Çukurova (from Mersin to Dörtyol, including Maraş). He receives written and oral orders to ease the situation, to conciliate the Muslims, “particularly the Turks,” to diminish the direct administrative control, to “relax, on the contrary, the ties between the French authorities to the Armenian organizations, the development and the claims were deemed dangerous.” “In one word, holding an equal balance between the various races and religions”³⁹.

It is true that the chief administrator of Çukurova and eastern territories (Antep, Urfa) from February 1919 to September 1920, Colonel Édouard Brémont (1868-1948), has pro-Armenian biases,⁴⁰ but he is not, in autumn 1919, the caricature of himself he portrayed after his recall to Paris. On the contrary, at the end of October 1919, he forwards a report to the military governors of Adana, Mersin, Tarsus, Kozan and Osmaniye. The report has been made by Commander Bruneau, who has been in eastern Anatolia for “more than five months.” Bruneau affirms: “My conviction is that the Turks will not move if they are not attacked. On the other hand, the presence of the Armenian Legion is very antipathetic to them.” Brémont continues:

³⁸ “La victoire des nationalistes turcs”, *Le Temps*, 8 octobre 1919, p. 1.

³⁹ Le général Dufieux à M. le haut-commissaire de la République en Syrie-Cilicie, 9 mars 1920, CADN, 1SL/1V/166.

⁴⁰ Le secrétaire général de l'Union générale arménienne de bienfaisance à M. le colonel Brémont, administrateur en chef en Cilicie, 14 août 1919, CADN, 1SL/1V/129; Note de M. [Charles] Escande, mars 1921, AMAE, P 16675; Paul Bernard, *Six mois en Cilicie*, Aix-en-Provence, éditions du *Feu*, 1929, pp. 23 and 32; Édouard Brémont, *Notes historiques et géographiques sur l'Arménie*, Le Caire: Imprimerie El-Maaref, 1918.

“According to Commander Bruneau, it is the only cause that could provoke a revolt. The behavior to have, considering these two pieces of information: A policy of great prudence has to be followed, avoid any provocation, and withdraw as soon as possible [underlined in the original] from Marache [Maraş], Aintab [Antep] and Ourfa [Urfa] the Armenian troops and to replace them by [Algerian and Senegalese] tirailleurs”⁴¹.

Correspondingly, François Georges-Picot, high commissioner on leave, meets in Konya Refet (Bele) Bey, the new Kemalist representative, in September 1919. Interested and relieved by his interlocutor, Georges-Picot requests the permission to negotiate with Kemal (Atatürk) himself. The *Quai d’Orsay* (MFA) agrees. For unknown reasons, the new meeting does not take place until December. The former high commissioner asks for mutual assurances of non-aggression in the occupied territories of the south and proposes, as a “personal” idea, an evacuation of most of these territories (Çukurova, Maraş, Antep, Urfa) in exchange of economic advantages in Adana. The non-aggression is accepted by Mustafa Kemal (Atatürk)⁴².

However, all these changes take place in the context of the replacement of the British troops by the French ones, yet the number of soldiers is insufficient, even more in considering the dangers of the Armenian Legion⁴³. Yet, it does not seem that the Armenian nationalists remain passive. The arbitration commissions, created at the beginning of 1919 for the recovery of their property by forcibly relocated Armenians, yet as far as evidence goes in the French archives, the majority of abuses seems to be concentrated during the period November 1919-February 1920 (namely before and during the uprising at

⁴¹ Le colonel Brémond, administrateur en chef des T.E.O. nord, à MM. les gouverneurs d’Adana, Mersine, Tarsous, Kozan, Osmanié, 31 octobre 1919, CADN, 1SL/IV/132

⁴² Sina Akşin, “French-Turkish Relations at the end of 1919,” in Hâmit Batu and Jean-Louis Bacqué-Grammont (ed.), *L’Empire ottoman, la République de Turquie et la France*, İstanbul-Paris : Les éditions Isis, 1986, pp. 441-444; Stanford Jay Shaw, *From Empire to...*, volume II, pp. 913-915.

⁴³ Raoul Desjardins, *Avec les Sénégalais par-delà l’Euphrate*, Paris : Calmann-Lévy, 1925, pp. 23-25; Testis [Commandant Michel Canonge], “L’œuvre de la France en Syrie”, *Revue des deux mondes*, 1er mars 1921, pp. 810-811.

Maraş). Even more remarkably, this increase of abuses seems to be out of control,⁴⁴ unlike in summer, when the dishonest claims of Armenian plaintiffs were stopped and repressed⁴⁵. Correspondingly, the physical violence rises. For example, the murder of two prominent Turks by Armenians in November 1919 (one high-ranked civil servant in Adana and one professor in Erzin) provokes “a big emotion” and the majority of the Armenian legionnaires settled in Antep is displaced to the hinterland the same month⁴⁶. Even more seriously, Captain Ferdinand Taillardat, governor of Kozan, also notices an increasing number of “crimes, attacks” in his own district during the year 1919 and sees, too, the month of November as a turning point for the exasperation of the Turks⁴⁷. All these facts seem to be a general scheme of the Armenian nationalists to prevent the policy of Gouraud and de Caix, or even the prudence of Brémond, to be actually implemented. This tension between the intents and attempts on one side, the reality on the field on the other side, explodes in Maraş.

C) A lack of men, errors of command and a strange interpreter

Now regarding more particularly this city, General Gouraud is not informed of the use of an Armenian unit to occupy a predominantly Turkish city. He learns that only retrospectively and expresses his formal disapprobation. General Dufieux arrives in December only, namely after the occupation has begun. Colonel Brémond, as we saw, knows the problem with the Armenian Legion, but he does not receive sufficiently soldiers from France and Africa and the rivalry with the

⁴⁴ Le capitaine Taillardat, gouverneur du sandjak de Kozan, à M. l'administrateur en chef [1919], CADN, 1SL/1V/138; Rapport du commandant Tommy Martin, 9 novembre 1920, pp. 1-2, AMAE, 399 PA-AP 191.

⁴⁵ Lieutenant-colonel Normand, Rapport de l'enquête faite pendant le voyage du capitaine Ahmed, 16 juillet 1919, CADN, 1SL/1V/129; L'Union nationale arménienne de Hadjine à M. le colonel Brémond, administrateur en chef des T.E.O. nord (Cilicie), 27 août 1919, CADN, 1SL/1V/131; Tribunal militaire du sandjak d'Adana, 7 août 1919, CADN, 1SL/1V/182.

⁴⁶ Maurice Abadie, **Opérations au Levant. Les Quatre sièges d'Aïntab (1920-1921)**, Paris : Charles-Lavauzelle & Cie, 1922, pp. 32-33; Lieutenant-colonel Flye Sainte-Marie, Rapport hebdomadaire sur la situation militaire et sur la situation politique du cercle d'Aïntab, 11 novembre 1919, CADN, 1SL/1V/166.

⁴⁷ Ferdinand Taillardat, Protection des minorités chrétiennes en Cilicie, 11 décembre 1920, p. 2, CADN, 1SL/1V/144.

UK⁴⁸ incites to a replacement at any price. Worse for his understanding of the situation, the Armenians working under his orders in the administration of Adana act “like a screen” between him and the Turks⁴⁹. His responsibility is directly involved, however, in the absence of coordination with Beirut⁵⁰ and more particularly, in the case of Maraş, the absence discussion with General Gouraud (who is a friend of Brémont until their definitive rupture of summer 1920) regarding the use of the Armenian Legion.

All these causes have to be taken in consideration but still do not explain why Maraş is the first to experience an uprising. Two major errors at the local level have to be invoked in this regard: the choice of Pierre André and of his interpreter. André clearly does not like the Turks that much, even if it is not for religious reasons⁵¹. Another officer, Captain Fontaine, asks to leave Maraş in December 1919, arguing that with such an officer in charge, the French occupation forces will “receive gunshots,”⁵² yet these troops are numerically and qualitatively insufficient⁵³. Regardless, the most serious problem with André is his lack of perspicacity. Captain André’s ignorance of the actual situation is confirmed by the intelligence notes he forwards to Adana on 3, 10 and 11 December 1919, affirming that the Turkish population of Maraş only wants to remain in peace and undisturbed⁵⁴. At the same time, General Dufieux, who stays in Adana, seems more concerned than his subordinate about the weapons (especially the ma-

⁴⁸ Note sur les menées anglaises en Asie mineure, 31 janvier 1919, AMAE, 196 PA-AP 6; James Barr, **A Line in the Sand. Britain, France the Struggle That Shaped the Middle East**, London-New York: Simon & Schuster, 2011, pp. 72-99.

⁴⁹ Rapport du commandant Tommy Martin, 9 novembre 1920, pp. 1-2, AMAE, 399 PA-AP 191.

⁵⁰ Note de M. [Charles] Escande, mars 1921, AMAE, P 16675.

⁵¹ Pierre Redan (Pierre André), **La Cilicie et le problème ottoman**, Paris : Gauthier-Villars, 1921, pp. 54, 62-63 and passim.

⁵² Le sous-lieutenant Ernoul à M. le capitaine André, 11 décembre 1919, CADN, 1SL/1V/166.

⁵³ Le capitaine Fontaine, commandant militaire de Marache, à M. le gouverneur André, 28 novembre 1919, CADN, 1SL/1V/166.

⁵⁴ CADN, 1SL/1V/133.

chine-guns) accumulated on the Turkish side, and its level of organization⁵⁵. Actually, Colonel Pierre Flye-Sainte-Marie (1869-1956), commanding in the region, does not trust Captain André much, and that is why André prefers to leave in December 1919 and to remain in *Osmaniye*⁵⁶.

That having been said, the personality of André's interpreter, Vahan Kourbesserian (1894-1926), appears to be even more decisive in the outbreak of the conflict in *Maraş* than André himself. Indeed, by April 1920, the same André is in open conflict with the *Ramkavar* and even more the ARF, denouncing them as trouble-makers who want to kill Turks⁵⁷. In these conditions, it can be argued that with another interpreter, the results could have been different. A more direct evidence in this regard is the intelligence note of Commander Morbieu, chief of the administrative control in the district of *Maraş* during the brief French occupation. Morbieu argues that from the beginning, André is misled by his Armenian dragoman, Vahan Koubesserian, who erases the French influence, replaces it with the Armenian one and multiplies the provocations, not only by aggressive statements and by the replacement of the Turkish flag by the French one in the city, but also by sending one hundred Armenian legionnaires to villages neighboring *Maraş*: The villages are burned by these Armenians. In addition to the series of murders, plunders and other crimes of the Armenian Legion against Turks and Arabs since January 1919, this aggressiveness provokes the rebellion of the Turkish population of *Maraş* in January 1920, according to Morbieu⁵⁸. In a later report, Morbieu reiterates his accusations, and adds that the choice of André to settle in the house of Agop Kerlakian (*Hırlakyan*), former deputy of the city at the Ottoman Chamber of deputies, was terribly wrong, particularly as

⁵⁵ Le général Dufieux à M. le général commandant en chef de l'armée du Levant, 4 décembre 1919, CADN, 1SL/1V/166. Also see Renseignements, 4 décembre 1919, CADN, 1SL/1V/133.

⁵⁶ Le capitaine André, gouverneur du sandjak du Djébel Béréket, à M. le colonel administrateur en chef [Édouard Brémond], 12 décembre 1919, CADN, 1SL/1V/166.

⁵⁷ Le capitaine André, gouverneur du sandjak de Djébel-Béréket, à M. le chef du contrôle administratif, 21 avril 1920, CADN, 1SL/1V/148.

⁵⁸ Renseignement, n° 10, 2 février 1920, AN, 594 AP 4.

the Kerlakian (Hırlakyan) clan “crowded too soon,” something that encouraged the “impulsive” Koubesserian⁵⁹. Even Colonel Brémond warns Captain André on 29 November 1919 (namely the day after the flag incident caused by Koubesserian): “Be patient: no useless zealous around you”⁶⁰. In such a context, “around you” can only mean the Armenian dragoman.

The fact that André is misled is confirmed by his own words: In an intelligence note dated 6 October 1919, he writes (without contesting this daring claim) that “the Christians say that in removing about thirty agitators in Marach, we would have not to send a lot of troops” (a misleading affirmation that looks like an entrapment set for this naïve officer)⁶¹. Remarkably, André does not try to defend his dragoman in his self-justification published in 1921 (he is completely silent about him) and Stanley Kerr (1894-1976), an American missionary settled in the city and globally favorable to the Armenian point of view, barely mentions Koubesserian in a couple of sentences. Kerr says nothing on the accusations against this interpreter, even to challenge them⁶². Vahé Tachjian mentions Koubesserian a few times, but, similarly, he never discusses the indictment against him (in spite of the fact that Mr. Tachjian worked in the boxes containing the reports of Morbieu cited here). Regardless, Mr. Tachjian provides us one interesting information: Koubesserian is a member of the Armenian delegation sent in Paris in autumn 1920, to ask for the maintain of the French occupation⁶³.

⁵⁹ Commandant Morbieu, Note sommaire sur la situation politique du sandjak de Marasch, depuis l'occupation française jusqu'au soulèvement du 21 janvier 1920, CADN, 1SL/1V/166 (quotation p. 4).

⁶⁰ Le colonel Brémond, administrateur en chef des territoires occupés de la zone nord (Cilicie) à M. le gouverneur du sandjak de Marache et du Djébel-Béréket, 29 novembre 1919, CADN, 1SL/1V/166.

⁶¹ CADN, 1SL/1V/166.

⁶² Pierre Redan, *La Cilicie et...*; Stanley Kerr, *The Lions of Marash*, New York: SUNY, 1973, p. 71.

⁶³ Vahé Tachjian, *La France en...*, p. 433. For a first-hand account of the visit by another Armenian nationalist: Kricor Tellalian, *Histoire arméno-européenne*, Paris: Imprimerie Araxes, 1943, pp. 110-114. By lack of sources on this point, Robert F. Zeidner, *The Tricolor over...* ignores Koubesserian.

Concerning the crimes of Armenian legionnaires described by Morbieu, a Turkish military report explains that “Armenians welcomed them shouting ‘Long live Armenia’ while randomly shooting Muslims in the streets” and another one explains how “an Ottoman gendarme was killed”⁶⁴. An intelligence bulletin of the French Navy’s intelligence service confirms the existence of murders of Turks by these legionnaires in Maraş city—but without accusing André to have given any order in this regard⁶⁵. These three documents have been written in November 1919 and, as a result, cannot be considered, at any degree, attempts to justify the uprising of January-February 1920.

A fourth source—an article written during the battle and left unchallenged by André and Brémond—must be cited. The correspondent in Turkey of the weekly *L’Europe nouvelle*, Édouard Bernier, affirms that the creation of the Armenian Legion, as well as “the incorporation of Armenians in the police and gendarmerie were more than a fault. It was a crime [...]” Bernier continues by arguing that the “plunders, rapes, arsons, massacres, looting of villages” “very numerous” and could be checked by “an investigation commission” that would be in charge of deciding which sanctions are appropriate “against those of our agents who, by repeated abuses of power, have compromised the interests of France” in Çukurova. Bernier considers the crimes of the Armenian legionnaires, gendarmes, etc., to be responsible for the clash in Maraş⁶⁶. Yet, not only his article is left without reaction, but the identity of the informant is extraordinary: This is Charles Escande, namely the general secretary of the administration in Adana, the main collaborator Brémond, who has lost his hope to

⁶⁴ Reports dated 13 and 20 November 1919, translated in Stanford Jay Shaw, “The Armenian Legion and its Destruction of the Armenian Community in Cilicia,” in Türkaya Ataöv (in.), **The Armenians in the Late Ottoman Period**, Ankara: TTK/TBMM, pp. 159-160. Also see Yücel Güçlü, **Armenians and the...**, p. 121

⁶⁵ S.R. Marine, Turquie, n° 1327, 20 novembre 1919, SHD, 1 BB⁷ 234.

⁶⁶ Édouard Bernier, “La question turque — Dans l’attente de la solution”, **L’Europe nouvelle**, 28 février 1920, p. 342.

convert his chief to a complete reversal of policy⁶⁷. In other words, this is by no means a random article, merely written from İstanbul.

Yet, there is nothing in the reports of André at the end of 1919, or in his personal letters written to Brémond later, implying that he ordered the burning of villages, or even that he was aware of them. It corroborates the affirmation of Morbieu, leaving the main responsibility to Koubesserian and accusing André of blindness and incompetence more than anything else.

II) The battle for Maras

A) The uprising erupts

As it has been explained, Captain André leaves Maras in December but it is too late to stop the rise of the conflict. Some days after his departure, a battalion and an artillery unit arrive: For the first time, the Armenian Legion is not the only force anymore. Regardless, it does not relieve the Turks, because the nationalist Armenians “see in the French military force the first sign of their hegemony,” so this reinforcement is for them “the occasion of a noisy demonstration.” The local command is placed between them and the Turkish side, a side who is “hostile” To the occupation⁶⁸. Similarly, when another reinforcement arrives on 10 January, “in spite of the given orders, the Armenian population” gives “an enthusiastic welcome,” hundreds of persons acclaiming the soldiers for “three kilometers.” Then, nine days later, when the Turkish side proposes reconciliation to the Armenian representatives, Raphael Kerlakian, on behalf of them, answers: “[The Armenians] do not recognize you and do not want to have anything with you. We refuse all your openings”⁶⁹. Ilhami Bey,

⁶⁷ Note de M. [Charles] Escande, mars 1921, AMAE, P 16675.

⁶⁸ Rapport du médecin de 2e classe Arlabosse sur les événements militaires survenus à Maras du 4 janvier au 13 février 1920, p. 1, CADN, 1SL/1V/166.

⁶⁹ M. Demirkapoulian, chef de bureau, à M. le colonel Brémond, chef du contrôle administratif de Cilicie, 6 mars 1920, pp. 6 and 19, AN, 594 AP 4.

interpreter of the Normand unit (see below) also blames the threatening behavior of the Armenian legionnaires of the reinforcements sent in December 1919 and January 1920⁷⁰.

The revolt begins in the countryside, during the first days of January—without order from Ankara. On 16 of that month, the command of Adana sends 1,000 men, commanded by Lieutenant-Colonel C. Thibault, who arrive the next day. As a result, the garrison increases from 1,500 to 2,500 soldiers. Then, Maraş is encircled by a part of the occupation troops, the rest being put in defensive position. It does not prevent the eruption of the revolt, on 21 January, namely the day the main notabilities are convoked by Brigadier General Quérette, who decides (just before the first shots are fired) to force six of them (considered the most hostile) to remain in the American College. The telephonic line is cut at 5:00 pm by the insurgents. Initially, this is predominantly a fight of snipers, the Turkish fighters being “very good” in shooting. The most problematic for the French are the Turks who have Russian rifles, because their bullets are shredded whatever they hit, causing terrible wounds. Regardless, no decisive result is obtained by any side for days. As a result, the “fire war” begins, arsons being used by Armenians against Turkish houses and vice versa. Fights by arsons between French and Turks also take place. However, according to the observations of Maxime Bergès, an officer of the rescue unit led by Colonel Normand, the fires started without any appearance of military necessity are the work of Armenians only⁷¹.

⁷⁰ Ilhami Bey, Rapport sur les événements de Marache et la marche de la colonne Normand, 26 février 1920, p. 5, AN, 594 AP 4.

⁷¹ Rapport du médecin de 2e classe Arlabosse sur les événements militaires survenus à Marach du 4 janvier au 13 février 1920, p. 1, p. 2; Général Quérette, Rapport sommaire sur les opérations dans la région de Marash, du 19 janvier au 14 février 1920, 16 février 1920, pp. 1-3 and 5; Journal de marche du gendarme Marcel Monge-Faur, commandant du poste de gendarmerie de Marash, 16 février 1920, pp. 3-4, CADN, 1SL/1V/166; Maxime Bergès, **La Colonne de Marache et autres récits de l'armée du Levant**, Paris : La Renaissance du livre, 1924, p. 81; C. Thibault, **Historique du 412e régiment d'infanterie**, Paris-Limoges-Nancy : Charles-Lavauzelle & Cie, 1923, pp. 231-242; Robert F. Zeidner, **The Tricolor over...**, pp. 183-199. Also see M. Demirkapoulian, chef de bureau, à M. le colonel Brémond, chef du contrôle administratif de Cilicie, 6 mars 1920, p. 35, AN, 594 AP 4 (in spite of his hostility to the Turks, V. Demirkapoulian mentions here “a formidable arson, started by the Armenians”).

The intensity of the fight deserves some explanations. On the Turkish side, this is a matter of exasperation, after the series of exactions of the Armenian Legion in the city, in the countryside and in the rest of the French zone of occupation, as Morbieu has analyzed. Though the real intent of the French command can be analyzed today with the archives and published recollections, as it is done in this paper, it is hard to expect the ordinary Turks of Maraş in 1920 to guess them. And even if they guessed them, how different would be their reactions? Indeed, it can be argued that the Turkish side sees it as a fight for survival.

The Turks of Maraş and the neighboring villages have the longest experience of attacks from the Armenian nationalists. Indeed, in 1862, the first Armenian rebellion motivated by nationalism erupts: 500 Armenians from Zeytun attack a Turkish village, kill seven inhabitants, including two children, then take refuge in Zeytun, where the population refuses to give them to the Ottoman authorities. The governor of Maraş defeats the vanguard sent to prevent him from entering Zeytun, then stops to avoid any indiscriminate reprisals by his men and obtains the capitulation of the town. Meanwhile, Armenians of Maraş make no secret of their support for the insurgents but the Ottoman authorities manage to maintain order: On one side, 55 rifles are seized in the Christian (mostly Armenian) population, on the other side, any reprisal by the Muslims is prevented by the police forces⁷². Then, another insurrection erupts in Zeytun in 1878,⁷³ in the context of the Ottoman-Russian war, then another one in 1895-1896 (Turkish soldiers who were held as prisoners are massacred)⁷⁴. Troubles take place in 1913,⁷⁵ in 1914 and one more time, a major revolt happens in

⁷² Dépêche du vice-consul de France à Marache, 28 juin 1862; Id., 6 août 1862; Id., 20 août 1862; Id., 3 septembre 1862, CADN, 2 Mi 2566.

⁷³ See the manifesto and the letters seized by the Ottoman gendarmerie at Zeytun and translated into French on 19 May 1879 to be forwarded to the Quai d'Orsay: AMAE, 75 ADP 41.

⁷⁴ Aghassi (Garabet Toursarkisian), *Zeytoun. Depuis les origines jusqu'à l'insurrection de 1895*, Paris : Mercure de France, 1897 (translated from Armenian by Archag Tchobanian).

⁷⁵ Report of British Vice-Consul Fontana (Aleppo) to his chargé d'affaires, 21 October 1913, FO 371/1773/ 52128.

1915⁷⁶. All these past events have been necessarily told, generation after generation, orally, among the Turks and other Muslims; and the recollections of the 1915 insurrection must be rather fresh. In these conditions, the tensions of 1919 and the clashes of 1920 must be understood as the consequences of a cumulative effect for almost six decades rather about an immemorial and purely religious hostility. Another reason, technical this time, is the fact that superiority of the Turkish side lies in the quantity of ammunitions and their inferiority in the heavy weapons (machine-guns and cannons)⁷⁷.

Regarding now the French perspective, the extremely acute issue the command tries—eventually in vain—to fix is: How to master the situation with not enough men and material? The officers depend to a large extent on the Armenian Legion and volunteers, precisely those who caused the Turkish uprising. The effectiveness of the Senegalese *tirailleurs* is diminished by the exceptional cold (between minus 16 and minus 18 virtually all the time) and the soldiers from France suffer, too, actually. On the contrary, as an officer observes retrospectively, “The rebels displayed remarkable vigilance and boldness”⁷⁸. In front of such a “remarkable vigilance and boldness,” the ammunitions and the food are in limited quantities, even after the arrival of the rescue unit led by Colonel Normand (see below about him). Indeed, the main quantity of supplying is transported by a unit who ignores the existence of the rebellion in the city. The unit successfully defends itself against the insurgents of the countryside but is captured at the en-

⁷⁶ Note de l’ambassadeur de Russie à Paris, 23 février 1915, Arthur Beylerian (ed.), **Les Grandes Puissances...**, p. 7; The Foreign Office to the Army Council, 1 March 1915, FO 371/2484/22083; M. Paul Cambon, ambassadeur de France à Londres, à M. Delcassé, ministre des Affaires étrangères, 3 mars 1915, in Jean-Claude Montant (ed.), **Documents diplomatiques français. 1915**, Berne: Peter Lang, 1999, volume I, p. 364; Yusuf Halaçoğlu, **Facts on the Relocation of Armenians (1914-1918)**, Ankara: TTK, 2002, pp. 47-48 and 58-59; Yusuf Sarıncay (ed.), **Osmanlı belgelerinde Ermeni İsyanları**, Ankara, volume IV, 2008, pp. 105-108 and 113-115. Thanks to Dr. Sümeyye Hoşgör for the translation.

⁷⁷ Journal de marche du gendarme Marcel Monge-Faur, commandant du poste de gendarmerie de Marash, 16 février 1920, p. 4, CADN, 1SL/1V/166.

⁷⁸ C. Thibault, **Historique du 412e...**, pp. 242-243 (quotation p. 243).

trance of Maraş. As early as the beginning of the insurrection, the obligation to restrict the use of shells to the necessary and to reduce the consumption of food is taken into consideration. The scattering of the troops, by lack of space in the barracks, only makes the issue of supplies more acute⁷⁹.

B) The attempt of Colonel Normand

Colonel Robert Normand (1873-1929; later promoted as Major General Robert Normand, director of the Military engineering) is sent to command the rescue unit after the battle begins. Colonel Normand had served in Morocco before the First World War, where he implemented the policy of conciliation of General (later Marshal) Hubert Lyautey (1854-1934)⁸⁰. His previous mission is in Mardin and Diyarbakır, where he visits the *mutesarif* and the *vali*, and Urfa, leading a small military mission made of Muslim soldiers only. The incidents are not numerous, but even in the most polite and quiet context, he observes and notes, in spite of his systematic proclamation of friendship, the exasperation and the fears of the Muslim population (Turks and Kurds alike) toward the misdeeds of the Armenian legionnaires and gendarmes—misdeeds Colonel Normand knows to be true: they “caused an immense wrong to France” and they did not even punish actual perpetrators of illegal confiscations committed in 1915⁸¹. He knows, for example, about the false denunciations of Armenians regarding imaginary confiscations⁸².

⁷⁹ Ibid., pp. 243-244; Général Quérette, Rapport sommaire sur les opérations dans la région de Marash, du 19 janvier au 14 février 1920, 16 février 1920, pp. 3-4, CADN, 1SL/1V/166; M. Demirkapoulian, chef de bureau, à M. le colonel Brémond, chef du contrôle administratif de Cilicie, 6 mars 1920, pp. 25-27, AN, 594 AP 4.

⁸⁰ Edmund Burke, “A Comparative View of French Native Policy in Morocco and Syria, 1912-1925,” *Middle Eastern Studies*, IX-2, May 1973, pp. 175-186 (reference to Normand pp. 179-181).

⁸¹ Colonel Robert Normand, *Colonnes dans le Levant*, Paris-Limoges-Nancy : Charles-Lavauzelle, 1924, pp. 2-29 (quotation p. 28). Also see: Suite au rapport sur la région d’Ourfa, [1920], CADN, 1SL/1V/138.

⁸² Lieutenant-colonel Normand, Rapport de l’enquête faite pendant le voyage du capitaine Ahmed, 16 juillet 1919, CADN, 1SL/1V/129.

That having been said, Colonel Normand is far from being an enemy of the Armenians: He has no sympathy for their nationalist parties and their “dangerous spirit of reprisals,” but considers that if the domination of these parties end, a positive spirit will dominate and the necessary reconciliation will permit the reconstruction of “this splendid land” where “less than fifty years ago,” Turks and Armenians “lived perfectly side by side.” His general overview is not immune of prejudices (toward the Muslims and Jews in particular) but, except the Catholics (quite logically his favorite population), the Turks and the Armenian are the two ethnic groups of the region to which he recognizes the most qualities⁸³. In other words, he fits the policy of the “equal balance” and actually, his mission to Diyarbakır, Mardin and Urfa had been ordered by General Gouraud.

Normand is designated as the chief of the rescue unit on 31 January and arrives on 7 February. His cannons and machine-guns reinforce the French superiority in terms of heavy weapons but as early as 8 February, it is clear that the supplies will not suffice and that no new convoy could arrive on time. A decision must be taken on 9 February. It is eventually decided to evacuate. The withdrawal takes place in the night from 10 to 11 February, dissimulated by massive gunshots⁸⁴. Indeed, the rebellion of Maraş has inspired the Muslims in the rest of the region and the Normand unit is all what can be mobilized. Brigadier General Quérette approves the conclusion, gives the order to leave and retrospectively, justifies this painful decision in arguing that if the insurgency in Maraş city could have likely been defeated (he mentions the offer of peace made by insurgents just before the departure) the stocks of food and ammunition would have been terminated before obtaining any victory against the fighters of the whole region

⁸³ Robert Normand, “La Cilicie”, *Annales de géographie*, XXIX/162, 1920, pp. 447-451.

⁸⁴ Colonel Robert Normand, *Historique de la colonne de secours de Marach*, 15 février 1920, CADN, 1S1/1V/166; Maxime Bergès, *La Colonne de...*, pp. 61-82.

and the occupation troops would have “succumbed”⁸⁵. Correspondingly, the instruction of Major General Dufieux to Colonel Normand orders to reach Maraş “at any price” but leaves to the officer in charge the choice to remain or to evacuate, as the general situation makes impossible a “total sacrifice for Maraş alone”⁸⁶. After having heard and read the reports on the evacuation, Dufieux approves this decisions, for the reasons already described⁸⁷.

As a result, there is no mystery in the reasons why Colonel Normand convinces Brigadier General Quérette to evacuate, contrary to what has been claimed by Vahé Tachjian, who has regardless worked in the most relevant box at the Center of Diplomatic Archives in Nantes (and could not have missed all the documents used here)⁸⁸ and before him by two officers who were not in Maraş⁸⁹.

That having been said, there is still another issue to discuss: The reasons why Colonel Normand fails to obtain a negotiated peace. Indeed, on 2 February 1920, namely five days before reaching Maraş, he writes a letter for the Turkish population of this city:

“To the Muslims who fight against the Frenchmen

I always protected the Muslims and I am coming to Maraş with the hope to restore a Turkish mutesarif. I will burn no village but I want to pass and walk in agreement with you. I am a soldier and I have only one word.

France must become your friend.”

⁸⁵ Général Quérette, Rapport sommaire sur les opérations dans la région de Marash, du 19 janvier au 14 février 1920, 16 février 1920, pp. 6-9, CADN, 1SL/1V/166.

⁸⁶ Général Dufieux, Instructions pour le colonel Normand, 30 janvier 1920, CADN, 1SL/1V/166.

⁸⁷ Le général Dufieux à M. le haut-commissaire de la République en Syrie-Cilicie, 9 mars 1920, pp. 23-26, CADN, 1SL/1V/166.

⁸⁸ Vahé Tachjian, *La France en...*, pp. 129-130.

⁸⁹ Édouard Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, Paris : Imprimerie nationale, 1921, p. 40; Paul du Véou (Paul de Rémusat), *La Passion de la Cilicie*, Paris : Paul Geuthner, 1954, pp. 133-136.

The letter, translated into Turkish by Ilhami Bey, is given to a messenger, but Vahan Kourbesserian, the already described interpreter of Captain André, illegally gives the order to arrest this agent. Colonel Normand learns the arrest on 3 February, namely when it is “too late” to repair this misdeed. He concludes that this is “a new attempt, by Armenians, to fully engage France militarily in this country, when I was trying to ease the future”⁹⁰. Yet, it has to be emphasized that Normand blames Kourbesserian before reaching Maraş and, as a result, before taking any decision regarding the evacuation. As a result, it cannot be considered, at any degree, as a self-justification for a rather humiliating departure. Another aspect of this “attempt,” not mentioned this time by Colonel Normand, is the arson started in a Turkish village, some hours before reaching Maraş, by Armenian legionnaires of his unit in the countryside, against the orders of the French officers and without even caring if these officers are sufficiently far away from the fire or not⁹¹. This behavior actually has all the aspects of an attempt to prevent Colonel Normand from reaching his aims.

Ilhami Bey, the Turkish interpreter of the Normand unit, confirms this. He explicitly accuses Kourbesserian to have sabotaged the efforts of Colonel Normand to make peace with the insurgents and affirms that at least two other villages (in addition to the one mention in the previous paragraph) have been burned, without military necessity and in spite of the interdiction decided by Colonel Normand, by the Armenian legionnaires of the rescue unit⁹². Yet, Ilhami is a Turk, but also fiercely anti-CUP and anti-Kemalist. His testimony cannot be called, at any degree, supportive of the insurgents⁹³. In this regard, it is remarkable that if Major General Dufieux affirms to find the tone

⁹⁰ Le colonel Normand à M. le général commandant la 156e division, 3 février 1920, CADN, 1SL/1V/166.

⁹¹ Maxime Bergès, *La Colonne de...*, pp. 55-57.

⁹² Ilhami Bey, Rapport sur les événements de Marache et la marche de la colonne Normand, 26 février 1920, pp. 9-12, AN, 594 AP 4.

⁹³ *Ibid.*, pp. 4 and 16; Ilhami Bey, Rapport sur le voyage avec la mission Normand, 20 janvier 1920, CADN, 1SL/1V/138.

of Colonel Normand excessively conciliatory toward the Turks, in practice, his following orders are in conformity with Normand's choices, in particular this: "*Burn no village*" (underlined twice in the manuscript)⁹⁴. It is perhaps equally remarkable that, as early as January 1920, so before the evacuation of Maraş, Armenian nationalists of the region ask (initially in vain) Greece for weapons⁹⁵. What could the purpose of such smuggled weapons, except creating troubles?

C) The massacre that never was

The allegation of "massacre" during the insurrection dates back 1920⁹⁶ and is repeated until today, including by authors who do not see the necessity to provide any source⁹⁷. Admiral Ferdinand de Bon (1861-1923), chief of the French Navy in the Mediterranean Sea, who is present, at that time, in Istanbul, exposes in a report that he systematically checked the accusations, speaking with French, British and Armenians:

"As a result, so far, it is impossible to say that there was somewhere massacres of Armenians. It is widely discussed, but no one could provide me with a safe and accurate indication. [...] Armenians have participated in [this] action and suffered losses as all fighters. A serious study of the figures suggests that the Armenian losses did not exceed a thousand. [...]"

⁹⁴ Télégramme chiffré du général Dufieux au colonel Normand, 3 février 1920; Télégramme chiffré du général Dufieux à l'Armée du Levant, 5 février 1920; Général Dufieux, Addition à l'instruction personnelle et secrète n° 1602/31, du 12 avril 1920, 13 avril 1920 (quotation p. 4), CADN, 1SL/1V/166.

⁹⁵ Ioannis Hassiotis, "Shared Illusions: Greek-Armenian Cooperation in Asia Minor and the Caucasus," in **Greece and Great Britain During World War I**, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1985, p. 173. If Jean Naslian, **Les Mémoires de Mgr Jean Naslian, évêque de Trébizonde, sur les événements politico-religieux en Proche-Orient, de 1914 à 1928**, Vienna: Imprimerie Méchithariste, 1955, volume II, p. 342 is not wrong, weapons are delivered later during the year 1920.

⁹⁶ «Les événements de Cilicie», **Bulletin arménien**, 29 février 1920; Aram Turabian, «La France que nous aimons», **Aiguillon**, 15 mars 1920, p. 1; Édouard Brémont, **La Cilicie en...**, p. 40 (it must be emphasized one more time that Brémont never comes to Maraş and writes his recollections after his humiliating recalling in Paris).

⁹⁷ Taner Akçam, **A Shameful Act**, New York: Metropolitan Books, 2006, pp. 300 and 309; Peter Balakian, **The Burning Tigris**, New York: Perennial, 2004, p. 180.

I cannot sufficiently warn the Minister [of Navy] against the tendentious rumors spread by [those] interested [namely the Armenian nationalists and their Anglo-Saxo supporters] in disregard of any accuracy”⁹⁸.

Similarly, *Le Petit Parisien* estimates the number of Armenians killed by “violence” (not “massacre”) to be less than 1,600⁹⁹ and Henri Rollin, the chief of the French Navy’s intelligence service for Turkey and southern Russia concludes that the “so-called massacres” claimed at the beginning of March 1920 in Anatolia were “at the very least grossly exaggerated”¹⁰⁰.

Vahé Tachjian pretends to use reports of officers serving in Çukurova, particularly Major General Dufieux, to support the “massacre” charge, but he does so in an unscholarly manner. Indeed, Dufieux speaks about a “massacre” only before having heard the officers in charge in Maraş, when the communications with the city are cut. His final report, which is 34-pages long, blames the indiscipline and “plunder” by a part of the Armenians, but never alleges that Turks killed unarmed civilians.¹⁰¹ Correspondingly, neither in his report nor in his recollections does Colonel Normand mentions any “massacre” of Armenians during the Maraş uprising¹⁰². More explicitly, the general staff in Paris concludes that “there were no massacres strictly speaking,” but 3,000 Armenians killed during clashes and later by adverse cold weather¹⁰³.

It is true that in the recollections (curiously never cited by Mr. Tashjian) of Georges Boudière, a second lieutenant of infantry at that time, there is half of a sentence alleging a massacre of Armenians in Maraş, on 21 January 1920. Yet, in his own notes written in 1919-1920

⁹⁸ Télégramme du président du Conseil, ministre des Affaires étrangères, à l’ambassadeur français à Londres, 7 mars 1920, AMAE, P 16673.

⁹⁹ “Le faux bruit de la prise d’Alexandrette”, **Le Petit Parisien**, 1er mars 1920, p. 3.

¹⁰⁰ S.R. Marine, Turquie, 19 octobre 1920, AMAE, P 16674.

¹⁰¹ Le général Dufieux à M. le haut-commissaire de la République en Syrie-Cilicie, 9 mars 1920 (quotation p. 28), CADN, 1SL/1V/166.

¹⁰² Colonel Robert Normand, Historique de la colonne de secours de Marach, 15 février 1920, CADN, 1SL/1V/166; **Colonnes dans le...**, pp. 30-48.

¹⁰³ Note de l’État-major des armées, 3e bureau, 17 avril 1920, SHD, 6 N 197.

and published by himself together with his recollections, it appears that he was in Beirut on that day, and there is absolutely nothing on any “massacre” of Armenians in his contemporary diary. However, there are, in these notes, clear descriptions of rapes and arsons perpetrated by Armenian legionnaires in the presence of Boudière¹⁰⁴. An apparently stronger case is present in the book of Lieutenant-Colonel C. Thibault. Here, he claims he heard “hearsay” of massacre (about 2,000 victims) during the afternoon of 21 January, “rumors” which later were “confirmed”¹⁰⁵. Yet, Thibault does not explain who confirmed this “hearsay” and still less why Dufieux, embittered by the humiliation of Maraş, and who initially believed in the allegation of killings, eventually does not take this accusation seriously in his last report. Even more importantly, I found no contemporary report from Thibault containing such an accusation, and even Mr. Tachjian does not claim to have found such a document. Equally problematic for the credibility of the claim of Thibault is the fact that the report of V. Demirkapoulian, an Armenian of the French administration serving as interpreter in Maraş, in spite of his explicit hostility toward the Turks, does not accuse them of any “massacre” of civilians on 21 January 1920¹⁰⁶.

Actually, as early as March 1920, Zenope Bezdjian, head of the Protestant Armenian community of the Ottoman Empire, admits, in front of U.S. High Commissioner Admiral Mark Bristol, that the claims of massacres in Maraş in 1920 are “greatly exaggerated”¹⁰⁷. The same month, Admiral Bristol successfully asks his compatriot William Nesbitt Chambers (a leading missionary) to remove the allegation of “massacre” of Armenian civilians by Turks in Maraş and neighboring towns from a letter Chambers was drafting to be sent to the United

¹⁰⁴ Georges Boudière, “Notes sur la campagne de Syrie-Cilicie : l’affaire de Maraş (janvier-février 1920)”, *Turcica*, IX/2, pp. 158, 165-166 and 168-169. Also see Georges Boudière, *Itinéraires en Orient et au Levant, 1918-1920*, Paris: La pensée universelle, 1978, p. 131.

¹⁰⁵ C. Thibault, *Historique du 412e...*, p. 242.

¹⁰⁶ M. Demirkapoulian, chef de bureau, à M. le colonel Brémont, chef du contrôle administratif de Cilicie, 6 mars 1920, pp. 23-27, AN, 594 AP 4.

¹⁰⁷ Mark Bristol, War diary, 13 March 1920, p. 1, LC, Bristol papers, container 1.

States. During the discussion, William Peet, treasurer of the Near East Relief, supports Bristol's point of view on the unreliability of the allegations of "massacre." After this discussion, Bristol reads in front of three American journalists the account of Dr. Lambert, remaining in Maraş after the insurrection, and praises it as the best available account. Lambert denies the existence of a "one-sided massacre" and describes the event as a fierce inter-ethnic clash¹⁰⁸. Even more clearly, U.S. Colonel Charles Furlong, sent in Anatolia by President Woodrow Wilson:

*"The so-called Marach massacres have not been substantiated, in fact, in the minds of many who were familiar with the situation, there was a grave question whether it was not the Turk who suffered at the hands of the Armenian and French armed contingents which were occupying that city and vicinity"*¹⁰⁹.

Such sources help to understand why the accusation, far from being supported in the Parisian press, is denied by very various newspapers¹¹⁰. This is not to deny the violence of the fights (already discussed) or the ravages of the cold weather, after the evacuation,¹¹¹ but it has to be emphasized that the cold kills even more Armenians as there is no kind of solidarity between them. "They do not help each other, by no means"¹¹². At least one mother abandons her baby, still alive (a French officers takes him but the baby dies the same day) and others

¹⁰⁸ Mark Bristol, War diary, 4 and 22 March 1920, p. 1, LC, Bristol papers, container 1. Also see Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1965, pp. 258-259.

¹⁰⁹ Letter to President Wilson, April 4, 1920, quoted in Mesut Uyar, "An American Military Observer of the Turkish Independence War: Colonel Charles Wellington Furlong," in Sinan Kunalalp (dir.), **A Bridge between Cultures: Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış**, İstanbul: The Isis Press, 2006, p. 189.

¹¹⁰ Hyacinthe Philouze, "Luther contre Mahomet", **L'Europe nouvelle**, 28 février 1920, p. 338; Fanny Clar, "L'escroquerie à la pitié", **Le Populaire**, 3 mars 1920, p. 2; Jacques Bainville, "Notre rôle en Orient", **L'Action française**, 9 mars 1920, p. 1; Pierre Loti, "Une cynique imposture", **Échos de l'islam**, 20 avril 1920, p. 2.

¹¹¹ Graphic descriptions are in Maxime Bergès, **La Colonne de...**, pp. 82-118.

¹¹² Colonel Robert Normand, Historique de la colonne de secours de Marach, 15 février 1920, CADN, 1S1/1V/166.

decease because they refuse to leave their bags of gold behind them¹¹³. The allegation of “massacre” may be, one more time, an attempt to distract the attention from the real responsibilities. It is, anyway, a part of the political offensive against France.

III) From “the equal balance” to the rapprochement with Ankara

A) Battles on all fronts (January-September 1920)

The development of insurrections in the north and the east¹¹⁴ leads to a reduction of the zone of occupation to what can be defended. As early as March 1920, General Dufieux writes: “This game is exhausting and cannot be prolonged”¹¹⁵. The same month, and more abruptly, second lieutenant Boudière records in his notebook that “it would be madness to think about overcoming the Kemalists, the country is too vast”¹¹⁶. Indeed, in Urfa, the Turkish gendarmes, not paid because there is simply no money for that, are the first to rebel, in February¹¹⁷. Unlike in Maraş, the occupation troops have no artillery, which is one of the main reasons for their eventual defeat, but they continue to fight until the supplies are exhausted, namely until April, when they have no choice but to surrender (a defeat that may be considered a counter-factual argument for the wise nature of decision taken by Colonel Normand to evacuate Maraş). The surrender takes place in honor and the garrison leaves Urfa but a convoy of 475 soldiers is attacked by about 4,000 Kurds on the way and most of them are killed; the survivors and the other soldiers are made prisoners. The person most responsible for the ambush is Ali Saib, a Kurd of very varying stance during the Turkish war of liberation. Another in-

¹¹³ Maxime Bergès, *La Colonne de...*, pp. 102 and 107.

¹¹⁴ Le général Gouraud, haut-commissaire de la République française en Syrie, commandant en chef de l'Armée du Levant, à M. le ministre de la Guerre, 27 avril 1920, CADN, 1SL/1V/138.

¹¹⁵ Télégramme chiffré du général Dufieux à l'armée du Levant, 10 mars 1920, CADN, 1SL/1V/166.

¹¹⁶ Georges Boudière, *Itinéraires en Orient...*, p. 156. Also see Lettre de Paul Cambon à Albert Defrance, 16 mars 1920, AMAE, 56 PA-PA 4.

¹¹⁷ Raoul Desjardins, *Avec les Sénégalais par-delà l'Euphrate*, Paris : Calmann-Lévy, 1925, pp. 34-35.

dication for his personal responsibility is the fact that, after this incident, the fate of the prisoners—the officers more than the simple soldiers—improves quickly: The guardians are not brutal and the American mission is allowed to provide a serious relief¹¹⁸.

Beside the specificities of Urfa, the worsening of the peace conditions during the conference of San Remo, in April (see below about their causes) only increases the difficulties of the French occupation troops and administration. An undated note of the High Commission in Beirut (March or April 1920) lucidly observes that the draft of the treaty is unrealistic and that imposing them by force is simply impossible. Meanwhile, the main occupied cities are attacked, in addition the railroad, the only way to transport a significant amount of supplies. In Syria, the conflict with Emir Fayçal, the man of the British, and his supporters exacerbates and the perspective to at least suspend the fight on one front is ardently desired in Beirut¹¹⁹. In May, General Secretary of the High Commission Robert de Caix comes to Ankara to negotiate an armistice. He arrives without apprehension, but the negotiations are more painful than he expected. In spite of these difficulties, the first de facto recognition of the Ankara government by a Western power is signed, and the hostilities are suspended for twenty days, by 30 May 1920¹²⁰. The armistice is not renewed on 18 June, for a series of reasons, including the absence of revision of the draft of peace treaty and the fact that the decision to dissolve the Armenian Legion, already taken, is not yet implemented (the details shall be given in a moment). The plan of the Turkish forces is to push the French to the sea—to generalize what has been done in Maraş. The

¹¹⁸ Rapport du sous-lieutenant Deloire, 22 juin 1920; Extrait d'une lettre du sergent Joyeux, du 412e régiment d'infanterie, 11 septembre 1920, CADN, 1SL/1V/166; Mary Caroline Holmes, **Between the Lines in Asia Minor**, New York-Chicago-London-Edinburgh: Fleming H. Revell Company, 1923, pp. 78-124.

¹¹⁹ Note d'information — L'effort militaire français au Levant, [du] 1er novembre 1919 au 1er octobre 1920, pp. 9-16, CADN, 1SL/1V/138.

¹²⁰ Lettre de Robert de Caix à sa femme, 16 mai 1920, AMAE, P 11202; Capitaine Mazen, Les négociations d'Angora (21-23 mai 1920), SHD, 4 H 58, dossier 2a.

attacks of June, July and August concentrate on Mersin, Adana, Tarsus and, to a lesser extent, Cihan. Not unlike the attacks of April, the railroad is, aside the cities, the main target. They are repulsed one by one, the weapons and ammunitions being concentrated instead of being scattered, but at the price of considerable difficulties¹²¹. The fire-power of the Turkish forces clearly is reinforced by the delivery of weapons by Italians—even if the Italian support is above all directed against the Greek expansionism—, and the French army knows that well¹²².

As early as July, Emir Faysal is defeated for good in Syria,¹²³ then in August, the military situation is stabilized in Çukurova itself, but Antep is lost the same month and is not retaken until February 1921¹²⁴. This easing of the situation in the plain and in Syria makes possible the final steps of the repression of the Armenian nationalist violence, a repression having started months before, and not described here until now for reasons of clarity. In April, most of the Armenians volunteers of Bahçe (a unit distinct of the Armenian Legion) are disarmed and recalled because of their chronicle “indiscipline.” The murderers and the worst plunderers are sent to the military tribunal of Adana, and Colonel Brémont warns Mirhan Damadian, representative in Adana of the Armenian delegations of Paris, that such crimes “completely attenuate the trust of the French authorities toward” the Armenian parties. The same month, the Armenian gendarmes of Tarsus are fired because they are “brutal with the population when there is nothing to fear” but are “cowards” in case of a

¹²¹ Rapport hebdomadaire, 29 juin 1920; Id., 27 juillet 1920; Id., 4 août 1920; Id., 11 août 1920; Id., 24 août 1920; Général Gouraud, Ordre général n° 26, 2 août 1920, SHD, 4 H 58, dossier 2; Télégramme du général Gouraud au ministère de la Guerre, 19 juillet 1920, AMAE, P 17784.

¹²² S.R. Marine, Turquie, n° 1079, 16 septembre 1919, SHD, 1 BB⁷ 233; Rapport hebdomadaire, 31 août 1920, p. 4; Id., 9 septembre, p. 10, SHD, 4 H 58, dossier 2; Lettre du général Gouraud à Robert de Caix, 2 juin 1920, AMAE, P 11203; Stanford Jay Shaw, **From Empire to...**, volume III-1, pp. 1437-1439.

¹²³ Dan Eldar, “France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April-July 1920,” **Middle Eastern Studies**, XXIII-3, July 1993, pp. 487-504

¹²⁴ Maurice Abadie, **Opérations au Levant...**, pp. 79-118; Édouard Andréa, Siège d’Aintab, 1920-1921, SHD, 1 K 208.

fight¹²⁵. In April, too, middle-rank officers of the Armenian Legion, and the officer in charge of the Legion himself, C. Beaujard, advocates (with the support of Brigadier General Quérette) the pure and simple suppression¹²⁶ of “this troop of deserters and thieves that dirties the French uniform”¹²⁷. Already numerous (more than 160) in 1919,¹²⁸ the desertions indeed take hemorrhagic proportions after the Maraş affair and the following clashes. As a result, in May, the General Staff advocates the suppression of the Armenian Legion. The same month, the minister of War asks to the minister of Foreign Affairs (who is also the President of the Ministers’ Council) if he agrees and in June the reply is positive. The decision is confirmed in July. However, because of the continuous clashes, the disbanding is completed in September only¹²⁹.

Targeting the basis, the repression also reaches the head. On 13 March 1920, an accidental explosion reveals the terrorist activities of ex-Archbishop Mouchegh Séropian, general administrator of the Armenian National Union (political parties and churches), previously sentenced to death in absentia by the Ottoman justice, in 1909. His brother is killed while manipulating a bomb¹³⁰. The former Archbishop is in Egypt at that time, and never comes back to Adana. He is sentenced in absentia on 23 April of the same year, to ten year years

¹²⁵ Le gouverneur de Tarsous à M. le colonel Brémond, 2 avril 1920, CADN, 1SL/1V/148.

¹²⁶ Rapport du capitaine Josse, 20 avril 1920; Le chef de bataillon Beaujard, commandant la Légion arménienne, à M. le général commandant la 1re brigade au Levant, 12 avril 1920; Id., 17 avril 1920; Id., 22 avril 1920, 4 H 42, dossier 6.

¹²⁷ Le lieutenant Arrighi à M. le général Quérette, commandant la 1re brigade à Djihan, 25 avril 1920, 1SL/1V/173.

¹²⁸ Le lieutenant Adge, commandant la première compagnie, à M. le commandant du 1er bataillon, 24 avril 1919, SHD, 4 H 42, dossier 6; Jugement n° 79, 29 mai 1919, SHD, 11 J 3074; Renseignements, 1er septembre 1919, CADN 1SL/1V/131; [Vahan Portoukalian], Rapport sur la Légion arménienne [1919], pp. 13-22, SHD, 4 H 42, dossier 1.

¹²⁹ Troupes du Levant, État major, 1er bureau, 11 mai 1920; Télégramme du général Dufieux au général Gouraud, 17 juillet 1920; Général Dufieux, Note de service, 7 septembre 1920, SHD, 4 H 42, dossier 6; Le ministre de la Guerre à M. le ministre des Affaires étrangères, 20 mai 1920; Le ministre des Affaires étrangères à M. le ministre de la Guerre, 18 juin 1920; Le ministre de la Guerre à M. le ministre des Affaires étrangères, 12 juillet 1920, AMAE, P 1426.

¹³⁰ Rapport du gouverneur militaire de la ville et du sandjak d’Adana [Tommy Martin], 14 mars 1920, CADN, 1SL/1V/182.

of hard labor and twenty years of ban of residence (*interdiction de séjour*), for conspiracy (*association de malfaiteurs*), fabrication of bombs, storing of war weapons and war ammunitions and complicity in manslaughter (the death of the Armenian baker accidentally killed by the explosion)¹³¹. This sentence and the flow of refugees from Maraş leads to the replacement of the Ramkavar by the Hunchak as the dominant Armenian nationalist party in Adana. Wanting, as early as spring 1920, to impose a *fait accompli*, the Hunchak organizes the anti-Muslim riots of July 1920, which are curbed by summary executions¹³². Failing to understand the situation, the ARF proclaims an Armenian Republic, an initiative immediately stopped by Colonel Brémont,¹³³ then the same officer has to suppress another attempt, by all the Armenian nationalist parties this time¹³⁴. The roads becoming usable again, all the sentenced Armenian plunderers are expelled from Adana to Lebanon¹³⁵. Right after the replacement of Colonel Brémont by Lieutenant-Colonel Pierre Capitrel (see below about him), Capitrel and Dufieux prevent a third attempt¹³⁶.

All these events take place when the Lloyd George cabinet uses the Maraş and the false allegations of “massacre” to impose the return of Damat Feri Paşa as Grand Vizir. By the threat to act alone, London

¹³¹ Conseil de guerre permanent de la 1re division A.F.L., séant à Adana, Jugement par contumace, 23 avril 1920, CADN, 1SL/1V/182.

¹³² Tommy Martin, Renseignements n° 178, 7 juin 1920; Id., n° 398, 13 octobre 1920, CADN, 1SL/1V/222; Ordre du colonel Brémont, 10 juillet 1920, CADN, 1SL/1V/139; Jugement n° 365/280, 6 août 1920, SHD, 11 J 3202.; Paul Bernard, **Six mois en Cilicie**, Aix-en-Provence : éditions du **Feu**, 1929, pp. 59-85; Kourken Tahmazian, “Homma.g.e. à la République arménienne”, **L’Orient illustré**, mars-avril 1920, p. 5.

¹³³ Le colonel Brémont à M. Damadian, représentant de la Délégation de l’Arménie intégrale, 3 août 1920, CADN, 1SL/1V/135.

¹³⁴ Proclamation de l’indépendance de la Cilicie, 4 août 1920; Le colonel Brémont à M. le général commandant la 1re division du Levant, 4 août 1920; Le colonel Brémont à M. Damadian, 5 août 1920; Note, 6 août 1920, CADN, 1SL/1V/174; Paul Bernard, **Six mois en...**, pp. 87-89.

¹³⁵ The list (undated but written in August or September 1920) is in CADN, 1SL/1V/182.

¹³⁶ Le général Dufieux, commandant la 1re division, à M. le lieutenant-colonel Capitrel, délégué administratif du haut-commissariat en Cilicie, 21 septembre 1920; Général Dufieux, Instruction **personnelle et secrète** pour le commandant des Ordons, 21 septembre 1920; Général Dufieux, Confirmation de messa.g.e. téléphonique, 22 septembre 1920, CADN, 1SL/1V/160; Paul Bernard, **Six mois en...**, pp. 107-108.

reinforces the occupation of İstanbul, then, by a blackmail on the delivery of coal, imposes a harshening of the conditions of peace for Turkey between the London and San Remo conference. Regardless, the conclusions of the San Remo conference then the Sèvres treaty are signed by the French government without intent to implement them, even less as before the signature of the treaty, it is clear that there is no majority in the Parliament to ratify it,¹³⁷ and as most of the public opinion, is against Sèvres¹³⁸. The liberal and Marxist left asks for the evacuation of Çukurova, denouncing the occupation as misguided imperialism¹³⁹. The “integral nationalist” far right argues that “We do not have the soldiers and the available credits to guard the boundaries of two or three Armenias” (reference to Adana), that dismembering Turkey is detrimental to both the French interests and to the balance of power¹⁴⁰.

B) A policy of appeasement

Remarkably, Colonel Brémond himself tries to ease the tension with the Turks, but his attempts are too few, too late. The competences

¹³⁷ “La journée”, **La Croix**, 27 juin 1920, p. 1.

¹³⁸ Among many others: Saint-Brice, “Les clauses essentielles du traité turc”, **Le Journal**, 10 mai 1920, p. 1; Édouard Daladier, “La guerre prochaine”, **Le Rappel**, 10 mai 1920, p. 1; Antoine Peretti, “Le traité turc est-il acceptable ? Non !”, **La Lanterne**, 15 mai 1920, pp. 1-2; Georges Scelle, “Le traité turc et l’opinion française”, **L’Information**, 19 mai 1920, p. 1; “La France en Orient”, **Le Figaro**, 24 mai 1920, p. 1; “Les dessous du traité turc”, **L’Humanité**, 26 mai 1920, p. 3; “Il y a un traité turc... Mais il y a aussi des Turcs”, **L’Intransigeant**, 26 mai 1920, p. 1; Jean Longuet, “L’Islam et le Socialisme”, **Le Populaire**, 29 mai 1920, p. 1; René d’Aral, “Notre politique en Orient”, **Le Gaulois**, 27 juin 1920, p. 1; René Johannet, “Il faut réviser le traité turc — Constantinople”, **La Croix**, 1er juillet 1920, p. 1; “La Turquie signera-t-elle ? — Le grand vizir et les sultanes inclinent à la soumission”, **L’Œuvre**, 23 juillet 1920, p. 1; Démètre Pournaras, “Le traité avec la Turquie”, **Le Populaire**, 7 août 1920, p. 2; Pierre Loti, “Un traité qui dignement couronne la série d’âneries de notre politique orientale”, **L’Œuvre**, 20 août 1920, pp. 1-2; Camille Vergniol, “La France en Orient et les affaires de Turquie”, **Le Monde illustré**, 21 août 1920, pp. 120-121; Berthe Georges-Gaulis, “La paix orientale I”, **L’Opinion**, 25 septembre 1920, pp. 345-347; “La paix orientale II”, **L’Opinion**, 9 octobre 1920, pp. 399-401.

¹³⁹ Gustave Roanet, “Au Sénat — Que font nos armées en Cilicie ?”, **L’Humanité**, 26 mai 1920, p. 2; Gaston Doumergue, “Les élections allemandes — Les leçons à en tirer”, **Le Petit Méridional**, 13 juin 1920, p. 1; Paul d’Estournelles de Constant, “Contre les expéditions en Syrie et en Cilicie. Séance du Sénat du 28 juillet 1920”, **Conciliation internationale. Bulletin semestriel**, n° 1, 1920, pp. 131-148.

¹⁴⁰ Jacques Bainville, “La Turquie à San Remo”, **L’Action française**, 20 avril 1920, p. 1.

of the arbitration commission are reduced to the litigations equal or inferior to 50 liras right after the Maraş revolt, then they are completely suppressed in June or July¹⁴¹. The unjust confiscations of Muslim properties taking place in June and during the first days of July (the perpetrators hoping that the military situation would distract the attention) are canceled by Brémond on 11 July¹⁴². Correspondingly, the return of Muslims in Adana after the riots of July begins on 19 August,¹⁴³ so before Brémond is replaced. Regardless, his name is too associated to the errors toward the Armenian nationalists and he persistently fails to understand the seriousness of the Kemalist movement as well as the demographic balance in Çukurova.

As a result, General Gouraud seizes at the end of August an occasion given by Charles Escande (general secretary of the Adana's administration and fierce opponent to Armenian nationalism) to remove Colonel Brémond, something wished by the high commission of Beirut since spring 1920. He is replaced by Lieutenant-Colonel Pierre Capitrel,¹⁴⁴ who fought at the Verdun battle in 1916 then served in the military mission in Romania before joining the Army of the Levant. The instructions given by General Gouraud are the following: If the Kemalists remain the enemies for now, it could change soon, and in any case, the supporters of Kemal in Adana should not be "persecuted;" the "trust" of the Turks in general has to be gained; the Armenians have to understand that no other "blackmail" nor other attempts to impose a "fait accompli" can be tolerated. Capitrel is not, unlike his predecessor, the chief administrator, but the administrative

¹⁴¹ Rapport du commandant Tommy Martin, 9 novembre 1920, pp. 1-2, AMAE, 399 PA-AP 191.

¹⁴² Le colonel Brémond, chef du contrôle administratif de Cilicie, à M. le gouverneur de la ville et du sandjak d'Adana, 17 juillet 1920, CADN, 1SL/1V/174.

¹⁴³ Paul Bernard, *Six mois en...*, pp. 99-100.

¹⁴⁴ M. Charles Escande, secrétaire général du contrôle administratif de Cilicie, à M. le général, haut-commissaire, 27 août 1920; Télégramme du général Gouraud au général Dufieux, 29 août 1920; Charles Escande, Comment essayer de ramener le calme en Cilicie, 31 août 1920; Le général Gouraud, haut-commissaire de la République en Syrie et en Cilicie, à M. le général Dufieux, commandant la 1re division, 20 septembre 1920; Le général Gouraud, haut-commissaire de la République en Syrie et en Cilicie, à M. le ministre de la Guerre, 8 novembre 1920, AMAE, 399 PA-AP 191.

delegate, the change of the title meaning the change of policy toward the administration¹⁴⁵. His nomination is considered on the Turkish side as “a sign of appeasement” and on the Armenian side as “the prelude to an excessively early abandonment”¹⁴⁶.

Conscientiously, Lieutenant-Colonel Capitrel replaces the administrative services by a simple administrative control, from September to December 1920. Concretely, it means restituting the tax administration and the civil justice to the Turks, and more generally a diminution of the absolute number of French officers in the region¹⁴⁷. Beside this quick implementation of the orders he received, Capitrel advocates the establishment of a “French Relief” in Çukurova, to facilitate the “peaceful penetration” of the region, to consolidate the situation of the French schools and investments, in front of the Anglo-Saxon relief institutions, particularly the U.S. ones. Capitrel is perfectly aware that it means the end of the “too particularistic character of our [relief] work” (namely the relief for the repatriated Armenians only) and the “necessity to have a Muslim clientele,” in other words “a fair balance in our moral and material help to the various races of the country.” The fair balance seems to him easy to obtain: Even the French Catholic missions commonly have Muslim and Christian students; a secular relief would be even more neutral in this regard. It is also significant that the educational program proposed by Capitrel is the same for the Armenian, Assyrian and Muslim orphanages and that the director for the Muslim orphanage’s school must be, according to him, a Muslim, to show that the Islamic traditions will be “entirely respected”¹⁴⁸. Consciously or not, the combination of schools, relief, hospitals and orphanages presented in this plan is similar to the system

¹⁴⁵ Général Gouraud, Directives politiques n° 4, données le 8 septembre 1920 au lieutenant-colonel Capitrel, délégué administratif du haut-commissaire en Cilicie, CADN, 1SL/1V/144.

¹⁴⁶ “La situation en Cilicie”, *L’Europe nouvelle*, 31 octobre 1920, p. 1599.

¹⁴⁷ Le général Dufieux, commandant la 1re division du Levant, à M. le haut-commissaire en Syrie-Cilicie, 16 décembre 1920; Le conseiller financier du haut-commissariat à Adana, à M. le haut-commissaire, 13 décembre 1920; Lieutenant-colonel Pierre Capitrel, Liquidation administrative, 14 décembre 1920, CADN, 1SL/1V/153.

¹⁴⁸ Lieutenant-colonel Pierre Capitrel, Organisation d’une assistance française en Cilicie, 23 novembre 1920, CADN, 1SL/1V/144. Also see Lieutenant-colonel Pierre Capitrel, Proposition

elaborated in Mount Lebanon from 1860s to 1914¹⁴⁹—with one major difference: In Mount Lebanon, it was mostly for the Catholic (Maronite and Melkite) majority; in Çukurova, for “all races” but in considering that the Muslim majority is essential.

This is not a mere update of the “equal balance,” because a policy of “rapprochement” with the Turks is carried out. As early as November 1920, and even more in January 1921, the French authorities notice a significant amelioration¹⁵⁰. Past Grand Vizir Sait Halim Paşa (1865-1921) reports in his Memoirs that, after the departure of Brémond, the situation improves significantly and quickly¹⁵¹. Another proof is the systematic refusal of the proposals made by the Armenian nationalists to reconstitute military units. In October, General Gouraud repeats that it is out of question to accept any landing of Antranik Ozanian (1865-1927) in Mersin, as such a revolutionary leader would necessarily cause the renewal of the “provocations” against the Turks¹⁵². Using a diplomatic language, Gouraud does not elaborate on the “provocations” he fears, but he knows the crimes of the now disbanded Armenian Legion and other Armenian units (“looting and burning villages and massacring unarmed Muslims”)¹⁵³ and the French MFA is aware that Antranik is a war criminal¹⁵⁴.

d’organisation en Cilicie d’une assistance française, 15 octobre 1920; Organisation des œuvres de scolarité en Cilicie, 23 novembre 1920, CADN, 1SL/1V/153.

¹⁴⁹ Dominique Chevallier, “Lyon et la Syrie en 1919. Les bases d’une intervention”, **Revue historique**, CCXXIV-2, avril-juin 1960, pp. 281, 284-291 and 298.

¹⁵⁰ Commandant Hassler, Rapport hebdomadaire du 6 novembre 1920, CADN, 1SL/1V/153; Télégramme de Robert de Caix au ministère des Affaires étrangères, 6 janvier 1921; Réponse de Georges Leygues à Robert de Caix, 12 janvier 1921, AMAE, P 17785; Testis [Commandant Michel Canonge], “L’œuvre de la France en Syrie”, **Revue des deux mondes**, 1er mars 1921, pp. 837-838.

¹⁵¹ Sait Halim Paşa, **L’Empire ottoman et la guerre mondiale**, Istanbul : Les éditions Isis, 2000 (1921), pp. 68-69.

¹⁵² Télégramme du général Gouraud au ministère des Affaires étrangères, 23 octobre 1920, AMAE, P 17784.

¹⁵³ Général Gouraud, Réponse à la note 9153/A du général de La Panouse, au sujet des Arméniens, 25 novembre 1920, AMAE, P 17784.

¹⁵⁴ Le district de Zanguéjour, région contestée entre Arméniens et musulmans tatars, juin 1919, AMAE, P 16672.

Then, in November 1920, Ramkavar leader Archag Tchobanian (1872-1954) is allowed to come to Lebanon and Adana, “at the condition to advocate the policy of appeasement preparing the implementation of the Sèvres treaty,” namely the evacuation of most of Çukurova¹⁵⁵. Yet, contrary to what he had promised to General Gouraud, Tchobanian discusses with General Dufieux about about the claims for an Armenian autonomy in “Cilicia” and of new Armenian units, under the leadership of Antranik Ozanian, supposed to land in Mersin. Upon Tchobanian’s words, de Caix explodes:

“You [Dufieux] would make our situation impossible if you left the slightest hope to the Armenians for any solution of this kind. They seem to me bypassing the other Orientals in the art to distort, conveniently for them, the sense of the words told to them. So far, I never had, for my part, a conversation with an Armenian, including men living in Europe such as TCHOBANIAN or NUBAR Pasha, without having seen them distort, with a bad faith so perfect that I wonder if it is not ingenuous, the meaning of my words”¹⁵⁶.

The responsibility for his wording must be left to de Caix, but it also should be emphasized that he had to deal with Armenian nationalist leaders only since 1913, never with elements of the ordinary population. Major General Dufieux, who has had the same kind of contacts, and who is targeted by press campaigns of Armenian nationalists in Egypt and the U.S.,¹⁵⁷ does not think otherwise: The time of the Armenian units is over¹⁵⁸. The lessons of the events caused by the Armenian Legion, including Maraş, are completely assimilated.

¹⁵⁵ Télégramme de Robert de Caix au ministère des Affaires étrangères, 24 novembre 1920, AMAE, P 17784.

¹⁵⁶ Lettre de Robert de Caix au général Dufieux, 25 novembre 1920, CADN, ISL/1V/137.

¹⁵⁷ Lettre du général Dufieux au colonel Brémond, 29 décembre 1920, pp. 6-7, AN, 594 AP 2; Général Dufieux, L’ingratitude d’un peuple, 28 janvier 1921, CADN, ISL/1V/159.

¹⁵⁸ Télégramme chiffré du général Gouraud à Robert de Caix, 2 décembre 1920, CADN, ISL/1V/159.

C) The porcelain in pieces

Writing at the end of August 1920 a comment on the Sèvres treaty where he does not express any kind of satisfaction, past President of the Republic (1913-1920) Raymond Poincaré (1860-1934) notices, referring to the fact that the treaty has been signed in porcelain factory: “This is a fragile object, perhaps a broken vase”¹⁵⁹. The following months confirm this analysis. Answering the attacks of the Republic of Armenia, which refuses to give up any territorial claim guaranteed by the Sèvres treaty and underestimates the strength of the Turkish army, Ankara carries out massive attacks¹⁶⁰. The French Navy’s Intelligence Service confirms the reactive nature of the Turkish offensive concluding that it is a riposte to the Greeko-Armenian policy, namely to the attempt to strangulate Turkey, to sabotage the policy of General Gouraud in Çukurova and the action of the French and Italian governments at the conferences taking place in Western Europe¹⁶¹. The service adds that the charge of massacre against the Azeris of Armenia, presented as the main justification by Ankara, is true, as they have been “seen by reliable Europeans”¹⁶². The “triple movement of strangulation” (eastern Anatolia, Çukurova, Western Anatolia) was reported since July¹⁶³. Regardless, the Turkish victory is quick and easy, in spite of the numerical inferiority and of the fact that the weapons and ammunitions are not lacking on the Armenian side¹⁶⁴. Actually, the Intelligence Service of the Navy and the Consul in Tbilisi had

¹⁵⁹ Raymond Poincaré, “Chronique de la quinzaine”, *Revue des deux mondes*, 1er septembre 1920, pp. 213-216 (quotation p. 213).

¹⁶⁰ Kemal Atatürk, *Discours du Ghazi...*, pp. 429-430; Hovannes Katchaznouni, *The Armenian Revolutionary Federation...*, pp. 9-10; Alexandre Khatissian, *Écllosion et développement de la République arménienne*, Athènes : Publications de la F.R.A. Dachnaktsoutioun, 1989, pp. 229-241; Moustafa Tchokay Oghly, “Entre Arméniens et musulmans”, *Orient et Occident*, 15 janvier 1923, pp. 62-71 : Stanford Jay Shaw, *From Empire to...*, volume III-2, pp. 1487-1488.

¹⁶¹ S.R. Marine, Turquie, 10 octobre 1920, AMAE, P 16674.

¹⁶² Henri Rollin, La situation en Orient au 1er décembre 1920, SHD, 1 BB⁷ 236.

¹⁶³ S.R. Marine, Turquie, 4 juillet 1920, SHD, 7 N 3211.

¹⁶⁴ Antoine Poidebard, Défaite de l’armée arménienne [1921 ?], AMAE, P 16675 (also in CADN, 36PO/1/111); Georges Labourel, “Impressions de Turquie — Le vrai péril”, *Le Gaulois*, 20 décembre 1920, pp. 1-2.

warned Paris that the Armenian government is not serious and even utterly incompetent¹⁶⁵.

Meanwhile, the Soviets fail in their attempt to crush Poland and to reach Germany to spread revolution in Western Europe, are repulsed by the Polish army equipped and advised by France and sign an armistice in October 1920. Then, Soviet Russia turns to fight the decisive battle against the army of General Piotr Wrangel. More liberal than his predecessor Anton Denikin, including as far as the non-Russian nationalities are concerned, he and his government are officially recognized—and materially helped—by France in summer 1920. However, his attacks and the Polish ones do not provoke the collapse of the Communist regime. Alone, Wrangel is defeated decisively in November 1920. He and his men take refuge in İstanbul¹⁶⁶. It causes a stabilization in the east: Soviet Russia is stabilized internally and at the same time blocked by Poland in the north. But there has been a lock in the south, yet Azerbaijan, helped too late, has been invaded in April, and Georgia shall be soon as well. In this context, as early as 1 October 1920, the Navy's Intelligence Service recommends to refuse any help to Armenia and to consider that the only credible barrier against an expansion of Communism in the Near and Middle East is Kemalist Turkey¹⁶⁷. By November, Henry Franklin-Bouillon, future negotiator of the Ankara agreement, advocates anti-Bolshevik alliance with Ankara¹⁶⁸. Months before, a part of the French press had advocated an alliance with Ankara against Moscow, and argued that such an alliance

¹⁶⁵ Henri Rollin, La situation en Transcaucasie, 10 septembre 1919, AMAE, P 16673; Louis Nettement, L'Arménie. Notes de voya.g.e., 6 septembre 1920, AMAE, P 16674.

¹⁶⁶ Thomas Fiddick, **Russia's Retreat from Poland, 1920. From Permanent Revolution to Peaceful Coexistence**, London: Palgrave MacMillan, 1990; Jonathan E. Smele, **The 'Russian' Civil Wars, 1916-1926**, Oxford-New York: Oxford University Press, 2016, pp. 155-171.

¹⁶⁷ Henri Rollin, La situation en Orient au 1er décembre 1920, SHD, 1 BB⁷ 236, citing S.R. Marine, Turquie, n° 2352, 1er octobre 1920 (not found).

¹⁶⁸ Henry Franklin-Bouillon, "L'intérêt commun des alliés exige une politique nouvelle en Orient", **Le Matin**, 28 novembre 1920, p. 1.

necessarily means the acceptance of the territorial program of the Kemalists movement¹⁶⁹.

Particularly important, too, is the fall of Greek Prime Minister Eleutherios Venizelos. While Venizelos enjoys a certain (albeit questionable) reputation of friend of the Entente, Greek King Constantine, whose supporters win the legislative elections in Greece, is deeply distrusted and disliked in France, from the Marxists to the far right,¹⁷⁰ including by one of few friends of Greece remaining, in Autumn 1920, among the Parisian editorialists,¹⁷¹ because of his proximity and support for former German Emperor Wilhelm II. Yet, as early as November 1920, documents and testimonies begin to be published, proving Constantine's personal responsibility in the murderous ambush against French sailors near Athens in December 1916¹⁷². As the leaked documents are published by three different platforms (the *Revue universelle*, the pro-government daily *Le Matin*, and the *Revue des deux mondes*), in less than two months (the first article in *Le Matin* being even printed 48 hours after the first one of the *Revue universelle*), it looks like a campaign inspired and nurtured by the Ministry of Navy. Anyway, it bears noting that one of the two authors of the very first article is Henri Massis (1886-1970), who is later on a warm supporter of the

¹⁶⁹ Jacques Bainville, "Conférence de la paix — Le casse-cou oriental", *Excelsior*, 23 février 1920, p. 2; Camille Vergniol, "La France en Orient et les affaires de Turquie", *Le Monde illustré*, 21 août 1920, pp. 120-121.

¹⁷⁰ Léon Bailby, "Le choix est encore possible", *L'Intransigeant*, 22 novembre 1920, p. 1; Paul Louis, "La crise grecque et l'Orient", *Floréal*, 4 décembre 1920; "Diadoque des morts", *Le Gaulois*, 5 décembre 1920, p. 1; Jacques Bainville, "Constantin et la Turquie", *L'Action française*, 14 décembre 1920, p. 1; Jacques Roujon, "Les Alliés et Athènes", *Le Figaro*, 23 décembre 1920, p. 1; Jean Longnon, "Constantin de Grèce et sa légende", *La Revue hebdomadaire*, 25 décembre 1920, pp. 405-416.

¹⁷¹ Auguste Gauvain, "La défaite de M. Venizelos", *Journal des débats*, 17 novembre 1920, p. 1.

¹⁷² Édouard Helsey and Henri Massis, "La trahison de Constantin", *La Revue universelle*, 15 novembre 1920, pp. 399-423; 1er décembre 1920, pp. 562-592; "Constantin et la Grèce", *Le Matin*, 19 novembre 1920, p. 1; "Le gouvernement grec invite Constantin à revenir à Athènes", *Le Matin*, 10 décembre 1920, pp. 1-2; Ernest Daudet, "Quelques scènes du drame hellénique (juin-décembre 1916). III — Autour des journées de décembre 1916", *Revue des deux mondes*, 1er janvier 1921, pp. 148-175.

Ankara agreement of October 1921,¹⁷³ and that the dominant tendency in the press, including the unofficial daily *Le Temps*, sees in the defeat of Venizelos the occasion to revise the Sèvres treaty¹⁷⁴. At the same time (November 1920-January 1921), another wave of demands for the evacuation of Çukurova (sometimes of Syria itself) takes place in the press and the Parliament¹⁷⁵. Robert de Caix knows the situation well: “If the war with the [Turkish] nationalists continues indefinitely” the Parliament could cut the credits, not only for the occupation of Adana but also of Syria, “under least flattering and the least advantageous conditions for us [the French]”¹⁷⁶.

In this context, General Gouraud comes to Paris, speaking with deputies and senators, to defend his work, including the end of any “Armenian policy,” and to argue that the peace treaty has to be modified to diminish the expenses in the Near East. He faces a “unanimous” support for these views—at least as far as the treaty is concerned—, in Chamber of the deputies then in the Senate. Georges Leygues, President of the Ministers’ Councils, also states that Sèvres has to be modified¹⁷⁷. The French policy is not immediately com-

¹⁷³ Henri Massis, “L’accord franco-turc du 20 octobre et la paix en Orient”, *La Revue hebdomadaire*, 29 octobre 1921, pp. 617-623.

¹⁷⁴ “L’aventure grecque”, *La Croix*, 18 novembre 1920, p. 1; Charles Saglio, “Si Constantin revient en Grèce — Il va falloir réviser le traité de Sèvres”, *L’Œuvre*, 19 novembre 1920, p. 1; Rober-Raynaud, “L’échec de M. Vénizélos”, *L’Information*, 19 novembre 1920, p. 1; René d’Aral, “L’Entente et la Grèce — Trop d’hésitations”, *Le Gaulois*, 22 novembre 1920, p. 1; Gaston Doumergue, “Une occasion à saisir”, *Le Rappel*, 23 novembre 1920, p. 1; R. Le Cholleux, “La question d’Orient”, *La Croix*, 11 décembre 1920, p. 1; “À quand la paix de l’Orient ?”, *Le Temps*, 13 décembre 1920, p. 1.

¹⁷⁵ “La politique française en Syrie et en Cilicie — Le gouvernement demande des crédits pour notre intervention en Orient”, *La Lanterne*, 21 novembre 1920, p. 1; *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 7 décembre 1920, p. 3495; 24 décembre 1920, pp. 3934-3937; 25 décembre 1920, pp. 3990-3993; Édouard Herriot, “Syrie et Cilicie”, *Le Rappel*, 22 novembre 1920, p. 1; Édouard Daladier, “Questions d’Orient”, *Le Rappel*, 14 décembre 1920, p. 1; Paul Louis, “Évacuez la Syrie”, *L’Humanité*, 20 décembre 1920, p. 1; Victor Bérard, “Le gaspilla.g.e. des forces françaises en Syrie et en Cilicie”, *Les Cahiers des droits de l’homme*, 25 janvier 1921, pp. 27-30; 25 février, pp. 84-88

¹⁷⁶ Lettre de Robert de Caix au général Dufieux, 25 novembre 1920, CADN, 1SL/1V/137.

¹⁷⁷ Commission des Finances et des Affaires étrangères réunies, 8 décembre 1920, pp. 21, 33, 36 and 45, Archives du Sénat, 69 S 268; “Notre situation dans le Levant — L’impressionnant

pletely reversed, but in December 1920, for the first time, ammunitions are sent by the occupation corps of İstanbul to the Turkish national movement. In January 1921, for reasons of domestic policies, Leygues is forced to resign by the Chamber of Deputies and Aristide Briand replaces him. He is determined to make peace with Ankara as soon as possible, and the Turkish side is aware of this¹⁷⁸. The recapture of Antep, in February,¹⁷⁹ gives to Briand more serenity to negotiate.

Conclusion

The events of Maraş are one of the main reasons why the policy of equal balance is replaced, in a relatively short time, by a reversal of alliance. It is one case among others of the practice of physical violence by Armenian nationalists that eventually causes their defeat instead of bringing them success. Far from obtaining the reinforcement of the French presence and/or an Anglo-Saxon military intervention, Maraş is the beginning of a chain of events (quite logical, albeit not inevitable) leading to the evacuation of Çukurova and the mass deliveries of weapons and ammunitions (for sale by September 1921,¹⁸⁰ for free in January-April 1922¹⁸¹) by France to Ankara. There is certainly a delay of almost two years but this is due precisely to the series of battles in 1920 in the context of Franco-British rivalry (toward the post-Ottoman space, Iran and Germany). This is one of the determining cause of the return to the traditional alliance of Francis I (François Ier) and

exposé du général Gouraud”, *Le Petit Parisien*, 21 novembre 1920, p. 1; “Une bonne paix avec les Turcs”, *L’Intransigeant*, 22 novembre 1920, p. 1.

¹⁷⁸ See for example the letter of Ahmet Rıza to Aristide Briand on 19 January 1921: AMAE, P 1441.

¹⁷⁹ Édouard Andréa, *Compte-rendu*, 8-9 février 1921, SHD, 1 K 208; Maurice Abadie, *Opérations au Levant...*, pp. 85-114.

¹⁸⁰ Stanford Jay Shaw, *The Turkish War...*, volume III-1, pp. 1434-1435.

¹⁸¹ M. Briand, président du Conseil, ministre des Affaires étrangères, à M. Barthou, ministre de la Guerre, 11 janvier 1922, in Christian Blaecher (ed.), *Documents diplomatiques français. 1922*, volume I, Berne : Peter Lang, 2007, pp. 70-72; Commission de l’armée, Séance du mercredi 1er février 1922, pp. 2-6, Archives du Sénat, Paris, 69 S 9; Note au sujet des cessions de matériel militaire faites aux autorités turques, 5 mars 1922, SHD, 4 H 175, dossier 5.

Süleyman Kanuni, as none of the two participants can decisively defeat the other on the battlefield and both need an agreement—the Turks to defeat the Greek forces, the French to administer Syria and Lebanon quietly.

SOVYET TARİH YAZIMINDA FRANSIZ İŞGALİNE KARŞI MARAŞ ULUSAL MÜCADELESİ

Sevinç ALİYEVA*

Giriş

Sovyet tarih yazımında, Türklerin dış işgale karşı özgürlük mücadelesi daha çok Sovyet-Türk dostluk ilişkisini araştırma kapsamında ele alınmıştır.

Sovyet tarih yazımı, tarihsel sorunların araştırılmasına sınıfsal yaklaşım ve Marksist-Leninist bir metodolojiyle temellendirilmektedir. 16 Mart 1921'deki Moskova'da imzalanan "RSFSR ile Türkiye arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" çok zorlu bir uluslararası süreçte gerçekleşmişti. Bununla birlikte sovyet tarihçilerinin bu konudaki tutumları ve yorumları da bu anlaşmadan hareketle şekillenmekteydi. Bu konuda yazan tüm yazarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de İtilaf devletlerinin (Antant) baskısı altında Mondros'ta bir barış anlaşması imzalayarak koşulsuz teslim olduğunu ilan ettiğini yazıyorlardı. Böylece Antant'ın esas üyelerinin emperyalist ülkeler olduğu vurgulanmaktaydı. Neredeyse tüm araştırmalarda Antant'ın nihai hedefinin Türk devletini gerçekten yok ederek "Şark meselesini" sorununa son vermek olduğu yazılmaktaydı. Düzenli olarak, bu iddiaya doğru evrilme gözlemlenmekte ve odaklanılan bu kavram etrafında görüşler geliştirilmekteydi. Rus uzmanlara göre İtilaf güçleri, Rusya'nın güneyindeki Kuzey Kafkasya da dahil olmak üzere silahlı müdahaleyi güçlendirmeyi amaçlıyordu. Sovyet akademisyenleri, Türkiye ve Boğazların işgal olunmasını sadece Anadolu, Doğu Akde-

* Prof.Dr. Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı

niz, Orta Doğu ve Balkanlar için değil, Kırım, Kafkaslar ve Hazar bölgesi dikkate alınarak, Rusya'nın kendisi için de bir tehdit olduğunu düşünüyordular. Bu görüş Franchet d'Esperey'in 27 Ekim 1918 yılında aldığı karara dayanılarak ortaya atılmıştı. Bu resmi talimat Rusya'ya karşı bir eylem planı hazırlandığını göstermekteydi: *“Bu müdahelenin sonraki gelişim evresi oluşacak olan duruma göre belirlenecektir. Türkiye tam olarak teslim olduktan sonra biz, Karadeniz'den geçerek Odessa bölgesine girebilme imkanına sahip olacağız”*¹.

Rus tarihçiliğinde, İtilaf güçlerinin ateşkes koşullarına tam olarak uyulmadığıyla ilgili gerçekleri vurguluyordu. Onların orduları ve filoları çeşitli bahaneler üreterek İstanbul'da kalmaya devam ediyordu. 1919-1922 yılları arasındaki Yunan-Türk Savaşını konu edinen taarih araştırmalarında, Adana bölgesinin Fransızlar tarafından işgal edildiği, İtalyan birliklerinin Antalya ve Konya'ya yerleştirildiği ve Urfa, Antep, Maraş, Musul'un İngilizler tarafından ele geçirildiği belirtilmişti. İngiliz Amiral Calthorpe'un komutasındaki müttefik filosunun desteğiyle, Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'da Smyrna'ya (İzmir) girdiği ve Müslüman nüfusa karşı acımasızca katliam yaptığı kaydedilmişti. Yunanlar müttefiklerin resmi rızası olmadan, çevredeki bölgelerin işgalini gerçekleştirmeye başlamıştı.

Sovyet bilim adamları bu olayları sadece anti-Türk değil, aynı zamanda anti-Sovyet tutumu olarak da değerlendiriyorlardı. Britanya'daki “Times” gazetesindeki bu küçük yazı söz konusu duruma örnek teşkil etmektedir: *“Savaşın başarılı bir şekilde devam etmesi için Çanakkale Boğazı Türkiye'nin bize verebileceği en değerli silahtır. Boğazlardan geçiş sadece Karadeniz'i kontrol altına almak ve Hindistan'a giden yolun savunmasını ele geçirmek anlamına gelmemeli, bu aynı zamanda bize Rusya'nın işlerine etki etmek için en iyi vasıta olacaktır”*². Böylece sovyet tarihçiliğinin ileri sürdüğü teze göre, müttefikler

¹ Гасратян, М.А. СССР и Турция 1917-1979, Серия: СССР и страны Востока, Издательство Наука, Москва 1981, с. 22.

² СССР и Турция: 1917–1979. Москва 1981, с. 22.

Anadolu'yu Sovyet Rusya'sına karşı askeri provokasyon için esas bölgelerden birine dönüştürmeye çalışıyordu³.

Sovyet tarihçiliğindeki ikinci önemli iddia ise şu şekilde ifade olunabilir: "Antant istismarçıları"nın sömürgeci planları önlenemez bir engelle karşılaşmıştı. Yani Anadolu'daki Kurtuluş hareketi giderek yaygın hale gelmiş ateşine ve Rusya proleter inkılabının kırılmaz kuvvetine rastlamıştı.

Tüm araştırma makalelerinde, Türkiye'nin Atatürk önderliğindeki vatansever kuvvetlerin, memleketin parçalanması ve tamamen yok edilmesi tehdidi karşısında işgalcilere karşı silahlı mücadeleye başladıkları açık bir şekilde belirtilmişti. Atatürk bu süreçte dikkatini Sovyet Rusya'ya doğru çevirmişti. Çünkü Sovyet Rusya kurulduğu ilk günden itibaren ulusların eşitliğine, özgürlüğüne ve bağımsızlığına saygı ilkelerini ilan etmiş ve tüm dünyaya emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmak için mücadele eden tüm ulusları desteklemeye hazır olduğunu ilan etmişti.

Daha sonra, Sovyet bilim adamlarının yazılarında Sovyet-Türk işbirliği tarihi ve her iki taraf arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından bahsedilmeye başlanmıştır. Bunun kanıtı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın V.İ. Lenin'e hitaben 26 Nisan 1920 tarihli mektubugösterilmektedir. Bu mektup TBMM'nin ilk dış politika eylemi olarak görülüyordu. Mektubun bir kısmı okuyuculara aktarılmıştır: "Türkiye, tüm ezilenleri özgürleştirmek için Sovyet Rusya'sı ile emperyalist ülkelerle savaşmaya yemin ediyordu. Kafkasya'daki emperyalistlere karşı mücadeleye katılmaya hazır olduğunu ifade ediyor ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye saldıran emperyalist düşmanlara karşı mücadelede yardım edeceğini umuyordu"⁴. Mektup, TBMM'nin dış politikasının temel ilkelerini ana hatlarıyla şu şekilde sıralamaktadır: Tür-

³ Письмо Народного Комиссара Иностраннных Дел РСФСР Председателю Великого Национального Собрания Турции Мустафе Кемаль-паше от 3 июня 1920г., Документы внешней политики СССР. М., 1958. Т. II. 804 с.

⁴ Годовой отчет НКВД к VIII съезду Советов РСФСР (1919–1920) // Документы внешней политики СССР. Москва 1958. Т. II, с. 725.

kiye'nin bağımsızlığının beyanı; tartışmalı olmayan Türk topraklarının Türk devletine dahil edilmesi; farklı etnik kökene sahip tüm bölgelerin kendi kaderini tayin etme hakkı; Boğazlar konularının Karadeniz kıyısındaki ülkelerin konferansına sunulması; koşulsuz teslimiyet ve yabancı devletler tarafından ekonomik denetimin kaldırılması; herhangi bir alandaki herhangi bir dış etkinin ortadan kaldırılması⁵. Daha sonra Sovyet yetkililerinin Türkiye'deki olaylara ilişkin tepkileri hakkında bilgi yer alıyordu. Bu amaçla, Halk Dışişleri Komiserliği tarafından Türk hükümetine gönderilen 3 Haziran 1920 tarihli mektubun metni sunulmuştur. Mektupta şunlar yazılmaktaydı: "Sovyet hükümeti, her ulusun kendi kaderini tayin hakkını tanıma ilkesine sadık kalarak, dostluk için elini tüm dünya halklarına uzatıyor. Sovyet hükümeti, Türk halkının bağımsızlık ve egemenlik için kahramanca mücadelesini büyük bir ilgi ile izliyor ve Türkiye için zor geçen bu zamanlarda, gelecekte Türk ve Rus halklarını birleştirecek sağlam bir dostluğun temellerini atmaktan mutluluk duyuyor"⁶. 19 Temmuz 1920'de, Türkiye Dışişleri Bakanı Bekir Sami başkanlığındaki Türk heyeti Moskova'ya geldi. Türk heyetle ilk önce RSFSR Dışişleri Bakanı Q.V. Çiçerin ve yardımcısı L.M. Karakhan, 14 Ağustos'ta ise Lenin görüşmüştü. 24 Ağustos 1920'de Dostluk Anlaşması taslağı hazırlandı. Görüşmelerde Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye silah, mühimmat ve altın yardımıyla bulunacağına dair anlaşma da sağlandı. Rus tarafı hemen 6.000 tüfek, 5 milyondan fazla mermi ve 17.600 ağır topçu silahı Türkiye'ye gönderdi. Aynı zamanda, 5 milyon ruble değerinde mali yardım sağlamak için bir anlaşmaya varıldı⁷.

Sovyet tarih yazımında bu konuyu ele almanın bir diğer ilginç özelliği de 1919-1920 yılları arasında Maraş başta olmakla gerçekleşen Ermeni olayları faktörüdür. Konu kaynaklar açısından iki kategoriye ayrılabilir:

⁵ Письмо Народного Комиссара Иностранных Дел РСФСР Председателю Великого Национального Собрания Турции Мустафе Кемаль-паше от 3 июня 1920г., Документы внешней политики СССР. Москва 1958. Т. II. с. 554-555.

⁶ A.g.e., s. 555.

⁷ Багиров Ю.А. Из истории советско-турецких отношений (1920–1922). Баку, 1965. с. 120.

1. Ermeni yazarların eserleri;
2. Sovyetler Birliği bünyesinde bulunan, diğer uluslara(örneğin Ermenistan SSC)mensup olan yazarların eserleri.

Söyle ki, Sovyet Ermenistanı Ermeni bilim adamları Lenin'in "Türk Ermenistanı" kararına dayanarak ondan yararlanamaya çalışıyorlardı. Ancak, bu belgenin yayımlandığı andan itibaren hiçbir yasal etkisi yoktu. Çünkü Rusya'nın bir parçası olmayan ve 1915-1916'lı yıllarda işgal edilen topraklarla ilgili bir belgeydi. Ekim 1917'de Petrograd'da iktidara gelen Bolşevikler, ilk politik adım olarak Çar ve Geçici Hükümetin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerde Ermeni faktörünü kullanma politikasını benimsediklerini kanıtlamışlardı. Ama 20 Kasım 1917'de Rusya ve Doğu'daki Müslümanlara hitap eden ve Türkiye ile gelecekteki sınırlar konusuna değinen Bolşevikler, Türkiye'nin bölünmesi ve Ermenistan'ın ondan alınmasına dair anlaşma geçerliliğini kaybetmiştir. Bu görüş Osmanlı Türk topraklarının İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki bölünmesini temin edecek olan 26 Nisan 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'na dayanmaktaydı. Böylece, Sovyet Rusya'nın 1914 yılına kadar Osmanlı Türkiyesi'nin sınırlarını tanıdığını ve buna karşı tüm toprak taleplerini reddettiği yönünde izlenim oluşmuştu. Aynı zamanda, Lenin'in inisiyatifiyle, Halk Komiserleri Konseyi'nde Ermeni mültecilere yardım etmek için yaratıldığı iddia edilen Ermeni Komiserliği kurulduğu haberi de yayılmıştı. Bolşeviklerin başında V. Avanosov ve V. Teryan vardı. Ermeni yazarlar karşı tarafla ilgili tutumlarında "Türk baskısı", "Türk katiller", "Batılı istilacıları" terimlerini kullanarak kendilerini bu toprakların "tek ve meşru sahipleri" olarak adlandırıyorlardı. Onlara göre: "Türk işgalciler Ermeni nüfusunu Halk Komiserleri Sovyeti (HKS) Kararında öngörüldüğü gibi kendi kaderlerini tayin etme hakkından mahrum etmişlerdi." Ermeni yazarlar, "katı şovenist olan Türklere sonra Kemalistlerin Ermenistan ve Ermeni halkına karşı saldırgan ve yıkıcı politikalar izlemeye devam ettiklerini" yazıyorlardı. Ermeni yazarlar, sonuç olarak, Ermeni sorununun adil bir şekilde çözülmesinin gerçekleşme-

diğini belirtmişlerdir. Ancak, onlar Sovyet hükümetini suçlamıyor, bunun yerine 200.000 Batı Ermenisi'ni Sovyet Ermenistanı'na geri getirecek olan Sovyet devletinin “dahi hümanizmini” özellikle vurguluyorlardı⁸.

Aynı zamanda, Moskova'da yayınlanan resmi Sovyet yayını olan “SSCB tarihi” Cilt VII'de şöyle yazılmıştır: “Batılı emperyalistler tarafından yönlendirilen Taşnaklar, ülkede devrimci hareketi boğmaya ve Türk topraklarının bazı kısımlarını ele geçirmeye çalışıyordu. Onlar Eylül 1920'de Türkiye ile savaşa başladılar”⁹. Sovyet hükümeti hem Türk heyeti, hem de Taşnak hükümeti temsilcileri ile görüşmeleri sürdürüyordu¹⁰. Sovyet tarihçiliğinde İtilaf devletlerinin, Türkiye ile Ermenistan arasındaki bölgesel anlaşmazlıkları Sovyet-Türk yakınlaşmasını engellemek için kullanmaya çalıştıklarını belirtiyor. Ermenistan'ı Türklere karşı askeri provokasyona aktif olarak kışkırtan İtilaf kuvvetleri, Ermeni-Türk çatışmasının kaçınılmaz olarak Sovyet Rusya ile Kemalist Türkiye arasında bir savaşa dönüşeceğini ve Kafkasya'da yeni bir Sovyet karşıtı cephe oluşturulacağını umuyordu. Bu General Wrangel'in saldırısının başarısı için uygun koşulları sağlayacaktır. Kafkasya'daki durumunun karmaşıklığını göz önünde bulunduran Türk tarafı, Sovyet hükümetinden önce doğrudan Kızıl Ordu'yla temas kurdu. Bunun için Türkler Sarıkamış ve Şahtaht'ı ele geçirmek için Rusların rızasını istiyorlardı. Çiçerin tarafından Türklerin bu isteğine olumlu cevap verilmişti¹¹.

Sovyet tarihçiliğinde, Sovyet Rusya için Türkiye ile yapılan bu anlaşmanın en büyük diplomatik ve siyasi zafer olarak kabul edilebileceği açık bir şekilde ifade edilmişti. Çünkü bu antlaşma, dost Sovyet-Türk ilişkileri için uzun soluklu ve sağlam bir temel oluşturmuş, Birinci ve

⁸ Арзуманян М.В. Ленинский Декрет о “Турецкой Армении”, с. 30-31; Саакян Р.Г. Франко-турецкие отношения и Киликия в 1918-1923 гг./ Отв. ред. Е.К.Саркисян, изд-во АН Амянской ССР, Ереван 1986, с.6-9.

⁹История СССР. Т. VII. М., 1967, с. 618.

¹⁰Годовой отчет НКВД к VIII съезду Советов РСФСР (1919–1920), *Документы внешней политики СССР*. Т. II, Москва 1958.

¹¹Хейфец А.Н. Советская Россия и сопредельные страны Востока в годы гражданской войны (1918–1920). Москва 1964, с. 131.

İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde Karadeniz ve Kafkasya sınırlarının güvenliğini sağlamıştı. Emperyalistlerin Kafkasya'daki yeni savaş planları ve Türk halkının kurtuluş hareketini bastırma girişimleri boşa çıkmıştı. En önemlisi, 1921 antlaşması, Sovyet devletinin Doğu politikasındaki belli bir tarihsel aşamanın sonucuydu. Sonraki on yıllar boyunca, Türkiye ile Sovyet cumhuriyetleri arasındaki tüm ilişkiler sistemi bu temel üzerine inşa edildi.

Sovyet Tarihçilerinin Eserlerinde Maraş

Bolşevik İnal Butayev, 1925 yılında Leningrad'da "Doğu'da Ulusal Devrim. Türkiye Sorunu", kitabında 18 resim ve 2 harita sunmuş ve Türkiye'nin ulusal kurtuluş mücadelesinden bahsetmiştir. Rus Bolşevik İnal Butayev'e göre, 1918'deki Mondros Mütarekesi Türkiye'yi boğmak için doğrudan atılan adımların başlangıcıydı. Ulusal Devrimci güçler 1920'de ünlü "Ulusal Yemin" in yayınlanmasından sonra isyan bayrağını resmen kaldırmıştılar. Emperyalizm, Türkiye'nin 1920 senesindeki Sevre Antlaşması'nda bölündüğünü ilan etmişti. Ama "Ulusal Yemin" bayrağı altında emperyalizme muhalif olan güçler bağımsızlık mücadelesini kazanmıştı. Kitapta, Müslüman Doğusu'ndaki milliyetçi hareketlerin ve özellikle Türk ulusal kurtuluş hareketinin ana konuları üzerinde duruluyor. Aynı zamanda kitap, Maraş şehrini Türkiye'nin Asya'daki bir parçası olarak tanımlıyor ve orada geniş vakıf topraklarının olduğunu da belirtiyordu¹². Uygun koşulların vakıf topraklarının korunmasına yardımcı olduğu özellikle vurgulanmıştı. 1919 yılında Yunan işgalinden sonra sınırlar kapatılmıştı. Bu, tahıl ürünlerinin satışını engelleyerek bütçesi ekmek satışına dayanan küçük işletmelerin iflasına yol açmıştı¹³. Sovyet yazarı, Türk devletinin milliyetçi kapitalist devletlerle yaptığı savaşların, Türk hükümetinin bağımsızlığını korumak amacıyla kendi içinde ilave fonun oluşturulmasına neden olduğunu belirtiyordu. Bunu yapmanın tek yolu, eko-

¹²Инал Бутаев, *Национальная революция на Востоке. Проблема Турции*, Ленинград 1925, с.58.

¹³A.g.e., s. 60-61.

nomik gelirin tek kaynağı olan tarım kullanımını genişletmek ve geliştirmekti¹⁴. Yazar, Türkiye'nin mali olarak Osmanlı borç bürosuna (Duyun-ı Umumiye-A.S.) bağımlı olduğunu vurguluyordu. Bu örgüt, fon operasyonlarının yönetimini, devlet gelirlerini ve bazı gümrük hizmetlerini kapsıyor ve Türkiye'yi sürekli olarak güçlü emperyalist ülkelere siyasi tavizler vermeye zorluyor. Dolayısıyla, finansal bağımlılık ve borçların geri ödenmesi bahanesiyle başlayan ilhak, rakip devletler arasındaki uzlaşmaz çıkarların kaçınılmaz bir sonucuydu. Bu devlet, yalnızca ulusal bağımsızlık mücadelesinde, serbest ticaret, dış yatırım birikimi ve Türk sanayisinin yaratılması alanında bağımsız gelişim gösterebilir. Türk sanayisinin refahı ancak ulusal bir devletin varlığıyla sağlanabilir. Rus bolşevikin kitabında Mustafa Kemal Paşa'nın, gümrük politikasının Türk milletinin iradesiyle ve sadece Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından başka bir güç olmadan değiştirilebileceğini söylediği de yazmaktadır¹⁵. Yazar, ekonomik işgalcilerin istilasına son veren Türk ulusal güçlerinin, çok zor şartlar altında ulusal bir savaş yürütmek zorunda olduklarına dikkat çekmekteydi¹⁶. Ticari açıdan geliştirilen Türk nüfusunun burjuva unsurları, millileştirme fikriyle dile getirildi. Zaman geçtikçe, devletin sıkı ulusal sınırlar içinde ve gerçek anlamda ortak bir dil birliyi, ekonomi ve kültürün gelişimini teşvik edecek koşullarda kurulması gerektiği görüşünü benimsediler. Türkçülük Türk milletinin temeli olarak görülüyordu. Bu Türk milliyetçiliği temelinde, Türk milli hareketi oluşturulmuştu. Hareketin ana eylemi, Türk (Osmanlı) nüfusu olan bir Türk devletinin kurulmasıydı¹⁷. Butayev'e göre, Türk ulusal hareketi Türk olmayan Müslüman uluslar arasında milliyetçiliğin ortaya çıkmasına neden olabilirdi. Osmanlı Devleti'nin Türk olmayan uluslarının merkezi hükümete karşı ulusal hareketleri, Türk burjuvazisini askeri bir hazırlık tutumunu benimsemesine sebebiyet verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda

¹⁴A.g.e., s. 68.

¹⁵A.g.e., s. 79.

¹⁶A.g.e., s.97.

¹⁷A.g.e., s.110.

Araplar, Kürtler ve Arnavutlar gibi Müslüman azınlıklar da vardı. Kolsuz teslim olma Türk burjuvazisi ile karşılaştırıldığında, şehirlerin ve köylerin gayri-müslim burjuvazisine verilen imtiyazlar ve özel haklar o kadar büyüktü ki, Türk orta ve küçük burjuvazisi, zanaatkârları ve özel üreticilerini kısmen de olsa zor duruma sokmakta ve mahvetmekteydi. Burada ekonomik mücadele Türk halkının “düşmanlarına” karşı ulusal mücadele adı altında yürütülüyordu¹⁸.

Sovyet yazarı A.M. Şamsuddinov’un “Büyük Ekim ve Doğu Halkları” adlı toplusunda yayınlanan “Türkiye’de Ekim Devrimi ve Ulusal Kurtuluş Hareketi (1919-1922)”¹⁹ makalesinde, sömürgecilik ve feodal baskıdan sonra Türkiye’deki burjuva devriminin başarısızlığa uğradığı kaydedilmişti. Doğu’daki sömürge altında olan halkların ulusal kurtuluş hareketinin düşmanı, emperyalizme Rusya’daki Büyük Ekim Devrimi’nin de ölümcül darbe vurduğu belirtilmişti. Ekim Devrimi sadece Rus emperyalizmini ortadan kaldırmakla kalmadı, aynı zamanda Doğu ve sömürge ülkelerinin halklarının güvenilir bir dostu ve müttefiki oldu. V.İ. Lenin tarafından hazırlanan Bolşevik partisinin ulusal sorun programı uluslararası önem kazandı. Parti, sömürge altındaki Doğu’nun özgürlük mücadelesine karşı tutumunu ifade ederek, halkların kendi kaderini tayin hakkına ilişkin tezi de belirtti. Lenin her zaman Bolşeviklerin Çin, Hindistan, Türkiye, İran, Endonezya ve diğer Doğu ülkelerini sömürgecilik ve feodal baskıya karşı mücadelesini desteklediğini söyledi²⁰.

20 Kasım 1917’de (3 Aralık), Halk Komiserliği Sovyeti, “Rusya ve Doğu’nun tüm emekçi Müslümanlarına” özel bir çağrıda bulundu. Bu çağrıda, Sovyet hükümetinin Türkiye, İran ve Doğu’daki diğer Müslüman ülkelere yönelik politikasının en önemli yönleri yer almaktadır.

¹⁸ A.g.e., s. 111.

¹⁹ Шамсутдинов А.М. Октябрьская революция и национально-освободительное движение в Турции (1919-1922)// Великий Октябрь и народы Востока, Изд-во восточной литературы, Москва 1957.

²⁰ Хейфец А.Н. Влияние Великой Октябрьской Социалистической революции на угнетенные народы Востока, *Великий Октябрь и народы Востока*. Сборник. Отв. А.А. Губер, Изд-во Восточной литературы, Москва 1957, с. 13-14.

Sovyet hükümeti, Çarlık ve Geçici hükümetlerin İstanbul'un ele geçirilmesi ve Türkiye'nin bölünmesi ile ilgili anlaşmalarının geçersiz olduğunu açıkladı. Çağrıda, "Rusya Federasyonu ve Hükümeti, Halk Komiserleri Sovyeti'nin yabancı toprakların ele geçirilmesine karşı olduğunu ve İstanbul'un Müslümanların elinde kalması gerektiğini" vurgulamaktaydı²¹. HKS'nin Müslüman Doğu'nun tüm ezilen halklarının sömürgeciliğe karşı mücadelenin adil doğasını vurgulayan çağrısı Sovyet Rusya ve yabancı ülkelerin Müslüman nüfusu arasında büyük bir popülerlik kazanmıştı. Halk Komiserleri Sovyeti, çağrının "tüm Müslüman dillerinde milyonlarca" yayınlaması için bir emir imzaladı.

S. Orconikidze Türkiye'deki olaylarıyla ilgili şunları yazmaktaydı: "Biz İstanbul civarında devrimci güçlerle Türklerin savaştıklarına dair bilgiler almaktayız." Türk ordusunun dağıldığı ve ülkenin derin kriz içinde boğulduğu dönemde Antant'ın ordusu güçleniyordu. 1918'in başlarında, Mezopotamya ve Filistin'deki İngiliz birliklerinin sayısı 500.000'e yakındı. İngiliz birlikleri gece 18-19 Eylül 1918 arasında saldırıya geçmiş ve kolayca Ürdün yakınlarındaki cepheyi kırmayı başarmıştı. Hatta Mezopotamya cephesini de geçtiler. Ekim sonunda İngiliz birlikleri, Musul bölgesi dışında Arap isyancıların desteğiyle Filistin, Suriye ve Mezopotamya topraklarının tamamını işgal edebildi. 4. ve 7. ve 8. Türk birliklerinden geriye kalanlar Anadolu içlerine doğru sürüldü. Kafkasya'dan aceleyle gelen bölükler felaketi önleyemedi. Eylül 1918 sonunda Müttefik birlikleri, İstanbul'a doğrudan tehdit oluşturan Makedonya'daki Bulgar cephesini geçti. Savaşın yenilgiyle sona ereceği artık belliydi²². Türk hakemler barış için karşı tarafa başvuru yaptılar. 7 Ekim 1918'de kitlelerin baskısı ve cephedeki yenilgi altındaki Genç Türk hükümeti istifa etti. Bundan sonra, Genç Türkler siyasi ortamdan çekildiler. Halkın yargılamasından korkan parti liderleri, ülkeyi vakit kaybetmeden terk etmişlerdi. Hürriyet ve İtilaf fırkası iktidara gelmişti. 30 Ekim 1918'de Ege Lemnos Adası'nın Mondros

²¹Внешняя политика СССР 1917-1944 гг. Сборник документов. Т.1, Москва 1944, с. 20.

²²Орджоникидзе О.К. Избранные статьи и речи. 1911-1937, Москва 1939, с. 40.

limanında, Türk hükümeti Antant ülkeleriyle Türkiye için felaket ve aşağılayıcı bir anlaşma imzaladı. Antant birlikleri Çanakkale'nin kalelerini ele geçirdi ve İstanbul'a özel birlikler yerleştirdi. Sovyet tarihçilerine göre İstanbul, Sovyet Rusya, Balkanlar ve Ortadoğu'daki devrimci harekete karşı askeri eylem için bir üs haline geldi. Fransız birlikleri Adana'yı ele geçirmiş ve Trakya'nın doğusunda kontrolü sağlamıştı. İngiltere'nin en zengin petrol bölgesi olan Musul, birçok Kilikya şehirlerini işgal etti ve Anadolu-Bağdat Demiryolunun kontrolünü ele geçirdi. Türkiye'nin Karadeniz ve Akdeniz limanları da Antant askeri filosunun kontrolü altına girdi. 1918'in sonunda 41.000'i İngiliz silahlı kuvvetlerine ait olan 107.000 müttefik askeri Türkiye topraklarına yerleştirildi. Onlar arasında 49.000 Fransız askeri ve 17.000 İtalyan askeri de vardı.

Büyük güçlerin her biri Ortadoğu'daki petrol ve diğer kaynakları ele geçirmeye çalışıyordu. Paris Barış Konferansı'nın bir parçası olarak, özellikle dünya haritasını yeniden tanımlamakla uğraşan müttefikler arasında zorlu mücadele başlamıştı. Amerikalı tekeller de Türkiye, Suriye, Filistin ve Kafkasya üzerinde Amerikan yetkisinin oluşturulmasında çok aktiflerdi. Türk toprakları yeni bir işgale maruz kalmıştı. Nisan 1919'da İtalya, Adalya (Antalya), Konya ve Isparta'yı işgal etti ve Mayıs ayında birlikler Makri, Marmaris, Bodrum, Kuşadası'nı (Skalapova), Fransız birlikleri ise Zonguldak kömür havzasını işgal etti. 22 Mayıs 1919 tarihli İngiliz-Fransız Antlaşması uyarınca, aynı yılın Kasım ayında Fransız birlikleri Kilikya'daki İngiliz birliklerinin yerini alarak Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etti. Paris Barış Konferansı'nın kararı ile Antant ve ABD'nin aleti olan Yunan kuvvetleri, 15 Mayıs 1919'da İzmir şehrini ve iki hafta sonra İzmir'in tamamını işgal etti. Nisan 1920'de San Remo'daki konferansta Müttefikler Türkiye ile bir barış anlaşması tasarısı kabul ettiler. Bu anlaşma uyarınca Filistin ve Irak üzerinde bir İngiliz, Suriye ve Kilikya'nın çeşitli şehirlerinde bir Fransız mandaları kurulmuş ve Yunanistan'a da İzmir verilmişti. İtalya ve Fransa'nın etkisi dairesi Güney Anadolu'ya kadar yayılmıştı. Britanya'nın koruması altında bir Kürt "devleti" kuruldu ve

Doğu Anadolu'nun altı bölgesi Taşnak Ermenistan'ın Ermeni mandasına dahil edildi. Boğazlarda uluslararası bir bölge kurulmuş ve nihayet Antant devletlerinin himayesinde küçük bir "Türk devleti"nin kalmasına izin verilmişti. Lakin Türk halkı, devletliklerini ele geçirmek ve yok etmek için yürütülen jeopolitik operasyonlara boyun eğmek istemiyordu. Halk özgürlük ve bağımsızlık için mücadeleye başladı²³.

Haziran 1919'da halkın oluşturduğu birlikler Batı Anadolu'da bir cephe oluşturmuş ve Yunan askerinin ülke içindeki ilerlemesini engellemiştir. Aydın kurtarılmıştır. Gerilla birlikler Anadolu'nun güneyinde Fransızlara karşı savaşıyordu. Yaz aylarında, önde gelen bir Türk komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, ulusal kurtuluş hareketinin lideri konumuna geldi. 1919 yaz ve sonbaharında Balıkesir, Aydın, Adana, Trabzon ve diğer şehirlerde yurtsever burjuva örgütleri kongreleri düzenlendi. 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum'da, Doğu İlllerinin Milli Haklarını Savunma Cemiyeti'nin Kongresi gerçekleştirildi. 4-12 Eylül tarihleri arasındaki Sivas'taki Kongre'ye ise tüm illerin temsilcileri katıldı. Sivas kongresi sırasında bağımsızlık mücadelesi için bir program hazırlandı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin statüsü onaylandı ve Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki bir heyet seçildi. Bu komite, Ankara Meclisi toplanıncaya kadar (Nisan 1920) yabancı istilasına karşı halk mücadelesinin merkeziydi.

Bolşevikler, emperyalist devletlerin Türkiye'nin bölüştürülmesine ilişkin gizli anlaşmaları yaptığını belirten yayınlar yapmıştı. Dönemin Türkiye Odessa büyükelçisi Ata Baha, bu belge koleksiyonunu tercüme etmiş²⁴ ve Türkiye'de yayınlamıştı. Eylül 1919'da Sovyet hükümeti "Türk işçilerine ve köylülerine" adlı çağrı yayınladı²⁵.

²³ Шамсутдинов А.М. Октябрьская революция и национально-освободительное движение в Турции (1919-1922), *Великий Октябрь и народы Востока*. Сборник статей, Изд-во Восточной литературы, Москва 1957, с. 390-394; Фрунзе М.В. Собр. соч. Т.1. Москва 1929, с. 257; Стенографический отчет первого съезда народов Востока, Баку 1920, с. 116.

²⁴Влияние Великой Октябрьской Социалистической революции на угнетенные народы Востока// Великий Октябрь и народы Востока. Сборник, Москва 1957, с. 20.

²⁵A.g.e., s. 25.

10 Ağustos 1920’de Müttefik devletler, Sultan’ı Türkiye’nin bölünmesi ve esaretini sağlayan Sevr Antlaşması’nı imzalamaya zorladı. Barış anlaşması uyarınca, Türkiye toprakları savaş öncesi duruma göre dört defa küçüldü. Boğazlar ve onun civarında Antant’ın yönetimi geçerli hale geldi. Sevr Antlaşması’na göre Türkiye, egemen bir devletin haklarından mahrum bırakıldı. Ancak kitlelerin kahramanca mücadelesi bu esareti basit bir kağıda dönüştüre bildi²⁶.

Bağımsızlık savaşını kazanan Türk halkı siyasi bağımsızlık kazandı. Koşulsuz teslimiyet ve diğer eşit olmayan anlaşmalar kaldırdı. Türkiye, Almanya’nın Versailles’daki kaderinden kaçan tek askeri müttefik idi. Bu olayların tüm Doğu’da, özellikle Müslüman ülkelerde büyük etkisi oldu. Emperyalistlerin en büyük Müslüman ülkelerinden biri olan Türkiye devletinin varlığını ortadan kaldırma girişimi bütün Müslüman dünyasında güçlü itirazlara neden olmuştu.

Kireyev’in çalışmasında, TBMM’nin ilk dış politika eyleminin 2 Nisan 1920’de Sovyet Rusya’ya müracaat olduğu belirtilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Lenin ile diplomatik ilişkiler kurma amaçlı resmi bir teklifle Moskova’ya bir mektup gönderdi ve Türkiye’nin bağımsızlık mücadelesine yardımcı olmasını istedi. Türkiye ise “Sovyet Rusya ile emperyalist devletlere karşı savaşmayı” üstlendi. Sovyet devleti, TBMM hükümetini tanıyan ilk ülke oldu ve Türkiye ile dostluk ilişkileri kurmuştu. Mayıs 1920’de TBMM’nin ilk diplomatik misyonu Ankara’dan Moskova’ya gitti ve Ekim 1920’de ilk Sovyet diplomatik misyonu Ankara’ya geldi²⁷. Kireyev kitabında şunları yazmıştı: “Güney Anadolu’daki gerilla birlikleri Fransız işgalcilere karşı mücadelede büyük başarı sağladı. 1920 yılının Ocak ayı sonlarında Fransız askerini yenerrek Maraş ve Urfa’yı kurtardılar. Antep’in savunması dokuz ay sürdü.

²⁶Мустафа Кемаль. Путь новой Турции. Т. 3. М., 1934, с. 354; Ленин В.И. Сочинения. Т. 32. с. 125.

²⁷Киреев Н.Г. История Турции XX векИВ РАН, Москва 2007, с. 130.

Savunma zamanı sadece Mayıs ayında on sekiz Fransız saldırısı önlenmişti”²⁸. 29 Ekim 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi ve Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçildi.

1920’lerde yayınlanan Sovyet oryantalistlerinin, diplomatlarının ve tarihçilerinin eserleri, Fransa’nın Türk meselesinde kendi bağımsız çizgisini korumaya çalıştığı ekonomik koşullar vurgulamaktadır. Bu bağlamda, “Asya Türkiye Bölümü” adı verilen diplomatik derleme ilgi çekicidir.

Ermeni kökenli Sovyet yazarları Fransız yazarlarını eleştirmektedir. Onlar Fransız araştırmacılarını Fransız-Türk ilişkilerini ve Kilikya’daki Kemalist politikanın taraflı bir şekilde ele almakla suçluyorlardı. Türk yazarlar da Ermeni yazarların eleştirisinden kendi paylarını almıştı. Saakyan, Ali Fuat Cebesoy’un Maraş’ta Fransız karşıtı isyanı vurgulayarak olayların nesnel analizini ve değerlendirmesini göz ardı ettiğini belirtmekteydi. O özellikle Cebesoy’un “Milli Mücadele Hatıraları” ve “Siyasi Hatıralar” eserlerini eleştirmektedir²⁹.

1921 Fransız-Türk antlaşmasını yorumlayan Sovyet yazarları, burjuva emperyalistlerinin hile yaptıklarını ve Türkiye’nin hatasının olmadığını yazsa da, Ermeni akademisyenler TBMM’nin Fransa ve İngiltere ile olan diplomatik ilişkilerini halkın dikkatine sunmaya çalışıyorlardı. Onlar Fransızları Kemalistlerin rağbetini kazanmaya çalıştıkları için eleştiriyorlardı. Fransız devleti için maddi ve askeri bir yara haline gelen Kilikya’daki zaferi garanti altına alma imkânı olmadığından Kemalistlere yaklaşmaya çalışıyordu. Ermeniler bu tutumun doğru olmadığını ve desteklemediğini belirtiyorlardı. Ermeniler, örneğin “1918-1923 ve Türk Diplomasisi” kitabının yazarı Selahi R. Sonyel’i, Maraş’taki olaylara karşı tektarafli tutum sergilemekle suçluyorlardı. R. Sonyel, Maraş bölgesindeki binlerce Ermeninin kılıçtan geçirildiklerine ilişkin Ermeniler ve destekçilerinin yaydığı haberin sadece

²⁸A.g.e. s. 131.

²⁹Саакян Р.Г. Франко-турецкие отношения и Киликия в 1918-1923 гг. Изд-во АН Арм.ССР, Ереван, 1986, с. 19.

siyasi amaçlar için kaba bir şekilde abartı olduğunu savunuyordu. Sakıyan, itirazlarına dair temellendirme ve meşrulaştırma yapmadan, sadece Maraş'taki olaylarla ilgili gerçeklerin çarpıtılmış olduğunu belirtiyordu³⁰.

Diğer bir sovyet tarihçisi V.P. Osetrov “Kemalist İnkılabınİtici-Güçleri” adlı eserinde, “Türk nüfusun fiziksel olarak yıkımı planı Fransız işgalçilerin komutasında düşünülmüş bir şekilde gerçekleşirildiğini” belirtiyordu³¹. Fransızlar tarafından işgal edilmiş bölgelerde terör yönetimi oluşturulmuştu. Fransızlar Taşnaklardan oluşan jandarma birlikleri oluşturmakta ve Türk nüfusa karşı katliam yapmaları istemekteydiler. Müttelik devletler Akdeniz'den Karadeniz'e kadar, Kilikya ve Trabzon'akadar olan Türkiye'nin doğu eyaletlerini kapsayan “Büyük Ermenistan” projesini tartışıyorlardı. Taşnak birlikleri de Müslüman köylerini kılıçtan geçiriyorlardı³².

Sovyet Ermeni yazarları, Adana, Maraş, Antep, Urfa ve diğer işgal altındaki şehirlerdeki Fransız askeri ve idari organlarının faaliyetlerini tasvir eden Batı Ermeni yazarlarının - S. Terzn, A. Pogosyan, L. Çormisyan, M. Avetyan, A. Atanasyan, V. Keokçyan, K. Basmacyan ve diğer yazarların eserlerini eleştiriyorlardı. Fransa'nın Orta Doğu'daki askeri tekelinin ekonomik, finansal, politik, kültürel ve diğer çıkarlarının dikkate alınmadığını belirtiyorlardı. Batılı Ermeni yazarlar, Fransız işgal güçlerinin 10-11 Şubat 1920'de Maraş'tan çekilmesini “büyük bir askeri hesaplamada bir hata”, “açıklanamayan taktik bir adım”, “asla anlaşılacak geri çekilme” olarak değerlendiriyorlardı. Bazı Batılı Ermeni yazarlar, Fransa'nın başarısızlığının, Kuron gibi Türk yanlısı askeri figürlerden kaynaklandığını düşünüyorlardı. Batılı Ermeni yazarlar Kilikya'da 50.000 Ermeninin fiziksel olarak öldürüldüğünü belirtirken, Sovyet Ermeni araştırmacısı 1919-1922 yılları arasında Ermeni nüfusunun maruz kaldığı toplam zayıyat sayısının

³⁰A.g.e. s. 19-20.

³¹ Ирандуст. Движущие силы кемалистской революции. Государственное издательство, Москва-Ленинград 1928, с. 67-69.

³²A.g.y.

20-22.000 olduğunu yazıyordu. Ermeni kökenli Sovyet yazarları bazen olanlarla ilgili olarak Batı Ermeni yazarlarıyla da işbirliği içinde olduklarını ifade ediyorlardı. Bununla birlikte, Batı Ermenilerinden daha sert bir şekilde, Batılı bilim adamlarını ülkelerinin politikalarını desteklememekle suçluyorlardı. Sovyet Ermenileri, Doğu'nun sözde ezilen halklarına kendi kaderini tayin hakkını savunan Fransız ve Türk komünistlerine sempati duyuyorlardı³³.

Sovyet diplomat Aralov kendi hatıratında bu olaylardan bahsederken, Türk halkının kendi bağımsızlığı için işgalcilere ve içteki zalimlere karşı mücadeleye başladığını yazıyordu. Aralov'a göre İngiltere ve Fransa arasında ekonomik bölge ve diğer konulardaki ciddi fikir ayrılığı ve Türkiye'ye ilişkin birbirine zıt çıkarlar olsa da, Sovyet Rusya'ya karşı birlikte hareket ediyorlardı. Onlar Sovyet Rusya'yakarşı Küçük ve Orta Asya'da (İran, Afganistan, Buhara, Türkiye) tek bir cephe oluşturmak için girişimlerde bulunuyorlardı. Fransızlar Kilikya'yı işgal ettiklerinde, onların harp gemileri Karadeniz'de Rus gemilerine hücum ediyordu³⁴. Şunu da belirtelim ki, muhacir hayatı yaşayan Rus general İ.A. Denikin ise Kilikya'yı da içine alan Karadeniz ve Akdeniz'e çıkışı sağlayan "Büyük ve bağımsız Ermenistan"ın oluşum planını Amerika projesi olarak değerlendiriyordu³⁵.

Sovyet tarih yazımında, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı politikası daha büyük ilgi görmüştü. Fransa'nın Türkiye'ye karşı yürüttüğü politika ise Ermeni yazarlarının ilgisini çekiyordu. Sovyet tarih yazımında, Fransa Türkiye ile savaşan ülkeler arasında, Kemalistlerle birlikte bu ülkenin gerçek siyasi gücü ve daha sonra Büyük Millet Meclisi hükümeti arasında diplomatik ilişkiler kuran ilk devlet olarak belirtiliyor. Müttefik Britanya'nın aksine, Fransa Türkiye'nin dağılması ve devlet bağımsızlığının ortadan kaldırılmasına sıcak bakmıyordu. Sov-

³³Саакян, s. 40.

³⁴ Аралов С.И. Воспоминания советского дипломата. 1922-1923. Изд-во Института Международных отношений, Москва 1960, с. 21- 24.

³⁵Деникин А.И. Очерки русской смуты. Т.4. Берлин, 1925. С.173.

yet yazarları bunun Fransız tekelleri ve bankacılarının Türkiye ekonomisine olan özel ilgisinden kaynaklandığını belirtiyordu³⁶. Sovyet Ermeni yazarının çalışmalarında Fransa'nın kendisini Müslüman yanlısı olarak sunmuş ve 1914-1918 savaşının bu ilişkileri değiştiremediği belirtilmişti. Bu, Fransız diplomatların Kilikya'daki olaylarla ilişkin görüşlerinde kendini belli etmişti. Fransız diplomatlar, Kilikya operasyonunun Fransa'da popülerlik kazanmadığını, Maraş ve Antep yakınlarında savaşan Fransız askerleri arasında yeni bir savaşın haberinin şaşkınlıkla karşıladıklarını söylediler. Fransız yetkililer ve diplomatlar (Bosphorus gazetesinin editörü, Michelle Payares, gazeteci Jacques Kaizer, politikacı Edward Sulye, başbakan A. Briand, Başkan R. Poincare dahil) Türk eğimli politikaya geri dönme ihtiyacından söz ediyorlardı.

İngiltere'den farklı olarak Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaldırılması ve Türk devletinin yıkılmasıyla ilgilenmiyordu. Saakyan'ın monografisinde, İngiltere'nin güçlü direnişine rağmen, Fransız diplomasisinin Türk meselesinde bağımsız bir siyasi yol izlemesi için birtakım adımlar attığını belirtiliyordu. İngiliz birliklerinin tahliyesinden sonra kendi hükümetinin onayını alan Kilikya Fransız hükümetinin komutanı Albay Bremon, 28 Ekim 1919'da Sivas'a Mustafa Kemal Paşa'ya "onunla temas kurmak amacı güden" bir telgraf gönderdi. Mustafa Kemal Paşa ona 30 Ekim'de Türklerin temel şartlarını kapsayan bir telgraf gönderdi: 1) Urfa, Antep ve Maraş işgal edilmemelidir; 2) Kilikya'nın geçici işgaline dair ilan yapılmalıdır. Georges Picot'un Sivas'a Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretine gitmesine de kitapta yer verilmiştir³⁷.

Sovyet Ermeni tarihçilerden farklı bir şekilde olayları değerlendiren Amerika bilim tarihçileri olan Justin Mccarty ve Carolyn Mccarty kaynaklara dayanarak, Fransızların Maraş'a kadar gelerek orayı işgal ettiklerini yazıyorlar. Fransız birlikleri Ermenilerden oluşmaktaydı.

³⁶Саакян, s. 41.

³⁷А.г.е., s. 50.

Maraş'ta Fransızlar güçlü mukavemete denk geldiler. Türk milliyetçileri Osmanlı ordusundan arta kalanlar ve yerli Türk birlikleriyle birleşerek Maraş'ı geri ala bilmıştiler. Fransızlar və Ermeniler geri çekilmek zorunda kaldılar ve bu zaman yoldaki Türk köylerini yıkıyorlardı." Yazarlara göre Fransızların Ermenilere güvenmesi Kilikya'nın kaybedilmesine olanak sağlamış ve bu Türklerin dayanıklılığına müspet tesir etmişti³⁸.

Tarihçi Saakyan Georges Picot ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelerin, Fransızların bu konudaki tutumunu yansıtmakta ve sadece bir olumsuz yanı olduğunu vurgulamaktadır. Fransız Pierre Redan, köylere yayılan söylentiler nedeniyle Fransızların Kilikya'yı terk ettiklerine, çünkü Kemalistlerin saldırılarından çekindiklerine inanıyordu. Bu nedenle 21 Ocak'ta Maraş karşı tarafın saldırısına uğramıştı³⁹.

Beyrut'ta Yüksek Komiser Genel Sekreteri Robert de Caix ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmeler özellikle ilgi çekicidir. Mecliste Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Robert de Caix, sadece Maraş ve Antep'le ilgili müzakere etme yetkisine sahip olduğunu belirtti. Mustafa Kemal Paşa ona itiraz etti ve sadece Kilikya meselesini bir bütün olarak tartışmayı kabul ettiğini söyledi. 22 Mayıs'ta yapılacak bir sonraki toplantıda Robert de Caix, Kilikya meselesini bir bütün olarak tartışmak için General Kuron'un onayını almıştı. Sonuç olarak, mutabakat ile ilgili bir belge imzalanmıştı. Belgede, 30 Mayıs'tan itibaren 20 gün boyunca askeri operasyonların askıya alınması, Pozantı'da Mersin-Adana demiryolu hattındaki garnizonların geri çekilmesi, Antep'in boşaltılması ve oradaki mıntıkların Fransız kampına katılması öngörülüyordu. Kemalistler, şehirde hiçbir Ermeni mahallesinin saldırıya uğramayacağını, savaş esirlerinin ve siyasi mahkumların Fransa ve Türkiye'nin askeri yetkilileri tarafından belirlenen resmi kurallara göre değiştirileceğini garanti ediyordu. Yazar 30 Mayıs barışını Türkler için

³⁸ Джастин Маккарти, Каролин Маккарти. Тюрки и армяне. Перевод с английского. Азербайджанское государственное издательство. Баку, 1996., s. 82.

³⁹ Саакян, s. 54.

önemli bir başarı, Fransızlar için ahlaki bir yenilgi olarak tasvir ediyordu. Bu, Kilikya'daki yeni askeri yenilgilere yol açtı⁴⁰. Georges Picot'un Sivas ziyareti, Kemalist güçlerin seferberliğini sağladı. Ardından Fransız birlikleri Maraş'tan çekildi. Böylece Robert de Ke'nin Ankara'ya ziyareti Türk milliyetçi güçlerine ilham verdi. Yazar, İngiltere'nin Orta Doğu'daki konumunu ve etkisini zayıflatmak için (Sevr sözleşmesini yeniden gözden geçirerek) Fransız diplomasisinin Kemalistlerle yaklaştığını belirtti. Fransa'da da Türkiye'nin Bolşevik olmasından endişe ediliyordu. Bu nedenle Fransızlar, Rus Bolşevizmi'nin Asya'daki en güvenilir desteğinin milliyetçi Türkiye ile bir anlaşma yapmak olabileceğine inanıyorlardı⁴¹. Fransız komünistleri tarafından işgalci güçlerin Kilikya ve Suriye'den çekilmesini için edilen talepler özellikle vurgulanıyordu⁴². Daha sonra Fransız-Türk Anlaşması (Londra Anlaşması), TBMM'nin 3 Mayıs 1921'de onu onaylamayı reddetmesi ve aynı yılın 12 Mayıs'ında Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in istifa etmesi, Franklen Buyon heyetinin faailiyeti vb. olaylara ilişkin bilgi verilmiştir. Sovyet yazarları, Fransız diplomatın Ankara'da Sovyet karşıtı duyguları aşılamaaya çalıştığı belirtiliyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya "eski Transkafkasya hükümetlerinin restorasyonu" için planını destek sundu. Mustafa Kemal Paşa ise aynı fikirde olmadığını belirtmiş, ancak 20 Haziran 1921'de güneydeki çatışmaya son vermek için geçici bir anlaşma imzalamıştı. Fransa'nın Türk meselesi üzerindeki özel konumunun nedeni "amansız Sovyet karşıtı" ruhtu. Bu nedenle Fransa bazı tavizler vermek zorunda kalmıştı⁴³. Yazar, Kilikya'nın Fransız birlikleri tarafından işgalinin geçici koşullar altında ve aşağıdaki nedenlerle gerçekleştirildiğini belirtti:

1) Fransa, İngiltere'nin Sykes-Picot Antlaşması'nı ihlal ederek ordusunu dahil ettiği ve Fransa'ya bu konuda taviz vermek ve Fransa'yı tehlikeye atmak niyetinin olmadığı Musul'un zengin petrol bölgesini ele geçirmeyi kabul etmişti.

⁴⁰A.g.e. s. 58.

⁴¹A.g.e. s. 62-63.

⁴²A.g.e. s. 71.

⁴³A.g.e. s. 77.

2) Kilikya'daki Fransa mandasının Birleşmiş Milletler tarafından onaylanması, Suriye'nin kuzey güvenliğini sağlamak için önemliydi. Çünkü İngiltere tarafından işgal edilen Filistin ve Irak'tan farklı olarak, Suriye için yabancı bir işgal ve İngilizlerden ilham alan bir iç isyan tehdidi vardı⁴⁴.

Aynı zamanda Saakyan'a göre, Kemalistlerin özel bir anlaşmaya girme girişimleri, Türklerin uluslararası tecrit edilmekten kurtulmaya çalışmaları ve Orta Doğu'daki keskin İngiliz-Fransız çatışmasını ateşlemeye ve derinleştirmeye istekli olmasından kaynaklanıyordu. Bu Fransa'ya bazı tavizler vermek ve Antant'ın iki güçlü devleti arasında düşmanlık tohumları ekerek mümkün olabilirdi. Fransız işgal güçlerinin Kilikya'dan çekilmesi Ankara hükümetinin bölgenin Yunanlılara karşı savaştaki potansiyelinden tam olarak yararlanmasına izin verecekti⁴⁵. Saakyan, 1914'te Maraş sancağındaki Ermeni nüfusa dair çalışmasında, çoğunluğun Türk olduğunu belirtiyordu. İlginç bir gerçek de şudur ki, Mondros anlaşmasına göre, Türk birlikleri Kilikya'dan tahliye edildiğinde, bazı memurlar bölgeyi tahliye detaylarını düzenleme bahanesi altında gitmemiş ve neredeyse tüm şehirlerde kendi yerlerinde kalmışlardı. Ordudan atılan subaylar zaten jandarma olmuş ve Müslümanları korumakla meşguldüler⁴⁶. Kilikya'daki askeri yönetim İngiliz komutasının elindeydi ve sadece Kasım 1919'da onların yerini Fransızlar almıştı. İdari yetki Mondros Antlaşmasına 1 Şubat 1919 tarihine kadar Türklerin elinde kalmaya devam etti. İkincilerin emrinde, Kafkasya Cephesi Türk bölüklerinden birinin eski komutanı Albay Haşim Bey liderliğindeki 3.000 kişilik bir jandarma alayı vardı. Bu alay, savaşa katılmış Türk askerlerinden oluşuyordu. Geri çekilen Türk orduları onları jandarma birimleri olarak Kilikya'da tutmuştu. Fransız ve İngiliz hükümetleri arasında Ocak 1919'un sonlarında imzalanan bir anlaşmayla Kilikya'nın idari kontrolü Mareşal Allenby'nin emri altındaki Fransız subaylarına verildi. 23 Ocak'ta Albay

⁴⁴A.g.e. s. 78.

⁴⁵A.g.e. s. 78.

⁴⁶A.g.e. s. 83.

Bremon, altı Fransız subay eşliğinde Hayfa'ya Allenby'nin yanına gelmiş ve Kuzey Bölgesi şefi olarak atanmıştı. Bu bölge, Selevki hariç tüm Adana eyaletlerini kapsıyordu. Söz konusu bölgelerin doğusunda Maraş, Antep ve Urfa, bununla birlikte sıra İngiliz süvarileri birliklerine (Desert Mounted Corp) bağlı olan Halep şehri de ayrı bir idari birimdi⁴⁷. Hükümetin talebi üzerine Fransa'nın "Suriye ve Ermenistan Komiseri" François Georges Picot'nun Halep, Şam ve Suriye'deki diğer şehirlerden Kilikyalı Ermenilere Kilikya'ya dönmeleri ve Ermeni varlıklarını pekiştirmeleri için başvurdukları kaydedilmişti. 1919'un sonuna kadar Maraş, Zeytin, Antep ve çevre köylerde 50.000'den fazla Ermeninin yaşadıkları iddia ediliyordu. Yazara göre, Fransız iktidar çevreleri Ermenileri Kilikya'ya davet etmiş olsalar da, güvenliğini sağlamak için ciddi önlemler almamışlardı⁴⁸.

Ayrıca söz konusu dönemde Türklere ait olan toprakların Ermenilere verilmesine dair karar kabul edildiği de belirtilmişti. Yazara göre, bu karar adil bir karar olsa da, gerçekleşmesi mümkün değildi. Kurulan aracı mahkemeler ve soruşturma komisyonlarının aktif ve etkili değildi. Mayıs 1919'da, Maraş'a gelen bir komisyonun faaliyetleri hakkında bilgi de verilmişti. Komisyon, bir savcısı ve bir Yunan memurdan oluşuyordu. Komisyon, uzun bir araştırmanın ardından Topo adında bir Kürt beyini serbest bırakmıştı. Yazar açıkça öznel görüşler sergileyerek kendi konumunu belli etmişti. Eserde İslam Birliği ve Kilikya'daki Genç Türkler Partisi'nin faaliyetleri hakkında da yazı vardı. Böylece, Haziran 1919'un başlarında, İngiliz General Andrew Maraş'a geldi. O şehrin nüfuzlu itihadçılarını resmi bir toplantıya davet ederek tüm gizli örgütlerin serbest bırakılmasını istemişti. Onlar emirleri yerine getireceklerine söz verseler de, Andrew döndükten sonra kendi çalışmaya devam etmiştiler. Yazar, 1919 sonbaharında Kilikya'daki durumun kötüleştiğini belirtiyordu. Bunun nedeni, Fransız ve İngiliz hükümetleri arasında 15 Eylül'de imzalanan bir anlaşmanın ardından Fransız birliklerinin Kilikya ve "Doğu bölgeleri" olan Antep,

⁴⁷A.g.e. s. 84.

⁴⁸A.g.e. s. 85.

Urfa ve Birecik'teki İngiliz askerlerinin yerini almasıydı. 12 Kasım 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Fransız işgalini insan hakları dernekleri temsilci komitesi adına telgrafla protesto etti. Aynı zamanda Kemalistler Kilikya'da aktif olarak harekete geçmeye başladılar. Yazar, Kemalist yönetimin neden İngiliz-Yunan tehdidini görmezden geldiğini, ancak öncelikle Kilikya'ya odaklandığını ve güney cephesinde ulusal bir savaş başlatmaya karar verdiğini sorguluyordu. Yazar bu sorgulamayı temellendirirken Albay Bremon'un görüşüne yer vermişti. Birçok Türk yetkilinin Almanya'da eğitim gördüğünü ve yakın zamana kadar Almanlarla ittifak halinde Fransızlara karşı savaşmıştı. Bu kelimeler, ikincilere karşı belirli bir nefret uyanmasına neden oldu. Geçmişte bir Fransız-Türk yakınlaşması olduğu doğrudur, ancak son 30 yıldır Türkiye "Almanlaşmış"tı.

Ayrıca Kilikya'daki Fransız işgal birlikleri İzmir'deki geniş ve iyi donanımlı Yunan ordusundan daha iyi bir hedef olduğu düşünülüyordu. Mustafa Kemal'in itibarını artırmak için Kilikya'ya ihtiyacı vardı⁴⁹.

Sovyet tarihçisi A.D. Jeltyakov'a göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Kilikya'daki yabancı işgalcilere karşı hamle yapma kararı Maraş'ın coğrafi konumu ve ilin geniş buğday rezervlerinden kaynaklanıyordu⁵⁰. Ermeni kökenli Sovyet tarihçisi Saakyan'a göre, Kilikya'ya askeri operasyon için ilk buranın seçilme nedeni nüfusun çoğunluğunun Ermeniler olmasıydı. 1919'un sonbaharında Kemalist hükümet Kilikya'da Fransızlara karşı mücadeleye başlama kararı aldığı anda Ermeniler hala büyük kitleler halinde anavatanlarına dönüyordu. Mustafa Kemal Paşa, sanki Kilikya'da Ermeni sayısının artmasında onların özerklik için daha aktif mücadele edeceklerinden endişe ediyordu. Kilikya'da yayınlanan çok sayıda kararname ve talimatın yerel Müslümanlar arasında fanatizme vurgu yapmayı amaçladığı kaydediliyordu.

⁴⁹A.g.e. s. 91.

⁵⁰Желтяков А.Д. Антифранцузское восстание в Мараше в 1920 году. Ученые записки ДГУ, серия востоковедческих наук, вып.14, 1962; 304, с. 33.

Böyle gergin bir durumda Kilikya'daki Fransız birliklerinin İngilizlerin yerini aldığı belirtildi.

29 Ekim 1919'da ilk Fransız ordusu Maraş'ı terk eden İngiliz birliklerinin yerini aldı. Fransız ordusu, Fouquet'in komutasındaki 412. Piyade Alayı, Ermeni Lejyonu'nun ilk taburu ve Senegal süvari alayından oluşuyordu⁵¹. Yazar daha sonra Türklerin Ermeni gönüllüleri Maraş'tan kovduklarını ve sadece Fransızlara karşı düşmanca tavır takındıklarını ve şehirdeki Ermeni nüfus ile dostluk ve işbirliğini önerdiğini belirtmiştir. Yazar, Ermenilere destek sağladıkları halde belirli miktarlar teklif edildiğini de yazmıştı. Maraş'taki ileri gelen Ermeni nüfusunun üyeleri ile Ulusal Birlik üyeleri arasında bazı başka amaçlı kimseler vardı. Onlar Ermeni nüfusunu yanıltmaya ve uyanık olmaksızın alıkoymaya çalışıyorlardı. Savunma hazırlıklarının önemli olduğunda zamanda onlar insanları "cömert" ve "temkinli" olmaya teşvik ediyorlardı. Bu bağlamda, Maraş Ulusal Konseyi'nin müracaatı özellikle ilgi çekmektedir. Orada Türklerin yaptığı kötülüğünün unutulmasının mümkün olmadığı belirtilse de, eski dönemlerdeki ilişkilerin yeniden kurulması öngörülmekteydi. Çünkü "dünyaki olayların gelişimi nasıl olursa olsun, biz Türklerle, Türkler de bizimle (Ermeniler - S. A.) yaşamak zorundadırlar. Maraş Ulusal Birliği, geçmişte olduğu gibi Türklerle ticari ilişkilerin restore edilmesi, adalet çerçevesinde onların çıkarlarının göz önünde bulundurulması, Fransız ordusunun gelişimiyle ilgili gereksiz konuşmalardan kaçınmayı, votka ve şarap kullanımının yasaklanması vb." gibi birçok istek ve ricada bulunmuştu.

Yazar böylece 21 Ocak 1920'de Fransızlara karşı başlayan ayaklanmanın 11 Şubat yani Fransızların Maraş'ı terk ettikleri güne kadar devam ettiğini belirterek orada yaşananları tasvir etmiş ve Türk yazarları da eleştirmiştir. Yazar, 21 Ocak 1920'de Maraş'ta ayaklanmalar başladığında, General Keret'in şehirdeki Türk nüfusun ileri gelenlerini makamına davet ettiğini belirtmiştir. Bunlar arasında kentin idare reisi-mutasarrıf, belediye başkanı, ticaret odası başkanı, jandarma şefi, polis komiseri ve Müslüman din adamlarının birkaç temsilcisi vardı.

⁵¹Саакян, с. 99.

General Keret'in amacı isyan hazırlıklarını durdurmaktı. Türk yetkililer Fransızların Mondros anlaşmasının şartlarını yerine getirmediğini protesto ettilerini, Türk nüfusun hükümet binası olan konağın Fransızlar tarafından denetiminden rahatsız olduklarını belirtmiştiler. Onların çifte standart uyguladıklarını ve ikiyüzlü olduklarını, Müslümanlara silah ve yiyecek sağlayarak isyana teşvik ettiklerini bilen General Keret, jandarma lideri de dahil olmak üzere onun makamına gelenlerden altı kişiyi rehin almıştı. Onun amacı durumu ileri gelenlerle tartışmaktı. Zaten altı kişi haricindekileri serbest bırakmıştı. Sözcüler kapıdan çıkarken, konak yönüne ateş edilmiş ve bu da uzun zamandır planlanan ve hazırlıkları biten isyan için bir işaret olmuştu. Türkler daha sonra Fransız komutasına ültimatom göndererek silah ve araçlarını teslim etmelerini istedi. Aynı zamanda Fransız askerlerinin ve subayların şehri terk etmesini talep ettiler. Ültimatom reddedildi ve 21 gün yani 10 Şubat'a kadar çatışmalar kesintisiz olarak devam etti. 23 Ocak'ta Kılıç Ali'nin komutası altında kemalistlerin düzenli bölükleri şehre doğru harekete geçtiler⁵². Yazar, Fransız komutanlarının Hıristiyan nüfusunu kurtarmak için birliklerini kullanmayı reddettiğini belirtiyor. Yazar, Türklerin teslim olmaya hazır olduklarını belirtmiş ve General Keret'in Fransız birliklerini Maraş'tan tahliye etme emrinin nedenini anlamadığını vurgulamıştır⁵³. O Albay Norman'ın söylediklerine dayanarak Fransızların yiyecek stoklarının tükenmediğini, diğer malzeme ve araçların eksik olduğunu ve yoğun kar yağışı olduğunu yazmaktaydı. Ayrıca Albay Dufion'un tahliye emrine ilişkin görsel bir sinyal verdiği de belirtilmekteydi. Daha sonra bu emrin General Kuron tarafından verildiğini kanıtlamaya çalıştı. Ardından yüksek komuta yetkililerinin bu işe katılımını reddemiş, kararın Beyrut ve Adana'da değil, Maraş'ta verildiğini görüşünü benimsedi. Tüm bunlar Adana ile iletişim kurmak için kablosuz telefon bağlantısının olmamasından kaynaklanıyordu. Büyük olasılıkla Norman hiç-

⁵²A.g.e. s. 99-101.

⁵³A.g.e. s. 104.

bir destek gücünün gönderilmeyeceğini ve Türklerin savaşmaya devam edeceğini biliyordu. Çünkü Türk milli kuvvetleri Diyarbakır'dan yardım bekliyordu⁵⁴.

Yazar, Fransız yazarların sunmaya çalıştığı gibi Fransız birliklerinin Maraş'tan çekilmesini tesadüfe bağlamanın doğru olmadığı belirtmiştir. Ona göre bu geri çekilme Fransa'nın Orta Doğu politikasının mantiki sonucuydu. Yazar, Maraş'ın tahliyesinin bir kez daha Fransız emperyalistlerinin planlarında Kilikya ve Suriye'ye kıyasla pek de önemli bir konum olmadığını söylemekteydi. Maraş'taki ilk ciddi engelle karşı karşıya kalan Fransız mandası Suriye'ye çekilmeyi ve orada güçlenme yolunu seçmişlerdi. Maraş'ın tahliyesi, tüm Fransız işgalci güçlerinin Kilikya'dan çekilmesinin başlangıcı oldu.

Başka bir yazar, A.D. Jelyakova'ya göre, Fransız birliklerinin Maraş'tan çıkmalarının gerçek nedeni Maraş ve çevresindeki işgalci ve Türk güçlerinin gerçek oranı idi. N.Z. Efendiyeva ise, Fransız askeri güçlerinin yeterli olmamasını Maraş'tan çekilme nedeni olarak görüyordu⁵⁵. Saakyan ise askerlerin Maraş'tan çekilmesinin Orta Doğu'daki Fransız kuvvetleri komutanı General Kuron ve yönetimin rızasıyla yapıldığını söylemekte ısrarcıydı⁵⁶.

Bundan başka Fransız askerleri ve subayları mültecilerin onların peşinden koşmalarından da rahatsız oldukları belirtilmişti. Onlara süvari birlikler eşlik etmemiş ve köprülerden geçerken hattın sonunda kalan Ermeniler de korunmasız kalmıştı. Tüm bunlara rağmen, 15 Şubat 1920'de geri çekilen Fransız birlikleri ve Ermeniler İslah'a ve ardından trenle Adana'ya ulaşmıştı⁵⁷. Eserde Mustafa Kemal Paşa'nın 1927'deki Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci kongresinde yaptığı konuşmaya özellikle yer verilmişti. Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada Ermenilerin katliam yaptığını, Maraş gibi eski bir Müslüman şehri silah ve makineli tüfek ateşiyle imha ettiğini söylemişti⁵⁸.

⁵⁴A.g.e. s. 107.

⁵⁵A.g.e. s. 107-108.

⁵⁶A.g.e. s. 109.

⁵⁷A.g.e. s. 110.

⁵⁸A.g.e. s. 112.

Yazara göre Ankara liderleri, Genç Türkler hareketinin Ermeniler politikasını sürdürmekteydi. Yazar ayrıca Hınçak, Ramkavar Liberal Partisi, milliyetçi Taşnaksutyun gibi Ermeni siyasi partilerinin de rolünü incelemiştir. Ona göre bu partiler Fransız yetkililer tarafından izlenen politikanın sömürge niteliğini anlayamamışlardı. Kilikya Ermenilerinin liderleri, Fransa'nın Kilikya'yı bağımsız bir Ermeni eyaleti ve hatta bir cumhuriyet kurulması için Ermenilere vereceğini ciddi bir şekilde düşünüyorlardı. Yazar, Ermeni piskoposu Muşek'in Fransa'nın Kilikya'yı tamamen işgal ettiği görüşünde olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Muşek, Fransız himayesinde Kilikya'nın özerklik kazanmasını isteyen Ermenileri düşman olarak görüyordu⁵⁹.

Saakyan ve Mahmuryan⁶⁰ diğer taraftan Ermeni liderlerin Kemalist hareketinin ve Türklerin gerçek gücünü gerçek anlamda takdir edemediklerini yazıyordu. Onların yüzyıllar boyunca Osmanlı Türklerinin dünya tarihine muzaffer yürüyüşler yaptıklarını unuttuklarını vurguluyordu. Dünya siyasetinin önde gelen gücü ve baskın bir imparatorluğun torunları olan Türkler, hiçbir zaman hiçbir yabancı devlete bağımlı olmadıkları için yabancı işgaline boyun eğmemişlerdir. Bununla birlikte, Ermeni liderler müttefik devletlerin politikasının gerçek amacını anlamadılar ve güçlerinin Kilikya'daki rolünü mantıksız bir şekilde abarttılar. Müttefik birliklerinin bölgede işgalci güç olarak tutum sergilediklerini görmezden geldiler. Onlar Fransız birliklerinin Hıristiyan nüfusu korumak için Kilikya'ya gelmediğini anlamak istemiyorlardı. Oysa Fransız emperyalist çevrelerinin amacı Orta Doğu politikasını sürdürmektir. Ermeniler Fransızları onlarla işbirliği yapmaya ve himayelerine geçmeye, Türklere karşı onlarla birlikte çalışmaya hazır oldukları konusunda ikna etmeye hazırdılar⁶¹. Ayrıca Fransa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmeler Fransa-Türkiye yakınlaşması için olanak sağlamıştı. Kilikya'nın kaderi ise, San Remo'daki bir konferansta önceden kararlaştırılmıştı. Ermeniler bü-

⁵⁹A.g.e. s. 143.

⁶⁰Гаянэ Махмуриян. Дипломатия республики Армения в январе-апреле 1920, s. 82-84

⁶¹Саакян, s. 144.

tün bunları göremediler. Hatta Georges Clemenceau bile, Lloyd George'a "Ermeniler tehlikeli bir millettir ve onlarla ilişki kurmaya değmez. Onlar çok para istiyor, fakat çok az tazminat ödüyorlar. Fransa bundan sonra Ermenistan için herhangi bir harcama yapmak niyetinde değil" demesi bile onlar için önemli değildi⁶². Yazar Ermeni seçkinlerinin Fransız çıkarlarının Kilikya'daki zıt etkisi olacağını anlamadıklarını söylüyordu. Bu politika, Fransa'nın Türkiye genelindeki siyasi ve ekonomik çıkarlarına bağlıydı. Fransız emperyalist çevreleri, Mustafa Kemal Paşa hükümetinin bu çıkarları en azından bir kısmını bildiğinden haberdardı. Bu nedenle o Fransız bankalarına olan borcun en azından bir kısmının ödenmesini kabul ederse, hem Kilikya hem de Hıristiyan nüfusunun feda edilebileceğine emindi. Kilikya'yı bağımsız bir ülke olarak görmeyi hayal eden Ermeni milliyetçileri, onu Fransa'nın himayesinde ve Türk egemenliğinin bağımsız özerk bir ülke ilan ettiler. Ancak o dönemde Fransa'nın bu hamiliği kendi üzerine alıp almayacağına ilişkin bir açıklama yapılmamış ve hatta bu konuya ilişkin düşünce de ortaya atılmamıştı⁶³.

Yazar Ermenilerin Kamalistlere meydan okumalarını doğru bulmuyordu. 4 Ağustos 1920'de, Hınçak partisi "Tüm Kilikya"nın özerkliğini ilan etti. Yazar olayı şöyle tasvir ediyordu: M. Damadyan da dahil olmak üzere Ermeni cemaatinin üç lideri, Ermeni partilerinin temsilcileri ve Adana'daki diğer Hıristiyan cemaatlerinin liderleri Albay Bremon'a gelmiş ve Fransa'nın himayesinde "Bağımsız Kilikya Hıristiyan Cumhuriyeti"nin kurulduğuna dair bildirgeyi ona takdim etmiştiler. Bremon bildirgeyi hükümetine sunacağına dair söz verdi. Damadyan, üç Ermeni partisinin temsilcileri ve Suriyeli Lient Jan'ı da içeren altı bakandan oluşan bir kabine kurmuştu. 5 Ağustos 1920 sabahı Türk valisinin konağına gelerek boş bir odayı ele geçirdiler ve telefonla valiye artık görevden alındığını beyan ettiler. Olaydan haberdar olan Bremon, telefonla Ermenilere "komediye durdurmalarını" ve

⁶²Саакян, s. 144.

⁶³А.г.е. s. 146.

dağılmalarını emretti. Damadyan komutaya uymayı reddetti. O zaman, Bremon küçük bir birlikle şahsen olay yerine gelmiş ve Ermenilerin toplantısını dağıtmıştı.

Yazara göre, 4-5 Ağustos 1920 olaylarının Kilikya Ermenileri için yararı olmamış, hatta Fransız idari ve askeri yetkilileri tarafından Ermenilerin en ufak bir memnuniyetsizliğini yatıştırmak için iyi bir bahane olmuştu. Albay Bremon hemen Ermeni Ulusal temsilcisi ile tüm temaslarını kestiğini açıkladı. Eylül ayında Adana'ya gelen General Kuron, Ermeni lejyonunun kaldırılmasını ve Ermenilerden oluşan gönüllü grupların dağılmasını emretti⁶⁴. Ermeni Ulusal temsilci heyeti, Kilikya Ermenilerine nakdi yardımda bulunuyor ve Andranik önderliğindeki Ermeni savaşçıları desteklemek için Kilikya gönüllülerinin hareketini teşvik ve organize etmeye çalışıyorlardı. Ermeniler Suriye, Kilikya ve merkezi hükümetteki Fransız yetkililerin önünde gösteri bile yaptılar⁶⁵. Yazar, 1918-1922 yılları arasında Kilikya'daki olaylara Fransız tekel çevrelerinin emperyalist ve sömürge politikaları ve Kemalist ulusal politikanın ilkeleri kendi etkisini gösterdiğini sonucuna varmıştı.

Sonuç

Sovyet tarih yazımı Maraş'taki olaylara ilişkin yeterince araştırma yapmamış olsa da genel anlamda bakıldığında oradaki olayları takip etmiştir denebilir. Bölgede Rus birlikleri ve temsilcileri bulunmasa da, Ermenilerin çabalarının yoğun olduğu gözlemlenmektedir. Onlar kendilerine ait bağımsız bir cumhuriyet kurmak için Anadolu'daki karışıklıktan yararlanmayı yeğlemiş ve bunun için mücadele etmişlerdir. Hatta bu amaç doğrultusunda Ermeniler Fransızların yardımını almaya yönelik gayret içinde de bulunmuşlardır. Söz konusu dönemde sovyet yönetiminin tutumu nedeniyle ona başvurulmadığı düşünülebilir. Herhalükarda sovyet yönetimi Atatürk'ün politikasını ve Türkiye'nin özgürlük ve bağımsızlık amacı doğrultusunda halkın kurtuluş hareketini desteklemiştir. Sovyet yöneticileri muhtemelen bu sayede

⁶⁴A.g.e. s. 147.

⁶⁵A.g.e. s. 148.

emperyalist güçlere karşı birlikte mücadele edebileceklerini düşünmekteydi. Bununla birlikte komşusu olan Türkiye'deki durumun kendisini de etkileyebileceği gerçeğini göz ardı etmemiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Влияние Великой Октябрьской Социалистической революции на угнетенные народы Востока, Великий Октябрь и народы Востока. Сборник. Отв. А.А. Губер, Изд-во Восточной литературы, Москва 1957.

Внешняя политика СССР 1917-1944 гг. Сборник документов. Т.1, Москва 1944.

Годовой отчет НКВД к VIII съезду Советов РСФСР (1919–1920), *Документы внешней политики СССР*. Т. II, Москва 1958.

Письмо Народного Комиссара Иностранных Дел РСФСР Председателю Великого Национального Собрания Турции Мустафе Кемаль-паше от 3 июня 1920г., *Документы внешней политики СССР*. Т. II, Москва 1958.

Стенографический отчет первого съезда народов Востока, Баку 1920.

Makale ve Kitaplar

АРАЛОВ С.И. Воспоминания советского дипломата. 1922-1923. Изд-во Института Международных отношений, Москва 1960.

АРЗУМАНЯНМ.В. Ленинский Декрет о “Турецкой Армении”, 1968.

БАГИРОВ Ю.А. Из истории советско-турецких отношений (1920–1922), Баку, 1965.

БУТАЕВ Инал. Национальная революция на Востоке. Проблема Турции, Ленинград, 1925.

ГАСРАТЯН М.А. СССР и Турция 1917-1979, Серия: СССР и страны Востока, Издательство Наука, Москва 1981.

ДЕНИКИН А.И. Очерки русской смуты. Т.4, Берлин 1925.

- ЖЕЛТЯКОВ А.Д.** Антифранцузское восстание в Мараше в 1920 году. Ученые записки ДГУ, серия востоковедческих наук, вып.14, 1962.
- ИРАНДУСТ.** Движущие силы кемалистской революции. Государственное издательство, Москва-Ленинград 1928.
История СССР. Т. VII, Москва 1967.
- КЕМАЛЬ Мустафа.** Путь новой Турции. Т. 3. Москва 1934.
- КИРЕЕВ Н.Г.** История Турции XX век, ИВ РАН, Москва 2007.
- ЛЕНИН В.И.** Сочинения. Т. 32.
- МАККАРТИ Джастин,** Маккарти Каролин. Тюрки и армяне. Перевод с английского. Азербайджанское государственное издательство, Баку 1996.
- МАХМУРЯН Гаянэ.** Дипломатия республики Армения в январе-апреле 1920.
- ОРДЖОНИКИДЗЕ О.К.** Избранные статьи и речи. 1911-1937, Москва 1939.
- СААКЯН Р.Г.** Франко-турецкие отношения и Киликия в 1918-1923 гг./ Отв. ред. Е.К.Саркисян. изд-во АН Амянской ССР, Ереван 1986.
- ФРУНЗЕ М.В.** Собр. соч. Т.1. Москва 1929.
- ХЕЙФЕЦ А.Н.** Влияние Великой Октябрьской Социалистической революции на угнетенные народы Востока, Великий Октябрь и народы Востока. Сборник. Отв. А.А. Губер. Изд-во Восточной литературы, Москва 1957.
- ХЕЙФЕЦ А.Н.** Советская Россия и сопредельные страны Востока в годы гражданской войны (1918–1920), Москва 1964.
- ШАМСУТДИНОВ А.М.** Октябрьская революция и национально-освободительное движение в Турции (1919-1922), Великий Октябрь и народы Востока. Сборник. Отв. А.А. Губер, Изд-во Восточной литературы, Москва 1957.

MARAŞ OLAYLARI (1920, İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE)

Neşe ÖZDEN*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Osmanlı Devleti'yle imzalanan 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında, 1919'da Maraş önce İngiliz ve yılın sonuna doğru Fransız işgaline uğradı. Maraş'ta 20 Ocak 1920'de başlayan direniş, 12 Şubat 1920'de işgalin son bulmasıyla sonuçlandı. Bu çalışma, İngiliz Parlamentosu Avam Kamarası zabıtları (12 Şubat, 23 Şubat, 26 Şubat, 4 Mart, 11 Mart, 25 Mart, 23 Haziran 1920 ve 30 Mayıs 1922), İngiliz kabine tutanakları (CAB) ve Dışişleri Bakanlığı (FO) belgelerinden yararlanarak hazırlanmıştır. Dönemin terminolojisine bağlı kalmak adına, yer isimleri mümkün olduğunca İngilizce orijinalinde yazıldığı şekliyle bırakılmıştır. Bu sayede, asırlardır Türk vatani olan yerlere *Türkiye* ya da *Anadolu* yerine –tarihe ve asırlık gerçekliklere ters düşecek bir şekilde— “Küçük Asya (Asia Minor)” denilmesinin; ya da *Doğu Anadolu*'ya “Büyük Ermenistan” ve Kilikya'ya “Küçük Ermenistan” yakıştırmalarında bulunmak suretiyle *manda* tasarımlarının gerçekleştirilmeye çalışılmasının altında yatan emperyal lisan ve yaklaşım –arşiv belgelerindeki yansımaları aracılığıyla— daha iyi anlaşılacaktır.

Fransız politikası açısından Kilikya (Çukurova)'ya, Mersin ve İskenderun limanlarına, Doğu Akdeniz'e dair beklenti, savaş dönemi gizli anlaşmalarından itibaren yüksekti. 15 Eylül 1919 tarihli el-değiştirme antlaşmasıyla, Maraş'ta İngiliz işgali yerini Fransız işgaline bırakırken, Fransız ordusunun bölgedeki Ermeni komitacılarla işbirliği

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü , 06100 Sıhhiye-Ankara

Kilikya'da kaosu şiddetini arttı. İşgal artık ilhaka dönüşen bir boyut kazanmıştı.

Çok geçmeden, 12 Şubat 1920'ye gelindiğinde, Maraş'ta kararlı bir halk müdafaası, Kuvayı Milliye aracılığıyla tescilleniyor; Fransız işgal güçleri Maraş'ı boşaltıyordu. Böylece, İngiltere tarafından 22 Şubat 1919'da mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde işgale uğrayan ve 15 Eylül 1919'da imzalanan "Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin tebdili hakkındaki İngiliz-Fransız mukavelesi"ne göre Fransız kontrolüne devredilen Maraş¹, 1920 Şubatı'nda gereken cevabı vermiş oluyordu.

12 Şubat 1920 tarihinde, Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal'in Sivas Merkez Heyetine gönderdiği telgrafta ifade edildiği üzere, karşılaştıkları zulüm ve haksızlığa karşı kahraman Maraşlılar, müstevli Fransızlarla ve silahlandırıp saldırtıkları Ermenilerle uğraşmaktaydılar. 10/11 Şubat gecesi düşmanı, İslahiye istikametinde bozguna uğratarak kaçmak zorunda bırakmışlar, milli varlıklarını kurtarmayı başarmışlardı². Bu haklı ve kararlı duruş ülke çapında devam edecekti. İngiliz askeri istihbarat raporunun da 11 Mart 1920'de işaret ettiği üzere; Ermenistan'a herhangi bir toprak devşirilmesine (*any cession of territory*) karşı, Milli Mücadelecilerin kararlı duruşu artarak devam ediyordu³.

¹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt.II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s.208-209, 218. Fransızların bölgeye sahip olmak isteyişleri ve Ermeni komitacılarının taşkınlığı, Maraş Kalesi'ne Fransız bayrağının çekilmesi provakasyonunda da kendini gösterdi. Cevaben, 28 Kasım 1919 günü Maraşlılar, kaleye giderek Fransız bayrağını indirerek Türk bayrağını çektiler. Bkz. Tansel, *a.g.e.*, s.211-212.

² **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Cilt.IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.205; Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları-I**, Belge No.590, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.431. Maraş müdafaası, yirmi iki gün sürmüştü. Yirminci ve üçüncü kolordulardan katılabilen subay ve askerlerin de bu kahramanlıklarda hissesi vardı. Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.292.

³ FO371/5166/E2784/262/44, Rumbold'dan Curzon'a, No.377, 15 Mart 1920; Diğer taraftan, bu sıralarda, İstanbul'da ise bir hükümet değişimi yaşanmış; Mart başlarında Sadrazam Ali Rıza Paşa hükümeti istifa etmişti.

Bu arada, Ocak 1920’de Fransa’da Clemenceau’dan sonra Mille-rand iktidara gelirken, Şubat’ta ise Poincare’nin devlet başkanlığı son buluyordu. Fransa’da, iç ve dış siyasetin yönü değişmekteydi.

Maraş ve Kilikya’ya İlişkin Politika ve Tartışmalar (Şubat 1920)

1920 başlarında, Fransa’nın Maraş’ta ve İtilaf emperyal tasarımlarının genel tabloda Kilikya’da uğradığı yenilgi, Türk topraklarını parçalama ve manda oluşturma tasarımlarına karşı da yıkıcı bir etki yarattı.

Kilikya’nın ve Ermenilerin yönetimi konusu, İngiliz siyasi çevrelerinde kabineden parlamentoya kadar, dolaylı vesileler yaratılarak, İstanbul ve Türk Boğazlarının geleceği gibi muhtelif gündemlerle ilişkilendirilmeye ve diri tutulmaya çalışılıyordu.

Hazırlanmakta olan Türk Barış Antlaşması’na ilişkin olarak, 5 Ocak 1920 tarihli İngiliz kabine toplantısında; İngiliz Dışişleri Bakanı, Hindistan Bakanı ve Savaş Bakanının memorandumları değerlendirildi. Bu esnada, Aralık 1919’da Fransız Dışişleri’nden Berthelot’un raporunda ana hatlarıyla belirtilen dört temel ilkedен bahsedildi. Buna göre, (a). Ermenilerin Türk hakimiyetinden kurtarılması; (b). Arap ve Suriyeli nüfusun Türklerin hakimiyetine geri verilmemesi; (c). “Türk militarizmi”nin -Prusya militarizmi gibi- ezilmesi; (d). Tarafsızlık ve serbest geçişinin etkin bir şekilde güvenceye alınması için Türk Boğazları’nın gözetiminin uluslararası bir organizasyona bırakılması öngörülüyordu. Toplantı sırasında bu rapora değinildiğinde, İngiliz kabine üyelerinin bu fikirlere, sıcak baktıkları görüldü. Ancak, bu rapor kapsamında ve Osmanlı barışının hazırlanması çalışmalarına dair, İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon’un Berthelot ile yapmış olduğu görüşmelerin genel çizgisi, İngiliz kabinesi tarafından birkaç noktada eleştirildi. Örneğin, Osmanlı Halifesi’nin İstanbul’dan uzaklaştırılması ihtimali kapsamlı olarak tartışılmakta ve özellikle bunun İtilaf devletlerinin Türk Boğazları’nda tasarladıkları kontrole ne şekilde yansıyacağı sorgulanmaktaydı. Ayrıca, her ne kadar Curzon ve Berthelot’un alternatif planlar hazırlayacakları anlaşılmakta ise de yine de onların

görüşmelerinin sonucu sadece, Türkleri İstanbul'dan çıkarma planına işaret ediyordu. Oysaki, Hindistan Bakanı Edwin Samuel Montagu tarafından yapılan (ve Koloniler Bakanın da hemfikir olduğu) uyarılar gösteriyordu ki ağır Türk barış şartlarının imzalanması, İngiltere'ye karşı Hindistan'da ilk kez –Sinn Fein hareketine benzer— bir hareketin yani Hindistan'ın tümüyle İngiltere'den ayrılmasına uzanan bir gelişmenin patlak vermesine sebep olabilirdi. Ayrıca, Suriye'nin ne olacağı hususunda da belirsizlik vardı. Dahası Fransızların –Kasım 1918'deki İngiliz-Fransız mutabakatına ters düşecek bir şekilde— Suriye'yi ilhak etmeyi isteyip istemeyeceklerine dair bir netlik de yoktu. Ancak Suriye'de böyle bir durum gerçekleşirse, Faysal Türklerle ve dolayısıyla Bolşeviklerle ortak bir zemini paylaşmış olacaktı. Bu durum İngilizlerin; İran'da, ayrıca Faysal'la, Bolşeviklerle ve sonuçta –eğer başkentlerinden kopartılırlarsa— Türklerle sorun yaşamalarına neden olacaktı⁴. Ayrıca, Türklerin barış antlaşmasını imzalamayı reddetmeleri durumunda, İtilaf devletlerinin barış şartlarını uygulamak üzere Anadolu'da ilerlemesine gerek olmadığı ifade ediliyordu. Çünkü Türklerden alınacak yerler, örn. İstanbul, İzmir, Kilikya, Suriye vd. zaten İtilaf devletlerinin işgali altındaydı⁵.

12 Şubat 1920 gününe Maraş, yabancı işgalin bertaraf edilmesi yönünde büyük bir adımla başlarken; aynı gün İngiliz Parlamentosu'nda Türk barışı ile ilgili gündem hararetiydi. Lloyd George'nin, 1916'da kurulan koalisyon hükümetinin politikası eleştiriliyordu. İngiliz Avam Kamarası'nın Muhafazakâr üyesi Aubrey Herbert (mebus, *Yeovil*)'e göre, İngiliz politikası, muhtemel *iki politikayı*⁶ dikkate almış olmalıydı. Birincisi, (1)- “*bag and baggage*” politikası olabilirdi; yani Türklerle şu

⁴ CAB23/37, Conf.18, Londra 5 Ocak 1920; Hatta Bombay Valisi Sir George Lloyd da, Hindistan'a gitmeden önce Türklerin İstanbul'dan çıkartılması yanlısıyken, artık bunu yapmanın en büyük hata olabileceğini düşünmekteydi. Albay Wilson ve Bayan Bell dışında, Sir George Ross-Keppel, Sir M.O'Dwyer ve Lord Willingdon dahil tüm Hindistan ve Mezopotamya uzmanları, Sir George Lloyd'un görüşünü paylaşmaktaydı. İngiliz mallarına yönelik artan boykot ve tüm Hükümet tedbirlerine yönelik genel bir reddetme, Hindistan'da, bu Barış Antlaşmasının imzalanıyor olma ihtimaline karşı organize edilmişti.

⁵ CAB23/37, Conf.18, Londra 5 Ocak 1920.

⁶ A.Herbert, Avam Kamarası, Cilt.125 (Seri/Devre: 5), 12 Şubat 1920, s.348-349.

denilebilirdi: “*Bizimle savaştın. Savaş sırasında ülkenizde mezalim (atrocities) yapıldı. Biz kazandık ve siz İstanbul’u terketmelisiniz*”. Bir başka ifadeyle, bu politikaya göre, dar anlamda Türklere İstanbul’u tahliye etmeleri söylenebilirdi; geniş anlamda ise, tarihsel derinliğine bakıldığında, bu politikayla Türkleri Avrupa’dan bütünüyle çıkartmaya odaklı bir yaklaşım söz konusuydu.

Öte yandan, Herbert’e göre, ikinci alternatif olarak denilebilirdi ki; 5 Ocak 1918’de Başbakan David Lloyd George’nin, İşçi Sendikaları Kongresi’nde söz verdiği üzere, İngiliz politikası, sadece Araplar ve Ermeniler için kurtuluş temin etmeyecek; aynı zamanda, (2)-Türklerin yurdu olan İstanbul, Küçük Asya (Anadolu) ve Trakya için bir savaş da yapılmayacaktı. Herbert’e göre eğer bu yapılsaydı, en azından, verilen sözlere bağlı kalınmış olacaktı ve o zaman, Hindistan’da sükunet, Mısır’da daha az sorun olacak ve Küçük Asya’da sorun yaşanmayacaktı. Anadolu’dan Buhara, Türkistan ve Orta Asya’ya kadar huzur sağlanacaktı.

İngiliz Parlamentosu’nda dış politika kapsamında, iktisadi boyutlu eleştiriler de yoğundu. Kafkasya’da ve Ortadoğu’da işgal edilen yerlerdeki işgalin gerçekten gerekli olup olmadığı konusunda, 23 Şubat 1920’de Avam Kamarası’nda; liberal Henry Asquith’in hükümeti döneminde dışişleri ve maliyede görev üstlenmiş bir İngiliz liberali olan Sir Francis Dyke Acland (mebus, *Camborne*), eğer Hükümetin politikası bir büyük “yeni Doğu İmparatorluğu” inşa etmek olacaksa bunun ne kadar masraflı olacağını bilmek istiyordu.⁷ “*Bizim gerçekten 1 Nisan’da, İstanbul, Mısır ve Filistin ve Mezopotamya’da yaklaşık 50.000 İngiliz askerine ek olarak 100.000 kişilik yerli birliklere daha ihtiyacımız olacak mı?*” sorusunu da soran Acland, 1915 Çanakkale Seferi’nin başarısızlığını telafi etmek için Bağdat’a ve ötesine askeri olarak geçildiğinin farkında olunması gerektiğine ve ekonominin çok hayati olduğu mevcut gün-

⁷ F.D.Acland, Avam Kamarası, Cilt.125, (Seri/Devre: 5), 23 Şubat 1920, s.1372.

lerde gerçekten orada olmanın ve dünyanın bu geniş topraklarını sürekli işgal altında tutmanın mümkün olup olmadığının iyi düşünülmesi gerektiğine dikkat çekmekteydi⁸.

Ermenilerin ve Kilikya'nın durumu ile İstanbul ve Türk Boğazlarının geleceğini aynı halka içine yerleştirerek, her iki konuda da Türklerin aleyhine görüş beyan edenlerin sayısı da az değildi. Buradan şu sonuç da çıkarılabilir ki, *İstanbul, Türk Boğazları, Çukurova* gibi emsalsiz stratejik öneme sahip Türk topraklarını ele geçirmeye yönelik İtilaf yaklaşımı, bunu bir bahaneye dayandırabilmek telaşıyla, asırlardır Türk topraklarında huzur içinde yaşayan Ermenilerin kötü yönetildiği şeklinde yanlış bir imajı oluşturmaya ve bunu bir dış politika savı olarak kullanmaya meyilliydi.

Türklerden hem başkentlerini almak hem de yönetimleri altındaki gayrimüslim tebaayı uzaklaştırmak yönündeki tartışmalar, neredeyse senkron bir halde sürdürülmekteydi. Kurulan bağlantılar muhtelifi.

İstanbul ve Boğazların geleceği ile ilgili, Avam Kamarası'nın lideri Muhafazakar partili Bonar Law meclis çatısı altında dile getirilen görüşleri ve muhtemel gelişmeleri değerlendirmeye özen gösteriyordu. Ona göre, Mustafa Kemal'in, İstanbul'un talimatlarını tümüyle gözardı etmesi olasıydı. Ayrıca, katliamların ortaya çıkma ihtimali, İstanbul'daki Hükümetin İtilaf kontrolü altında olması gibi bir durum nedeniyle, oldukça mümkündü. Öte yandan, İstanbul'daki mevcut İngiliz donanmasının büyüklüğü de sebepsiz değildi. Nitekim İtilaf devletleri Osmanlı Hükümeti'ni, İstanbul'un Türklere bırakılacağı, ancak eğer katliamlar durmazsa Barış Antlaşması'nın farklı cereyan edeceği yönünde uyarılmıştı⁹.

Eğer Türkler İstanbul'dan çıkartılacaksa, İngiliz askeri gücü ya da donanmasının gücü dikkate alınırsa, bunu kimin nasıl yapacağı tartışma konusuydu. İrlanda asıllı Birlikçi/Unionist politikacı Sir Edward

⁸ F.D.Acland, Avam Kamarası, Cilt.125, 23 Şubat 1920, s.1372.

⁹ B.Law, Avam Kamarası, Cilt.125 (Seri/Devre: 5), 26 Şubat 1920, s.2052-2053.

Carson (mebus, *Duncairn*), Türkleri yönetim merkezlerinden uzaklaştırmak, dahası bu durum onların idaresindeki tebaayı (örn. Ermeniler) da onlardan uzaklaştırmak boyutuna uzanacaksa, yeni bir savaşın daha göze alınması gerektiğini hatta bunun ufak çaplı bir savaş da olmayacağını öngörüyordu¹⁰. Ayrıca, ilkesel bazda Ermenilerin himayesi için ve Türklerin yönetiminin ‘dizginlenmesi’ için her şeyin yapılması gerektiğini savunan Sir Carson’un ifadeleri gösteriyordu ki; Carson, Lloyd George’un koalisyon hükümetinin belki de en sıra dışı liberallerinden biri olan Hindistan Bakanı Edwin Montagu’nun “*Türk İmparatorluğunun başını İstanbul’dan uzaklaştırmanın etkisi*”ne dair uyarıda bulunan yaklaşımına da mesafeliydi. Carson bu konuda fikir beyan ederken daha da ilginç olan, Montagu’nun ismi geçtiğinde Avam Kamarası’ndan bir üyenin Montagu için “Bir diğer Disraeli! (*Another Disraeli!*)” yakıştırmasında bulunmasıydı¹¹. Hatırlanacak olursa, 19.yüzyılın ikinci yarısındaki başbakanlara bakıldığında, Türk gücünün Avrupa dışına çıkartılması yönünde Türk-karşıtı bir yaklaşım sahibi olan *liberal* William Gladstone ile Türklere karşı ılımlı bir tutum sergileyen *muhafazakar* Benjamin Disraeli, savundukları siyasi fikirlerin kendi şahıslarında sembolleşmesine de yol açmışlardı.

Liberal siyasetin önde gelen isimlerinden Sir Donald Maclean “Türkler ve İstanbul” başlıklı gündemde, 26 Şubat 1920’de söz aldığı, adeta Gladstone tarzı katı bir liberal yaklaşım, Avam Kamarası’nda yineleniyordu. Maclean öncelikle, Lord R. Cecil (mebus, *Hitchin*)’in 16 Şubat 1920’de Avam Kamarası lideri Bonar Law’a sorduğu soruyu hatırlattı. Bu soru, İtilaf devletlerinin İstanbul’un ve ayrıca – Kilikya dahil— “Ermenistan” olduğunu iddia ettikleri yerlerin büyük kısmının Türklere kalmasına karar verip vermediklerine ilişkindi. Law’ın o günkü cevabı belirsizlik içeriyor ve Türk barışı bütünüyle sonuçlanmadan bu soruyu cevaplamamanın ihtimal dahilinde olmadığını

¹⁰ E.Carson, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1957.

¹¹ E.Carson’un Meclis konuşması esnasında Montagu’dan bahsederken, bir Meclis üyesinin “Another Disraeli!” şeklindeki seslenişi için bkz. Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1958.

düşünüyordu. Ancak Sir Donald Maclean'ın da belirttiği gibi, Law cevap verdiği sıralarda, Şubat ortalarında, İtilaf Devletleri'nin Barış Konferansı karar almış ve İstanbul'un Türklerin idaresinde bırakılacağına dair alınan bu karar İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'e iletilmişti. 18 Şubat'ta aynı bilgi Hindistan Genel Valisi (*Viceroy*)'ne de gönderilmiş ve İngiliz Hükümeti'nin de rızasıyla bu haber 23 Şubat'ta tüm Hindistan'da resmi olarak yayımlanmıştı¹².

Maclean'a göre İngiltere, son koalisyon hükümetinden önce yani 1908-1916 yılları arasında iktidarda olan Herbert Henry Asquith (mebus, *Paisley*) kabinesi döneminde, Türkleri Birinci Dünya Savaşı'nın dışında tutmak için her gayreti göstermiş ancak Türklerin Merkezi Güçlerle ittifak kurması savaşın bir ya da iki yıl uzamasına yol açmıştı. Yine Maclean'ın aktarımıyla; savaşın ilk yılında Başbakan Asquith'in Guildhall'da 9 Kasım'da söylediği gibi, "*Türk İmparatorluğu intihar etmişti*"¹³. Dahası Maclean, 1918 Ocağı'nda İşçi Sendikaları Kongresi'nde Başbakan'ın konuşmasını da o tarihten bu yana, "*köprüünün altından çok su geçti*" olarak değerlendirmektedir¹⁴.

İstanbul için Maclean, "dünyanın kapısı (*gateway of the world*)" ya da "stratejik merkez" tanımlamalarını yaptıktan sonra, "*Avrupa'nın hasta adamı tekrar ayaklarının üzerinde duracak*" diyerek adeta ateş püskürüyor ve bunun olmaması için Barış Konferansı'na ve İtilaf devletlerine çağrıda bulunuyordu¹⁵.

4 Mart 1920'de, Sir Donald Maclean ve özellikle de Binbaşı David Davies, İngiliz Başbakanına 'katliamlar'la ilgili ne yapıldığını sormakta ve İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck kanalıyla İstanbul Hükümeti'nin uyarılıp barış şartlarının ağırlaştırılacağı yönünde veya İstanbul'un Türklerin denetimine değil Milletler Cemiyeti'ne bırakılacağı yönünde tehdit edilmesi gerektiğinde ısrar etmekteydiler¹⁶. Kısacası, konunun akışı belliydi; güya (sözde) *katliamlar* eleştirilirken, buna

¹² D.Maclean, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1949-1950.

¹³ D.Maclean, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1952.

¹⁴ D.Maclean, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1953.

¹⁵ D.Maclean, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1954.

¹⁶ Avam Kamarası, Cilt.126 (Seri/Devre: 5), 4 Mart 1920, s.633.

karşılık olarak hangi Türk toprağının Türklerden alınacağına ince hesapları yapıyordu.

Ermenilerin durumunun sıklıkla gündeme taşınması gibi İstanbul'un geleceğinin ne olacağı da İngiliz Parlamentosunun ve siyasetinin ilgi odağıydı. Lloyd George'un da belirttiği üzere, İstanbul konusunda Çarlık Rusyası'na vadedilenler, artık Bolşevik hükümet söz konusu olduğundan, tamamiyle farklı şartlara işaret etmekteydi ve bu vaat artık -tüm tarafların ortak rızasıyla- ortadan kalkmıştı. Bir önceki Aralık ayında Meclise söz verdiği üzere, (Boğazlardaki) kapılar artık Türkler tarafından bir İngiliz gemisinin yüzüne asla tekrar kapatılmayacak ve kapıların artık aynı "bekçisi (*gate-keeper*)" değil farklı bir "kapı hizmetlisi (*porter of the gates*)" olacaktı.¹⁷ Bir başka deyişle, Lloyd George'ye göre Türklere bu Boğazların korunması (*the guardianship of these gates*) ve geçişinin kontrolü yetkisi verilmemeliydi.

Lloyd George 26 Şubat 1920'de Avam Kamarası'ndaki görüşmelerde konuyu, 5 Ocak 1918'de vermiş olduğu söze getirdi. Hatırlanacak olursa bu konuşmasında, Avusturya-Macaristan'ı yok etmek, veya Türkleri başkentlerinden ve çoğunluğu Türk olan Anadolu ve Trakya'nın zengin topraklarından dışarı çıkarmak için savaşmadıkları; Akdeniz ile Karadeniz arasındaki geçişin uluslararasılaştırılacağı ve tarafsızlaştırılacağı; ve Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya (Irak), Suriye ve Filistin'in ayrı ulusal şartlarının tanınması başlıkları altında fikir beyan etmişti¹⁸. Lloyd George, Britanya İmparatorluğu'nun dörtte bir nüfusunun Müslüman olduğuna ve özellikle Hintli Müslümanların imparatorluk tacının sadık taraftarları olduklarına da dikkat çekiyordu¹⁹. Bu nedenle, mevcut şartlarda, o tarihte verilen söze sadık kalınmamasının ve İngiliz sözüne güvenin sarsılmasının bir tehlike doğuracağından çekinen Lloyd George, İslam dünyasındaki ajitasyonun altında, sadece İstanbul'un Türklerden alınmasına karşı bir eylemin

¹⁷ D. Lloyd George, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1960.

¹⁸ D. Lloyd George, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1960-1961.

¹⁹ D. Lloyd George, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1962.

değil, “haç hilale karşı” şeklindeki eski bir duygunun da yattığını düşünmekte ve bu durumun Hindistan’daki İngiliz idaresi için hayati bir risk yaratacağından da kaygılanmaktaydı. Türklere sunulacak ağır barış şartlarının gereken cezayı vereceğini ve özü itibariyle şu hususları içereceğini ifade etmekteydi: (a).Boğazların serbestliği (*the freedom of the Straits*); (b).Türk olmayan unsurları Osmanlı idaresinden kurtarmak (*the freeing of the non-Turkish communities from the Ottoman sway*); (c).Türk çoğunluğunun olduğu yerlerde Türklerin kendi idarelerini sürdürmeleri. Ancak bu iki şartla olacaktı: birincisi, azınlıkları korumak için, İtilaf devletlerinin elinde yeterli güvencenin olması gerekmektedir; ikincisi de Türkler, idareleri altında bulunan ve bir zamanlar *Akdeniz’in tahıl ambarı* (*the granary of the Mediterranean*) olan zengin toprakların gelişimini kabul etmeme gücünden yoksun bırakılmıyordu²⁰.

Kilikya’nın durumunun Ermenistan için büyük etki yaratacağı temelinde, Lord Robert Cecil gibi uzun yıllar parlamento, bürokrasi ve dış politika deneyimine sahip bir siyasetçi bile, genişletilmiş bir Ermenistan’ın mümkün olup olmayacağını (*an enlarged Armenia or not*) peşindeydi. Ayrıca, Ermenistan’a ilişkin çözümde sadece büyük oranda toprak genişletmesine değil, aynı zamanda kuzeyde Karadeniz’e bir çıkışın da Ermenistan’a verilmesine dair beklentisini dile getirmekteydi. Bu olmadığı takdirde, Ermenistan Cumhuriyeti’nin ayakta kalmakta zorlanacağını savunmaktaydı. Kilikya konusunda, İngiliz Hükümeti’nin her nüfuzu kullanmasını ve Kilikya’yı Türk hakimiyetinden uzaklaştırmasını istiyordu²¹. Kilikya, kilit bir konumdaydı.

Dahası, asıl konunun “Babıali’yi İstanbul’un idarecileri olmaktan çıkarmak (*to get rid of the Sublime Porte as the governors of Constantinople*)” olduğunu savunan Lord Cecil, her şartta –Hindistan ve Müslüman dünyası faktörleri düşünüldüğünde bile— yine de İstanbul’un Türklere alınmasından yanaydı. Halifelik açısından baktığında; yüzyıllar

²⁰ D. Lloyd George, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1964-1966.

²¹ Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1971-1972; Lord Cecil, Türk Boğazları’nın, kesinlikle uluslararası kontrol altına konulacak olmasını duymaktan da büyük memnuniyet duymaktaydı.

boyunca İslam dünyasının Halifesi'nin İstanbul dışında birçok yerde olduğundan bahsediyor; Türkler açısından baktığında ise, İstanbul'un Türklerin milli başkenti (*not a national capital*) olmadığını, sadece beş asır boyunca yerleştikleri bir yer olduğunu iddia edecek kadar da ileri gidiyordu²². Hatta Avam Kamarası'nda İrlanda asıllı T. P. O'Connor işi daha da ileriye götürmekte ve Hindistan'daki Müslüman görüşüne dair hareketi ve haberleri “yapay ajitasyon” olarak gördüğünü belirttikten başka, Müslüman bakış açısına dair fikri olanlar Müslümanlar için İstanbul'un kutsal şehirler Mekke Medine, Kudüs ve Bağdat'ın olduğu gibi mukaddes bir şehir olduğunu hiç ileri sürebilir mi, diye sormaktaydı²³.

İstanbul konusunun tartışılmasından öte, Türklerin Asya'daki hakimiyetini bile sorgulayanlar vardı. Muhafazakar kesimden Yarbay Guinness (mebus, *Bury St. Edmunds*), 26 Şubat 1920'de Avam Kamarası'nda söz aldığı anda; İstanbul hakkında ziyadesiyle konuşulduğunu ancak “*Asya'daki Türk Dominyonları*” sorununa çok az değinildiğinden yakındıktan sonra, konuyu, Türklerin Anadolu'daki idaresinin ellerinden alınması gerektiğine getirdi; ve bu bağlamda, önce ana hatlarıyla Anadolu coğrafyası ve doğa koşulları hakkında bilgilendirme yaptı. *Küçük Asya*, doğudan batıya yaklaşık 900 mil ve kuzeyden güneye yaklaşık 300 mil uzunluğunda olup, Guinness için seyahat ettiği en zor ve karmaşık ülkeydi. Guinness sözlerine devam ederken; kuzeyde Karadeniz'den yükselen sıradağlar ile güneyde büyük Toros sıradağları ve onun devamında Mezopotamya ve Suriye düzlüklerinin kuzeyine doğru Kilikya düzlükleri arasında uzanan ve nihayetinde Küçük Asya'nın güneybatı köşesinde sona eren iki büyük sıradağlar platosuna özel bir önem veriyordu²⁴. Bir başka deyişle Guinness, iki dev sıradağ platosundan bahisle, Anadolu'nun kuzeyinden Karadeniz'e paralel olarak kuzeydeki Kuzey Anadolu Dağları ve Anadolu'nun

²² R.Cecil, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1973-1974.

²³ T. P. O'Connor, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1983.

²⁴ W. Guinness, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1990.

Akdeniz kıyılarına paralel olarak güneydeki Toros Dağları'nın özgün konumlarının farkındaydı.

Guinness, fetihler ve göçler sonucunda birçok kavmin kalıntılarının bulunduğu Anadolu topraklarında, nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğunu belirttikten sonra; ancak her yerde, Hıristiyanları bulmak mümkünse de sadece “Ermenistan’ın Doğu kısmında” son zamanlarda Hıristiyanların Müslümanların sayısını geçmiş olduğunu iddia ediyordu. Guinness’in asıl gelmek istediği konu, Fars sınırından Ege Denizi’ne doğru uzanan 700 millik geniş bir sahadaki Ermeni platosunun güneyindeki dağlarda yaşayan Hıristiyanların, özellikle de Kilikya’nın dağlarındaki köylerde ve kasabalarda yaşayan Ermeni ve Rumların durumuydu²⁵. Guinness’e göre, Avam Kamarası’na Hıristiyanlar hakkında bu hatırlatmalarda bulunmasının sebebi, bunların, Müslüman çoğunluğun ellerinde olduğunu göstermek içindi. Türklerle yapılacak barış şartlarının gecikmesine bağlı olarak, merkezi Türk Hükümeti’nin kontrolü hızla azalmaktaydı ve dev Küçük Asya topraklarının tümü kademeli olarak gevşemekteydi. Mevcut durumda, kısmen bu gecikmeye bağlı olarak merkezdeki dağlık alanlar Mustafa Kemal ve adamlarının elindeydi. Yarbay Guinness, Mustafa Kemal’in emrindekilerin Maraş, Haçin (Haggin) ve Zeytun gibi Anti-Toroslar’daki şehirlerde yaptıklarını iddia ettiği “son katliamlar”dan, Avam Kamarası’ndaki herkesin haberdar olduğunu ileri sürüyordu²⁶. Yanılsama içinde bir yaklaşım, bu iddiada da kendini göstermekteydi. İşgalci İtilaf politikalarının, Türkleri kendi anavatanlarında huzursuz etmesi, tamamiyle göz ardı ediliyordu. Ayrıca, coğrafi odaklanma açısından bakılırsa, Yarbay Guinness, Kilikya’yı Anadolu’nun içlerine bağlayan Toroslar’daki geçiş yolu üzerinde bulunan Anti-Toroslar’dan bahsederek, dikkatleri, Hıristiyanların korunmasına, Hıristiyan azınlığa ve nihayetinde toprağın kontrolüne, yani –adeta- Kilikya’da oluşturulması istenilen bir *Ermenistan* manda tasarımına çekme eğilimindeydi.

²⁵ W. Guinness, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1991.

²⁶ W. Guinness, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1992.

Guinness, Kilikya kapılarından Anti-Toroslara (ve Karadeniz'e doğru devamla) yaptığı bir yolculuk sürecindeki kötü idareden o kadar etkilenmişti ki; iddiasına göre, 1913'te İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na o dönemki Türk teklifini —yani altı İngiliz idarecinin Ermenistan'ın bu bölümünü kontrol etmesine izin veren teklifini— kabul etmesi için yalvarmıştı. Fakat İngiliz Dışişleri Bakanlığı bunun yapılamayacağını ve bunun “doğru bir teklif (*an honest offer*)” olmadığını söylemişti. Ertesi yıl, Guinness, yine “Ermenistan platosu”nda bulunmuş ve Türkiye'den *yeni alınmış olan Avrupa vilayetlerinden* yakın tarihlerde gelen insanlarla birçok samimi görüşme yapma fırsatı bulmuştu²⁷. Nihayetinde Guinness'in geldiği nokta, *Türkiye'ye müdahil olup kendisini yönetmesine yardım edelim* tarzında bir yaklaşımı yansıtmakta; dahası, *İngiliz yardımıyla Türkiye'nin reforme edilmesi, Türk Ordusunun ve Harbiye Nezareti'nin yönetiminin İtilaf kadrolarına bırakılması, Hıristiyan azınlıkların himayesinin garantilenmesi* gibi önerileri —daha doğrusu müdahaleleri— de kapsamaktaydı. Avam Kamarası'nda gündeme gelen rövanş ya da Türkiye'yi cezalandırmak şeklindeki savların dayandığı sebepleri de değerlendiren Guinness, bunun ilk sebebinin yakın tarihli “katliamlar” olduğunu iddia ediyor; Türkleri İstanbul'dan çıkartmanın Küçük Asya'daki Hıristiyanlara nasıl bir faydası olacağı hususunun hala açıklık kazanmadığına da dikkat çekiyordu²⁸.

İstanbul'un Türklerden alınmasının muhtemel yansımalarına ilişkin olarak, Tuğgeneral Surtees, Türkleri İstanbul'dan uzaklaştırmanın Hindistan'da yıkıcı etkileri olacağını düşünmekteydi. Yakın arkadaşı olarak belirttiği Sadrazam Damad Ferit Paşa'nın Haziran 1919'da Paris Barış Konferansı'ndaki talebinin desteklenmemesi sebebiyle büyük hata yapıldığını düşünen Surtees, *eğer onu destekleseydik, iktidarda tutabilirdik* diye hayıflanıyordu. İstanbul, Ermenistan ve Anadolu'nun üç farklı konu olarak ele alınması gerektiğini; ayrıca “*bag and baggage*”

²⁷ W. Guinness, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1994.

²⁸ W. Guinness, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.1995.

politikasıyla Türkleri uzaklaştırmanın da tek bir Ermeninin hayatını kurtarmayacağını, tam tersi bir etki yaratacağını düşünüyordu²⁹.

İster Liberal ister İşçi Partisi siyasetinde yer alsın kendi partisinden farklılaşan görüşleriyle tanınan Albay Wedgwood (mebus, *Newcastle-under-Lyme*), hem Ermenistan hem de Kilikya'daki Ermenilerin çıkarları açısından, İstanbul'un İngiliz donanmasının kontrolünde olmasının Babıali'nin Konya'da olmasından daha iyi olacağını savunuyordu. Kilikya'daki Ermenilerin de himaye edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Eğer kuzeyde *Büyük Ermenistan* kurulurken, Kilikya'yı Türk egemenliği altında bırakarak bu tasavvur edilirse, bunun, sorumluluktan kaçmak manasına geleceğine inanıyordu³⁰.

Ermenilere ve diğer azınlıklara ilişkin olarak, liberal Aneurin Williams, 26 Şubat 1920'de Avam Kamarası'ndaki konuşmasında; uzun yıllar İngiliz Ermenistan Komitesi'nin Başkanı olduğunu ve aslında komitenin kuruluşundan itibaren yaklaşık on-oniki yıl boyunca, Birinci Dünya Savaşı süreci de dahil, bu komiteye hizmeti geçtiğini ifade ediyordu. Williams, Türk hakimiyetindeki azınlıklara ve Ermenilere ilişkin olarak kendisine yakın bir çizgide yer alan Guinness ya da Lord Cecil'in bu konularla ilgili hafif bir yumuşama alameti göstermesini bile eleştirecek kadar, katı bir tutum sergilemekteydi³¹. Williams, eğer Türk yönetimi İstanbul'da bırakılırsa buna hem azınlıklar açısından hem de Rusya, İngiltere, Almanya ve diğer Avrupalı Güçler arasındaki ölümcül rekabeti artırması bakımından, sıcak bakmamaktaydı³². Azınlıkların himayesine dair önlemler kapsamında, Williams özellikle Ermeniler hakkında derinlemesine bilgi sahibi olduğunu ifade ettikten sonra, Türkiye'deki Ermenilerin ülkenin başlıca iki kısmında yaşadıklarından bahsetti. Birincisi, Türkiye-Rusya-İran'ın eski sınırlarının bu-

²⁹ H. Surtees, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s. 2019-2020.

³⁰ C. Wedgwood, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2021, 2023-2024.

³¹ Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2029-2031; İstanbul'daki Türk yönetiminin son bulmasının en iyi çözüm olacağına inanan Williams, Lord Cecil'in bir konuşmasında Türklerin İstanbul'da "çoğunlukta" olduğunu bir başka konuşmasında ise azınlıkta olduğunu söylemesine tepki gösteriyordu.

³² A. Williams, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2032.

luştuğu Ağrı Dağı'nın civarındaki “Büyük Ermenistan (*Greater Armenia*)”; ikincisi ise, Küçük Asya ile Suriye'nin Akdeniz'de bulunduğu aşığı kesimdeki Kilikya yani “Küçük Ermenistan (*Little Armenia*)” idi³³.

Kilikya veya “Küçük Ermenistan” ile ilgili olarak, Williams'ın 26 Şubat 1920'deki Meclis konuşmasına göre, Maraş'taki durum son zamanlarda endişe vericiydi ve önemli bir Türk kuvveti, Mersin için tehdit göstergesiydi. Mersin, Adana'nın bir limanıydı ve Londra Fonu (*the Lord Mayor's Fund*) temsilcileri de burada bulunmaktaydı³⁴. Bir diğer ifadeyle, Williams, (Ermeni) mültecilere yardım gayesiyle (ya da görünümlüyle) faaliyet gösteren Adana'daki Londra Fonu'nun İngiliz ve diğer temsilcilerinin durumuna dair endişe duymaktaydı.

Dahası Williams'a göre, Kilikya üzerinde başlıca kontrole Fransızların sahip olduğu açıktı. Fransızlara müsaade edilmeliydi; gerçek bir Fransız idaresi ve sorumluluğu olması şartıyla, Ermeniler de bunu istiyorlardı. Amerika ya da diğer bir güç için Ermenistan'ın bütününde bir manda oluşumunun suya düşmesiyle birlikte Ermeniler, Fransa'nın Kilikya'da istediğini düşündükleri kontrole sahip olmasından –bunun, gerçek bir Fransız yönetimi ve sorumluluğu olması şartıyla— son derece hoşnuttular³⁵. Ancak Ermeniler, Fransız ya da diğer bir gücün Kilikya'da sadece kendi çıkarları için bulunmasına, Türk idaresinin devamına ya da gerçek bir medeni Avrupalı gücün idaresiyle güvenliklerinin sağlanmamasına, müsamaha etmeyeceklerdi³⁶.

Kilikya bölgesine ilişkin olarak Williams, İngiliz Başbakanının ne yapılacağına dair büyük kaygıları olduğunu ve hatta burasının tam manasıyla Ermenistan'ın bir parçası olduğuna dair bile şüphe taşıdığını işittiğini belirterek, bu durumdan dolayı tedirginliğini dile getirmekteydi. Mevcut istatistiklerin, Kilikya'daki son olaylardan önce Hıristiyan nüfusunun çoğunlukta olduğunu gösterdiğine inanıyordu. Öte yandan Williams, “Ermenistan”ın kuzey kesimine gelince, burada

³³ A. Williams, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2032-2033.

³⁴ A. Williams, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2033.

³⁵ A. Williams, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2033.

³⁶ A. Williams, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2033-2034.

Ermenilerin, Türk vilayetleri olan Van'ın, Erzurum ve çevresinin Eri-
van Ermeni Cumhuriyeti'ne bağlanmasını istediklerini belirtmek-
teydi. Ermeniler, kuzeyde varlıklarını yoğunlaştırmak için yeterli alan
ve toprak istemekte ve kendilerini dış dünyayla irtibatlayacak bir Ka-
radeniz limanı da istemekteydiler. Dahası, Erzurum ve Erzincan'ın iki
büyük kalesi de “yeni Ermenistan”ın parçası yapılmalıydı³⁷.

Tasarlanmakta olan bu yeni *Ermeni mandası* hakkında daha fazla
bilgilendirmeye ihtiyaç duyulmaktaydı. 26 Şubat 1920'deki Meclis ko-
nuşmasından da görüleceği üzere, istihbarat tecrübesi olan bir emekli
subay olarak Yarbay Sir Samuel Hoare'nin özellikle Başbakan'dan ve
Meclis'ten, konuyla ilgili ayrıntılı bilgi beklentisi vardı. Mesela bu dev-
letin sınırları veya Karadeniz'e çıkışı merak ediliyordu. İkinci olarak,
Ermenistan'ın geleceğiyle ilgili kaygılı olanlara “*Kilikya'nın kesinlikle
Türk hakimiyetinden alınacağı*”na dair güvence verilmeliydi. Ayrıca, İs-
tanbul'un geleceği konusu da vardı³⁸.

İstanbul'un ve Kilikya'nın geleceği konusunda; Lloyd George hü-
kümetinin politikalarına eleştirel bakabilen bir liberal olan kıdemli
Yüzbaşı Kenworthy (mebus, *Central Hull*), öncelikle Wilson Prensipleri'nin Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren 12.maddesini hatırlattı. Ardın-
dan konunun, Hinduların da Müslümanları desteklemesi sebebiyle,
sadece Hindistan halkıyla ilgili dini bir konu olmadığını farkedilme-
sini tavsiye etti. Bu noktada, talepleri harekete geçiren milli gururun
(*a racial pride*) ve bu büyük İslam kentinin Türk Sultanı'nın idaresinde
kalması konusunda verilen sözlerin de dikkate alınması gerektiğinin
altını çizdi³⁹. Kilikya konusunda ise iki muhtemel politikadan bahset-
mekteydi; birincisi, Fransız Hükümeti'nin mandası (*complete mandate*)
olması –ki bunda herkesin hemfikir olacağını düşünmekteydi— ikin-
cisi ise tümüyle bağımsız olması (*complete freedom*) idi⁴⁰.

³⁷ A. Williams, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2034.

³⁸ S. Hoare, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2038-2040.

³⁹ J. Kenworthy, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2042.

⁴⁰ J. Kenworthy, Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2043.

Özetle, Kilikya'daki, Maraş ve çevresindeki etkin Türk savunması, Türk barış şartları ve Türkiye'ye yönelik izlenecek politika ekseninde, Şubat 1920'de sorularla dolu bir İngiliz Parlamento gündeminin belirmesine etki etmişti.

Maraş ve Kilikya (Mart 1920 ve Sonrası)

Maraş ve Kilikya'daki son durum, Mart ayında da, parlamentonun gündemindeydi. Savaş ve savunma uzmanı *liberal* Tümgeneral Seely, 11 Mart 1920'de, bu ülke, tüm partilerin –Liberal, Muhafazakar ve İşçi— rızasıyla, “*Ermenileri korumamız gerektiği*” ve diğer azınlıkların da kötü idareden kurtulması gerektiği “ortak fikrine sahip” demektedir⁴¹.

Haksız işgal ve ilhak tasarımlarının, hala haklı çıkarılmaya çalışıldığı ve bu nedenle gerekçeler üretildiği görülmektedir. Nitekim Vikont Bryce, Mustafa Kemal'in, adamlarını Kilikya'ya ve muhtemelen Doğu vilayetlerine göndermeye devam ettiğini ve bu durumun Kilikya'da katliamları artıracak olduğunu iddia ediyordu. “*Onların cür'eti, Maraş'ta Fransız birliklerine saldıracak kadar ileri gitti*” yorumunda bulunuyordu. Bryce'nin değerlendirmesi, Fransız generallerinin, durumu tam olarak kavrayamadıkları ya da Türklere gösterdikleri bariz hoşgörü ile kendilerini nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya getirdiklerinin farkında olmadıkları yönündeydi. Nihayetinde, bu güçler, Maraş şehrine saldırmıştı; Fransız bayrağını indirip yerine Türk bayrağını çekmişlerdi ve bu süreçte yeterli sayıda olmayan Fransız birliklerini buradan sürmüşlerdi. Bryce'nin bir diğer iddiasına göre, çok sayıda Fransız, birkaç Amerikalı ve (ne kadar olduğunu bilmemekle beraber) çok sayıda Hıristiyan öldürülmüştü. Bunu, İstanbul'da müzakereler sürüyor iken yapmışlardı ve Bryce'ye göre, onların şevk ve umutlarının yeniden canlandığının en büyük kanıtı, Güçler arasında görüşmeler olduğunu ve barış antlaşması şartlarının düzenlendiğini bilmelerine rağmen, Fransızlara saldırmaktan çekinmemiş olmalarıydı⁴². Vikont Bryce'nin

⁴¹ J. Seely, Avam Kamarası, Cilt.126, 11 Mart 1920, s.1600. Benzer bir görüşü, Avam Kamarası'nda, 26 Şubat 1920'de de dile getirmişti. Avam Kamarası, Cilt.125, 26 Şubat 1920, s.2048.

⁴² Vikont Bryce, Avam Kamarası, Cilt.39, (Seri/Devre: 5), 11 Mart 1920, s.398.

çıkarımına göre, bölge sakinleri savunmasızdı. Maraş'tan kıyıya doğru büyük bir mülteci akını olmaktadır ve onların 30.000-40.000 kadarının Adana'da toplandığını işitmişlerdi. Bryce'nin önerileri vardı; İngiltere ve İtilaf devletleri tarafından yapılabilecekler şu başlıkta toplanabilir: (a). İtilaf devletleri, askeri birlikler gönderebilirdi. (b). Fransızların yakında birlikleri vardı ve belki de onlar bunu en kolay şekilde yapabilirlerdi. (c). İngiltere kıyıya savaş gemileri gönderebilirdi⁴³.

Bryce'nin bakış açısında, azınlık unsurlar üzerindeki Türk idaresi Avrupa'nın bir tehdit noktasıydı ve bunun ayrıntısı, 1916'da İngiliz Dışişleri tarafından yayımlanan "Mavi Kitap"ta görülebilirdi. Bu çalışma aslında, savaş döneminde hazırlanmış olup propaganda-iddia bileşkesi tarzında bir dokuyu içermekteydi. Ama Bryce, hazırlanmasına katkı sağladığı bu Mavi Kitabın, sonraki kanıtlarla doğrulandığını göstermeye çabalıyordu. Bryce ayrıca sözü, Kilikya konusuna getirdi; çünkü ona göre orada oldukça acil ve ciddi bir sorun vardı. Kilikya, ona göre, Ermenistan'ın bir parçasıydı. "Küçük Ermenistan (*Lesser Armenia*)" olarak bilinen, eski Ermeni krallığının olduğu yerd. Kilikya'yla ilgili mevcut durum değişmişti; çünkü Kilikya için Milletler Cemiyeti'nden bir "manda" atamasını elde etmeyi düşünen Fransız Hükümeti'nin yaklaşımında artık bir farklılık olduğunu ima ediyordu. Sonuç olarak, *Kilikya'yı kim koruyacak?* sorusunu soruyordu⁴⁴.

Yanıt kapsamında değerlendirilecek olursa; Lord Curzon 11 Mart 1920'de, Kilikya'ya ilişkin olarak özetle şunları dile getiriyordu: *Biz önce, 1920 yılı Ocak ayının sonunda orada yaklaşmakta olan bir sorun olduğuna dair söylentiler duyduk. Daha sonra, Maraş, Zeytin, Ayıntab ve çevresindeki diğer yerlerde Türk direnişi başladı. Fransızlar orada kuşatılmıştı ve ciddi boyutta bir kuşatmaya üç hafta direndiler. Bryce, Kilikya'daki durumla ilgilendi. Ve gerçekten de o tarihte İstanbul'da bulunan İngiliz Filosunun bir kısmının Mersin Limanı'na gönderilmesine ilişkin öneri, kesinlikle bizim tarafımızdan yapıldı. Bu öneriye tüm İtilaf Yüksek Komiserlerinin cevabı, bu Filonun, Levant'ın doğu kıyıları civarına gönderilmesinden ziyade, İstanbul'da ve*

⁴³ Vikont Bryce, Avam Kamarası, Cilt.39, 11 Mart 1920, s.399.

⁴⁴ Vikont Bryce, Avam Kamarası, Cilt.39, 11 Mart 1920, s.400-405.

çevresinde daha fazla etki yaratabileceği yönündeydi. Maraş'ta kontrolü tekrar ele geçirme, düzeni yeniden kurma ve Hıristiyanları koruma öncelikli görevinde Genel Gouraud'a yardımcı olmak için, Fransızların Kilikya ve Suriye'deki 20.000'in üzerindeki toplam askeri kuvveti ve yedi-sekiz taburdan oluşan takviyeler, derhal seferber edildi⁴⁵.

Lord Curzon ayrıca şu hususları da açıklığa kavuşturmak istemekteydi. Bryce konuşmasında, Kilikya'nın “Küçük Ermenistan” olarak tanımlamasını ve orada büyük bir Ermeni nüfusu varlığı olduğunu, adeta birer gerçeklik gibi sunmuştu. Ancak, Curzon durumun böyle olmadığını düşünmekteydi. Kilikya'nın nüfusuna dair rakamlara sahipti ve bu bilgilere göre, Kilikya'nın (Maraş sancağı da dahil olmak üzere) nüfusu 730.000 idi ve buradaki asli unsurlar arasında, Müslümanlar 546.000, Ermeniler ise 130.000 idi. Duruma ilişkin, Kilikya da dahil, belirleyici olan Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal ülkenin kalbinde ve Anadolu'daki askeri avantaja sahip bir konumdaydı. 1920 yılının Şubat ayı ortasında İngiliz Filosu İstanbul'a gönderilmişti ve o tarihten itibaren oradaydı. Şubat sonunda, Maraş'taki olayların teyidi Curzon'a ulaşmıştı ve İstanbul'a emirler gönderilmişti. İtilaf Yüksek Komiserleri durumu değerlendirmek için hemen biraraya gelmişler ve farkına varmışlardı ki, Türkler, Hükümet mensubu olsunlar ya da olmasınlar, tasarlanan Barış Antlaşması'nın uygulanmasını imkansız hale getirmek için, kasıtlı bir girişimde bulunmuşlardı⁴⁶. Kısacası Curzon, Maraş'taki olayların etkisine vurgu yapıyor ve Türklerle yapılacak ağır barış antlaşmasının hayata geçirilmesini önleme hususunda bile etkili olacak kadar önemi olduğuna işaret ediyordu.

Barış antlaşması kapsamında, Hindistan Bakanı Montagu da muhtelif vesilelerle uyarılarda bulunuyordu. 9 Nisan 1920 tarihli memorandumunda, sunulacak Türk Barış Antlaşması'nın vaadedilen tüm taahhütlere tam olarak uygun olması ve uygulanabilir ve makul bir barışı getirmesi gerektiğini belirtiyordu. Barışın, Britanya İmparatorluğu üzerinde yıkıcı etkisi olmamasına özen gösterilmesini isteyen

⁴⁵ Lord Curzon, Avam Kamarası, Cilt.39, 11 Mart 1920, s.412-414.

⁴⁶ Lord Curzon, Avam Kamarası, Cilt.39, 11 Mart 1920, s.414-422.

Montagu, İngiltere'nin bu kadarını, dünya için ve İmparatorluğunun halklarına karşı yapmakla yükümlü olduğunu düşünmekteydi. İmparatorluğun Müslüman unsurlarının memnuniyeti dikkate alınmalıydı. Montagu İngiltere'nin verdiği taahhütlerden bahsetmeye başlamadan önce; bu anlatacaklarının, Başbakan'ın *argümanın temelini değiştirmiş olduğunu düşündüğü 26 Şubat konuşmasındaki taahhütlerin çok daha ötesinde olan taahhütler olduğunu belirtmeyi de ihmal etmemekteydi.* Montagu'ya göre, Başbakan Ocak 1918'de verdiği sözü tutmalıydı; çünkü İngilizlerin sözünü tutmamasının, İngiltere için "hayati (*fatal*)" etkisi olacaktı⁴⁷.

Türkiye'ye ilişkin olarak İngiliz Savaş Bakanlığı da 9 Mart 1920'de İngiliz Dışişleri Bakanlığına ilettiği değerlendirmesinde; halkın büyük kısmının savaş yorgunu olduğuna ancak topraklarının bir kısmının veya bölgelerinin yabancı bir güce, özellikle Yunanistan veya Ermenistan'a devredilmesini önlemek için tüm güçleriyle savaşmaya hazır olduklarına işaret ediyordu⁴⁸. Fakat İngiliz siyasi çevreleri, askerlerle aynı fikirde görünmüyor, tansiyonu yükseltmeye devam ediyorlardı.

⁴⁷ CAB24/103, C.P.1046, Hindistan Bakanı: Türkiye'yle Yapılacak Barış Antlaşması'nın Taslağı, 9 Nisan 1920. Benzer uyarılar, Hindistan'ın ve özellikle Hintli Müslümanların duygularını yansıtan ve Britanya İmparatorluğu'nun dörtte bir nüfusunun Müslüman olduğunu hatırlatan Hindistan Hilafet Hareketi tarafından da yapılmaktaydı. Nitekim, İstanbul'un Mart 1920'de İtilaf güçlerince resmi işgali ve Nisan 1920'de San Remo'da hazırlanıp Mayıs'ta İngiltere ve diğer İtilaf devletleri adına— Osmanlı heyetine sunulan Osmanlı barış antlaşması taslağı, Hindistan'da Muhammed Ali, Seyyid Hüseyin, Seyyid Süleyman Nadvi gibi şahsiyetlerin yer aldığı Hindistan Hilafet Heyeti tarafından sert bir dille eleştirilecekti. Hindistan Hilafet Heyeti 10 Temmuz 1920'de, İngiliz Başbakanı Lloyd George'ye, 19 Mart'ta sunmuş oldukları görüşlerinin dikkate alınmadığından dolayı yakınırken yüz milyonluk sadık Müslüman unsurun hassasiyetlerine tekrar dikkat çekmekteydi. İstanbul'un Türk başkenti olarak kalması yönünde 5 Ocak 1918'de Lloyd George tarafından verilen söze ve yine 26 Şubat 1920'de Avam Kamarası'ndaki İstanbul tartışmalarında dile getirdiği hususlara sadık kalınması istenmekteydi. Heyet, Türkiye'nin kötü yönetimine dair iddiaları reddediyordu. Ayrıca, Müslümanların toplam nüfusun 2.083.000 yani % 80'ini oluşturduğu Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis gibi dört vilayetin herhangi bir kısmının, Antlaşma'nın öngördüğü gibi, kesip koparılmaya çalışılmasının haksız ve adaletsiz bir hareket tarzı olacağını da altı çiziliyordu. FO800/157, Curzon'un Özel Arşivi (*Private Papers*), Hindistan Hilafet Heyeti'nden Lloyd George'ye, 10 Temmuz 1920.

⁴⁸ WO106/1505/25739 (ayrıca, 15 Mart tarihli Genelkurmay memorandumu için bkz. WO106/64/25384; FO371/5045/E2760/3/44), Türkiye'deki Durumun Değerlendirmesi, 9 Mart 1920; Ayrıca, Hıristiyan güçlerin kalıcı işgaline dair duyulan endişenin veya örn. İzmir, Trakya ve Kilikya gibi yerlerde Ermeni veya Avrupalı güçlerin baskı yaratacağına dair şüphenin, Türk Milli Mücadelesinin etkinliğini artırdığına dikkat çekilmekteydi.

25 Mart 1920’de, Asquith, Ermenistan ve Ermeni halkının geleceği için, Avrupalı subayların olay yerine gönderilmesi ve orada “yerli güçleri (*native forces on the spot*)” yerinde eğitmesi ve örgütlemesi önerisinde bulunurken,⁴⁹ Lloyd George ise, ABD’nin, Türkiye’yi gözetim ve denetim yükünü Kilikya’da ve Ermenistan’da paylaşacağına ve Ermenilerin hamisi olmada sorumluluk yükleneceğine dair umut besliyor ve temennide bulunuyordu⁵⁰.

Aylar sonra, Başbakan Lloyd-George, 23 Haziran 1920’de, açıkça ifade ediyordu ki İngiliz hükümetinin politikası, bütün Türk olmayan nüfusu Türklere kurtarmaktı. Arap toprakları Türk hakimiyetinden uzaklaştırılmaktaydı. Yegane güçlük, Ermenistan’a ilişkindi ve Lloyd George sorunun kolayca çözülmesini diliyordu. Eğer Mustafa Kemal’in veya onun tarzına benzer birinin, bu politikayı ortadan kaldırmak için örgütlenmesine izin verilirse, Avrupa yükümlülüğünü yerine getirmemiş olacaktı⁵¹. Aslında bu oldukça ilginç bir yaklaşımdı; çünkü Türkleri kendi vatanlarından çıkarmaya ve asırlardır huzur içinde yaşadıkları her dinden her kültürden insanlarla ayırtırmaya çalışırken, Lloyd George olaylara hala dar bir pencereden bakmayı tercih ediyordu.

Diğer taraftan, Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, ikinci birleşim dördüncü celsede 24 Nisan 1920 günü yaptığı konuşma, sürece ilişkin Türklerin kararlılığını, net bir şekilde gösteriyordu. Buna göre; Suriye’de fevkalade mümessil bulunan Picot Paris’te barış konferansı ile temas etmek üzere hareket ettiği bir sırada Sivas’a da uğramıştı. Mustafa Kemal Paşa o tarihlerde onunla yapılan görüşmenin esas noktalarını -Meclis konuşmasında- kısaca özetlerken; Picot’un -Fransa Hükümeti’nin Türklere karşı yapmakta olduğu muamelesi şahsen doğru bulmadığını ifade ettiğini— Fransa’nın Suriye’yi “müstemele yapmak” istediği “ve fakat Kilikya da dahil olmak üzere”

⁴⁹ H. Asquith, Avam Kamarası, Cilt.127, (Seri/Devre: 5), 25 Mart 1920, s.644.

⁵⁰ D. Lloyd George, Avam Kamarası, Cilt.127, 25 Mart 1920, s.656. Fransa Büyükelçisi de ABD Hükümeti’nin Türk Barışı müzakerelerine ilgisiz kalmamasını ümit etmekteydi. FO371/5104/E1503/56/44, No.192, Lindsay’dan (Vaşington), 11 Mart 1920.

⁵¹ D. Lloyd George, Avam Kamarası, Cilt.130, (Seri/Devre: 5), 23 Haziran 1920, s.2260.

bunu yapmayı istediği yönündeki açıklamalarını hatırlattı⁵². Mustafa Kemal Paşa Picot'la görüştüğü zaman, “*Bizim için bir Kilikya bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir. Binaenaleyh bizim halline çalıştığımız mesele budur. Bütün vatanımızın tamamıyeti ve bu vatanda yaşayan milletimizin istiklalidir. Bu noktai nazardan anlaşmak lazım gelir. Fransızlar için yalnız Kilikya meselesi vardır*” sözleriyle,⁵³ Türk halkının haklı davasını ve Heyet-i Temsiliye'nin bakış açısını net bir şekilde dile getirmişti.

Meclis konuşmasında Mustafa Kemal Paşa ayrıca, Maraş'ta Türklere yapılan saldırıları ve bunun karşısında Türklerin kendilerini korumak amacıyla gerçekleştirdiği direnişten bahsetti. Türklere yönelik bu saldırılarla, netice itibariyle olayın büyüdüğünü, müsademe olduğunu ve Fransızların çekildiğini belirttikten sonra, tüm bu olayların bütün Avrupa'da ve Amerika'da fevkalade dalgalandırıldığına dikkat çekti ve “*Halbuki milletimiz tarafından tecavüz vaki olmuş değildir. Vukubulan tecavüze mukabele edilmiştir*” diyerek durumun gerçek yüzüne vurgu yaptı. Ayrıca açıklamasında, Kilikya cihetlerinde de saldırılara karşılık verildiğini ve bütün bunların Fransızların çekilmesi ile nihayet bulduğunu ve artık son zamanlarda sadece Adana, Tarsus ve Mersin'de Fransız kuvveti bulunduğunu da sözlerine ekledi⁵⁴.

Bu noktada şunu da eklemek gerekirdi ki, Fransa, kendi emperyal çıkarları için Ermeni hamiliğini üstleniyor, kendi siyasetinin aracı olarak Ermeni komitacıları kullanıyordu. Maraş Olayları sonrasında, özellikle Fransa'nın Ermenilerin gözündeki yeri de büyük oranda kayba uğradı. Ancak hala, Fransa ile Ermeni komitacılarının işbirliğinden medet umanlar vardı. Aylar sonra, Ermenilerin ülkesine gönderilmesiyle ilgilenen yeni bir örgüt olan İstanbul'daki Fransız Levant

⁵² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.5.

⁵³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.6.

⁵⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.6.

Bürosu'ndan Dr. Marquis'un, İstanbul'daki Ermeniler arasında Fransız-karşıtı duygu hakkında Erivan'dan bir Ermeni delegeyle yaptığı mülakat, ilginç ipuçları veriyordu. Marquis, Ermeni delegesini, Ermenilerin Fransa ile bağlarını koparmaya çalışmakla büyük bir hata yaptıklarına ve böyle yaparak İngiliz politikasının araçları haline geldiklerine ikna etmeye çalışıyordu⁵⁵. Bu durum bile gösteriyordu ki, Fransızlara duyulan güven çoktan sarsılmıştı.

Burada bir antrparantez açmak gerekirse, bir de İngiliz mebuslarını, Türklerin Maraş'taki ve diğer şehirlerdeki zaferlerinden sonraki süreçte dinlemek lazımdı.

Örneğin, Kenworthy, 30 Mayıs 1922'de, barışı önceleyen bir yaklaşımla yıllar önce birçok yere huzur gelebilecekken bunun yapılmadığı yönünde samimi bir itirafta bulunarak: *“Biz, Yunanlıları, yaralı aslana saldıran çakallar gibi Türklerin üzerine saldıktık –ki Türklere karşı tutulmamış sözler ve ihanetten oluşan korkunç bir safha, bize milyonlarca Müslüman tebaamız açısından pahalıya mal oldu”* diyordu. Aşırılıklar her iki tarafta da oldu, savaş devam ettiği müddetçe de olmaya devam edecektir yorumundan sonra *“Sadece bir çözüm var ki bu barıştır ve en azından yanlış olduğumuzu, yanlış ata oynadığımızı sonunda kabul etmektir... Tanrı aşkına! Türkiye ile yapılabilecek adil ve onurlu barışı yapalım ve sonrasında Ermenistan'daki, Aşağı Ermenistan'daki bu bahtsız azınlıklar ve Karadeniz kıyılarındaki Yunan kolonistler, nihayetinde, 500 yıl boyunca oldukları gibi barış içinde yaşayabilsinler”* diyordu⁵⁶.

Kenworthy'nin yaklaşımına, adeta karşılıklı bir atışma derecesinde sert çıkan mebus, O'Connor olacaktı. O'Connor, Kenworthy'nin Türkofil bulduğu konuşmasının içinde Gladstone'nin adının geçmesini bile yadsınacak bir cüret olarak görmekteydi. O'Connor, eğer (19.yüzyıl liberali) “Gladstone” mevcut akşamda Avam Kamarası'nda olmuş olsaydı, *“Türkler tarafından yapılan katliamları minimize eden, Yunanlar tarafından yapıldığı iddia edilen katliamları maksimize eden, Türklerin kendilerinden bile daha fazla Turkofil politika beyan eden bir liberal mebus*

⁵⁵ FO371/6497/E840/52/44, Rumbold'dan Curzon'a, No.31, 8 Ocak 1921.

⁵⁶ J. Kenworthy, Avam Kamarası, Cilt.154 (Seri/Devre: 5), 30 Mayıs 1922, s.2034.

(Kenworthy) *hakkında ne düşünürdü*” diyerek sitem ve ima içeren bir konuşma yapıyordu⁵⁷. O’Connor, Kenworthy’nin liberal olmasına rağmen liberalleri eleştiren sert çıkışını etkisizleştirmek için, hem *liberalizm* kartını hem de *Gladstone*’yi kullanmaktaydı.

Bir başka örneğe bakıldığında, Yakın Doğu ve İngiliz Hükümeti’nin politikasına ilişkin olarak 30 Mayıs 1922’de söz alan Sir Charles Townshend: “*Biz Türklere acımasız bir sertlikle, Avusturya’ya davrandığımızı eş bir şekilde muamele ettik*” diyerek bir öz eleştiride bulunuyordu. Irak, Suriye, Filistin, Arabistan, Hicaz vd., Türklere alınarak Türkiye yeterince cezalandırılmıştı; fakat yine de bu, yeterli görülmemişti. Townshend devamında, adeta kasıtlı bir şekilde 20 yıllık bir savaş yaratmayı amaçlamışcasına, İstanbul’a girildiğini, Trakya’nın ve kutsal Edirne şehrinin de alındığını ve bir diğer “*Alsace-Lorraine*” sorununun böylece Türkiye’de yeşertildiğini düşünüyordu. Buna rağmen, bu durumdan memnun olmayan İngiliz dış politika karar vericisi, Venizelos’tan ve onun yanındakilerden etkilenerek, “*Yunanları Küçük Asya’daki Türkiye’yi (Turkey in Asia Minor) istilaya davet etti*” diyordu. Dahası, Türkleri savaş meydanında da tanıyan emekli bir general olan Townshend’e göre, İstanbul’un işgali de “*çılginca bir adım (a mad step)*” ve “*apaçık bir taktiksel gaf (a gross tactical blunder)*” idi⁵⁸. Sir Charles Townshend, İstanbul’a, bir İslam kentine, asker çıkarmanın sonucunun Türklerin hiçbir umut ışığı görmemelerine ve bunun üzerine silaha sarılmalarına ve Türk Milli hareketinin ortaya çıkmasına neden olduğu kanaatindeydi⁵⁹.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Wilson Prensipleri’nin de ivme kazandıran etkisiyle, büyük sömürgeci güçler, bir taraftan Türkiye-Rusya-İran üçgenindeki stratejik konumda bir “Büyük Ermenistan”; diğer taraftan, Anadolu-Suriye-Akdeniz kesişiminde bir “Küçük Er-

⁵⁷ T. P. O’Connor, Avam Kamarası, Cilt.154, 30 Mayıs 1922, s.2039-2040.

⁵⁸ C. Townshend, Avam Kamarası, Cilt.154, 30 Mayıs 1922, s.2028.

⁵⁹ C. Townshend, Avam Kamarası, Cilt.154, 30 Mayıs 1922, s.2029.

menistan” oluşumuna hız vermişlerdi. Emperyalist projeler, antik Ermenistan atıflarıyla tekrar diriltmeye çalışılıyor, *Büyük Ermenistan* ya da *Küçük Ermenistan* gibi sınırları net olmayan muğlak ifadeler tercih ediliyordu.

Dahası, “manda” gibi dolaylı sömürgecilik yöntemlerini kullanarak, kendilerine bağlı devlet-vari yapay oluşumlar yaratmaya çabalamaktaydılar. Bu kapsamda; oluşturulmaya çalışılan Ermeni mandasının sınırları çizilirken, çoklu gerekçeler kullanmak suretiyle, Kilikya’nın Türk hakimiyetinden alınarak kendi sömürgeci/mandacı yönetimlerine dahil edilmesini sağlama gayretindeydiler.

- Küçük Ermenistan (*Lesser/Little Armenia*): Antik referansla “Kilikya” terimini kullanarak, burada oluşturacakları “manda”nın kıyı şeridinde Adana-Mersin hattını konuşlandırma eğiliminde olan dönemin emperyal güçleri, Milletler Cemiyeti’nin atamasıyla bir “manda”nın *mandatörü* olmayı ve bu suretle *Yeni Sömürgecilik* yöntemiyle hedeflerine ulaşmayı tasarlamaktaydılar.
- Büyük Ermenistan (*Greater Armenia*): Bir Büyük Ermenistan mandası oluşturma yönelimi, iki eksene kilitlenmiş görünüyordu. İlki, Transkafkasya’da merkezi Erivan olan Ermenistan’ın sınırlarını esnetmeye de yarayacak şekilde, Wilson’un *altı ‘Ermeni vilayeti’* olarak –tarihdışı bir yaklaşımla— iddia ettiği geniş alanda ‘ilhak’ projesini hayata geçirmek ve Anadolu’nun *Erzurum, Sivas, Elâzığ, Diyarbakır, Bitlis, Van* şehirlerini bu yapay *mandanın* bir parçası haline dönüştürmek tarzındaydı. İkincisi, bu manda oluşumuna, mümkünse hem Karadeniz’e uzanan hem de Akdeniz’de Mersin ve İskenderun gibi limanlara erişen deniz açılımlarını da eklemek şeklindeydi.

Osmanlı Devleti’nin parçalanması sürecinde, İngiltere-Fransa-İtalya’ya ait manda paylaşımı (*apportionment of the mandates*) ve nüfuz/işgal bölgelerinin (*spheres of influence/occupation*) oluşturulması söz konusuydu. Manda projesinin, stratejik alana doymayan toprak talepleri

vardı. Nitekim, Doğu Anadolu vilayetleri, Karadeniz ve Akdeniz limanları, Erzurum ve Erzincan'ın iki büyük kalesi, "Ermenistan"ın parçası yapılmalıydı. Mandanın sınırlarının saptanması veya Karadeniz'e çıkışının olup olmayacağı hususunda netlik yoktu. Ancak açık olan bir durum vardı ki, "Kilikya", Türk hakimiyetinden alınmalıydı.

Görünürde emperyal güçler, *Ermeniler ve diğer gayrimüslim azınlıklar Türk hakimiyetinden kurtarılmalı* söylemlerine başvururken, gerçekte ise İstanbul'da, Trakya'da, Akdeniz'de ve tüm Anadolu'da, Türklerin varlığını yok etmeye ve boşalacak olan siyasi otorite boşluğuna (vacuum) kendi nüfuz ve sömürü sistemlerini yerleştirmeye odaklıydılar. Mütarekeden barış antlaşmasına uzanan tarih aralığı uzadıkça ve İtilaf devletlerinin ağır barış tasarımları Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Milli Mücadelesi tarafından kararlılıkla reddedildikçe, İtilaf devletlerinin kendi aralarındaki gerilim de belirginleşmekteydi. İngiliz ve Fransız çıkarlarındaki ayrışma, Maraş'taki Türk direnişinden sonra, daha da hissedilir oldu. Eylül 1919'da aslında pimi çekilmiş bir bomba gibi olan İtilaf politikalarının devamı Fransa'nın eline bırakılmış, Türk halkının haklı davası gözardı edilmişti. Maraş Olayları sürecinde, Çukurova bölgesinde, Ermeni komitacılarını bünyelerine dahil eden Fransız askeri güçlerinin işgalin çok ötesindeki –ilhak hedefli– saldırılarına karşı Maraş'ta Ocak-Şubat 1920'deki halk direnişinin büyük başarısı, Birinci Dünya Savaşı esnasındaki ve sonrasındaki Poincare Fransa'sının dış politikasının ciddi bir şekilde sorgulanmasına yol açarken, İtilaf devletlerinin emperyal tasarımlarına da sert bir uyarı anlamı taşımaktaydı.

Kaynakça

İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office/The National Archives)

Avam Kamarası (Seri/Devre.5): Cilt.39(1920), Cilt.125(1920), Cilt.126(1920), Cilt.127(1920), Cilt.130(1920), Cilt.154(1922)

CAB23/37, CAB24/103 (CAB, Kabine Tutanakları)

FO371, FO800 (FO, Dışişleri Bakanlığı)

WO106 (WO, Savaş Bakanlığı)

Resmi Yayınlar ve Basılı Eserler (Türkçe)

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Cilt.IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları-I**, Belge No.590, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.431

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt.II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.

AMERİKALI MİSYONERLERİN GÜNLÜKLERİNDE MARAŞ SAVUNMASI

Mustafa Edip ÇELİK*

Giriş

1823 yılında açıklanan Monreo doktrini ile ABD, Avrupa'yı kendi içişlerine karıştırmama ve kendisi de sınırların ötesindeki siyasi olaylara karışmama kararı almıştır. Sanayi devrimi sonrasında İngiltere, Fransa gibi devletler Osmanlı Devleti toprakları üzerinde birtakım emeller güderken; ABD almış olduğu doktrin kararı sebebiyle bu devletler kadar açık bir politika yürütme imkânı bulamamıştır. Ancak 19. yüzyılda Amerika'da kurulan misyonerlik kuruluşları ve Amerikalı tüccarlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti topraklarında faaliyet gösteren Amerikalı misyonerler, ABD'ye bu coğrafyada olup bitenler hakkında bilgi sahibi olma fırsatı vermiştir. Aynı zamanda ABD, devlet politikalarını misyonerler üzerinden yürütme fırsatı da bulmuştur.

1810 yılında Amerika'da kurulmuş Amerikan Boarda Commissioner, 1820 yılından itibaren Osmanlı Devleti topraklarında faaliyet göstermeye başlamıştır. 1844 yılında kurulan Young Men's (YMCA) ile 1915 yılında kurulan Near East Relief (NER) isimli misyoner kuruluşları ise ABCFM çatısı altında faaliyet göstermiştir. Temel amaçları Protestanlık mezhebini yaymak olan bu kuruluşlar, Osmanlı Ermenileri tarafından sıcak karşılanmışlardır. Gregoryen mezhebine mensup olan Ermenileri Protestan yapmayı amaçlamış olan bu misyonerler, amaçlarına Amerikan tarzı okullar açarak varmayı hedeflemişlerdir. Misyonerler, Ermeni Patrikhanesi ile irtibat halinde olmuş ve sonraki

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, medipcelik@hotmail.com

süreçte Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarında kışkırtıcı bir rol üstlenmişlerdir.

Bu kuruluşlarla bağlı misyonerlerin faaliyet gösterdikleri şehirlerden biri de Maraş olmuştur. Maraş, Birinci Dünya Savaşı sonrasında önce İngilizler sonra Fransızlar tarafından işgale uğramıştır. Maraş'ta yaşayan Ermeniler, işgal sürecinde, Fransızlarla birlikte hareket ederek yüzyıllarca birlikte yaşamış oldukları Müslüman ahaliye karşı düşmanca bir tutum sergilemişlerdir. Maraş halkı toraklarının işgal edilmesi karşısında sessiz kalmamış ve göstermiş oldukları kahramanca direnişin sonucunda, 12 Şubat 1920 tarihinde, Maraş'ı düşman işgalinden kurtarmışlardır. Maraş'ta bu süreçte olup bitenler, bölgede bulunan Amerikalı misyonerler tarafından bağlı buldukları kuruluşlara rapor edilmiştir. Bu raporların yanı sıra yaşanan olayların misyonerlerin günlüklerine yansıdığını görmek mümkündür. Ancak bu olaylar, Ermenilere yardım için bölgede bulunan Amerikalı misyonerlerin günlüklerine Türklerin aleyhine ve Ermenilerin lehine bir tutumla yansıtılmıştır.

American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)

Osmanlı Devleti topraklarında misyonerlik faaliyetinde bulunan Amerika kökenli ilk kuruluş American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)'dir. 1810 yılında Boston'da kurulmuş olan ABCFM Amerika'nın en büyük misyoner teşkilatıdır. Protestan misyoner teşkilatı olan ABCFM, kurulduğu andan itibaren dünyanın farklı bölgelerine misyonerler göndermiş ve Protestanlığı yaymayı hedeflemiştir¹. Ancak ABCFM'in kuruluşunun temelleri 1810 yılının öncesinde yaşanan olaylara dayanmaktadır. Bu teşkilatın kökenleri için Bradford ve Andover'a göz atmak gerekmektedir. 1806 yılında, genç kolej öğrencisi J. Mills tarafından öncülük edilen bir düzine genç, birbirleri ile Asya'daki ahlaki çöküntü hakkında konuşmuşlar ve bu uzak

¹Fusun Çoban Döşkaya, "Amerikalı Kadın Misyoner Myra A. Proctor'un Aintab (Antep) Faaliyetleri", **Tarihten Günümüze Aintab-Gaziantep**, Ed. Ahmet Gündüz vd., Gaziantep 2018, s. 355-356

topraklara misyoner gönderme kararı almışlardır. Alınan karar sonrasında gençler, 1808 yılında Brethren Cemiyeti'nin kurmuşlardır. Samuel Newell, Samuel Nott, Adoniram Judson Jr. gibi isimlerin önderlik ettiği Brethren Cemiyeti, Williams Koleji sonrasında Andover Ruban Okulu'nda da etkili olmaya başlamışlardır. İlk aşamalarda Samuel J. Mills, gruba liderlik ederken sonraki süreçte Judson lider olmuştur. Mills ise yönetimde ikinci sıraya düşmesine karşın yine de etkili bir isim olmaya devam etmiştir. Amerikan Board'ın ilk toplantısı 5 Eylül'de Farmington'da gerçekleşmiş ve bu toplantıda üst yönetim kurulu seçilmiştir².

Amerikan Board'ın misyonerlik faaliyetlerine başlayabilmesi için desteğe ihtiyacı vardı. Kurulda yapılan oylamada Judson'un Londra Misyonerlik Cemiyeti ile görüşme yapmak üzere Londra'ya gönderilme kararı alınmıştır. Judson, Nisan ayında Londra'daki cemiyet ile temasa geçmiş ve cemiyete durumla ilgili bir mektup göndermiştir. 1811 yılının Ocak ayında da Londra'ya doğru yola çıkmıştır. Judson, macera dolu bir yolculuk geçirmiş ve yolculuğu sırasında Fransız korsanlara tutsak olmuştur. Bayonne'de serbest bırakılan Judson, Mayıs ayında Londra'ya ulaşmış ve burada altı hafta kalmıştır. Cemiyette yapmış olduğu konuşma dinleyicilerin dikkatleri çekmiş ve Londralı bir Papaz, Judson'un kaderinin de sesi ile orantılı olması durumunda şeytanı tüm Hindistan'dan süreceğini ifade etmiştir. Londra, Amerikan Board'a destek vermektense, kendi ayakları üzerinde duracak duruma gelene kadar Londra Misyonerlik Cemiyeti bünyesinde faaliyet göstermelerini istemişlerdir. Amerikan Board, 18 Eylül 1811 tarihinde yapmış olduğu toplantıda kendi bünyesinden misyoner gönderme kararı almıştır. Judson ve Nott gibi isimler misyonerlik faaliyetleri için ülkeden ayrılırken, kuruculardan Mills, kendisini saha görevi için uygun bulmadığından ülkede kalmıştır. Mills, ülkede kalarak burada Amerikan Board'ı temsil edecek acenteler kurma ve kiliseler inşa

² William E. Strong, **The Story Of The American Board**, The Pilgrim Press, Norwood 1910, s. 7-10.

ettirme görevlerini üstlenmiştir. İçlerinde Jodson ve Newell'in de bulunduğu ilk Board misyonerleri 19 Şubat 1812'de Salem'den yola çıkmıştır. Güç şartlar altında Hindistan'a ulaşabilen bu ekip birkaç Amerikan Board istasyonu kurmuştur³.

Amerikan Board, Osmanlı topraklarında 1820 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır. Levi Parson ve Pliny Fisk isimli iki misyonerinin, 1820 Ocak ayında İzmir'e gelmesiyle başlayan süreç, 19. ve 20. yüzyıl boyunca devam etmiştir⁴. Teşkilat, dünyayı çeşitli bölgelere ayırarak faaliyet göstermiştir. Çalışma yaptığı ülkeleri misyonlara ve misyonları da istasyonlara ayıran teşkilat, Osmanlı topraklarını da Batı, Doğu ve Merkezi Türkiye olmak üzere üç misyona, bu misyonları da istasyonlara ayırmıştır. Batı Türkiye Misyonu; İstanbul, İzmir, Tokat, Kayseri, Bursa, Sivas, Yozgat, Bahçecik ve Edirne, Doğu Türkiye Misyonu; Erzurum, Mardin, Harput, Van, Bitlis, Merkezi Türkiye Misyonu; Antakya, Adana, Antep, Maraş, Urfa, Halep, Tarsus şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Buralarda görev alan misyonerlerin, ilk amaçları Müslüman ve Musevileri Protestanlaştırarak, Amerikan yaşam tarzını benimsetmek olmuştur. Ancak bu amacın gerçekleşmesinin pek mümkün olmadığını gören misyonerler, Hıristiyanlarla ilgilenmeye başlamışlardır. Osmanlı'nın Hıristiyan vatandaşları olan Ermeniler, Maruniler, Nasturiler, Rumlar, Dürziler, Asuriler, Keldaniler ve Bulgarlarla yoğun bir şekilde ilgilenen misyonerler, özellikle Ermenilerin sosyal, kültürel, ekonomik, dini, tarihi ve sağlık durumları hakkında bilgi edinerek strateji geliştirmiş, faaliyetlerini Ermenilerin kalabalık olduğu illerde yoğunlaştırmışlardır⁵.

³ Strong, a.g.e., s. 11-16; İdris Yücel, **Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s. 24

⁴David Hosaflook, **Albania and the Albanians in the Annual Reports of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, Albania Printing 2017, s.10

⁵David Hosalook, "The ABCFM in European Turkey: a Strategic and Succesful Westward Missionary Expansion", **on the 200th Anniversary of the ABCFM in the Ottoman Empire: American Protestant Missions in the Balkans, Anatolia, and the Middle East, 1820-1920, American Society of Church History Annual Meeting** January 3-6 2020, s. 5-6; Abidin Temizer, "Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi", **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)**, II/2 2013, s. 172; Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un

Misyonerler, Ermeniler üzerine yapmış oldukları çalışmalar neticesinde, Ermeniler için okullar ve hastaneler açılması ile kitapların basılması gerektiği kararına varmışlardır. Kuruluş, Osmanlı Devleti'nde, Harput Amerikan Koleji, Bursa Amerikan Koleji, Antep Amerikan Koleji, İstanbul Robert Koleji, İstanbul Amerikan Kız koleji gibi okullar açarak eğitimin yanında misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Misyonerler, çalışmalarında tıbbi da bir araç olarak kullanmışlardır. Misyonerler, tıbbi misyonerliğin temellerini, hastaları tedavi etmede "Tanrısal bir hikmete sahip olduğu" gerekçesiyle İsa'ya dayandırmışlardır. Dolayısıyla hastanın tedavisi ruhsal ve fiziksel bir bütün halinde ele alınmalı ve tedavi sürecinde hastaya İsa'nın buyrukları tebliğ edilmelidir⁶. Amerikan Board, Osmanlı topraklarında açtığı kurumlarla, Ermenileri etki altına alarak sonraki süreçte Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarında önemli rol oynamıştır.

1914 yılında Amerikan Board'un dünyadaki faaliyetlerini üçte birini Türkiye'de gerçekleştirdiği görülmüştür. ABCFM, Osmanlı topraklarında 450 okul, 9 hastane, 10 sağlık merkezi ve birkaç basımevi açmıştır. ABCFM'nin Türkiye'deki faaliyetleri Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıyla birlikte şekil değiştirmiştir. Teşkilata bağlı kurumların çoğu kapatılırken, personel sayısında azaltmaya gidilmiş ve kalan okulların laik sisteme ayak uydurması sağlanmıştır. 1961 yılı sonrasında ABCFM, Amerikan Board adını kullanmaya devam etmiş ancak Birleşik Kilise Board'u, United Church Board for World Mission (UCBWM) haline getirilmiş ve Türkiye'deki kurumların, Türklerin gözetimi ve mülkiyetine bırakılma politikası uygulanmaya başlanmıştır. Uygulanmaya başlanan bu politika neticesinde Amerikan Board, mallarını güvenceye alma amacıyla, 1968 yılında kar amacı gütmeyen özel, Sağlık ve Eğitim Vakfı'nı (SEV) kurmuştur. 1998 yılında ise Board'un elindeki üç okul, bir hastane ve bir basımevinin yönetsel ve

Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, 2007/2, s. 70-72; Döşkaya, a.g.m., s.357

⁶İdris Yücel, **Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017; s. 3-4, Abdullah Ekinci-İsmail Asoğlu, "Osmanlı Vesikalarına Göre Misyoner Hekimler ve Urfa'daki Faaliyetleri", **Şehir ve İrfan Dergisi**, S. 5, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 2017, s. 107; Öztürk, a.g.m., s. 73

finansal idaresi, 2010 yılında ise bunlara bağlı tüm mülkiyetler SEV vakfına geçmiştir. 2010 yılında Amerikan Board kalıcı olarak kapatılmış ve Türkiye'deki tarihi varlığı sona ermiştir⁷. Osmanlı Devleti'nde 19 ve 20. yüzyıllarda Protestanlığı yayma amaçlı faaliyet gösteren bazı misyonerlik teşkilatları da ABCFM çatısı altında çalışmalarını yürütmüşlerdir.

Young Men's Christian Association (YMCA)

Protestanların, gençlere yönelik ilk misyoner teşkilatı, 1824 yılında Londra ve Glasgow'da, David Newsmith tarafından kurulmuştur. Ancak bu alanda asıl başarı "*Dünyanın tamamını Hıristiyanlaştırmak*" parolasıyla yola çıkan Young Men's Christian Association (YMCA) tarafından yakalanmıştır. YMCA, 6 Haziran 1844 tarihinde, George Williams'ın öncülük ettiği 12 kişiden oluşan bir grup genç tarafından kurulmuştur. 1924 yılında sekiz çocuklu çiftçi bir ailenin en küçük çocuğu olarak dünyaya gelen George Williams, mutaassıp ve mütevekkil bir Hıristiyan'dı. Williams, YMCA'nın temellerini, Hıristiyanlıktan uzaklaştığını düşündüğü arkadaşlarını ıslah etmek üzere harekete geçtiğinde atmıştır. Teşkilatı kurduktan sonra ise YMCA'nın hedefi büyük şehirlerde dine ilgisiz kalan ve sefahate sürüklenen Hıristiyan gençleri madden ve manen korumak olmuştur. Oluşum kısa süre içerisinde İngiltere'nin diğer şehirlerine yayılmış ve 1851 yılında da

⁷Türkmen Törelî-Fusun Çoban Döşkaya, "Amerikan Board Misyoneri Olive L. Parmelee Andrus ve Mardin", **Geçmişten Günümüze Tarihten İzler**, Ed. M. Doğan Karacoşkun- Osman Köse, Berikan yayınevi, Ankara, s. 206

ABD'nin Boston kentinde kurulmuştur⁸. YMCA, İncil'in sosyal yaşamda var olmasına yönelik çalışmalar yapmış ve bu nedenle de sembol olarak "*benden, ruh ve akıl*" birlikteliği anlamına üçgeni seçmiştir⁹.

YMCA'nın gençleri hedef alan çalışması, İngiltere'de, devlet yönetimi dışındaki İngiliz gençlerden beklenen ilgiyi görmemiştir. 1850 sonrasında Amerika'da şube açan teşkilat için yeni bir süreç başlamıştır. Dünyada yeni bir güç olmayı hedefleyen Amerikalılar, YMCA'yı benimsemiş ve dünyaya açılmasını sağlamışlardır. Teşkilatın kurucusu Williams, Amerikalı ilahiyatçı olan Charles Grandison'dan etkilenmiş olduğundan dolayı, teşkilatın fikir babasının Amerikan düşünce tarzı olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenden dolayı YMCA, İngiltere'ye nazaran ABD'de daha hızlı örgütlenmiştir¹⁰. 1894 yılında, YMCA'nın kuruluşunun 50. yıldönümü dolayısıyla cemiyet merkezlerinin her birinde kutlamalar yapılmıştır. Dünyanın her tarafından temsilcilerin katıldığı kutlamalarda, Goerge Williams, büyük ilgi görmüş ve "Hıristiyanlığa olan üstün hizmetleri" dolayısıyla kendisine İngiltere Kraliçesi Victoria tarafından "*Sir*" unvanı verilmiştir¹¹.

YMCA, Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerine Amerikan okulları içerisinde başlamıştır. 1881 yılında İstanbul'da bağımsız bir YMCA teşkilatı kurulmuş, bu şubenin varlığı YMCA tarafından 1890 yılında tanınmıştır. YMCA, Türkiye'ye resmi olarak girmeden önce şubeler açılmıştır. Anadolu'daki Amerikan okulları, teşkilatın merkezleri olmuştur. Talas'ta 1871 yılında açılan ve 1889 yılında yatılı olan Amerikan Kız Okulu ve aynı yıl açılan Amerikan Erkek Okulu bu merkezlere

⁸ Ahmet Uçar, **Hıristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye'deki Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 41, Theodore Grives, "A History of the Los Angeles Young Men's Christian Association: The First Twenty Years", **California Historical Society Quarterly**, Vol. 44, No. 3, September 1965, p. 205; L. L. Dogget, "Jubilee of the Young Men's Christian Association", **The North American Review**, Vol. 172, No. 535 Jun. 1901, p. 882-884, Charles R. Towson, "Industrial Program of the Young Men's Christian Association", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 103, p. 134

⁹ Resul Çatalbaş, "Young Men's Christian Association'ın Türkiye'deki Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 55:1, 2014, s. 103-104

¹⁰ Uçar, a.g.t, s. 44-45

¹¹ Çatalbaş, a.g.m., s. 102

örnek teşkil etmiştir. YMCA bünyesinde hizmet veren Young Women's Christian Association'ın (YWCA) Türkiye'deki en eski bilinen şubesi Maraş'ta 1878 yılında açılmıştır. Bu okullarda faaliyet gösteren YMCA özellikle Ermenileri hedefi alan çalışmalar yapmıştır¹² YMCA'nın Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetlerinde azalma görülmekle birlikte işgal yıllarında YMCA merkezleri, Rumlar ve Ermeniler için Türklük aleyhine propaganda merkezleri haline gelmiştir¹³.

YMCA Türklere karşı bu zararlı faaliyetlerinin rağmen Osmanlı Devleti'nde sportif faaliyetlerde etkili olmuş ve sporun gelişmesi üzerinde çalışmalar yapmıştır. YMCA, İstanbul'a, uzman hocaların eğitimlik yaptığı iki jimnastikhane açmıştır. Teşkilat, Karadeniz sahilinde Terbiye-i Bedeniye Kampı düzenlemiş ve bu kamplar misyoner faaliyetlerin bir parçası haline gelmiştir. YMCA süreli yayınlar çıkarmaya da önem göstermiştir. Teşkilat İstanbul'da "*The Association Quarterly*", "*Constantinople, Young Men of Turkey*" ve "*Pera Young Men*" isimli süreli yayın çıkartmıştır¹⁴. YMCA, Türkiye dışında düzenlediği etkinliklerde Türk düşmanlığını ortaya koymuş ve Türkleri dünyaya barbar bir topluluk olarak göstermeye çalışmıştır. 21 Temmuz 1924 tarihinde Boston'da bir tiyatro programı düzenlemiş ve program afişinde, 3 Türk jandarmasını önlerinde bir kesik baş ile resmetmiştir¹⁵.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi sonrasında YMCA'nın İzmir ve Adana şubeleri kapatılmış ve 1939 yılı sonlarında Türkiye'deki faaliyetleri son bulmuştur. Bir süre sonra ise Amerikan Lisan ve Ticaret Dershanesi adı altında yeniden açılarak faaliyet göstermeye başlamıştır¹⁶. Daha sonra dersane çalışmalarına da son verilmesi üzerine, 1969 yılında Yücel Kültür Vakfı (YKV) açılmış ve YMCA'nın devamı olduğunu göstermek adına teşkilatın sembolünü kullanmıştır. Yücel Kültür Vakfı, YMCA ile aynı adreste çalışmalarını devam ettirmiştir.

¹² Uçar, a.g.t, s. 65-66

¹³ Çatalbaş, a.g.m., s. 107

¹⁴ Zafer Toprak, "Vay Em Si Ey (YMCA) Jimnastikhaneleri", **Toplumsal Tarih**, Şubat 1994, s. 8-9

¹⁵ Çatalbaş, a.g.m., s. 110

¹⁶ Uçar, a.g.t, s. 453-456; Toprak, a.g.m., s. 8

2011 yılında YKV'nin Avrupa YMCA'sı tarafından tam üyeliği gerçekleşmiş ve 2012 yılında da teşkilatın Türkiye temsilcisi ve YKV başkanı Haluk Kula, spor, gençlik değişimi, gençlik ve yetişkin eğitimi seminerleri düzenleme dil ve iş becerileri geliştirme alanında 100 yıllık deneyimi olan YMCA'nın Türkiye'de aktif hale geldiğini açıklamıştır¹⁷.

Near East Relief (NER)

Near East Relief (NER) günümüzde Yakın Doğu Vakfı ismi altında çalışmalarını yürütmektedir. NER, 1915 yılında Osmanlı Devleti'nde sözde “*Ermeni Soykırımı'nın*”, Amerikalılara göre büyük bir insani kriz olarak değerlendirilmesi sonucunda bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. NER, 1915'te “*The American Committee for Syrian and Armenian Relief*” yani Suriye ve Ermeni yardımı için Amerikan Komitesi (ACASR) olarak kurulmuştur. İlerleyen süreçte “*The American Committee for Relief in the Near East*” (ACRNE) yani Yakın Doğu Yardımı için Amerikan Komitesi olarak şekillenmiş ve sonrasında da Near East Relief (NER) yani Yakın Doğu Yardım kuruluşu adını almıştır¹⁸.

Amerikalılar, Ermenilerin, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkler tarafından yok edilmek istendiğine inandırılmış olduklarından dolayı, misyonerler ve siyasetçiler Hıristiyan vatandaşlık adına Ermenileri kurtarma hareketini bir dava olarak görmüşler ve taraftar toplamaya çalışmışlardır. ABD'nin Almanya Büyükelçisi “Ermenistan'ı kurtarmak, Hıristiyan uygarlığın görevi” şeklinde açıklama yapmıştır¹⁹. Ağustos 1915'te, ABCFM'nin İstanbul temsilcisi ve mali işler sorumlusu William W. Peet, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin çöllere sürüldüğünü ve hayatta kalmaları için Amerikan halkının elinden gelen yardımı yapması gerektiğini belirttiği bir çağrıda bulunmuştur. Yapılan yardım çağrıları sonrasında ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry

¹⁷ Uçar, a.g.t, s. 488-489

¹⁸ <http://www.neareast.org/who-we-are/>, 07.02.2017, 23.42; Mustafa Edip Çelik, “Stanley E. Kerr'in ‘The Lions of Marash’ Kitabına göre Maraş Milli Mücadelesi ve Kitaba Yönelik Eleştiriler”, *Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu*, 3-4 Şubat 2017, s. 432

¹⁹ Sarah Miglio, “America's Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915-1930”, <http://rockarch.org/publications/resrep/miglio.pdf>, 02.02.2017

Morgenthau, Osmanlı Devleti'nin Ermenileri yok ettiğini iddia eden bir rapor hazırlamıştır. Yapılan çağrılar ve Büyükelçi tarafından hazırlanan rapor sonrasında Woodrow Wilson'un yakın arkadaşı olan Cleveland H. Dodge ve James L. Barton, Dodge'nin ofisinde bir araya gelmiş ve acilen Türkiye'ye yardım götürebilecek bir kumrun oluşturulması gerektiği kararına varmışlardır. Kurulacak olan kurumun başkanının da Barton olması kararlaştırılmıştır²⁰. ABD Başkanı Wilson, 1918-1919 yıllarında NER'e destek garantisi vermiş ve Ermeni meselesine politik olarak dâhil olmuştur²¹. NER'in kurucu başkanlığını yapmış olan James Barton, NER'in hikâyesini anlattığı "*The Story of Near East Relief*" kitabında teşkilatın, ancak İstanbul'daki Alman Büyükelçi Wangenheim'in ölümü sonrasında Türkiye'de rahat bir şekilde çalışma fırsatı bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Barton, Wangenheim'in Türkiye'yi savaşa sokmak için büyük çaba sarf ettiğini belirtirken, Büyükelçinin, Ermenileri ülkede tehlikeli bulunduğunu belirttiğini ifade etmiştir²².

NER, hedeflediği insanlara ulaşarak, onlarla iletişime geçmenin en iyi araçlarından birinin sağlık hizmetleri ile mümkün olduğunun bilincinde olarak hareket etmiştir. Anadolu, Kafkasya, Suriye ve İran gibi coğrafyalarda sağlık hizmetleri yürütmüş ve yetimhaneler vasıtası ile çocuklarla da yakından ilgilenmişlerdir²³. NER'in en büyük destekçisi Amerikan Kamuoyu olmuştur. NER için Ekim 1915'den Temmuz 1920'ye kadar 40.815.226.74 dolar bağış toplanmış ve devletten ise 11.253.260.67 dolar yardım yapılmıştır²⁴. NER, Temmuz 1929'a ka-

²⁰ Dilşen İnce Erdoğan, "American Board of Commissioners For Foreign Mission (ABC FM) Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri", **Bilgi**, S. 14 Yaz 2017, s.556- 557

²¹ Shaloma Gauthier-Davide Rodogno, "The Near East Relief's Caucasus Branch Operation (1919-1920)", **RAC Research Report**, 2011, www.rockarch.org/publications/resrep/gauthier-rodogno.pdf, 20.01.2020, . S. 3

²² James L. Barton, **Story Of Near East Relief (1915-1930): An Interpretation**, New York The Macmillan Company, 1930, s. 4-5

²³ Cenk Demir, "Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Samsun'daki Faaliyetleri, 1919-1922 (Yetimhane, Hastane, Aşevi ve Diğer Yardım Çalışmaları)", **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I**, Ed. Osman Köse, Samsun, 2016, s. 271

²⁴ Erdoğan, a.g.m., s. 560

dar Kafkasya'ya 28.017.000 dolar, Türkiye'ye 20.551.000 dolar, Suriye ve Filistin'e 12.527.000 dolar, İran ve Mezopotamya'ya 7.736.000 dolar, Yunanistan'a 5.709.000 dolar ve diğer bölgelere ise 667.000 dolar yardımda bulunmuştur²⁵.

Bu kuruluşa ait kayıtlar New York Terrytown'daki Rockefeller arşiv merkezinde yer almaktadır. Burada arşivler, 1915'ten 1990'lara kadar olan koleksiyonlardan oluşmaktadır. Burada bulunan kaynakların büyük çoğunluğu 1940'lardan 1980'lere kadar olan çalışmalarla ilgilidir. NER'in vakıf olmadan önceki dönemlerine ait çizim, mektup, belge ve fotoğraflar mevcuttur ancak bu koleksiyonların oldukça hassas olmaları dolayısıyla kullanımları arşivcilerin inisiyatifindedir. Koleksiyonlar henüz tarihlerine ve konularına göre tasnif edilmemiş olup araştırmacılara randevu sistemi ile açılmaktadır²⁶.

Amerikalı Misyonerlerin Günlüklerinde Maraş'ta Yaşananlar

Maraş'ta bulunmuş olan Amerikalı misyonerlerin büyük çoğunluğu YMCA ve NER'e bağlı çalışanlardır. Maraş'ta faaliyette bulunmuş bir kısım misyonerlerden James Perry, Frank S. Johnson ve C.F.H. Crathern YMCA'ya bağlı çalışanlardır. Stanley E. Kerr, Marion Wilson, James K. Lyman, Ellen Blakely, Kate Ainslie, Evelyn Trostle, Paul Snyder, Bessie Hardy, Francis Buckley M. E. Dougherty ve Dr. Mabel Elliot ise NER' bağlı misyonerlerdir. Görüldüğü üzere NER, Maraş'ta en yoğun faaliyet gösteren kuruluş olmuştur. Maraş'ın işgal dönemi sırasında yaşananlar ve kurtuluş mücadelesi ile ilgili olayları içeren günlükler bu misyonerler tarafından tutulmuştur.

Maraş işgal dönemi ve savunması ile ilgili gözlemlerini yazıya döken misyonerlerden biri Stanley E. Kerr'dir. Kerr, gözlemlerini kitap haline getirmiş ve 1973 yılında "The Lions of Marash" isimli kitabını yayınlamıştır. Kerr'in, gözlemlerini kitap olarak basması ve ailesinin diğer misyonerlerin ailelerine nazaran popüler oluşu onunla ilgili

²⁵ Barton, **a.g.e.**, s. 411

²⁶ <http://neareastmuseum.com/about/>, 01.02.2017

daha fazla bilgi sahibi olma fırsatını vermiştir. 1894-1976 yılları arasında yaşamış olan Kerr, NER'e katılmadan önce Walter Reed Askeri hastanesinde biyokimyacı olarak çalışmıştır. NER'in kurulması sonrasında Ermenilere yardım için başlatılan kampanya dikkatini çekmiş ve 1919 yılında ABD'den ayrılarak ilk görev yeri olan Halep'e gitmiştir. Aynı yılın sonbaharında Maraş'a görevlendirilen Kerr, burada Ermeni yetimlerle ilgili çalışmalar yapmış ve Fransızların geri çekilmesi sonrasında Maraş'ta kalan Ermeni çocuklara yardım etmiştir. Maraş'ta geçirdiği dönemde bir başka NER çalışanı ve ileride eşi olacak olan Elsa Reckman ile tanışmıştır. Kerr'in Maraş'taki görevi 1922 yılında Beyrut'a gönderilene kadar devam etmiştir. 1925 yılında Pensilvanya Üniversitesi'nde doktora derecesi almış ve aynı yıl Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin Biyokimya Bölüm Başkanı olmuştur. Üniversite, buradaki hizmetlerinden dolayı Kerr'e profesör unvanı vermiş ve Kerr, Lübnan hükümeti tarafından da fazilet nişanı ile ödüllendirilmiştir. Kerr'in oğlun Malcolm H. Kerr daha sonra Beyrut Üniversitesi Rektörlüğü yapmış ve Lübnan iç savaşının sürdüğü yıllarda, 18 Ocak 1984 tarihinde suikasta uğramıştır²⁷.

Stanley Kerr, kaleme aldığı "*The Lions of Marash*" isimli kitabını, Maraş'ta bulunduğu 1919-1922 yılları arasındaki gözlemleri neticesinde yazdığını ifade etmiştir. Kerr, ayrıca kendisi ile birlikte Maraş'ta görev yapan Amerikalı misyonerlerin anlatımlarından da faydalandığını belirtmiştir. Stanley E. Kerr'in "*The Lions of Marash*" isimli kitabı, sözde soykırım iddiasında bulunanlar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Çünkü yazar kitabında Ermenileri masum, acı çeken ve iki taraf arasında yaşanan savaşta arada kalan bir topluluk olarak yansıtmıştır. Dolayısıyla kitapta olayların aktarılışında Ermeni yanlısı bir tutum vardır. Kerr'in, Maraş'tan ABD'ye gitmiş olan Ermeniler için ayrı bir yeri vardır ve bu ailelerle olan ilişkileri devam ettirmiştir. Amerika'da bulunan bir Ermeni, Kerr ailesi ile olan ilişkilerini şu sözlerle

²⁷ "University Head Killed In Beirut; Gunmen Escape", <http://www.nytimes.com/1984/01/19/world/university-head-killed-in-beirut-gunmen-escape.html?pag.e.wanted=all>, 28.01.2017; Çelik, a.g.m., s. 431-432

ifade etmektedir; “Kerr ailesi ile özel bir bağım bulunmaktadır. Babam Hovhannes Karjian 1927’de Maraş’ta doğmuştu ve ailesi 1936’da Maraş’tan ayrılan son Ermeni ailelerindendir. *The Lions Of Marash* babamın en sevdiği kitaplarından birisidir. Kitabı ara ara okur ve içerisindeki haritaları inceleyerek çocukluk anılarını anımsardı. Kerr’ler büyükbabam Nishan’ın çalıştığı Alman misyon binasına komşulardı”²⁸.

Kerr, kitabının iç kapağında, Ermenilere atfen, “Maraş kuşatmasının masum kurbanlarına Ocak 1920” şeklinde bir ifade kullanmıştır²⁹. Yazar, Ermenilerin, 22 Şubat 1919 tarihinde şehri işgal eden İngilizler ve sonrasında işgali devralan Fransızlarla birlikte Müslüman Türk halkına yaptıklarına değinmemiştir. Bu kitap, 15 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Suriye Antlaşması sonrasında Fransızlar ile şehre gelen Ermeni lejyonların Türk halkına uyguladığı katliamlar üzerinde durmamıştır³⁰. Kerr, önsözde “Üç bin yıl Maraş kalesinin kapısı önünde duran taştan aslan şehir halkı tarafından kahramanlık sembolü olarak görülmüştür. Türklerin Anadolu’yu fetihlerinden iki bin yıldan daha fazla bir süre önce Hitit heykeltıraşı tarafından şekil verildiğinden insanlar sadece onların cesaretlerinin sembolü olduğunu iddia edemezler. Anlatılacak olan hikâyede Türk, Ermeni ve Fransız okuyuculardan her biri kendi aslanını arayacaktır”³¹. ifadeleri ile Maraş’ta kahraman Türk halkının şehri işgal eden Fransızlara ve onlarla birlik olup yüzyıllarca birlikte yaşadıkları halka ve devlete ihanet içerisinde olan Ermenilere karşı verdiği mücadele’nin anlamını hafifletmek istemiştir.

Yazar, kitabın “Maraş İsyani” isimli 20. bölümünde, Fransız birliklerine karşı mücadele veren Maraş halkını, otoriteye karşı isyana kalışan bir topluluk olarak tanıtmıştır. Kerr, bu konu ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “...konuşma bittiğinde General (Querette) gruptan altı kişiyi

²⁸“The Kerrs and The Armenians”, <https://armenianpastor.com/2016/04/27/the-kerrs-and-the-armenians/>, 01.02.2017; Çelik, a.g.m., s. 434

²⁹ Bkz. Stanley E. Kerr, **The Lions Of Marash Personal Experiences With American Near East Relief 1919-1922**, State University Of New York Press, Albany 1973

³⁰Nejla Günay, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 51, s. 237

³¹ Bkz. Kerr, a.g.e., 96.

alkoyacağını ve uzlaşma şartlarını görüşeceğini diğerlerinin gidebileceğini söyledi... diğer Türk ileri gelenleri binayı terk ettiklerinde şehrin her köşesinde silah sesleri gelmeye başladı. İsyan başlamıştı”³². Şehirdeki Ermeniler, Fransızlarla birlikte Türklerle savaşmış oldukları halde Kerr, Ermeni halkını arada ezilen olarak göstermeye gayret etmiştir. Ancak olayları anlatırken değindikleri durumun böyle olmadığını göstermektedir. Kerr kitabında, “Avedis Seferian tarafından önderlik edilen gönüllü Ermenilerin görevlendirildiği bölge, kale ve konak arasındaydı. Seferian’ın evi duvarla çevriliydi ve dar bir sokağın karşısındaydı. Orada duvar komşusu Hacı Evliya Efendi’nin de evi vardı. Avukat olan ve Müslüman savaşçıların liderliğini yapan yeğenin adı da Evliya’ydı. İki aile uzun yıllar iyi ilişkiler içerisinde olmalarına rağmen, 1920’de meydana gelen politik olaylar dolayısıyla zıt kutuplara itilmişlerdi. Mahalledeki yaklaşık yüz elli Ermeni Seferian’lara ait üç binada konuşlanmışlardı. Üç gün süren çatışma sonrasında Evliya Efendi’nin kuvvetleri Seferian’ların binalarını kuşatarak onlardan teslim olmalarını istedi. Türklerin koruma sözlerine rağmen Ermeniler teslim olmanın ölüm anlamına geldiğini bilmekteydiler. Avedis efendi on beş savaşçısı ve silahsız mültecilerin önderleri ile bir fikir alışverişi yaptı. Evliya Efendi’nin evine ateş açarak dikkati başka yöne çekmeyi teklif etti. Türkler Şeyhülislamlarının evlerini kurtarmaya çalışırken bu Ermenilere Taşhan’a veya Asdvadsadzin kilisesine kaçmak için fırsat verecekti”³³. bu ifadeler yer vermiştir. Evliya Efendi’nin yapmış olduğu baskından yalnızca on iki kişi kurtulabildi. Avadis yaralanarak Taşhan’da öldü³⁴. Kerr’in kitabında belirttiği gibi uzun yıllar iyi ilişkiler içerisinde yaşam sürmüş olan Ermeniler ve Türkler, Ermenilerin, Fransızlar tarafından devlet vaadiyle kandırılması sonucunda karşı karşıya gelmişlerdir. Kitabın genelinde iddia edildiği gibi yalnızca Fransız birlikleri içerisinde yer alan Ermeni lejyonerler dışında Ermeniler olaylardan bağımsız kalmamışlardır³⁵.

³² Kerr, *a.g.e.*, s. 96

³³ Kerr, *a.g.e.*, s. 125-126,

³⁴ Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 209

³⁵ Çelik, *a.g.m.*, s. 437

Kerr, kitabında Maraş'ta bulunan Ermeni nüfusu ile ilgili rakamlar vermiştir. Ancak Kerr'in verdiği rakamların abartılı olduğunu görmek mümkündür. Kerr, 1914 yılına ait Maraş nüfusundan bahsederken bölgede 86 bin Ermeni olduğunu belirtmiştir³⁶. Maraş sancağının nüfusu 187.227'dir. Bu oranın 149.024'ü Müslüman, geri kalanı 38.875'i ise gayrimüslimdir. 1915 yılında hazırlanan ve Birinci Dünya Savaşı öncesi dâhiliye nezaretine gönderilen cetvele göre Maraş, Elbistan, Göksün, (İslâhiye, Pazarcık, Zeytun kazaları ve mahallelerinde oturan Müslim ve gayrimüslim ile yaşadıkları hane sayısı incelendiğinde, Maraş'ın %79'u Müslüman iken geri kalanı 21'lik kısmı gayrimüslimden oluştuğu görülmektedir. Kerr'in 1914 için belirtmiş olduğu Seksen altı bin rakamı o dönem sancağın fiziki gelişmişliğinin ve ekonomik şartlarının arz ettiği görüntü ile çelişmekte ve birçok kaynakla da uyuşmamaktadır³⁷.

Maraş'ta YMCA'yı organize etme amacı ile bulunmuş olan C.F.H. Crathern günlüklerinde, 20 Ocak ve 11 Şubat tarihleri arasında yaşadıklarını aktarmıştır. Crathern, 20 Ocak 1920 tarihinde, Paul Snyder'in şoförlük yaptığı araçta Bayan Schultz, Fransız ordusundan bir Teğmen ve üç Ermeni ile birlikte Antep'e gitmek üzere yola çıktıklarından bahsetmektedir. Crathern bir süre gittikten sonra Cezayirli askerlerle Türk çetelerinin çatışmasına denk gelmeleri üzerine ateş kesmeleri umuduyla Amerikan bayrağı salladıklarını ancak bunun işe yaramadığını ve arabalarına birkaç kurşun isabet etmesi sonrasında tekrara Maraş'a dönmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. 21 Ocak'ta ise İstanbul'da bulunan Amrial Bristol'e gönderdiği telgrafta Amerikan bayrağına ateş açıldığından ve Antep ile Maraş'taki Amerikalıların tehdit altında olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Crathern, günlüğünde Maraş'ta çatışmaların başladığı anları da anlatmıştır. Crathern, bu telgrafı gönderdikten sonra Maraş'ta bulunan NER personeli Kerr ile birlikte şehirde yürüyüşe çıktıklarını ve dükkânların hepsinin kapalı

³⁶ Kerr, **a.g.e.**, s. 254

³⁷ Memet Yetişgin, "Osmanlının son döneminde Maraş", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2007, C. XXIII, S. 67-68-69, s. 269-271

olduğunu ve Türkler gruplar halinde toplanırken, bazı geçitlerde birkaç Ermeniye gördüklerini belirtmiştir. Crahern, yemeğe oturdukları sırada silah seslerinin gelmesiyle şehirde çatışmaların başladığını anladıklarını yazmış ve misyoner binasına gittiğinde bir Türk heyetinin bilmediği bir amaç için kendisi ile görüşmek istediklerini belirtmiştir. Bu heyetin daha sonra Fransız yetkililer tarafından tutuklandıklarını ve bu tutuklamaya sebep olarak da Türklerin ilk ateşe başlamalarının olduğunu belirtmiştir. Ateş sesini duyarak balkona çıktıklarında Türklerin ateşine, Fransızların makineli ile cevap verdiğini belirten Crathern, Ermenileri masum gösterecek birkaç cümlede kurmuştur. Ermenilerin paniklediğini ve canlarının korkusu ile kaçıştıklarını, bazı “*zavallı*” olarak adlandırdığı Ermenilerin hazırlıksız bir anda yakalandıklarını ve bütün bir geceyi buldukları yerlerde geçirmek zorunda olduklarını belirtmiştir. Crathern, camdan giren merminin Ermeni bir kızı yaraladığını belirtirken sabah daha kötüsünün kendilerini beklediğini yazmıştır³⁸.

Crathern, 23 Ocak’ta olanlardan bahsederken, Türkler ve Fransızlar arasında süren çatışmalarda masum olarak nitelendirdiği Ermenilerin arada kaldıklarını ifade etmiştir. Crathern, camdan baktıklarında, evlerinden kaçan Ermenilerin Türkler tarafından vurulduklarına şahit olduklarını ifade etmiştir. Yine taşların arkasına saklanan Türklerin kaçan Ermenileri vurduğunu söylemekte³⁹ ancak Türklerle karşı Ermenilerin yaptığı kıyımlardan bahsedilmemektedir. Crathern, Ermenileri savaşın ortasında kalmış bir halk gibi gösterme gayretindedir. Türklerin, bir ölüm kalım mücadelesi verdiği üzerinde hiç durmamaktadır. Ermenilerin, İngilizlerin geldiği günden itibaren yaptıklarından veya Fransızların gelmesi ile Türklerle karşı giriştikleri vahşetten hiç bahsetmemiştir. Oysa Ermeniler, Fransızlarla birlikte pek çok taşkınlık yapmışlardır. Fransızlar üzerinde silah taşıyan Türklerin

³⁸ C. 16 Confidential Files 192 Consular Posts Beirut, Lebanon Volume 459, [2 of 3]. 1920. MS French Mandate in The Lebanon, Christian-Muslim Relations, and the U.S. Consulate at Beirut, 1919-1935: Records Group 84: Records of Foreign Service Posts of the Department of State, U.S. Consulate, Beirut, The Lebanon, Confidential Files. National Archives (United States)

³⁹ a.g.b.

idam edileceğini duyurarak Türkleri savunmasız bırakmak istemiştir. 13 Ocak gecesi Fransız müfrezesi ile birlikte hareket eden bir grup Ermeni, Büyükaraplar köyünde evlerin kapılarını kırıp içeri girerek Türkleri öldürmüşlerdir. Ermenilerin vahşetinden kaçmak üzere çevre köylere gitmiş olan Türkler, ertesi günün sabahı köylerine dönerken Ermeniler tarafından silahlı saldırı sonucu öldürülmüşlerdir⁴⁰.

Crather'ın günlüğü, The Times gazetesi tarafından da haber malzemesi olarak kullanılmıştır. Gazetenin 6 Mart 1920 tarihli haberinde, Crather'ın günlüğünden başlıklar alınmıştır. Haberde anlatılanlar şöyledir: “21 Ocak'ta şehirde şiddetli çatışmalar başladı ve ateş sesleri her tarafta sardı. 22 Ocak'ta Amerikan hastanesi saldırıya uğradı ve 23 Ocak'ta süren çatışmalarda, Türklerden kaçan Ermeniler öldürüldü. 25 Ocak'ta, misyoner binasına çekilen Amerikan bayrağı sonrasında binaya ateş açıldı. 3 Şubat'ta saldırılar devam etti ve 5 Şubat'ta Fransızlar yemek için at ve katırlarını kestiler. Maraş kuşatmasının 18. Günü olan 6 Şubat'ta şehrin üzerinden uçan bir uçaktan mesaj içeren kâğıtların atılması, gelebilecek yardım açısından binadakiler için umut oldu. 7 Şubat'ta Fransızların destek birlikleri ovadan şehrin hâkim tepelerini bombaladı. 9 Şubat günü Fransız General Queretta, Amerikalılara gece yarısı şehrin boşaltılması emrini aldığını ilettili ve 11 Şubat akşamı General, Ermenilerin bir kısmı ile şehirden çekildi. 13 Şubat'ta başlayan yoğun kar fırtınası yolculuğu zorlaştırdı ve İslâhiye'ye kadar binden fazla mülteci öldü”⁴¹.

Maraş'ta yaşananları kendi bakış açısı ile anlatan bir başka misyoner de Dr. Mabel Elliot'tur. Elliot, Amerikan hastanelerinde doktorluk yapmış olan bir NER personelidir. Türkiye'de geçirdiği dört yıl sonrasında burada yaşadıkları ile ilgili “*Beginning Again at Ararat*” isimli bir kitap yazmış ve 1924 yılında yayınlamıştır. Elliot, Maraş, İzmit ve Kafkaslarda çalışmıştır. Elliot'un, Maraş ile ilgili anlatımı kitabın “*Diary of Siege of Marash*” isimli VII. bölümünde yer almıştır. Elliot'un kitabında yer alan bu bölüm, 1978 yılında The Armenian Review isimli

⁴⁰ Ahmet Eyicil, “I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Srasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi”, **Bellekten**, LXVII/250, Aralık 2003, s. 932

⁴¹ a.g.b, **The Times**, “The Marash Massacres. An Eye-Witness's Story”, March 6 1920, s.13

derginin 31. sayısında makale olarak yayınlanmıştır. Bu dergide, “*The 22 Days of Marash: Papers on the Defence of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920*” başlığı ile verilmiş olan, Maraş istiklal mücadelesinde akıl almaz bir şekilde Türk kuvvetlerinin Maraş’ı işgal etmeye çalıştığı, Fransız ve Ermenilerin ise önceden otorite kurmuş olduğu Maraş’ı “*bu isyankarla*” karşı savunduğu anlatılmaktadır. Maraş’ın bir Türk şehri olduğundan bile habersiz olan bu anlatımda Ermeniler, vatanlarını korumaya çalışıyormuş gibi gösterilmektedir. Bu durum Maraş İstiklal mücadelesini dünya kamuoyuna nasıl yanlış yansıtıldığını ve Türkleri “*barbar*” konumuna düşürmek istenildiğinin bir kanıtıdır.

Elliot, sorunların 22 Ocak’ta başladığını ve buldukları yerden duvarların ötesine geçmenin kendileri için güvenli olmadığını belirtmiştir. Türklerin, buldukları hastanenin etrafını sardığını bunun ise Fransızların makineli tüfeklerinden kaynaklandığını ve bu tüfeklerin hastanenin duvarlarına yerleştirilmesinin bir hata olduğu ifade etmiştir. Elliot, Fransızların bunu fark ederek makineliyi başka bir yere taşımış olmalarının, Türklerin bunu bilmemesi dolayısıyla bir anlam ifade etmediğini yazmıştır. Elliot, anlatımına şöyle devam etmiştir: “*Geçen gece Fransızlar yararlıları için malzeme gönderdi. Onları almak için fenerle birlikte operasyon odasına gitmemiz gerekiyordu. Biz onları alana kadar mermi yağmuruna tutulduk. Muhtemelen Türkler bizi makineli tüfek kullanan askerler sandı... Fransızlar makineli tüfek ve top kullanmaktalar. Anladığım kadarıyla Türklerin iki ya da üç makineli tüfekleri var ancak bir topa sahip değiller. Türkler, tepeleri aşma girişiminde bulundular ancak Fransızlar tarafından geri püskürtüldüler... Türkler şehrin her tarafında savaşıyorlar ve Fransızlar için onları buradan çıkarmak oldukça zor.*”⁴²

Elliot’ta diğer misyonerler gibi yazdıkları ile Ermenileri masum ve savunmasız olarak göstermeye çalışmıştır. Elliot, anlatımına şöyle devam etmiştir: “*Bizimle, hasta, personel ve misafirlerle birlikte yetmiş beş kişi var. Yan evde kalanlar bir tünel açarak bizim yanımıza geldiler. Zavalı bir Ermeni dün gece geldi. Kendisi, karısı ve çocukları, Türklerin bize ateş açtığı*

⁴² Mabel Evelyn Elliot, **Beginning Again at Ararat**, Fleming H. Revell Company 1924, s. 98-99

evin yanında yaşamaktaydılar. Türkler kapısını kırdı ve içeri girip onu vurdu. Öldürdüklerini sanarak oradan ayrıldılar ancak o sürünerek bizim yanımıza ulaşmayı başardı. Yanımızdaki tüm insanların dışarıda bir sevdikleri var. Ailelerini düşünen zavallı kadın hastalarım. Aznive'nin annesi ve küçük kız kardeşi, eğer ölmedilerse şehirdeler. Kardeşi Luther, on altı yaşında ancak yaşadıkları sonrasında yirmi bir görünüyor. Savaş başladığında buradaydılar. Aznive olabildiğince cesur durmaya çalışıyor ancak Luther bodruma sığındı"⁴³. Elliot, Ermeniler hakkında duygusal anlatımlarda bulunurken, Türklerin durumlarına değinmemiş ve tek taraflı bir tutum sergilemiştir. Elliot'un yazılarında, genelde masum olarak nitelendirdiği Ermenilerin yaşadıklarını duygusal olarak aktardığı görülmektedir.

"30 Ocak, hiçbir şey hakkında yeni bir haber yok. Fransızlar destek gelene kadar tutunmaya çalışıyorlar. Türkleri yardım olmadan etkisiz hale getiremeyeceklerinin farkındalar. Bu arada yavaş yavaş şehri de yakıyorlar. Şu an binlerce Ermeni Amerikan Koleji kampında. Bizim erzaklarımızla günde bir kez besleniyorlar... Bu sabah iki mermi yarası olan zavallı bir kadın sürünerek bize ulaştı. Sürünmekten dizleri yara bere içersinde kalmıştı. Kulaklarımız bir uçak veya ovoidan gelecek büyük silah seslerinde. Yolladığımız telgraflar ulaştı mı? Dışarıdaki dünya bizimle ilgili neler biliyor? Düşünmekten kendimizi alamıyoruz. 5 Şubat, bugün iyi haberler aldık. Yüzbaşı Fontaine, İslâhiye'den iyi haberlerle geldi. 6 Şubat, gökyüzünde bir uçak belirdi. Türkler ateş açtı ancak neyse ki uçak için silahları yoktu. 8 Şubat, ilk Protestan kilisesi yanıyordu. İçerisinde binlerce Ermeni var sandık. Daha sonra onların güvenli bir şekilde başka bir kiliseye geçtiklerini öğrendik. 9 Şubat, Fransız destek kuvvetleri üç batarya, yaklaşık üç bin asker ve sekiz top ile buradalar. Her tarafımızda şiddetli çarpışmalar devam etmekte. 10 Şubat, Yüzbaşı Arlabose geldi. Çok stresliydi ve hiçbir şey onu güldüremiyordu. Komuta merkezine gidip geldikten sonra daha da kötü oldu. Bizimle yemek yemeye çalışırken bize Fransızların geri çekileceğini söyledi." Elliot, haberi duyan Ermenilerin terk edildiklerini öğrendiklerinde çığlıkçılığa bağırduklarını ve çok güvendikleri Fransızların verdikleri onca söz sonrasında şehri boşaltmalarından dolayı korku içerisinde ne yapacağını bilemeyecek duruma düştüklerini

⁴³Elliot, a.g.e., s. 99-100

ifade etmişlerdir. Amerikalı misyonerlerin ise bir kısmının ayrılan Ermeniler ile gideceğini, bir kısmının ise kalanlarla birlikte duracağını belirtmiştir⁴⁴.

Christian Science Monitor, 14 Nisan 1920 tarihinde, Maraş'ta bulunan NER çalışanı M. E. Dougherty'nin gönderdiği raporu yayınlamıştır. Dougherty'nin raporuna göre Fransızların, Türklerin mahallelerini ateşe vermeleri ve bombalamaları sonrasında Maraş'ta iki taraf arasında çatışmalar başlamıştır. Türkler ise Fransızların saldırıları akabinde hareket geçerek karşılık vermişlerdir. Dougherty'nin raporuna göre çevre şehirlerden gelen Ermeniler, Maraş'a girmiş ve Ermenilere ait olan cephaneliklerden silah temin etmişlerdir. Dougherty'de diğer Amerikalı misyonerler gibi raporlarında sadece Ermenilerin kayıpları üzerinde durarak onları masum göstermiş ve Türklerin yaşadıklarıyla veya kayıplarıyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir⁴⁵.

Sonuç

19. ve 20. yüzyıl Protestan misyonerlerin dünyaya yayılarak hemen hemen her ülkede sağlık ve eğitim alanlarında faaliyet gösterdiği dönem olmuştur. 1820 yılından itibaren özellikle Amerikalı misyonerler, Osmanlı topraklarına gelmişler ve Ermeniler ile yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Bu misyonerler, görünürde sağlık ve eğitim çalışmalarını yürütürken, açmış oldukları okul ve hastaneleri kendilerinin gizli amaçları için üs olarak kullanmışlardır. Zaman içerisinde daha programlı bir şekilde teşkilatlanmış misyoner kuruluşlar, başlangıçta Ermenileri, Protestanlaştırmak amacıyla giriştikleri faaliyetlerini ilerleyen dönemlerde Ermenileri, Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtma gayesine dönüştürmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Ermenilerin haksızlığa uğradıklarına inan Amerikalılar, Ermenilere yardım amacı ile yeni kurumlar kurmuşlar ve Osmanlı topraklarında faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmışlardır.

⁴⁴Mabel Evelyn Elliot, "The 22 Days of Marash: Papers on the Defence of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", *The Armenian Review*, Vol. 31, Spring 1978, s. 56-57

⁴⁵Mustafa Çabuk, "Amerika Birleşik Devletleri Gazetelerinde Maraş Savunması", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17.1, 2018, s. 362

Bu misyonerlerin en yoğun faaliyet gösterdikleri şehirlerden biri ise Maraş olmuştur. Misyonerler, Ermeniler ile yakından ilgilenmişler ve kurdukları hastane ve okullarla Ermeni toplumuna nüfuz etmeyi başarmışlardır. Maraş istiklal mücadelesi esnasında Maraş'ta bulunan Amerikalı misyonerler, Türklerin, şehirlerini işgalci kuvvetlere ve işgalci kuvvetlerle birlik olan Ermenilere karşı savundukları süreç hakkında günlük tutmuşlardır. Günlüklerde, Ermenileri masum ve Türkleri, Ermenileri suçsuz yere öldüren birer isyancı gibi göstermişlerdir. Ermenilerin yaşadıklarını abartarak kaleme alan misyonerler, Türklerin uğradıkları zulüm hakkında tek bir kelime dahi yazmamışlardır. Bu misyonerler, Hıristiyanlığı ve Protestanlığı yaymanın yanı sıra, bağlı buldukları kuruluşların kendilerine empoze ettikleri fikirler doğrultusunda, Türkleri, dünyaya "barbar" olarak göstermeye çalışmışlardır. Misyonerlerin yazdıkları günlükler, yabancı basın organlarıncı Türkler aleyhine propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.

Osmanlı topraklarına, Ermenilerin haksızlığa uğradıkları kabul ederek gelen misyonerler, yaşadıkları her olayı bu perspektiften yorumlayarak günlüklerine yansımışlardır. Kerr ve Elliot, Osmanlı topraklarında geçirdikleri süreci anlatan günlüklerini sonraki dönemde kitap halinde bastırmışlardır. Bu kitaplar, Türkler aleyhine kamuoyu oluşturmak isteyen tüm gruplar tarafından kullanılmıştır. Ayrıca anılardan devşirilen bu kitaplarda yer alan Maraş'la ilgili anlatımları vasıtasıyla Türk halkının Maraş'ta verdiği istiklal mücadelesi itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- C. 16 Confidential Files 192 Consular Posts Beirut, Lebanon Volume 459, [2 of 3]. 1920. MS French Mandate in The Lebanon, Christian-Muslim Relations, and the U.S. Consulate at Beirut, 1919-1935: Records Group 84: Records of Foreign Service Posts of the Department of State, U.S. Consulate, Beirut, The Lebanon, Confidential Files. National Archives (United States)

Gazeteler

The Times, “The Marash Massacres. An Eye-Witness’s Story”, March 6 1920

Kitap ve Makaleler

Akbiyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Barton, James L., **Story Of Near East Relief (1915-1930): An Interpretation**, The Macmillan Company, New York 1930.

Çabuk, Mustafa, “Amerika Birleşik Devletleri Gazetelerinde Maraş Savunması”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 17.1 (2018), ss. 362-370.

Çatalbaş, Resul, “Young Men’s Christian Association’ın Türkiye’deki Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 55:1, 2014, ss. 101-122.

Çelik, Mustafa Edip, “Stanley E. Kerr’in ‘The Lions of Marash’ Kitabına göre Maraş Milli Mücadelesi ve Kitaba Yönelik Eleştiriler”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, 3-4 Şubat 2017, ss. 430-439.

Demir, Cenk, “Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin Samsun’daki Faaliyetleri, 1919-1922 (Yetimhane, Hastane, Aşevi ve Diğer Yardım Çalışmaları)”, **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I**, Ed. Osman Köse, Samsun, 2016, ss. 269-284.

Dogget, L. L., “Jubilee of the Young Men’s Christian Association”, **The North American Review**, Vol. 172, No. 535 Jun. 1901, pp. 882-894.

Döşkaya Çoban, Füsün, “Amerikalı Kadın Misyoner Myra A. Proctor’un Aintab (Antep) Faaliyetleri”, **Tarihten Günümüze Aintab-Gaziantep**, Ed. Ahmet Gündüz vd., Gaziantep, 2018, ss. 355-385.

Ekinci, Abdullah - ASOĞLU İsmail, “Osmanlı Vesikalarına Göre Misyoner Hekimler ve Urfa’daki Faaliyetleri”, **Şehir ve İrfan Dergisi**, S. 5, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 2017, ss. 106-117.

- Elliot, Mabel Evelyn, **Beginning Again at Ararat**, Fleming H. Revell Company 1924.
- Elliot, Mabel Evelyn, "The 22 Days of Marash: Papers on the Defence of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", *The Armenian Review*, Vol. 31, Spring 1978, pp. 47-69.
- Erdoğan, Dilşen İnce, "American Board of Commissioners For Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri", **Bilgi**, S. 14 Yaz 2017, s.552-566.
- Eyicil, Ahmet, "I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi", **Bellekten**, LXVII/250, Aralık 2003, ss. 911-947.
- Grives, Theodore, "A History of the Los Angeles Young Men's Christian Association: The First Twenty Years", **California Historical Society Quarterly**, Vol. 44, No. 3, September 1965, pp. 205-227.
- Günay, Nejla, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 51, ss. 235-258.
- Hosaflook, David, "The ABCFM in European Turkey: a Strategic and Successful Westward Missionary Expansion", on the 200th Anniversary of the ABCFm in the Ottoman Empire: American Protestant Missions in the Balkans, Anatolia, and the Middle East, 1820-1920, American Society of Church History Annual Meeting January 3-6 2020, ss. 2-15.
- Hosaflook, David, *Albania and the Albanians in the Annual Reports of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Albania Printing 2017.
- Kerr, Stanley E., *The Lions Of Marash Personal Experiences With American Near East Relief 1919-1922*, State University Of New York Press, Albany 1973.
- Öztürk, Ayhan, "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, 2007/2, s. 70-72.

- Strong, William E., **The Sroy Of The American Board**, The Pilgrim Press, Norwood 1910.
- Temizer, Abidin, “Van’da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)**, II/2 2013, ss. 169-204.
- Toprak, Zafer, “Vay Em Si Ey (YMCA) Jimnastikhaneleri”, **Toplumsal Tarih**, Şubat 1994, ss. 8-12.
- Towson, Charles R., “Industrial Program of the Young Men’s Christian Association”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 103, pp. 134-137.
- Törel, Türkmen - Döşkaya Çoban, Füsün, “Amerikan Board Misyoneri Olive L. Parmelee Andrus ve Mardin”, **Geçmişten Günümüze Tarihten İzler**, Ed. M. Doğan Karacoşkun- Osman Köse, Berikan yayınevi, Ankara, ss. 201-249.
- Uçar, Ahmet, **Hıristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye’deki Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- Yetişgin, Memet, “Osmanlının son döneminde Maraş”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2007, C. XXIII, S. 67-68-69, s. 263-305.
- Yücel, İdris, Anadolu’da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- Yücel İdris, **Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board’ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005.

İnternet Kaynakları

- “The Kerrs and The Armenians”, <https://armenianpastor.com/2016/04/27/the-kerrs-and-the-armenians/>, 01.02.2017 .
- “University Head Killed In Beirut; Gunmen Escape”, <http://www.nytimes.com/1984/01/19/world/university-head-killed-in-beirut-gunmen-escape.html?pagewanted=all>, 28.01.2017.
- Gauthier, Shaloma – Rodogno, Davide, “The Near East Relief’s Caucasus Branch Operation (1919-1920)”, **RAC Research Report**,

2011, www.rockarch.org/publications/resrep/gauthier-rodogno.pdf, 20.01.2020, pp. 1-23.

<http://neareastmuseum.com/about/>, 01.02.2017.

<http://www.neareast.org/who-we-are/>, 07.02.2017.

Miglio, Sarah, "America's Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915-1930", <http://rockarch.org/publications/resrep/miglio.pdf>, 02.02.2017

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK BASININDA MARAŞ MİLLİ
MÜCADELESİ ve MARAŞ'IN İŞGALİNE
TEPKİLER

MİLLİ MÜCADELEDE MARAŞLILARIN HÜKÜMET DÜŞÜREN DİRENİŞİ: ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİNİN İSTİFASININ MARAŞ HAVALİSİNDEKİ TEPKİLERİ

Mehmet ŞAHİNGÖZ*

İtilaf Devletleri arasında 16 Mayıs 1919 tarihinde Sykes- Picot Antlaşması imzalanarak Musul, Maraş¹ ve Ayıntap Fransızlara bırakılmıştır. Fakat İngilizler için paylaşım bununla sınırlı değildir. İngilizler, Mondros Mütarekesi'nin ardından önemli bir petrol sahası olan Musul vilâyetiyle birlikte, Cerablus, Kilis, Birecik, Urfa, Ayntab ve Maraş'ı Fransa'ya karşı bir pazarlık konusu olarak ellerinde tutmak amacıyla işgal etmeyi tasarlamışlardır². 1919 Ocak ayında Antep'i kısa bir süre sonra da (22 Şubat 1919'da) Maraş ve Urfa'yı işgal ettiler³. Fransız ve İngilizlerin, Antep, Urfa, Maraş ve Adana bölgesini işgali, İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ihlali anlamına gelmekteydi. Çünkü antlaşmaya göre, mütte-

* Prof.Dr. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi.

¹ Maraş, XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'da Ermeni ayaklanmalarının en çok görüldüğü yerlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Bunun en önemli sebebi ise dağlık bir yerde kurulmuş olan ve devletin diğer bölgelerinin aksine Ermeni nüfusun Müslümanlara oranla daha fazla olduğu Zeyton kazasının bu şehrin sınırları içerisinde olmasıdır. Zeyton Ermenileri 1850'lerden itibaren çeşitli sebeplerle ayaklanmışlar ve binlerce Müslüman'ı katletmişlerdir. Maraş ve Zeyton'da çıkarılan Ermeni ayaklanmaları ile bunların sebep ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, Maraş'ta Ermeniler ve Zeyton İsyanları, IQ Yayınları, İstanbul 2007.

² **Türk İstiklâl Harbi, C.I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Haz. Tevfik Bıyıkoğlu, Ankara, 1962, s. 77.

³ ABADİ, Türk **Verdünü Gaziantep- Antep'in Dört Muhasarası**, Çev. Kur. Yzb. Necmettin, Gaziantep, 1959, s. 17.

fikler sadece Toros tren geçidi ile güvenlikleri tehlikede olacak stratejik bir noktayı işgal edebilirdi. Bu vilayetlerde ise herhangi bir tehlike görünmüyordu⁴.

Diğer yandan ise Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekenamesi'ni imzalamasının ardından "Geri Dönüş Kararnamesi" çıkarılmış, bu kararname ile tehcir ve diğer sebeplerle memleketinden ayrılmış olanlara geri dönme imkânı verilmiştir⁵.

Maraş'ta İngiliz işgali sonrasında, Ermeniler önceden göç ettikleri yerlerden dönmeye başladılar. İngilizlerden aldıkları cesaretle Ermeniler yerli halka eziyette ve saldırıda⁶ bulunmaya başladılar. İngilizler, Ermenilerin bu tutumunun Türkler arasında İngilizlere karşı tepki oluştuğunu görerek çeşitli tedbirler almak zorunda kaldılar⁷. Bu tepkiyi azaltmak için yönetimle ilgili işlere müdahale etmeme kararı aldılar. 15 Eylül 1919'da Fransızlarla imzaladıkları Suriye Antlaşması'nın ardından 1 Kasım 1919'da şehri Fransızlara vererek buradan ayrıldılar⁸.

Maraş'ın İngiliz işgalinden çıkarak Fransız işgaline girmesini Ermeniler coşkuyla karşıladılar. Müslümanlara yönelik saldırı ve tecavüzler arttı. Ermeniler, Fransız ordusunda lejyoner olmalarının da etkisiyle Müslümanlara karşı katliamlara başladılar. Fransızlar, şehrin yönetimini de ele geçirmek istegindeydiler. Halkın milli ve dini duygularına saygı gösterilmiyor, kadınların namusuna el uzatılıyordu. Bu durum şehirde gerginliğin artmasına sebep oldu. Türkler ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlıklarda da Fransızlar Ermenilere destek veri-

⁴ F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 11, Sayı 22, Yaz 2018, s.208.

⁵ Nejla Günay, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi**, Sayı: 51, Ekim 2009, s. 235.

⁶ Bu saldırıların çoğunda Ermeni din adamlarının öncü rol üstlendiği hakkında bkz. Nejla Günay, "Ermenilerin Tehcir Edilmesi Kararında Etkili Olan Faktörler ve Maraş-Zeytin Ermenilerinin Tehciri", **Belleten**, Cilt: LXXIII, Sayı: 267, Ankara, 2009, s. 576.

⁷ **Türk İstiklâl Harbi, C. IV, Güney Cephesi**, Ankara, 1966, s. 51.

⁸ Günay, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 236.

yordu. Zamanla uzlaşamaz bir hâle gelindi. “Fransızlar ve Maraş’ı işgal eden Fransız komutanları Hristiyan dininin koruyucusu fanatik kimselerdi. Bu itibarla güya Türkler tarafından yıllarca zulüm edilen Ermenileri Hilalîlerden kurtarmaya gelmişlerdi. Onun için gözleri in-tikamla dolu idi⁹.”

Maraş’ın Fransızlar tarafından işgali üzerine 4 Kasım 1919’da Heyet-i Temsiliye “Maraş, Urfa ve Ayıntap’ın Fransızlar tarafından işgalinin bilumum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziye ve idareleriyle Belediye Riyasetleri tarafından İtilaf Devletleri mümessilleri, Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesi nezdinde protesto edilmesini”¹⁰ kararlaştırmıştır. Bu istek işgallere karşı tepkiyi artırmış ve çok sayıda protesto telgrafi İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilmiştir.

Maraş halkı Elbistan ve Pazarcık’ta kurulan Kuva-yı Milliye etrafında toplanarak teşkilatlandı. 22 Ocak 1920’de taraflar arasında sıcak çatışmalar yaşandı. 11 Şubat gecesine kadar bu çatışmalar sürdü. Maraşlıların baskısına dayanamayan Fransız güçleri kimseye haber vermeden sessizce geri çekildi¹¹. Sürdürülen mücadele sırasında Maraş şehrinin yarısı yanarken, üçte biri de top mermileri ile yıkılmıştır. Şehrin en büyük mahallelerinden on kadarı tamamen tahrip olmuştu. Maraş kışlası ile beraber, 7-8 cami, 15 okul da yakılmıştır. Çarpışmalarda Maraşlılardan 500 kişi yaralanırken 200 de şehit verilmiştir¹².

Güneydoğu’da şiddetlenerek yayılan mücadele, Maraş ve havali-sinde cereyan eden hadiseler, Kuva-yı Milliye’nin bu bölgedeki başarıları dışında gerçekleştirdiği Akbaş Baskını, Türk milleti için büyük bir sevince yol açarken İtilaf Devletleri temsilcilerinde tedirginliğe yol açmıştır. İngiliz Yüksek Komiseri, 6 Şubat 1920 tarihinde Londra’ya, Maraş’taki çarpışmalar ile milliyetçilerin doğrudan doğruya İtilaf Devletleri’ne karşı saldırıya geçtiklerini bildirir. Ayrıca Yüksek Komiser;

⁹ İlhan Yerlikaya, **Milli Mücadelede Maraş**, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1987, s.67.

¹⁰ Nimet Arsan, **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, s. 115.

¹¹ Nejla Günay, **XX. Yüzyılda Maraş (Ermeniler, Türkler, Müslümanlar) Makaleler**, Ukde, Kahramanmaraş, 2012, s. 96-97.

¹² **Türk İstiklâl Harbi**, C. IV, **Güney Cephesi**, Ankara, 1966, s.89.

milliyetçi liderlerin Meclis'in açılması ile İstanbul'a geldiklerini, müttefiklere meydan okuyan konuşmalar yaptıklarından da bahsederek, acımasız barış antlaşmasını Türklere kabul ettirebilmek için kuvvet kullanmak gerektiğini söyler¹³.

İtilaf Devletlerinin Türkiye'deki temsilcileri gelişmeler karşısında telaşa kapılmışlardır. Milne, 10 Şubat günü, De Robeck'e Konya'da katliam olabileceğini haber verdi. Güya ulusçular ulemanın halkı kıskırtması için çalışıyorlarmış. Bunun üzerine İngiliz Yüksek Komiseri, Defrance ile danıştı ve sonuç olarak Babiâli'nin uyarılmasına karar verildi. Üç İtilaf devletinin tercümanları 11 Şubat günü Sadrazamla görüşerek, Kilikya ve Akbaş'ta gerçekleşen saldırganlık olayları, Anadolu basını ve Konya'daki gelişmelerden şikâyet etmişlerdir. Meclis toplandıktan sonra çıkabilecek bütün olaylardan hükümetin sorumlu olduğu da hatırlatılmıştır. Sonraki günün akşamı De Robeck merkeze telgraf çekerek, Müttefikler'e karşı ulusçu bir düşmanlık hareketinin, Doğu'daki genel durum üzerinde müttefikler açısından olumsuz etkileri olacağını bildirmiştir. İstanbul ve İzmir'i Türklerden uzak tutmak konusunda kesin karar verilmediyse bu durumu duyurmak değilse de en azından heyecanı hafifletecek bir girişimde bulunmak için izin istemiştir. Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri de buna benzer telgraf-ları kendi merkezlerine çekerken, öte yandan İstanbul'un Türklere bırakılacağı ve Maraş'ın kurtuluşu hakkında başta Fransız ve İngiliz gazeteleri olmak üzere bazı gazeteler tarafından Avrupa'da kamuoyu oluşturulmaktaydı. Maraş'ın kurtuluşu büyük bir yankı uyandırmış ve tartışmalara sebep olmuştu. Gelişen durum 16 Mart'ta İstanbul'un resmen işgaliyle sonuçlanacak büyük bir "katliam" gürültüsüne yol açtı. İstanbul'un "verilmesine" karşı olanlar buna dört elle sarıldılar. Tepkileri mesnetsiz iddialara dayandırıyorlardı. 1.500 Ermeni'nin 14 Şubat'ta öldürüldüğü ileri sürüldü. Bu sayı üç gün sonra 7.000 oldu, ardından yine 1.500 denildi. 28 Şubat'ta Maraş'tan çıkan 4.500 Ermeni'den 3.000'inin katliama uğradığı, Maraş'ta bulunan 20.000 Er-

¹³ Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Ankara, 1985, s. 153.

meni'den 16.000'inin kırıldığı ileri sürüldü. 2 Mart günü 22.000 Ermeni'den 16.000'inin öldürüldüğü, ayrıca Maraş'tan kaçan 4.000 Ermeni'den 1.300'ünün "soğuktan" öldüğü söyleniyordu¹⁴.

Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası

Ülkede mütarekenin ardından istikrarsız bir siyasi durum vardı. Mondros Mütarekesi'nden Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulduğu 2 Ekim 1919'a kadar kabine sekiz kere değişmişti¹⁵. Ali Rıza Paşa'nın hükümete gelmesinden, görevden istifasına kadar olan süreç ise önceki dönemden farklıdır. Ali Rıza Paşa Hükümeti, kurulduğu günden itibaren yapısı ve uygulamaları nedeniyle selefinden farklı bir çizgiydi. Yeni hükümet ile basına uygulanan sansür bir derece azalmıştır. Anadolu Hareketi'nin bir süredir yaptığı yazışmalar yayınlanarak, haberler de verilmeye başlanır. Veliahd Abdülmecid Efendi'nin layihası da yayınlanmıştır. Veliahd, Damat Ferit Paşa'nın sulh konferansının ardından başarısız olduğu, onun hükümetinin İzmir'in işgaline göz yumduğu gibi eleştirilerde bulunmaktadır. Anadolu'da oluşan cemiyet ile mütalaada bulunulmalıdır¹⁶.

Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliyeciler ile iyi ilişkiler kurma yönünde olumludur. Kabine kurulduktan hemen sonra Anadolu ile iletişime geçilmiştir. Yeni kabine milli hareketi meşru bir dava olarak tanımaktadır. Hareketin lideri ile de temas kurulmuştur. Kabinenin Dâhiliye Nazırı Ebubekir Hazım Bey, sadrazamın bilgisi dâhilinde Mustafa Kemal'e adam yollamakta ve İtilaf devletlerinden gizli olarak yardım da etmektedir. Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal'in idamını isteyenlere karşı ise "ben, bu alçaklığı yapamam!" demiştir¹⁷. Bu durum

¹⁴ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cilt: II, Son Meşrutiyet (1919-1920), 1992, İstanbul, s.345.

¹⁵ Selçuk Duman, "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kuruluşu", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12, Sayfa 341-358, Elazığ, 2002, s.342.

¹⁶ S. Duman, a.g.m., s. 351.

¹⁷ Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı: 46, Mart 2000, s.38

İtilaf Devletleri'nin ve özellikle İngiltere'nin tepkisini çekmiştir. Hükümet Damat Ferit Paşa'nın zamanında yasaklanan mitinglere de izin vermiş, büyük kalabalıklarla mitingler yapılmıştır. Kuva-yı Milliyeciler bu kabineden Cemal Paşa ile de muhatap olmaktadır¹⁸.

Bu hükümet Meclis-i Mebusan'ın açılması taahhüdünü 12 Ocakta uygulamaya sokmuş ve Milli hareket taraftarı çok sayıda mebusun seçilmesine de göz yummuştu. Anadolu'nun paylaşılmasını içeren antlaşmaları bu şartlar altında Hükümete ve Meclise kabul ettiremeyeceklerini İngiliz makamları anlamıştı ve hükümetin bütün uygulamaları Milli Hareket lehinde olmasa bile Ali Rıza Paşa hükümeti İngiliz çıkarları açısından tehlikeliydi. Ali Rıza Paşa hükümeti iktidardan düşürülmeliydi. Bunun için siyasi çalışmalarda bulundular. İngiliz Yüksek Komiserliği, 20 Ocak 1920'de hükümete verdiği notada; Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'yı Kuva-yı Milliye'ye yardım etmekle suçlayarak istifalarını istedi¹⁹. Bu istek, devletin iç işlerine açık bir müdahale idi. Ancak hükümet milli iradenin gereğini yapmak yerine paşaların istifasını kabul etmekle yetindi. Mebusan Meclisi ise bu durum karşısında, Milli Hareket taraftarı mebusların çabaları ile "Misâk-ı Millî"yi kabul etti. Misâk-ı millî Beyannamesi ile milli iradeyi ortaya koyan bir karar alınmıştı. Milli ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırları da çizilmiş oluyordu. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı aldığı kararlarla müstakil bir Türkiye'nin kabul edebileceği en son şartları tespit etmiştir. Misâk-ı Millî'nin kabulü Hükümet-İngiliz ilişkilerini iyice gerginleştirdi. İngilizlerin baskısı bu tarihten itibaren iyice arttı.

Ali Rıza Paşa hükümetinin çalışmaları ile Mustafa Kemal'e eski itibarı da iade etmiş, Şubat 1920'de çıkan İrade-i Seniye ile Mustafa Kemal askerlikten istifa etmiş sayılması, madalya ve nişanlarının geri verilmesi açıklanmıştır²⁰.

¹⁸ Z. Türkmen, a.g.m., s.39-40.

¹⁹ Selçuk Ural, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayetinden Gönderilen Protesto Telgrafları, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 21, 2003, Erzurum, s.232

²⁰ Z. Türkmen, a.g.m., s. 47.

Hükümetin çalışmaları giderek baskıyı da artırmış, baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa 3 Martta istifasını Padişah'a sunmak zorunda kalmıştır.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifasına Gösterilen Tepkiler

Ali Rıza Paşa'nın istifa ettikten sonra sadaret makamına kimin geleceği istifadan daha büyük bir ilgi uyandırmıştır. İktidarı eline almak isteyen güçler arasında mücadele görülmüştür. Damat Ferid Paşa ve onun gibi düşünenlerin tekrar iktidara gelmeleri ihtimali milliyetçiler için büyük bir huzursuzluğa sebep olmuş ve bu durumu engellemek için çabalamışlardır. Damat Ferid Paşa tarafları için ise bu istifa tekrar iktidara gelebilmesi için bir fırsat olarak görülmekteydi. Anadolu ahalisi açısından bakıldığında Damad Ferid'in tekrar iktidara gelmesi ya da onun benzeri bir hükümetin kurulması ihtimali büyük bir tedirginliğe yok açtı.

Mustafa Kemal bu istifa karşısında tepkisiz kalamazdı. Maraş Mustafa Kemal'in özel olarak ilgilendiği yerlerden biriydi. Maraş'ta İngiliz ve Fransız işgali sırasında ilgisini eksik etmemiş, Maraşlıların mücadelesine destek olmuştu. Kılıç Ali Bey'i Maraş'a göndermişti. Maraş'ta gelişen olaylardan da telgraflar sayesinde gün gün haberdar olmaktaydı. Maraş'ta meydana gelen zulüm ve işkenceler bütün Anadolu'ya ve dünyaya telgraflarla bildirilebiliyordu. Bu olaylar protesto ettiriliyor ve mitingler düzenleniyordu²¹. Mustafa Kemal'in vilayetlere gönderdiği emirleri, Maraş'ın işgali üzerine protesto telgrafları çektirmesi ve bunların İrade-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanması Maraş'ta Türklerin zafer kazanmasında önemliydi²². Maraş'ın mücadelesine kayıtsız kalınmadığı gibi Maraşlılar da Mustafa Kemal'in çağrısına kayıtsız kalmadılar.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Rıza Paşa Kabine'si döneminde elde ettikleri kazanımları kaybetmek ve başından beri destek verdikleri ve

²¹ İ. Yerlikaya, **a.g.t.**, s.69.

²² Hatice Başkan, **Türk Basımının Fransız İşgali Altındaki Maraş'ı İşlemesi (15 Eylül 1919-11 Şubat 1920)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006, s.115

son umutları haline gelmiş olan Kuva-yı Millîye hareketine son verilebileceği endişesiyle önce 4 Mart 1920 tarihinde biri Meclis-i Meb'usân Riyâsetine diğeri de “Atabe-i Seniye-i Hazret-i Padişahiye” olmak üzere iki telgraf gönderdi²³. Mustafa Kemal bundan başka ahalinin de harekete geçirilmesini isteyen 4 Mart 1920 tarihli bir tamîmi “kumandanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdâfaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine” gönderdi.

Bu tamimde şöyle deniliyordu;

“İtilâf Devletlerinin tahammül fersa bir şekilde gelen müdahâlât ve tazyikâtından dolayı Kabîne, 3 Mart dünkü gün istifa etmiştir. İstilaati mevsukamıza nazaran Kabînenin ıskatı Ferid Paşa'nın veya emsalinden birinin mevkü iktidara getirilmesi ve İstanbul'da ecnebî âmâlîne hâdim, bir şuray-ı hilâfet teşkîli esasları üzerinde haricî düşmanlar tarafından idare edilen ve muhalif fırkaların, tavassutiyle zemîn hazırlamak için İtilâf Devletleri, evvela Kabineyi istifaya mecbûr edecek tazyikât icrâ etmişlerdir. Vaziyetin bu vahameti karşısında, Meclis-i Meb'usân, bittabî icâbeden teşebbüsâtı müessirede devam etmektedir. Ancak, teşebbüsât-ı mezkûrenin fülen teyidi için, acilen âmâl-i millîyeyi tatmin edemeyecek bir kabine reisine, milletin tahammül edemeyeceğini gayet şedit bir lisanla mabeyn-i Humâyûna, Meclis-i Meb'usân Riyâsetine ve Matbuata bildirmek lâzımdır. Bu telgrafın vusulünde, dakika fevt edilmeyerek bu şekilde telgraflar ihzar ve bu gece behemehâl keşidesi eshabının istikmalıyla buraya da yarın sabaha kadar malûmat itâsını ehemmiyetle rica ederiz”²⁴.

Özellikle Mustafa Kemal'in vaziyeti açık bir şekilde anlatan 4 Mart 1920 tarihli “dakika fevt edilmeyerek, gayet şedit bir lisanla” ve aynı gece Padişâh'a, Meclis-i Meb'usân Reisliğine ve Matbuata telgraflar gönderilmesi ve kendisine de bilgi verilmesini isteyen tamimin de²⁵ te'sîriyle kimi yerde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, ahali ve eşraftan çeşitli zevat ile bazı din adamlarının imzalarıyla sadece protesto nameler

²³ Mehmet Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri**, Ankara, 2001.

²⁴ Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, c.1, s.399.

²⁵ Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, C. 1, İstanbul, 1970, s. 399

gönderilmiş, kimi yerlerde halk mitingler ve telgraflarla protesto ederek, bu emr-i vakîyi kabul edemeyeceklerini, kendilerini tatmin edecek bir hükümet olmazsa karşı koymaya devam edeceklerini belirtmiştir.

Ülkenin hemen hemen her bölgesinden gönderilen telgraflar da Mustafa Kemal'in tamiminde geçen ifadeler aynen alınmış, bazıları da bölgelerini alâkalandıran millî taleple ve işgallere dikkat çekmeye çalışmışlar, Padişaha ve saltanat makamına bağlılıklarını bildirmiş olmakla beraber, milliyetçi harekete de inandıklarını açık ifadelerle ortaya koymaya çalışmışlardır²⁶.

Maraş ve Havalinden Çekilen Telgraflar

İtilâf Devletlerinin aleyhte olarak devam eden baskısının sonucunda Kabinenin istifaya mecbur bırakılması Maraş ve havalisinde de büyük bir heyecana vesile olmuş ve bunun üzerine çeşitli toplantılar yapılarak “İstanbul ve resmi makamlara telgraflar yazılarak bu durumun düzeltilmesi istenmiştir.

Maraş

Millet ve milletvekillerinin itimadına lâyık “Meclis-i Vükelânın” istifası haberinin millet üzerinde büyük te'sîr bıraktığını, Padişah ve Halifemiz Efendimiz Hazretlerinin bu istifayı kabul etmeyeceklerini ümit ettiklerini söyleyen Maraşlılar 5 Mart 1920 tarihinde Maraş ileri gelenlerinin²⁷ imzalarıyla gönderdikleri telgrafta: “*Vatanımızın mukadderatı mevzû-u bahs olduğu mühim bir devirde, millet ve milletvekillerinin itimadına şâyan olan Meclis-i Vükelânın istifası haberi millet üzerinde azim bir te'sîr bırakmıştır. Her hususta itimada mazhar olan Heyet-i vükelâmızın bilâ sebep âni istifası su-i te'sîr ika edeceği muhakkak olduğundan, sevgili Padişah ve*

²⁶ Mehmet Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri**, Ankara, 2001, s.70

²⁷ Telgrafın altında imzaları bulunan şahıslar şunlardır: “Maraş Müftüsü Abdullah Mehmet, Katıpzade Mehmet Tevfik, Nakib-ül Eşraf Mehmet Emin, Selçezade Faik, Belediye Reisi Vekili Mustafa, Ulemâdan Rafet, Kürsi Şeyhi Hafız Ali, Ulemâdan İlyas, Ulemâdan Seyyid Hanzade Ali, Kadızade Mehmet Ziya, Evliyâzade Hüseyin, Ümera-yı Çerâkeseden Ali Arslan, Yeşan Beyzade Hacı Nuri, Said” Şahingöz, **a.g.e.**, s. 219-220

Halifemiz Efendimiz Hazretlerinin istifa-yı vâkii kabul etmeyeceğine ümit varız. Çünkü böyle müşkül bir zamanda fırka münazaatına ve kabine teşkili gibi vatan için mühlik ve mühim vaziyetlere meydan verilmemesini selâmet-i millet ve hükümet icâbatından bulunmakla umum Maraş ahalisi namına temenni eyleriz. İstirhamatımız hüsn-ü netice vereceğine ümit ve aksi takdirde felâket tevlid edeceğine kâni bulunduğumuzun arzına içtisâr eyleriz. Ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emir ve Ferman Sevgili Ebbiesfak Padişâhımız Efendimiz Hazretlerininindir”²⁸ demektedirler.

Pazarcık

Hükümetin istifasına sebep olan haricî baskıyı şiddetle protesto ettiklerini ve dâhilden onlara hizmet edecek olan komitenin hareketlerini de telin ettiğini söyleyen “Pazarcık Hukûk-u Millîye Cemiyeti Heyet-i İdaresi Namına Ali” 5 Mart 1920 tarihinde “Heyet-i Temsîliye Riyâsetine” de bilgi vererek²⁹ Meclis-i Meb’usân’a gönderdiği telgrafta: “Mukadderatımızın mevzu-bahş olduğu şu sırada, âmâl-i millîyyemize muvafık surette teşekkül edip Meclis-i Millîmizin dahi itimadına mazhâr olan meşrû Kabînenin haricî dâhili düşmanların tazyîkâtı ile istifaya icbarı ve yerine makasıd-ı millîyyeyi zir-ü zeber edeceği şimdiden anlaşılan diğer Kabînenin ikamesi, öteden beri milletçe gözetilen vatanın halasına ma’tûf olan gâye-i mukaddesi ihlâl edecek kanaat olduğumuzdan, bu bâbta tazyîkât-ı hâriciyi şiddetle protesto ve dâhilden onlara pey-rev olan komitenin harekâtını tel’in ve müstafî kabînenin iadesini hâkîpay-ı şahânedan istirham-ı bîrr’le selâmet-i vatanâ masruf olan şu davamızı fiilen te’yide müheyya olduğumuzu arz ederiz”³⁰ demektedir.

Andırın

“Amâl-i Millîyeye” hizmet etmeyecek bir kabineye milletin tahammülü olmadığına dair gönderilen “Andırın Müdafaa-i Hukûk Reisi Hacı Mustafa” imzalı ve 6 Mart 1920 tarihinde “Heyet-i Temsîliye” de

²⁸ MMZC. s.381; Şahingöz, a.g.e., s. 219-220.

²⁹ ATASE Atatürk Arşivi Kl. 27. D. 1336/21. F.1-17. Şahingöz, a.g.e., s.208

³⁰ MMZC. s. 377; Şahingöz, a.g.e., s. 208

bilgi verilen³¹ ve mahallin ileri gelenlerinin imzalarıyla³² gönderilen telgrafta, milletin vekili olan Meb'uslardan haklarının savunulması istenilerek, şöyle denilmektedir : *“Ecnebî tazyiki ile Kâbinenin istifaya mec-bûr olduğu ve yerine şimdiye kadar mütarekenâme hilâfına milleti esarete mahkûm bırakan, vatan ve millete ihanetleri sabit olan Ferid Paşa ve emsali gibi bir kabinenin re's-i kâra geleceği anlaşılmıştır. Âmâl-i millîyeyi tatmin edemeyecek bir kabinenin re's-i kârda bulunmasına artık milletin tahammülü kalmamıştır. Milletin Vekili olan Meb'uslarımızdan Müdafaa-i Hukukumuzu istirham eyleriz”*³³ denilmiştir.

Elbistan

İslâm milletinin asırlardan beri karşı karşıya kaldığı ecnebî ihtirasları ve bilhassa umumi harbin neticesinden mümkün olduğu kadar iyi şartlarda çıkmak azminde buldukları sırada, Kabinenin istifaya mecbur bırakılması Elbistan ahali tarafından büyük üzüntüyle karşılanmıştır. Bu durum 6 Mart 1920 tarihli ve “Elbistan Hey'et-i Merkeziyesi namına Reis Mustafa ve Elbistan Belediye Reisi Durdu Mehmet”³⁴ imzalı telgrafla ilgili makamlar nezdinde protesto edilmiştir. Bu telgrafta: *“Asırlardan beri millet-i İslâmiyyenin maruz kaldığı ihtirâsat-ı ecnebîyyeden ve bilhassa harb-i umûminin netice-i vahîmesinden mümkün ve müsaid olan şeraitle çıkmak âzminde bulundûğu şu tarihi zamanda, İstanbul'a has bazı ahlâk-ı redîe eshabının teşebbüsât-ı mel'anet kâranelerini ihtirâsat-ı musammemelerine ni'mel vesile âddeden ecânibin tazyiki ile milletin emn ve itimâdını kazanmış olan ve şu nazik zamanda mühim hizmet beklenen Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifaya icbar edildiğini kemâl-i teessürle istihbar eyleyen Elbistan Ahalî-i İslâmiyyesi, bir taraftan menafî-i hasiselerini tatmîne, Menafî-i Âliyye-i vatanıyyeyi alet eden ve kendilerine fırka süsü veren eşhâs-ı mah-*

³¹ ATASE Atatürk Arşivi Kl. 27. D. 1336/21. F.1-86; Şahingöz, a.g.e., s. 218-219.

³² Telgrafın altında imzaları bulunan şahıslar şunlardır: “Andırın Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Zülfikârzade Hacı Mustafa, Âzâlar: Tahirzade Ali, Beyazıtzade Musa, Hasan Fehmi, Mehmet ve Ebazezâde Zeki” Şahingöz, a.g.e., s. 218

³³ MMZC. s.380-381; Şahingöz, a.g.e., s. 218-219.

³⁴ ATASE Atatürk Arşivi Kl. 27. D. 1336/21. F.1-123. deki belgede Elbistan Heyet-i Merkeziyesi namına Durmuş” imzasıyla “Heyet-i Temsiliye” gönderilen 8 Mart 1920 tarihli telgrafta “Alileri veçhile makâmâta protesto edildiği” bildirilmiştir. Şahingöz, a.g.e., s.220

dudeye lânet hân olmâkla beraber diğ̈er tarâftan gözyaşları ile ve büyük ümitlerle sizi gönderen müvekkillerimiz sizden büyük, miyasta cesaret-i medenîyye ümîdinde bulunduğunu azm eder. Âmâl-i millet iyi biliniz ki Hilâfet ve Saltanat hiç bir zaman kaabil-i tefrik olmadığından gûyâ şûrâ-yı Hilâfet namı ile ihdas edilecek ve herhalde ecnebî âmâline hâdim olacak herhangi bir Heyete millet itimâd etmez. Ve Ruh-u milleti temsil etmeyen hiçbir kabineyi tanımaz. Binaenaleyh hükümet-i Osmaniyye ve Hilâfet-i İslâmiyyenin, şekl-i meşrû ve meşrûat-ı hâzırasını tağyir ve tebdil edecek en küçük bir hâdisenin bile âtiyen ika edeceği müşkilât ve mahazir-i ehemmiyet-i azimesi ile hükümet-i Seniyyenin nazar-ı ıttılama arz etmenizi rica ederiz efendim”³⁵ denilmiştir.

Göksun

Ecnebî emellerine hizmet edecek her hangi bir hükümet reisine tahammül edilemeyeceğinden, her türlü fedakârlığa âmâde olduklarını beyân eden Göksun'lular³⁶ 7 Mart 1920 tarihinde gönderdikleri telgrafta: “Menafî-i Âliyye-i vataniyye ve millîyyeyi istihdaf ve o gâyeyi istihsal için sarsılmaz bir azim ile çalışan Kabînemize bütün manâsiyle milleti temsîl eden Meclis-i Meb’usânımız itimâd eylemiş iken iki evvel istifa ile çekilmeler İtilâf Diplomatlarının hiç bir hak ve adle makrun olmayan müdahâlât ve tazyîkâtından ileri geldiğine kâni olduğundan, şu nâ be hengâm tebeddül-ü vükelâ hadisesinin asâbımızda hâsıl ettiği te’sirât-ı elîmeyi hâki-pây-ı Hilâfet-Penâhilerine arz etmek ve Makâm-ı şehinşahilerine karşı layetezelzel ubûdiyetimizi izhar ve âmâl-i millîyyemizin tamamı-i mülkiye ve istiklâlîyyet-i tâmmemizin mahfuzat-ı ve İslâm Âleminin istinat eylediği Nur-u Hilâfetin Bekâsı hakkındaki hissiyatımızı bir kere daha cihan-ı medeniyete tekrar etmek isteriz. Binaenaleyh müdâhalet-i vakia vatanın Selâmeti milletin Saâdetini kâfil olan mukaddes Kanun-u Esasîmizi zir-ü zeber ederek hâkimiyet-i millîyyemizi rahnedâr ve hissiyât-ı dinîyyemizi cerihadâr eylediğinden, kemâl-i şiddetle reddey-

³⁵ MMZC. s.381; Şahingöz, a.g.e., s.220-221

³⁶ Telgrafın altında imzaları bulunan şahıslar şunlardır: “Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Veliddin, Eşrâftan; Haydar, Rıza, Ömer, Ulemadan Mustafa”; Şahingöz, a.g.e., s.207

ler ve âmâl-i ecnebîyyeye hâdim olacak her hangi bir hükümet Reisine tahammül edemeyeceğimizden her türlü fedakârlığa âmâde olduğumuzu kemâl-i heyecanla arz eyleriz”³⁷ demektedirler.

Sonuç

Ali Rıza Paşa hükümetinin görevden istifası ve Mustafa Kemal’in çağrısına ülkenin hemen her bölgesinden destek verilmiştir. Mustafa Kemal’in de tabiriyle tam bir “telgraf fırtınası”na dönen hareket etkili olacaktır. Başta Maraş ve havalisi olmak üzere ülkenin pek çok yerleşim yerinden gönderilen protesto telgrafları³⁸ arzulan sonucunu verir. Padişah, yüzlerce telgrafın saraya ulaşması ile daha ilk günlerden itibaren Ali Rıza Paşanın yerine yine ona benzer birini sadarete getirmek, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kabullenebileceği bir iktidar oluşturmak zorunda olduğunu anlamıştı. Gönderilen telgraflar, Damad Ferid Paşa ve onun gibi düşünen kimselerin iktidara gelmesini engellemiş ve Mustafa Kemal’le Amasya görüşmelerini yapacak olan Salih Paşaya iktidar yolunu açmıştır.

Kaynakça

- ABADİ, **Türk Verdünü Gaziantep- Antep’in Dört Muhasarası**, Çev. Kur.Yzb.Necmettin,Gaziantep, 1959.
- Arsan, Nimet, **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV (1917-1938), Ankara, 1964.
- ATASE Atatürk Arşivi Kl. 27. D. İ336/21. F.1-17
- ATASE Atatürk Arşivi Kl. 27. D. İ336/21. F.1-86.
- ATASE Atatürk Arşivi Kl. 27. D. İ336/21. F.1-123.
- ATATÜRK, M. Kemal, **Nutuk**, C. 1, İstanbul, 1970.
- Başkan, Hatice, **Türk Basımının Fransız İşgali Altındaki Maraş’ı İşlemesi (15 Eylül 1919-11 Şubat 1920)**, Kahramanmaraş Sütçü

³⁷ MMZC. s. 377; Şahingöz, a.g.e., s.207-208.

³⁸ Bu telgrafların tam metni için bkz: Şahingöz, **Mehmet, Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri**, Ankara, 2001.

- İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006.
- Bıyıkoğlu, Tevfik (Haz.), **Türk İstiklâl Harbi**, C.I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1962.
- Duman, Selçuk, “Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin Kuruluşu”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 12, Sayfa 341-358, Elazığ, 2002.
- Günay, Nejla, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi**, Sayı: 51, Ekim 2009.
- Günay, Nejla, **XX. Yüzyılda Maraş (Ermeniler, Türkler, Müslümanlar) Makaleler**, Ukde, Kahramanmaraş 2012.
- Saral, Ahmet Hulki (Haz.), **Türk İstiklâl Harbi, C. IV, Güney Cephesi**, Ankara, 1966.
- Şahingöz, Mehmet, **Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri**, Ankara, 2001.
- Şimşir, Bilal, **Malta Sürgünleri**, Ankara, 1985.
- Türkmen, Zekeriya, Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa’nın Kuva-yı Milliye’nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı: 46, Mart 2000.
- Ural, Selçuk, Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin İstifası Üzerine Sivas Vilayetinden Gönderilen Protesto Telgrafları, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 21, 2003, Erzurum, s.232.
- Ünalp, F. Rezzan, “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 11, Sayı 22, Yaz 2018.
- Yerlikaya, İlhan, **Milli Mücadelede Maraş**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1987.

MARAŞ'IN İŞGALİNE ÇEŞİTLİ KURULUŞ VE KAMUOYUNDAN GELEN TEPKİLER

İsmail ÖZÇELİK*

Giriş

19. Yüzyılda Sanayi İnkılâbı ve Fransız Devrimi ile dünyada yaşanan süreç, Sömürgecilik ve Milliyetçilik hareketlerini beraberinde getirmiştir. Dünyada uluslararası dalgalanmalara yol açan bu etkin gelişmeler, önce bölgesel savaşları alevlendirmiş, ardından bu bölgesel savaşlar Birinci Dünya Savaşı gibi bir büyük çatışmayı ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti bu süreçte çeşitli cephelerde Almanlarla ittifak halinde izlenen politika sonucunda İtilaf Devletleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti bilindiği gibi bu savaş sonunda, yenilmiş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmiştir¹.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, 13 Kasım 1918'de İtilaf donanmalarına mensup bir filo, Mütarekenin 1. maddesi uyarınca Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki askeri bölgeye girmişti. Böylece İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul'a gelmiş, bununla beraber Osmanlı topraklarının çeşitli alanları işgal edilmeye başlanmıştır.

* Prof. Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölünü (iozcelik@aydin.edu.tr)

¹Bilindiği gibi Mondros Ateşkes Antlaşması, Limni Adası'ndaki Mondros'ta Agamemnon Zırhlısı'nda 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan ve Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu adına Bahriye Nazırı Rauf Bey tarafından, Limni adasının Mondros Limanı'nda demirli Agamemnon zırhlısında 30 Ekim 1918 akşamı imzalanmıştır.

Konumuza ilişkin olan Güney Cephesi'nde İngiliz işgali şöyle gerçekleşmişti: İngilizler mütarekeden hemen sonra 1 Kasım 1918'de Irak'taki güçlerini toplayarak birkaç gün içerisinde Musul'a girmiş, bundan yaklaşık bir ay sonra 6 Aralık'ta bir Hint taburu ve İngiliz süvari bölüğü de Antep'in güneyindeki Kilis'i işgal etmiştir. Kilis İdadi binasına yerleşen İngilizler, bütün haberleşmeyi denetim altına almışlardı. Bu arada mütareke sonrasında Kilis'e dönen Ermeniler de Müslüman halka düşmanca bir davranış içine girmiş ve Ermenilerin desteği ile İngilizler, halka baskı yapmaya başlamışlardı. Antep ve çevresinde toplanan Ermenilerin birçoğu da diğer bölgelerden kaçan ve memleketlerine dönemeyen kişilerden oluşmuştu. İngiliz kuvvetleri ile Ermeni mevcudu Türk milis mevcudunu bir hayli aşmıştı. İngiliz askerleri Antep'e 17 Aralık 1918'de girmiş, işgal birliği süvariler başlangıçta şehre yem ihtiyacını karşılamak maksadı ile geldiklerini açıklamışlardı. Antep'te yaşanan bu gelişmeler, Maraş ve Urfa'da da gerçekleştirilmişti. Bu sırada Fransızlar da Çukurova'yı işgal etmişlerdi. İngilizlerin Antep'i işgali yaklaşık bir yıl sürmüştü. Fransızlarla İngilizler arasında 1919 Eylül'ünde yapılan "Suriye İtilafnamesi" ile İngilizler Musul'a karşılık olmak üzere önce Suriye'yi, daha sonra da Antep, Urfa ve Maraş'ı boşalttılar. Varılan anlaşma ve İngilizlerin bu yerlerden çekilmelerinden sonra, bu alanlara Fransızlar girdi. Böylece bu üç şehir ve civarından çekilen İngiliz askerlerinin yerine Fransız askeri birlikleri yerleşti².

Fransız birlikleri 29 Ekim 1919 Çarşamba günü ikindi üzeri Fransız yüzbaşı Joly yanında bir kısım kuvvet olduğu halde Maraş'a geldi. Fransız alayı, şehrin güneyindeki Aksu Köprüsü'nün yanına karargâh kurdu. 30 Ekim 1919 Perşembe günü erken saatlerde De-Fontzine komutasındaki 2000 dolayındaki Ermeni-Cezayirli ve Fransız karışımı

²Özçelik İsmail- Yavuz Nuri, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2011 s.134.

askerler diğer Fransız alayı ile de birleşerek Maraş'ı işgal ettiler. Fransız askerleri ve Ermeniler slogan atıp, marşlar söyleyerek Amerikan Koleji'ne yerleştiler³.

Maraş ve Havalinsin İşgaline Gösterilen Tepkiler

Güney Cephesi illeri ve Maraş'ta yaşanan bu işgal hareketleri bütün Anadolu ve Trakya'da büyük tepki topladı. Bu antlaşmanın uygulanışı İstanbul ve Saray hükümetinin yetersiz ve hatta aciz kalması, İtilaf Devletlerinin işgal emellerinin gerçekleşmesine imkân sağlamıştır. İtilaf devletlerinin ateşkes hükümetini ihlal etmeleri ve Wilson Prensiplerinin hiçe sayılması halk üzerinde büyük bir üzüntü yaratmıştır. Bu işgal hareketleri ve yeni gelişmeler üzerine her yerde protestolar ile mitingler yapıldı, Maraş halkı, Fransızların bundan önce Adana'da Türk halkına yaptıkları zulüm ve işkenceyi iyi bildikleri için işgale tepki gösterdiler. Fransızlar bu duruma aldırmadıkları gibi, resmi binalara Türk bayrağının çekilmesini de yasakladılar. Sömürgeci amaçlarla yapılan bu filli işgal hareketleri, Anadolu'nun her yerindeki bütün kasaba ve şehirlerde infiale yol açmıştır. Bu sırada bütün Anadolu 'da ki şehir ile kasabalarda da halk, girilen haksız işgal hareketlerine karşı tepkisini ortaya koyarak, yaşananları protesto etmiştir. Protestolar, bazen miting düzenlemek, bazen de işgalleri kınayan telgraf ve beyannameler yayınlarak ilgililere gönderilmek suretiyle yapılmıştır. Protesto hareketleri ve örgütlenmeler özellikle Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra, daha sistematik bir hal almıştır.

Bu nedenle başta Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa olmak üzere çeşitli kuruluş ve kamuoyu bu işgalleri protesto ederek, tepki

³İşgal eden kuvvetlerin sayısı kaynaklara göre; 400 Ermeni, 1000 Fransız ve 500 Cezayirliden oluşmaktaydı. Fransızların Kahramanmaraş'ı işgali sırasında Ermeni evlerinin damları Ermeni bayanlarının sevinç gösterileriyle çınlıyordu. Fransız askerleri, evlerin damındaki Ermeni kadınların alkışları arasında sevinçle ilerlediler. Yine damlardaki Ermeni erkekleri de ellerinde Fransız ve Ermeni bayrakları olduğu halde, "Kahrolsun Türkler, Yaşasın Fransızlar ve Ermeniler" şeklinde sloganlar attılar.

gösterdi. Bu infial hali ve tepkiler çığ gibi büyüyerek gelişmiş ve zamanla anılan şehirlerde direniş, mukavemet ve çarpışmalar başlamıştır.

Heyet-i Temsiliye'nin Tepkileri

İstanbul Hükümeti Urfa, Maraş ve Antep ile Adana'da meydana gelen işgal olaylarına karşı sessizliğini koruyor ve yaşanan işgal hareketlerine karşı fazla bir tepki gösteremiyordu⁴. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye, sözünü ettiğimiz yerlerde cereyan eden hadiseleri dikkatle izleyerek, bir yandan İtilaf Devletlerinin bu tutumlarını takip ediyor, bir yandan da yörede bulunan ilgililere direktifler vermek suretiyle onları yönlendirip, tehlikeye karşı harekete geçirmeye çalışıyordu⁵. Öyle ki daha bu yerler Fransızlarca İngilizlerden devredilmeden önce Heyeti Temsiliye aldığı bir kararla kesin tavrını ortaya koymuş bulunuyordu⁶.

Heyet-i Temsiliye; "Urfa, Antep ve Maraş'ı Fransızlara işgal ettirmemek ve işgal etseler bile onları barındırmamak için icap eden her türlü tedbirlere hemen başvurulması ve hükümeti müşkül vaziyete sokmamak için maksada tevcih edilecek kuvvetlerin vazul cevşi tebeddülâtını emrivaki olarak yapmak muvafık olduğu ve yağmacılıkla ve anasını gayri Müslime için iktiza eden tedbirlerin alınması..." yolundaki kararıyla 13. Kolordu Komutanı'na talimat verirken bir başka şifre ile işgal yöresinde alınması gereken diğer tedbirleri sıralamıştır⁷.

Ancak, Fransız işgali öncesinde 26 Ekim 1919 da Diyarbakır'daki 13. Kolordu komutanı Ahmet Cevdet Bey'e verilen bu talimat onun Kuva-i Milliyeye ihtiyatla bakması ve çekingenliği yüzünden işleme konulup önemsenmedi. Böylece işgal ⁸ olayı Fransızlar bakımından bir engel ile karşılaşmadan gerçekleşmiş oldu.

⁴ Atatürk, **Nutuk** Cilt I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1934, s.179

⁵ İsmail Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.98.

⁶ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, TTK. Yay.1974, s.34.

⁷ Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, s.98.

⁸ Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, s.99.

Heyet-i Temsiliye bir başka kararında da Antep, Urfa ve Maraş'ın Mütareke ahkâmına aykırı olarak bu defa Fransızlar tarafından işgali haberi üzerine şu kararı almıştır: “Antep, Urfa ve Maraş'ın Mütareke ahkâmına aykırı olarak bu defa Fransızlar tarafından işgal haberi ve bu mevkiler ve civar vilayetler ahalisinin fevkalade duçar-ı heyecan oldukları ve bu heyecanın bütün Anadolu'ya sirayet etmek üzere bulunduğu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu gibi işgallere karşı topyekûn müdafaa ve mukavemet esasını kabul eylemiş olmasına nazaran bu meselede tarafsız kalamayacağı ve mevki-i mezkûre ahalisinin evvela kemal-i ciddiyetle bunu protesto edeceği ve protestoya Fransızlar tarafından ehemmiyet verilmediği takdirde, milletin bütün mevcudiyetiyle Fransız işgal kuvvetlerine karşı fiilen müdafaaya kendini selahiyaddâr âdededeceği...” denilerek, “icap eden tedabir-i siyasiyeye tevessül eylemesi için Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazıldı ve keyfiyet havali-i mezûre heyet-i merkeziyelerine bildirildi...” Bu kararlar Heyet-i Temsiliye genel manzarayı çizmiş ve alınacak tedbirleri bildirmiştir⁹. Dikkat edilecek olursa, kararda Heyet-i Temsiliye aynı zamanda fiili mukavemet ile işgallere karşı konulacağıının da işaretini vermiştir¹⁰.

Bunun dışında Heyet-i Temsiliye aldığı kararlarla beraber genel tepki ve protestoların yapılmasını öngören 4 Kasım 1919 da işgallere karşı halk tarafından genel bir tepki ve tavır konulmasını planlamıştı. Bunun için Müdafaa-i Hukuk temsilcilerine protesto telgraflarının ilgili mercilere ulaştırılmasını istemiş, hukuk kurallarına aykırı olarak önce İngilizler tarafından ve sonra da onların tahliyesiyle bu defa Fransızlarca işgal edilen Urfa, Antep ve Maraş'ın işgalini kaldırmak için, bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Heyeti Merkeziyeler Belediye başkanlıkları ve ileri gelenlerce İtilaf Devletleri temsilcileri Avrupa ve Amerika kamuoyu nezdinde protesto edilmesinin faydalı olacağı bildirilmiştir¹¹.

⁹ Baykal, a.g.e., s.35.

¹⁰ Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)*, s.100.

¹¹ Baykal, a.g.e., s.43.

7 Kasım'da bu mealde mutasarrıflıklara gönderilen bir başka kararda da İşgallerin yerli halk ve milli teşkilatlarca protesto edilmesi istenmiştir¹². Heyet-i Temsiliye aldığı bu kararalar yanında İstanbul Hükümeti ile ilgili bir dizi kararalar da almak suretiyle yöre ile ilgili bazı kararalar da almak suretiyle yöre ile ilgili üzerine düşeni yapması için Harbiye Nezaretine bilgi verilmiştir¹³. Ancak Hükümet bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkileri

Bilindiği gibi Mustafa Kemal, arkadaşlarıyla beraber Anadolu'daki milli cemiyetlerin birleştirilmesi ve Türk halkının yeterince bilinçlendirilmesi halinde kurtuluşun mümkün olabileceğine inanıyordu. Bunun için de etkin bir görevle Anadolu'ya geçmek istiyordu. Bu sırada 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gitmesi, orada hem ordunun terhis işlemlerini yapması hem de bölgede Türklerle Rumlar arasındaki çatışmaları önlemesi istendi. Mustafa Kemal bu kararı Millî Mücadele hareketi için bir fırsat olarak değerlendirip kabul etti. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Millî Mücadele hareketini başlattı.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra Heyet-i Temsiliye nin başkanı olmuş, sevk ve idare noktasında milli kuvvetleri yönlendirip, idare etmeye başlamıştır. Urfa, Antep ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgaline gerekli tepkiyi defalarca göstermiş ve bu haksız olayı protesto etmiştir¹⁴. Örneğin, 6 Kasım 1919 da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne yolladığı bir telgrafta "Esasen hukuk kaidelerine ve mütareke şartlarına aykırı olarak işgal edilmiş olan Maraş, Urfa ve Antep'in bu kere İngilizlerin tahliyesi ile Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine, hükümetimiz bu haksız hareketi İtilaf Devletleri nezdinde protesto etmiş ve adı geçen yerlerdeki halk da büyük mitinglerle Osmanlı vatandan ayrılmalarının mümkün olmadığını dünyaya ilana başlamışlardır. Binaenaleyh, bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, belediye başkanlıkları, Osmanlı memleketi parçalarından

¹²Baykal, a.g.e., s.48.

¹³ Baykal, a.g.e., s.45.

¹⁴ Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)*, s.103.

olan bu yerlerin bu defa da Fransızlar tarafından işgal edilmekte olduğunu telgraf namelerle İtilaf devletleri mümessillerine, Avrupa ve Amerika kamuoyuna bildirerek, protestolarda bulunulması ve bu haksızlığın düzeltilmesini kesin olarak istemeleri gerektiğini tamim ederim.” Diyerek, bu konuda gerekli hassasiyetin gösterilip protestoların yapılmasını istemiştir¹⁵.

Mustafa Kemal Paşa, 16 Kasım 1919 da “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi” adına kendi imzasıyla açık bir protesto bildirisi hazırlayarak, bu bildiriye basın organlarına vermiştir. Gazetelerde “Protestoname”¹⁶ başlığıyla yayınlanan bu protesto bildirisi şöyledir:

“İngilizler tarafından Mütarekenin ahkâmına aykırı olarak işgal edilmişken, daha sonra tahliye olan Antep, Maraş ve Urfa bu kere de Fransızlarca işgal edildi. Bundan anlaşıldığına göre İtilaf Devletleri milletimizi vatanımızın en güzel parçalarından mahrum bırakmak hakkındaki müteakbil tasmi’at ve Barış Konferanslarının kararlarını beklemeksizin tasavvurattan bir türlü sarf-ı nazar edemiyorlar. Barış Konferansının kararlarını beklemeksizin suret-i zahirede geçici ve ihtiyatlı bir işgaldir diyerek, projelerini tatbik ediyorlar. Osmanlı Devleti’nin yedi asırlık şaşalı bir hayat-ı tarihiyeye ve seri ve kuvvetli bir yeni inkişafın bütün esbap ve unsurlarına sahip olduğunu nazar-ı dikkate almak istemiyorlar. Vatanımızın bedenlerinden koparılacak parçalarla kendi aralarında menfaat taksimine çalışıyorlar. İtilaf Devletlerinin bu hareketler, gayri insani olduktan başka, tabii adaleti ve Barış Konferansında kemal-i azamet ve haşmetle ilan edilmiş olan esasları ve Türkiye’ye bütün cihan muvacehesinde Vilson Prensiplerinin on ikinci maddesiyle edilen voidleri pay mal etmektedirler. Türkiye’nin taksimine yol bulmak emeliyle, Yunanlılara işgal ettirilen Aydın Vilayetinde ki kıtal taziyik ve imha fecaatlerinin şimdi de Ermenileri alet eden Fransızların işgal ettiği Adana Vilayetinde, Maraş, Urfa ve Antep’te aynen vuku bulması, bütün bu siyasi haksızlıklara

¹⁵ Nimet Arsan, **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1919-1938**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.115.

¹⁶ **İrade-i Milliye Gazetesi**, Sivas, 17.11.1919, No:12, s.1.

bir zamime teşkil ediyor. İtilaf Devletlerinin bugüne kadar yapmış ve yapmakta oldukları muameleleri, şiddetle protesto eder ve onların memleketimiz ve milletimiz için, daha insani ve daha adil kâr hissiyata avdet etmelerini temenni ederiz. Milletimiz bölünme, parçalanma ve esarete razı olmaktansa bütün manevi ve maddi varlığıyla meşru haklarını savunmada ve ulvi kararda, milletimizin bütün manasıyla birlik olduğunu Düvel-i İtilafîye'yi haberdar etmek isteriz. Bu hususta milletimizin yükselen haklı sesini duymak istemeyerek, tutulan insani olmayan yolda devamın verebileceği sonuç pek elim olabilir. Ve bu halin yalnızca birkaç memlekette değil, belki iki büyük cihana yayılmasından korkulur. Tabi ki böyle büyük bir felaketin sorumluluğu, Cenab-ı Hakk'ın ve insanlık aleminin huzurunda İtilaf Devletleri'ne ait kalır. Bu sözlerimizle tabi haklarını müdafaaдан başka bir amaç takip etmeyen milletimizin tamamının emellerine tercüman oluyoruz. Meşru feryadımızın bütün bu haksızlıklara rıza göstermeyeceklerine emin bulunduğumuz Avrupa ve Amerika milletlerine duyurulmasını isteriz.”

Anadolu Basının Tepkileri

Gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse işgal yıllarında Kamuoyunu oluşturan en önemli araçlardan biri basındı. Yani Gazeteler. Bu bakımdan kısıtlı ve ilkel yöntemlerle çalışılsa bile gazetelerin yayınlanmasına önem verilmiş ve bu yolla kamuoyunun aynı ideal ve düşünceler doğrultusunda birleştirilmesi hedeflenmiştir. Anadolu'da yayınlanan gazeteler halkın tepkisini iç ve dış kamuoyuna duyurmuşlardır. İşte böyle bir ortamda ve henüz o yıllarda fazla gelişmemiş olan ve çok zor şartalar altında çalışan Anadolu'daki basın yayın organları, yapılan bu haksız işgal ve eylemler ile halkın tepkisini kamuoyuna yansıtmaktan geri durmamıştır. Anadolu'da yayınlana Albayarak, İrade-i Milliye, Açıksöz, Öğüt ve Hakimiyet-i Milliye gibi bazı yerel gazeteler, işgaller karşısında düşünce ve tepkilerini Gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse işgal yıllarında Kamuoyunu oluşturan en önemli araçlardan biri basındı. Yani Gazeteler. Bu bakımdan kısıtlı ve ilkel yöntemlerle çalışılsa bile gazetelerin yayınlanmasına önem verilmiş ve bu yolla ka-

muoyunun aynı ideal ve düşünceler doğrultusunda birleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu yıllarda Anadolu'da örnek olarak ele aldığımız gazeteler şunlardır:

Albayrak Gazetesi:¹⁷ Süleyman Necati tarafından ikinci kez yayın hayatına geçirilen Albayrak Gazetesi, Vilayat-ı Şarkiye Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin resmi yayın organı olmuştur¹⁸. Gazetenin ismi olan "Albayrak" başlığının altında "Vilayat-ı Şarkiye Ermenistan olamaz" ibaresi yer alıyor ve bu yolla işgalcilerle, işbirlikçilerine karşı milli bir duruş sergilediğini ilan etmiş oluyordu. Gazete, Erzurum Kongresinin devam ettiği günlerde işgallere karşı bu duruşunu devam ettirmiş ve kongre çalışmalarını kamuoyuna yansıtarak önemli bir görev ifa etmiştir. Albayrak Gazetesi o günlerde Erzurum'da pazar ve perşembe günleri haftada iki sayı yayınlanmaktaydı. Kapandığı yıl olan 1921 tarihine kadar 131 sayısı yayınlanmıştır¹⁹. Albayrak Gazetesi, Güney Anadolu ve Doğu Anadolu illeri konusundaki hassasiyetini ve buradaki işgallere karşı olan tepkisini dikkat çekici iki sloganla her sayısında tekrarlamıştır. Bunlardan biri; Gazetenin ismi olan Albayrak başlığı altında yer alan "Vilayat-ı Şarkiye Ermenistan Olamaz!" Diğeri de "Başmakale" adıyla her sayısında yer alan birinci sayfadaki sütunun üzerinde yer almıştır ki, bu cümle çok manidardır. "Türk varlığından ayrılık kabul etmeyen vatan bucaklarından: İzmir, Adana, Maraş,

¹⁷ Erzurum'da 1913 martından itibaren Selim Polat idaresinde İttihat ve Terakki'nin yayın organı olarak çıkmıştır. Gazete Rus işgali sırasında kapanmıştır. Rus işgalinin sona ermesinden sonra eski bir İttihatçı olan öğretmen Süleyman Necati Albayrak Gazetesini yeniden faaliyete geçirmiştir. Albayrak, Erzurum ve Doğu Anadolu başta olmak üzere bütün Anadolu'da gelişen işgal hareketleri ve mütareke sonrasındaki gelişmeler hakkında kamuoyunu bilgilendirmiş ve üzerine düşen görevi yapmıştır. Gazete, Doğu Anadolu İlleri Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin Yayın organı olarak faaliyetini sürdürmüştür. 1919 yılında Rus işgalinin Erzurum'da bıraktığı izler tazeliğini korurken, 1913 yılında İttihat ve Terakki iktidarının kurduğu Albayrak ekolüne ve gazetesine hayat aşıl原因 Necati Bey olmuştur. Dört yıl süren Dünya savaşı sonrasında zedelenen vatani diriltmek ve yeni mücadelelere hazırlamak için basına ihtiyaç olduğuna kanaat getirmişti. Taş Mağazalar karşısındaki Handa Albayrak ilkokulunu hızla faaliyete geçirmiş ve kız ile erkek çocukların birlikte eğitim aldıkları bir müessese kurmuştu. Ancak Albayrak Gazetesinin harf kasları olmakla beraber baskı makinası olan esas unsurunu Ruslar yok etmişti. Ruslar Erzurum'dan çekilirken Hınıs'ta unutulmuş hantal bir matbaa makinasını Ebü'l-Hindi Cafer Bey bulup, okula getirmiş ve epey bir uğraştan sonra makinaı baskı yapar hale getirmiştir.

¹⁸ İsmail Özçelik, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi, (Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005 s.12.

¹⁹ Özçelik, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi**, s.11

Urfa, Antep” Bu başlık altında “Mithat” ve “Muştak Sadık” isimleri ile Albayrak’ın her sayısında uzun yazılar çıkmış ve yorumlar yapılmıştır.²⁰

Anadolu’da Sivas’ta yayınlan bir diğer gazete, İrade-i Milliye Gazetesiydi²¹. İlerleyen zamanda günlük çıkan gazete, 1922 yılı sonuna kadar milli mücadeleyi destekleyip, yayınına devam ettirmiştir²².

Mustafa Kemal Paşa Ankara’ya gelir gelmez verdiği ilk emirlerden biri burada bir gazetenin çıkarılması yolunda olmuştur. Bu Gazetenin ismi, Hakimiyeti Milliye olarak kendisi tarafından bilinçli bir şekilde konulmuştur²³. Gazetenin temel Amacı Anadolu ve Rumeli Mudafaa-i Hukuk Cemiyetin fikirlerini yaymak olmuştur. Haftada iki gün yayınlanan gazete Kuva-yı Milliye’nin sesi olmuştur. Gazete faaliyeti boyunca Mondros sonrası gelişen işgaller ve bunlara karşı oluşan tepkilerle milli konuları haberleştirmiştir. Dış basından da iktibaslar yapılmış ve ilerleyen zamanda günlük olarak çıkmaya devam etmiştir²⁴.

Bir diğer önemli yayın organı Kastamonu’da çıkan Açığsöz Gazetesidir. Bu gazete haftada bir sayı olarak Hüsnü Açığsöz tarafından çıkarılmıştır. Gazete Millî Mücadelenin Kastamonu’daki sesi olmuştur. Bilahare hafta da iki kez İsmail Habib Sevük idaresinde yayınlanmıştır. Bu gazete de sansüre tabi olamadığı için işgaller karşısında sesiz kalmamış ve Anadolu’daki Müdafaa-i Hukuk fikriyatını kamuoyuna

²⁰ Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, s.88-89.

²¹ Bu gazete, 1919-1922 yılları arasında Millî Mücadeleye destek olmak üzere ilk kez Mustafa Kemal Paşa’nın desteğiyle yayınlanmıştı. 4. Eylül 1919 tarihinden itibaren İrade-i Milliye adıyla yayınlandı. Gazete Sivas Vilayet matbaasında dört sayfa olarak basılıyordu. Bu gazete 5000 adet olarak basılıyor ve abonelerine gönderiliyordu. Gazeteyi Öğretmen Demircioğlu, Selahattin Bey ve yazı işleri müdür Mazhar Müfit Beyler idare ediyorlardı.

²² Özçelik, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi Urfa**, s.22.

²³ Millî kurtuluş fikrini ana tema ve asıl amaç olarak yaymak isteyen Mustafa Kemal Paşa, bu adımı atmış ve bu gazete yayın faaliyetine sokmuştu. Bu nedenle Gazetenin matbaası Konya’dan bulunup, Ankara’ya getirilmiş ve Meclis bahçesindeki bir yapıda faaliyete geçirilmiştir. Gazetenin idaresi Recep Zühtü adındaki bir yedek subaya verilmiştir. Hakimiyet-i Milliye’nin ilk sayısı 10 Ocak 1920 de yayınlanmıştır. Gazetenin başlığı altında şu cümle yer alıyordu: “Mesleği Milletin İradesini Hâkim Kılmaktır” Bu ifade ile gazete halk iradesine dayanan bir yönetim ve mutlakiyet idaresine son verme fikrini savunuyordu. Abonesi yoktu dağıtılarak satışı yapılıyordu.

²⁴ Özçelik, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi**, s.20.

yansıtmıştır. İzmir, Güney Cephesi ve diğer yerlerdeki işgalleri kınayan protesto telgrafları ve miting haberlerini sayfalarına taşımıştır.

Basın yayın ve propaganda faaliyetlerinin ehemmiyetini çok iyi bilen Mustafa Kemal, bu amaçla zaten Anadolu Ajansı adlı haber ajansını da Hakimiyet-i Milliye'yi kurduktan sonra Ankara'da kurdurmuştur. Böylece O, dünya kamuoyuna Anadolu'nun sesini duyurmayı amaçlamıştı²⁵.

Millî Mücadele'yi destekleyen gazetelerden biri de Konya da yayınlanmakta olan "Öğüt" gazetesi idi. Bu gazetenin bölgedeki faaliyeti o derece etkili olmuştu ki, Konya'da bulunan İtalyan İşgal Kuvvetleri Komutanı, General Milne'in emriyle, bu gazeteyi 26 Ocak 1920 tarihinde kapatılmıştı. Ama Öğüt'ü çıkaranlar mücadelelerinden vaz geçmemişlerdi. Gazetenin kapatılması olayını Konya Müdafaa-i Hukuk Reisi Ali Kemali Bey, kınayarak durumu Mustafa Kemale Paşa'ya yansıtmıştır²⁶. Mustafa Kemal Paşa da sükûneti muhafaza etmelerini, durumu protesto ile yetinerek, yerine "Nasihat" adıyla yeni bir gazete çıkarmalarını salık vermiştir. Bunun üzerine halk, Konya da 28 Ocak 1920 günü büyük bir protesto mitingi düzenlemiş, bu mitingde Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Sivaslı Ali Kemali, "Bugün, Öğüt'ü kapatmışlarsa, yarın bir başka Öğüt çıkacak bizi hak ve hakikat yolunda asla susturamayacaklardır!" şeklinde bir konuşma yapmıştı. Nitekim, "Öğüt"ün yerine "Nasihat" adlı bir başka gazete çıkarılmıştı²⁷.

Millî Mücadelenin başlangıcında çıkan gazetelerden bir diğeri de Adana'da yayınlanan "Adana" gazetesi idi. Gazetenin yayın hayatına girdiği 1918 Aralık ayında Adana işgal günlerini yaşıyordu. Bu sırada şehirde çıkan "Ferda" adlı bir gazete de işgali destekler mahiyette yayın yapıyordu. Kuva-yı Milliye taraftarı olan Adana Gazetesi'nin valilik

²⁵Seçil Akgün, **General Harbord' un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981, s. 90.

²⁶ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1981, s. 125 vd.

²⁷Mehmet Önder, **Millî Mücadele'nin Yanında ve Safında Öğüt Gazetesi**, Ankara, 1986, s.8-13.

emri ile kapatılmasından bir süre sonra, sahipleri başka bir gazete çıkarmaya başladılar. Bu gazetenin adı “Yeni Adana” idi. Fransızların desteğiyle çıkan Ferda gazetesi, Mustafa Kemal ve Kuva-yı Milliye aleyhine yazılar yazıyor, halkın maneviyatı iyiden iyiye bozuluyordu. Maneviyatı kuvvetlendirmek Yeni Adana Gazetesi’ne kalmıştı.

Anadolu’da özellikle bu gazetelerle diğer şehir gazeteleri Mondros Mütarekesi sonrasında üzerlerine düşen görevleri yapmış ve halkı bilinçlendirerek işgallere karşı Mondros Mütarekesi sonrasında aynı amaç uğrunda birleştirip, harekete geçirmeye çalışmışlardır.

Çeşitli Şehir ve Kasaba Merkezlerinin Tepkileri

Anadolu ve Trakya’nın hemen hemen bütün kasaba ve şehirlerinde halk bu haksız işgalleri ve yaşanan olayları protesto etti. Bu sırada işgal edilen şehir ile kasabalardaki halk ta haksız işgal hareketlerine karşı direnirken protestolarını sürdürdüler. Mustafa Kemal ve Heyeti Temsiliye’de bu protestolara öncülük etmiştir. İşte bu bağlamda Güney Anadolu illerinin işgali kamuoyunu fevkalade rahatsız etmiş ve çeşitli kuruluşlar, halk, basın ile Heyet-i Temsiliye bu işgalleri haksız ve yersiz bularak sonlandırılması için ilgili makamlara gerekli başvuruları defalarca yapmış ve tepkilerini ortaya koymuşlardır²⁸.

Uygulanan sansür nedeniyle İstanbul basını suskun bir halde iken Anadolu’daki basın organlarının birçoğu işgalleri yakından izlemiş ve bunların aleyhinde sayfalarında çeşitli yazı ve haberlere geniş yer vermişlerdir. Halk da miting ve protesto telgrafla ile durumu kınamış ayrıca oluşturdukları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile işgallere karşı olduklarını ortaya koymuşlardır. Yöneticilerin önemli bir kısmı, eşraf ve ileri gelenler müştereken her vesileyle ilgili mercilere protesto telgrafi göndermiş ve halkı teşkilatlandırmada önemli rol oynamışlardır.

Erzurum ve Sivas kongreleri sürecinde Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bir taraftan işgale uğramış yerlerin yet-

²⁸Özçelik, *Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi*, s.11

kilileri, halkı başlayan işgal hareketlerine karşı uyandırmayı ihmal etmemiş, alınması gereken tedbirleri göstermişlerdir. Anadolu'dan çeşitli şehir ve kasaba merkezlerinin işgallere karşı gösterdiği tepkiye bakıldığında şöyle bir manzara ortaya çıkmıştır. Bu tabloyu İstanbul'da bulunan İngilizce konseri Amiral De Robeck İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir rapora Urfa, Antep ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini protesto eden telgrafları eklemiş, telgrafların çoğunun yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adına çekildiği ve birbirine çok benzediği, bunların Anadolu'da milliyetçi hareketin ne kadar yaygın olduğunu gösterdiğini ve Fransız Yüksek Komiseri 'ne de aynı mealde çok sayıda telgraf geldiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın basında yayınlanan sert protesto telgraflarının da eklendiği bu raporda Edirne'den Siirt'te, Anamur'dan Trabzon'a varıncaya kadar, 80 şehir ve kasabanın adları ve telgrafların çekiliş tarihleri gösterilmiştir²⁹.

Söz konusu rapora eklenen listede protesto telgrafı gönderen illerin isim ve telgraf gönderdikleri tarihler şöyledir: 25 Ekim 1919; Antep, Mardin, 28 Ekim 1919; Mardin, Viranşehir, Kilis, 29 Ekim 1919; Kilis, 30 Ekim 1919, Nusaybin, 31 Ekim 1919; Siverek, 1 Kasım 1919; Urfa, 2 Kasım 1919; Maden, 3 Kasım 1919; Dersim, Tokat, Elaziz, 7 Kasım 1919; Urfa, 8 Kasım 1919; Kayseri, Rodos, Erzincan, 9 Kasım 1919; Edirne, Yozgat, Seyitgazi, Çemişgezek, Karahisar-ı şarki, Teke, Rize, 10 Kasım 1919; Babaeski, Keşan, İzmit, Merzifon, Bolu, Çorum, Karacabey, Akdağmadeni, Köprü, Alaiye, Ulukışla, Kırkkilise (Kırklareli), Bursa, Develi, 11 Kasım 1919; Mardin, Nusaybin, Siverek, Elbistan, Rize, Seydişehir, Orhaneli, Eskişehir, Silifke, Geyve, Akhisar, İznik, Mut, Bozkır, Kangal, Orhangazi, Kastamonu, Karaman, Boğazlıyan, Petjbar (?), Isparta, 12 Kasım 1919; Urfa, Arapkir, Silvan, Havza, Divriği, Bartın, Mürefte, Konya, İnebolu, 13 Kasım 1919; Midyat, Demirci, Bor, Zonguldak, Mahmudiye (Özalp), 14 Kasım 1919;

²⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, "1919-1938"** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 222-224.

Midyat, Gerede, Enez, Uluborlu, Res-ul'ayın, Avanos, Hakkari, 15 Kasım 1919; Mardin, Maden, Karahisar (Afyon), Ladik, Trabzon, 16 Kasım 1919; Sinop, Bilecik, Anamur, Siirt, Adapazarı, 17 Kasım 1919; Elbistan.

Meclis-i Mebusanı'nın Tepkileri

Bilindiği gibi Son Osmanlı Meclisi Amasya Görüşmelerinde alınan kararlar üzerine 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştı. Mecliste seçimler neticesinde İstanbul Hükümeti ve Anadolu halkını temsil eden milletvekilleri bulunuyordu. Anadolu'dan gelen istekle İstanbul Hükümeti meclis çalışmalarını başlatmak durumunda kalmıştı. Mecliste bulunan Müdafaa- i Hukukçular, Rauf Bey'in başkanlığı altında "Felah-ı Vatan Grubu" adıyla bir grup kurmuşlardı.

Meclis-i Mebusan çalışmalarına başlar başlamaz Zabıt Ceridelerinin incelenmesinden Güney illeri ve Maraş işgali gündeme gelmiştir³⁰. Zira çeşitli kişi ve kuruluş ile illerden Meclis Başkanlığına söz konusu iller ve Maraş'ın işgaline tepki telgraflarının ulaşmış ve bunlardan bazıları genel kurulda okunmuştur. Ardından bu konuda genel görüşme açılmıştır³¹. Maraş, Urfa ve Antep'te vuku bulan Fransız işgalleri hakkında Niğde Mebusu Ata Bey ve sekiz arkadaşının meclis başkanlığına bir önerge vermiş ve konunun görüşülmesin sağlamışlardır. Önergede Maraş, Antep ve Urfa'da bir müddetten beri işgal kuvvetlerinin desteğinde Ermenilerin Müslüman halkın kutsal değerlerine saldırılarda bulunup, çeşitli facialar yarattıkları belirtilmiş ve Maraş'ta bu katliamların halen sürdüğü, bu duruma acilen ve kesin olarak son verilmesi ve olayların araştırılmasıyla medeniyet alemi ve tarafsız devletler nezdinde protesto edilmesi için durumun hükümete sorulması ve gereğinin yapılması istenmiştir³². Önerge görüşüldükten sonra yapılan oylama sonucunda, Meclis oy birliğiyle önergeyi kabul etmiş ve

³⁰ **Zabıt Ceridesi**, Ocak- Mart 1920 Farklı sayıları incelenebilir.

³¹ Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, s.135.

³² Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, s.136.

durumun hükümetten sorulması ile gereğinin yapılmasını kararlaştırmıştır³³.

Meclis-i Mebusan'ın bütün işgal faaliyetlerine karşı tavır koyarak milli konuları görüşmüş ve bilindiği gibi Mecliste bulunan Millî Mücadele taraftarı milletvekilleri sayesinde Misak-ı Millî kararları alınmıştır. Ancak İstanbul'un İşgali neticesinde meclis bu kararları aldıktan sonra dağıtılmıştır³⁴.

Sonuç

İstanbul' da dahil olmak üzere Güney Cephesi illeri ve Maraş'ta yaşanan bu işgal hareketleri bütün Anadolu ve Trakya'da büyük tepki topladı. İstanbul ve Saray hükümetinin yetersiz ve hatta aciz kalması, İtilaf Devletlerinin işgal emellerinin gerçekleşmesine imkân sağlamıştır. Sonuç olarak, İtilaf devletlerinin ateşkes hükümetini ihlal etmeleri ve Wilson Prensiplerinin hiçe sayılması halk üzerinde büyük bir üzüntü yaratmıştır.

Neticede başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun hemen her yanının işgal edildiği bir ortamda, Maraş ve bütün diğer güney Anadolu illerinin İşgali de halkın çeşitli kesimleri ve milli kuruluşlar tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Yapılan protestolar ve yayanlarla kamuoyu Maraşlıların yanında olduğunu göstermiş, işgallerle ilgili kanaat ve görüşlerini her fırsatta dile getirmiş ve İtilaf Devletlerinin bu haksız filleri tel'in edilmiştir. İzmir'in işgali bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu bağlamda, başta Heyet-i Temsiliye ve onun başkanı Mustafa Kemal, Meclis-i Mebusa ve Anadolu'nun çeşitli şehir ve kasabaları ile Anadolu Basınından yükselen tepki İtilaf Devleti Mümessilleri ve idarecileri üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Bundan sonra da bu kesimleri aynı ideal etrafında birleştirmek kolaylaşmıştır. Sonuçta Maraş'ın işgali karşısında Maraşlıların fiili kalkışma ve tepkileri her taraftan büyük bir destek görmüştür. Bu destekler Heyet-i Tem-

³³ **Zabıt Ceridesi**, 12 Şubat 1920, s.79.

³⁴ Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, s.136.

siliye tarafından başarılı bir organizasyona dönüştürülmüş, bunun sonucu olarak, Kuva-yı Milliye başarıya ulaşmış ve Maraş halkı da kurtuluşu tatmıştır.

Kaynakça

Akgün Seçil, **General Harbord' un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.

Arsan Nimet, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1919-1938**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964.

Atatürk, **Nutuk, Cilt I**. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1934.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1981.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK. Yay. Ankara, 1974.

İrade-i Milliye Gazetesi, Sivas, 17.11.1919, No:12.

Önder Mehmet, Millî Mücadele'nin Yanında ve Safında Öğüd Gazetesi, Ankara, 1986.

Özçelik İsmail- Yavuz Nuri, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2011.

Özçelik İsmail, **Millî Mücadelede Anadolu Basımında Güney Cephesi**, (Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Özçelik İsmail, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Şimşir Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, "1919-1938"** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

Zabıt Ceridesi, 12 Şubat 1920.

İZMİR'İN İŞGALİNİN MARAŞ'TAKİ YANKILARI

Haluk SELVİ*

İzmir'in İşgali

Birinci Dünya Savaşının sona ermesi ile birlikte üzerinde en çok düşünülen bölge Batı Anadolu sahilleri oldu. Hem galipler hem de Osmanlı Devleti açısından bu geçerli bir hükümdü. Savaş, bu alan dışında cereyan etmiş olmasına rağmen, ülkenin bu bölgesinin gıda, çiftlik hayvanları ve insan kaynağını önemli ölçüde azaltmıştı. Aşağı yukarı bir milyon sığınmacı Balkanlar'dan ve Doğu Anadolu'dan kaçıp bu bereketli bölgeye gelmişti. Bu insanlar bölgenin bereketinden faydalanmak için gelmişler ancak sefaleti de artırmışlardı.

Paris'teki galiplerin Batı Anadolu'da başlayan kaynaşmayı görececek durumları zaten yoktu. Onlar için önemli olan mağluplara gerekli cezanın verilmesi ve ortaya çıkacak yeni durumun kendileri açısından en avantajlı olması idi. Bu yüzden İtalya'ya vaat edilen bu topraklar şimdi Yunanistan'a verilmek isteniyor, böylece güçlü bir rakip yerine daha zayıf ve kontrol altında tutulabilecek bir müttefik Batı Anadolu'ya yerleştiriliyordu. İşi çığırından çıkararak ve İzmir'in işgali konusunda İngilizleri harekete geçiren şey de bu oldu. İtalya'nın bir olup-bitti ile İzmir'i işgalinin önüne geçmek isteyen İngilizler Venizelos'un ve kendi emperyalist ihtiraslarının kurbanı oldular. İşgal için Yunanistan'ı serbest bıraktıklarında bahaneleri hazırды. Buna göre, Türk çeteleri ve sivil halkı uslu durmuyorlar, bölgedeki Rum ve diğer azınlıkları büyük bir tehlike içinde bırakıyorlardı. Mütarekenin ye-

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi, hselvi@sakarya.edu.tr

dinci maddesi de sükûn ve nizamın korunması için böyle bir müdahaleye imkân veriyordu. Bu iddianın gerçek dışı olduğu daha sonra açıkça ortaya çıkmıştır.

Venizelos iddialarını, önceden hazırlayarak konferansa verdiği 30 Aralık 1918 tarihli bir muhtırada belirtmiş ve bunları savunmuştu. Konferansın yetkili yüksek kademeleri, Yunan işgalinin yalnız İzmir ve Ayvalık kazaları ile sınırlı kalmasına karar vermişlerdi. Venizelos, Yunanistan hesabına, üzerinde hak iddia ettiği bölgede Rumların çoğunlukta olduğunu söylüyor ve bunu teyit için de birtakım istatistikler gösteriyordu. Venizelos muhtırasında, Türklerin Hıristiyanları da katlettiklerini iddia ediyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı o, Wilson prensiplerindeki özerklik şeklini de kabul etmiyor, bütün bu bölgelerin Yunanistan'a ilhakını istiyordu.

Yunanistan'ın İzmir'in işgali ile hedeflediği amaç, Büyük Yunanistan idealini gerçekleştirmektir. Bunun için Osmanlı İmparatorluğu'nun politik, ekonomik ve askeri kudret bakımından en zayıf bulunduğu bir zamanı fırsat bilerek faydalanmak, imparatorluk topraklarından bilhassa Anadolu'dan kendine katacağı topraklarla genişleterek, eklenen ekonomi ve insan gücüyle milli potansiyeli yükseltip kuvvetli ve kudretli bir Yunanistan meydana getirmek istiyordu. Bütün bu verileri göz önünde tutan İtilaf Devletleri 12 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini kararlaştırdılar. İtilaf Devletlerinin bu kararı vermelerinin sebebi savaş sırasındaki gelişmelerle alakalıydı.

İzmir'in işgaline karar veren İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri, 14 Mayıs 1919 tarihinde, işgalin Amiral Calthorpe tarafından yürütülmesini uygun buldular. Bu karara göre, Yunan birlikleri 14 Mayıs'tan önce İzmir Körfezine girmeyecek, Türkler de bu durumdan 12 saat sonra haberdar edilecekti.

Yılda 7.000 geminin uğradığı İzmir limanı 15 Mayıs 1919 Perşembe günü sabahı, 12.000 mevcutlu Yunan askeri kuvveti tarafından işgale başlandı. İzmir'deki Türk makamları 12 saat önce bu işgalden

haberdar edilmişlerdi ve işgal sırasında hâlâ nasıl davranacaklarını bilmiyorlardı. Buna karşılık işgal için hazırlık yapmış olan İzmir Başpapazı Hrisostomos, işgal sırasında Yunan askerlerini kutsadı. Ellerinde Yunan bayraklarıyla rıhtıma birikmiş Rumlar, coşkun gösteriler yaptılar. Yunan erleri de rıhtımda Venizelos'un tablosu önünde oyunlar oynadılar ve bir gün İstanbul'a da bu coşku ile gireceklerinin hasretini çektiklerini dile getirdiler. İzmir'deki bu coşkulu hava Yunanistan'ın her yerinde yaşanıyordu. Atina Belediye Başkanı Patris, düzenlenen törenlerde "Bugünden başlayarak İyonya'nın güzel çiçeği İzmir, Yunanistan'a aittir" diyor, Venizelos askerlere günlük emrinde: "Milli ordumuzun uzun tarihinde, tümenlerinden birine sizinki kadar şeref dolu bir görev nadiren verilmiştir. Barış Konferansı'nın güvenine layık olacağınızdan eminim. Asla ümitsizliğe düşmeden asırlarca bugünü beklediniz. Tavrı ve hareketlerinizle medeniyetin ön safında bulunduğunuzu göstermelisiniz. Türklere güven veriniz." diyordu.

İşgale Tepkiler

Mondros Mütarekesinin uygulanmasına karşı Anadolu halkının tepkisi daha 1918 yılı sonundan itibaren başlamıştı. Konya Ereğlisi'nden 6 Aralık 1918'de Meclis-i Ayan'a gönderilen ve Belediye Reisi ve 10 eşrafın imzasını taşıyan telgrafta, Wilson prensiplerine uyulması, mütarekenin tatbiki diye memleketin işgale başlandığı, buna karşı her şeyi fedaya hazır oldukları, bu duruma karşı gerekli tedbirlerin alınması gerektiği bildiriliyordu¹.

İzmir daha işgal edilmeden çıkan şayialar üzerine her yerde olduğu gibi bilhassa İzmir'de de bazı kültür sahibi gençler bazı hareketler uyandırmak istemişlerdir. 22 Mart 1919'da İzmir'de Beyler Sokağı'nda Milli Sinema binasında Aydın ve Balıkesir çevresine ait şehir ve kasabalardan 37 müftü, 37 belediye reisi ve yüzlerce ahaliden oluşan bir kongre yapıldı. Kongreyi İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti düzenlemişti. Kongrede, İzmir'in Yunan işgaline terki halinde olaylar

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Evrakı (BOA. A.VRK.) 824/24.

çıkacağı zikrediliyor ve bu durum İtilaf devletlerinin temsilcilerine bir muhtıra ile bildiriliyordu².

Daha işgal gerçekleşmeden İngiliz yetkililer, İzmir Valisi ve Kordolu Kumandanından, halkın her türlü ihtimale karşı sakinleştirilmesini ve herhangi bir nümayişe sebebiyet verilmemesini istiyorlardı. Buradan anlaşılacağı üzere, İngilizler, işgalin Türk halkını ayağa kaldıracığını görüyorlardı, ancak bunun en zararsız bir şekilde atlatılması en önemli plan olarak seçilmişti. İşgal hadisesini İzmir valisine haber vermeye giden İngiliz Yüksek Komiserliği temsilcilerinden James Morgan ve Yarbey Smith'in çevresini alan büyük bir halk yığını arasında subay, tüccar, muhtar ve diğer birçok kişiler göze çarpıyordu. Bu arada, öne atılan genç bir Türk subayı, İngilizce olarak Türklerin duygularını şöyle dile getiriyordu:

“Büyük bir millet olduğumuzu ve henüz ölmediğimizi bilmenizi isterim; belki uyur görünüyorsunuz; ama savaşacağız... Yurdumuzun bu şekilde elden çıkarılmasına tahammül edemeyiz. Bizler ölü değiliz. Karşılıklılık çıkacak. Biz ölebiliriz, ama başkaları da ölecektir”³.

Diğer taraftan işgal günü bütün İzmirli toplandı. Beyanname ile toplanan mitinge, binlerce İzmirli katıldı, ancak bir program içinde hazırlanamadığı için bir hayli düzensiz oldu. Gece yarısına doğru Türk Ocağı'nda bir telgraf hazırlandı ve bütün merkezlere çekildi. Hadisat Gazetesi'nde 19 Mayıs 1919'da tam metin olarak yayınlanan bu beyannamede şu hususlar üzerinde duruluyordu:

“Bilumum Vilayet, sancak, kaza, nahiye, belediye riyasetlerine

İzmir ve havalisi Yunana ilhak ediliyor. İşgal başladı. İzmir ve mülahakatı kâmilten ayakta ve heyecanda, İzmir son ve tarihi günlerini yaşıyor. Son imdadımız sizin göstereceğiniz muavenete bağlıdır. Mitingler, telgraflarla her yere başvurunuz ve Vatan Ordusuna iltihaka hazırlanınız.”

² Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, 1990, s. 13; TİH. c. II, Batı Cephesi, 1. Kısım, s. 39.

³ Selahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, Ankara, 1987, s. 59-60.

Özellikle İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayınladığı beyanname ve Türk Milletini mukavemete ve yardıma çağıran yazısı olağanüstü etki yaptı. Yüzbaşı Smith bu konuda şu raporu veriyordu: “Sabah saat iki, Mayıs 15'te Yunanlıların karaya asker çıkaracakları haberi Türkler arasında duyuldu. Haber kudurmuş bir alev gibi yayıldı”⁴.

İzmir'in işgali olaylarının tepkileri bütün ülkede çok şiddetli oldu. Tamamen haksız ve Mondros Mütarekesi şartlarına aykırı olan işgalin bilhassa Yunanlılara yaptırılması onların da İzmir'e ayak basar basmaz katliam ve halkın mukaddesatına tecavüze girişmeleri, Türk milletinin milli duygularına pek büyük ölçüde tesir etmişti.

İzmir'in işgali büyük küçük herkesi üzmüş, Yunanların İzmir'de yaptıkları taşkınlıklar, azgınlıklar ve işledikleri cinayetler ise, Türk milletinin heyecan ve nefretini artırmış, öç alma duygularını kamçılammıştı. Onun için İzmir'in işgalini duyan Türk şehir ve kasabalarında o andan itibaren hareketler başlamış; İtilâf Devletleri temsilcilerine tehdit edici protesto yazıları gönderilmiş, mitingler yapılmış, bu mitinglere Müslüman olmayan halk bile katılmıştı⁵.

İkdam: “*Hürriyet ve İtilâfın Anadolu şubeleri bile Yunan işgalini protesto etti.*” *Vakit Gazetesinde Mehmet Asım 22 Mayıs tarihli nüshada “söz millettedir”* diyordu. 29 Mayıs'ta Yüksek Komiserlere telgraf çeken Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey “artık kalem değil silah konuşuyor” diyordu⁶. Erzurum'da yayınlanan Albayrak Gazetesi de işgaller üzerinde durmuş, özellikle Maraş ve çevresini de ele almıştı.

“Vilayat-ı Sitte (Altı Doğu Vilayeti)” olarak adlandırılan Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Sivas ve Ma'muretil'aziz vilayetlerinde bir karışıklık çıkması halinde, bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilaf Devletlerine tanımaktaydı. Mütarekenin İngilizce ve Fransızca metinlerinde bu vilayetlerden “Altı Ermeni vilayeti” olarak söz edilmekteydi. Bu nedenle Albayrak Gazetesi ağırlıklı olarak bu konu

⁴ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çeviren: Cemal Köprülü, Ankara, 1991, s. 80.

⁵ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c.I, İstanbul, 1991, s. 242.

⁶ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara, 1989, s. 32-33-34, 38.

üzerine eğildi. İlk sayılardan itibaren 122. sayıya kadar “Vilayat-ı Şarkıye Ermenistan Olamaz.” sloganını manşet yaptı. Bu sloganın yerini 122. Sayıdan başlayarak “Vilayat-ı Şarkıye Türk’ün Anavatanıdır” deyişi aldı. Bu değişiklikteki ana neden Doğu Cephesinde Ermenilere karşı başarı ile yürütülen askeri harekât sonucunda Gümrü Antlaşması’nın imzalanması ve Ermenilerin sınırlarımızı tanımış olmasıdır.

Genel olarak Albayrak Gazetesi Ermeni sorununun sebepleri ve tehlikesi hakkında toplumu bilgilendirme ve bilinçlendirme noktasında önemli katkılar sunmuş, özellikle Ermenilerin her alandaki propaganda faaliyetlerine karşı, güçlü bir karşı propaganda faaliyeti geliştirerek Doğu illerinin hak ve hukukunun savunulmasında oldukça etkili olmuştur.

Erzurum halkının düşüncelerine tercüman olan Albayrak Gazetesi “Vilayat-ı Şarkıye Ermenistan Olamaz!” ve “Türk Varlığından Ayrılık Kabul Etmeyen Vatan Bucaklarından: İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Ayıntab” özdeyişlerini hemen her nüshasında kullanırken işgale uğrayan her vatan köşesinin sıkıntılarını kendi derdi olarak gördü. Bir taraftan Elviye-i Selase’deki Ermeni katliamlarını dile getirerek, burada yaşayan Türklerin haklarını savundu ve halkı uyararak onları büyüyen tehlikeler karşısında birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmeye teşvik etti, diğer taraftan İzmir, Adana, Urfa, Maraş, Antep ve Aydın’ın işgalleri karşısında en büyük tepkiyi gösterdi. Devamlı olarak manşetten aşağıdaki sloganı kullandı:

*“Vatan tubasında mukaddes bir dal
Şarki Anadolu, İslam ocağı,
Ellere verilmez canan kucağı.
Adana, Urfa’yı unutmak muhal,
Hatırdan çıkar mı Maraş illeri.”⁷*

Anadolu, Çanakkale Savaşı’ndan beri ilk defa olarak hep birden harekete geçmiş bulunuyordu. Bir bakıma İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali Anadolu insanını yeniden bir araya getirmişti. Bu ruh,

⁷ Albayrak, 2 Teşrin-ısanı 1335 (2 Kasım 1919)

Milli Mücadele Hareketi'nin başarıya ulaşmasındaki en önemli hareket noktasıdır. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa hem ordu kumandanlarına hem de vilayetlere gönderdiği yazılarda bu ruhun hiç azalmadan devam etmesi gerektiğini, zira kurtuluşun bu ruh sayesinde olacağını bildirmişti. 16 Mayıs tarihinde bütün Anadolu aynı imanla harekete geçmişti. Anadolu'nun dört bir yanından çekilen protesto telgraflarının sayısının on binden fazla olduğunu ifade eden kaynaklar da vardır⁸.

Maraş, Antep ve Urfa İzmir'den daha önce işgal edilmişlerdi. Bölgedeki İngiliz işgal politikası çok profesyonelce yürütülmüş, işgalin geçici olduğu düşüncesi hem halk arasında hem de Osmanlı kamuoyunda yayılmıştı. Bu yüzden Fransız işgaline kadar Maraş, Antep ve Urfa'nın işgaline karşı tepkiler İzmir'in işgali ile mukayese edildiğinde daha sönük olmuştur. İzmir'in işgali tam manasıyla bir ilhak manasını taşıdığından Türk milleti bu işgale karşı ayağa kalkmıştır.

İzmir'in İşgaline Karşı Maraş'tan Çekilen Telgraflar

İzmir'in işgali Maraş ve çevresinde de büyük bir üzüntü ve heyecan meydana getirdi. Maraş'ta ve kazalarında mitingler düzenlendi, İstanbul'daki askeri ve sivil makamlara protesto telgrafları çekildi. Elimizde İzmir'in işgalini protesto eden Maraş'tan İstanbul'a çekilmiş iki telgraf var. Bunlardan ilki Göksun'dan, "Göksun Kazası Umum Ahalisi Namına Belediye Reisi Veliyüddin" imzasını taşıyor, 25 Mayıs 1919 tarihli ve Sadaret makamına çekilmiş⁹.

Telgrafta ilk olarak durum tespiti yapılarak, "*İnsanlık duygularını tahrip eden dört senelik büyük inkılabın nihayet galip ve büyük milletler temsilcilerinden oluşan sulh heyetlerinin, hak ve adaleti üzerine dayanan kararlarıyla neticeleneceği ve asırlardan beri muazzam Osmanlı saltanatının idaresi altında bulunup büyük kısmı Türk ve İslamlarla meskûn olan vatan parçalarımızın da Cumhurbaşkanı Wilson tarafından ilan edilen prensiplere ve adalet ve hak düsturlarına dayanarak çizileceğini beklerken halkının yüzde seksenden*

⁸"İzmir'in İşgali Üzerine İtilaf Hükümetlerine Çekilen Protesto Telgraflarından Bazıları", **Belgelerle Yunan Mezalimi**, Yayına Hazırlayan: Zekeriya Türkmen, Ankara, 2000, s.356.

⁹A.VRK.834/80.

fazlası Türk ve İslam olan İzmir ve havalisine bahsedilen düsturlara, vaat edilen mütareke şartlarına muhalif olarak hunhar (kan dökücü) Yunanlılar tarafından askeri işgal bahanesiyle tecavüz edildiği ve şimdiye kadar eşkıyalar gibi akıtılan masum kanlarına ilaveten birçok İslâm namus ve kanının kirletildiğini heyecan ve teessürle duyduk.” deniliyordu.

Bu girişten sonra, “...Osmanlı saltanatının ayrılmaz bir parçası olan İzmir’in ahalisinin büyük çoğunluğunun Türk ve İslâmlardan oluşmasına ve İtilaf Devletlerinin her defasında vaat ettikleri hak ve adalet düsturlarına ve şu andaki barış arayışlarına karşı bir haksızlık olan işgali vicdanımızın bütün kuvvetiyle protesto ederiz” denilerek işgal protesto ediliyor, sonuç olarak “milli ve insani hukukumuzun muhafazası sebeplerinin tamamlanmasını ve kahramanlık ve barış sayfalarıyla dolu olan Türk ve İslâm tarihine bir şan ve şeref sayfası daha ilâve etmek üzere İzmir’in Rumlardan temizlenmesi hususunda her türlü fedakârlığa hazır bulunduğumuzu heyecan içinde bulunan binlerce ahali namına can feda şekilde arz ve niyaz eyleriz.” sözleriyle Gök-sun’luların her türlü fedakârlığı yapmak için hazır buldukları ifade ediliyordu.

Maraş’tan çekilen ikinci telgraf mutasarrıflık merkezinden 11 Haziran 1919’da yine Sadaret makamına gönderilmiştir ve Maraş Müftüsü Tevfik¹⁰, Maraş Mevlevi postnişini Selim, Belediye Reisi Sıdkı,

¹⁰ Tekerekzade Hacı Mehmet Tevfik Efendi, 1843 (1259)’te Maraş’ın Ekmekçi Mahallesinde doğdu. Şöhrete Tekerekzade’dir. Babası ulemadan Maraş eski Müftüsü Boğazkesin Camii imamı, Hatuniye Camii hatibi Mustafa Efendi, annesi Emine Hatun idi. Hacı Mehmet Efendi ilk tahsilini Boğazkesen Camii bitişiğindeki medresede Kur’an, Sarf, Nahiv, Akaid, Feraiz ve Heyet’e dair bazı risaleleri babasından; Mantık ve Meani’yi Müderris Hacı Hasan Efendi’den; Tefsir, Hadis, Adab, Usul-i Fıkıh, Ulum-ı Aliye ve Aliyye’yi de öğrenerek icazetini Müderris Hacı Osman Efendi’den almıştır. Tekerekzade Hacı Mehmet Efendi, eski Müftü Kanadıkıncziide Mustafa Efendi’nin yanında uzun süre fetva müsevvidliği yaptı. İlk memuriyeti olan Maraş Bidayet Mahkemesi Azalığı’na 4 Ağustos 1903’te 250 kuruş maaşla tayin olundu. Daha sonra çeşitli memuriyetlerde bulunan Hacı Mehmet Efendi, 1 Aralık 1910 (18 Teşrin-i Sani 1326)’da 600 kuruş maaşla Maraş Müftülüğü’ne atandı. 19 Mart 1915 (10 Mart 1331)’de bir süre Maraş Kadılığı’na da vekalet etti. Milli Mücadele’nin başlamasıyla “milli hareket”in yanında yer aldı. Yeni hükümetin milli isteklere uygun kurulması için Hacı Mehmet Tevfik Efendi şehrin ileri gelenleri ile birlikte Meclis-i Mebusan’a telgraf çekti. Maraş müftüsü olarak Ankara Fetvası’nı imzaladı. Maraş’ın işgali ile birlikte her türlü teşkilatlanma içerisinde bulunmuş, Maraş’taki İngiliz ve Fransız yöneticileriyle de görüşmelerde bulunmuştur. Maraş’ın kurtuluşuna kadar bu çalışmaları büyük bir gayretle sürdürmüştür. Hakkında daha fazla edinilemeyen Hacı Mehmet Tevfik Efendi 1922 yılında müftülüğü bırakmıştır (Recep Çelik, **Milli Mücadelede Din Adamları**, c. II, İstanbul 1999, s. 79-117).

Meclis-i Umumi Reisi Mehmed Rüşdü, Karaküçükzade Mehmed Emin, Kazgancızade Mesud, Kadızade Mehmed Ziya, Kadızade Fehmi, Süleyman, Evliyazade Hüseyin, Necibefendizade Tevfik, Kocabaşzade Ömer imzalarını taşımaktadır.

Bu telgrafta ilk olarak durum tespiti yapılarak, *“Umumi adalet için on dört maddelik düsturları âleme ilan eden Başkan Wilson prensiplerinin Osmanlı memleketlerine ait kısmının dahi tamamen tatbiki vaadine ve İtilaf Devletlerinin harbi toprak kazanmak için değil barışı kurmak ve adalet dağıtmak için kabul ettiklerine dair olan ilanlarına itimat ederek mütarekeyi alkışlarla selamlayan Maraş ahalisi, İzmir’in Yunan askeri işgaline verilmesinden dolayı itimadını kaybederek büyük heyecan içine düşmüştür.”* deniliyor İzmir ile Maraş mukayese edilerek her ikisinin de tarihen Türk olduğu ve başka bir azınlığa verilemeyeceği şu cümlelerle ifade ediliyordu: *“Gerek yüzde seksen üçü Türk olan, ilmen ve irfanen ve seroeten diğer unsurlara üstün bulunan İzmir Vilayetinin ve gerekse çoğunluğunu Türkler teşkil eden diğer Osmanlı memleketlerinin yüzde doksanının aslen, neslen Türk oğlu Türk ve Müslüman olduğunu eski kayıtlar ve mukaddes eserleriyle sabit ve açık olan ve Zulkadriyye hükümetinden sonra Osmanlı Hükümetinin idaresi altına geçen Maraş Livamızın herhangi bir muhtar ve müstakil idareye bağlanması ve ilhak veya çoğunluk bir unsurun, ekseriyetin daha az ve şımarık bir hafif unsurun idare ve hakimiyeti altında verilmesi hakkında alınacak zararlı karar, devamlı bir barışı asla temin edemeyeceğinden başka bütün unsurlar arasında mahsuldar nifak tohumları ekmek demek olacağına binaen katiyen kabul edilemeyecektir.”*

Maraşlılar bu telgraflarının tercümesinin Paris Sulh Konferansına ve özellikle her müşkül anında öteden beri Türklerin imdadına yetişen ve bütün İslamların eski dostu olan İngiltere devleti temsilcisine iletilmesini istiyorlardı¹¹.

Maraşlıların bu miting ve protestoları, kendileri Fransız işgaline maruz kalınca memleketin bütün şehirleri tarafından Maraş hakkında da aynı şiddetle gösterilmiştir.

¹¹ BOA. A.VRK. 836/19.

Milli Mücadelede Maraş'ın önde gelen isimlerinden olan Şeyh Ali Sezai (Kurtaran) Efendi, Hizmet Gazetesinde yayınlanan anılarında bu dönemle ilgili bilgiler vermiştir. Alkış Dergisinin Ocak – Şubat 2007 tarihli 31. Sayısında Serdar Yakar, ona ait olan ve Maraşlılara seslenen şu şiiri yayınlamıştır:

*“Ey Maraş'ın has evladı,
Sevindirdin sen ecdadı.
Fransızların ah-ı feryadı,
Tarihe geçti bu adı.

Sen ders verdin elhak,
O mağrur oldu müstehak.
Ne cesaret yokkan bir hak,
Zümrüt yurda girsin ahmak.

Kalemize çekilsin sancak,
Sükut eder bunu ancak,
Gayreti yok birkaç korkak,
Hayır.. bizde yoktur alçak.

Varsa mahkûm millete bak,
Yandı çıramız daim yanacak.
Türkün alnı her demde ak,
Ati ile hal pek parlak.

Kahramandır Türk ahfadı,
Cihan duydu hep bu adı.
Alkışların bu cihadı,
Çok yaşasın Türk evladı”*

EKLER

EK I- Göksun'dan Sadarete Çekilen Telgrafın ilk sayfası

تلر اقامه

۴۶۶		صفا صدر					
امسا	ساعت اول	تاریخ	الکدیفی عمل	تاریخ	کلمسی	نوع و صفت	مردود
	۱۰	۱۰	کشدیه	۱۰	۲۰	صفا صدر	۱۰
<p>حکومت تلغراف عمارتندون جولای برکونا مشوریت قبول ایتر</p>							

حکومت تلغراف عمارتندون جولای برکونا مشوریت قبول ایتر

۸۰۱ نکره

EK-II Maraş'tan Çekilen Telgrafın ilk ve son sayfaları

تلر اقامه

۴۶۶		صفا صدر					
امسا	ساعت اول	تاریخ	الکدیفی عمل	تاریخ	کلمسی	نوع و صفت	مردود
	۱۰	۱۰	کشدیه	۱۰	۲۰	صفا صدر	۱۰
<p>حکومت تلغراف عمارتندون جولای برکونا مشوریت قبول ایتر</p>							

حکومت تلغراف عمارتندون جولای برکونا مشوریت قبول ایتر

۸۰۱ نکره

تلغرافنامه

اشخاص	ساعت اول ساعت ساعت	تاریخ	انگلیسی اول ساعت	انگلیسی اول ساعت	تاریخ	تاریخ	نومردنی کلمه	نومردنی	نومردنی

هر گاه آنکه اوله دینو ترک کول امدار نیر قیاسیه و سوله اسلام کون محبت خدیو اولایق بالرفعات ایمانه
 اتمه بی نظیره انگلزه دولت خدیو مرصه حیا بدنه ایلوا و عمار بوشه کن سوزله ایزم ایلوا
 سید علی شیکار کورده بید شیه صدره و عهد مولوی بوستان شین سلیم مرصه صدره توفیق
 قضا نام نهم قضا نام مرصه قزعا بنی نام سهورد قه کوله نام محمد مرصه
 زوال قضا نام اولای نام حیدر نجیب افغان نام توفیق قوه بایده نام محمد
 سادات

Kaynakça

Albayrak, 2 Teşrin-isani 1335 (2 Kasım 1919)

Apak, Rahmi, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, 1990

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Evrakı (BOA. A.VRK.)

Belgelerle Yunan Mezalimi, “İzmir'in İşgali Üzerine İtilaf Hükümetlerine Çekilen Protesto Telgraflarından Bazıları” Yayına Hazırlayan: Zekeriya Türkmen, Ankara, 2000.

Çelik, Recep, **Milli Mücadelede Din Adamları**, c. II, İstanbul 1999.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çeviren: Cemal Köprülü, Ankara, 1991.

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara, 1989.

Sonyel, Salahi R, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, Ankara, 1987, s. 59-60.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, İstanbul, 1991.

MARAŞ YEREL BASINI VE ULUSAL BASINA GÖRE MARAŞ MİLLÎ MÜCADELESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (1923-1960)

Cengiz ŞAVKILI* - Ali AKYILDIZ**

Giriş

I.Dünya Savaşı ve akabindeki yaşanan gelişmelerin odak noktalarından biride Anadolu'dur. Nitekim Sykes-Picot Antlaşması (Mayıs 1916) ile Anadolu'nun güney bölgelerinin Fransızlar tarafından işgali öngörülüyordu. Ancak bu bölge savaş bitiminde öncelikli olarak İngiliz işgaline uğramıştır. Süreç içerisinde Suriye İtilafnamesi ile taraflar anlaşmış güney bölgelerinde İngiliz işgalinin yerini Fransız işgali almıştır. İşgalci güçler (30 Ekim 1918) Mondros Ateşkes Mütarekesi ile de Anadolu'yu işgale hazır hale getirme amacı gütmüşlerdir. Osmanlı orduları terhis edilmiş haberleşme araçlarına el konulmuş. Aynı zamanda matbuat kontrol komisyonu kurularak basın, Anadolu'nun haklı sesini dünyaya duyurmasını engellemeye çalışmışlardır¹. Güney bölgesindeki işgal faaliyetlerini yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa Urfa, Antep, Maraş bölgesinde İtilaf devletlerinin haksız işgallerine direneceğini milletin protestolarına değer verilmezse Fransız işgal kuvvetlerine karşı bütün varlığımız ile karşı konulacağını İstanbul Harbiye Nezaretine bildirmiştir². Nitekim Mustafa Kemal Paşa ilerleyen günlerde Fransız işgaline karşı bölgeye Kılıç Ali, Yörük Selim, Yüzbaşı Ali Saip gibi komutanları kurtuluş hareketini örgütlemek

* Dr. Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, savkili67@ksu.edu.tr

** Öğretim Görevlisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Öğretim Elemanı, akyildiz461@hotmail.com

¹ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Atam, Ankara, 2014, s.460

² **BOA, HR. SYS.**, 2542-312-25, 26 Ekim 1919

üzere görevlendirmiştir. Milli Mücadele yıllarında cepheye mücadele verilirken haklı davayı ulusa ve dünyaya duyurmak için milli basına ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda Sivas Kongresinden sonra *İrade-i Milliye* gazetesi kurulmuş, Temsil Heyetinin Ankara'ya gelmesinden sonra ise *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi yayın hayatına başlamıştır.

Hâkimiyet-i Milliye, yayın hayatına 10 Ocak 1920'de başlamıştır. Gazete ilk nüshadan itibaren Güney Cephesi cephesindeki Fransız işgaline karşı verilen mücadeleye geniş yer ayırmıştır. Maraş haberleri ilk nüshadan itibaren halka aktarılmaya çalışılmıştır. Nitekim ilk nüshada "Adana Maraş Ahvali" başlıklı yazıda Güney Cephesi ile ilgili detaylı anlatımlar söz konusudur. Maraş'ta halkın işgallere karşı fedakârane mücadele ettiği aktarılmaktadır. Fransızların; Mersin, Adana, Maraş hattı ile Maraş Urfa, Pozantı, Katma, Müslimiye, Cerablus tren hattına hâkim olduğu bölgedeki Ermenilerden açık destek alındığı Maraş'ta 3000 kişilik, Adana'da 1700 kişilik, Maraş, Urfa tren hattı boyunca 4000 işgalci askerin bulunduğu, Müslimiye'de ordugâh kurulduğu aktarılmaktadır³. Hâkimiyet-i Milliye işgaller karşısında miting, telgraf, ya da protesto haberlerini de yayınlamıştır. Nitekim gazetenin ilk sayısında Pazarcık Müdafa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin işgali protesto amaçlı çektiği telgraf yayınlanmıştır. Telgrafta: Fransızların Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerini bozduğu, Maraş'ta işgalin birinci günü Ermeni vatandaşlara silah dağıtıldığı, aşiret reislerinin para ve rütbe ile isyana teşvik edildiği, halkın yaşam hakkının tehdit edildiği aktarılmıştır⁴.

³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10.1.1920, s. 4; İşgal ordularının asker sayısı hakkında bir değerlendirmede Fransız gazetesi *Janveir*'de yapılmıştır. Kilikya'da İngiliz işgal komutanı Mareşal Foch 1919'da bölgeyi Fransız işgaline bırakırken bölge işgali için 32 tabur, 20 süvari birliği, 14 topçu bataryasına ihtiyaç olduğunu Fransız işgal komutanı Hamelin'e iletmişti. Fransızlar ise Adana'dan Urfa'ya kadar olan bölümde 6 tabur kullanmıştı. Bunu gören İngilizler bir avuç adamla bölgeyi devralıyorsunuz felakete sürükleniyorsunuz diyerek eleştiride bulunmuştu. Ayrıntı için bkz. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, T.T.K., Ankara, 1988, s.182

⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10.1.1920, s. 2

Milli Mücadele yanlısı Anadolu basının lokomotifi *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesidir. Gazetede yer alan haberler birkaç gün ara ile Anadolu'nun diğer yerel basınında yer alabilmekteydi. Maraş'ta ve çevre bölgelerdeki işgalcilerin faaliyetleri ile bunlara karşı halkın mücadelesi ayrıntıları aktarılmaya çalışılmıştır. 21 Ocak-11 Şubat (1920)arasındaki sıcak çatışma hali *Hâkimiyet-i Milliye*'de "Maraş müsademesi" başlıklı haberde aktarılmıştı. Fransız generali (Qureette)Keret'in, Maraş mutasarrıfını ve şehrin ileri gelenlerini tutuklaması, şehrin üzerine ateş açması nedeniyle Maraş'ta çatışmaların başladığı aktarılmıştı⁵. Bu haber Albayrak'ta 1 Şubat 1920'de yayınlanmıştır⁶. İlerleyen günlerde şehirde ve çevre bölgelerde verilen mücadele detaylandırılarak aktarılmaya devam edilmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*'de "Kahraman bir hanım" başlıklı haberde Maraş'ın Kayabaşı Mahallesinden Bitlis defterdarı beyin hanımının⁷ evinden açtığı mazgaldan bir günde sekiz Fransız askerini etkisiz hale getirdiği bir hayli kişiyide yaraladığı haber yapılmıştı⁸. Bu haber 2 Şubat'ta *İrade-i Milliye*'de, 8 Şubat'ta ise *Açıksöz*ve *Albayrak*gazetelerinde yayınlanmıştır⁹. Gazeteler bu tür haberlerle yurt içi ve dışında Anadolu'daki haklı mücadeleyi dünyakamuoyuna duyurma gayreti içinde olmuşlardır. Nitekim gazetelerin adları dahi bu mesajın bir parçasıdır. *İstikbal*, *Albayrak*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Açıksöz* gibi gazetelerin isimleri taşımaları verilmek istenen mesaja uygundur. Nitekim Maraş'ta Milli Mücadele yıllarında yayın yapan *Amal-i Milli*'ye gazetesini de bu doğrultuda yorumlamak gerekir¹⁰. Bu gazeteler Milli

⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2. 2.1920, s. 2

⁶ *Albayrak*, 1.2.1920

⁷ Bitlis Defterdarı Hakkı Bey'in kahraman eşinin adı Merzuka Selcen'dir Ayrıntı için bkz. Cengiz Şavklı, "Maraş Milli Mücadelesinde Kadın Kahramanların Rolü" **III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Tam Metin Kitabı**, Elazığ, 218; Merzuka Selcen TBMM tarafından kırmızı şeritli istiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, C. 32, TBMM Matbaası, Ankara 1927, s.573

⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 6.2.1920, s. 4

⁹ *İrade-i Milliye*, 2 Şubat1920; *Açıksöz*, 8.2.1920; *Albayrak*, 8.2.1920

¹⁰ Suat Zeyrek, "Milli Mücadele Yıllarında Maraş'ın Düşünce Yapısı ve Seviyesine Bir Kanıt: *Amal-i Milliye* Gazetesi", **Uluslararası Osmanlı Dönemi Maraş Sempozyumu**, III. Cilt, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2012, s 375

Mücadele döneminde önemli bir görevi yerine getirmeyi başarmış; Cumhuriyet dönemine ise büyük bir basın mirası bırakmıştır.

Tek Partili Döneminde Maraş Millî Mücadelesinin Basına Yansımaları

Cumhuriyetin ilk yıllarında Kurtuluş Harbi'nin yaraları sarılırken basın alanında da bir ilerleme kaydedilmeye çalışılmıştır. Ancak maddi ve teknik imkânsızlıklar basın için yine de bir sorundur. Özellikle yerel düzeyde basında çok seslilik oluşmamıştır. Anadolu'da devlet destekli gazetelerin yayın yapabildiği görülmektedir. Bu durum Maraş basını içinde geçerlidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Maraş'ta yayın yapabilen tek gazete “*Maraş*” vilayet gazetesidir (1934-1948). *Maraş* gazetesi yaklaşık iki yıl (1936/1938) Halk Evi yönetiminde çıkmış olsa da kuruluşundan yayın hayatı son bulana dek valilik tarafından çıkarılmıştır. 1947 yılına kadar Maraş yerel basınında tek seslilik söz konusudur. Cumhuriyet döneminde Maraş yerel basınında Kurtuluş Harbi ile ilgili ilk değerlendirmelerin yapıldığı gazete “*Maraş*”tır. Bu değerlendirmeler genellikle şehrin kurtuluşunun yıl dönümü olan 12 Şubat tarihinin öncesi ve sonrasını takip eden günlerde yayımlanmıştır¹¹. Bu haberlerde şehrin kurtuluşunun anlam ve önemini belirten yazılar, şiirler, devlet büyüklerinin tebrik telgrafları olduğu gibi gazilerin dilinden anlatılan aktarımlar da söz konusudur. Bu aktarımlar şehrin kurtuluş harbinde verilen mücadelenin detaylarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Kurtuluş savaşında görev alanların hayatta olması, anıların tazeliği koruması *Maraş* gazetesini verdiği bilgiler bakımından önemli kılmaktadır. Gazete ayrıca Maraş harbiyle ilgili elde edilen bilgileri komisyon tarafından derleyip yayınlamıştır.

¹¹ 12 Şubat tarihi Maraş basınında önemli bir gün olmakla birlikte aynı zamanda şehirde Kurtuluş bayramının kutlandığı anısal bir tarihtir. Basında Kutlama şenliklerine büyük önem vermiş halkın bayram şuurunu içtenlikle yaşamasına büyük katkı sunmuştur. Maraş şehir kutlamalarında basının etkisi için bkz. Cengiz Şavkılı, “Maraş’ın Kurtuluş Bayramı Kutlamaları ve Basına Yansımaları (1920-1950)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 61, 309-340

Maraş gazetesi 1935 yılında Maraş savaşını konu edinen bir film çekileceği bu maksatla Milli Eğitim Müdürü Şefik Ergündüz'ün başkanlığında komisyon kurulduğu, milli kıyafetlerle filme alınacak iki yüz cengâverin hazırlandığını ilan edilmişti¹². Ancak bu filmin daha sonra çekilebildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca filmin işleniş tarzı şehirde bazı tartışmaların meydana gelmesine neden olmuştur. Savaş filminin olayları gerektiği aktaramadığı eleştirileri yapılmıştır¹³. 1936 yılında ise Maraş'ın kurtuluş şenliklerinin önceki yıllara göre daha heyecanlı daha parlak geçtiği ilan edilmiştir. Zira asri mezarlığın etrafı duvarlarla çevrilip zarif bir şehitlik anıtı yapılmıştır. Maraş savaşında kahramanlık gösterip şehit düşen yurttaşların mübarek kemikleri bayrağa sarılı iki sanduka içinde törenle şehitliğe nakil edilmiştir. Ayrıca Sütçü İmam'ın silahının patladığı mekânave düşmanın kalede bayrağını indirdiği yere birer anıt yapılmıştır. Gecede Halk Evinde balo verilmiştir. Balo salonu ilk defa elektrikle aydınlatılarak kutlama yapılmıştır¹⁴. 1937 yılında ise kurtuluşun yıl dönümünde eczacı Sabit'in konuşması yayınlanır. Konuşmada Hayrullahlar, Evliyalar, Abdullah Çavuşlar, Millîş Nuriler gibi saymakla bitmeyecek olan aziz şehitlerimizi anıyoruz ifadeleri aktarılmıştır. Bu isimler Maraş şehir harbinde önemli görevleri yerine getirmişti¹⁵. Gazete bu isimler hakkında yer yer bilgiler de aktarmıştır. Maraş merkez vaizi Ali Sezai Kurtaran'ın (Şeyh Ali Sezai) vefat haberi içeriğinde Ali Sezai ile ilgili detaylı bilgiler aktarılmıştı. Ali Sezai'nin harpte büyük yararlılıklar gösterdiği savaşta evi, bütün eşyaları ve birçok kitabının yandığı aktarılmıştı. Ayrıca Ali Sezai Efendinin Fransızca ve matematik konusunda bilgiye sahip olduğu da aktarılmıştır¹⁶.

¹² **Maraş**, 30.4. 1935, s.2

¹³ Kendini kurtaran şehir şanlı Maraş, ismiyle 1951 yılında film çekilmiştir. Ancak filmin başarısız olduğu yaşananları tam aktarmadığı yönünde eleştiriler dönemin yerel gazetesi Demokrasiye Hizmet'te konu edilmiştir. Bkz. **Demokrasiye Hizmet**, 10.Ocak 1953

¹⁴ **Maraş**, 20.2. 1936

¹⁵ **Maraş**, 18.2.1937

¹⁶ **Maraş**, 17.6.1937; Ali Sezai Efendi için ayrıca bkz. Erol Usta, **Ali Sezai Kurtaran'ın Hayatı ve Fikirleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2012

1938 yılında Maraş gazetesinin Kurtuluş Harbi ile verdiği bilgiler önceki yıllarda da olduğu gibi kutlama şenliklerinin yıl dönümü ile sınırlı kalmamıştır. 1938 yılı Maraş Kurtuluş şenliklerinin İstanbul ve Ankara’da da yapılması bakımından farklılık arz etmiştir. Ulusal gazetelerin Maraş harbiyle ilgili haberleri özellikle Maraş Okutma Derneği gençlerinin katkıları ile İstanbul ve Ankara’da gerçekleşen kutlama yıl dönümleri (12 Şubat) ile sınırlı kalmış. Ulusal basın Maraş Harbiyle ilgili farklı bir bilgi ortaya koyamamıştır¹⁷. Nitekim İstanbul’da Eminönü Halk Evi’nde tören yapılmış. Gazete Necip Fazıl Kısakürek’in de törende bir konuşma yaptığını aktarılmıştı. Ayrıca 1938 yılında Maraş gazetesi diğer yıllardan farklı olarak Kuruluş Harbi ile ilgili yazı dizisi yayınlamıştır. İlgili yazı dizisi “Maraş’ın işgali ve kurtuluşu” başlığını taşıyordu. Yazı Kültür Direktörlüğü’nün derlemesi olarak sunulmuş ve Maraş kurtuluş tarihinin yazılmaya başlandığı açıklanmış¹⁸. Yazı dizisinde dikkat çeken hususlar şöyledir: İngilizlerin 23 Şubat 1919’da Maraş’a geldiklerini Ermenilerin sevinç gösterileri ile karşılandıklarını Türkler aleyhinde gösteriler yapıldığını. Ermenilerin kışlaya doğru hücumu geçmesine mukabil Teğmen Cemal¹⁹kılıcını çekip mahiyetindeki askerlerle teyakkuza geçince Ermenilerin bu saldırıdan vaz geçtiği aktarılır. İngilizlerin Amerikan Kolejine yerleştiği İngiliz komutanın yanında bulunan siyasi temas memuru Yüzbaşı Hasan Rufai’nin Ermeni şikâyetlerini engelleyerek, itirazların Türk Hükümetine yapılması gerektiğini aktarmıştır. Nitekim Hasan Rufai, Şeyh Ali Sezai’den Türkçe dersler alması ile kurulan ilişkinin işgal sürecine

¹⁷ Cumhuriyet gazetesi 1937 yılında Maraş Kurtuluş harbi kutlamalarının İstanbul’da Halk Evinde kutlandığını aktarmaktadır. Bkz. **Cumhuriyet**, 13.2.1937; Aynı yıl Ankara’da gerçekleşen kutlamalara ise 450 kişinin katıldığı Maraşlı talebelerin programa büyük ilgi gösterdiği haber yapılmıştı. Bkz. **Ulus**, 13.2.1937; Ulusal gazeteler Maraş şehir harbine kurtuluşun yıldönümlerinde zaman zaman yer vermişlerdir. **Ulus** gazetesi 14.2.1945’deki nüshasında, Zafer gazetesi 13.2.1950 nüshasında Maraş’ın şehir harbindeki kahramanlığına atıf yaparak mücadele hatıralarını sayfalarına taşımıştır. Ancak bu yazılarda Maraş şehir harbinin detayları ile ilgili bir bilgi ortaya konmamıştır.

¹⁸ **Maraş**, 3.2.1938, s. 2

¹⁹ Maraş’ta kışlanın muhafızı olarak bulunan birtakım piyade birliğinin başında Teğmen Cemal bulunmaktaydı. Bkz. **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, IV’üncü Cilt, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 56

olumlu katkıları olmuştur²⁰. Yazıda askeri depoda bulunan silahların halka dağıtmak yerine Rumkale'ye gönderilmek üzere hayvanlara yüklendiği, Ermenilerin şikâyeti ile İngiliz komutanın bu sevkiyatı engellediği ayrıca İngilizlerin kışlayı işgal ederek buradaki silahların mekanizmalarını alıp İstanbul'a gönderdiği aktarılmıştı²¹. Bu detay dönemin diğer bir tanığı Hüsameddin Karadağ'ın hatıratında yer almakta olup silahların Antep'e gönderildiği ifade edilmektedir²². Şunu da belirtmek gerekirken askeri yazışmalardan Güney Cephesinde direniş hareketi örgütlemek için Rumkale'de bir depo taburu kurulduğu anlaşılmaktadır²³. Silahların bu maksatla Rumkale'ye sevke edildiği düşünüle bilinir.

Maraş gazetesinin yazı dizisi, İngiliz işgali sonrası içinde tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Ermenilerin bölgenin Fransızlar tarafından işgali için muhtelif yerlere başvurduğunu, buna mukabil Türklerinde bu işgali engellemek için Mustafa Kemal Paşa'ya(Sivas), İstanbul Hükümetine, İngiliz kumandanı Allabaniye uzun telgraflarla müracaat ettikleri aktarılmaktadır²⁴. Neticede Fransızlar 29 Ekim 1919 Çarşamba günü Joly isminde bir yüzbaşının ertesi günde Yüzbaşı Fontaine kumandasında dört yüz kişilik bir Fransız kuvvetinin yerli ve yabancı birçok Ermenilerle birlikte yanlarında iki topla şehre girdikleri aktarılmaktadır²⁵. Yazıda, Uzun olukta gerçekleşen Sütçü İmam'ın ilk kurşun ve bayrak olayı gibi ayrıntılar diğer kaynaklardaki gibi anlatılmıştır. Bu olaylar üzerine Maraş halkının Antep'te bulunan Fransız komutanına telgraf çekmesi üzerine Cebelibereket (Osmaniye)'de bulunan Gouverneur²⁶ Maraş'a gelmiştir. Gouverneur yaptığı tahkikat sonucunda işgal kuvvetleriyle gelen yüzyirmi Ermeniye geldikleri yere

²⁰ Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atam Yay., Ankara, 2015, s.13

²¹ **Maraş**, 3.2.1938

²² **İstiklal Savaşında Maraş**, Haz Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, Ukde Yay, Kahramanmaraş, 2008, s. 16

²³ Mümtaz Ulusoy, **İstiklal Harbinde 2'nci Kolordu**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, s. 122

²⁴ **Maraş**,3.2.1938, s. 2

²⁵ **Maraş**, 3.2.1938, s. 2

²⁶ Gouverneur Fransızcada vali anlamında kullanılan kelime. Bkz.<http://www.fransizcasozluk.net/>,<http://www.fransizcasozluk.net/index.php?q=vali>, 6.2.2020

iade etmiştir. Bir hafta sonra da Adana Fransız işgal kuvvetleri komutanı general (Bramon) Maraş'a geldiği aktarılır²⁷. Bayrak hadisesi 28 Kasım 1919'da yaşanmıştır. Bu olayda Avukat Mehmet Ali Kısakürek'in yazdığı beyannamenin Ulucami, Çarşıbaşı, Arasta ve Sarayaltı camilerine imzasız olarak asıldığı belirtilerek halkı mücadeleye çağıran beyanname yayınlanmıştı²⁸. Burada diğer kaynaklardan farklı olarak Rıdvan Hoca ismine ya da Ulu Camideki hocanın bayrak hadisesi konusunda vaaz verdiğine değinilmemiştir. Cuma namazının kalede kılındığı ifade edilmektedir. Olayların akabinde Gouverneur, Mutasarıf Ata Bey, Belediye Başkanı Hacı Sıtkı gibi şehrin ileri gelenlerini Hükümet Konağı'na çağırdığı işgal altında bulunan toprakta başka bayrak olamayacağını iletmiş. Gouverneur bir müddet sonra Antep' gitmiş yerine Keret (Aralık1919) gelmiştir.

İşgal sürecinde şehirde ve çevrede Türk toplumuna yönelik asayiş olayları artmıştı. Türkler bağ ve bahçelere gidemez olmuşlar gizli gizli teşkilat kurmaya çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan gönderdiği kongre beyanname ve talimatname o vakte kadar belediyede muhafaza altına alınmış. Beyanname lise matematik öğretmeni Hayrullah (Muallim Hayrullah) tarafından çoğaltılarak mahallelere asıldı. Her mahallede birer şube açılarak güvenilen kişilere yemin ettirilip para, erzak, mühimmat toplanmaya başlandı²⁹. Sivas'tan gönderilen beyannamenin saklanması ya da muhafaza altına alınması yerel basındaki diğer gazetelerde zikredilmemektedir. Şehirde silahların tedariğinde jandarma Yüzbaşı Mahmut'un büyük yardımları olmuştur. Yüzbaşı Mahmut Jandarma dairesinde saklı bulunan silahlar ile İngiliz birliğindeki Hintli askerlerin hediye ettiği silahları mahalle şubelerindeki emin kişilere dağıtır. Ayrıca teşkilat Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa ile muharebe için bir makine temin etmiş Sarı Çukur

²⁷ Maraş, 3.2.1938, s. 2

²⁸ Maraş,3.2.1938, s. 2

²⁹ Maraş, 3.2.1938, s. 2

Köyü'ne konuşlanıp oradan muharebe edilmiş, lüzumu kadar silah istenmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, bölgede kurtuluş hareketini örgütlemesi için Kılıç Ali'yi görevlendirmiştir.

Pazarcık'a gelen Kılıç Ali milli kuvvetleri tanzim ve idareye başlamıştır. İşgal kuvvetleri ise şehirdeki hâkim noktaları tahkim yapmışlardır; Kılıç Ali, Keret'e dört yüz çadırılık askerle geliyorum şehri tahliye et demiştir. İşgal kuvvetlerine yardım için İslahiye'den gelen yardımcı kuvvetler Muallim Hayrullah idaresindeki milli çetelerin Bababurnu ve Eloğlundu karşı koymasıyla, milli çeteler başarılı olarak ilk ganimetlerini ele geçirmişlerdir³⁰. Keret bu olay üzerine şehrin ileri gelenlerini toplar, çetelerin dağılmasını ister. Birkaç gün sonra Baba Burnu civarında tekrar çatışma başlamış, Türk köyleri bu esnada yakılmıştır. Bu haller o zaman fotoğraflanıp Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılmıştır. Nitekim dönemin resmi gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*'de o bölgede yer alan Araplar köyünde yapılan çatışmayı, yapılan zulümü detaylıca aktarılmıştır³¹. General Keret, Hükümet dairesini işgal edeceğini Mutasarrıf Cevdet bildirmiştir. Mutasarrıfta Kılıç Ali'yi haberdar etmiş, Kılıç Ali Keret'i telefonla arayarak tehdit etmiştir. 21 Aralık 1919 Çarşamba günü Fransız komutan şehrin ileri gelenlerini Amerikan Kolejine çağırırdı. General, Kılıç Ali'nin tehdit telefonlarını, mühimmatın Türkler tarafından gasp edildiğini, Pazarcık'a gönderilen müfrezenin ise saldırıya uğradığını aktararak heyetin ileri gelenlerini tutuklatır. Hükümeti dairesini işgal için gönderilen müfreze ise milli kuvvetlerden direniş görünce geri çekilmek zorunda kalır. Bu sırada Bertiz tarafından gelen Türk çeteleri İncebel'den inerken işgal kuvvetlerinin bombardımanına maruz kalır, böylelikle çatışma şehrin batı tarafında başlamış oldu. Evler duvarları delinerek birbirine bağlanır, halk bütün varlıklarını namus ve şerefi için mücadele eden çetelere

³⁰ **Maraş**, 10.2.1938, s. 2

³¹ 13 Ocak 1920'de Antep'ten Maraş'a hareket eden Ermeni ve Fransızlardan oluşandört yüz kişilik müfreze dört top ve makineli tüfeklerle Araplar Köyüne gelerek geceleyin Müslüman ahali üzerine hücum etmişlerdir Dağlara iltica eden halk civar köylerden yetişen ahali ile direnmeye çalışmış ancak insanlar öldürülmüş, haneler yağmalanmış. Bkz. **Hâkimiyet-i Milliye**, 27.1.1920, s.2

aktarır. Bu mücadele yirmi iki gün sürmüştür³². Gazete bu anlatımlara ek olarak Kılıç Ali'nin Şekerli Camii, Abarabaşı Kilisesi civarındaki çarpışmalarda yaşadıklarını detayları ile aktarmıştır³³. Maraş gazetesinin bu aktarımları 1939 yılında biraz daha kısaltılarak yayınlanmıştır³⁴.

Maraş gazetesi 1945'te Maraş Kurtuluş Savaşı ile ilgili bir yazı dizisi daha yayınlamıştır. İlgili yazı dizisi sekiz nüshadan oluşmakta olup 1945 Ocak ve mart ayları içerisinde yayınlanmıştır. Yazı dizisini ilköğretim müfettişi R. Arifioğlu tarafından kaleme alınmıştır. Yazıda Maraş'ın kurtuluşu ile ilgili olaylar aktarılırken önceki yazıyla ortak noktalar olmakla birlikte farklı noktalarda bulunmaktadır. Önceki aktarımdan farklı olarak Bayrak hadisesiyle neticelenecek olan Agop Hırlakyan'ın evinde verilen davetin ayrıntıları yer alır³⁵. Ulu camideki bayrak olayında Rıdvan Hoca'nın ismi ya da etkisinden bahsedilmez. Buna ek olarak kaleye bayrağı Zalhacıoğlu Onbaşı Osman'ın çektiği aktarılır. Gouvernour gittikten sonra Ata Bey'in (Niğde Mebusu) yerine Mektupçu Cevdet Bey'in vekâlet ettiği yer almış. Ayrıca önceki yazı dizisinden farklı olarak şehirde kurulan direniş heyeti idare başkanlığına Arslan Bey'in seçildiği bilgisi verilmektedir³⁶. Arifioğlu yazı dizisinde Bayrak hadisesinden sonra Aşıkoğlu Hüseyin ile Fransız komutan arasında geçtiği iddia ettiği diyalogdan uzun bir pasajda bahsetmiştir. Napık cami önünde geçtiği iddia edilen konuşma ikili diyalog şeklinde sokak ifadeleri ile bir aktarımı söz konusudur. Bu tür konuşmanın inter-cüman olmadan o günkü konuşma üslubuna uygun olmayan ifadeler barındırması anlatılan diyalogun gerçekliğine şüphe uyandırmaktadır³⁷. Ayrıca önceki yazı dizisinde yer almayan bir konuda köylülerden insanların gelerek Maraş'ta Keşfili Cami'inde yaptığı toplantıdan bahsedilmesiydi. Çukuroba mahallesinde camiye bomba atıldığı ve cami

³² Maraş, 10.2.1 938

³³ Maraş, 17.2.1938, s.2

³⁴ Maraş, 9.2.1 939, s.2

³⁵ Gouvernour, Hırlak Osep'in kızı Virgini'ye ile dans teklif eder, Virjini kalede Türk bayrağı dalgalandığı yerde dans edemem Fransız bayrağı dalgalanırsa dans ederim şeklindeki detaylar için bkz. Maraş, 3.2.1945, s.3

³⁶ Maraş, 17. 2.1945, s.3

³⁷ Aktarılan diyalogda Fransız komutanın oğlum dik kafalılık ediyorsunuz, sen kimsin cevabına Aşıkoğlu Hüseyin'in ben benim işte minvalinde aktarılan yazı için bkz. Maraş, 10.2.1945

müezzinin ateş edilmesi üzerine Evliya Bey'in katkılarıyla bir miting yapıp generalin protesto edildiği aktarılmış; 460 silahın jandarma kumandanı Mahmut Bey tarafından gizlice teşkilata dağıtıldı³⁸. Önceki yazıya ek olarak Ceceli Köyünde Fransız müfrezesine ateş edilmesi üzerine Keret'in beyanname yayınlayarak Maraş'la İslahiye arasındaki askerlere bir müdahale olursa karşılığının fena olacağı minvalinde beyanname yayınlar. Bu beyanname önceki yazıda bulunmamaktadır. Köylülerden teşkil eden kuvvetler Maraş-Eloğlu, Maraş-Antep, Maraş-Yusuf Hacıllı yollarını tutukları aktarılır³⁹. Buna mukabil Keret şehirdeki önemli noktaları işgal etmiş Şeyh Adil Karakoluna yerleşmiş; Müdafa gurubu ise şehri on mahalleye ayırarak müdafa mıntukaları oluşturmuşlardır⁴⁰. Zikredilen mahalle isimleri Kayabaşı, Beyazıt, Resbaiye, Divanlı, Âlemlî, Şekerli, Hatuniye, Ekmekçi, Nahırönü ve Devecili'dir. Şehirdeki sıcak çatışma halinin Araplar kuzu mahallesinde bir Ermeni'nin Türk jandarmasına ateş etmesi ve Bertiz'den gelen Kuva-yı Milliyecilere Fransızların top ateşiyle müdahale etmesi üzerine çatışmanın başladığı aktarılmıştır⁴¹.

Yazı dizisi şehir içi savaşa ilgili detaylı anlatımlara sahiptir. Türkoğlu Mustafa'nın Mercimek tepeyi alması, Delikli Taş ve Şeyh Adil Karakolundaki düşmanın tamamıyla temizlenmiş olmasına rağmen Fransızların şehre hâkim olan Kümbet'ten etkili şekilde ateş ettiği; Çatışmada Senem Ayşe, Evliya Bey gibi kişilerin isimleri zikredilerek önemli fedakârlıklar yaptıkları ifade edilmişti⁴². Ancak 1938'deki yazıda şehir içi çarpışmada Kılıç Ali ismi zikredilmesine rağmen 1945'teki yazıda Kılıç Ali ismine yer verilmemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Maraş yerel basınının tek temsilcisi olan Maraş gazetesi iki farklı yazı dizisi ile Kurtuluş mücadelesi hakkında önemli bilgiler vermekte olup ikinci yazı dizisinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Maraş

³⁸ Maraş, 17.2.1 945, s.3; *Engizek* gazetesi Jandarma deposundan 850 silah ile 1000 sandık Rus cephanesinin çetelere dağıtıldığını bunda büyük payın jandarma Yüzbaşı Mahmut Bey'e ait olduğunu ifade etmektedir. Bkz *Engizek*, 11.2.1956

³⁹ Maraş, 17.2.1 945, s.3

⁴⁰ Maraş, 24.2.1 945, s.3

⁴¹ Maraş, 3.2.1 945, s.2

⁴² Maraş, 10.3.1 945, s.2

gazetesi şehir içindeki ve dışındaki çarpışmalarla ilgili yeterli bilgi ortaya koyamamıştır. Bununla birlikte gazetede yer alan bazı bilgilerin fazla değişikliğe uğramadan sonraki yıllarda tekrar edildiği de anlaşılmaktadır. Maraş şehir harbindeki detayların açığa kavuşmasında çok partili hayat dönemindeki basının katkısı büyük olacaktır. Zira Maraş şehir etrafında başlayan çarpışmalar, akabinde şehir içinde devam yirmi bir günlük çatışma (1945/1960) basını tarafından detayları ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Fransızlar 29 Ekim 1919'da Maraş işgal ederek hâkimiyet alanlarını kuzeye doğru genişletmişlerdir. Ancak bu durum işgalcilerin kontrol etmesi gereken sahayı genişletmiştir. Fransızların Beyrut, Halep, İskenderun, Mersin, Antep, Adana, Urfa, Kilis gibi geniş bir coğrafyaya yayılmaları birlikleri arasındaki mesafe açtığı gibi komuta merkezleri arasındaki iâşe, cephane, asker sevkiyatını güçleştirmiştir. Nitekim güney cephesindeki askeri yazışmalara yansıyan Türk savaş stratejisi, düşmanın birlikleri arasındaki iletişimi kesmek, asker silah sevkiyatını engellemek ve ayrı ayrı buldukları yerde düşmanı imha etmek üzerine planlandı. Bu doğrultuda Kuva-yı Milliye'den müfrezeler oluşturularak demiryolu, köprüler, yollar üzerindeki ulaşımın engellenmesi, baskın niteliğindeki saldırılarla düşmanın bertaraf edilmesiplanlandı⁴³. Nitekim Maraş'ta ilk çarpışmalar şehre ulaşan tarihi yollarla ve bu güzergahta bulunan yerleşim yerleri etrafında oldu İskenderun-İslahiye-Türkoğlu (Eloğlu) hattı ya da Antep -Maraş⁴⁴ hatında Fransız askeri sevkiyatlarının Kuva-yı Milliye tarafından durdurulması girişimleri Maraş coğrafyasında ilk çarpışmaların başlamasına neden oldu. Eloğlu Türkoğlu çarpışmaları (5/7 Ocak 1920), Araplar

⁴³ Ulusoy, **a.g.e.**, s. 9

⁴⁴ Maraş'ın tarihte işkelesi, ticaret limanı İskenderun'dur.Bkz. Said Öztürk, Osmanlı Salname-lerinde Maraş Sancağı 1367-1908, Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, 2006, s.389; Maraş'tan İskenderun'a giden tarihi yol Aksu Köprüsü, Türkoğlu (Eloğlu) buradan Ceceli Köyü üzerinden Beyoğlu, Belpınar'ı takiben İslahiye oradan İskenderun'a uzanır. Bkz. Emin Toroğlu-Yaşar Alparslan, Kahramanmaraş'ın Tarihi Coğrafyasında Yollar, Dulkadiroğlu Belediyesi Yayını, 2016, s. 124. Fransızların askeri sevkiyatta daha çok tercih ettikleri hat İskenderun limanı üzerinden tarihi yollarla Maraş ulaşmaktı. Kuva-yı Milliye birliklerinin bu sevkiyatı engelleme gayreti hat üzerinde birçok çarpışmanın ve baskının gerçekleşmesine neden oldu. Yol güzergâhı üzerindeki baskınlar Fransız kuvvetlerini zor durumda bırakmıştır.

Çarpışması (13 Ocak 1920), Harabe Çarpışması (19 Ocak1920)⁴⁵. Bu çarpışmalar Maraş şehrinde bulunan Fransız askerlerini destekten mahrum bırakmıştır. 21 Ocak 1920’de Maraş şehir içinde başlayan çarpışmalarda ise Kuvâyı Milliye’nin savaş stratejisi düşmanın müstahkem mevki olarak kullandığı binaları ele geçirmek ya da kullanılmaz hale getirmek, şehirdeki hakim tepeleri (Mercimek tepe, Kışla, İt tepesi...) kontrol altında tutmak, düşmanın şehir içindeki birliklerinin iletişimini ve birbirleriyle temasını kesmek üzerine oluşmuştur. Bu plan çerçevesinde Maraş’ta yediden yetmişe her yaş meslek gurubundan kadın, erkek toplumun tüm bireylerinin desteğiyle mücadele edilmiştir.

Çok Partili Dönemde Maraş Millî Mücadelesinin Basına Yansımaları

Çok partili dönemde Anadolu’da olduğu gibi Maraş basınında da çok seslilik oluşmuştur. Maraş basınında çok sesliğin oluşması Dr. Kemal Tolun yönetiminde *Engizetek* gazetesinin (1 Nisan 1947) yayın hayatına başlaması ile gerçekleşmiştir. Bu gazeteyi Maraş Postası (1947) ile Ali Kiper yönetimindeki *Kahraman Yurt* (12.Şubat1949) gazeteleri takip etmiştir. Akabinde ise Saim Emirmahmudoğlu’nun çıkardığı *Demokrasiye Hizmet* (19 Haziran 1950), *Halk Postası* (12Şubat 1954) gazeteleri yayın hayatına başlamıştır. Maraş basınının iki önemli sesi *Engizetek* ve *Demokrasiye Hizmet* gazeteleri kurucuları Maraş vilayet gazetesinde yazarlık yapmışlardır. Maraş vilayet gazetesi Maraş’ın ilk yerel gazetecilerine bir nevi staj imkânı sağlamıştır. Dr. Kemal Tolun sağlık alanında, Saim Emirmahmudoğlu ise kültürel konularda Maraş gazetesinde yazılar yazmışlardır⁴⁶. Maraş Kurtuluş Harbi yerel gazetelerde özellikle Kurtuluş Günü’nün (12 Şubat) yıldönümlerinde konu edinilmiştir. Ancak bu gazeteler arasında *Demokrasiye Hizmet*’i ayrı tutmak gerekir. Zira Saim Emirmahmudoğlu şahsi çabalarıyla gazeteden bir çağrıda bulundu. Maraş harbi ile ilgili elinde hatıra belge doküman

⁴⁵ F. Rezzan Ünalp, “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, *Akademik Bakış*, C. 11, sayı 22, 2018s. 218

⁴⁶ İki yazarın yazısının birlikte yayımlandığı gazete nüshası örneği için bkz. **Maraş**, 10.2.1945

bulunan kişilerin gazeteye başvurmasını ya da posta yoluyla belgelerin gönderilmesini ilan etmiştir. Emirmahmudoğlu iki arkadaşıyla beraber daha evvel “Kurtuluş Savaşında Maraş” adlı eser yazmaya çalıştıklarını ve savaşa katılan Arslan Tonguzata, Süleyman Zulkadrioğlu gibi kişilerden elde edilen notları derlediklerini ifade etmiştir. Bu notlardan elde edilen belgeler neticesinde “Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesinden Kısa Notlar” adını taşıyan yazıda günü gününe yaşananlar *Demokrasiye Hizmet*'te (Ocak/Şubat 1953) anlatılmaya çalışılmıştır. Emirmahmudoğlu bu çalışmanın yetersiz olduğunu ifade ederek altı başlık⁴⁷ altında Maraş Kurtuluş tarihi yazmanın önemini açıklamıştır. Gazete çağrıda bulunarak, Maraş'ı seviyorsanız elinizdeki fotoğraf makbuz, vesika gibi belgelerin gönderilmesini, gönderilenlerin isimle beraber yayınlanacağını ilan etmektedir. Ancak bu çalışmanın sonuçlandığına dair bir yayın tespit edilememiştir.

Emirmahmudoğlu'nun Maraş Kurtuluş Harbiyle ilgili elde ettiği notlar 1953'teki “Türk Kurtuluş Savaşında Maraş Mücadelesinden Kısa Notlar” yazı dizisinde 23 Ocak ile 12 Şubat arasında ayrıntıları ile sunulmuştur. Yazı; çatışmanın birinci günü, ikinci günü gibi başlıklar halinde aktarılarak yirmi bir gün şeklinde sunulmuştur. Yazı, Maraş Kurtuluş harbiyle ilgili o döneme kadarki basında yer almış en tafsilatlı çalışmadır. Bu yazı dizisi diğer gazetelerdeki yayınlarla birlikte değerlendirildiğinde şehir harbiyle ilgili birçok detaya ulaşmak mümkündür. Çatışmanın birinci gününde (21 Ocak 1920) ilk şehitlerin isimleri aktarılmıştır. Türk kuvvetlerinin Mağralı Mahallesi civarında düşman devriyelerini etkisiz hale getirdiği, Muhafaza Cemiyetinin idareyi ele almak üzere olduğunun yanısıra hapis hanedekilerin hapis haneyi aşarak mevzilere yardıma koştuğu izah edilmiştir⁴⁸. Bu bilgi Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde halkın hapis hanedekileri tahliye ettiği

⁴⁷ Bu başlıklar arasında Birinci dünya harbinden ve mütarekeden sonra Türkiye ve Suriye, ikinci başlık Maraş'ta mücadeleden evvelki safha, Maraş'ın galip devletler tarafından işgali, Maraş'ta Milli Mücadele ruhu, vakalar gibi bölüm adlarından oluşmaktadır. Bkz. **Demokrasiye Hizmet**, 10.1.1953

⁴⁸ Şehir içi çarpışmalarda ilk şehitlerin isimleri Dilekçioğlu Hayri, Üzumsuyuzade Mehmet, Talaskacı H. Ali, Katakçı Halil ve Ceza Hâkimi Ali Rıza olduğu belirtilmişti. Bkz. **Demokrasiye Hizmet**, 23.1.1953

şeklinde aktarılmıştı⁴⁹. Çatışmanın ikinci günü Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey Fransız generalin karargâhından Hükümete gönderilerek şehrin ileri gelenlerinin komutan karargâhında toplanmasını sağlamıştı. Cevdet Bey ayrıca Kadir Paşa Konağına gitti, halkın teslim olması isteniyordu. Ancak halk bu teklifi reddettiği gibi ilk zaferinide çatışmanın ikinci günü elde etti. Türkoğlu Mustafa Çavuş çeteleri ile birlikte Mercimek Tepeye taarruz etti ve burası alındı. Düşmanın kışladan yaptığı ateş ise keskin nişancılardan Çuhadar Ali ve Sarı Kâtip Hasan ve arkadaşlarının ateşi sonucunda kesildi. Çatışmanın ikinci gecesi başta Arslan Bey olmak üzere Hacı Mehmet Efendi Hoca'nın evinde toplanılarak harp tertibatı alınması kararlaştırıldı. Sarı Katipzade Mehmet Efendi'nin evi karargâh yapıldı; Postalar çıkarıldı şehrin diğer semtleri ile irtibat sağlandı. Bir taraftan Sivas'a rapor gönderilirken diğer taraftan şehrin diğer semtlerine harp emirleri yazıldı⁵⁰. Maraş'ta direniş teşkilatı kurulmasında Kılıç Ali'nin etkin olduğunu da belirtmek gerekir. Kılıç Ali Maraş'tan ve Antep'ten üç delege seçerek toplantı yaptığını, direniş teşkilatını kurduğunu izah etmektedir⁵¹.

Demokrasiye Hizmet 1953'teki yazı dizisinde çatışmanın üçüncü gününde Ziyaizade Hacı Mehmet Hoca'nın halkı Kara Baba Mescidi'ne toplayarak Maraş'ın kurtulacağına şüphe yok, cihadın namaz ve ibadetten çok daha yüksek olduğunu anlatmıştır. Bununla birlikte Bertiz kuvvetleri Cancık'a gelerek düşmanla temasa başlamıştır. Ayrıca şehir içinde düşmanın konuşlandığı yerler Kışla, Kümbet, Tekke, Şeker Dere kiliseleri gibi noktalarda Fransız askerinin birbiri ile birleşmelerini ve teması önlemek için cepheler açılmıştır⁵². Şehirde düşmanın

⁴⁹ Çatışmanın ilk günü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde Fransız ve Ermenilerin yirmi kadar top ve makineli tüfeklerle halka saldırması üzerine, Maraşlıların silah depolarına koştuğu ve hapishanedeki kişileri tahliye ederek çatışmaya başladıkları aktarılmıştı. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 27.1.1920, s.2

⁵⁰ Anlatılanlar Arslan Tonguzata'dan şeklinde not düşülmüştür. Bkz. *Demokrasiye Hizmet*, 23.1.1953

⁵¹ Kılıç Ali teşkilatlanmak için Maraş'tan Arslan Bey, Evliya Bey, Hafız Ali Efendileridelege seçtiğini aktarmaktadır. Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 87

⁵² *Demokrasiye Hizmet*, 24.1.1953

müstahkem mevki olarak kullandığı binalardaki ateş gücünü engellemek için binalarda yangınlar çıkartılmaya çalışılır. Nitekim yangın çıkarmak için çocuk müfrezeleri dahi kurulmuştur⁵³. Çatışmanın dördüncü günü çıkan yangınlara Kılıç Ali'nin de şahitlik ettiği aktarılır⁵⁴. Çatışmanın altıncı günü Atmalı Aşireti lideri Yakup Hamdi'nin çetesiyle Şark cephesindeki Kılıç Aliye katıldığı Şeyh Adil Karakolunun düşmandan temizlendiği aktarılır⁵⁵. Çatışmaların yoğunlaşması üzerine Fransız kuvvetlerinin takviye yardım istediği anlaşılmaktadır. Nitekim çatışmanın sekizinci günü düşman nakliye kolu ve İslahiye'den gelen iki süvari birliği çeteler tarafından imha edildi⁵⁶. Maraş Muhafaza Cemiyetinin her gece başka bir parola belirlediği, Sivas'tan gelen topun Kılıç Ali emrine verildiği Pazarcık çeteleri ile Millîş Nuri çeteleri birleşerek düşmanla Eloğlunda çarpıştığı aktarılmaktadır⁵⁷.

Harbin dördüncü günü Fransız uçağı şehre gelerek bazı evrakları havadan atarak uzaklaşmıştır⁵⁸. Bu evrakları ele geçiren Maraş Muhafaza Cemiyeti Fransızca'yı orta düzeyde bilen Yörük Selim Bey' tercüme ettirmiştir. Şifreli bu mesajlar Fransızlardan alınan esirlerden olan Tunuslu Başçavuş Hacı Salih'in de yardımıyla yazılar tetkik edilmiştir. Yazıda Albay Normand kumandasında iki bataryanın mühim bir yardım koluyla üç güne kadar şehre ulaşacağı haber veriliyordu⁵⁹. Fransızların uçakla haber vermesi zorunluluktan doğmuştur. Zira Kuva-yı Milliye çeteleri Maraş'a ulaşan yollarda Fransız kuvvetlere bü-

⁵³ Maraş Milletvekili H. Reşit Tangut Maraş Postası gazetesinde Maraş şehir harbiyle ilgili kalem aldığı yazıda yangın çıkarmak için çocuk müfrezelerinin kurulduğunu aktarmaktadır. Bkz. **Maraş Postası**, 16.2.1946, s.3; Maraş şehir harbinde çete olarak görev yapan Mustafa Eşbah on iki yaşındaki çocukların dahi tekbir sedalarıyla düşmana mukabele etmeye çalıştığını aktarmaktadır. Bkz. **Demokrasiye Hizmet**, 23.2.1957

⁵⁴ **Demokrasiye Hizmet**, 25.1.1953

⁵⁵ **Demokrasiye Hizmet**, 26.1.1953

⁵⁶ **Demokrasiye Hizmet**, 28.1.1953

⁵⁷ **Demokrasiye Hizmet**, 31.1.1953

⁵⁸ **Demokrasiye Hizmet**, 6.2.1953

⁵⁹ Yazıda Fransızlardan kırk yedi esir alındığı ifade edilmektedir. Fransız kuvvetlerinden alınan esirler arasında bulunan Afrika kökenli askerlerin Müslüman olması iyi ilişkiler kurulmasına yardımcı olmuştur. Din kardeşliğinin bulunması Maraş savunmasına katkı sağlamıştır. Bkz. **Demokrasiye Hizmet**, 12.2.1957

yük kayıplar verdirmişlerdir. Şark cephesinde de iyi sonuçlar alınmıştı; ancak bu çatışmaların birinde çetelerin gözbebeği Millîş Nuri (5 Şubat 1920) şehit oldu. Kümbet Kilisesine top atışı yapılırca Fransızlar da Kışladan topun yerini tespit ederek top mevziini bombaladılar⁶⁰. Bu top atışları kadın ve çocukların şehir dışına çıkarılmasını gündeme getirdi. Ayrıca Albay Normand komutasında takviye birliğin İslahiye'den geleceği şehirdeki ümitleri sarstı⁶¹. Nitekim Albay Normand komutasında yaklaşık yedi bin kişilik kuvvet 9 Şubat'ta şehre ulaştı ve Mercimek Tepeyi hâkimiyeti altına aldı. Tepeden şehir bombardımana tutuldu bu durum şehirdeki havayı karamsar bir tabloya çevirdi⁶².

Mercimek Tepede Türkoğlu Mustafa kumandasında savaşmış olan Öşlü Köyünden Gazi HasanBozoğlu tepe kaybedilince düşmanın ateşinin hiç susmadığı ümitlerin tükendiğini aktararak bir çete mensubunun ineğini getirerek düşmana kalacağına kesin yiyiniz dediğini aktarmaktadır⁶³. Şehir içi çatışmalarda Türk kuvvetlerin Abara Başı Kilisesi ve kışlaya yaklaşması pek mümkün olmadı. Fransız birliklerinin şehir içi, Kışla ve Mercimek Tepedeki birlikleriyle bir çeşit haberleşme sistemi kurduğu anlaşılmaktadır. Harbin on üçüncü günü Mustafa Eşbah Kümbet kabristanından düşmanın bulunduğu Eytamhane (Alman Yetimhanesi) taarruzda bulduklarını Kümbet camisinin küçük penceresinden ateş ettiğini aktararak ateşin geldiği yeri anlayan yetimhanedeki Fransızlar, kolejdaki karargâhlarına verdikleri işaretle bulunduğumuz camiye hedef haline getirdiler Kümbet camisi top atışlarıyla delik deşik olduğunu aktarmaktadır⁶⁴. Işıkla ya da işaret yoluyla Fransızların haberleştiği anlaşılmaktadır. Savaşa katılmış olan Mehmet Cebe anılarını Maraş'ın yerel gazetelerine taşımıştır.

⁶⁰ **Demokrasiye Hizmet**, 8.2.1953

⁶¹ **Demokrasiye Hizmet**, 12.2.1953

⁶² Ünalp, a.g.m., s. 223

⁶³ **Manşet**, 12.2.2011

⁶⁴ **Demokrasiye Hizmet**, 23.2.1957

Mehmet CebeEngizek gazetesinde düşmanın kaçtığı o günler başlıklı yazı dizisinde 11 Şubat günü yanında topçu binbaşıAli Bey, Tunuslu Başçavuş olduğu halde kışla istikametinde bazı ışıkların açılıp kapandığını gördüm; Helyosta denilen haberleşme sistemi idi⁶⁵. Bu durumu Fransız Başçavuş Hacı Salih⁶⁶e gösterdiğimde Fransız Başçavuş kışladaki general ile yardım kuvveti arasında muharebe yapıldığını, şifreli olmayan açık bir haberleşme olduğunu iletmişti. Fransız Başçavuş Hacı Salih konuşmayı arapça olarak kâğıda yazarak Binbaşı Ali Bey' verdi, Ali Bey de tercümesini yaptı. Bu yöntemle Kışladaki Keret'le Mercimek Tepede bulunan yardımcı Kuvvet komutanı Normand arasında geçen konuşmanın şu şekilde olduğu iddia edilmektedir. Normand: Benim aldığım emir Maraş'ta birkaç yüz çeteye karşı Fransız ordusunun şeref ve haysiyetini berbat eden ve Maraş'ta mahsur kalan Keret ve kuvvetlerini muhasaradan kurtarıp Halep' e veya Adana'ya götürmektir minvalinde konuşma aktarılmıştı⁶⁷. Bu emrin yanısıra şehir içindeki Fransızların erzak ve cephanesinin durumu Keret'in kuvvetlerini şehri terk etmeye mecbur bırakmıştı⁶⁸.

Düşman takviyesinin gelmesi bombardımanı arttırdı. Halk şehrin doğusundaki Kadir Paşa konağına sığındı. Doktor Mustafa vaziyetin kötüleşmesi üzerine mütareke şartlarını görüşmek üzere düşman kargâhına gitti⁶⁹. Geceleyin Divanlı Camii, Hatuniye Camii yakıldı;

⁶⁵ Helyosta güneş ışığını bir noktaya aksettiren alet olup geceleyin ise elektrik feneri gibi ışığın açılıp kapanması yöntemiyle kullanılan bir nevi haberleşme sistemiydi. Helyosta Milli Mücadele döneminde Anadolu'yu işgale gelenler tarafından kullanılmıştır. Nitekim Milli Mücadele döneminde Karadeniz'de faaliyette bulunan Yunan donanmasının karadaki Rum çetecilerle bu şekilde haberleştiği anlaşılmış. Hatta Trabzon'da çete faaliyetlerinin hamiliğini yapan Rum kulübünde yapılan aramada bir Helyosta aleti bulunmuştu. Bkz. İsmail Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2012, s. 366

⁶⁶ Fransızlardan esir alınan Tunuslu Başçavuş Hacı Salih'in daha öncede Fransızlardan atılan evrakların tercümesine katkı sunmuştu.

⁶⁷ **Demokrasiye Hizmet**, 23.2.1957

⁶⁸ **Demokrasiye Hizmet**, 12.2.1953

⁶⁹ **Demokrasiye Hizmet**, 17.2.1953; Dönemin şahitlerinden olan Stanley E. Kerr eserinde 11 Şubat 1920 tarihinde Doktor Mustafa'nın Amerikalı Dr. Wilson aracılığıyla Fransız General Keret'le görüştüğünü ifade etmektedir. Fakat bu görüşme sonrası Doktor Mustafa öldürülmüştü; Doktor Mustafa'nın cebinde Keret'in ateşkes şartları da bulunmaktaydı. Bkz. Stanley E. Kerr, **The Lions Of Marash**, State University of New York Press, Albany 1973, 176-177; Doktor Mustafa'nın öldürülmesiyle ateşkes girişimi sonuçsuz kalmıştır. Planlanan ateşkesin şartları Maraş Mutasarrıflığına da ulaşmıştır. Bu şartlara göre şehrin Ermeni ve Türk eşraftan

Düşman başarılı olursa cephanenin nakledilmesi kararlaştırıldı. Bu durumda cephenin şarka nakledilmesi kararlaştırıldı. Fakat Kılıç Ali, Dereli köyü sırtlarına çekildiği öğrenildi⁷⁰. Bu detay Kılıç Ali'nin anılarında bulunmamaktadır. Ancak bu konudaki soru işaretlerini gidecek açıklamayı Edik dergisinin 1962 yılındaki nüshasında bulabilmekteyiz. Kılıç Ali emrinde çete mensubu olarak faaliyette bulunan Ali Rıza Pişkin'in anıları Edik dergisinde yayınlamıştır. Ali Rıza Pişkin Göllü'ye çekilmenin plan dâhilinde olduğunu daha iyi toparlanıp düşmanla mücadele etmek adına gerektiğinde bu bölgeye çekilmenin kararı verildiğini izah etmektedir⁷¹. Demokrasiye Hizmet'in bu aktarımından sonra takip eden yıllarda da bilgiler sunulmuştur. Ancak en tafsilatlı anlatım 1953 yılındaki bu yazı dizisidir.

Demokrasiye Hizmet gazetesi Maraş Harbiyle ilgili bilgiler sunmasına rağmen bu yayınların yetersiz kaldığı kanısındadır. Nitekim 1957'de halka çağrıda bulunarak elinde vesika olanların gazeteye göndermelerini Maraşlı hemşerilerin bildiklerini gördüklerini gazeteye aktarırlarsa bu bilgi ve vesikalar kayıt altına alınıp sahiplerine iade edileceği ilan edilmektedir⁷². Bu çağrıdan sonra gazeteye Kurtuluş Harbiyle ilgili önemli bilgi ve belgeler paylaşmıştır. Çağrının bir sebebi de o yıllarda Maraş Kurtuluş Harbinin filme alınmak istenmesi dolayısıyla kaynak olarak kullanılacak farklı bilgilere ulaşma isteğidir. Nitekim Maraş Muhafaza Cemiyetine ait bazı belgeler paylaşmış. Osmanlıca tercüme belgelerinin altına yapılmıştır. Yerel basında ilk kez belgelerin orijinallerinin fotoğrafının paylaşılması *Demokrasiye Hizmet*'i diğer gazetelere göre daha sistemli hareket ettiğini or-

oluşan bir heyet tarafından yönetilmesi, Hükümet Konağına beyaz bayrak çekilmesi gibi şartlar bulunuyordu. Ateşkese şartlarına cevabın Dr Wilson aracılığıyla verilmesini isteniyordu. Bkz. **Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri(1920-1922) III**, Haz. Komisyon, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2003, s.243

⁷⁰ **Demokrasiye Hizmet**, 17.2.1953

⁷¹ Serdar Yakar, **İstiklalden İstikbale bir hayat Ali Rıza Pişkin**, Ukde Yayını, Kahramanmaraş 2014, s. 27

⁷² **Demokrasiye Hizmet**, 12.2.1957, s. 2

taya koymaktadır. Demokrasiye Hizmet “muazzam menkıbe heder olmasın, ileride bu işleri yazacaklara mehaz(kaynak) hazırlayalım”şuuruyla hareket etmiştir⁷³. 1957 yılında gazetenin sunduğu Maraş Muhafaza Cemiyeti Divanlı Mahallesi Şubesi Sadık Emin Mustafa Hilmi Eşbah Efendi’ye ait belgelerde cemiyete yardım olarak alınan nakdi yardımın senetleri bulunmaktadır⁷⁴. Demokrasiye Hizmet’in 1957’de yayınladığı belgeler arasında Baba Burnu ve Eloğlu’nda düşmanın yaptığı zalimlikleri yerinde tespit eden altı kişinin imzasını taşıyan belge bulunmaktadır. Belgeyi imzalayanlar arasında Bertiz çetelerinden Çete Kumandanı Beyazıtöğlü Zafer Bey, Çete Kumandanı Beyazıtöğlü Muharrem Bey, Çuhadaröğlü Ali, Gölülü Yusuf Çavuş, Zeliha Hocaöğlü Duran Efendi⁷⁵ bulunmaktadır.

Demokrasiye Hizmet Bayrak Hadisenin şahidi anlatıyor başlığında ise Ulu Camiye beyannameyi bırakan Şahap Kısakürek’in anılarına yer veriyor. Şahap Kısakürek⁷⁶ gazeteye verdiği röportajda olay gerçekleştiğinde 17/18 yaşlarında olduğunu babası Avukat Mehmet Ali Kısakürekzade’nin el yazısı ile birkaç nüshalık gazete yazdığını⁷⁷ Bu gazetenin teşkilatla (Maraş Muhafaza Cemiyeti) ilgisi olmayıp Mehmet Ali Kısakürekzade’nin kendi düşüncesinin ürünüdür. 28 Kasım 1919’da Türk bayrağının kalede olmadığını gören babam “Âlemiİslama Beyanname” yazdı Ulucami’ye bırakmamı istedi beyannameyi Ulucami’nin avlusunda ortasındaki saathanenin civarına düşürdüm⁷⁸. İlanın elden ele geçtiğini orada bulunan Şeyh Ali Sezai’nin ise “kılacağımız namaz sakıt olur” dediğini izah etti. Bazı kişiler (Askerlik Şube Başkanı Abdullah Bey, Veteriner Müdürü Hüsamettin Karadağ) işgal

⁷³ Demokrasiye Hizmet, 12.2.1957

⁷⁴ Demokrasiye Hizmet, 12.2.1957

⁷⁵ Yazıda Zeliha Hocaöğlü Duran Efendi yazılmasına rağmen Zalhacıoğlu Duran Efendi olması gerekir.

⁷⁶ Demokrasiye Hizmet Şahap Kısakürek hakkında verdiği bilgiler arasında doğumun 1318(1902/Maraş), tahsilinin ortaokul, mesleğinin ise tuhafiyecilik olduğunu aktarır. Bkz. **Demokrasiye Hizmet**, 20.2.1957; Şeyh Ali Sezai, Demokrasiye Hizmette yayınlanan hatıratında ise Avukat Mehmet Ali Kısakürek’in 14/15 yaşlarında bulunan oğlu Şahap Kısakürek’in bildiri dağıttığını ifade eder. Bkz. **Demokrasiye Hizmet**, 25.6.1957

⁷⁷ Mecmua tarzındaki bu çalışma yazıda Elbistan Gizli Gazetesi olarak ifade edilmiştir.

⁷⁸ Demokrasiye Hizmet, 19.2.1957

altundayız devleti muazzama ile uğraşılmaz söylemlerine rağmen ce-maat kaleye akın etti. Kalede Osmaniye'den gelen birkaç Fransız sü-varı jandarması vardı. Halk duvarlara çıkarak içeri girdi, Fransız jan-darmaları kaçtı⁷⁹.

Maraş yerel gazeteleri arasında Kurtuluş harbiyle ilgili önemli bir boşluğu Kahraman Yurt gazetesi doldurmuştur. Zira 1956 yılında çı-karılan yazı dizisi ile Maraş şehir harbine katılmış gazilerin kendileri ya da şehit yakınları ile röportajlar yapılmıştır. Röportajı yapan öğret-men İbrahim Akkaya'dır. Yazı dizisine konu edilen gazi ya da şehitle-rin hayatları, eğitimi mesleği gibi konularda bilgiler sunulmuş olup kahramanların Maraş şehir harbine katkıları tek tek izah edilmiştir. Bu yazı dizisi on dokuz nüsha sürmüştür⁸⁰. Mehmet Cebe, Evliya Bey, Çuhadar Ali, Eşbah Mehmet, Osman Eşbah, Arslan Tonguzata, Ziya Kadioğlu, Senem Ayşe, Muhiddin Karakız, Eczacı Lütfi gibi kişilerin hayatları ve yürüttüğü faaliyetler hakkında detaylı bilgiler sunulmuş-tur. Maraş gazeteleri arasında farklı bir yoruma sahip olan gazeteler-den biri de Engizek'tir. Engizek, Maraş Kurtuluş harbi ile ilgili çalış-malara karşı eleştirel bir görüşe sahiptir. Emekli öğretmenin yazdığı Uzun Oluk⁸¹ adıyla yayınlanan çalışmanın tarihi gerçeklikten uzak eser olduğu ifade edilmişti. Dünya gazetesinde Zeki Arifioğlu'nun yaz-dığı yazının hayal ürünü olduğu masal türünde anlatımın tarihi ger-çeklerden uzak olduğu, Fransız generalin bir Ermeni kızıyla dans et-mek istemesi akabinde kaleden bayrak indirilmesi hadisesinin⁸² kur-tuluştan yaklaşık on beş yıl sonra ortaya atıldığı hangi araştırma neti-

⁷⁹ **Demokrasiye Hizmet**, 20.2.1957

⁸⁰ Yazı dizisi *Kahraman Yurt* gazetesinin 1956 (Şubat/Mart) aylarında yayınlanmıştır.

⁸¹ Uzun Oluk eserin yazarı Adil Bağdatlılar'dır. Adil Bağdatlılar 1883'te Maraş'ta doğmuş olup Darül- Fünûn Edebiyat Fakültesini bitirerek Kayseri (1920), Adana (1923), Bitlis (1926), Aksaray (1932) gibi şehirlerde öğretmenlik yapmıştır. Bağdatlılar 1932'de emekli olmuş, 1957 yılında ise vefat etmiştir. Söz konusu eseri (Uzun Oluk İstiklal Harbinde Kahramanmaraş) ölü-münden sonra muhtelif tarihlerde yeniden basılmıştır. Bkz. M. Akif Özdoğan, "Bağdatlılar İb-rahim Adil", Kahramanmaraş Ansiklopedisi, C. 2, Mart 2018, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, s.17

⁸² Bu hadiseyi basında ilk aktaran Maraş vilayet gazetesinde R. Arifioğludur. Bkz.: **Maraş**, 3.2. 1945

cesinde keşif edildiğini sorgulamaktadır. Engizek Maraş mücadelesinin romantizme ihtiyacı olmadığını muazzam ve muhteşem tarihi olayları film senaryosuna sokmadan aktarılması gerektiğini vurgulamaktadır. Tarih yapmakla övünen milletimizin masala ihtiyacı yoktur ifadeleriyle yazı son bulmaktadır⁸³.

Basında konuların ele alınmasında bazı farklılıklar mevcuttur. Muhtelif konularda ise ortak görüşe haline gelmiş anlatımlar da söz konusudur. Söz birliği etmişçesine bazı konularda aynı bilgilerin tekrar edilmesi ele alınan konunun doğruluğunu daha güvenli hale getirmektedir. Bunun yanı sıra muhtelif konularda farklı aktarımlar olması daha eleştirel gözle bakmayı gerekli kılmaktadır. Nitekim Engizek gazetesinin 12 Şubat 1953'teki nüshasında Mehmet Cebe tarafından kaleme alınan "Şehit Evliya" başlıklı yazının içeriğinde diğer gazetelerde yer almayan olaylardan bahsedilir. Yazıda Yüzbaşı (Yzb.) Andre'nin yanına sekiz kişilik müfreze alarak kaleye girmek istediği kaledekilerin Cuma günü olduğu için tatil olduğundan kaleye alınmayacağını beyan ederler. Bu sırada kaleye gelen şehit Evliya Bey Kaledeki Jandarma Mülazım(teğmen)Hilmi beyle plan yaparak yalnızca Yzb. Andre ve birkaç Ermeni'nin Kaledeki küçük kapıdan içeri alınmasını temin ederek onları esir almayı planladılar. Nitekim Kaleden içeri alınan Yzb. Andre esir edilmiştir. Evliya Bey konudan Mutasarrıf Ata Bey'i haberdar etmiştir. Ata Bey Andre ile görüşüp çeşitli teminatlar karşılığında onu serbest bırakmıştır. Yzb. Andre daha sonra şehri de terk etmiştir. Evliya Bey'in cesur akıllıca planı sayesinde Fransız komutan mağdur edilmiştir. Ata Bey'in Fransız komutanı serbest bırakmasında sebep olarak ise Ata Bey'in Niğde vekili seçildiği için siyasi davrandığı yorumu yapılmıştır⁸⁴. Mehmet Cebe, Maraş Kurtuluş harbine katılmış, dönemin diğer gazetelerine de yazılar yazmış bir kişidir. Şayet Mehmet Cebe'nin yazısında bahsettiği olay gerçekleşmiş ise Mutasarrıf Ata Bey'in tutumu da iyi değerlendirmek gerekir. Zira Maraş'ta daha önce görev yapmış olan Mutasarrıf Kemal Bey Tehcir

⁸³ Engizek, 26.2.1955

⁸⁴ Engizek, 12.2.1953

döneminde yapuklarından dolayı sorumlu tutulmuş İngilizler tarafından Sivas'tan alınıp Halep'e sürülmüştür⁸⁵. Bu tür uygulamalardan haberdar olan Mutasarrıf Ata Bey çatışma ortamı oluşturmadan görev yapmak istemiş olabilir. Nitekim bir süre sonra Mutasarrıf Ata Bey görevine Cevdet Bey vekâlet etmiştir.

Basının genel olarak mutabık kaldığı konular Uzun Oluk hadisesinde Sütçü İmam'ın⁸⁶ kahramanlığı bulunmaktadır. Diğer bir konu Bayrak hadisesidir ki gazeteler Türk bayrağının kaleden indirildiğinde mutabık olmakla birlikte yerine Fransız bayrağı çekildiği ifadelerine genel olarak yer vermemişlerdir⁸⁷. Nitekim Mutasarrıf Ata Bey'in Dâhiliye Nazırlığıyla yaptığı yazışmalarda kaleden Türk bayrağının indirilmesini halkın büyük tepkiyle karşıladığı Cuma namazının kılınmayıp kaleye yürüyüşe geçilerek Türk bayrağının yeniden göndere çekildiği ifade edilmişti. Ata Bey'in yazışmalarında kaleye Fransız bayrağının çekildiğine dair bir husus bulunmamaktadır⁸⁸. Şunu da belirtmek gerekir ki, ele alınan süreçte gazeteye yazı yazan farklı kişilerin farklı yorumları da olabilmektedir. Gazetelerin mutabık kaldığı bir diğer konuda Fransızların şehir dışından gelen erzak cephane gibi yardım kollarından mahrum kalmıştır. Bu mahrumiyetten Fransızların

⁸⁵ Akbıyık, a.g.e., s.11

⁸⁶ Uzun Oluk vakasında gazeteler genel olarak Sütçü İmam'ın kahramanlığı konusunda birleşmişlerdir. Bu gazeteler arasında Demokrasiye Hizmet gazetesi bulunmaktadır. Ancak Demokrasiye Hizmet bir nüshasında dönemin şahidiolan ve Uzun Oluk vakası esnasında polis memuru olan Sabri Akman'ın gazeteye gönderdiği notları yayınlamıştır. Sabri Akman Uzun Oluk Vakasında olay mahallinde olduğunu, Fransız askerleri oradan uzaklaştırdığını, hamamdan çıkan saldırıya uğrayan kadını ifadesini almak üzere karakola götürürken yukardan aşağıya doğru gelen iki Ermeni fedainin sağa sola hareket ederek geldiklerini, bunlardan birinin Çakmakçı Sait'i vurması üzerine orada bulunan Hacı İmam'ın fedailerden birini vurduğunu aktarmıştır. Bkz. **Demokrasiye Hizmet**, 6.3.1957; Uzun Oluk olayındaki benzer bir hadise Kilis'te de yaşanmıştır. Fransız askerleri yolda yürüyen kadınları taciz etmişlerdir; Bunun sebebi olarak da Türk milliyetçilerinin kadın kılığında etrafta toplandığı iddiasıydı. Halk kadınlara yapılan müdahaleyi tıpkı Maraş'ta olduğu gibi büyük tepkiyle karşılamıştır. Bkz. Sadettin Gömeç, **Türk'ün Kahramanlık Destanı** Antep, Berikan Yayınevi, Ankara, s.39

⁸⁷ Gazeteler genel olarak Fransız bayrağının kaleye çekildiği konusunda ifadeye yer vermemişlerdir. Ancak Kahraman Yurt gazetesi, Modern Türkiye Mecmuasından alıntı yaparak yayınladığı Maraş şehir harbiyle ilgili yazıda kaledeki Fransız bayrağının indirildiği Türk bayrağının kaleye çekildiği yönünde ifadeyi yayınlamıştır. Bkz. **Kahraman Yurt**, 12.2,1958

⁸⁸ Yalçın Özalp, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta(Vesikalar 1919-1920)**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, s.3-7

şehir harbine mecbur kaldığı yorumu çıkarılabilir. Nitekim İskenderun, İslahiye, Eloğlu hatundan getirilmeye çalışılan destek kuvvetleri Maraş çeteleri tarafından kesintiye uğratılmıştır⁸⁹. Fransız kuvvetleri dışardan yardım alamayınca şehirdeki çatışma halini başlatmıştır. Maraş'taki Fransız kuvvetlerine yardım için Albay Normand komutasında 8 Şubat 1920'de İslahiye'den birlik gönderilmiştir⁹⁰. Bu birliğin şehre ulaşım Mercimek Tepeye yerleşmesi ile Kışla mevkiindeki Fransız kuvvetleri şehirden çekilme fırsatını yakalamışlardır.

Sonuç

Basından elde edilen verilere göre Maraş Kurtuluş Harbini üç aşama şeklinde değerlendirebiliriz. Birincisi aşama Maraş'a şehir dışından gelen Fransız yardım, takviye kuvvetlerinin engellemesi üzerine planlanmıştır. Böylelikle Maraş çevresinde çok kanlı çarpışmalar yaşandı. Maraş'ın kurtuluşu şehir dışındaki bu çarpışmalarda başladığı yorumunu yapabiliriz. İkinci aşama şehir içi çarpışmalarda müstahkem mevki diyebileceğimiz büyük binalar (Kümbet Kilisesi, Amerikan Koleji, Abarabaşıkilisesi...) etrafındaki sokak çarpışmalarında düşmanı etkisiz hale getirmek ve binaları ele geçirmek üzerinedir. Fransız kuvvetlerinin sığındığı binalardaki saldırı gücünü etkisiz hale getirmek için gerektiğinde yangınlar çıkartılmıştır. Şunuda belirtmek gerekir ki yirmi bir günlük çatışma süresince Fransız kuvvetleri Amerikan Koleji ve Kümbet kilisesindeki ateş gücünü korumayı başardılar, bunda en büyük etken Fransızların kışladan aldıkları topçu desteği idi. Türk tarafında ise cephane azlığı nedeniyle şehir içi çarpışmalarda keskin nişancı ateşi şeklinde mücadele etmeyi gerekli kılmıştır. Çetelerin silahlanması konusunda büyük katkı sunan Jandarma Yüzbaşı Mahmut Beydir. Jandarma deposundaki silahları halka dağıtmıştır. Süreç içerisinde yine Elbistan üzerinden silah geldiği anlaşılmaktadır. Şehir içi çarpışmalarda Kuva-yı Milliye'nin stratejisi düşman birliklerinin birbiriyle bağlantısı koparmak, parçalara bölmek, etkisiz hale ge-

⁸⁹ Ünalp, a.g.m., s. 25

⁹⁰ Ünalp, a.g.m.,s . 28

tirmek üzerine olmuştur. Nitekim şehir savunmasında bu plandâhi-
linde on mahalleye bölünerek mücadele edilmiştir. Türk kuvvetleri-
nin şehir içindeki haberleşmesi Fransızlara göre daha aktifti. Evlerin
altından tüneller açılması ile mahalleler birbirine bağlanmış gibiydi.

Maraş harbinin üçüncü önemli noktası şehre hâkim tepeleri (Mer-
cimak Tepesi, İt Tepesi, Kışla) ele geçirmek üzerinedir. Yirmi iki gün-
lük sıcak çatışma esnasında Türk kuvvetlerinin uzun süre elde tutabil-
diği yer Mercimek Tepesidir. Çatışmanın ikinci günü ele geçirilen
Mercimek Tepe, 9 Şubat'ta Fransızların takviye kuvvetlerine bırakıl-
mak zorunda kalınmış. Şehir iç çarpışmalarda genel olarak doğu, batı,
kuzey cepheleri olarak isimlendirilmiş. Şark cephesi komutanlığında
Kılıç Ali bulunmaktadır. Şehir merkezinde Maraş Muhafaza Cemiyeti
Arslan Bey bulunmaktadır. Kuzey cephede Elbistan ve çevre köyler-
den gelen çeteler mücadele etmişlerdir

Elbistan, Bertiz, Göksun tarafından gelen kuvvetlerin öncelikle
Cancık mağarasına yerleşerek aynı zamanda ihtiyatı kuvvet görevi
görmüşlerdir. Bu birlikler Mercimek tepenin savunmasında ve Eloğlu
(Türkoğlu) tarafından gelen düşman takviyelerini engellemekte görev
almışlardır. Savaş esnasında gerçekleşen faaliyetler Sivas'a günü gü-
nüne rapor edilmeye çalışılmıştır. Bu maksatla Sarı Çukur Köyü'nde
telgraf hattı kurularak Elbistan üzerinden iletişim sağlanmıştır. Halk
Postası gazetesi Maraş Muhafaza Cemiyeti ile Temsil Heyeti arasındaki
haberleşmenin Maksutlu Köyü'ne kurulan muhabere hattıyla gerçek-
leştiğini aktarmaktadır⁹¹. Bu konudaki bir değerlendirmede Maraş İl
Yıllığı'nda yapılmıştır. Söz konusu değerlendirmede Cancık Mağara-
sına telefon makinesi yerleştirildiği buradan Sarıçukur köyüne gönde-
rilen telgraf makinesiyle haberleşmenin olduğu ancak Sarıçukur
Köyü'nün merkeze yakın olması Ermenilerin telgraf hattını keşfetme
ihtimaline karşılık telgraf makinesinin Maksutlu Köyüne taşındığı bil-
gisi verilmektedir.⁹²

⁹¹ Halk Postası, 13.2.1960

⁹² Maraş İl Yıllığı 1967, Haz. Komisyon, Dönmez Ofset, Ankara, 1967, s.84

Kılıç Ali, Antep ve Maraş savunmasını birlikte örgütlemeye çalışmıştır. Karargâh merkezi Pazarcık'tır. Pazarcık'tan elde edilen yerel kuvvetler şehir içi ve Eoğlu tarafından gelen düşman takviyelerine karşı mücadele etmişlerdir. Basının, Maraş Kurtuluş Harbini ele alırken yıllara göre bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Milli Mücadele dönemi basınında Maraş Muharebesine yer verilirken mücadele eden kahramanların isimlerinden pek detay verilmeden olaylar aktarılmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Maraş yerel basını özellikle kurtuluş gününün yıl dönümlerinde (12 Şubat) gaziler üzerinden hatıratlardan değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu hatıratlarda süreç günümüze yaklaştıkça Kılıç Ali'nin Maraş Harbindeki etkisi ve yaptıkları sınırlı olarak değerlendirilmeye ya da eleştiri konusu edilmeye başlandığı görülmüştür. Ayrıca Arslan Tonguzata'nın farklı gazetelerde aktarılan anılarında belli farklılıklar tespit edilmiştir. Yerel simaların daha ön planda olduğu gözlemlenmiştir.

Basın içerisinde en etkili çalışma Saim Emirmahmutoğlu'nun Demokrasiye Hizmette ortaya koyduğu yazılar olduğunu söyleyebiliriz. Basın Maraş Kurtuluş Harbinde görev alan yerel simaların kahramanlıklarınında keşfine büyük katkı sunmuştur. Basının ele aldığı konuların bazılarında farklılıklar olması belli durumları tartışmalı hale getirmektedir. Bunlar arasında en dikkat çekenler: Bayrak olayında Rıdvan Hoca etkisi ya da katkısından bahsedilmemesi, Bayrak hadisesine sebep olarak sunulan Fransız Komutan Yzb. Andre'nin, Hırlakyan Konağındaki diyaloglardan bahsedilmemesi, Sütçü İmam'ın Uzun oluk olayından sonra Bertiz'e vardıktan sonra Eoğlu çarpışmasına katılması da her gazetede yer almış bir husus deđildir⁹³. Basının Maraş Harbine sunduğu büyük katkılarda bulunmaktadır. Yerel düzeyde Maraş Harbinin Türk tarafı için keskin nişancı savunmasına dayandığı anlaşılmıştır. Silah mühimmatın yetersizliği bu durumun en itici nok-

⁹³ Sütçü İmam'ın, Muallim Hayrullah kuvvetleriyle düşmana karşı Eoğlu yakınlarındaki İmalı köyü dolaylarında Fransızların bin beş yüz kişilik takviye kuvvetine karşı mücadeleye katıldığı Bir Maraşlı rumuzlu yazısında yer almıştır. Yazıda ayrıca Muallim Hayrullah'ın ağır yara aldığı ve Pazarcık'a nakledildiği aktarılmış. Bkz. **Demokrasiye Hizmet**, 10.2.1956

tası olsa gerektir. Maraş şehir harbinde düşmanın mevzi olarak kullandığı binaları kullanılamaz hale getirmek için yangınlar çıkartılmıştır. Şehir çarpışmalarında görev almış yerel silahşörlerin isimleri basın sayesinde ilan olundu. Bu isimler arasında özellikle zikredilenler arasında Evliya Bey, Muallim Hayrullah, Millîş Nuri, Çuhadar Ali, Göllü'lü Yusuf Çavuş gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıca Savaş esnasında şehit olanlar nereye nasıl gömüldüğü sonraki yıllarda şehit cenazelerin Şeyh Adil mezarlığına taşınması gibi detaylar basında yer alan mutabık kalınan konulardandır.

Maraş yerel basınında Kurtuluş Harbini kaleme alanlar arasında öğretmen yazarların isimleri dikkat çekmektedir. Demokrasiye Hizmet'te çalışmaları düzenleyen Emirmahmutoğlu Adana Muallim Mektebi mezunudur⁹⁴. Maraş gazetesinde yazan R. Arifioğlu yine öğretmen yazarlardandır. Gazetelerde yazıların bir kısmı da komisyonlar tarafından kaleme alınmıştır. Diğer bir kısım yazılarda olayların şahitleri ya da gazilerle yapılan röportaj türünde yazılardır. Bu yazılar genellikle Maraş'ın düşmandan kurtuluşunun yıl dönümünde yayınlanmıştır. Ayrıca dönemin siyasi ya da kanaat önderlerinin konuyla ilgili demeçleri de sayfalarda yerini almıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, C. 32, TBMM Matbaası, Ankara.

Gazeteler

Açıksöz

Albayrak

Cumhuriyet

⁹⁴ Serdar Yakar, "Emirmahmutoğlu Ali Saim" **Kahramanmaraş Ansiklopedisi**, C. 3, Mart 2019, Kahramanmaraş, Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, s.318

Demokrasiye Hizmet

Engizek

Hâkimiyet-i Milliye

Halk Postası

İrade-i Milliye

Kahraman Yurt

Manşet

Maraş Postası

Maraş Vilayet Gazetesi

Ulus

Zafer

Tetkik Eserler

Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, ATAM Yayınları, Ankara, 2010.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşında Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTKY, Ankara, 1988.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2013.

Bozkurt, Abdurrahman, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, ATAM Yayınları, Ankara, 2014.

Gömeç Sadettin, **Türk'ün Kahramanlık Destanı Antep**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.

<http://www.fransizcasozluk.net/>,

<http://www.fransizcasozluk.net/index.php?q=vali>, (6.2.2020 Tarihinde erişildi)

İstiklal Harbinde Maraş, Haz. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, Kahramanmaraş, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008.

İstiklalden İstikbale Bir Hayat Mücadelesi Ali Rıza Pişkin, Haz Serdar Yakar, Kahramanmaraş, Ukde Yayınları, 2014.

- KerrStanley E., **TheLions Of Marash**, StateUniversity of New York Press, Albany, 1973.
- Maraş İl Yıllığı**, Haz. Komisyon, Dönmez Ofset, Ankara, 1967.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri (1920-1922) III**, Haz. Komisyon, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2003.
- Osmanlı Döneminde Maraş Sancağı II**, Haz Said Öztoran, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayını, İstanbul,2 006.
- Özalp Yalçın, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (Vesikalar 1919-1920)**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, Kahramanmaraş, 2005.
- Özalp Yalçın, **Gazilerin Dilinden Mücadelemiz**, Semih Ofset Matbaacılık, Kahramanmaraş, 1986.
- Özdoğan, M. Akif, Bağdatlılar İbrahim Adil, **Kahramanmaraş Ansiklopedisi**, C. 2, Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, 2018.
- Özel İsmail, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2012.
- Şavklı, Cengiz, "Maraş Millî Mücadelesinde Kadın Kahramanlar" III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, **Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Tam Metin Kitabı**, Elazığ, 209-221, 2017.
- Şavklı, Cengiz, "Maraş'ın Kurtuluş Bayramı Kutlamaları ve Basına Yansımaları (1920-1950)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 61, 309-340, 2017.
- Toroğlu, Emin, Yaşar Alparıslan, **Kahramanmaraş'ın Tarihi Coğrafyasında Yollar**, Dulkadiroğlu Belediyesi Yayını, Kahramanmaraş, 2016.
- Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV'üncü Cilt, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- Ulusoy Mümtaz (Haz), **İstiklal Harbinde 2'nci Kolordu (198-1921)**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.
- Usta, Erol, **Ali Sezai Kurtaran'ın Hayatı ve Fikirleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2012

Ünalp, F. Rezzan, Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması, **Akademik Bakış**, C. 11, sayı 22, Gazi Üniversitesi Yayını,205-233, 2018.

Yakar Serdar,” Emirmahmutoğlu Ali Saim” **Kahramanmaraş Ansiklopedisi**, C. 3, Mart 2019, Kahramanmaraş, Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, 318-319, 2019.

Zeyrek Suat, “Milli Mücadele Yıllarında Maraş'ın Düşünce Yapısı ve Seviyesine Bir Kanıt: Amal-i Milliye Gazetesi”, **Uluslararası Osmanlı Dönemi Maraş Sempozyumu III. Cilt**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, s. 369-382, 2012.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MARAŞ'IN KURTULUŞUNUN SONUÇLARI

MARAŞ'IN KURTULUŞUNUN YANKILARI

Hale ŞIVGIN*

Giriş

Dört yıl süren Milli Mücadele içinde Maraş olayları büyüklüğünden çok yarattığı etki bakımından önemlidir. Maraş'ın kurtuluşunun yurt içinde ve yurt dışında meydana getirdiği tesir Milli Mücadele'nin henüz başındaki milli güçleri motive eden ve moral kaynağı olan en önemli unsurlardan birisi olmuştur. İtilaf Devletleri nezlindeki tesiri ise onları sulhe yaklaştıran amillerin ilki ve belki de en önemlisi idi.

Maraş batılı emperyalist devletlerin her zaman sahip olmak, ele geçirmek istedikleri bir bölgenin içerisinde yer almaktadır. Batılıların “Fertile Crescent” dedikleri Bereketli Hilal veya Mümbit Hilal Yayı Torosların güneyinden Arabistan çölüne, Zagros Dağlarının batısından Doğu Akdeniz'e, Basra Körfezinin kuzeyinden Mezopotamya'yı içine alarak Güneydoğu Anadolu Toroslarına kadar uzanan verimli topraklara verilen isimdir. Bereketli Hilal'in kuzeyini Toroslar bir hilal gibi çevreler. Antep, Urfa, Maraş, Halep, Beyrut, İskenderun, Filistin, Kudüs, Musul gibi birçok şehir bereketli hilalin sınırları içerisinde yer almaktadır. Bereketli Hilal çeşitli anlamlarla tam bir geçiş bölgesidir. Güney kuzey doğrultusunda çölden vahaya geçişi, doğu batı doğrultusunda Zagros Dağlık bölgesinden Mezopotamya'nın verimli ovalarına geçişi çöl ikliminden ılıman Akdeniz iklimine geçişi kurak susuz bölgeden Fırat ve Dicle'nin çeşitli kollarıyla beslenen sulak bölgeye geçişi, kısaca illkellikten medeniyete geçişi temsil eder.

Kuzey Suriye; Arabistan'ın Mısır'ın Anadolu'ya açılan kapısıdır. Doğu Akdeniz limanlarıyla doğunun dünyaya açılan kapısıdır. Süveyş'e yakınlığı ile Kızıldeniz yolu ile Hint Okyanus'una Uzak Doğuya

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID İD: 0000-0002-6051-4594, E-mail: hale.sivgin@hbv.edu.tr

bağlantılıdır. Doğudan, kuzeyden, güneyden gelen tüm ticaret yollarının geçtiği bölgedir. Tarihi İpek Yolu üzerindedir. Uzak Asya'dan gelen malların Akdeniz'e ulaştığı bölgedir. Bereketli Hilal aynı zamanda Musevilerin kutsal kitabı Tevrat'ta tarif edilen Arz-ı Mev'ut vaat edilmiş topraklar ile örtüşmektedir. Tarih boyunca oluşan uygarlıkların ilk hedefi bu bölgelere sahip olmaktır. Böylece bölgenin hem yer altı hem yer üstü zenginliklerinden faydalanacaklar hem de dünya ticaretini kontrol altında tutabileceklerdi.

Bölgenin Mondros Mütarekesinden sonra İngiliz ve Fransız işgaline uğramasının en önemli sebebi jeopolitik ve jeostratejik konumudur. 19. Yüzyılda petrolün en önemli enerji kaynağı haline gelmesiyle bölgeye olan ilgi çok daha fazla artmıştır. Bereketli Hilal'in birçok yerinde petrol olduğu gibi aynı zamanda petrolü taşıma güzergâhı da bu bölgeden geçmektedir.

İngiltere ile Fransa'nın Anadolu'nun güneyinde yer alan bölge ile ilgili tezlerinin köklü bir geçmişi vardır. Bu devletler 19. yüzyıldan beri şark meselesinin çözümü senaryolarında ustalaşmışlardı. 1915'e gelene kadar Osmanlı Devleti ile ilgili en az 100 paylaşım projesi yapılmıştı. Bu tarihten sonra müttefikler gizli anlaşmalarla hedeflerini somutlaştırdılar**.

1.Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli paylaşım anlaşmalarında bölge ile direkt ilgili olanı Sykes Picot Anlaşması idi. Buna göre Kilikya, Suriye, Musul, Filistin ve Güneydoğu Anadolu Fransa'ya bırakılacaktı. İngiltere ise Hayfa ve Akka Limaları ile Irak ve genellikle Fransız bölgesinin güneyini alacaktı¹.

** Bkz.: Felix Alcon, **Djuvara Cent Projects de Parta.g.e. Dela Turquie 1881-1913**, Paris, 1915.

¹ Hale Şıvgın, "Güney Cephesinin Değerlendirilmesi", **Türk İstiklal Harbinde Kuva-yı Milliye, Düzenli Ordu ve Cepheler Paneli**, Ankara 16 Mayıs 2014, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 13-15.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin İmzaladığı Mondros Mütarekesi'ne aykırı² olarak İngilizler 22 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Pozantı'ya kadar olan toprakların boşaltılmasını istiyorlardı³. Eğer bu istek hemen yerine getirilmezse yeniden savaşa başlamakla tehdit ediyorlardı. Hükümet İngilizlerin baskısıyla Kilikya'nın boşaltılması kararını ilgili ordulara tebliğ etti⁴. 26 Aralık 1918'e kadar Türk Ordusu Adana'yı tamamen boşattı⁵. Bir yandan Türk Ordusu bölgeyi boşaltırken bir yandan İngiliz ve Fransız işgalleri başlamıştı. 22 Şubat 1919' da Maraş İngilizlerce işgal edildi⁶. Maraş o sırada Osmanlı Devleti'nde bağımsız sancak halinde bulunuyordu.

8 ay süren İngiliz işgalinden sonra İngilizlerin Fransızlarla kendi aralarında 15 Eylül 1919'da yaptıkları Suriye İtilafnamesine⁷ göre Fransızlar 30 Ekim 1919'da Maraş'ı İngilizlerden devraldılar.

İngiliz işgali sırasında nispeten sakin bir dönem yaşayan Maraş halkı Fransız işgali sırasında pek çok zulüm, işkence, katliam ve aşağılamalara maruz kaldı⁸. Fransızları büyük tezahüratlarla karşılayan yerli Ermeniler yanında Fransızlarla birlikte dışarıdan çok sayıda Ermeni de Maraş'a geldi. Ermenilere bu bölgede bir Ermenistan kurulması vaadi yapılmıştı. Ermeniler Fransız himayesi ve silahlarıyla Maraş'ın Türk ve Müslüman halkına akla hayale gelmedik işkenceler, katliamlar, tecavüzler ve her türlü taşkınlığı yapmaya başladılar⁹. Fransızlar resmi dairelere Türk Bayrağı çekilmesini yasaklayarak idari işlere de el koydular.

² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 1, MEB, İstanbul, 1991, s. 48.

³ **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, C. 4, ATASE, Ankara, 2009, s. 52.

⁴ Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 2.

⁵ Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975, s.303; **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, a.g.e.**, s. 41.

⁶ **ATASE**, Kol: İSH, Kutu: 79, Gömlek: 28, Belge: 28-1.

⁷ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri**, Haz. Nimet Arsan, C. 4. TTK, Ankara, 1991, s. 129-130.

⁸ Vesika No: 316, **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Cilt: 11-15, Sayı: 11, Yıl: 4, Mart 1955,

⁹ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri**, s. 186; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7.

Maraş'taki fiili durum buradaki Kuva-yı Milliye örgütlenmesini hızlandırdı¹⁰. Savunma mekanizmalarını harekete geçirdi. Maraşlıların ordular terhis edildiği için kendi güçlerinden başka dayanacakları hiçbir kuvvet yoktu.

Maraş'taki Kuva-yı Milliye örgütlenmesi özellikle Fransız işgalinden sonra bizzat Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal tarafından organize edilmişti¹¹. Bölgeye görevlendirilen subaylar hem örgütlenmeyi hem de Sivas ile irtibatı sağladılar¹². Mustafa Kemal Kasım 1919'un ilk günlerinde yeni gelen Fransız ve Ermeni kıtalarına karşı direniş örgütünü kurmaya muvaffak oldu¹³.

Maraş halkı büyük bir kahramanlık ve özveri ile 3 ay 12 gün süren Fransız işgaline direndi¹⁴. Kendisinden kat kat güçlü olan Fransız ordusu ve Ermenilere karşı büyük bir zafer kazandı. 10-11 Şubat 1920 gecesi 22 gün süren Maraş müdafaası¹⁵ düşmanı İslahiye istikametine kaçmaya mecbur etti¹⁶.

Maraş Zaferinin Yankıları

Maraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunu sadece küçük bir bölgenin kurtuluşu olarak görmemek lazımdır. Maraş'ın kurtuluşunun yarattığı etki kurtarılan bölgeden çok daha büyüktür. Maraş müdafaası düşmanın maneviyatını bozmuştur¹⁷.

Maraş'ın kurtuluşu günlerinde 12 Şubat 1920'de 1. Londra Konferansında Türkiye meselesi konuşulmaya başlanmıştı. İtilaf devletleri

¹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, s. 8.

¹¹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri, s. 181-182.

¹² Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", C. 4, S. 11, ATAM, Mart 1988, s. 487.

¹³ Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, TTK, Ankara, 2011, s. 47.

¹⁴ Bkz. Yalçın Özalp, Milli Mücadele'nin İlk Zaferi, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları, Kahramanmaraş, 1984.

¹⁵ Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 292.

¹⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri, s. 205.

¹⁷ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 293.

arasında doğuda kurulması düşünülen Ermenistan'dan başka bir konuda fikir birliği yoktu¹⁸. İngiltere Türklerin İstanbul'dan atılması tezini şiddetle savunuyordu. Fakat Fransız delegesi Millerand Türklerle imzalanacak barış anlaşmasının geciktiğini bunun kaçınılmaz bazı sonuçlar doğurduğunu İtilaf devletlerinin 15 ay önce bunu yapmaya muktedir olduklarını ama bugün artık bunu yapamayacaklarını söyledi¹⁹. İtalyan delegesi de ona katıldı. Bu durumda yalnız kalan İngiltere İstanbul'un Türklerde kalması kararına katılmak zorunda kaldı. (14 Şubat 1920)²⁰.

Burada Fransa'yı Türklerin İstanbul'dan atılması kararını vermekten caydıran şey Maraş'ta gördükleri direnişti. Türklerin vatanlarını savunmakta ne kadar kararlı olduklarını bunun için her şeyi yapabileceklerini görmüşlerdi. Türklerin İstanbul'dan çıkarılması kararının sonuçlarını göze alamadılar. Londra Konferansının İstanbul'u Türklerle bırakan kararı İstanbul'daki Yüksek Komiser Robeck'e bildirildi (16 Şubat 1920). Açıklamasına izin verildi. Ancak açıklama yapılırken Anadolu'daki İtilaf kuvvetlerine yapılan tecavüzlere son verilmediği takdirde barış şartlarının Türkler aleyhine çevrileceği ibaresi konulmuştu. Bu Amiral Robeck tarafından Türk Hükümetine bildirildi²¹. Hükümet de Kuva-yı Milliye tarafından yapılmakta olan saldırıların durdurulmasını istedi. Maraş'ın kurtuluşu İtilaf devletlerini oldukça tedirgin etmişti.

Lord Curzon'un İstanbul'un Türklerde kalması kararını istemeyerek kabul etmişti. Bu karardan caymak için fırsat bekliyordu. Lord Curzon 28 Şubat'taki toplantıda Maraş savaşı sırasında bu bölgede 20.000 Ermeninin öldürülmüş olduğunu bu halden İstanbul Hükümeti ile ilişkileri bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın sorumlu olduğunu söyledi. İngilizler kendi işgalleri sırasında sükunet içinde olan bölge-

¹⁸ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 3, MEB, İstanbul, 1991, s. 12.

¹⁹ Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s. 13.

²⁰ Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s. 14.

²¹ Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, TTK, Ankara, 2014, s. 203.

nin Fransız işgali sırasında karıştığını söyledi. Fransız kuvvetlerin artırılmasını istedi²². Lord Curzon bölgede rekabet halinde olduğu Fransa'nın bile Türkler karşısında yenilmesini hazmedemiyordu. Fransızların Maraş yenilgisi neredeyse Fransa'dan çok İngiltere'yi kızdırmıştı. Lord Curzon Sadrazamı ve Harbiye Nazırı'nı tutuklayabileceklerini söyledi. Londra Konferansının 5 Mart 1920 tarihli toplantısında Loyd George bir an önce İstanbul'la ilgili bir karara varılmasını istedi. Konferans; İstanbul'un müttefiklerce işgal edilmesini, Mustafa Kemal'in (?) ve Erzurum Valisinin görevden alınmasını, Güneydoğudaki olayların benzerleri olursa barış şartlarının ağırlaştırılacağı kararını almıştı²³. İşte İstanbul'un işgali kararı bu konferansta alındı. İstanbul 16 Mart 1920'de işgal edildi²⁴. Çok sert önlemler alındı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının giriştiği olayların hükümetçe tasvip edilmediğinin ilan edilmesi isteniyordu²⁵. Mustafa Kemal'in ve Kuva-yı Milliye hareketlerinin hükümetçe tasvip edilmediğine dair beyanname Damat Ferit tarafından 11 Nisan 1920'de yayınlandı. 11 Nisan'da aynı zamanda Dürrizade'nin Kuva-yı Milliye aleyhinde verdiği fetva yayınlandı. Ali Rıza Paşa baskılara dayanamayarak 3 Mart 1920'de istifa etmek zorunda kaldı. Yerine 6 Mart 1920'de Salih Paşa tayin edildi²⁶. İngilizler Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa'ya yaptıramadıklarını²⁷ Damat Ferit'e yapturdılar²⁸. İtilaf Devletleri Maraş'takine benzer olaylar olursa barış şartlarının daha da ağırlaştırılacağını ifade ettiler. İstanbul'da Türklerden alınabilirdi. Yani İngilizler İstanbul'un işgalini Türk Milliyetçilerinin Kilikya'da yol açtıkları olaylardan dolayı Türkleri cezalandırmak için yaptıklarını ileri sürüyorlardı²⁹.

Yine Maraş'ın kurtuluşu günlerinde İstanbul'da önemli bir olay gerçekleşiyordu. 12 Ocak 1920'de Son Osmanlı Meclisi Mebusan'ı

²² Tansel, *a.g.e.*, s. 39-40.

²³ Tansel, *a.g.e.*, s. 41.

²⁴ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri*, s. 264.

²⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, s. 9.

²⁶ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri*, s. 257.

²⁷ Tansel, *a.g.e.*, s. 51.

²⁸ Tansel, *a.g.e.*, s. 83-84.

²⁹ Sonyel, *a.g.e.*, s. 208.

açıldı ve Misakı Milli Beyannamesini kabul etti. (28 Ocak 1920) Fakat bu karar hemen açıklanmadı. Ancak Maraş'ın kurtuluşundan 6 gün sonra yani 17 Şubat 1920'de iç ve dış kamuoyuna açıklandı. Maraş'ın kurtuluşu cesaret ve moral vermişti. Bu karar Anadolu'da sevinçle karşılanırken İtilaf Devletleri üzerinde soğuk duş etkisi yaptı. Çünkü Misakı Milli Yeni Türk Devletinin sınırlarını Mondros Bırakışması sınırları olarak kabul ediyordu. Bu sınır Atatürk'ün "Türk süngülerinin çizdiği sınır" diye anlattığı sınırdı. Bu sınır Güneydoğuda işgal altında bulunan Maraş, Antep, Urfa ve Adana'yı da içine alıyordu. Türkler kendi sınırlarını kendileri çiziyorlardı. Londra Konferansı kararlarını yok sayıyorlardı. İtilaf Devletlerinin bu meclise karşı tavrı çok sert oldu. Meclisi Mebusan basıldı. Bazı milletvekilleri tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Ve 11 Nisan 1920'de meclisi Mebusan Padişah kararı ile resmen kapatıldı.

10 Nisan 1920'de dağılmış olan ilk Londra Konferansında daha sonraki toplantının San Remo'da yapılması kararlaştırılmıştır. Bu sebeple 18-26 Nisan 1920'de İngiltere, Fransa, İtalya devlet adamları toplanarak başta Osmanlı Devleti ile ilgili olmak üzere bazı kararlar aldılar. Konferansta Fransa'nın askeri temsilcisi Mareşal Foch Loyd George'nin şartlarının Türklere kabul ettirilebilmesi için en az 27 tümene ihtiyaç bulunduğunu söyledi. Daha sonra Türklerin konferansa çağırılmasına karar verildi³⁰. Eski Sadrazamlardan Tevfik Paşa Başkanlığında bir heyet San Remo'ya gitti. Toplantı 5 dakika sürmüştü. Verilen anlaşma metninde Irak ve Filistin'de İngiliz, Suriye'de Fransız mandası kuruluyor. Güney ve Güneydoğu Anadolu'da Anadolu içlerine doğru uzanan İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri meydana getiriliyor. İngiliz himayesinde bir Kürdistan teşkil olunuyor. Doğu Anadolu'da Ermenistan kuruluyor. İzmir, Doğu ve Batı Trakya Yunanistan'a veriliyor. Boğazlar milletlerarası bir komisyon tarafından idare ediliyordu. Bu metne göre Türkiye parçalanmıştı. Sevr Anlaşmasına esas teşkil eden metin burada hazırlanmıştı³¹.

³⁰ Tansel, a.g.e., s. 147.

³¹ Tansel, a.g.e., s. 149.

San Remo'da alınan kararlar 10 Ağustos 1920'de Paris Sevr'de Osmanlı Heyetine imzalatıldı. Bu arada İtilaf Devletleri Türkleri Sevr'i imzalatmaya mecbur etmek için 1920 Haziranında Yunan ordusunu yeniden taarruza geçirdiler.

Fransız meclisi San Remo kararlarını tasdik etmedi³². Çünkü Fransa Maraş ve Urfa yenilgilerinden sonra Kuva-yı Milliye ile anlaşma yollarını aramaya başlamıştı. Maraş yenilgisi Fransızların prestij ve moralleri üzerinde çok sarsıntı meydana getirmiş ve olaylar o kadar düşündürücü bir hal almıştı ki durumdan kaygılanan Papa İngilizlerden Fransızlara yardım etmelerini istemişti³³. Fransızlar Maraş bozgunundan sonra Fransa'nın Türkiye siyasetini sorgulamaya başladılar. Çünkü Maraş'tan sonra Urfa'dan da kovulmaları Adana ve Antep'te çok zorlanmaları onları politika değişikliğini düşünmeye sevk etti. Bunun ilk somut adımı Suriye Fevkalade Komiseri adına Caix Robert başkanlığında bir heyetin Ankara'ya gelerek Ankara hükümeti ile 20 günlük bir mütareke imzalamalarıdır. 29-30 Mayıs 1920'den itibaren bütün Fransız cephelerinde düşmanlığa son verilecek Pozantı, Sis(Kozan), Adana ve Antep'teki Fransızlar silahlarıyla birlikte bu bölgeden çekileceklerdi. 10 gün içinde çekilme tamamlanacak ondan sonra esirlerin mübadelesi işine girilecekti³⁴. Bu mütareke Fransızların mütareke şartlarını ihlal etmeleri ve uymamaları sebebi ile uzatılmadı ve bozuldu³⁵. Mütareke 19 Haziran 1920'de sona erdi³⁶.

Bu mütarekenin Ankara için büyük önemi vardı. Çünkü ilk defa İtilaf devletlerinden birisi İstanbul'a değil Ankara'ya müracaat etmişti. Fransa Ankara'yı meşru bir kuruluş olarak tanımış oluyordu. Bu mütarekenin bir faydası da Güney cephesinin tanzim edilmesi için zaman kazandırmasıydı³⁷.

³² Tansel, a.g.e., s. 155.

³³ Tansel, a.g.e., s. 203.

³⁴ Tansel, a.g.e., s. 216-217.

³⁵ **Harp Tarihi Vesikaları**, C. 11-15, S.14, Vesika No: 373, Ankara, 1955.

³⁶ **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s. 167.

³⁷ **A.g.e.**, s. 162.

Fransa Güneydoğu'da zorlandıkça sonucu belli olmayan bir savaşta sürekli, asker, para ve itibar kaybetmeye başlayınca politikasını sorgulamaya başladı. Fransa Sevr Anlaşmasında değişiklik yapılmasını isteyen ilk batılı devletti. Yunanlıların menfaati için neden Türkleri karşlarına aldıklarını sorgulamaya başladı. Özellikle Fransız basınında Fransa'nın Türkiye politikası eleştiriliyordu. Bir Fransız Subayı Le Matin Muhabirine Maraş'tan çekilmelerini eksi 15 derece soğukta Napolyon'un Rusya'dan çekilişine benzetmişti çekilirken yolda 200 Fransız ve Ermeni ölmüştü. Fransız basını Maraş olaylarının nedenlerini kendilerinden önce Maraş'ı işgal eden İngilizlerin tavrına yüklediler. İngilizlerin halkın silahlarını almadığı, hatta silah dağıttığı ve Fransızlar aleyhine propaganda yaptıklarını yazdılar. Şimdi Maraş yenilgisi İngiliz ve Fransızları birbirine düşürmüştü. Ayrıca Fransız basını Fransa'nın Kilikya'da Ermeni askeri kullanmasını hata olarak görüyordu. Ermenilerin Türkleri kışkırtıp olay çıkardıklarını sonra sıvışıp kaçarak Türklerin karşısında Fransızları bıraktıklarını Maraş'ta bu yüzden çok Fransız öldüğünü yazıyordu.

3 Ermeni taburuna komutanlık etmiş General Gourauld "21 Ocak'ta Maraş'ta patlayan olayların, ayaklanmanın nedeni hiç şüphesiz intikam ve öç duygusuyla gelen Ermenilerdi" diyor³⁸.

Maraş ve Urfa'nın Kuva-yı Milliyece kurtarılması Türklere umut vermiş Ankara Hükümetini de Güney cephesine yardım göndermeye sevk etmişti.

Fransız kamuoyu Güneydoğu'daki savaşın asıl nedenini görmeye başlamıştı. Bu savaş İngiliz-Yunan Politikasının işine yarayan bir tuzak gibi görmeye başladı. Tabi Maraş ve Urfa'da uğradıkları başarısızlık da bu düşünceyi geliştirdi. Fransa şunu düşünmeye başladı: Kilikya'da barış olursa hem Fransa boşuna adam ve para dökmeyecek hem de Mustafa Kemal Fransızların hiç sevmediği Venizelos'tan sonra seçimi kazanan Konstantin ile hesaplaşacak ona haddini bildirecekti³⁹.

³⁸ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK, Ankara, 1988, s. 183.

³⁹ Akyüz, **a.g.e.**, s. 191.

Fransa’da basın 1920 sonlarında düşüncelerini daha açık bir biçimde ortaya koymaya başladı. “Fransa Kilikya’da barışı, Suriye’de sükûneti sağlamak için Milliyetçi Türlerle anlaşmalıdır” (Le Tems 5 Aralık 1920 Açık Söz Gazetesi)⁴⁰.

13 Aralık 1920 tarihli Le Tems gazetesinde çok dikkate değer değerlendirmeler yer alıyordu. “Şark’ta Sulh Ne Zamana Teessüs Edecek” başlıklı yazıda⁴¹ Bolşeviklerin Türk milliyetçilerine yardım ettiği Hindistan’da, Çin’de propaganda yapıldığı eğer Fransa gözünü dört açmazsa Kilikya ve Suriye ile kalmaz Kuzey Afrika’da da sıkıntıya düşebilir. Fransa’nın Fransa’da Ren’in sol kıyasını işgal ve yıkılan bölgelere yardım gibi ağır görevleri dururken bu tehlikeleri göze almaya hakkımız var mı diyor. Fransız hükümetinin General Pelle gibi şöhretli birini İstanbul’a temsilci olarak göndermesini izleyeceği yeni politikanın işareti olduğunu bunun Türklerle barış yapmak Fransa’nın itibar ve çıkarlarını korumak için olduğunu ancak Türklerle barış yapmanın ise Sevr Anlaşmasını değiştirmekle mümkün olduğunu yazıyor ve 3 soru soruyor. 1. Doğu’da niçin adam kaybediyoruz? İşgalin Arap ülkelerinden öte Türklerin yurduna uzandığı için. 2. Türklerin oturduğu Kilikya’yı neden işgal ediyoruz? Elimizde tutmak için değil barış yapılanca burası terk edilecek. 3. Fransa Türklerle neden hala barış halinde değil? Çünkü Fransa Yunan iddialarını destekledikçe savaşmaya mecbur olduğunu yazıyor. Sadece Le Tems değil hemen hemen bütün Fransız basınında 1920 sonlarında Türklerle anlaşmak ve Kilikya’yı boşaltmak için çok kuvvetli bir akım başlamıştı. Gazeteci Jacques Kayser, Kilikya seferinin Fransa’da benimsenmediğini Maraş’ta ve Antep’te hala Fransız askeri bulunmasına hayret ettiğini söylüyordu.

Fransa’da Türklerle barış yapmak için kuvvetli bir cereyan meydana gelmişti⁴². İtalya’da da batıda Yunan nüfuzunu arttırdığı için

⁴⁰ Akyüz, a.g.e., s. 194.

⁴¹ İsmail Özçelik, **Milli Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921)**, ATAM, Ankara, 2005, s. 68-70.

⁴² Akyüz, a.g.e., s. 197.

Sevr anlaşması hoş görülüyordu. Nitekim İstanbul'daki Yüksek Komiser Rumbolt ile 20 Ocak 1921'de Mustafa Kemal'i artık bir çete reisi olarak görmek lüzumsuzdur diyordu. Çünkü Ankara hükümetinin bütün devlet fonksiyonlarını yerine getirdiğini söylüyordu.

1921 başında T.B.M.M açılalı 9 ay olmuş, düzenli orduya geçilmiş, düzenli ordular Yunanlılara karşı zaferler kazanmaya başlamıştı. 10 Ocak 1921'de kazanılan 1. İnönü Zaferinden sonra Londra'da bir konferans toplandı bu konferansa Ankara temsilcileri de davet edilmişti. Tabi ki bunda Maraş'la başlayan zaferler dizisinin çok önemli rolü vardı. Müttefikler artık Türklerle bir uzlaşmaya varılmasını zorunlu görüyorlardı. 21 Şubat 1921'de Ankara hükümeti Mustafa Kemal'in isteği üzerine İstanbul vasıtasıyla değil doğrudan doğruya davet edilmişti⁴³.

21 Şubat 1921 – 12 Mart 1921 arasında Londra'da toplantılar yapıldı. Fransız başvekil Briand Kilikya'da kendilerine karşı büyük bir direnme gösteren Türklerin küçümsenemeyeceğini itiraf etti. Kilikya'yı iyi bilen General Gouraud ne kadar zorlandıklarını anlattı. "Kuva-yı Milliye deyip geçmeyin bu kuvvetler uzun süre Fransızların Antep'i işgaline engel oldu" deyince Yunanlıların "Yunan askeri Fransız askeri değildir." demeleri soğuk bir hava esmesine neden oldu.

23 Şubat'ta konferans Türkleri dinledi. Konferansta hem İstanbul hem Ankara temsilcileri vardı. Ancak bunlar anlaşmaya varmışlardı. İtilaf devletlerinin ikilikten yararlanma tuzağına düşmediler. Tevfik Paşa kendisine söz verildiğinde milletin, Anadolu'nun gerçek temsilcilerinin Anadolu heyeti olduğunu söyledi. Onlara söz verilmesini teklif ve rica etti. Ankara heyetinin başkanı Bekir Sami Bey'di⁴⁴. Bu konferansta ne Fransa ne de İtalya Sevr'in kaldırılmasını değil ufak değişiklikler yapılması istiyordu. Bu arada Antep (8 Şubat 1921) açlıktan teslim olmak zorunda kaldı. Aynı gün Fransızlar Antep'i işgal ettiler.

⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1920-1927)**, C. 2, Haz. Zeynep Korkmaz, İsmet Gönülal, Ankara, 1984, s. 386.

⁴⁴ Atatürk, **a.g.e.**, s. 360.

Ve batı basını bunu büyük bir zafer şeklinde değerlendirdi⁴⁵. Buna rağmen Fransızlar Güneydoğu'ya yerleşmenin kolay olmayacağını anladılar.

Bekir Sami Bey Londra'da bir sonuç alınamayacağını anladığı için müttefiklerle ayrı ayrı ikili anlaşmalar yaptı. 9 Mart 1921'de Fransızlarla bir mukavele imzaladı. Fakat bu mukavele Misakı Milliye uymadığı için T.B.M.M'ce kabul ve tasdik edilmedi⁴⁶. Buna rağmen Fransızlar Türklerle yeni bir anlaşma yapmayı lüzumlu saydılar. Türkiye Londra Anlaşmasını reddettiği günlerde Sovyetlerle 16 Mart 1921'de Moskova'da dostluk Anlaşması imzalamış Sovyetler Misakı Milliye kabul etmişlerdi⁴⁷.

Fransa'da her ne kadar aksine cereyanlar olsa da Fransa'nın Suriye'de tutunabilmesi için Kilikya'nın elde tutulması gerektiği Kilikya'nın özerk bir yönetimi olursa Fransa'nın hem ekonomik çıkarlarını karşılayacağı hem de Suriye mandasının güvenliğini sağlayacağı gibi görüşler de ortaya atıldı. Ancak Fransız kamuoyu bütün bunlara rağmen Kilikya'da bu işlerin kolay olmadığını Maraş'tan başlayarak görmüştü. Ve artık savaştan bıkmıştı.

Fransa Ankara'nın görüşünü almak için Franklin Bouillon'u resmi olmayarak Ankara'ya gönderdi. 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelen Bouillon görüşmelere başladı. Mustafa Kemal Türkler için hareket noktasının Misakı Milli olduğunu söyledi. Misakı Mili Bouillon'a izah edildi. Uzun görüşmeler oldu. İdari, mali, adli tam bağımsızlık ve kapitülasyonların kaldırılması konusu anlatıldı⁴⁸. Bu arada Türkler lehine bazı olaylar cereyan etti. 20 Haziran 1921'de küçük Türk kuvvetleri karşısında Fransızlar Zonguldak'ı Yunanlılar Adapazarı'nı İtalyanlar da Antalya'yı terk ettiler. Ancak Yunan taarruzu karşısında Türk ordusu Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Fakat Sakarya Zaferi

⁴⁵ The New York Times, "French Capture Aintab From Turks", 12 February 1921; Şivgin, "Güney Cephesinin Değerlendirilmesi", s. 26.

⁴⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s. 400.

⁴⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s. 206.

⁴⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s. 421-424.

(13 Eylül 1921)⁴⁹ ile elde edilen büyük başarının Fransa'yı Türklerle kesin anlaşma yapmaya götürdüğü açıktır⁵⁰. Bu sebeple Franklin Boluillon 15 Eylül'de İstanbul'dan hareketle 20 Eylül'de Ankara'ya geldi. 24 Eylül'de müzakereler yeniden başladı. Nihayet 20 Ekim 1921'de Türklerin istediği bir şekilde anlaşma imzalandı⁵¹. Bu Ankara hükümetinin önemli bir başarısı idi. Çünkü Türklere karşı kurulmuş olan ortak cephe yıkılmış oluyordu. Düşman devletlerinden birisi Ankara hükümetini ve Misakı Milliye tanımış oluyordu. Bu anlaşma ile Fransa İskenderun ve Hatay hariç Türk topraklarını terk ediyordu⁵². Ayrıca Fransa büyük bir silah stokunu Türkiye'ye terk ediyor. İleride daha da fazlasını vereceklerini açıkça söylüyorlardı. Bu bölge kurtarıldığı gibi buradaki asker ve malzeme batı cephesine aktarılarak batı cephesi güçlendirilecekti. Anlaşma Fransa'da büyük bir çoğunluk tarafından olumlu karşılandı⁵³. Ankara Anlaşması Fransa'da Fransa'nın İngiltere'nin vesayetinden kurtulduğunun göstergesi olarak yorumlandı. İngiltere'ye karşı direnmenin ilk sahnesi olarak değerlendirildi. Fransa'nın yakın doğuda hareket serbestliğini yeniden ele aldığı dile getirildi⁵⁴. Ankara Anlaşması İngilizleri çok sinirlendirdi ve telaşlandırdı. Şaşkınlık yarattı. Anlaşmanın gizli maddeleri olduğu iddia edildi. Ruslar'da bundan kuşkulandılar ama güvenceler sonunda ikna oldular. Ermenilerde büyük bir telaş başladı. Fransızların çekilmesinden sonra Türklerin kendilerinden intikam alacağından korktular. Ancak sonuçta yine Türklere sığınmak ve yardım istemek zorunda kaldılar. Bir bölümü Suriye'ye göç etti. Türk yetkililerin teminatı onları durdurmaya yetmedi. İtalyanlarda kendiliklerinden Antalya ve Söke Kasabasını boşalttılar.

⁴⁹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 419.

⁵⁰ Atatürk, **a.g.e.**, s. 421-424.

⁵¹ Özçelik, **a.g.e.**, s. 103. (Ankara İtilafnâmesi'nin metni Açık Söz ve Hakimiyet-i Milliye Gazetelerinde Yayımlanmıştır.)

⁵² Özçelik, **a.g.e.**, s. 108. (Açık Söz Gazetesi 7 Kasım 1921 "İtilafnâmeden Kazançlarımız")

⁵³ Akyüz, **a.g.e.**, s. 216.

⁵⁴ Aynı yer.

Sonuç

Maraş'ta Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra başlayan İngiliz ve Fransız işgalleri Heyet-i Temsiliye öncülüğünde Maraş Kuva-yı Milliyesi'nin olağanüstü gayret, çaba ve kahramanlığı sayesinde zaferle sonuçlanmış, Fransızlar 11 Şubat 1920'de Maraş'tan kovulmuşlardı. Maraş'ta kazanılan zafer, yurt içince morallerin yükselmesine sebep olmuş, Türk halkının özgüvenini kazanmasına vesile olmuş, daha sonraki savaşlarda motivasyon kaynağı olmuştur. Maraş zaferinin itilaf devletleri nezdindeki yankıları ise özellikle Fransızları Türklerle sulh yapmaya götüren sebeplerin ilki olmuştur. Maraş zaferi, Türklerin kolay lokma olmadıklarını vatanlarını her ne pahasına olursa olsun savunacaklarını ve direneceklerini işgalcilere göstermesi bakımından önemlidir. Fransızlar Güneydoğu'da ilk büyük şoka Maraş yenilgisiyle uğramışlardır. Fransa, Maraş yenilgisinden sonra milliyetçilerle anlaşmayı düşünen ilk batılı devlet oldu. Bundan sonra Fransa, Ankara ile direkt temas kurmaya başladı. Bunun ilk somut göstergesi bütün Fransız cephelerinde ateşkesi sağlayan 30 Mayıs mütarekesi idi. Bu mütareke Fransa'nın direkt olarak Ankara'ya başvurmasıyla imzalanmış olan bir mütarekeydi. Bundan bir süre sonra Fransa, Güneydoğu'da Türkiye ile olan savaşı bitirmek üzere 20 Ekim 1921'de Ankara Hükümeti ile Ankara İtilafnâmesi'ni imzalayarak bölgeden çekildi. Maraş zaferinin başlattığı süreç ve olaylar Fransızları Ankara Anlaşması'na götüren sürecin başlangıç noktasını teşkil etti.

Kaynakça

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK, Ankara, 1988.

Alcon, Felix, **Djuvara Cent Projects de Partage Dela Turquie 1881-1913**, Paris, 1915.

ATASE, Kol: İSH, Kutu: 79, Gömlek: 28, Belge: 28-1.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk (1920-1927)**, C. 2, Haz. Zeynep Korkmaz, İsmet Gönülal, Ankara, 1984.

- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri**, Haz. Nimet Arsan, C. 4. TTK, Ankara, 1991.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.
- Ener, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Erdeha, Kamil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975.
- Harp Tarihi Vesikaları**, C. 11-15, S.14, Vesika No: 373, Ankara, 1955.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK, Ankara, 2011.
- Özalp, Yalçın, **Milli Mücadele'nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları, Kahramanmaraş, 1984.
- Özçelik, İsmail, **Milli Mücadelede Anadolu Basımında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921)**, ATAM, Ankara, 2005.
- Sonyel, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, TTK, Ankara, 2014.
- Şıvgın, Hale, "Güney Cephesinin Değerlendirilmesi", **Türk İstiklal Harbinde Kuva-yı Milliye, Düzenli Ordu ve Cephele Paneli**, Ankara 16 Mayıs 2014, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- Şıvgın, Hale, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", C. 4, S. 11, **ATAM**, Mart 1988.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 1, MEB, İstanbul, 1991.
- , **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 3, MEB, İstanbul, 1991.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- The New York Times**, "French Capture Aintab From Turks", 12 February 1921.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, C. 4, ATASE, Ankara, 2009.

Vesika No: 316, **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Cilt: 11-15, Sayı: 11,
Yıl: 4, Mart 1955.

MARAŞ'IN İŞGALDEN KURTULUŞU VE TBMM TARAFINDAN İSTİKLAL MADALYASI İLE ONURLANDIRILMASI

Erhan ALPASLAN*

Giriş

I Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin yenilgisiyle sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti'yle İtilaf Devletleri arasında, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır¹. İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesince “*İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması durumunda, herhangi bir sevkülceş noktasını işgal edecek konumda bir hakka sahip olacaktır*” hükmüne dayanarak Osmanlı Devleti'ni işgale başlamışlardır. İşgal güçleri aynı zamanda içerdeki azınlık grupları başta Ermeniler olmak üzere çeşitli topluluklarla işbirliğine giderek işgali kolay bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Bunun yanı sıra Anadolu coğrafyasında bağımsız devlet kurma hevesine kapılan bu azınlık gruplarının isyan hareketlerini de desteklemişlerdir. Türk Halkı'nın bu isyan ve işgale direniş göstermesiyle birlikte Milli Mücadele'nin temelleri atılmıştır. Bu çerçevede Maraş, Antep ve Urfa bölgesindeki milli direnişin meşalesi yakılmış ve bu meşale daha sonraki süreçte tüm Anadolu coğrafyasına yayılarak bir ulusun kurtuluşuna da rehberlik etmiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra İtilaf devletleri tarafından bu işgaller başlamıştır. Bu durumda Türk

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ealpaslan@ksu.edu.tr.

¹ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş, Yeni Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.81; Mondros Mütarekesi'nin hükümleri için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları**, Cilt I, Ankara, 1953, s. 519-524.

halkı işgalci devletlere karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bölgesel olarak başlayıp ulusal bir boyut kazanan milli mücadele, Maraş bölgesinde de etkisini göstermiş ve İngiliz, Fransız, Ermeni güçlerine karşı Maraş'ta bir direniş harekâtı başlamıştır. Maraş Millî mücadelesinde iki temel faktörün öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri, Kale'den Türk Bayrağı'nın indirilmesi; diğeri ise Türk kadınının peçesinin açılmaya çalışılmasıdır. Dolayısıyla, Maraş, değerler etrafında bütünleşmiş bir şehir olarak manevi değerlerini her zaman savunmuştur².

Bu mücadelede Maraş halkı kadını-erkeği, yaşlısı-genciyle topyekûn bir mücadele örneği vermiş işgalci Fransız-Ermeni güçlerine karşı emsalsiz bir zafer kazanmıştır. Fransız işgal güçleri bu bölgede verilen mücadele karşısında 11 Şubat 1920 tarihinde Maraş'tan çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Maraş'ta işgal güçlerine karşı topyekûn verilen bu mücadeleyi "İstiklal Madalyası" ile onurlandırmıştır. Madalya esas olarak bir onur (şeref) göstergesidir. Madalyalar sadece askeri başarıları taltif etmek için olmayıp bununla birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel içerikli ve toplum hayatını derinden etkileyen olaylar için de çıkartılabilir. Madalyaları almaya hak kazananlara madalya ile birlikte madalyanın verilış nedeni, zamanı ve kime, kim ya da hangi kurum tarafından verildiğini gösteren bir de belge verilir buna da "Berat" denir³. Maraş halkı da İstiklal Mücadelesinde göstermiş olduğu bu kahramanlığın nişanesi olarak 5 Nisan 1925 tarihinde TBMM tarafından beratını alarak onurlandırılmıştır.

² İsmail Göktürk-Mehmet Yılmaz, "Kahramanmaraş Şehir Kimliği Üzerine Toplumsal Yapı Çözümlemesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş, 2018, s.29.

³ T. Nejat Eralp, "Osmanlılarda Nişan ve Madalya", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 2002, s. 683-686.

Maraş'ta İngiliz-Fransız İşgali ve İşgale Karşı Direniş Mücadelesi

Osmanlı Devleti 1914'te başlayıp 1918'de sona eren I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri yanında katılmıştı. Dört yıl süren bu savaş, Osmanlı Devleti'nin ve taraf olduğu ittifakın yenilgisiyle sonuçlanmıştı⁴. İtilaf Devletleri I. Dünya Savaşı'nın ortalarında yapmış oldukları gizli antlaşmalarla Osmanlı Devleti'nden alacakları payları kararlaştırmışlardı. Bu antlaşmalardan biri olan Sykes-Picot Antlaşması'na göre Suriye bölgesi ile Musul, Antep, Urfa ve Maraş vilayetlerinin Fransızlara verilmesi kararlaştırılmıştı⁵. Ancak İngiltere I. Dünya Savaşı sonrasında siyasetini değiştirmişti. Savaşın yükünün çoğunu kendisinin çektiğini düşünerek daha önce Fransa'ya vermiş olduğu vaatleri yerine getirmek istemiyordu. Bu stratejinin bir sonucu olarak İngiltere, Sykes-Picot'un Fransızlarla ilgili hükmünü bozacak girişimlerde bulunmuştur⁶. Nitekim İngiltere, Osmanlı ile yapılan Mondros Mütarekesi'nde kendi başına hareket etmiştir⁷. Savaşın sonunda 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri adına İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandı⁸. Maraş'ın işgalden kurtuluş mücadelesi ve İstiklal Madalyasının alınmasına kadarki süreçte gerçekleşen olaylar silsilesi, şüphesiz 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması ile başlamıştı.

İtilaf Devletleri bu anlaşmanın 7. maddesine dayanarak ülkenin stratejik ve ekonomik bakımdan değeri büyük ve önemli bölgelerini

⁴ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999, s.137-148; Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, (3.Baskı), Ankara,2002, 357-361; Çoşkun Üçok, **Siyasi Tarih Dersleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi,2.Baskı, Ankara, 1951,325.

⁵ Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara,1999, s.45-46.

⁶ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.3-54.

⁷ Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV, S.II, Ankara, 1988, s.481; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, Ankara,1962, s.44; Akbıyık, **a.g.e.**, s.6.

⁸ A. Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1948, s.29-34.

işgale başladılar. İngilizler, Adana, Maraş, Urfa, Antep ve Antakya yöresini işgal etti⁹.

İngilizlerin Maraş'ı işgal etmelerinin bazı sebepleri vardı. Bu sebeplerden biri, bu bölgenin coğrafi yapısıydı. Maraş bölgesinin etrafı dağlık olduğundan dolayı serbest hareket etmeye pek müsait değildir. Güneyden gelecek olan saldırılara karşı koyabilmek oldukça kolaydır. Ayrıca kuzeyden gelecek olan kuvvetlerle Suriye'ye doğru askerî harekât kolaylıkla yapılabilirdi¹⁰. Ayrıca İngilizlerin asıl niyeti bu bölgeleri işgal ederken ileride daha önce Fransızlara bırakıkları petrol bölgesi Musul'u ele geçirebilmek için Fransızlara karşı bir pazarlık konusu yapabilmektir¹¹. İngilizlerin Maraş'ı işgalinin kesinleşmesi ile bu konudaki tepkilerini bazı Maraşlılar daha İngilizler gelmeden önce, Antep-Maraş yolu üzerindeki Aksu Köprüsü'nü yıkarak açıkça göstermişlerdir¹². Türk tarafının bölgeyi terk etmesinden sonra Antep'ten yola çıkan 600 kişilik İngiliz askerî birliği Antep-Maraş yolunu onarır ve nehir üzerine dar bir köprü kurarak yollarına devam ederek 22 Şubat 1919'da Maraş'ı işgal ettiler. Albay Philip MarxAndriyo komutasındaki İngiliz kuvvetleri bir Hint süvari alayından ibaret olup subay ve erlerinin bir kısmı Müslümanlardan oluşmaktaydı¹³. Maraş'a giren İngiliz işgal güçleri kışlaya yönelindiklerinde, Teğmen Cemal tarafından kılıcı çekili ve müfrezesi mevzilenmiş şekilde karşılanınca, kılavuz Ermeniler azarlanarak, Amerikan misyonuna yönelidiler. Amerikan Kolejinin karargâh yaptılar. İngiliz askerleri ayrıca Abarabaşı Kilisesi,

⁹ Türk İstiklal Harbi, **Güney Cephesi**, C.IV, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1966, s.3; Gotthart, Jeaschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C.I, Ankara, 1970, s.6.

¹⁰ Akbıyık, **a.g.e.**, s.3.

¹¹ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 77; Ülman, **a.g.e.**, s. 331.

¹² Adil Bağdatlılar, **Uzunoluk (İstiklal Harbinde Kahramanmaraş)**, Kervan Yay., Toker Matbaası İstanbul. 1974, s.25-26; Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yay., Ankara, 1984, s.17.

¹³ Hüsameddin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş**, Mersin, 1943, s.5; Ali Sezai Kurtaran, "Türkİstiklal Savaşında Maraş Millî Mücadelesine Ait Tarihçe", **Hizmet Gazetesi**,15. 5. 1957, Nr. 34.; Celal Çoğalan –Halit Kurtaran, **Her Yönüyle Maraş**, İstanbul, 1963, s.17; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.24; Murat Sertoğlu, "Kendini Kurtaran Şehir Kahramanmaraş'ın Destanı", **Tercüman Gazetesi**, 19 Mart 1970, S.3025.

Ermeni ve Katolik Kiliseleri ve Alman Çiftliği binalarına yerleştirildiler¹⁴. İngiliz işgal kuvvetleri, Maraş'taki Ermenilerin ve Ermeni papazların şımarık tezahüratları ile birlikte Maraş'a girmişlerdi. Bir İngiliz subayı Mutasarrıf Ata Bey'i yanına çağırttı. Onunla yaptığı konuşmada, Mondros Antlaşması'na dayanarak şehri işgal ettiklerini bildirdi¹⁵. Mutasarrıf Ata Bey ise şehirde güvenliği bozan bir hâl olmadığını ve kendilerini işgalci sıfatı ile değil ancak misafir olarak kabul edebileceklerini söyledi¹⁶. Şehirdeki Ermeniler bu işgalden oldukça memnundular. Ayrıca daha önce göçe tabi tutulmuş olan Ermeniler, İngilizlerin gelmesiyle birlikte Maraş'a tekrar dönüş yaptılar¹⁷. İngiliz işgal kuvvetleri ile ittifak içerisinde hareket eden Ermeniler bu işgal ile birlikte birçok yanlış işler yapmaya başladılar¹⁸. Şehirde vaziyet gün geçtikçe gerginleşmeye başlamıştı. İngiliz komutanı MaxAndrio, şehrin durumunu anlamak üzere eşraftan ileri gelenlerle bir görüşme yapmak istemiştir. Bu toplantıya Maraş'ın ileri gelenlerinden oluşan bir heyet ile halktan bazı gayrimüslim kişiler ve Ermeni papazları da katılmışlardır. Toplantıda yapılan açıklama, aslında Türk heyetine bir uyarı niteliğindedir. Bölgedeki Ermenileri koruma altına aldıklarını açıkça ifade eden İngilizler, Türk vatandaşların Ermeni halkıyla iyi geçinmeleri gerektiğini, aksi takdirde bu uyarılara aldırış etmeyenlerin cezalandırılacaklarını belirtmişlerdir. İngiliz işgal kuvvetleri komutanının bu açıklamaları karşısında Ali Sezai Efendi; son zamanlarda yaşanan sıkıntularla ilgili olarak İngiliz komutanını bilgilendirici bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada İngiliz komutanın tarafsız davranarak halklar arasında adaletli olunacağı yönündeki açıklamalarının

¹⁴ Akbıyık, a.g.e., s.6-9.

¹⁵ SelimYavuz, "Kahramanmaraş İşgali ve Mücadele Günlüğü", **Tarihi Uzunluk Dergisi**, S.15, Kahramanmaraş, 2003, s.23.

¹⁶ Karadağ, a.g.e., s.14; ATASE, (İSH- 3A), Sıra No: 1680, Kutu No: 79, Gömlek No: 28, s.1.

¹⁷ Kutlusoy, M. Nedim, "Millî Mücadele'den Bir Yaprak, Maraş Destanı", **Kuvâ-yı Milliye Dergisi**, S.23, Şubat 1960, Ankara, s.7-8; Akbıyık, a.g.e., s.12; **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara, 2002, s.139-141.

¹⁸ Özalp, a.g.e., s.7-8; Hüsameddin Karadağ, "**İstiklal Savaşında Maraş**", Haz. Yaşar Alpaslan- Serdar Yakar, Kahramanmaraş, 2008, s.14.

takdirle karşılandığını, ancak gayrimüslim vatandaşlar hakkında Maraş halkına isnat olunan suçlamaların gerçeği yansıtmadığını da açıklamıştır¹⁹.

Ancak Albay Andrio'nun toplantıdaki tutumu, Türklerden intikam almak isteyen Ermeniler için önemli bir fırsat oluşturmuştur²⁰. Nitekim hiç vakit kaybetmeyen Ermeniler, Türklerden bazıları mahkemeye vermeye başlamışlar ve mağdur edildiklerini iddia etmişlerdir. Tehcir sırasında ücreti karşılığında Türklerin almış oldukları menkul ve gayrimenkul mallarını geri almaya kalkıştıkları gibi kendileriyle hiçbir ilgisi olmayan Türklerin mallarına sahip çıkmışlar, gerektiğinde kendi ırkdaşlarından da şahitler göstererek hükümet kanalıyla haksız yere Türklerin mallarını gasp etmeye başlamışlardı²¹. Ermeniler ayrıca daha önce Müslüman olan Ermeni gençlerini kiliseye götürerek zorla eski dinlerine döndürdüler ve eski isimlerini aldılar²² Türklerle evlenmiş olan Müslüman Ermeni kızlar, kadınlar da evlerinden cebren alınıyorlardı²³. Alamadıklarını da Hıristiyanlığa davet ediyorlardı²⁴.

İngiliz işgali döneminde yaşanan olaylardan birisi de tehcir döneminde Maraş'tan Ermenilerin nakilleri sırasında Maraş mutasarrıflığında bulunmuş olan İsmail Kemal Bey ile ilgilidir. Bu sırada Sivas valisi olan İsmail Kemal Bey hakkında Ermeniler tarafından suçlamalarda bulunularak, İngiliz müdahalesiyle Maraş'a getirtilmiştir. İlk yargılama sonunda isnatların yersizliği anlaşılacak kefaletle serbest bı-

¹⁹ Yaşar Alpaslan - Serdar Yakar, "Şeyh Ali Sezai Efendi Notları", İstiklal Savaşında Maraş, Kahramanmaraş, 2008, s.69-70.

²⁰ Erdoğan Öznal, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genel Kurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1992, s.105.

²¹ Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 30-31; M. Yusuf Özbaş, **Dâva 1920 Maraşlı-Fransız Harbi**, Sema Matbaası (Baskı yeri ve yılı yok), s.91.

²² Hüsameddin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş**, Yeniden Yayınlayan; Mehmet Yusuf Özbaş, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği Yayını, Kahramanmaraş, 1994, s.10; Akbıyık, **a.g.e.**, s.15; Özbaş, **a.g.e.**, s.93.

²³ Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 32.

²⁴ Akbıyık, **a.g.e.**, s 15.

rakılmasına rağmen daha sonra Maraşlı Çavuşemini oğlu Ali ile birlikte Halep'e götürülerek hapsedilmiştir²⁵. Ermeniler yalan ve iftiralarına devam ediyorlar türlü bahanelerle Müslüman Türklerle ilgili sivil ve memur olmak üzere birçok insanın mağduriyetine sebep oluyorlardı²⁶. İngilizler, Ermenilerin Türk halkına yönelik saldırı ve tecavüzlerinin artması üzerine bu durumun kendilerine karşı devamlı bir reaksiyon yarattığını gördükçe onları himaye ve koruyuculuklarından vazgeçerek tarafsızlığı tercihe başlamışlardır²⁷. İngiliz işgal kuvvetlerinin Maraş'ta Türklerle olan ilişkilerinin iyileşmesinde siyasi işler memuru Yüzbaşı Hasan Rufai'nin büyük etkisi olmuştur. Şeyh Ali Sezai Efendi ile dostluk kuran Yüzbaşı Hasan Rufai, birçok mahallî olaylarda daima Türkler lehine çalışmış, Ermenilerin tertiplerine bir mahal bırakmamıştır²⁸. İngilizlerin Maraş'ı işgalinden sonra izledikleri politikanın bir süre sonra değişikliğe uğraması, aslında İngilizlerin bu bölgede kalıcı olmadıklarını da ortaya koymuştur. Filistin ve Musul'u isteyen İngilizler, Maraş ile işgal ettikleri diğer komşu vilayetleri, Fransızlara karşı bir koz olarak kullanacaklardı. Bu amaç ile hareket eden İngilizler, Maraş'ta çok stratejik hareket ederek mahallî hükümetlere çok fazla karışmamaya çalışmışlardır. Bu tutumları işgal döneminin olaysız geçmesinde büyük rol oynamıştır²⁹. İngiltere, işgalden bir süre sonra, Fransa'ya vermiş olduğu Musul'u geri alabilmek için belirlediği planı uygulamaya koydu. Bu planın ilk adımı kendileri için riskli olmaya başlayan Maraş, Antep ve Urfa'yı bir an evvel Fransızlara devretmekti. Fakat devretmeyi yaparken de, bundan azami ölçüde faydalanmayı düşünüyorlardı. En önemlisi devamlı olarak kanayan bir bölgenin sorumluluğunu Fransızlara bırakmak suretiyle, onları Türklerle karşı karşıya getirmek istemişlerdi. Sonrasında ise bölgeden

²⁵ Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.32; Karadağ, **a.g.e.**, (1943), s. 8.

²⁶ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C: II, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1991, s.209.

²⁷ Karadağ, **a.g.e.**, s. 10; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 33; Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Protesto Ve Mitingler", **Türkler**, C.15, Ankara, 2002, s.729.

²⁸ Akbıyık, **a.g.e.**, s.14.

²⁹ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 46; Yaşar Türkkorur, "Kurtuluş Savaşı Öncesinde Maraş", **Kahramanmaraş Dergisi**,64. Yıl Özel Sayı, Ankara, 1984, s.7.

çekilmek kararı ile büyük ölçüde kuvvetlerinin serbest kalması mümkün olabilecekti. En önemlisi, Türklerin ana vatanına dâhil olan bu toprakları nasıl olsa yabancılara bırakmayacaklarını anladıklarından, Fransızları bu bölgede meşgul ederek dikkatlerinin Arap ülkeleri üzerinden dağılmasını sağlamış olacaktı³⁰. İngilizler, 15 Eylül 1919 tarihinde ikna ettikleri Fransızlarla Suriye Antlaşması'nı imzaladılar. Bu anlaşma ile işgal altındaki Maraş, Antep, Urfa şehirleri ve civarları İngilizler tarafından boşaltılarak Fransızlara terk olunacaktı³¹. Buna karşılık Musul İngiltere'ye bırakılıyordu³². Böylece İngilizlerin planı başarılı bir şekilde gerçekleşmiş oldu. Fransa ise Kilikya ve İskenderun'u elde etmek için Musul'u bir yem olarak İngilizlere bıraktıklarını açıklamıştı. Ancak Fransa o esnada yaptığı büyük hatayı anlayamamış ve oyuna geldiğinin farkına varamamıştır. İngilizler, Fransızların Anadolu'da tutunamayacaklarını gayet iyi biliyorlardı. Nitekim Maraş'ta, Fransızlara karşı Türk millî direnişinin şubat ayında başlaması bir anlamda İngiltere'yi sevindirmiş ve bunun üzerine Dışişlerinden L. Philippe'e şu sözleri söylemiştir: "*Fransızlar nihayet eşek arısının yuvasını karıştırdıklarının farkına vardılar*"³³.

Fransızlar bu anlaşmayla, yeni durumun tüm olumsuzluklarına rağmen Maraş'ın ekonomik ve stratejik önemini de göz ardı etmiyorlardı. Çünkü Maraş, coğrafi konumu ve büyüklüğü ile işgalcilerin, işgal etmiş oldukları bölgelerin kuzeyindeki en önemli ileri karakol durumunda idi. Maraş'tan her yöne giden yollar Fransızların istinat noktaları için bu şehrin önemini daha da artırıyordu. Ayrıca bölgeyi önemli kılan bir başka etken de burada büyük bir tahıl stokunun bulunmasıydı³⁴.

³⁰ Akbıyık, **a.g.e.**, s.50; Hasan Kundakçı, **Emperyalizmin Kullandığı Ermeniler**, Türkiye Gaziler Vakfı Yayınevi Ankara, 2001, s.123; V. Z. Dümer, "İstiklal Harbi", **Türk Ansiklopedisi**, C. XX, Ankara, 1972, s.381.

³¹ Özalp, **a.g.e.**, s. 40.

³² Akbıyık, **a.g.e.**, s. 46-47.

³³ Akbıyık, **a.g.e.**, s.56.

³⁴ Orhan Doğan, "Millî Mücadele'de Maraş ve Mustafa Kemal", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 42, İstanbul, 2007, s.212.

Maraş'taki İngiliz birliklerinin kumandanı olan General Crawford askerlerinin Ekim ayı sonunda Maraş'tan çekileceğini öğrenince, bu bilgiyi Ermeni Millî Birlik başkanı olan Papaz Aram Baghdikian'a ulaştırdı. İngiliz işgalinden aradıklarını pek bulamayan Ermeniler bu habere oldukça sevinmişlerdi³⁵. Artık Fransızların Maraş'ı işgal edecekleri kesinleşmişti. Maraş Müdafaa-i Milliyesi adına Hayrullah Bey, Mustafa Kemal'e başvurarak nasıl hareket etmeleri gerektiğini sordu. Mustafa Kemal bu gelişmeler öncesinde Fransızların Maraş'ı işgal edebileceğine pek ihtimal vermiyordu. Bunu sebebi ise Fransızların Suriye'de Emir Faysal ile uğraşmak zorunda olmalarıydı. Ayrıca bir de Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal edebilecek kadar sayıda askere sahip değillerdi. Buna rağmen Fransızlar, İngilizler ile yapmış oldukları anlaşma sonrası devir teslim işlemlerini gerçekleştirmek istediler.

Mustafa Kemal 26 Ekim 1919'da 13. Kolordu Komutanlığına bir talimat gönderdi. Bu göndermiş olduğu talimatta Urfa, Antep ve Maraş'ı Fransızlara işgal ettirmemek, etmiş olsalar dahi onları barındırmamak için her türlü tedbire başvurmak gerektiğini belirtti. Ayrıca 29 Ekim 1919'da işgali protesto etmek amacıyla yurt çapında bir tamim yayınlayarak; Suriye İtilafnamesi'nin haksız bir anlaşma olduğunu, Türk milletinin Erzurum ve Sivas Kongrelerinde hukukunu müdafaa konusundaki azmini ilan ettiğini, milletin bu gibi oldubittilere boyun eğmeyeceğini belirtti³⁶. İngilizler ile yapılan anlaşma sonrasında 29 Ekim 1919 Çarşamba günü Fransız öncü kuvvetleri Yüzbaşı Julie komutasında Maraş'a geldi³⁷. 30 Ekim Perşembe günü de Fransız Yüzbaşı Fouquet komutasında 412. Alaydan yarım bölük, Ermeni Millî Alayı'nın 1. Taburu ve 1 sipahi takımı ile Maraş'ı işgal etmeye başladılar. İşgal kuvvetlerinin sayısı 400 Ermeni, 1000 Fransız ve 50 Cezayirli süvariden ibaretti³⁸. İşgalin başlamasının ardından halk son derece

³⁵ Özalp, a.g.e., s. 31.

³⁶ Nimet Arsan, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri 1917-1938*, C.IV, Ankara, 1964, s.120.

³⁷ Karadağ, a.g.e., (1994), s.17; Bağdatlılar, a.g.e., s.45; Akbıyık, a.g.e., s.75; Doğan, a.g.m., s. 212).

³⁸ Sabahattin Selek, *Millî Mücadele*, İstanbul, 1982, s. 533; Akbıyık, a.g.e., s.71; Ahmet Hulki, Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı, Nur Dağları "Amanoslar" Toroslar, Adana, Maraş,*

gergin ve huzursuzdu. Ermeniler, Fransızlara görkemli bir karşılama töreni yapmışlar ve Türklere ağır hakaretlerde bulunmuşlardı. Ermenilerin, Fransız işgalcilerinden aldığı destekle daha saldırgan bir havaya girmesi, Türklerin ise kendi yurtlarını koruma kaygısına düşmesi bazı olayların doğmasına yol açmıştır. İşgalin üçüncü günü, yani 31 Ekim 1919'da Sütçü İmam Olayı meydana gelmiştir³⁹. Sarhoş olarak taşkın hareketler sergileyen Fransız üniformalı Ermeni askerlerinin Türk kadınlarını taciz etmesi, dinî ve geleneksel değerlere saygısızlık etmesi, kendilerini Maraş'ın hâkimleri gibi görmesi Türklerin öfke ve nefretine yol açmış, çıkan kargaşada Çakmakçı Said adında bir Türk, Ermeni kurşunları ile yaralanmış, bir Ermeni askeri de Sütçü İmam'ın tabancasından çıkan kurşunlarla ölmüştür⁴⁰.

Sütçü İmam Olayından sonra Ermeniler ile Türkler arasındaki çatışmalar artmaya başlamıştı. Sütçü İmam Olayı, Türk insanının kendi vatanında tutsak olmayı, yabancı işgal ve baskısını, yabancılar tarafından dinine ve geleneğine saldırıyı şiddetle reddedeceğini göstermiştir. Sütçü İmam'ın açtığı ateş Maraş savunması sırasında bir sembol olarak Türklere cesaret vermiştir. Böylece Sütçü İmam bir halk kahramanı olarak anılır olmuştur⁴¹.

1 Kasım 1919 tarihinden itibaren ise Maraş, Antep ve Urfa ile birlikte tümüyle Fransız işgali altına girmiştir⁴². Fransızlar, ilk olarak İngilizlerin işgal etmiş olduğu Kışla ve Amerikan Kolejini ele geçirdi. Daha sonra halkın muhtemel karşı koymasını önlemek amacıyla şehrin ortasında bulunan ve hâkim yerlerden biri olan Abarabaşı ve Ermeni Katolik Kilisesine yerleştiler. Şehrin doğusunda bulunan Alman

Gaziantep Ve Urfa'da Yapılan Kuvâ-yı Milliye Savaşları, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s. 157.

³⁹ Özalp, **a.g.e.**, s.43-45; Saral, **a.g.e.**, s.159-160.

⁴⁰ Akbıyık, **a.g.e.**, s.124-126.

⁴¹ MemetYetişgin, "Maraş Savunması: Amaçlar, Kişiler Ve Sonuçlar", **Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş Ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları (Editör; Prof. Dr. Mehmet Özkarıcı Vd.) Kahramanmaraş, 2008, s. 289

⁴² Biçe Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 8

Eytam Hanesini (yetimhanesi), biraz dışında olan Alman Çiftliğini, batısında bulunan Tekke Kilisesini, güneyinde yer alan çarşıdaki hanları ve sonunda kaleyi işgal ettiler⁴³. Maraş'ta İngilizlerin yerini alan Fransız askerlerinin hemen tamamına yakını Ermeniler oluşturuyordu. Ermeniler bölgedeki amaçlarına Fransız desteği ile ulaşmak istiyorlardı. Fransızlar da kurdukları Ermeni birliği ile kurmayı düşündükleri Suriye mandasının tampon bölgesini oluşturmak istiyorlardı. Fransızlar kurmuş oldukları Ermeni birliklerine *Legiond'Orient* ismini verdiler⁴⁴.

Maraş'ta her geçen gün Ermenilerin sinsice faaliyetleri artmaya başlamıştı. Ermeniler sokakta Müslümanlara rastgele ateş açarak, Türklerin millî değerlerine hakaret ediyorlar, Müslümanların elinde bulunan silah ve cephanenin toplanması hususunda Fransız kumandanlığını teşvik ediyorlardı. Fransızlar da şehirdeki Ermeni gençlerini silahlandırıp kışlada eğitmeye başladılar. Ermenileri kiliselere toplayarak Müslüman halka karşı suikast ve mezalim planları hazırlatırıldı. Gökpınar, Kılılı ve Sarılar köyleri Ermeniler tarafından tahrip edilip yağma hareketlerine giriştiler. Ayrıca Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Zeyton'daki Ermeniler de silahlandırılıyordu⁴⁵.

Türkler, Ermenilerin bu saldırıları karşısında bazı tedbirler alma yoluna giderken, Fransız işgal kuvvetleri temsilcilerine de şikâyetle bulunuyorlardı. Bu durum karşısında işgal kuvvetleri, halkı teskin etmek için Maraş, Antep ve Urfa civarında gerçekleşen mezalim ve taşkınlıklara sebep olan Fransız komutanlarının azledildiğini söylüyor ve mezalimi yapanların şiddetle cezalandırılmaları için soruşturma açılacağını; Fransızların bu bölgede bulunmalarının işgal amaçlı olmadık-

⁴³ Ahmet Eyicil, "Maraş Savunması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 61, C. XXI, Ankara, 2005, s. 50.

⁴⁴ Memet Yetişgin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları, 1920-1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XX, Mart, S.58, Ankara, 2004, s.68.

⁴⁵ M. Sıtkı Bilgin, "Arşiv Belgelerine Göre Fransız İşgali Altındaki Maraş'ta Ermeni Faaliyetleri", *Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine* (Editör; Prof.Dr. Mehmet Özkarcı Vd.), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş Ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, s.247.

larını hatta Türklere karşı muhtemel saldırıları engellemek için bulduklarını ileri sürüyorlardı⁴⁶. Fransızların Maraş'ta meydana gelen protesto ve gerginliğin giderilmesi düşüncesi ile Osmaniye askeri valisi olan Yüzbaşı Andre'nin Adana bölge valisi Albay Bremond'un kararı ile Maraş valiliğinin de verilmesi üzerine Maraş'a gelmiştir⁴⁷. 26 Kasım 1919'da şehre gelen Andre'yi Ermeniler coşku ile karşılamışlardır. Ermenilerin Türkler aleyhine slogan ve kışkırtıcı sözleri üzerine karşılamada bulunan bazı Türkler oradan ayrılmıştır⁴⁸. Ertesi gün Maraşlı Türk ileri gelenlerine, Yüzbaşı Andre tarafından Abdülkadir Paşa Konağı'nda bir toplantı için davetiye gönderilmiş, Türkler aldıkları karar gereği toplantıya katılmama kararı almışlardır⁴⁹. Bu durum üzerine Yüzbaşı Andre sert bir tutum içerisine girmiş, Ermenilerin kışkırtması ile de şehirdeki Türk yönetimine son vermek düşüncesine kapılmıştır⁵⁰. Aynı günün akşamında Hırlakyanların evindeki bir davette Hovsep Hırlakyan'ın kızı Helena'nın Yüzbaşı Andre'nin tarafından yapılan dans teklifini, kaledeki Türk bayrağı asılı olduğu sürece kabul etmeyeceğini söylemesi üzerine derhal bayrağın indirilmesini söylemiştir⁵¹. Bayraklarının kaleden indirilmesine büyük tepki gösteren Maraşlılar, Kısakürekzadelerden Avukat Mehmet Ali'nin etkili beyannamesi ile galeyana gelmişlerdir. Cuma gününe rastlayan bayrak indirme olayında, Ulu Cami cemaati hürriyetin olmadığı yerde namaz kılmanın mümkün olmadığını düşünerek, cemaat içerisinden kimi kişilerin "Bayraksız namaz kılınmaz." sözleri ile kaleye doğru harekete geçmişlerdir. Al sancağın altında toplanan insan seli, kaleye doğru akarken, kalede bulunan Fransız jandarmaları, silahlı bir çatışmayı göze alamayarak arka kapıdan kaçtılar. Tekbir ve tevhit sesleriyle kaleye ilk ulaşanlardan Zalha Hoca oğlu Osman (Osman Erşan), bir

⁴⁶ Mümtaz Ulusoy, (E) Albay, **İstiklâl Harbi'nde 2. Kolordu (1918-1921)**, Yayına Hazırlayanlar, Dr. Öğ. Alb. Ahmet Tetik, Uzm. Şeyda Büyükcan, Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 5.

⁴⁷ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 132; E. Stanley Kerr, **The Lions Of Marash**, Albany, 1973, s.105-106.

⁴⁸ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 133-134.

⁴⁹ Akbıyık, **a.g.e.**, s.136; Cengiz Gönen, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Ankara, 2005, s. 108; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 56; Özalp, **a.g.e.**, s. 53.

⁵⁰ Saral, **a.g.e.**, s.163; Sertoğlu, Tercüman Gazetesi, 19 Mart 1970, S.3025.

⁵¹ Akbıyık, **a.g.e.**, s.135-137; Gönen, **a.g.e.**, s.106; Saral, **a.g.e.**, s. 161-163.

kenara atılmış olan Türk Bayrağı'nı hürmetle öpüp başına koyduktan sonra tekbir sesleri arasında onu eski yerine asmıştır. Bundan sonra hükümet konağına da yürüyen kalabalık halk grubu kesin bir dille memleketlerinde yabancı yönetimi istemediklerini dile getirmişlerdir⁵². Fransız işgalinin arkasından yaşanan bu olaylar karşısında, bölge halkı kendi başının çaresine bakmak durumunda kalmış ve işgalci Fransızlar ile işbirlikçi Ermenilere karşı büyük bir direniş hareketi başlatmışlardı⁵³. Fransız kuvvetlerinin şehri işgal etmesi ile başlayan baskı politikası, halkın teşkilatlanmasını gündeme getirmiştir. İşgal karşısında teşkilat kurma fikri ilk defa Doktor Mustafa tarafından ortaya atılmış ve teklif edilmiştir. Fransız kuvvetlerinin şehre gelmesinden bir gün önce, Ulu Cami'de halka bir konuşma yapan Doktor Mustafa, Fransızların bugün yarın geleceğinden, Ermenilerin Maraş'ta da Adana'daki gibi işkence yapabileceklerinden bahisle halkı teşkilatlanmaya ve karşı koymaya davet etmiştir⁵⁴. Ancak o günlerde Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu gerçekleştirilememiştir. Ermenilerin yapabileceği taşkınlıklarla, Fransızların tutuklamada bulunabilecekleri endişesi ile başta Doktor Mustafa olmak üzere Maraş ileri gelenleri şehri terk ederek Elbistan'a çekilmişlerdi. Elbistan'da Kuvâyı Milliye oluşturulması, silah ve cephaneye temini ile uğraşmışlardır. Elbistan'da eski Şam Sulh Hukuk Hâkimlerinden Bekiştade Ali Rıza Bey'in başkanlığında Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyet, Fransızların bölgeden çekilişine kadar Mustafa Kemal'le sürekli irtibatla olarak etkili ve önemli faaliyetler yürütmüştür. Güney Cephesi için kurulan savunma hattının merkezi olan Elbistan'da yapılacak çalışmalar, Mustafa Kemal Paşa tarafından Elbistan Müdafaa-i Hukuk cemiyeti başkanı Ali Rıza Bey'e bildirilmiştir III. Kolordu Kumandanlığı tarafından bir kısım kuvvetlerle bölgeye gönderilen Binbaşı Suzi Bey toplantılara daimî üye sıfatı ile katılıyor ve 3.

⁵² Özalp, **a.g.e.**, s.54; Türkkorur, **a.g.m.**, s.10; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 138; Özbaş, **a.g.e.**, s.209; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.59-60; Karadağ, **a.g.e.**, (1994), s.18-19.

⁵³ Türk İstiklal Harbi, **Güney Cephesi**, C.IV, s.236-237.

⁵⁴ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 1; Karadağ, **a.g.e.**, (1994), s. 24.

Kolordu ile irtibatı sağlıyordu⁵⁵. Bir süre sonra Binbaşı Suzi Bey Sivas'a dönecek, onun yerine Binbaşı Ali Bey gelecektir. Binbaşı Ali Bey ise daha sonra Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan Napkızade Mehmet Bey ve arkadaşları, Maraş ile Heyet-i Temsiliye arasında irtibat sağlayacak ve Maraş'a destek temin etmeye çalışacaktı⁵⁶. Diğer yandan Andırın Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'na Yayıcıoğlu İbrahim Ağa getirildi ve burada hazırlanan ilk müfreze Maraş'a gönderildi⁵⁷. Kuva-yı Milliye, telsiz merkezini Maksutlu Köyü'ne kurdu, burada bir tehlike olması durumunda haberleşme edevatı Hamidiye Karakolu'na kaydırılacaktı⁵⁸. Maraş halkı da artık Fransız işgaline karşı birlikte hareket etme kararı almıştı. Ama bu hareket gizli ve gizli yapılıyordu. Maraş ileri gelenleri Millî Mücadele'nin ne şekilde yapılacağını gruplar halinde tartışıyorlardı. Millî teşkilatı kurmak için planlar yapıldı. Böylelikle Maraş'ta, Bayrak Olayı'nın ardından teşkilatlanma çalışmalarına hız verilmiştir⁵⁹.

Heyet-i Temsiliyenin Sivas Kongresi'ndeki kararları gereği, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetince süratle planlar yapılarak uygulamaya konuldu. Sivas Kongresi'nden sonra 13.10.1919'da "Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtına Dair Nizamname" hazırlanmış ve tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderilmiştir. Maraş'ta Fransız işgaline karşı daha organize bir şekilde mücadele etmek için Mustafa Kemal'in emir ve direktifleri doğrultusunda 29 Kasım 1919'da Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu⁶⁰. Ayrıca Maraş'taki Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı da tamamlanarak bu kuvvetlerin başına subaylar, komutan olarak atandı⁶¹.

⁵⁵ Fahri Kılıç, "Millî Mücadele'de Elbistan", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, Gaziantep, 2013, s.187- 188.

⁵⁶ Akbıyık, **a.g.e.**, s.152-154.

⁵⁷ Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, 11 / 22, (Yaz 2018), s.213.

⁵⁸ Nejla Günay, "Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", İstanbul Üniversitesi, **Türkiyat Mecmuası - Journal of Turkology**, 29, 'Millî Mücadele' Özel Sayısı (2019), s.54.

⁵⁹ Karadağ, **a.g.e.**, (1994), s. 23.

⁶⁰ Ahmet Eyicil, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, Ankara, 2000, s. 650.

⁶¹ Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV, S.II, Ankara,1988, s.487.

Maraş Kuvâ-yı Milliye Teşkilatına, işgalcilere karşı, millî güçleri organize ve komuta etmesi için, Heyet-i Temsiliye tarafından, Kılıç Ali Bey'in başında bulunduğu bir gurup subay ile birlikte Yüzbaşı Selim (Kurtoğlu Yörük Selim) beyler memur edildi⁶². Maraş bölgesinin bağlandığı 3. Kolordu Komutanı ise, Kurmay Albay Selahattin Bey idi⁶³.

Kılıç Ali, önce Elbistan'a gitmiş bir müddet burada kaldıktan sonra Maraş ile Antep arasında önemli bir konumda yer alan Pazarcık'a gelmiştir. Pazarcık, hem coğrafi açıdan önemli bir yer hem de bu bölgede yaşayan güçlü ve nüfuz sahibi olan aşiretler açısından önemliydi. Fransızlar, Ermeniler vasıtasıyla bu gruplar ile ilişki kurup Türklere karşı kullanmak istiyorlardı. İşgal kuvvetlerinin bu teşebbüsünün fark edilmesi üzerine bir an önce milli kuvvetlerin teşkilatlandırılması için harekete geçilmiştir⁶⁴. Pazarcık'ta üst kuran Kılıç Ali Bey, kendisini Elbistan'da bir heyetle ziyaret eden Batumlu Ali Efendi ile burada da görüşerek kısa zamanda teşkilatlanmanın tamamlanmasını istemiştir. Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Başkanı Komiser Arslan Bey'i buraya çağırması ve gerekli talimatları vermiştir. Pazarcık'ta da derhal bir Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kurularak Batumlu (Muhacir) Ali Efendi başkanlığında çalışmalar başlatılmıştır⁶⁵. Diğer yandan Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Pazarcık'ta bulunan Kılıç Ali Beye

⁶² Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay., C. I, 3.Baskı, XXIII.Dizi-Sa.2/2, Ankara, 1989, s. 2.

⁶³ Kılıç, a.g.m., s.188.

⁶⁴ Bağdahlılar, a.g.e., s. 46.

⁶⁵ Halil Arık, **Tarihi Ve Kültürel Özellikleri İle Pazarcık**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s.46; Selahattin Döğüş, "Pazarcık Türkmen Aşiretlerinin Maraş Savunmasındaki Rolü", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu** 3-4 Şubat 2017, C. III, Kahramanmaraş,2017, s. 12-13; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay., XVI. Dizi-Sa. 6a2, C. 2, Ankara, 1988, s. 46.

5.1.1336 (1920)'de gönderdiği telgrafta savunma teşkilatını ve direnme hazırlığını tamamlayan Kuvâ-yı Milliye'ye* saldırı anında silahla mücadele yetkisi vermişti⁶⁶.

Böylece Maraş'taki millî kuvvetler bu şekilde teşkilatlanmış ve mücadeleye hazır hale getirilmişti⁶⁷. Şehrin savunmasına yönelik hazırlıklar Kuvâ-yı Milliyece yapılmış, şehirde oluşturulan 10 savunma bölgesinin başına yedek subaylar getirilmiştir⁶⁸. Şehirdeki mücadelede kullanılmak üzere dışarıdan silah ve cephane temin edilmesi için çalışmalar hızlandırıldı. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yakın köyleri organize etmek üzere bazı kişileri göndererek teşkilatlanmalarını sağladı⁶⁹. Böylece Maraş halkı Fransız işgal kuvvetleri ve işbirlikçi Ermeni güçlerine karşı uzun bir mücadelenin içerisine girmiştir. Nitekim zamanın en modern silahları ile donatılmış 4000-5000 kişilik bir Fransız kuvveti ve onların şımarttıkları 2000 kişiden oluşan teşkilatlı ve teçhizatlı Ermeni birliklerine karşı, olağanüstü bir mücadele vermiştir. 21 Ocak 1920 savaşın ilk günü Fransız'lar Şehrin her tarafını makineli tüfekle taradılar. 23 Ocak 1920 Cuma günü Antep'ten Maraş'a gelen bir Fransız birliği Şeyh Adil mevkiinde Türkler tarafından pusuya düşürüldü. 24 Ocak'ta Kayabaşı Cephesi'nin düşme ihtimalinin belirmesi üzerine, Abarabaşı Kilisesi'nin kontrol altına alınması ve Fransız karargâhı ile bağlantısının kesilmesi için Karakızıoğlu Muhittin Bey kendi evini yaktı. 29 Ocak Perşembe günü çocuklar, kadınlar şehir dışına gönderildi. 30 Ocak Cuma günü Tekke Kilisesi'ni Evliya Efendi'nin çeteleri kuşattı. 2 Şubat 1920 tarihinde Yürük Selim Sulu tarla mevkiinde düşmanla savaşa başladı. 3 Şubat 1920 Perşembe günü Millîş Nuri, Kümbet Kilisesi'ne yapılan baskın sırasında şehit

* Bazı yayınlarda Pazarcık'ta da Kuvâ-yı Milliye bürosunun kurulduğu kaydı yer almaktadır. The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces, January-February 1920," *The Armenian Review*, vol. 30 (Winter 1977-78).47-69, s.65'den alıntı yapılmıştır. (Ahmet Eyicil, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", s.649-650).

⁶⁶ Arık, **a.g.e.**, s. 46; Döğüş, a.g.m., s.13.

⁶⁷ Şıvgın, a.g.m., s.487.

⁶⁸ Saral **a.g.e.**, s.167; Eyicil, "Maraş Savunması", s.51.

⁶⁹ Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 74; Özalp, **a.g.e.**, s. 86.

oldu.4 Şubat 1920 Çarşamba günü Evliya Efendi beraberindeki çetelerle Taşhan'asaldırmıştı.Taşhan'ı kuşattıkları sırada Arasta Cami civarında düşmanınpususuna düştüler. Bu sırada Evliya Efendi şehit oldu. Cenazesi Acemli Camii avlusuna defnedildi⁷⁰. 5 Şubat 1920 Perşembe günü savaşbütün şiddeti ile devam ederken, Ermenilerin çoğunlukta olduğu köylerde Müslüman Türklere yönelik katliam hareketlerine giriştikleri duyuluyordu⁷¹. Fransızlarla birlikte Ermeniler halkı katlediyor, ahali şehirden dışarı çıkamıyor, kasaba top ateşiyle tahrip ediliyordu. Ayrıca Maraş'a yardıma gelen ahali de top ve mitralyöz ateşi nedeniyle şehre giremiyordu⁷². Şehir merkezi bir yangın yerine dönmüştü. Bir taraftan Fransız kuvvetlerinin şehri bombardıman etmesi diğer yandan savaş sırasında intikali sağlamak üzere evlerin ateşe verilmesi şehri harabeye çevirmişti. Şehir merkezinde verilen mücadelenin dışında ise şehrin çevresinde belli başlı önemli stratejik noktalarda da çok çetin muharebeler gerçekleşti. Özellikle Karabıyıklı, Pazarcık, Türkoğlu, Araplar ve Harabe çarpışmaları mücadelenin dışı açısından çok önemli idi. Maraş halkı savaşta kesin bir sonuç alamayınca barış talebinde bulunmak amacıyla 11 Şubat 1920 gecesi Doktor Mustafa Bey, beyaz bayrakla Fransızlarla görüşmeye gitti. General Querette ile konuşması neticelendikten sonra dönüşte Hınçak Komitesine mensup olan Doktor Artin ve Eczacı Leon'unsaldırısına uğrayarak kendisi ve Balcıoğlu Ali şehit edildi⁷³.

Bu mücadelede şehirlisi, kasabalısı, köylüsü, erkeği, kadını, yaşlısı ve genci ellerine geçirdikleri derme çatma silah, balta, kazmave sopalarla kahramanca çarpışarak 22 gün süren bir mücadele verilmişti. Şehir ve çevresindeki bu direniş ve mücadele karşısında Fransızlar da geri çekilmeyi planlıyorlardı. Fransız yardım kuvvetleri komutanı Al-

⁷⁰ Karadağ, a.g.e., s.56; Ünalp, a.g.m., s.223-224.

⁷¹ Mustafa Kılınç, "Millî Mücadelede Maraş'ta Siyasi Ve Sosyal Gelişmeler Ve Millî Mücadelede Maraş Şehitleri" **Asia Minor Studies Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018, s.181.

⁷² BOA. HR. SYS. 2544-4/7'den naklen, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, c. III, s. 78

⁷³ Bağdatlılar, a.g.e., s.120.

bay Normand, General Querette'ye barış hemen sağlanmadığı takdirde geri çekilmeye dair General Dufieux'un emrini iletmişti. General Querette Albay Normand'dan geri çekilmek için 10 Şubat'a kadar beklenmesini rica etti. Fransız işgal güçleri ikmal yollarının tutulması ve Türk çetelerinin aldıkları tedbirler karşısında önemli ölçüde lojistik desteklerini de kaybetmişlerdi.9 Şubat gecesi saat 21'e doğru Fransız komuta karargâhında General Ouerette ile Albay Normand bir araya gelerek durumu görüştüler. General Querette Türk kuvvetlerinin bir kısmının dağılıp şehri terk ettiğini ileri sürerek bir süre daha kalmak istedi ise de Albay Normand, durumun ciddiyetini anlayıp çekilme kararı verdi. General Querette bu görüşe katılmak zorunda kaldı ve şehri 10 Şubat gecesi boşaltma kararı aldı⁷⁴. Mağrur Fransız ordusu, şımartarak destekledikleri Ermenilerle birlikte 11/12 Şubat 1920 gecesi bir daha geri dönmek üzere şehri terk ederek İslâhiye istikametinde çekilip gitmek zorunda kalmıştı⁷⁵. Maraş kurtulduktan sonra sıra komşu il, ilçe ve kasabaların kurtarılmasına gelmişti. Maraşlılar derhal Antep, İslâhiye, Bahçe, Haruniye (Düziçi) ve Osmaniye'nin yardımına koşmuşlar, oralarda da kahramanlıklar göstererek birçok şehit vermiş ve gazi olmuşlardır.

Maraş halkı İngiliz ve Fransız işgallerine karşı birçok imkânsızlığa rağmen olağan üstü bir mücadele vermiştir. Maraş bu zaferi ile Türk askerî tarihinde gayrinizamî savaşın, en mükemmel örneğini göstermiştir. Maraş'ta kazanılan zaferin etkileri kısa zamanda kendini göstermiş, daha sonra Urfa ve Antep şehirlerine sıçrayan şehir savunmaları ve gösterilen başarılar üzerine Fransızlar bölgede tutunma imkânı bulamamışlardır. Bu zafer aynı zamanda Fransa ile Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasının yolunu açmıştır. Güney cephesinde yaşanan bu yenilgilerden sonra Batı cephesinde de Milli kuvvetlerin yeni zaferler elde etmesi üzerine Fransa antlaşma yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu anlaşma uluslararası alanda Batılı bir devlet (Fransa)

⁷⁴ Akbıyık, a.g.e., s.220.

⁷⁵ Özalp, a.g.e., s. 238; Tuncer Baykara, **Millî Mücadele**, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s.77.

tarafından TBMM Hükümetinin ilk defa tanınması da gerçekleşmiştir⁷⁶.

TBMM'de İstiklal Madalyası Kanunu Müzakereleri ve Maraş Milli Mücadelesinin İstiklal Madalyası İle Onurlandırılması

Tarih boyunca toplumlar, savaşta üstün başarı gösteren kahramanlarını diğer kişilerden ayırt etmek için ödüllendirme yoluna gitmişlerdir. Bu kahramanlara ayrıcalıklar tanıyan birtakım semboller sunulmuş ve onların saygınlıkları artırılarak başkalarına örnek olma ve özendirme yollarını aramışlardır⁷⁷. Bu ödülün en önemlisi madalya olmuştur.

I.BMM' de İstiklal Madalyası Tartışmaları

23 Nisan 1920 tarihinde ilk Büyük Millet Meclisi'nin açılışından kısa bir süre sonra millî mücadelenin kahramanları için bir İstiklal Madalyası ihdas edilip edilmeyeceğine dair hararetli tartışmalar yaşandı. Ancak İstiklal Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in halkın ve ordunun moralini yüksek düzeyde tutarak, millî birliği koruma hakkındaki düşüncesini hisseden Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey, (sonra Millî Eğitim Bakanı) Mustafa Kemal Paşa'nın da tensibiyle milli hükümetin bir nişanesi olarak bu mevzuyu bir teklif halinde meclise taşıdı; Milli Mücadelede üstün başarı gösterenlerin ödüllendirilmeleri için bir kanun teklifi hazırlayarak TBMM'ye sundu⁷⁸. Teklifi inceleyen Milli Müdafaa Encümeni "*Memleketimizin duçar olduğu müşkül mevkiden kurtarılmasını ve müdafaasını üstüne alan Büyük Millet Meclisi azasıyla, cephelelerde ve cephe gerilerinde fedakârlıklarla çalışan kimselere, bu cansiperane hizmetlerinin meşkûr bir hatırası olmak üzere İstiklal Madalyası namıyla bir madalya tesisi, emsalini teşvike yarayacağı gibi mühim bir tarihi yadigâr olarak bir fahir ve ibtihad örneği teşkil edecektir.*" şeklinde görüş bildirerek teklifi meclis

⁷⁶ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK Yayınları, Ankara, 1975, 147-151; Yavuz, a.g.m., s. 273-308; Yavuz, a.g.e., s.134-148.

⁷⁷ Ferhat Başdoğan, **Tenekeli Köyden Sanayi Merkezine Kahraman Maraş**, Ankara, 2001, s.64-65.

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.I., Cilt.1, İctima senesi 1, İ:43, 3. 8.1336 (1920), s.572-574.

genel kuruluna gönderdi⁷⁹. Böylece İstiklal Madalyası Kanunu ile ilgili mecliste görüşmeler başladı⁸⁰.

İstiklal Madalyası Kanununa Muhalefette Bulunulması

İstiklal Madalyası teklifi meclise geldiğinde bazı mebuslardan itiraz sesleri yükselmışti. İtiraz edenlerin bir kısmı; “vatan hizmeti nişan, madalya için yapılmaz, maddi şeylerle takdir edilmez. Vatan hizmetlerinin mükâfatı manevidir. Üstelik bu madalya usulü Sultan Abdülhamit devrinden kalma bir bidattir” diyerek bu teklife sıcak bakmadı. Bazı vekillere göre; “zaten bütün millet vatan müdafaasıyla meşguldü. En uzak yerdeki bir köylü çocuğu da memleketi savunuyordu. Herkese madalya verilemeyeceğinden bu teklifin bir anlamı yoktu. Bir kısım mebusa göre İstiklal Madalyasının adı da doğru değildi. Devlet yeniden müstakil olmamıştı ki böyle bir madalya ihdas edilsin. Vatan savunmasında tam netice alınamamışken meclise getirilen bu teklif devlet hazinesine büyük bir yük de getirecekti. Ayrıca şimdi göğsüne madalya takılan kimselerden yarın bir gün bunların geri alınması durumu karşısında meclis sıkıntı yaşayabilirdi”⁸¹.

Mecliste madalya tartışmaları devam ederken bu teklifi bir gösteriş olarak görenler; memleketi kurtarıyoruz, medresede öğrencilerine mükâfat vermiyoruz şeklinde tepkilerini dile getirirken daha yakın zamanda cephede hizmet edenlerin maaşlarına zam yapıldığını ileri sürmüşlerdi. Mebusların kendi kendilerine madalya takması için kanun yapması da ayrıca ayıplanacak bir davranıştı. Teklifin kanunlaşması durumunda madalya takmayı kabul etmeyecek olan milletvekilleri itirazlarını yüksek sesle dile getirmeye başlayınca Denizli Mebusu Müfit Bey “*Canınız isterse...*” diyerek karşılık vermiş, sözlerine şöyle devam etmişti: “*Herkes vatani kurtarmakla meşguldür ama herkesin yaptığı hizmet aynı değildir. Bazı arkadaşlar mükâfat olarak tarihi şeref kâfidir dediler. Pekâlâ, burada bu mecliste çalışmanın da bir tarihi şerefi yok mu? Ama niçin encümenlere*

⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.I. Cilt.6, İctima senesi 1, İ:104, 28. 11.1336 (1920), s.103-111.

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D.I., Cilt.6, İctima senesi 1, İ:104, 28. 11.1336 (1920), s.102-111.

⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.I., Cilt.1, İctima senesi 1, İ:43, 3. 8.1336 (1920), s.573-574.

muntazaman devam etmiyorsunuz? Tahsisatınız kesilsin görürüm o zaman dakikası dakikasına koşarak vazifeye yetişecekleri...". Bu konuşmadan cesaret alan Malatya Mebusu Feyzi Bey: "Hizmet eden bir askere ufacak bir madalyayı çok mu görüyorsunuz? Bunun verilmesine ne mani var? Asker onu takar onunla iftihar eder ve her vakit nişan almaya çalışır fena mı?" diyerek muhaliflere çıkmıştı. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi kürsüye gelerek bu kanunun kabul edilmesi gerektiğini lakin madalya yerine buğday başağı şeklinde bir "İstiklal Hatırası" verilmesinin daha uygun olacağını belirtmişti. Kastamonu Mebusu Doktor Suat Bey ise madalyanın altından yapılıp askere meccanen hediye edilmesini teklif etti. Ancak Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey söz alarak bir hadisten örnekle madalya teklifine karşı çıktı: "Bir hadis-i şerif var buyuruyor ki; Buharî Şerifte fethi fütuha malik olan milletlerin kılıçlarının kımları altın ve gümüş değildir, demir ve kalaydır. Araplar Sudan'dan Sibiryaya, Çin'den Fas'a kadar yürüdükleri zamanlarda bir kısmının ayaklarında pabuç yoktu. Efendiler biz Osmanlıların Viyana surlarına dayandığımız zamanlarda göğsümüzde deve çanları nişanlar yoktu. Ne vakit ki Araplar sükûta başladı, müteaddit unvanlar da başladı, Mutasımbillâh, Mustansırbillâh... Nerede nusrat istihsal eden? İran yükseldiği zamanlarda yalnız Dara ismini, yalnız Keyhüsrev ismini görüyorduk. Ne vakit ki sükût etmeye başladı; Seyfüddüveleler, Samsamüssaltanalar, Salariüddüveleler... Biz de ne vakit tedenni ediyorsak, Devletlû, Kerametlû, şehametlû bilmem nelülerden ve göğüsleri nişanlarla dolmuş paşalardan geçilmiyordu. Her gün gazetelerimiz nişanlarla dolu idi. Bu bizim sükût devrimizdi... Ne yaptık acaba? Cephelerin halini görüyoruz, ne vereceğiz? Bugün verilecek nişan değildir. Cezadır, ceza efendiler..."⁸².

İstiklal Madalyası Kanununun Kabul Edilişi

Yapılan tartışmaların ardından nihayet; "İstiklal Madalyası bilfiil kıta başında cephede veya dâhili isyanlarda âsarı hamaset ve fedakârlık gösteren erkân, ümera, zabitan ve efrada ve milli kahramanlara ve cephe gerisinde ulvi maksadın husulü için azami mesai ibraz edenlere verilir" şeklinde ifade edilen kanun kabul edildi. Kanunun birinci

⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, D.I., Cilt.1, İctima senesi 1, İ:43, 3. 8.1336 (1920), s.573-574; TBMM Zabıt Ceridesi, D.I. Cilt.6, İctima senesi 1, İ:104, 28. 11.1336 (1920), s.103-111.

maddesinden sonra madalyanın şekline ve nasıl takılacağına dair maddeler de mecliste istişare edildi. Milli davayı fikren müdafaa edenlerin madalya kurdelesini yeşil, cephe kanlı ile mücadele edenlerin kırmızı, cephe gerisinde olanların ise beyaz olmasına karar verildi. Oyların sayımında dahi itiraz eden mebuslardan bazıları mecliste yüksek sesle madalyaları takmayacaklarını buna haklarının olmadığını söylerken İzmit mebusu Namık Bey siz madalyayı herkesten önce takarsınız şeklinde karşılık vermesi ortamı bir müddet daha gerdi. Lakin sonunda meclisteki 89 mebusun 54'ü evet oyu verdi ve teklif kanunlaştı. Böylelikle uzun tartışmalardan sonra 29 Kasım 1920 tarihinde 66 sayılı İstiklal Madalyası Kanunu kabul edildi⁸³. İstiklal Madalyası Kanunu 4 Nisan 1921 tarihinde yürürlüğe girdi⁸⁴. Bu tarihten sonra yasa zaman zaman zaman değişiklikler yapıldı⁸⁵.

Cephede savaşa katılanların madalya kurdela rengi kırmızı, TBMM üyelerinin yeşil, TBMM üyelerinden cephe savaşa katılanların yeşil-kırmızı, cephe gerisinden katılanlarınki beyazdır. Dört tip olarak hazırlanan madalyalardan en önemlisi, bizzat cephe çarpışarak üstün başarılar gösteren, asker ve sivillere ve bunlardan şehit düşenlerin ailelerine verilmekte olan kırmızı şeritli istiklal madalyasıdır⁸⁶. Milli Mücadele'ye katılarak büyük yararlılıklar gösteren kişilere İstiklal Madalyası verilmesi konusunun TBMM'nin gündemine gelmesinden sonra yapılan müzakerelerde milletvekilleri kişilerin yanı sıra bazı şehirlere de İstiklal Madalyası verilmesi gerektiğini dile getirmişler ve konu ile ilgili tekliflerini Meclis başkanlığına sunmuşlardır⁸⁷. İstiklâl Madalyası'nın şeklinin belirlenmesi konusuyla Mustafa Kemal tarafından İstiklâl Madalyası yasa tasarısını hazırlamak için gö-

⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, D.I., Cilt.6, İçtima senesi 1, İ:105, 29. 11.1336 (1920), s.119-120.

⁸⁴ TBMM Kavanin Mecmuası, Devre I, Cilt:1, 25Mart 1943: 70; Resmi Gazete: Tarih: 4 /4 / 1921 Sayı: 9; Düstur: Tertip: 3: 111.

⁸⁵ www.mevzuat.gov.tr/Erişim Tarihi 25.12.2019.

⁸⁶ <https://asal.msb.gov.tr/Askeralma/icerik/istiklal-madalyasi-tarihcesi-ve-tanimi> (Erişim Tarihi 30.12.2019).

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., Cilt.17, İçtima senesi II, İ: 94, 5.4.1341, s.86-88; TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., Cilt.18, İçtima senesi II, İ: 108, 21.4.1341(1925),294-295.

revlendirilen Mustafa Necati Uğural ilgilenmiştir. Darphane tarafından bir tasarım yarışması açılmış, yarışmayı 9 Ocak 1923'te heykeltıraş Mesrur İzzet Bey'in yaptığı tasarım kazanmıştır⁸⁸.

II. TBMM'nin Açılması ve İstiklal Madalyası ile İlgili Meclis Görüşmeleri

Birinci TBMM, ülkeyi düşman işgalinden kurtarmış ve yeni Türk Devleti'ni kurmuştur⁸⁹. Bu görevleri tamamlamasının ardından, bazı mebuslarda seçimleri yenileme fikri doğmuş ve mecliste İkinci Gurup üyeleri, muhalif tavırlarını attırmaya başlamışlardır. Bazı gurup üyeleri, meclis başkanlığı ve hükümet başkanlığının aynı kişide toplanmasını engellemek adına Mustafa Kemal Paşa'nın yetkilerini kısıtlamak istemişlerdir. Bu doğrultuda seçim kanununa; *“Türkiye'nin o günkü sınırları içindeki yerli halktan olmak veya kendi seçim bölgesi içinde yerleşmiş bulunmak”* maddesini eklemek istemişlerdir. Yaşanan gerginliklerin ardından, Aydın Mebusu Esad Efendi ve 120 arkadaşı tarafından verilen önerge ile seçimlerin yenilenmesi istenmiştir. TBMM seçimlerin yenilenmesi konusunda verilen teklifi kabul etmiştir⁹⁰. Meclis 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı almış ve son toplantısını 16 Nisan 1923'de yapmıştır. TBMM İkinci Dönem 11 Ağustos 1923 tarihinde açılmıştır. II. TBMM'nin açılmasından sonraki süreçte İstiklal Madalyası Kanununda yapılacak değişiklikler ile Milli Mücadeledeyararlılık gösterenlere İstiklal Madalyası verilmesi hususları tekrar meclis gündemine gelmiştir. Bu dönemde Milli Mücadele sırasında gösterdikleri üstün cesaret ve başarılarından dolayı Gaziantep ve Maraş vilayetleri adına Başvekâlet Tezkeresi vasıtasıyla; ayrıca Adana, Aydın ve Urfa milletvekilleri de kendi vilayetlerinin manevi şahsına verilmek üzere birer İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmesi hakkında taktir vermişlerdir.

⁸⁸ Cengiz Atlı, “İğdir’ın Milli Mücadeleye Katkısı: İğdir İstiklal Madalyası Sahipleri”, **Turkish Studies** -International Periodical For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/11 Fall 2013, p. 42, Ankara.

⁸⁹ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMMII. Dönem 1923-1927**, TBMM Yayınları, C. I, 1995, s. 3.

⁹⁰ Temuçin Faik Ertan, vd., **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitapevi, 2. Baskı, Ankara, 2012, s.165.

Mehmet Refet Bey; Milli Mücadele sırasında Fransız kuvvetlerine karşı mücadele etmekten çekinmeyen Urfalılar için Urfa vilayetinin manevi şahsına kırmızı kurdeleli bir İstiklâl Madalyası verilmesi hakkında bir takrir vermiştir⁹¹.

Başvekâlet Tezkeresi'ne, Adana, Aydın ve Urfa milletvekillerinin takrirlerine cevap olacak biçimde Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından milletvekillerinin takrirlerinin uygun bulunduğu dair bir mazbata gönderilmiştir⁹².

Meclis'in 22 Nisan 1925 tarihli oturumunda ismi geçen şehirlerin manevi şahıslarına birer İstiklâl Madalyası verilmesi konusundaki Müdafaa-i Milliye Encümeni Mazbatası görüşülürken, kimi milletvekilleri İstiklâl Madalyası'nın ancak gerçek şahsa verilebileceği, manevi şahsa verilemeyeceğini savunmuşlar; kimileri de bahsi geçen şehirlerin Milli Mücadeleye destek veren diğer şehirlerden bir farkının olmadığını iddia ederek mazbatanın reddini teklif etmişlerdir. Bu durum üzerine Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey; *"Bendenizce Türkiye Vatanının hakikaten hiç bir köşesi hiç bir cüzü yoktur ki nimeti İstiklâl kavuşmak uğrunda lâzım gelen fedakârlığı sarf etmemiş bulunsun. Türkiye vatanının mümkün olsa her ferdine bir İstiklâl Madalyası, birer timsali İstiklâl ihda etmek: kabil olsa bunu yapmak lâzımdır... Bendenizce yine Türk vatanının afakında inşirak etmiş bulunan ebedi istiklâl güneşi, vatanının umumî nişanından umumî madalyasından ibarettir. Binaenaleyh Türk Milletinin İstiklâlini kazanmak hususunda masruf mesailerini Türk vatandaşlarının - hainler tabû müstesna-bir teki müstesna olmamak üzere hepsinin takdir ve taltifi vardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu noktada ittihad ederek ruznameimüzakerata geçelim. Yalnız bu karar üzerinde, bu esas üzerinde ittihat edelim ve arz ettiğim gibi ruznamei müzakerata geçmek suretiyle meseleyi halledelim."* teklifinde bulunmuştur⁹³. Bu teklif üzerine kimi vekiller reye konmamasının daha münasip olacağı yönünde görüş bildirmelerine karşılık bazı vekiller de buna gerek olmadığı yönünde ifadede bulunmuşlardır. Teklifin kabul edilmesi

⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., Cilt. 18, İçtima senesi II, İ: 109, 22.4.1341, s. 477-481.

⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., Cilt.18, İçtima senesi II, İ: 108,21.4.1341, s. 294-295.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., Cilt.18, İçtima senesi II, İ: 109, 22.4.1341, s. 480-481.

üzerine Meclis gündemine geçilerek, verilen tahrir ve tekliflerin reddi ya da kabulü söz konusu olmamıştır.

TBMM'de Maraş'ın İstiklal Madalyası İle Onurlandırılması

Maraş ve Gaziantep şehirlerine İstiklal Madalyası verilmesi teklifi ilk defa Millî Mücadele döneminde bu bölgelerin Kuva-yı Milliye komutanı olan Kılıç Ali Bey tarafından yapılmıştır; Nitekim Başvekil İsmet (İnönü) tarafından Büyük Millet Meclis Başkanlığına gönderilen bir yazıda bu inha (teklif)nin Kılıç Ali Bey tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır: “*Vatanın harim-i ismetinde vuku bulan tecavüze karşı ilk defa müdafaatta bulunan Gaziantep ve Maraş vilâyetleri şahsiyet-i maneviyelerinin birer kıta kırmızı kurdeleli İstiklâl Madalyası ile taltifi Gaziantep mebusu ve sabık Maraş ve Gaziantep havalisi Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Kılıç Ali Bey'in inhasına atfen Dahiliye Vekâlet-i Celîlesinden mevurut 29. 1. 1341 tarih ve İdare-i Umumiye Müdüriyeti 1237 numaralı tezkere ile teklif edilmiş ve teklif-i vakiin Meclis-i Âliye vaz'ı İcra Vekilleri Heyetinin 5.4.1341.tarihli içtimanda tensip kılınmıştır. 400 numaralı kanun mucibince muktezasının ifasına ve neticesinin işarına müsaade buyrulmasını rica eylerim efendim*”⁹⁴.Maraş'ın Kurtuluş Savaşı'nda şehir halkı ile birlikte topyekûn direniş göstermesi ve çevre vilayetlerinin de yardımına koşması büyük takdir toplamıştır. Kurtuluş Savaşı sonrasında Maraş'a bir yazı gönderilerek, Millî Mücadele'ye katılanların listesi istenmiştir. Bunun üzerine şehrin ileri gelen yöneticileri bir toplantı tertip ederek bu konuyu müzakere etmişlerdir. Yapılan toplantı sonucunda varılan ortak karar, 13 Kânunusani 1340 (1924) tarih ve 2909/3970 numaralı tahrirat ile bildirilmiştir. Ankara'ya gönderilen bu yazıda: “*Maraş'ta Millî Mücadele'ye katılmayan tek fert bile yoktur.*” denilmek suretiyle İstiklal Madalyasının şehir adına verilmesi isteği dile getirilmiştir. TBMM'nin İstiklal Madalyası kanunu üzerindeki çalışmaları bundan sonraki dönemde de devam etmiş ve kanun üzerinde birtakım değişikliklere gidilmiştir. 5 Nisan 1925 tarihinde TBMM başkan vekillerinden Rafet Bey'in başkanlığında toplanmış ve 24. içtima açılmıştır. Bu toplantıda

⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., Cilt.18, İçtima senesi II, İ: 109, 22.4.1341, s. 477-481; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 330.10.Yer No:194.3329-19.

“15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren cıdal-i milliyeye iştirak eden fevkalade yararlılıklarını görülenlerin İstiklal Madalyası ile taltifleri hakkında” teskere ve inha evrakı ile ilgili yapılan müzakerede; İnha edilen 271 zattan 11 zatın muamelesi noksan görülerek evrakının iadesine, 94 zatın inha evrakının reddine, 166 zatın İstiklal Madalyası ile taltifine encümen karar vermiştir. 166 kişilik listenin 153. sırasında “Maraş namına İstiklal Madalyası İtası” yazılmakta ve mahall-i hidamatı olarak Millî Mücadele gösterilmektedir⁹⁵. TBMM tarafından İstiklal Madalyası’nın verilmesinden sonra bu madalyanın Maraş Kalesi’ndeki Türk bayrağına resmî törenle asılması merasimi gerçekleşmiştir. Bu tören dolayısıyla Başbakan İsmet (İnönü) tarafından Maraş Belediye Başkanlığına gönderilen yazıda “İstiklal Madalyası ile taltif edilmiş olan fedakâr Maraş’ın vatanperver halkını kemal-i hamiyet ve hararetle tebrik eder ve cümlemize muvaffakiyet temenni eylerim.” demek suretiyle Maraş halkının kahramanlığını bir kez daha ifade etmiştir⁹⁶

Sonuç

I Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin yenilgisiyle sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti’yle İtilaf Devletleri arasında, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mondros Mütarekesi’nin yedinci maddesi uyarınca ülke işgale açık hale gelmiştir. Türk halkının ülkenin işgali karşısında direniş göstermesiyle birlikte milli mücadelenin temelleri atılmıştır. Bu çerçevede Maraş, Antep ve Urfa bölgelerinde milli direnişin meşalesi yakılmış ve bu meşale daha sonraki süreçte tüm Anadolu coğrafyasına yayılarak bir ulusun kurtuluşuna da rehberlik etmiştir.

Türk istiklal Harbinin önemli bir kesitini oluşturan Güney cephesindeki gelişmeler içinde, Maraş bölgesindeki mücadele önemli bir

⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., Cilt.17, İçtima senesi II, İ: 94, 5.4.1341;Erhan Alpaslan-Sadi Gedik, “TBMM Tarafından Maraş’a İstiklal Madalyası Verilmesi ve Şair Mehmet Tâhir Nâdi Bey’in Madalya Kasidesi”Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 2018, Cilt 15, S. 1, ss. 263-265; Necmettin Gevri, **İki Ödüllü Şehir Kahramanmaraş**, Kahramanmaraş Belediyesi Yay, Kahramanmaraş, 2002, s.108; Habip Kocaman, “Madalyalı Şehirlerimiz”, <http://www.sencedergisi.com/sence14.sayi.html> (Erişim Tarihi 08.01.2020).

⁹⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 330. 10.Yer No: 194.330-11.

yere sahiptir. Fransızlara karşı Maraş'ta elde edilen başarı Milli mücadelenin ilk zaferidir. Maraş'ta parlayan bu kıvılcım bütün yurda yayılmış ve zamanla büyüyerek düşmanı bir ateş çemberi içine almış, yok etmiştir. Maraş'ta kazanılan zaferin etkileri kısa zamanda kendini göstermiş, hareket bütün Güney Cephesine yayılmıştır. Maraş savunmasını Urfa ve Antep şehirleri takip etmiş, Fransızlar bölgede tutunma imkânı bulamamışlardır. Maraş'ta başlayan ve daha sonra Urfa ve Antep şehirlerine sıçrayan şehir savunmaları ve gösterilen başarılar tüm Anadolu'da mücadele azim ve inancını artırmıştır.

Maraş son derece önemli coğrafi bir bölgede bulunmaktadır. Fransız ve İngilizler Anadolu'yu ikiye bölebilmek için önce Gaziantep'e yerleşmişler ve sonradan son derece önemli geçiş noktalarından birini oluşturan ve Orta Anadolu'ya açılan kilit mevkiindeki Maraş'ı işgale teşebbüs etmişlerdi. Maraş bu haliyle İstiklal savaşımızda son derece önemli bir mücadelenin önünde bulunuyordu. Eğer Maraş, diğer vilayet merkezlerimiz gibi düşmana teslim olmuş olsaydı veyahut düşman buraya rahat rahat yerleşebilseydi, buradan Sivas istikametine yöneleceklerdi. Bu durumda Anadolu'da istiklal için mücadele eden Garp ve Şark kuvvetlerimiz ikiye ayrılmış olacaklar ve istiklal savaşımız, daha başlamadan sönmüş olacaktı. İşte böyle bir durumdaki Anadolu, her haliyle gayri askeri bir duruma düşürülmüş, şehirlerinde hiçbir asker bulunmamakta iken Fransızlar, memleketi işgale teşebbüs etmişlerdi. Ancak Maraş halkıbu olumsuz şartlara rağmen olağanüstü bir mücadele örneği göstererek, işgal güçlerine karşı koymuşlardır. Yüz on beş gün devam eden muharebelerin yirmi iki günü, geceli gündüzlü sokak sokak, ev ev yapılmak suretiyle Fransızlar mağlup edilmiştir. Maraş'taki Fransız kuvvetleri ve yanlarındaki bir kısım Ermeniler Maraş'tan çekilmek zorundakalmışlardır. Maraş'ta Fransızlara karşı bu zafer kazanıldığı zaman daha Ankara'da henüz meclis açılmamış ve düzenli orduya geçilmemiştir. Dolayısıyla kazanılan bu zaferin askeri sonuçlarının yanı sıra önemli siyasi sonuçları da olmuştur. Bu başarı müttefikleri endişeye sevk etmiş, Anadolu'daki ha-

rekâtın kendileri açısından büyük bir tehlike oluşturduğunu anlamışlardır. Maraş Anadolu'nun kurtarılmasında ilk sancak, ilk kilit taşı olmuştur. Bu bakımdan Maraş'ın istiklal savaşımızda ilk örnek, düşmana karşı koyan ilk şehir olma onurunu ve şerefini kazanmıştır.

Maraş'taki tarihi Maraş Arslan heykeli, bir taş parçası değil, bu kahramanlığın sembolüdür. Binlerce Arslanlarla dolu Maraş şehri ancak "Kahraman Maraş" unvanıyla anılabilir. Maraşlılar, bu kahramanca mücadelede birlik ruhuyla hareket etmiş, Elbistan, Afşin, Gökşun, Andırın, Pazarcık, Türkoğlu ve diğer bölge halkıyla tek bir yürek olarak bu bölgelerden önemli destek ve yardım görmüştür. Kadın-erkek, çoluk-çocuk her yaştan Maraşlının tüm yokluklara rağmen 22 gün 22 gece büyük özveri ile sürdürdüğü bu savaş, Türk'ün vatani, bayrağı, din ve namusu uğruna ölümü hiçe saymasının ve yenilmezliğinin ifadesi olan bir kahramanlığın emsalsiz bir örneğidir."İstiklâl Madalyası'nın şehir adına verilmesinin sebebi de budur.

Her yönüyle istiklale, her yönüyle bütünlüğe ve bayrak sevgisine kucak açan Maraşlının bu şanlı zaferi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 5 Nisan 1925 tarihinde "istiklal madalyası" ile onurlandırılmıştır. 7 Şubat 1973 tarihinde de Maraş şehrine Milli Mücadeledeki fedakârlığından dolayı TBMM tarafından "*Kahramanlık*" payesi verilmiştir. Ezan, bayrak ve vatan uğruna bir avuç insanın et ve kemikten bir set olup düşmana "Dur!" deyişinin, "Maraş bize mezar olmadan, düşmana gülzar olamaz!" nidalarının gök kubbede aks-i seda bulduğu Maraş Milli Mücadelesinde Hürriyetin din, namus ve onur demek olduğunu Kahramanmaraş'ın kahraman ecdadı en güzel bir şekilde göstermiştir.

Maraş'ın işgalden kurtuluş mücadelesi, bir milletin dirilerek ayağa kalktığı, silkinip kendine geldiği, işgal ordularına karşı başkaldırdığı bir diriliş hareketidir. Maraş ve Maraşlının bundan 100 yıl önce vermiş olduğu bu mücadelesinde özgürlük ve bağımsızlık için bayrak için Maraş kalesine yürürken onların yürüyüşü yalnız Maraşlının yürüyüşü değil, bir Millet'in yürüyüşüdür, Türkiye'nin yürüyüşüdür. Maraş'ın

kurtuluşu yalnız Maraş'ın kurtuluşu değil, Türkiye'nin düşmanlardan kurtuluşunun başlangıcıdır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 330.10.Yer No:194.330-11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 330.10.Yer No:194.330-14.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 330.10.Yer No:194.329-19.

BOA. HR. SYS. 2544-4/7

ATASE, (İSH- 3A), Sıra No: 1680, Kutu No: 79, Gömlek No:28, s.1.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, D.I., Cilt.1, İctima senesi 1, İ:43, 3. 8.1336
(1920), s.572-574.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.I. Cilt.6, İctima senesi 1, İ:104, 28. 11.1336
(1920), s.103-111.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.I., Cilt.6, İctima senesi 1, İ:105, 29. 11.1336
(1920), s.119-120.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., Cilt.17, İctima senesi II, İ: 94,
5.4.1341(195), s.86-88;

TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., Cilt.18, İctima senesi II, İ: 108,
21.4.1341, (1925), s.294-295.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., Cilt. 18, İctima senesi II, İ: 109,
22.4.1341, (1925), s. 477-481.

TBMM Kavanin Mecmuası, Devre I, Cilt:1,25 Mart 1943, TBMM
Matbaası Ankara, s.70.

Resmi Gazete: Tarih: 4 /4 / 1921 Sayı: 9.

Düstur: Tertip: 3, Cilt: 1, Sayfa: 111.

Kitap ve Makaleler

Akbıyık, Yaşar, "Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu",
Tarih İncelemeleri Dergisi, Ege Üniversitesi, S.6,İzmir, 1991.

- Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadele’de Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.
- Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK Yayınları, Ankara, 1975.
- Alpaslan, Yaşar-Yakar, Serdar, “Şeyh Ali Sezai Efendi Notları”, **İstiklal Savaşında Maraş**, Kahramanmaraş, 2008.
- Alpaslan, Erhan - Gedik Sadi, “TBMM Tarafından Maraş’a İstiklal Madalyası Verilmesi ve Şair Mehmet Tâhir Nâdî Bey’in Madalya Kasidesi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2018, Cilt 15. S. 1, Kahramanmaraş, 2018.
- Arık, Halil, **Tarihi Ve Kültürel Özellikleri İle Pazarcık**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.
- Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Arsan, Nimet, Atatürk’ün Tamim Telgraf Ve Beyannameleri 1917-1938, C.IV, Ankara, 1964.
- Atlı, Cengiz, “İğdir’in Millî Mücadeleye Katkısı: İğdir İstiklal Madalyası Sahipleri”, **Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/11 Fall 2013, p. 42, Ankara, 2013.
- Bagdatlılar, Adil, **Uzunluk: (İstiklal Harbinde Kahramanmaraş)**, Kervan Yay., Toker Matbaası İstanbul, 1974.
- Başdoğan, Ferhat, Tenekeli Köyden Sanayi Merkezine Kahraman Maraş, Ankara, 2001.
- Baykara, Tuncer, **Millî Mücadele**, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi Ve Tatbikatı, C I, Ankara, 1962.
- Bilgin, M. Sıtkı, “Arşiv Belgelerine Göre Fransız İşgali Altındaki Maraş’ta Ermeni Faaliyetleri”, **Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine**, (Editör; Prof.Dr. Mehmet Özkarcı Vd.), Kahramanmaraş Sütçü

İmam Üniversitesi Kahramanmaraş Ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kahramanmaraş, 2008.

- Çoğalan, Celal-Kurtaran, Halit, **Her Yönüyle Maraş**, İstanbul, 1963.
- Doğan, Orhan, “Millî Mücadele’de Maraş Ve Mustafa Kemal”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 42, İstanbul, 2007.
- Döğüş, Selahattin, “Pazarcık Türkmen Aşiretlerinin Maraş Savunmasındaki Rolü”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, 3-4 Şubat 2017,C.III, Kahramanmaraş, 2017.
- Dümer, V. Z., “İstiklal Harbi”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XX, Ankara, 1972.
- Erim Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları**, Cilt I, Ankara, 1953.
- Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş, Yeni Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.
- Ertan Temuçin Faik, vd., **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitapevi, 2. Baskı, Ankara, 2012.
- Eyicil, Ahmet, “Maraş Mücadelesinde Atatürk”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, Ankara, 2000.
- Eyicil, Ahmet, “Maraş Savunması”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 61, C. XXI, Ankara, 2005.
- Eralp, T. Nejat, “**Osmanlılarda Nişan Ve Madalya**”, Türkler, C.XIII, Editörler: Hasan Celal Güzel Vd., Ankara, 2002.
- Gazi Mustafa Kemal (1989). **Nutuk-Söylev**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay., C. I, 3.Baskı, XXIII.Dizi-Sa.2/2, Ankara.
- Gevri, Necmettin, **İki Ödüllü Şehir Kahramanmaraş**, Kahramanmaraş Belediyesi Yay., Kahramanmaraş, 2002.
- Günay Nejla, “Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı”, İstanbul Üniversitesi, **Türkiyat Mecmuası** - Journal of Turkology, 29, ‘Millî Mücadele’ Özel Sayısı, 2019.

- Göktürk İsmail- Yılmaz Mehmet, Kahramanmaraş Şehir Kimliği Üzerine Toplumsal Yapı Çözümlemesi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Kahramanmaraş, 2018.
- Gönen, Cengiz, Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş, Ankara, 2005.
- Gotthart, Jeaschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C.I, Ankara, 1970.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay., XVI. Dizi-Sa. 6a2, C. 2, Ankara, 1988.
- Karadağ, Hüsameddin, **İstiklal Savaşında Maraş**, Mersin, 1943.
- Karadağ, Hüsameddin, **İstiklal Savaşında Maraş**, Yeniden Yayınlayan; Mehmet Yusuf Özbaş, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği Yayını, Kahramanmaraş, 1994.
- Karadağ, Hüsameddin, **“İstiklal Savaşında Maraş”**, **Haz. Yaşar Alpaslan- Serdar Yakar**, İstiklal Savaşında Maraş, Kahramanmaraş, 2008.
- Kerr, Stanley E., **The Lions Of Marash**, Albany, 1973.
- Kılıç Fahri, “Millî Mücadele’de Elbistan”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, Gaziantep, 2013.
- Kılınç, Mustafa, “Millî Mücadelede Maraş’ta Siyasi Ve Sosyal Gelişmeler Ve Millî Mücadelede Maraş Şehitleri”, **AsiaMinorStudies Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July, 2018.
- Kundakçı, Hasan, **Emperyalizmin Kullandığı Ermeniler**, Türkiye Gaziler Vakfı Yayınevi, Ankara, 2001.
- Kurtaran, Ali Sezai, “Türk İstiklal Savaşında Maraş Millî Mücadelesine Ait Tarihçe”, *Hizmet Gazetesi*, 15. 5. 1957, Nr. 34, 1957.
- Kutlusoy, M. Nedim, “Millî Mücadele’den Bir Yaprak, Maraş Destanı”, **Kuvâ-yı Milliye Dergisi**, S.23, Şubat, Ankara, 1960.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri (1918-1919)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, C.II, Ankara, 2002.

- Özalp, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yay., Ankara, 1984.
- Özbaş, M. Yusuf, **Dâva 1920 Maraşlı-Fransız Harbi**, Sema Matbaası (Baskı yeri ve yılı yok).
- Öznel, Erdoğan, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi Ve Tatbikatı**, Genel Kurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1992.
- Öztürk Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMMII. Dönem 1923-1927**, TBMM Yayınları, C. I., 1995
- Saral, Ahmet Hulki, Saral, Tosun, **Vatan Nasıl Kurtarıldı, Nur Dağları "Amanoslar" Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep Ve Urfa'da Yapılan Kuvâ-yı Milliye Savaşları**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1970.
- Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele**, İstanbul, 1982.
- Sertoğlu, Murat, "**Kendini Kurtaran Şehir Kahramanmaraş'ın Destanı**", Tercüman Gazetesi, 19 Mart 1970, S.3025.
- Şahingöz, Mehmet, "**Millî Mücadele'de Protesto Ve Mitingler**", Türkler, C.15, Ankara, 2002.
- Şıvgın, Hale, "**Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri**", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.IV, S.II, Ankara, 1988.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C:II, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1991.
- Türkgeldi, A. Fuat, **Mondros Ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1948.
- Türk İstiklal Harbi, **Güney Cephesi**, C.IV, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1966.
- Türkkorur, Yaşar, "Kurtuluş Savaşı Öncesinde Maraş", **Kahramanmaraş Dergisi**, 64. Yıl Özel Sayı, Ankara, 1984.
- Ulusoy, Mümtaz, (E) Albay, **İstiklâl Harbi'nde 2. Kolordu (1918-1921)**, Yayına Hazırlayanlar, Dr. Öğ. Alb. Ahmet Tetik, Uzm. Şeyda Büyükcın, Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

- Üçok, Çoşkun, **Siyasi Tarih Dersleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi,2.Baskı, Ankara, 1951.
- Ülman, Haluk, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, (3.Baskı), Ankara, 2002.
- Ünalp, Rezzan, “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 11 / 22, (Yaz 2018).
- Yavuz, Selim, “**Kahramanmaraş İşgali Ve Mücadele Günlüğü**”, *Tarihi Uzunoluk Dergisi*, S.15, Kahramanmaraş, 2003.
- Yavuz, Bige, “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.23, C. VIII, Ankara, 1992.
- Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- Yetişgin, Memet, “Ermenilerin Maraş’tan Ayrılmaları, 1920–1922”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XX, Mart, S.58, Ankara, 2004.
- Yetişgin, Memet, “Maraş Savunması: Amaçlar, Kişiler Ve Sonuçlar”,**Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş Ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayınları (Editör; Prof.Dr. Mehmet Özkarcı Vd.), Kahramanmaraş, 2008.

İnternet Sayfası

- www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.66.doc, (Erişim Tarihi 25.12.2019)
- <https://asal.msb.gov.tr/Askeralma/icerik/istiklal-madalyasi-tarihcesi-ve-tanimi> (Erişim Tarihi 30.12.2019).
- Habip Kocaman, “Madalyalı Şehirlerimiz”, <http://www.sencedergisi.com/sence14.sayi.html> (Erişim Tarihi 08.01.2020).

MARAŞ'IN İSTİKLAL MADALYASI VE BERATI

EK-1-Maraş ve Antep'e İstiklal Madalyası verilmesi hakkında Başvekil tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ve Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazı.

۱۱۰ ۱۱۰

32
95

--	--	--	--	--	--

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

بروک سندھو با سندھو

۱۹۱۷

دوستان عزیزان! ...
 درمجلسه دلاوری و شجاعت ...
 قاضی قضا ...
 انجمن ...
 وزارت عدلیه ...
 تاریخ ...
 درجہ ...

۱۱۰ ۱۱۰

بروک سندھو

۱۹۱۷

وزارت عدلیه ...
 قاضی قضا ...
 تاریخ ...
 درجہ ...

بروک سندھو

۱۱۰ ۱۱۰

030	10	194	329	19
-----	----	-----	-----	----

EK-3- Dahiliye Vekilinin Başvekâlet-i Celileleye Gönderdiği Madalya Töreninde Okunacak Kaside İle ilgili Yazısı.

باسم وکالت علیہ

 دہلی
 تاریخ
 ۱۷۵۰
 ۲۸۶۲

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVİ

برون ملت مجلسینو مرعون شہر قاضی اعطا جریہ ہون استغمدل سزایں سیم تعیندو مشعر فاضلہ ناری
 بن طرفین ابرار ایہ لیکسی بایندہ مرعون وودیندن اسال اولان فعیدہ دن برستوران لقا تقدیم قوشیمی عومہ اولونای
 داغدی کئی
 ۱۷۵۰ جول ۱۷
 جونیس

- 2 -

030	10			194	330	14	
-----	----	--	--	-----	-----	----	--

**EK-4- Madalya Töreni ile ilgili Maraş Belediye Başkanlığından
Başbakan İsmet (İnönü) ye Gönderdiği Yazı.**

232/10

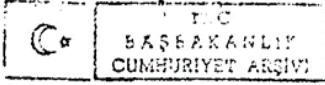
B.Ş. BEŞBAKANLIK		Adres		Tarih	
Maraş Belediye Başkanlığı		Maraş		1921	
Maraş Belediye Başkanı		Başbakan İsmet İnönü		Maraş	

Adı Soyadı	Yaşı	Unvanı	İstiklal Madalyası	Madalya No	Madalya Tarihi
Abdullah	27	Belediye Meclis Üyesi	Var	70	1921
...

İstiklal Madalyası Töreni...
Madalya...
...

...

**EK-5- Madalya Töreni ile ilgili Başbakan İsmet (İnönü) nün
Maraş Belediye Başkanlığına Gönderdiği Yazı.**

مرعشه بلدیہ - رئیس لطفی بک افسدی - د - حقای مرتزہ سنہ

باش وکالت

فلم حضور من سید بنی

عدد

تلا
سج

7
1911

استقلال سالہ میں ایدہ تظیفہ ایہ لسمہ اولادہ فداکارہ مرعشک د خیردو - خلقن کمال
صیبت د صرا - تہ تبریک ایہ - د جلد مزہ موفقتہ تمن ایلرم اقدم .
باسمہ وکیل

عہدہ

بازلتہ -

۲۹ اکتوبر ۱۹۱۱

- 2 -

جواباً بازبلیجی اوراٹہ : جواب اولدین محردانک تاریخ ونوموسونک، درس رجا اولکور.

030	10			1911	330	11
-----	----	--	--	------	-----	----

MARAŞ MİLLİ MÜCADELESİNDE BİR MOTİVASYON ARACI OLARAK “ÜMMET” VE “MİLLET” KAVRAMLARI

Tülay AYDIN*

Giriş

Bireysel bir varlık olarak tanımlanan insanlar, grup kurma eğilimine bağlı olarak çeşitli içerik ve nitelikte yapılar oluştururlar. Bu yapılar hem insani hemde toplumsal yönüne binaen insanlar elinde anlam kazanmaktadır. İnsanların oluşturduğu en küçük sosyal yapılanma olarak tanımlanan sosyal grup, bir araya gelen insan topluluğu içinde her biri bir rol üstlenen ve bir statüye sahip bulunan yapısal bir sistemi ifade etmektedir. Sosyal grup içindeki rol ve görev dağılımı, hem kişiye bir sorumluluk bilinci yüklerken hem de grup üyeleri arasında bir bağ oluşturmaktadır. Grup üyeleri arasındaki irtibatı güçlendiren ve ayrıca onlarda aidiyet hissi oluşturan bu psikolojik bağ, üyeler arasında *biz duygusu* oluşturmaktadır¹. Böylece zamanla grup içinde ortak bir tecrübe ve kültür birikimi oluşur. Bu tecrübe ve anlatım, grup üyeleri arasında birleştirme ve kaynaştırma gücü ortaya koyarken, grubun kurulma ve korunma ihtiyaçları da grup üyelerinin birbirine karşı dayanışma duygularının gelişimine katkıda bulunur².

Grup içinde oluşan karşılıklı dayanışma ve sorumluluk bilinci, grup üyeleri arasında hem mekanik bir bağ oluştururken hem de biz duygusunu güçlendirmektedir. Bu da toplum fertleri arasında oluşması beklenen paylaşımlar ile sosyal bütünleşme olgusunu ortaya

* Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tlyaydn05@gmail.com.

¹ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 257-258.

² Mehmet Taplamacıoğlu, **Din Sosyolojisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, s. 79.

çıkarmaktadır. Sosyal bütünleşme ise; *bir toplumu meydana getiren fertlerin, farklı grupların ve daha geniş muhtelif ünitelerin karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşmeleri sürecidir.* Buradan hareketle bir toplumun istikrarı ve devamı, bütünleşme derecesi ile yakından ilgilidir denebilir³. Bu noktada özellikle toplumsal bütünleşmeyi sağlayan temel unsurların ne olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Toplumda birlik ve beraberliği sağlayan bir unsur olarak dinin yeri ve konumu ise her zaman tartışılmalı bir konu olmuştur. Kimine göre din, sosyal bütünleşmeyi sağlayan önemli bir sistem iken kimine göre ise din, toplumu ihtilafa düşüren ya da protesto rolü oynayan bir nitelik taşımaktadır. Ancak her şekilde dinin bütünleştirici etkisinin adı geçen olumsuz etkilerden biraz daha önde olduğu kabul edilmektedir⁴. Bu, özellikle toplumlar için dinin gereğini ortaya koyan ve insan olmanın dahi tek başına dini bir nitelik taşıdığını ifade eden Mircae Eliade'in yaklaşımına uygun düşmektedir. İnsan olarak yaşamayı bizatihi dini bir faaliyet olarak değerlendiren Eliade, en arkaik dönemlerden bugüne kadar insanın varlığını tanrıyı taklit olarak değerlendirmekte ve doğal yaşamın dahi dini bir karaktere sahip olduğunu ifade etmektedir. Ona göre *insan olmak dini varlık* olmak demektir⁵.

Dini bir varlık olarak insan da anlam bulan din ve inançların bireyin özel alanı ile mi ilgili olduğu yoksa onun sosyal hayatını düzenlemek adına devreye giren bir yapı mı olduğu konusu ise önemli bir tartışma konusudur. Dinin bireyin öznel alanı ile ilgili olduğu ya da sadece sosyal alan ile açıklanamayacağı konusunda fikir belirten Allport'a göre inanç; aile ve öğretmenler tarafından bireye yansıtılsa da zamanla öznelleştirilen ve kabul ya da redde maruz kalan bir anlam içermektedir⁶. Din, bireyin içsel yönünü aşan ve aslında bir toplumsal nüfuz olayını da ifade etmektedir. İlk etapta kişinin içsel bir katılımı

³ Günay, a.g.e., s. 237.

⁴ Günay, a.g.e., s. 347.

⁵ Mircae Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, Çev. Mehmet Aydın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 8-9.

⁶ Gordon W. Allport, **Din Psikolojisi**, Çev. Abdülhalim Durma, Basım yeri ve yılı yok, s. 40-41.

ile can bulan din, zamanla belirli bir kurum olarak yapılır. Dinler cami ya da kilise etrafında örgütlenerek anlamını ve nüfuz alanını genişletmeye başlar. Böylece birey bir dine girmek yoluyla hukuki ve ahlaki bağlarla örülmüş bir organizasyona dahil olmak durumunda kalır⁷.

Günay’a göre *bir mana etrafında toplanarak bir birlik meydana getirme* şeklinde görülen sosyal bütünleşmede manevi birliktelik daha fazla ön plana çıkar. Her ne şekilde örgütlenirse örgütlensin kültürel bir birliktelik ve manevi bir güç etrafında birleşme toplumların akıbeti açısından önem taşımaktadır⁸. Aynı inanç ve menfaatlere sahip olma fikri ise insanlar arasında birleştirici bir misyon yüklenmektedir. Keza din, inananlara bir inanç ve tutumlar dizisi kazandırmayı hedefler. Bu inanç ve ritüeller inananlar üzerinde onları bir arada tutmaya yönelik bir baskı kurar. Bu baskı ise onları dışa ve yabancıya karşı korunma ve yayılma isteğini öne çıkarır⁹. Bilhassa İslam gibi hayatı domine eden inançsal sistemler, yerleşmeye başladıkları toplumda milli kültürü büyük oranda egale eder ve toplumda ahlaki sınırlar ve kurallar din tarafından belirlenmeye başlanır. Toplumdaki düşünce ve davranış örgüsü din tarafından düzenlenmeye başlar¹⁰. Bu bağlamda dinlerin teorik inanç boyutu, pratik yani tapınma ve ibadet boyutu ve son olarak dinlerin sosyolojik boyutunu ifade eden kollektif yönü inanca toplumsal bir boyut kazandırmaktadır. Dini tecrübe; iman, ibadet ve cemaat boyutlarını yani buyruk, kulluk ve topluluğu kapsamaktadır¹¹.

Dinin bir çatı görevi görerek kaynaşmayı sağladığı somut gruptan biri ve belki de en yaygınını milletler oluşturmaktadır. Soyut ve daha manevi bir güç atfedilen ümmet yapısı ise inançsal aidiyetin sağlandığı en geniş yapılanmadır. Bir milletin mensupları

⁷ Freyer’den naklen, Selim Eren, “Cemaatsel Oluşum ve Dinin Rolü”, **Dini Araştırmalar**, C. 3, Sayı: 7, Mayıs-Ağustos 2000, s. 103.

⁸ Günay, **a.g.e.**, s. 238.

⁹ Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No. 98, İstanbul, 1995, s. 41.

¹⁰ İsmet Özel, **Üç Mesele Teknik-Medeniyet Yabancılaşma**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1984, s. 110-111.

¹¹ Taplamacıoğlu, **a.g.e.**, s. 81.

ortak bir dine sahip olacağı gibi farklı inanç ve dinlerde bir millet içinde de yayılabilir. Her durumda dinler bilhassa ortak dine sahip toplumlar siyasi, idari ve sosyal açıdan da birlik olarak güçlü bir yapı oluşturabilmektedir¹². İncanın toplum yapısını düzenleyen, etkileyen, değiştiren etkisine paralel olarak şüphesiz inançlar ve dinlerde toplumsal olaylardan ve zamanın ruhundan etkilenmekten kurtulamamaktadır. Bireylerin bilinç ve şuuruları üzerinde etkili olan sosyal olaylar karşısında birey kendini içerden ve dışardan yükümlü hissetmektedir.¹³ Bu girift yapı kişiler özelinde ve toplum genelinde bazı etkileşimlere açık hale gelmektedir. İnsanı içten harekete geçirerek belli bir yönde davranışa sevkeden ve ilgi, istek, ihtiyaç, arzu, amaç, tutku ve idealler olarak kategorize edilen faktörler bütünü güdü ve bu yönde hareket tarzına ise güdülenme denmektedir. Dini güdülenmeyi din için güdülenme ve güdüleyen din şeklinde ayırmak mümkündür.¹⁴ Bu güdülenme dinin insanlar açısından önemini de birkaç açıdan açıklamaktadır. Buna göre belirsizlikle başa çıkabilmek, yaşamları için bir anlam bulabilmek, başka hiçbir şeyle açıklanamayan olgulara dayanak sağlamak ve dine bağlı olanlar arasında toplumsal dayanışma sağlamak olarak belirlenmiştir¹⁵.

Bütün bu bilgiler ışığında çalışmanın temel amacını dinin hem içsel hem sosyal motive edici gücünün bir savaş ve işgal psikolojisi üzerinden incelenmesi oluşturacaktır. Dini yapılanmanın önemli ifadelerinden olan ümmet anlayışı ve onun sistematik yapılanması olarak hayata geçen millet yapılanmalarına değinilerek Maraş gibi işgaller gören bir Anadolu şehrinde bu iki temel kavramın nasıl bir misyon ve önem arz ettiği irdelenecektir. Bu amaçla ilk önce ümmet ve millet kavramları açıklanacak, İslami perspektiften incelenecek ve sonrasında Maraş'ın kurtuluş mücadelesindeki uygulama alanları incelenecektir. Bu kapsamda Maraş milli mücadelesinde bir sosyal

¹² Günay, a.g.e., s. 274.

¹³ Yünni Sezen, **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 63.

¹⁴ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara, 1993, s. 80.

¹⁵ Robert H. Lavenda-Emily Schultz, **Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar**, Çev. Dilek İşler-Omur Hayırlı, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2018, s. 96.

olay olarak savaş ve işgaller karşısında dinin nasıl bir bütünleşme aracı olarak kullanıldığına ve toplumun hangi araçlarla bu duruma tepki verdiğiine değinilecektir. Bilhassa söylemler bazında yerel yapılanmaların ve idarecilerin halk üzerindeki etkisi ve yapılan konuşmalarda dini söylem olarak millet-ümme retoriğinin nasıl işlendiği çalışmanın esas temelini oluşturacaktır.

Kavramsal Olarak Ümme-Millet Terimleri

Bir toplumsal yapılanma olarak cemaat kavramı üzerinde üç faktörün etkili olduğu kabul edilir. Bunlardan ilki komşuluk münasebeti denilen toprak birliğinin insan grupları üzerinde etkili olmasıdır. İkincisi kan birliğidir ve bu bir nevi akrabalık ilişkisinin süregeldiği küçük yapılarda gerçekleşir. Üçüncüsü ise ortaklaşa düşünüş, davranış ve iş birliği düşüncesidir. Somut etkilerden ziyade soyut bir birliktelik içeren bu üçüncü etken en güzel anlamını dini gruplarda bulmaktadır. Dini yapılarda ve kümelenmelerde histe ve davranışta birliktelik grup üyeleri arasında bir ortaklık oluşturur. Ortak inanç, ortak dini yaşayış cemaat üyeleri arasında çok sıkı bir bağ oluşturmaktadır. Öyle ki bu bağ, bütün statü ve sınıf farklarını ortadan kaldırmaktadır¹⁶.

İslami toplumlarda görülen ümme anlayışı bahsi geçen ortak anlayış ve birlikteliğin can bulduğu en önemli yapıyı oluşturmaktadır. Ümme *ümm* kökünden gelmektedir ve bir amaç etrafında toplanan grup veya bir dinin mensupları anlamına gelmektedir. Sözlüklere göre ümme; din, topluluk, millet, cemaat, peygamber gönderilen toplum, peygamberlerden birinin kavmi, belirli bir gaye etrafında toplanan cemaat, bir dinin mensupları, aynı zaman diliminde yaşayan topluluk, rehber, önder, yol, ana, nesil, canlı türlerinden bir grup gibi anlamlara gelmektedir¹⁷. Daha geniş yorumu ile ümme, kendilerine peygamber gönderilmiş topluluk, kavim anlamına gelmektedir. Bu çok yönlü anlamlarına karşın ümme tabirinin alimler tarafından iki

¹⁶ Taplamacıoğlu, a.g.e., s. 16-17.

¹⁷ Abdullah Aygün, “Kur’an Perspektifinden Ümme Kardeşliği”, Diyanet İlmî Dergi, Sayı: 2, Cilt: 52, Nisan-Mayıs-Haziran 2016, s. 13.

temel anlamda kullanıldığı görülmektedir. İlk İslamiyetin doğup Arap yarımadası dışında duyulmaya başlamasından sonra bundan haberdar olan kitleler için kullanılırken, ikinci olarak, Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olan kitleleri ifade etmek için kullanılmaktadır¹⁸.

İslam alimlerinden Ali Şeriatî'ye göre ümmet kavramı ise hareket, hedef, bilinçli karar verme, rehberlik etme ve ilerleme anlamlarında olup bu yönüyle bir hedef doğrultusunda birleşmiş kitleyi ifade etmektedir. Ona göre ümmet, ideal İslam toplumunu simgelemektedir. Millet, ulus, toplum, halk gibi kavramlar kan, toprak birliğini ifade ederken ümmet kavramı fikri sorumluluğu ve ortak bir hedef birliğini ifade etmektedir¹⁹. Bu yönüyle ümmet ön görülen anlamından çok daha fazlasını ifade etmekte ve İslamın benimsendiği her ortam ve mekanda bir aidiyet fikrini ortaya koymaktadır. İslam'daki tevhid esasının en önemli söylemi de küçük cemaatlerden ziyade büyük cemaat olma özelliğini korumak ve sağlamaktır. Bu sebeple İslam, müslümanlar arasında dini ve sosyo-kültürel bir bütünleşmeyi sağlamayı amaçlar ve bir *ortak hissediş* yaratmayı ister²⁰.

Ümmet kavramındaki ortak hissediş, müslümanlar arasındaki bütün ayrımı reddeder ve herkesi bir kabul eder. Kura'n-ı Kerim'de de bu yönde çağrılara yer verildiği görülmektedir. Din kardeşliğinin temel bir bağ olarak ele alındığı ayetlerde bütün müslümanların kardeş olduğu ve kardeşlik bağı ile birlik ve bütünlük içinde yaşamaya davet edildiği belirtilmektedir²¹. İslâm'a göre insanlar arasındaki esas fark inançtır. Bütün farklılıkları reddeden anlayışa göre inanç birliği nedeniyle bütün müslümanlar ümmet olmaktadır²². İslami anlayışa göre hangi şekil ya da konumda olursa olsun, herkes Allah'ın kuludur ve ümmetin bir ferdidir. Üstünlüğün ölçüsü sadece takvadır²³.

¹⁸ Halil İbrahim Bulut, "Ümmet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 42, 2012, s. 308-309.

¹⁹ Ali Şeriatî, **İslâm Sosyolojisi**, Çev. Kamil Can, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1980, s. 151.

²⁰ Eren, a.g.m., s. 109.

²¹ Hucurat Suresi, 10.

²² Aygün, a.g.m., s. 13.

²³ Hucurât, 49/13.

İslâm bu yaklaşımıyla aile, aşiret, kabile gibi küçük sosyal grupları değil, ümmet olgusu ile yeni bir yapı oluşturmuştur²⁴. Ümmet adı verilen bu toplumun düşünce, karar ve tavrında genel bir birlik vardır²⁵.

“Çokluk içinde birlik”²⁶ şeklinde tanımlanabilecek ümmet kavramının merkezinde din kardeşliği bulunmaktadır. Önemli din sosyologlarından Joachim Wach’ın da belirttiği üzere toprağa bağlılık ya da ırki birlik bir topluluğu birbirine bağlamak konusunda yetersizdir. Tek başına inancın da bunu sağlayabildiğini düşünmesede Wach, inanç birliğinin millet ve devlet teşekkülünde etkili olduğunu belirtmektedir²⁷. Wach daha da detaylandığı görüşünde dinin topluluk üzerinde şekil yani toplum örgütlenmesinden ziyade muhteva olarak yani zihni etkisinin daha önemli olduğunu belirtmektedir²⁸. Keza ümmet sadece bir araya gelmiş bir yığını ifade etmez tam aksine belli bir amaç ve hedef doğrultusunda bir araya gelmiş insanları ifade eder²⁹. Şerif Mardin’e göre ise bu kavramın İslam toplumlarında büyük bir önem kazanmasındaki asıl etken İslam toplumlarında devlet ve fert arasında yer alan toplum birimlerinin silik olması ve yeterli fonksiyon gösterememesidir. Buna göre toplum ikincil yapı eksikliğinde bu boşluğu ümmet anlayışı ile tamamlamıştır. İslam toplumlarında kişi, cemaat bilinci içinde duygusal bir bağ ile eylemlerine ve düşüncelerine bir meşruiyet aramaya çalışır³⁰. Bu toplumlarda ümmet bilincinin yarattığı etki, kişinin bir sosyal kimlik edinmesinde de etkilidir. Ümmet anlayışı kişiye terbiye edici ve yön verici bazı toplumsal rolleri de yüklemektedir³¹.

²⁴ Amiran Kurtkan Bilgeseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 276; Erol Güngör, **İslâmın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1991, s. 179.

²⁵ Aygün, a.g.m., s. 15.

²⁶ Erol Güngör, **İslâm’ın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996, s. 131, 148.

²⁷ Wach, **Din Sosyolojisi**, s. 131.

²⁸ Joachim Wach, **Din Sosyolojisine Giriş**, Çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1987, s. 17.

²⁹ Zülfiyar Durmuş, “Kur’an Kerim’de Sosyal Gruplar”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi III** (2003), Sayı: 3, s. 24.

³⁰ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji Toplu Eserleri 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 57-58.

³¹ Mardin, a.g.e., s. 60.

Ümmet kavramı, İslami toplumlar için aidiyet kavramı etrafında olgunlaşmıştır. Bu noktada ümmet kavramına temel olduğu varsayılan iki esas vardır. Biri insanların varlığı diğeri de insanları bir araya getiren ya da toplayan şeydir³². Bu anlamda dinlerin kolektif bilinci oluşturması ayinler, törenler aracılığı ile gerçekleşir. Toplu ibadetler bireyler arasında bir güç ve dayanışma bilinci oluşturur. Bireyin kendi yapamayacağı şeyleri birlik içinde yapabileceği fikrini oluşturur. Ayin ve toplu ibadetlerin periyodik aralıklarla yapılıyor olması da kolektif bilincin taze ve kuvvetli kalmasına sebep olur³³.

Ümmet kavramı ile yakından ilişkili gibi görünen ama mana olarak zamanla farklı anlam kaymalarına uğrayan millet tabiri ise İslami gruplaşmanın yan versiyonunu oluşturmaktadır. Keza “millet” klâsik İslâm literatüründe şariat, din, mezhep ve bunlara bağlı topluluğu ifade etmekte ve ırktan ziyade din birliğini vurgulamaktadır. Bu anlamıyla millet kavramı, ırkî ve etnik bir toplumu değil, dinî bir aidiyeti ifade etmektedir. Ancak zamanla ve özellikle modern zamanlarda Batı’da ortaya çıkan *nation* kelimesine atıf ile millet tabirinin de dinle eş tutulan bu anlamından uzaklaştığı anlaşılmaktadır. Kelime dini anlamından soyutlanarak, sosyolojik ve siyasi yeni bir kavram halini almaya başlamıştır³⁴.

Millet aynı duygu, düşünce etrafında birleşen, tasada ve kıvançta ortak şuurunu paylaşan insanların birlikteliğini ifade etmektedir. Buradan hareketle milletin bir ırkçı ve kavmi bakışı yansıtmadığını belirtmek yerinde olacaktır. Bu yönüyle ümmet fikri ile uyumlu görünen millet kavramı topluluk üyeleri arasındaki daha kuvvetli ve hissi bağları oluşturmaktadır. Yani İslami bakış ile farklı coğrafyalarda yaşayan onlarca kavmi ya da milleti bir arada tutmak mümkün olmayabilirken aynı coğrafyada yaşayan çok farklı düşünce ve duygudaki kitleleri bir

³² Durmuş, a.g.m., s. 26.

³³ Cevat Özyurt, “Durkheim Sosyolojisinde Toplumsal Bütünleşme Aracı Olarak Din”, (İç) **Sosyal Teoride Din**, Ed. Cevat Özyurt ve İbrahim Mazman, Hece Yayınları, s. 213.

³⁴ Recep Şentürk, “Millet”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 30, 2005, s. 64-66.

arada tutmak millet kavramı ile mümkün olabilmektedir³⁵. Ümmet ve millet kavramları bu yönleri ile zıtlık değil birbirini bütünleyen bir anlam içermektedir.

Millet kavramı akrabalık, dil, gelenek, kültür ve din birlikleri şeklinde tanımlanmaktadır. Millet, *tabii ve organik cemaat bağlarının dini bağlarla güçlendirildiği sosyal bir ünite*dir³⁶. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere toplumlar, milletler halinde doğmamıştır. Millet bir gelişim süreci içinde temel ortaklıklar etrafında örgütlenme yoluyla oluşmuştur³⁷.

Millet kavramının İslami literatürdeki anlamını en canlı haliyle gördüğümüz yapı Osmanlı Devletinde oluşmuştur. Keza Bilal Eryılmaz'a göre Osmanlı sistemi içerisinde “millet” tabiri Arapçadaki anlamı ile dinî bir topluluğu karşılamakta ve bu terim geniş bir cemaati, bir dille konuşan grubu, veya bir mabette ibadet eden aynı inançtaki insanları ifade etmektedir³⁸. Osmanlı Devletinde bu yapı millet sistemi olarak adlandırılmıştır. Buna göre Osmanlılarda farklı milletlerin sosyal, siyasal ve yasal konumları dinsel ve mezhepsel bağlılıklara göre şekillenmiştir. Bu anlamda Osmanlı sistemindeki “millet” kelimesi belirli bir vahiy kitabını kabul eden topluluklar için kullanılmıştır³⁹.

Millet kavramının modern anlamda “ulus” (nation) karşılığında kullanılması ve bir anlam değişikliğine uğraması ise XIX. yüzyıl sonlarında dünyada değişen dengelerine göre ortaya çıkmıştır. Bu yüzyıldan önce Osmanlı Devletinde de millet; din veya bir mezhebe inanan topluluk olarak algılanmaktaydı⁴⁰. Klâsik anlamda millet

³⁵ Orhan Türkdoğan, **Türk Ulus-Devlet Kimliği**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2013, s. 15-16.

³⁶ Günay, **a.g.e.**, s. 273

³⁷ Orhan Türkdoğan, **Milli Kimliğin Yükselişi, Niçin Milletleşme?**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 55.

³⁸ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul, 1990, s. 17.

³⁹ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, **Türkler**, Cilt: X, Ankara, 2002, s. 219.

⁴⁰ Nuri Adıyke, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, **Yeni Türkiye**, 60/214, s. 5.

kavramı, dinî ve sosyal topluluğu ve onların idarî ve dinî yapısını ifade etmektedir. Ancak yinede Osmanlı millet sistemi milli ve kültürel bir entegrasyondan ziyade coğrafi entegrasyonu temel almaktaydı⁴¹.

Ümmet ve millet kavramlarının birbirini tamamlayan mı yoksa zıt anlam ifade eden bir anlam mı içerdikleri konusu önemli hale gelmektedir. Ziya Gökalp fikrinde anlam bulan ümmet, millet, medeniyet üçlemesi bu iki kavramın birbirini tamamladığı görüşünü yansıtmaktadır. Ona göre milli hislerle milletini sevmek ve aynı zamanda ümmetine bağlı olmak bir sıkıntı ortaya çıkarmamaktadır. Türkdöğän'a göre de Osmanlı son döneminde ortaya çıkan milliyetçilik ve milletleşme eğilimi de ümmetçilik yapısı içinde kendi egemen grubuna yönelme isteği olarak belirmiştir. Son ana kadar bu konudan imtina eden Osmanlı hem en geç milliyetçi hareketlere yönelen hem de en geç ümmet ideolojisini terk etmek durumunda kalan devlet olmuştur⁴². Bu en sona kalmış olma durumu imparatorluğun yönetici kesimini oluşturmaları nedeniyle Türk kesimde kurtuluş ümidinin var olması ve ümmet yapısının birincil olarak bu birlik fikrini etkilemiş olmasından kaynaklanmaktadır⁴³.

Osmanlı devletinde kişi kimliği soyut olarak Osmanlı, somut olarak din ve yerel kimlik üzerine tanımlanmaktaydı. Osmanlılık vurgusu esas olsada tanımlama müslümanlık, hristiyanlık üzerine kuruluydu. Osmanlı millet sisteminde millet bir din ya da mezhebe bağlı olan topluluğu ifade ederken Kur'an da da millet din anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte ümmet ve millet arasındaki temel fark millet; bir dine bağlı çeşitli dil ve ırka mensup toplulukları ifade ederken, ümmet kavramı bir dine mensup çeşitli toplulukların her biri için kullanılan tabir olmasıdır. Ancak Tanzimat sonrasında bir anlam

⁴¹ Mevlüt Uyanık, "Osmanlı İslahatlarının Nihai Bir İfadesi Olarak Üç Tarz-ı Siyaset ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Etkisi", **Türkler** Cilt 14 Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1426.

⁴² Orhan Türkdöğän, **Milli Kimliğin Yükselişi, Niçin Milletleşme?**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7.

⁴³ Yusuf Sarınoy, "İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi", **Türkler**, Cilt 14 Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1473.

değişikliği olmuş, millet ümmet yerine, ümmette millet yerine kullanılır olmuştur⁴⁴.

Osmanlı son döneminde bir kurtuluş çaresi olarak uygulamaya konulan Osmanlılık ilkesi Kanuni Esasiye de dahil edilmiş ve toplum din, mezhep, ırk ayrımı gözetmeden yönetime dahil edilmeye çalışılmıştır. Nitekim Kanun-i Esasi'nin sekizinci maddesi din ayrımı gözetmeden herkesi Osmanlı saydığını, on yedinci maddesi de din ve mezhep halleri dışında herkesin vazife yönünden eşit olacağını belirtmekteydi⁴⁵. Bununla birlikte zamanla İttihat ve Teraki Cemiyeti tarafından özellikle Balkan Savaşlarından sonra Osmanlılık ilkesinin iflas ettiği belirtilmiş ve Türkçülük vurgusu öne çıkarılmıştır. İTC, bu politikayı oldukça sistematik bir şekilde uygulamaya dökmüş ve bir ulus devlet yaratımı çalışmalarına başlamıştı⁴⁶. İTC dönemindeki yeni kimlik yaratımı arayışı ve çalışmaları Milli Mücadele Döneminde Misak-ı Milli sınırları içinde yeni bir devlet yaratımı ile devam etmiştir. Bu süreçte kullanılan dil, Türk kimliğinden ziyade Türkiye ve Türkiye halkı ifadeleri ile sınırlı tutulmaya çalışılmıştır. Milli Mücadele yılları Baskın Oranın yerinde tarifiyle *milli kimlik mühendisliğinin* tam anlamıyla yapılamadığı muğlak yıllardır⁴⁷. Asıl amaç Anadolu'nun kurtarılmasıdır. Bu sebeple Türklük vurgusundan ziyade İslami bir vurgu öne çıkarılmıştır. Keza Sevr sonrasında Osmanlı yönetimi Osmanlılık-İslamcılık sentezi ile halktan aradığı desteği bulamamıştı⁴⁸.

Ümmet-Millet Kavramları Bağlamında Maraş Milli Mücadelesinin Söylem Boyutu

Maraş'ta İngiliz ve Fransızların başlattığı ve Ermenilerin de aktif katılımı ile gerçekleştirilen işgaller, olayları turmandırmaya başlamıştı.

⁴⁴ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, Ağa. Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 11-12.

⁴⁵ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 90-91.

⁴⁶ Taner Akçam, “Hızla Türkleşiyoruz”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Bağlam yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 150.

⁴⁷ Baskın Oran, “İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 71, 1996, s. 172.

⁴⁸ Anıl Çeçen, **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**, Ankara Çalışmaları, Ankara, 2001, s. 9.

Bu olayların büyük çoğunluğu İslami ve Hristiyan unsurlar arasındaki milli ve dini nitelik taşıyan bir çatışma içermekteydi. Öyle ki çatışmaların çoğu, birbirlerinin kimlik tanımlamaları ve sembollerine yönelikti. Bu bazen bir bayrak simgesi bazende bir cami ya da kilise gibi ibadet sembolleri üzerine olmaktadır. Bu durum ise doğal olarak toplumların kendi kimlik tanımlamalarını gündeme getirmekte ve çatışan toplumların aidiyet duygusu ve bütünleşmeleri üzerinde bariz bir etki yapmaktaydı.

Şüphesiz bir Osmanlı geleneği olarak imparatorluk içindeki toplumların kendilerini tanımlama biçimi ve devletin bu toplumları adlandırma ve sınıflama metodu dini bir anlam taşımaktaydı. İmparatorluk topraklarının genişliğine bağlı olarak ümmet kavramının ilk defa etkili şekilde kullanımı da İslami toplumlarda bütünleşme sağlama amacındaydı. Milli Mücadele yıllarında Osmanlı Devletinin İslami bütünleşme çağrıları toplumda tam olarak yanıt bulamamakta buna karşın Anadolu'da geçte olsa milli bir uyanış ortaya çıkmaktaydı. Ancak Milli Mücadele yıllarının tam olarak İslami birliktelik ve dini bütünleşme içeren mesajlardan arı tutulması da mümkün görünmemektedir. Keza öncelik kurtuluşa verilmiş ve coğrafi bütünlük içindeki bütün kitleler bu mücadeleye çağrılmıştı. Bu sebeple Anadolu merkezli başlayan kurtuluş hedefi, bugün anlaşıldığı şekliyle bütün bir İslam coğrafyası arzu eden geniş nitelikli bir ümmet anlayışından uzak görünmektedir. Coğrafi nitelikli ümmet anlayışından ziyade ümmetin din kardeşliği ifade eden diğer anlamı ile ilişkilendirilen bir kurtuluş mücadelesinin ilk örneğini Maraş oluşturmaktaydı. Buradaki Ermeni, Çerkes, Kürt ve Türk etnisitesine sahip çok kimlikli müslüman yapı, söylemlerin içeriğini daha da şekillendirmiş görünmektedir. Savaşın asıl belirleyici noktası ise karşıda görünen düşman figürünün kendini tanımlama şeklinin de etnik kimlikten ziyade dini nitelik içermesiydi. Bu durum mücadelenin tarihsel temeline de atuf yaparken Ermenilerin, Fransız ve İngiliz işgalci devletleri ile aynı ortak temel etrafında bulunma arzusunu göstermektedir. Nitekim Osmanlı devleti tarafından gayri müslim yapı içinde gösterilen Ermenilerin Fransızlarla hristiyanlık

temelli yakınlık kurması da aynı kültürel bağ ile ilişkilidir. Bu durum ümmet anlayışının din kardeşliği ve bunun için coğrafi yakınlığı zorunlu görmeyen anlayışına benzemektedir. Öyle ki Maraş şehir içi savaşlarında düşman olarak adlandırılan askeri saflar içinde *ene müslim* diye bağırarak askerler bulunmaktaydı⁴⁹.

Coğrafi ortaklık ve bunun Anadolu’daki nitelendirmesi olarak *vatan* kavramının ümmet anlayışının öngördüğü din kardeşliğini karşılama da ne derece etkili olduğu da önem kazanmaktadır. Bu konuda ümmet kavramından farklı olarak ya da bu kavramın bir alt dalı olarak millet kavramına ihtiyaç duyulduğu muhakkaktır. Millet, toplumda ortaklıklar gerektiren, dini ortaklığında bir unsuru olduğu, dil, din, kültür, ırk ve hissel bağın anlam kazandırdığı bir kavramdır. Maraş örneğinde de görüleceği üzere dini ortaklığın tek başına değilse de aynı coğrafyada yaşayan toplum için çok şey ifade ettiği açıktır. Dolayısıyla İslamın din kardeşliği öngören anlayışının millet kavramının coğrafya bütünlüğü öngören anlayışı ile örtüşen bir anlam ifade ettiğini belirtmek gerekir. Maraş gibi ev sahipliği yaptığı farklı etnisiteleri üstelik milliyetçiliğin çığ gibi büyüdüğü bir ortamda bir araya getirmeyi başaran en önemli unsur şüphesiz İslami birlikteliğin, coğrafi ve kültürel ortaklığın, tehdit edici yeni bir unsurla karşılaşmış olmasıdır. Bu sebeple Osmanlı Devletinin son yüzyılında oldukça geniş bir anlam karmaşasına uğrayan ümmet ve millet kavramlarının sıklıkla birbiri yerine kullanıldığını görmek mümkündür. Öyle ki *Ümmet-i Muhammed* tabiri çoğu zaman millet kavramını karşılamaaktadır. Milli Mücadele yıllarında Maraş’ta da bu karmaşaya çoğunlukla şahit olunmaktadır. Millet kavramı İslami birlik ve din kardeşliği ön gören ümmet kavramı ile eş değer olarak kullanılmış ve coğrafi ortaklık yani vatan olgusu etrafında kurgulanmıştır. Arslan Bey’in şehir içi savaşı başlatan şu cümlelerindeki vatan ve din vurgusu bunu göstermektedir: “*Arkadaşlar, Harp başlamıştır. Allahın inayeti, peygamberin ruhaniyeti din kardeşlerinin fedakârlığı ile her şey göze alınmıştır.*”

⁴⁹ Bilindiği üzere İngilizler bölgeye fazla sayıda Hint kökenli müslüman asker getirmişti. Detaylı bilgi için bkz. Yalçın Özalp, **Gazilerin Dilinden Milli Mücadelemiz**, Semih Ofset, Ankara, 1986, s. 72.

*Vatanımız tek bir kişi kalana kadar düşmana teslim olmayacaktır. Gayret bizden yardım Allah'tan...*⁵⁰

Maraş'taki mücadelenin üzerine oturtulduğu temel yaklaşım İslami niteliklidir. Dinin toplum üzerindeki bütünleştirici ve yapıcı etkisinin yanı sıra toplumun Osmanlı Devleti tarafından bu şekilde sınıflandırılmış olmasının da bu aidiyet fikrinin oluşumunda katkısı olmuştur. Mabetlerde aşılana birlik bütünlük vurgusu kitle üzerinde etki yapmıştır. Şeyh Ali Sezai Efendinin Fransız Kumandan Andrea ile yaptığı konuşmada İslami ve müslüman kimliğin ön plana çıkarılması toplumsal dini mesajlarla yüklüdür. Bu konuşmada adeta bir kimlik tanımlaması yapılmaktadır:

*Galeyanın görünen sebebi sizsiniz! Mutasarrıf değildir. Zira Memalik-i Osmaniye ve bilad-ı ecnebiyyede ne kadar La İlahe İllallah Muhammeden Resulullah diyen insanlar varsa görünüşte idaresi altında bulunduğu devletin tebasından sayılırsa da manen makam-ı muallayı hükümeti İslamiyeye bağlı, milletin ittifakıyla tayin buyrulan sultan-ı müsliminin izin ve icazetine uygun olarak senede iki bayram namazı ile haftada bir Cuma namazımız vardır*⁵¹.

Maraş'ın işgal edilmesi sadece Maraş halkı tarafından mücadele konusu edilmemiş Anadolu'nun kendini müslüman olarak tanımlayan ve bu işgale karşı bir sorumluluk hisseden her köşesinden protesto telgrafları çekilmiştir. İç kamuoyunun tepki dilini görmek adına önemli görünen bu telgraflardan biri Erzurum'dan çekilmiştir. Erzurum'dan çekilen bu telgrafta oldukça nadir yapılan vurgulara denk gelinmiştir. Bütün müslümanlar arasında bir birlik olma çağrısı yapılmıştır. Bu durum toprak birliğini aşan ve bu savaşı medeniyetler savaşı olarak gören bir dayanışma çağrısını gündeme getirmektedir.

⁵⁰ Ferhat Başdoğan, "Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Savaşı", **Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu, Kahramanmaraş Sempozyumu**, 10-11 Şubat 1986, s. 72; **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 89; Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi yayınları, Kahramanmaraş, s. 156.

⁵¹ Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi yayınları, Kahramanmaraş, s. 62-63.

Keza bütün müslümanlar adeta İslamın ilk döneminde görüldüğü üzere tek vücut olmaya yönlendirilmiştir:

Ölümden korkulmadan hareketle düşman helak edilebilir. Eğer birlik ve beraberklikten uzaklaşırsak üçyüzmilyonluk İslam varlığı mesabesinde bile kalmaz. Yoksa bugün tatbik edilen facialar yüzlerce sene evvel yapılan programların bir misali olduğunu yakından biliyoruz. Ancak şurasını arzedebiliriz ki hak o kadar yüksektir ki ondan yüksekte hiçbirşey olamaz. İşte Bedir ve onun gibi harpler bütün müslümanlara ibretli bir derstir. Birlik olarak sebat ve azmeden Müslümanlar her an yardım görürler. Muhammedin ışığı sönmez, bugün üzerimize düşen vazife heran birbirimizi haberdar etmekle beraber tek vücut olarak çalışmaktır. Ciddiyet bizden, yardım Allah'tan!⁵²

Bu çağrıya benzer şekilde bir çağrıda mücadelenin merkezinden Maraş'tan gelmiştir. Bayrak Olayının gerçekleştiği sıralarda Ulucami meydanında okunan ve daha sonra şehrin muhtelif yerlerine asılan beyanneme içeriği de Alem-i İslam'a Hitap diye başlamaktadır:

Alem-i İslama Hitap!

Ey milleti necibe-i İslamiyye! Vaktine hazır ol. Binüç yüz senedir Allahımı, peygamberini senden memnun ettiğin bir din ölüyor. Yani ecdadının, kanı pahasına fethettiği bir kalenin burnundaki Alsancağın bugün Fransızlar tarafından indiriliyor. Şimdi acaba bunu geri koyacak sende birkaç yüz İslam kanı ve gayreti hiç mi yok? İğtişaş arzu etmeyelim. Yalnız pürvekar ve azamet olarak sade alsancağımızı geri yerine koyalım. Tekrar keml-i azamet ve mehabetle yerlerimize avdet edelim. Korkma seni buradaki birkaç Fransız kuvveti, hatta bütün Fransız milleti kıramaz. Buna emin ol!⁵³

Birkaç yüz İslam kanı ve gayreti ifadesi ile toplumun kendini tanımlama yönteminin hala İslami olduğu ve aynı zamanda bölgedeki diğer müslüman grupları da kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu

⁵² Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 275.

⁵³ Başdoğan, a.g.m., s. 70; Özalp, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, s. 54.

ifadelerden yola çıkarak İslamın toplum bilincindeki etkisinin aynı zamanda milli bir nitelik taşıdığını belirtmek yerinde olacaktır. Yani toplum kendini tanımlarken dini, bu tanımın merkezine koymaktadır. Millet oluşumun en önemli temellerinden birini de din oluşturmaktadır. Bu sebeple bayrak simgesi de toplumsal aidiyetin din ile birlikte dikkate alınan diğer unsurudur. Yine Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali karşısında kurulacak olan milli teşkilatın genel amaç ve çerçevesi bilhassa İslami bir temele dayandırılmıştır. Aşağıdaki sözler bunu doğrular niteliktedir. Keza cami ve mescitler adeta birer askeri üs ilan edilmiş, dini görevliler ise bu işlerin idaresine getirilmek istenmiştir:

Milli orduyu, İslam cemaati teşkili şeklinde kurmak ve milleti islam mabetleri etrafında birleştirecek dini bir görünüm vermek başarı sağlayacaktır. Camii ve mescidi olan her köy ve mahalle bir piyade takımı sayılarak bunun idaresi mescidin imam ve müezzini gibi bir din adamlarına veya bu sıfatı takımacak olan gönüllülere teslim edilecektir⁵⁴.

Böylece Sivas yönetimi de rotayı ve kurtuluşun en hızlı yolunu inançsal temelde görmüş ve çizmiştir. Toplum bir motivasyon kaynağı olarak inanç etrafında örgütlenmeye çalışılmıştır. Üzerinde fikir yürütebilen bu söylemlerde millet kavramının nasıl bir çerçeve içine oturtulduğu diğer bir sorunsaldır. Osmanlı millet söylemi temelinde bir millet yapılanması mı, içeriği daha da daraltılarak somutlaştırılmış olan *nation* anlamında bir millet yapısı mı öngörülmüştür? Dönemin şartları gereği giderek yükselen Türklük bilinci ve vurgusu millet kavramı ile ne derece örtüşmektedir? İslami söylem kapsayıcı vurgularına karşın Türklük ifadesi ile nasıl örtüştürülmektedir? Bütün bu sorulara verilecek yanıtlar soruları sorma gereğini oluşturan dönem şartları içinde gizlenmiştir. Milli Mücadelenin yönetim kadrosu ve Maraş'taki yerel simaların söylemlerinde bu muğlaklığı gözlemek mümkündür. Halk bir yandan hala cemaatleşme tipi bir sınıflama dahilinde millet söylemine sığınırken bir yandan da aralara serpiştirilmiş ve somutlaştırılmış halde *Türk milleti* ifadeleri ile Türk

⁵⁴Akbıyık, a.g.e., s. 142.

milliyetçiliğini gizleyememektedir. Abdülhamit döneminin dikkat çeken ideolojisine uygun olarak en azından imparatorluk dahilinde kalan müslümanları bir arada tutmak adına Osmanlı milleti yerine *İslam ümmeti* ve *İslam milleti* ifadeleri öne çıkarılmaya başlanmıştı⁵⁵. Oysa bir geçiş evresi olan Milli Mücadele yıllarında da bu söylemlere ek olarak milli ifadelere de yer verildiğini gözlemlemek mümkündür. Örneğin Maraşın işgaline karşı Anadolu'nun dört bir yanından gelen tepkilerde *asırlardır Türk* olan bir coğrafya ifadesi ve *Türk milleti* söylemlerine yer verildiği görülmektedir. Bunlardan birinde Maraş'ın işgaline karşı Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti tarafından gönderilen protesto telgrafında Sivas'ın bütün *İslam kadınlarının* toplanarak İstanbul'da bulunan itilaf devletleri elçiliklerine *Türk milletinin* feryatlarından, *Türk vatanında* yapılan facialardan, *Türk milleti* hakkında reva görülen haksızlıklardan ve çoğunluğu *Türk ve İslam* olan işgal bölgelerinin durumundan bahsedilmiş ve son olarak *İslam kadınlarının* vatan, istiklal ve namusu muhafaza yönündeki her türlü fedakarlığa hazırlıklı olduğundan bahsedilmiştir⁵⁶. Bahsi geçen telgrafta dini aidiyetin bir sembol olarak İslamın ve vatan olarak addedilen Anadolu topraklarının yönetici unsuru olan Türklüğe vurgu yapılmaktaydı. Bu ifadeler Milli Mücadele Döneminin Türk toplumunda veya Anadolu halkında ümmet fikrinden millet fikrine geçiş sürecinin ve Mustafa Kemal ile anlam bulan bölgecilik yerine Türk milliyetçiliğinin aktif hale getirildiği fikrinin açık bir göstergesiydi⁵⁷. Ancak Maraş'ın yerel etnik yapısındaki çeşitlilik Türklüğü adeta üst bir kurtarıcı kimlik ve yöneticilik gücünden gelen sahiplenici bir unsur haline getirmekteydi. Bu vurgulardan biri Sivas Kongresinde, Güney Cephesinde güvenlik bakımından kurulacak kolorduların kurulma gerekçesinin açıklandığı kararda yapılmaktadır. Buna göre bir yandan Müslüman halkın bir inanç etrafında örgütlenmesinden bahsedilirken *Türk vatanında yaşayan müslüman halk* ifadesine yer verilmektedir. Milli Mücadelenin

⁵⁵ Sarıay, a.g.m., s. 1473.

⁵⁶ Akbıyık, a.g.e., s. 91-92.

⁵⁷ Sarıay, a.g.m., s. 1486.

yönetim kadrosu tarafından dile getirilen bu söylemler, Türk milliyetçiliğinin de bir yükselime işaret etmektedir:

İşgal bölgesinde Fransızların ve İngilizlerin baskısı altında bulunan ve henüz bir cemaat teşkiline bağlanmamış ve kendi başlarına kalmış olan Türk varlığı hiç birşey yapamamaktadır. Milli bağımsızlık ve vatanın bütünlüğü bakımından Türk vatanında yaşayan bütün müslüman halk, bir inanç etrafında birleştirilecektir. Mütarekenin imza edildiği 30 Ekim 1918 tarihinde bayrağımız altında kalan sınırlar içindeki vatan parçaları her türlü saldırı ve taarruza karşı sonuna kadar savunulacaktır⁵⁸.

Ancak Türklük vurgusunun İslami söylemlere göre oldukça sınırlı olduğu bu çağrılarda Türk ifadesinden neyin kastedildiği önemli bir sorundur. Bu vurgulardan anlaşılan o ki Türk ifadesi ile kapsayıcı ve yönetim erkinden gelen bir üstünlük belli edilerek, Türk vatani olarak sınırları çizilen Anadolu da yaşayan müslüman halkın millet olma bilinci ve ortak bir kaygı ile bu mücadeleye dahil edilmesi arzu edilmekteydi. Büyümekte olan milliyetçi akımlara yönelik en geç sahiplenmeyi sağlayan Anadolu halkı için bu işin benimsenmesi önem taşımaktaydı. Ancak bu sahiplenme her etnik grup için ayrı bir hareket alanı sağlamaya olanak veremekteydi. Bu durumda milliyetçi hareketlere kayıtsız kalamayan ve adeta din, kültür ve ortak bir tarih üzerine kurulu kader ortaklığı ile kendi etnisitesinin milli savunmasını yapma arasında kalan diğer Anadolu halklarının tepkisi önem kazanmaktaydı. Kimi bu milli aydınlanmayı kendi etnik kimliği içinde isteyen kimi ise kader ortaklığı fikriyle hareket eden bu toplumların tavrı savaşın seyrini etkilemekteydi. Maraş'ta azımsanmayacak sayıdaki Kürt ve Çerkes nüfusunu bu mücadeleye dahil edebilmek en önemli sorunlardan biriydi. Sıklıkla Türklük vurgusundan ziyade İslam ve ümmet vurgusunun ortaya çıkarılmasının temelinde bu gruplarında mücadeleye ortak edilmesi fikri vardı. Örneğin Pazarcık'ta mücadele teşkilatının kurulması konusunda faaliyet gösteren Mehmet Cebe'nin anılarında bahsettiği bir anektod, bu fikrin ne derece cevap bulabildiğini göstermektedir. Cebe, bir aşiret reisini

⁵⁸ Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi, s. 64.

Maraş'taki mücadeleye katılma konusunda ikna etme çabalarının olumsuz sonuçlanacağı sırada aşiret reisinin annesinin kulak misafiri olduğu bu konuşmaya katılarak reisin fikrini sözleri ile değiştirmesini anlatır. Annenin ifadeleri şu şekildedir:

Evlatlarım! Bütün konuşmalarınızı yandaki odadan dinledim. Evet haklısınız. Biz yarın Türk Memuru, Türk jandarması yerine Ermeni veya Fransız memuru, jandarması görecektikten sonra varlığımızın hiçbir kıymeti kalmaz. Siz bana bakın! Benimde bu aşiretin üzerinde hatunluk hükmüm sürer. Mademki millet bu işgali istemiyor bizde düşmana karşı gelmek isteyen bu milletle beraberiz. Harp ise harp, kan ise kan, mal ise mal her ne lazımsa kurtuluncaya kadar bütün aşiretle fedaya hazırız⁵⁹.

Bu cümleler o dönemdeki Anadolu halkının durumunu oldukça iyi özetlemektedir. Türk jandarması ve Türk memuru tanımlamaları ile yönetici ve devlet gücüne atıf yapılırken millet ifadesi ile ortak çatıya işaret edilmektedir. Şüphesiz Fransız veya Ermeni jandarmasından uzak duran psikoloji İslami çatı ile ilişkilidir. Kürt halkının büyük çoğunluğu millet olma bilinci, beraber yaşama duygusu ve bunları kapsayan ortak din anlayışı ile mücadelenin ortağı olma yönünde karar vermiştir. Bununla birlikte mevcut Kürt ayaklanmalarına karşı bilinçaltı bir tepki ifadesi olarak ve kalan unsurlar arasından egemen figüre yönelme arzusundan dolayı Türk vurgusunun da ihmal edilmediği anlaşılmaktadır. Bu etnik farklılık çoğu zaman kapsayıcı ifadeler ile yumuşatılmaya çalışılmıştır. Örneğin mücadeleyi yürütmek adına Maraş bölgesine gönderilen Kılıç Ali tarafından Elbistan'daki farklı etnik kökenli müslümanlar birlik olmaya davet edilirken *Türkiye Müslümanları* ifadesi kullanılıyordu⁶⁰. Yine benzer şekilde bir araştırma sonucuna göre dönemin ulusal ve yerel basınında da Maraş mücadelesi hakkında yapılan haberlerde *Ahali-i İsam, Maraş Ahali-i Müslimesi, İslamın sabır ve tahammülü, mazlum dindaşlarımız, mücahidi islamiye, islam haneleri* gibi

⁵⁹ Akbıyık, a.g.e., s. 182.

⁶⁰ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Der. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 86.

ifadeler ile kapsayıcı bir dil ortaya konulmuştur⁶¹. Mustafa Kemal tarafından Maraş'ın işgali üzerine çekilen telgrafta da Fransız ve Ermeniler tarafından katledilen Müslümanlar vurgusu yapılır ve hemen ardından *felaketzade Maraşlı dindaşlarımız* ibaresi kullanılır⁶². Bu ifadelerin Milli Mücadelenin yönetim unsuru ve savaşın propagandasını yapan basın tarafından kullanılması aynı zamanda iç ve dış kamuoyunu rahatlatma amacını güden sorumluluk ifadeleridir. Benzer şekilde bugün sınırlar dışında kalan Resulayn Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından çekilen protesto telgrafında da Türk milleti ifadesine yer verilirken sonrasında Müslüman ahaliye yapılan işkencelerden, İslamiyete yapılan tecavüzdten bahsedilmiş ve son olarak ilginç bir şekilde uzun süredir gündem dışı olan *Osmanlılık* kavramına yer verilmiş ve bölgenin diğer unsurları da İslam çatısı altında birlik olmaya davet edilmiştir: “*Elcezire'nin bir parçası olan bizlerin ve bizimle yaşayan binlerce kişinin Osmanlılığa ve Osmanlı makamının yüce hükümdarına olan bağlılıkları sarsılmaz durumdadır. Eski İslam kavimleri hiçbir yabancı idare altında yaşamamaya karar vermiştir*”⁶³.

Ankara'da açılan TBMM de Maraş'ın durumu ile ilgili bir beyanname hazırlamıştır. Bu beyanname her yönüyle İslami kardeşliğe çağrı içeren ifadeler barındırmaktadır. Beyanname tıpkı Maraş'ta ilan edilen beyanname gibi *Alem-i İslam'a Hitap* diye başlar:

Cenup çöllerinin bir köşesinde arzın seslerini dinleye dinleye yatan Peygamber-i zışanın; ruhlarını ruhlarımız ile birleştirdiği İslam kardaşlarımız!.. Din-i mübinin son askeri mahsur bir kale içinden size tevcih-i hitap ediyor... İslam'ın son Darü'l Hilafesi olan İstanbul'da düşman silahlarının gölgesi altına düştü. ..Bunun için on asırlık bir zamandan beri me'vayı İslam olan Anadolu'ya taraf taraf istila ordusu çikardılar... Anadolu mukavemetini kırmak için kendi hükümetimizi,

⁶¹ İsmail Özçelik, “Milli Mücadelede Anadolu Basınında Maraş”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, 3-4 Şubat 2017, Cilt I, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş, 2019, s. 146.

⁶² **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, (Açıklamalı Dizin İle)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma merkezi, Ankara, 2006, s. 186.

⁶³ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 102.

*kendi milletimiz aleyhine taslit etmek, İslam'ın büyük şerefi için kanını akıtan mücahitlerin aleyhine kullanmak gibi iblisane bir fikri sahai tatbike koydular. Mısır'da ve Hint'te olduğu gibi İslamın başını İslam eliyle ezenler bizi halifeye asi bir zümre olarak tanıtmak istiyorlar...*⁶⁴

Bununla birlikte dikkat çeken diğer noktada söylemlerin önemli bir çoğunluğunda hala Osmanlı millet sisteminin etkili olduğu ve toplumun kendini bu şekilde tanımlamaya devam ettiği. Şeyh Ali Sezai Efendinin aşağıya alınan ifadeleri zayıflamış olsada Osmanlı millet sisteminin hala zihinlerde yer edindiğini ve bilhassa hristiyan unsurları ifade ederken kullanımına dikkat edildiğini göstermektedir. Bu konuşmada millet tabiri bu duruma atfen kullanılmıştır:

*Bütün bu harekete rağmen necip Türk milleti, Ermeni komşularının ihtiyacı olan ev eşyaları ve aletlerini vermek ve böylece yardım etmekle insanlıklarını göstermiştir. Mutassarıf Ata Bey dahi kavgaya sebep olabilecek meyhane ve eğlence yerlerini kapatarak azınlıkların güvenliğini sağlamıştır. Duyulan haber bizzat görülen gibi olmaz. Gezerek yerinde hakkaniyetle görmek gerekir. Çarşıda bir kısım dükkanların bir köşesinde Müslüman birinin, diğer köşesinde ise Hıristiyan bir şahsın ticaret ve sanatla uğraştığını bazı evlerin alt ve üst katlarında iki milletten birer kişinin ev sahibi ve kiracı oldukları görülmektedir*⁶⁵.

6 Ocak 1920 tarihli Dahiliye nezaretine Maraş Mutassarıf Vekili Cevdet Bey tarafından çekilen telgrafta da Fransız müfrezesi tarafından yapılan köy işgali sırasında meydana gelen olayların anlatımında toplum kesimleri Osmanlı millet sistemine uygun olarak tanımlanmaktadır:

Bugün dahi sabaha yakın bir vakitte dağdan odun getirmek üzere kasabadan çıkan üç İslam oduncudan ikisinin, Fransız askerinin ikamet ettiği kışla civarında sekiz nefer Ermeni askeri tarafından katil ile katillerinin kışlaya iltica ettiği, firaren ellerinden kaçıp kurtulan diğer oduncunun ifadesinden anlaşılmuş ve maktüllerinin süngülenmiş

⁶⁴ Aslan, a.g.m., s. 299-300.

⁶⁵ Özalp, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, s. 29; Gönen, a.g.m., s. 82.

*oldukları tespit edilmiştir.... Ahali-i İslamiyenin teessür ve heyecanı fevkalade olup bundan böyle hergün siyasi ve askeri tedbirlere devam olunmakta bulunduğu malumdur*⁶⁶.

İspir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından sadaret makamı, Fransız, İngiliz ve İtalyanlara çekilen 31 Ocak 1920 tarihli olan telgrafta da boş yere dökülen *İslam kanından* ve *İslamlıktan* başka suçu olmayan Müslüman halktan bahsedilmektedir⁶⁷. Kastamonu halkı da protesto mitinginin ardından İtilaf devletleri temsilcilerine çektiği telgrafta şu ifadelerle yer vermiştir:

*Ey medeni milletlerin muhterem temsilcileri size soruyoruz. İslam tarihinde bunun bir misli var mıdır? Biz tarihin huzuruna açık alınla çıktık ve daima açık alınla geziyoruz. Bizimde yüzbinlerce Hristiyan vatandaşımız var. Hiçbirine en ufak bir taarruz yapıyor mu? İslamın sabır ve tahammülü artık tükenmiştir. Avrupa müslümanlara uygulanan vahşet ve katliama son vermelidir. Müslümanlar hiçbir zaman intikam hissi beslemediler. Arasında meydana gelen olaylar daima savunma maksadı ile olmuşturç Müslümanlar tarruz etmemiş, taarruza maruz kalmıştır. Herşeyin bir haddi vardır. Eğer bu zulüm ve fenalığın önü alınmazsa tarihin bütün mesuliyetini Avrupa'ya bırakarak artık hareketlerimizde tamamen serbest olduğumuzu ilan ile bu kararımızın hükümetlerinize tebliğini isteriz*⁶⁸.

Bu çalışmanın vardığı temel kanılardan biri millet tabirinin bu mücadele boyunca kısmi olarak *nation* genel olarak ise *ümme* anlamında kullanılır olduğudur. Yukarıda örnekleri sunulduğu üzere Türk milleti ifadelerine az olsada rastlanırken Kürt milleti, Çerkes milleti ifadelerine neredeyse hiç rastlanmamıştır. Bu durum hem egemen unsura yönelme hem de egemen unsur merkezli bir mücadele ortaya koyma isteği ile ilgili görünmektedir. Çoğunluklu olarak kullanılan millet ifadesi ise bütün Anadolu halklarını

⁶⁶ Özalp, a.g.e., s. 118.

⁶⁷ Yavuz Aslan, "Maraşın İşgalinin Erzurum'daki Yankıları", **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, 3-4 Şubat 2017, Cilt II, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş, 2019, s. 283.

⁶⁸ Akbıyık, a.g.e., s. 269.

simgelemektedir. Maraş'ın kurtuluşu için bir kutlama telgrafı yayınlayan Mustafa Kemal'in ifadeleri kapsayıcı anlamda ve dini yönelimi daha fazla ön plana çıkaran *millet* mahiyetinde kullanılmıştır:

Batı medeniyetinin lideri olduğunu iddia eden Fransızların zulüm ve yolsuzluğuna 10 asırdan beri milletimizin fîli egemenliğini kaldırma ve imha hareketine karşı milletimiz silahlı savunmaya mecbur olup, 20 güne yakın bir zaman sürecinde Ermenilerle birleşen Fransız kuvvetleri ile her türlü imkansızlıklar içerisinde çarpışan ve sonunda başarılı olan Kahraman Maraşlıları nütün memleket namına tebrik ve kutlamaya koşarız. Maraşlılar; kahramanca savunmaları ile millet davasının büyüklük ve yüceliğini, milletimizin yaşamak konusundaki yüksek iradelerini bütün dünyaya ilan ettiler⁶⁹.

Yine benzer şekilde Bayrak Olayını haber alan Kılıç Ali'nin bu olaya göz yumduğunu düşündüğü Maraş Mutasarrıfına verdiği cevap milli emarelerle doludur: “*Millet davası için millet adına sorulan soruya cevap verecek cesaretin yoksa çekil! Milli azim ve cesareti temsil eden belediye başkanı gelsin!*”⁷⁰.

Sonuç

Milli Mücadele yılları boyunca Anadoluyu kurtarmak ilkesi ardında milliyetçi söylemlerin dile getirildiği yerlerden biri de Maraş olmuştur. Güney Cephesinin önemli şehri Maraş'ta Milli Mücadele yılları boyunca yürütülen ve kitlelerin doğal tepkisini içeren işgallere karşı ümmet-millet retoriğinin etkili şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ermeni ve Fransız işgal hareketlerine karşı hem idari hem savaşan kadroların dillerinden düşürmediği mesajlar, İslami bir mana ifade eden ümmet-millet fikri paralelinde gerçekleşmiştir. İslamın bir çatı olarak görüldüğü ve birleştirici yönünün öne çıkarıldığı bu söylemler bölgesel bazda vatan kavramı ile içselleştirilmiştir. İsyandar ve ayrılmalar sonunda bir önceki yüzyılın Osmanlıcı fikrinden uzaklaşmış görünen kitleleri yeni bir eğilim

⁶⁹ Gönen, a.g.m., s. 283.

⁷⁰ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 88.

içerisinde kendi varlığını sürdürme kararı almıştı. Bu yıllarda bariz bir Türkçü bakış açısının yanı sıra toplumu İslami temellerde buluşturma fikrinin uygulamada daha aktif kullanıldığı görülmektedir. Aslında toplum henüz savaş ve işgal psikolojisi altında tek dert olarak kurtuluş çözümlerini bulmaya kodlanmış durumdaydı. Bu sebeple keskin bir Türkçülük yerine kapsayıcı bir dilin öne çıkarıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Keza bu yıllar tam anlamıyla geçiş yıllarıdır.

Milli Mücadele yıllarında yaşanan bu karmaşa, söylemlere de yansımış ve tam anlamıyla ve net bir kimlik tanımı ancak cumhuriyet yıllarında yapılabilmıştır. Türk ve İslam imgesinin bir tutulduğu Batı kaynaklı yorumlara paralel olarak bu söylemlerde de Türk milleti ifadeleri İslami birlikteliğin yönetici kudreti olarak belirlenmiştir. Ancak bu ifade bu yıllarda başlayan Türk milliyetçiliğini yadsıyan bir anlam içermemektedir. Keza yerel farklılıklara da dikkat edilirken bütün farklılıklar millet kapsamında ele alınmıştır. Bu millet ifadesini Osmanlı millet sisteminden ve dolayısıyla İslami nitelikten ayrı tutmak mümkün değildir. En azından söylemlerde bu tonu yakalamak mümkündür. Bu kapsamda vatan kavramı ile Anadolu içinde bütünleştirilmiş bir millet baz alınırken, ümmet bir çatı olarak kullanılmıştır.

Kaynakça

- Adıyeko, Nuri, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, **Yeni Türkiye**, 60/214.
- Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Akçam, Taner, “Hızla Türkleşiyoruz”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Bağlam yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Allport, Gordon W., **Din Psikolojisi**, Çev. Abdülhalim Durma, Basım yeri ve yılı yok.
- Aslan, Yavuz, “Maraşın İşgalinin Erzurum’daki Yankıları”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**,

3-4 Şubat 2017, Cilt II, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi,
Kahramanmaraş, 2019.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der. Hulusi Turgut, Türkiye
İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

**Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, (Açıklamalı Dizin
İle)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk
Araştırma merkezi, Ankara, 2006.

Aydın, Tülay, “Milliyetçilik Olgusu Ve Maraş'ın Milli Mücadelesinde
Milli Ve Dini Unsurlar”, **Uluslararası Milli mücadelede Maraş
Sempozyumu**, 3-4 Şubat 2017, Cilt I, Kahramanmaraş
Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş, 2019.

Aygün, Abdullah, “Kur'an Perspektifinden Ümmet Kardeşliği”,
Diyanet İlmî Dergi, Sayı: 2, Cilt: 52, Nisan-Mayıs-Haziran 2016.

Başdoğan, Ferhat, “Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Savaşı”,
**Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu, Kahramanmaraş
Sempozyumu**, 10-11 Şubat 1986.

Bulut, Halil İbrahim, “Ümmet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi**, Cilt: 42, 2012.

Çeçen, Anıl, **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**, Ankara Çalışmaları,
Ankara, 2001.

Durmuş, Zülfikar, “Kur'an Kerim'de Sosyal Gruplar”, **Din Bilimleri
Akademik Araştırma Dergisi III** (2003), Sayı: 3.

Eliade, Mircae, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, Çev. Mehmet
Aydın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Eliade, Mircae, **Kutsal ve Dindışı**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece
Yayınları, 1991.

Eren, Selim, “Cemaatsel Oluşum ve Dinin Rolü”, **Dini Araştırmalar**,
C. 3, Sayı: 7, Mayıs-Ağustos 2000.

Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, Ağa. Yayıncılık,
İstanbul, 1992.

Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın
Yönetimi**, İstanbul, 1990.

- Gönen, Cengiz, Mustafa Kemal Paşa ve Kahramanmaraş Zaferi”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, 3-4 Şubat 2017, Cilt II, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş, 2019.
- Günay, Ünver, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012.
- Güngör, Erol, **İslamın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1991.
- Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara, 1993.
- HUCURÂT, 49/13.
- Lavenda, Robert H.- Schultz, Emily, **Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar**, Çev. Dilek İşler-Omur Hayırlı, Doğubatu Yayınları, Ankara, 2018.
- Mardin, Şerif, **Din ve İdeoloji Toplu Eserleri 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Önen, Cengiz, Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş, Lazer Yayınları, Ankara, 2005.
- Özalp, Yalçın, **Gazilerin Dilinden Milli Mücadelemiz**, Semih Ofset, Ankara, 1986.
- Özalp, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi yayınları, Kahramanmaraş.
- Özçelik, İsmail, “Milli Mücadelede Anadolu Basınında Maraş”, **Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu**, 3-4 Şubat 2017, Cilt I, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş, 2019.
- Özel, İsmet, **Üç Mesele Teknik-Medeniyet Yabancılaşma**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1984.
- Öztürk, Mustafa, “Kur’an Çerçevesinde Ümmet Kavramının Tahlili”, **İslamiyat**, 8 (2005), Sayı: 2.
- Özyurt, Cevat, “Durkheim Sosyolojisinde Toplumsal Bütünleşme Aracı Olarak Din”, (**İç Sosyal Teoride Din**, Ed. Cevat Özyurt ve İbrahim Mazman, Ankara, Hece Yayınları.

- Sezen, Yünni, **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990.
- Şentürk, Recep, “Millet”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 30, 2005.
- Şeriatî, Ali, **İslâm Sosyolojisi**, Çev. Kamil Can, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1980.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, **Din Sosyolojisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Türkdoğan, Orhan, **Milli Kimliğin Yükselişi, Niçin Milletleşme?**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.
- Türkdoğan, Orhan, **Türk Ulus-Devlet Kimliği**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2013.
- Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.
- Uyanık, Mevlüt, “Osmanlı İslahatlarının Nihai Bir İfadesi Olarak Üç Tarz-ı Siyaset ve Türkiye Cumhuriyetine Etkisi”, **Türkler Cilt 14 Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Wach, Joachim, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No. 98, İstanbul, 1995.
- Wach, Joachim, **Din Sosyolojisine Giriş**, Çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1987.
- Weber, Max, **Din Sosyolojisi**, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012.

SAVAŞ KONULU MARAŞ AĞITLARININ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

Dilek ERGÖNENÇ*

Giriş

İnsanın ruh ve beden olarak ölüm acısına dayanması kolay değildir. Bunun için türlü savunma sistemleri geliştiren insan, ağlayarak acıyı ruhundan ve bedeninden atmaya çalışır. Bu biyolojik olay, toplumsal ritüellerle birleşince türkü olur, ağıt olur, dilden dile dolaşır. Acıyı paylaşmanın bir başka yoludur ağıt yakmak.

Sevdiğinden ayrılan ağıt yakar. Daha çok ölüm şiiri olarak bilinen, genellikle ölüm üzerine söylenen ağıtlar, aslında, içinde acının olduğu her konu üzerinde yazılmıştır (Kaya 1999: 245).

1. Ağıt Kavramı

İnsan ölüm karşısında çaresizdir. Bu çaresizliğin, canlı veya cansız bir varlığını kaybetme korkusunun, üzüntülerin, feryatların, isyanların, talihsizliklerin düzenli veya düzensiz söz ve ezgilerle ifade edildiği türkülere ağıt denir (Elçin 1986: 290). Boratav, türkü kavramı içinde ninni ve ağıtları da katmış, konularına göre türkülerini sınıflandırırken, ağıtları lirik türküler arasında değerlendirmiştir (1988: 151). Bazı türkülerin kaynağının ağıtlar olabileceği, türküler içinde ağıtdenen anonim manzumelerin sayısının çok fazla olduğu da ifade edilmektedir. Söz ve müzik bakımından güzel ve güçlü olan ağıtlar zaman içinde “türkü” haline gelmiştir (Görkem 2001: 29).

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, dileker@gazi.edu.tr.

Araştırmacılar tarafından hem türkü sınıflandırmaları içinde gösterilen hem de ayrı bir tür olarak ele alınan ağıtlar; halk şiirinin ezgi ve konu ağırlıklı türleri içine de dahil edilmektedir. Başta insan olmak üzere ölen bütün varlıklar (hayvanlar), mekanlar (yurt, memleket vb.) için yakılan ağıtlar; konularına göre de sınıflandırılmış, kişiler, sosyal olaylar, hayvanlar, tabiat olayları, mekan-yurt gibi ana başlıklar tespit edilmiştir (Görkem 2001: 171). Ağıtlar kültürümüzde, ölen insanın yakınları tarafından yakıldığı gibi profesyonel ağıtçılar tarafından da söylenebilmektedir. Bunlarda bazen ölenin övüldüğü ifadeler yer aldığı gibi bazen de ölüm ve ayrılıklara sebep olanlara yönelik kargışlar bulunabilmektedir. Bu bakımdan ağıtlar; alkış ve kargış kavramları ile birlikte düşünülebilir (Oğuz vd. 2004: 273-274).

Ağıtlar uzun hava olarak da kabul edilir ve usulsüz türküler içinde yer alır. Genellikle birinin zamansız ölümünden sonra yakınları veya bir ağıtçı tarafından söylenen bu türkülerde, ölen kişinin özellikleri, ona karşı duyulan sevgi, yaşayışı, yaptıkları ve geride kalanların duyguları, özel bir ezgi ile söylenir. Ağıtlarda saz kullanılmaz. Ağıdın yakıldığı anda derlenmesi çok zordur, zaman geçtikten sonra derlenenler ise orijinal olma özelliğini yitirebilmektedir (Gözaydın 1989: 30).

Türk milletinde eskiden beri var olan ağıt söyleme geleneği, tarihin çeşitli devirlerinden günümüze kadar gelmiştir (Kaya 1999: 247-248). Eski Türklerde, en eski Türkçe yazılı metinler olan Orhun Abideleri'nde yağ törenlerini görülebiliyoruz. Bu törenlerde ağıt söyleyenler yogçı, sıgıtçı gibi isimler almışlardır (Ergin 2005: 8).

Çağatay Türkçesinde ağlayıcı veya ağıtçı anlamında “yığlağur” kelimesi kullanılmıştır (Kaya 1999: 248).

Anadolu'nun dört bir yanında ağıt yakma geleneği bulunsa da özellikle Toroslar, Çukurova, Kayseri ve Kahramanmaraş yörelerinde yaşayan Türk ve Yörük olan halkımız arasında ağıt yakmak daha bir yaygındır. Bu ağıtlar genellikle Avşar Ağıtları adıyla bilinmektedir (Kaya 1999: 253).

Ağıtlar söylenirken bir taraftan da çeşitli ritüellerin yerine getirildiği görülmektedir. Söz gelimi Maraş (Göksun)'da ağıtçı kadın, halkın "soyka" dediği (ölünün üzerinden çıkarılan) elbiseleri tek tek eline alır ve o şekilde ağıt yakar (Kaya 1999: 253).

Ölüm; doğum gibi, acı; sevinç gibi hayatın bir parçası...Ancak ölümün vatan için olması, savaş sırasında gerçekleşmesi insanoğlunun hem bireysel hem de toplumsal olarak karşı karşıya kaldığı çok büyük bir acıdır. Vatan uğruna ölenlerin yani şehitlerin ardından yaşanan acıların ise tarifi çok zordur.

2. Maraş Yöresi Ağıtları

Maraş yöresine ait ağıtlar, Kahramanmaraş Belediyesi'nin çıkarmış olduğu 4 ciltlik bir çalışmada toplanmıştır. Bu kadar yoğun acıların yaşandığı bir şehir için 4 cilt dolusu ağıt, az bile sayılabilir. Geçmişe yönelik ağıtların derlenmesinin zorluğu düşünülürse pek çoğunun kayıt altına alınmadığı düşünülmelidir.

Kahramanmaraş Yöresi Ağıtları adlı çalışmanın her bir cildi ortalama 450 sayfadan oluşan büyük külliyattır ve çalışmamız için bize kaynaklık etmiştir. Eserde 1. cilt Andırın Ağıtları, 2. cilt Andırın-Göksun Ağıtları, III. cilt Afşin-Zamantı Ağıtları, IV. cilt ise Elbistan Ağıtları'ndan oluşmuştur. Ağıtlar; konularına göre tasnif edilmiş, içinde acı, elem, keder taşıyan her tür ağıt çalışmada yer almıştır. Çalışma, tezlerden makalelere birçok kaynaktan faydalanılarak hazırlanmış, Maraş'a ait çeşitli konulardaki ağıtlar biraraya getirilmiştir.

Özellikle şehit olan askerler için söylenen ağıtların sayısı oldukça fazladır. Bu ağıtlar içinde dikkatimizi çeken ise konumuz gereği 93 Harbi, 1. Dünya Savaşı ve sonrasında Milli Mücadele'yi konu edinen, savaşın acılarını, şehitlerimizin kahramanlıklarını anlatan ağıtlar olmuştur. Bu ağıtlar eserde dağınık biçimde yer almaktadır. Eserde yer alan savaş konulu ağıtların sayısı 19 olarak tespit edilmiştir. Bu ağıtların kimisinde ağız özellikleri verilirken kimisi ölçünlü dilde derlenmiştir. Çalışmamızdaki ağıtlar Kahramanmaraş Yöresi Ağıtları adlı eserden aynen alınmıştır.

Maraş'ın “kahraman” olmasını sağlayan Milli Mücadele kahramanlarını da bu vesileyle saygı, minnet ve rahmetle anıyoruz.

3. Savaş Konulu Maraş Yöresi Ağıtlarının Söz Varlığı

Maraş yöresi ağıtlarının söz varlığı içinde yer alan ifadelerin, ağının tabiatı gereği acı yüklü olduğu göze çarpmaktadır. Yakın tarihlerde söylenmiş ağıtların derlenmesi bile zorken günümüze göre uzak bir zamanda söylenmiş olan savaş konulu ağıtların derlenmesi kolay değildir. Seferberlik yıllarına ait ağıtların birçoğu unutulup gitmiş, ağıtlardan günümüze kalanlar üzerinde çalışılmıştır. Ağıtlarda tespit edilen söz varlığına has unsurlar şu şekildedir:

3.1. Kalıp Sözler

Yazılı ve sözlü iletişimde bazı dil birliklerinin zamanla tamamen veya belirli bölümünün kalıplaşması sonucunda oluşan dil birimlerine “deyim”, “atasözü”, “ikileme”, “birleşik kelimeler” ve “kalıp söz veya söylem” denmektedir. Bunlar belli özellikleriyle birbirlerinden ayrılırlar.

Kalıp sözler; günlük hayatta yaşanan herhangi bir durumda, söz gelimi biriyle karşılaşıldığında selamlaşmak için, birine hal hatır sormak için, yemek yerken veya yemekten sonra, doğum, ölüm, okula başlama, evlenme, ayrılık, kavuşma gibi olaylar karşısında kullanılırlar. Ayrıca bu sözlerin insanlar arasında iletişim kurma, devam ettirme, özetleme, açıklama, konuşma sırasını değiştirme, konuşmayı sona erdirme vb. amaçları da mevcuttur (Gökdayı 2015: 3).

3.1.1. Kalıp söz veya Söz eylemler

Toplumda kalıplaşmış olarak kullanılan ifadelerden Maraş ağıtlarında rastlananlar şunlardır: Komutu veriyor, şehit verdiler, destan oldular, kefen biçti, okuntu gelmiş, hayra yordum her düşümü, düş önüme, kör etti gözümü, gadanızı alım (gadasını almak: derdini, tasasını almak), anadan yardım ayrı kalıp, (gelincağızın) kurban sana, hasretinden mecal kalmaz, dilim yoruldu, kurban olurum, elin gızı, cebinden haçlık bozdurur, gadir Mevlam etsin imdat, mekanımız olsun

cennet,görenler maşallah çeker, duracak zaman değildir, yürüyün düşman üstüne, yürüyün zalim üstüne, sana nazar mı değdi, haydi hücum, şüheda makamı, sayende düşmedi bayrak.

Örnek:

Gazi Mustafa Kemal komutu veriyor

Düşmanlar patır patır düşüyor

(Çanakkale)

Yiğitçe yüksek dağa direndiler

Doksan bin şehit verdiler

(Sarıkamış)

3.1.2.Deyimler

Gerçek anlamından az çok ayrı bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbekleri olan deyimler, Maraş ağıtlarında sıkça kullanılmıştır.

Söz gelimi; bahtı kara, yollar gözleyim, aman verme-, başa gel-, rahmete kavuş-, aman verme-, kara kışa tutulmak, yürekleri eri-, minnet duy-, beni uğratman acıya (acıya uğrat-), felek vurdu ben götürdüm (felek vur-), aklım yitirdim (aklımı yitir-), bende koymadılar akıl (akıl koyma-), kan oturur bak gözüne (gözüne kan otur-), bende koymadı akıl (akıl koyma-), felek vurdu (felek vur-), kaşın çatma-, dünya bile gam çekiyor (gam çek-), öcün alsın (öcünü alsın), kan ağla.

Örnek:

Maraş bir tepe yamacı

Belli düşmanın amacı

Gardaşımı öldürmüşler

Kan ağlasın diye bacı

(Yemen Türküleri 1)

3.1.3.Mecazlar

Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan kelimeler olan mecaz anlamlı kullanımlar ağıtlarda geçen başka bir ifade özelliğidir.

Ağıtlarda mecazî olarak kullanılan ifadeler şunlardır: Zalim ateş, yıkılsın Almanya sarayın tahtın, yaktın kadir Mevla'm sen bizi yaktın, tutuldular zalim ateşe / yürekler pişe pişe, tutuldular kara kışa, yandım göğünü göğünü, dert okuyo, gülüm dalına kondururum, ne çok yandın beli inceye, ataşımı düştü özüne, yüreğime derd oluyor, el vurup yareme, ...yanar ateşte ciğerim, elimize ataş düştü/ yanar gelir harıl harıl, ...yüz azdırır, yağlı kurşun yuva yapmış/ gül yanağa altın dişe.

3.1.4.Kargışlar (beddualar)

Kargışlar, günümüzde “*beddua*” olarak gelenek içerisinde yaşattığımız kalıplaşmış sözlere verilen isimdir. Ağıtlarda rastlanan kargışlar şunlardır: Kör olasin, yıkılsın Almanya sarayın tahtın, kellen kesile, gözü kör olasıca.

3.2.Teşhis

İnsana ait özelliklerin insan olmayan varlıklarda davarmış gibi gösterilmesiyle yapılan ve mecazlı bir anlatım özelliği olan teşhis (kişileştirme) sanatına Maraş ağıtlarında rastlamak mümkündür:

Örnek: *Yağlı kurşun yuva yapmış /gül yanağa altın dişe, sanki felek şehitlerime kefen biçti.*

3.3.Teşbih ve İstiare

Teşbih veya benzetme de denilen söz sanatına Maraş ağıtlarında rastlamak mümkündür. Ağıtlarda teşbih sanatının kullanıldığı yerler şu şekildedir: Dişleri benzer goncaya.

Şu mısralarda yapılan savaş Uhud Savaşı'na, savaşanlar Hz. Hamza'ya benzetilmiştir.

*Düşman ateşten topu sana doğru fırlatır
Hamza'ya benzeyişin Uhud'u hatırlatır
(Çanakkale Ziyareti)*

Şu ifadelerde ise benzetme sanatının bir çeşidi olan istiare bulunmaktadır: *Öldürün itin kızımı (adamı ite benzetiyor), dönmez arslan beylerim*

(beyin aslana benzetilmesi), Rum'un iti, gül kokarmış terinde (ter kokusu gül kokusuna benzetiliyor).

3.4.Ağıtlarda Geçen KişiAdları

Kişi adları (onomastik) biliminin konusuna girer. Maraş ağıtlarında yer alan kişi adları, büyük ölçüde ağıtların söylendiği kişiler olsa da, olayların içinde rol alan kişilerin adları da ağıtlarda yer almıştır. Bu adları anmak adına burada kişi adlarına yer verilmiştir. Ağıtlarda geçen adlar şunlardır: Hasan, Mehmed, Gazi Mustafa Kemal, Talat Paşa, Yahya Çavuş, Hamza, Mahir, Sinan, Mahzuni, Deniz, Hasan-Tahsin, Yavuz-Adem, Gaz Ali, İbrahim, Çapar Hasan, Hacı, Ellez, Mustafa, Gozanoğlu İrbem, Ehmet, Yakub, Hüseyin, Memmet Ali, Mulla Memmet, Hacı, Hasan Cücük, Telli Efendi, Esef Ağa, İrnir Ağa,Hürü Hatun, Omar, Hacı Ahmet Sülemen Fakı,İsmet Paşa, Ahmet Efe, Hösüyün, Dulkadiroğlu, Ali Bey, Bekir, Emin Bey, Memmet, Memiş, Yakub, Hüseyin, Gozanoğlu İrbem.

Ayrıca Türk ulusu, Türk milleti, Yunanlılar ve Rum adları da ağıtlarda geçmektedir.

3. 5.Ağıtlarda Geçen Yer Adları

Maraş ağıtlarındaki yer adlarına bakıldığında; il sınırları içindeki önemli ilçelerin, dağlar vb. coğrafi adların geçmesinin yanı sıra, savaşa gidilen başka ülkelerdeki yer adları da ağıtlarda geçmektedir. Söz gelimi; Bağdat, Maraş, Mardin, Albistan, Almanya, Gelibolu, Sakarya, Çanakkale, Sarıkamış, Ahır dağı, Kıbrıs, Pendirli, Kerem Dağı, Erzurum, Göksün (Göğsün), Binbuğa, Mısır, Taşköprü, Yemen, Bitlis, Erzurum, Uhud.

3.6.Ağıtlarda Geçen Fiiller

3.6.1.Basit Fiiller

Fiillerde günlük rutin işler devam ederken, birden yaşanan acıları anlatan fiiller göze çarpmaktadır: Pişir-, uyu-, ye-, doğra- gibi fiiller acıyı anlatan yıkıl-, haykır-, dayanma-, bayıl-, yan-, yalvar-, öl-,ağla-, gibi fiillere dönüşmektedir.

Diğer fiillerden bazıları: topla-, kaç-, gel-, çık-, gör-, var-, osandır-, nazla-, düzle-, bit-, gözle-, yak-, düş-, kork-, yürü-, koş-, başla-, ulaş-, diren-, tutul-, diren-, osandır-, nazla-, düzle-, kurtar-, dayan-, savaş-, çekil-, yaz-, bağla-, yit-, ara-, dep-, yat-, bak-, yorul-, kına-, bin-, sür-, san-, goy-, deril-, oku-, darıl-, parla-, doğ-, boşan-, döşen-, guşan-, haykır-, sür-, dön-, gel-, çalın-, topla-, öl-, deril-, (haber) sal-, duy-, ulaş-, gal-, dut-,

Olumsuzluk ekiyle kullanılan fiiler: Gezeme-, düzeme-, gelmez (haberin), dönmez.

3.6.2. Birleşik Fiiller

Yardım eyle-, yolcu et-, rahmet et-, kör ol-, destan ol-, şehit ol-.

3.7. Ağıtlardaki Ağız Özellikleri

Ağıtlar büyük ölçüde Maraş yöresinin ağız özellikleri ile dile getirilmiştir. Ağıtlardaki dilin ölçünlü dilden farklı tarafları şu şekildedir:

3.7.1. Fonetik farklılıklar:

Deptim (teptim), eyi (iyi), gardaş (kardeş), gurbanım (kurbanım), goy (koy), gedek (gidelim), gırgın gırgın (kırgın kırgın), herhal (herhalde), inneyi görmüyor gözüm (iğneyi), sufra (sofra), Hösüyün, gaşık (kaşık), galdırdık (kaldırdık), goca (koca, kocaman), gız (kız), guşan- (kuşan-), galan (kalan), gurban, guşlar, gedici, gal-, gara, dut-, fakır (fakir), mezer, ezen (ezan), hepisi (hepsi), cendermeler (jandarmalar), esker (asker), deze (teyze), taş gimi (taş gibi), Albıstan, osandır- (usandır-).

Parçalıği doğrayamam taş gimi

Pişirir pişirir yerim aş gimi

(Hasan Çavuş'un Ağdı)

Şu dördlükte ses değişimleri oldukça net bir şekilde göze çarpmaktadır.

Getme Yemen'e Yemen'e

Garışın toza dumana

Yaz mektubu sal gardaşım

Bacımı goyma gümana

(Seferberlikten dönen Göğ Osman'ın Uşakları Memmet ile Memiş'in Ağıdı)

İrbehem (İbrahim)örneğinde bir ses olayı olan metatez (göçüşme) görülmektedir.

3.7.2.Morfolojik farklılıklar:

Ağıtlarda yer alan biçim-birimlerin de Maraş ağzına uygun şekilde kullanıldığı görülmektedir: Muhacirlerinen (muhacirler ile), dert okuyo (dert okuyor), seferberlik biteneçe (seferberlik bitinceye kadar),kınaman (kınamayın),aklım yitirdim (aklımı yitirdim), n'idicin (ne edeceksin), babamoğlu (kardeşe söylenen kelime), sallaman (sallamayın), kul m'ola (kul mu ola), ayınan yıldız (ayla yıldız), duydu m'ola (duydu mu ki), n'idem (ne edeyim), acımıyom da (acımıyorum da), akar ganlanı ganlanı (kanlanarak akıyor), küsmen (küsmeysin), yıkılaçça (yıkılası), öcün alsın (öcünü alsın).

3.7.3.Leksik farklılıklar:

Ağıtlarda yer alan ve ölçünlü dilde kullanılmayan bazı kelimeler şunlardır: Emmi, bıldır (bir yıldır), dudu (papağan), yu- (yıkı-).

Gül dalında öter dudu

Göz yaşlarım yeri yudu

(Yemen Türküleri 1)

Aynı zamanda kalıp söz de olan “gadanızı alım” (gadasını almak: derdini, tasasını almak) ifadesi yine yörede kullanılan başka bir ifadedir.

3.8.İkilemeler:

Ağıtlarda ikilemeler de kullanılmıştır. Sözgelimi; sıza sıza, bölük bölük, garık garık, martin tüfek, anam bacım, ganlanı ganlanı, dilleni

dilleni, salkım saçak, ıgır ıgır, nazlı nazlı, harıl harıl, melil melil, gamlı gamlı, göğünü göğünü, pişe pişe, patır patır.

Yemen’de bir nehir var

Akar ganları ganları

Memmet’imde bir yürek var

Vurur dilleni dilleni

(Seferberlikten dönen Göğ Osman’ın Uşakları Memmet ile Memiş’in Ağdı)

Sonuç

Ölüm başta olmak üzere, acı veren olayların çok yoğun olduğu dönemlerde Anadolu insanının acıyı dile getirmek, bir nevi içinden atmak için söylediği ağıtlar; Kahraman unvanıyla anılan Maraş’ımızda da çok söylenen halk türküleriarasındadır. Bunlar sosyal hayatın dinamiklerini desteklemenin yanı sıra, dilin gücünü ve insan üzerindeki etkisini de gösteren sözlü kültür unsurlarımızdandır.

Maraş ağıtlarınınsadece derlenebilenleri 4 büyük cilt halinde yaymlanmıştır. Bu kadar çok acının çekildiği bir coğrafyada ağıtların sayısının böyle fazla olması doğaldır. Çalışmamızda sadece seferberlik konulu ağıtlar ele alındığı için toplam 19 ağıt incelenmiştir. Askerlik sırasında, terör olayları sonucu şehit olanlar hakkında söylenen ağıtlar bunlara dahil edilmemiştir. Savaş ağıtları günümüzden oldukça uzak bir zaman diliminde söylendiği için ancak dilden dile yayılan ve derlenebilenler yazılı kaynaklarda yer almıştır.

Ağıtlarda söz varlığının oldukça zengin olduğu göze çarpmaktadır. Kalıp sözler, deyimler, mecazlar, kargışlar, teşhis, teşbih, istiare gibi sanatlar, ikilemeler ağıtlardaki zengin söz varlığının delilleridir.

SAVAŞ KONULU AĞITLAR

1.Bahtı Kara Babamoğlu

Bahtı kara babamoğlu

Bir dediğin olamadı oy

Biri de Bağdat’tan çıktı

*Şu Maraş'a gelemedi
Fırlarları topluyorlar
Onlar da kaçmak derdinde oy
Hasan gardaşın mezarın
Gomşular görmüş Mardin'de
Bir bahçeye ince işim
Topla gülün destesini oy
Varıp gele osandırdım
Şu Albistan postasını
Yat da dizime nazlayım
Gara kekilin düzleyim oy
Sene bitmez yıl "on iki" ay
Hangi bir yollar gözleyim
(M.Gözükara-Ö.H.Özalp, KYA-4, 14)*

2.Hasan Çavuş'un Ağıdı

*Yıkılsın Almanya sarayın tahtın
Yaktın kadir Mevla'm sen bizi yaktın
Kör olasın seferberlik
Cahim günümüzde çıktın
Parçalığı doğrayamam taş gimi
Pişirir pişirir yerim aş gimi
Ne kadar yesem de karnım boş gimi
Aman Allah aman sen yardım eyle
(Elbistan, Erdelek Köyü, M. Gözükara, KYA-4, 23)*

3.Çanakkale

*Yedi Düveli başa geldi eminsin bak
Canla başla haykırdın yolumuz hak
Uyu Mehmed'im uyu rahmet etsin Hak
Sen düştün sayende düşmedi bayrak
Başpiskoposlar haykırıp duruyor
İşte Mehmetçiğim aman komadan yürüyor
Karşındaki düşman korkuyor
Sen düştün sayende düşmedi bayrak*

Her metre kareye 6 bin mermi düşüyor
Mehmed'im cepheden cepheye koşuyor
İşte kızıl-haç öyle başlıyor
Uyu Mehmed'im uyu rahmet etsin Hak
Sen düştün sayende düşmedi bayrak
Gelibolu, Sakarya, Çanakkale'de buluştu
Mehmed'im hedefine ulaştı
Yarıdan yarıya şehit düştü
Bunca yiğit Hakk'ın rahmetine kavuştu
Uyu Mehmed'im uyu rahmet etsin Hak
Sen düştün sayende düşmedi bayrak
Gazi Mustafa Kemal komutu veriyor
Düşmanlar patır patır düşüyor
Mehmed'im vur Allah aşkına diye haykırıyor
Uyu Mehmed'im uyu rahmet etsin Hak
Sen düştün sayende düşmedi bayrak
(M. Kartal, M.Gözükarar-Ö.H.Özalp, KYA-4, 71)

4.Sarıkamış

Türk ordusu yürüyordu
Kara kış aman vermiyordu
Tipide kahramanca direniyorlar
Dayanmayıp yürekleri eriyordu
Tutuldular kara kışa
Ne varsa geldi başa
Tutuldular zalim ateşe
Yürekler pişe pişe
Yiğitçe yüksek dağa direndiler
Doksan bin şehit verdiler
Sarıkamış ceza kurumu kurtardılar
Peygambere ordusuna adı oldular
Birbirine dayandılar
Kahramanca savaştılar
Sabahın soğuşuna dayanmayıp bayıldılar

*Dünyaya destan oldular
Talat Paşa çok gençti
Fidan gibi askerleri şehit düştü
Böylece Sarıkamış tarihe geçti
Sanki felek şehitlerime kefen biçti
(M. Kartal, M.Gözükara-Ö.H. Özalp, KYA-4, 75)*

5.Yemen Türküleri 1

*Kimse bilmez yoğunu
Yandım göğünü göğünü
Okuntu gelmiş paşadan
Güt oğlum devlet düşünü
Gül dalında öter dudu
Göz yaşlarım yeri yudu
Ne bacısı kardeşi var
Oğlum bir ocak umudu
Bir mektup yazsam Maraş'a
Varır mı ola kardeşe
Yağlı kurşun yuva yapmış
Gül yanağa altın dişe
Eğri bağlamam başımı
Hayra yordum her düşümü
Bir yiğit yitmiş ararım
Duya mı ola sesimi
Maraş bir tepe yamacı
Belli düşmanın amacı
Gardaşımı öldürmüşler
Kan ağlasın diye bacı
Yolcu ettim askerimi
Yaz ağzı arpa derimi
Döneceğin güne kadar
Çarık ederim derimi
(M.Gözükara-Ö.H.Özalp, KYA-4, 114)*

6. Çanakkale Ziyareti

Dönülmemiş geriye gitme vakti gelince
 Tarif manaya muhtaç duygular histen ince
 Ne müthiş manzaraydı “Haydi hücum!” denince
 Size minnet duyarak, el açarak yalvardım
 Benim gücüm yetseydi, ben de sizle doğardım
 Gönüldeki imandır, düşmanın yanıldığı
 Çanakkale salınır geçilir sanıldığı
 Her milletten askerın törenle anıldığı
 Mehmet’in mertliğidir nere baksan gördüğün
 Toprağı vatan yaptın; mühür senin öldüğün
 Şüheda makamından neden geri çekilsin
 Şahadet şerbetiyle çizilen bir şekilsin
 Yalnız bir takımdınız tabur bile değilsin
 Tümen gibi en uçta sen yerini alansın
 Yahya Çavuş’un ruhu torunda yakalansın
 Avcu açan “gel” diyor fark etmiştin rüyanda
 Vatan senle can buldu şehit olduğun anda
 Namus nasıl korunur örnek oldun cihanda
 Düşman ateşten topu sana doğru fırlatır
 Hamza’ya benzeyişin Uhud’u hatırlatır
 Tek vücut olmuş idi yedi düvel bir alem
 Geçilmedi, şahidi, tarihi yazan kalem
 Tekrar yine denense geçilmez Çanakkale’ın
 Kanın düştü toprağa gül kokarmış terinde
 Ya senle olsa idim, ya da senin yerinde
 (M.Gözükara-Ö.H.Özalp, KYA-4, 141).

7. Maraş Dramı

Güzel Maraş sana nazar mı değdi
 Ahır dağı neden gamlı gamlısın
 Mor kayada yiğit canlar gezerdi
 Ahır dağı niye gamlı gamlısın
 Köyler de yakıldı yanmadı dağlar

*Yavrular ezilmiş analar ağlar
Deniz'ler tükenmez damlalar çağlar
Mahir'ler hiç bitmez doğar Sinan'lar
Maraş halkı niye gamlı gamlısın
Allah deyip tespih çekip gittiler
Hakkın binasını yıkıp gittiler
Camilerden gelip, döküp gittiler
Maraş halkı niye gamlı gamlısın
Bizim inancımız söküüp gittiler
Der Mahzuni boyun eğme köpeğe
Döner kuzgun üleş pislik yemeğe
Utanyom Maraşlıyım demeğe
Maraş halkı yine gamlı gamlısın
Aşık Mahzuni Şerif*

(<https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=25682>) (Erişim ta-
rihi: 30.12.2019)

8.1974 Kıbrıs Savaşı

*Duracak zaman değildir
Yürüyen zalim üstüne
Ölen ölsün kalan yeter
Yürüyün Kıbrıs üstüne.
Gemimiz derine dalsın
Uçağımız ıslık çalsın
Türk ulusu öcün alsın
Yürüyün zalim üstüne.
Hasan- Tahsin, Yavuz-Adem
Bu uğurda öldü dedem
Düşmandan kaçanı nidem
Yürüyün düşman üstüne.
Mahzuni derTürk milleti
Kim oluyor Rum'un iti
Son bulsun savaş illeti
Yürüyün zalim üstüne....*

Aşık Mahzuni Şerif

(<https://www.bolgegundem.com/asik-mahzuni-serif-kimdir-nereli-hayati-siirleri-sarkilari-861143h.htm>) (Erişim tarihi: 30.12.2019).

9.Seferberlikten dönen Hunulu Gençlerin Ağdı

(Cihan harbinden sonra seferberlik ilan edilince Hunulu birçok genç silah altına alınır. On dört sene askerlik yapan bu gençler Sevr Antlaşması sonucu askerler terhis edilince yollara düşerek Hunu'ya geri dönmeye çalışırlar. Ancak bunlardan bazıları yolda hastalanır ölür, bazılarının ayağı kesilir, geride kalanlar Hunu'ya ulaşırlar. Fakat onlar da birkaç ay sonra vefat ederler. Bunun üzerine Hunu'da söylenen ağıt, dilden dile söylenerek günümüze kadar gelmiştir. Ağdın iki varyantı vardır.)

1.varyant

*Gaz Ali'nin oğlu İbrahim
Poşu bağlar salkım saçak
Pendirli'de Çapar Hasan
Bu yiğidi nasıl seçer
Yıkılaçça Kerem Dağı
İki uşak hasta gelmiş
Su Hacı'nın çift yiğidi
Bir garalı yasta gelmiş
Dayımında oğlu Ellez
Varmış mapus gapısına
Görenler maşallah çeker
Şu Ellez'in yapısına
Gaz Ali komşum daal mi
Cepken döşe dar geliyor
Cendermeler berk dömiş
O da bize zor geliyor
Şimdi Mustafa oğlum gelir
İğır iğır sallanarak
İnsanman berk gonuşur
Nazlı nazlı tellenerek*

*Gara duman geldi geçti
Bütün yiğitleri seçti
Pendirli'de Çapar Hasan
Uşakların önüne düştü
Vahtı geldi galan
Enin hayırsız dağımızdan
Pehlivan ıdı şu bizim uşak
Şalvar vermez köyümüzden
Bizi ekser yolladılar
Vardık mahpus kapısına
Görenler hep yardım ediyor
Şu ellerin yapısına
Hastalanmış yüz azdırır
Cebinde harçlık bozdurur
Ehmet Dayımın Ellez'i
Goluna "pazvat" yazdırır
Dezem oğlu sefil Memmet
Gadir Mevlam etsin imdat
Pehlivanlar hep toplanmış
Mekanımız olsun cennet
(Dikici vd. KYA-3, 23-24).*

10. Seferberlikten Dönen Hunulu Gençlerin Ağıdı

2. varyant

1. bölüm

*Gaz Ali'nin oğlu İbrahim
Poşu bağlar salkım saçak
Pendirli'de Çapar Hasan
Bu yiğidi nasıl seçer
Yıkılaçça Kerem Dağı
İki uşak hasta gelmiş
Su Hacı'nın çift yiğidi
Bir garalı yasta gelmiş
Dayımın da oğlu Ellez*

Varmış mapus gapısına
 Görenler maşallah çeker
 Şu Ellez'in yapısına
 Gaz Ali komşum daal mi
 Cepken döşe dar geliyor
 Cendermeler berk dömüş
 O da bize zor geliyor
 Şimdi Mustafa oğlum gelir
 İğır iğır sallanarak
 İnsanman berk gonuşur
 Nazlı nazlı tellenerek
 Yalanmış dünya yalan
 Çok olur düşmandan gülen
 Halil'in oğlu Mustafa
 Göğsün'ün suyunda kalan
 Elimize atas düştü
 Yanar gelir harul harul
 Eğri başlı goç yiğitler
 Sılam der de döner gelir
 Mustafa bahçanın gülü
 Ali de selbinin dalı
 Tez gel ergen oğlum tez gel
 Çıkar geder elin gızı
 Gozanoğlu İrbehem'in
 Divan-ı harbe vermişler
 Evreciği bozuk gelmiş
 Gurşunlarla dağlamışlar

2. bölüm

Oturdum meyva dibine
 Yaprakları seda veriyor
 Dağlar melil melil durur
 Dünya bile gam çekiyor
 Gara duman geldi geçti

*Bütün yiğitleri seçti
Pendirli'de Çapar Hasan
Uşakların önüne düştü
Vahtı gelen galan
Enin hayırsız dağımızdan
Pehlivandı şu bizim uşak
Şalvar vermez köyümüzden
Bizi esker yolladılar
Vardık mahpus gapısına
Görenler hep yardım ediyor
Şu ellerin yapısına
Hastalanmış yüz azdırır
Cebinden haçlık bozdurur
Ehmet dayının Ellezi
Goluna "pazvat" yazdırır
Dezem oğlu sefil Memmet
Gadir Mevlam etsin imdat
Pehlivanlar hep toplanmış
Mekanımız olsun cennet
(Ekici, KYA-3, 25)*

11. Çolak Bostan'ın Ağıdı

(Bu ağıt, Çolak Bostan adıyla bilinen Bostan Gevher'in 1905'te seferberlik ilan edilince Yemen'e askere gidip bir daha geri dönmemesi üzerine, anası Emine tarafından yakılır.)

*Erzurum'un sekileri
Ezen okur Fakıları
Yel değer de gelir m'ola
Bostan'ıman kokular
Yakub'umun enli döşü
Hüseyin'in çatık gaşı
Küsmen babam uşakları
Bostan hepisinin başı
(Ekici, KYA 3, 27)*

12.Seferberlikten dönen Göğ Osman'ın Uşakları Memmet ile Memiş'in Ağdı

(Bu ağıtta Yemen'e askere gidip geri dönmeyen iki kardeşin hikayesi anlatılır.)

Yemen yolları bölük bölük
 Hep yolları garık garık
 Söyle anam, ağam nerde
 Asbapları sana galık
 Yemen yolun çatmışlar
 Düşmanları atlatmışlar
 Deme emmi damat nerde
 Bomba ile patlatmışlar
 Yola oturdum gelir mi
 Gâvur çalısı salır mı
 Başına bir zat gelmişse
 Memmet'im orda galır mı
 Yemen yolu seralardı
 Dediler ki gada aldı
 Ben bana acımyom da
 Yavrularım yetim galdı
 Gara çadır is mi dutar
 Martin tüfek pas mı dutar
 Ağlayalım anam bacım
 Elin gızı yas mı dutar
 Yemen yolu çukurdandır
 Karavana bakırdandır
 Zenginimiz bedel verir
 Askerimiz fakırdandır
 Getme Yemen'e Yemen'e
 Garışın yoza dumana
 Yaz mektubu sal gardaşım
 Bacımı goyma gümana
 Tarlalarda olur gamış

Uzar geder vermez yemiş
Şu Yemen'de can verenler
Biri Memmet biri Memiş
Yemen'de bir nehir var
Akar ganlanı ganlanı
Memmet'imde bir yürek var
Vurur dilleni dilleni
Yemen yolunu oymazsak
Mezerin yerini bilmezsek
Düşamanı yenerler mi ki
Bitlis'in önü sekili
Alnında deste kekili
Gıyma gadir Mevlam gıyma
Beş bire yetim vekili
Aha Memiş'in başlığı
Orda tükenmiş haçlığı
Gözü kör olasıca Eşe
Nasıl alyon dışlığı
Çoban davar beriler mi
Çağırsam eller duyar mı
Ne deyim elin oğluna
İki elim galdı goynuna

(Hüsne Belli Atmalı ve Abdullah Çelik'ten derlenmiştir.) (KYA III,

28)

13.Yemen Şehitlerine Ağıt

Evelden kapı açıldı
Altından keçe biçildi
Ergen olanlar seçildi
Ya ben n'idem boyununu
Bir ok attım sarı saza
Okum gitti sıza sıza
Aşiretten anam gıza
Dıysa o da gelir bize

Kaya dibinde beşine
 Guşlar gonar üleşine
 Şu şehide haber salsam
 Ulaşır mı ki eşime
 Şu Beze'de olan kişi
 Eşim bacım duydu m'ola
 İnce eşimin gözünü
 Böcükler de oydu m'ola
 Gedicim gediciyim
 Elinizi nediciyim
 Kurban olayım komşular
 Çölbağame atıcıyım
 (Döndü ALKILIÇ'tan Serdar SİĞİNİR tarafından derlenmiştir.)

(KYA 3, 30)

14. Şehide Ağıt

Mızıkalar çalmıyor
 On altılı gelsin diye
 On beşliden asker mi olur
 Topluyorlar ölsün diye
 Askerler geldi derildi
 Söylerim dilim yoruldu
 Kurban olurum yüzbaşı
 Biri Gazze'de vuruldu
 Firarları topluyorlar
 Onlar da kaçmak derdinde
 Kurban olurum yüzbaşı
 Biri vuruldu Mardin'de
 Hükümet işini şaşırıldı
 Büyük küçük hep deşirdi
 Kör olası Yunanlılar
 Birine bomba düşürdü
 Deponun da önü çarşı
 Oturmuşlar karşı karşı

*Serbest gezin on altlıklar
İzin veriyor binbaş
Deponun da önü çarşı
Geziyorlar karşı karşı
İnc'ışimi sen mi yazdın
Baş deftere sen binbaş
(Ahmet Duran Yılmaz ile yapılan görüşmede Abdülaziz Yılmaz tara-
fından derlenmiştir.) (KYA 3, 31)*

15. Gülveren Köyünden Alaybeyi Sipahi Dulkadiroğlu Ali Bey'in Şehit Oğulları Bekir Bey ve Emin Bey Ağdı

*Dulkadiroğlu taht sahibi sözü kanun
Ali Bey alıpta kucağından Bekir'i yola düşür
Anadan yardan ayrı kalıp süngüyü sür
El vurup yareme haykırsam döner mi Bey'im
Kanlı gömleğin bulsam öperim
Gelmez haberin de yanar ateşte ciğerim
Oğlunda sana benzer Dulkadir Bey'im
Gelir mi salsam azuğım sana benim
Emin Bey'im kaşın çatma
Anan ardın sıra okur akşam sabaha
Bir beşiğin sallanmadı diye ağlar köyün sana
Dön de gel de davullar vurulsun gelinceğizın kurban sana
Ah n'idem Beyler dönmez arslan beylerim
Çatıp tüfengi yağmurda yıkanır beylerim
Hasretinden mecal kalmaz tutmaz ellerim
Ah Ali Bey'im kır atını sür de getir Beylerim
(KYA 3, 418)*

16. 93'te Şehit Olan Askerlerin Ağdı

*Erzurum'u dersen demir eşiktir
Sofrası dökülmüş altın gaşıktır
Nice gelin verdik yanı beşikli
Gelinlerin esir geden Erzurum
Galdırdık halıyı serdik hasırı*

*Biz de teslim ettik goca Mısır'ı
 Deftere yazdılar on bin esiri
 Tüm gençlerin esir geden Erzurum
 Yine mi doğuyor ayman yıldız
 Savaşlar oluyor geceli gündüz
 Deftere yazdılar on yedi bin kız
 Genç kızların esir geden Erzurum
 Taşköprü'ye varınca bendim boşandı
 Pala bıyıklar yere döşendi
 Sırmalı palaskamı kimler guşandı
 Eli göçmüş kendi galan Erzurum
 (Ali Çavuş, KYA 1, 233)*

17. Avşar Hüseyin'in Ağıdı

(Bir kadın, muharebeye giden eşine kadın beddua eder ve “Sen giden de kellen gele” der. Ancak eşi Hüseyin savaşta ölünce çok üzülür ve şu ağıdı yakar.)

*Hösüyün'üm Bey dediğim
 Ağlar olsun yediğim
 Yüreğime derd oluyor
 Kellen kesile dediğim
 Yoruldum yerde oturdum
 Felek vurdu ben götürdüm
 Gadanıza alım eller
 Kellesiz üleş getirdim
 (Süleyman Bal, KYA 1, 234)*

18. Hasan İle Cücük'ün Ağıdı

(Yemen Savaşı'nda şehit olanlar için söylenen ağıttır.)

*Yoruldum yola oturdum
 Felek vurdu ben götürdüm
 Gardaş şehit olmuş denince
 Kınaman aklım yitirdim
 Binmiş ata sürmüş hara*

*Kavgayı düğün mü sandın
N'idicin babamoğlu
Bunu bir oyun mu sandın
Soğuk yaylaların kıyası
Belli olur insanın iyisi
Çitleri salmam demiş
Ordu şehitler dayısı
Hasan Cücük şehitlerim
Bende koymadılar akıl
Bizim uşak harbe girmiş
Gelinler sallaman kekil
Gelin gurbanım saçına
Kekilini goy içine
Düş önüme Telli Efendi
Gedek ordunun içine
Esef Ağa'ı bindiririm
İrnir Ağa'ı indiririm
Hasan Cücük şehitlerim
Gülüm dalına kondururum
Ne ağlarsın gırgın gırgın
Ölümden mi oldun yorgun
Çitlerim gelmem demiş
Herhal babasına gırgın
Ne çok yandın beli inceye
Dişleri benzer goncaya
Hele ağlama Hürü Hatun
Belki gettiler yoncaya
Ataşmı düştü özüne
Kan oturur bak gözüne
Hele ağlama Hürü Hatun
Hakkını al dizine
Omar'ın haberin aldım
Cücük kimin kapısında
Çitlerim dolanmıyor*

Koca örtme yapısında
 Hasan'ım aldı özümü
 Cücük kör etti gözümü
 El oğlu elde çok demiş
 Öldürün itin kızını
 On iki emmim uşağı
 Bende koymadı akıl
 Bizim uşak harbe girmiş
 Gelinler sallaman kekil
 Omar'ım oğlaktan gelir
 Cücük'üm başın bekliyor
 Tez gelesin kuzularım
 Ananız hısta saklıyor
 Göksün'den cerrah getirdim
 Ne var bunun yarasında
 Omar da öldü, Cücük de öldü
 Bir hafta var arasında
 Dizliyorum dizin dizin
 İnneyi görmüyor gözüm
 Hasan Cücük diye diye
 Ahrete kalmadı yüzüm
 Üstlerinin amirleri
 Merhametli kul m'ola
 Uşak harpten derilince
 Aç mısınız der m'ola
 Hacı Ahmet Sülemani Fakı
 İsmet Paşa'dan geldi koku
 Bir fermanın daha aldım
 Şu mektubu doğru oku
 Cücük öldü deyince
 Çiçek açmış yer yarılmış
 Şehide ağlanmaz diye
 Ahmet Efe darılmış
 Başına keten alıp da

*Sele serpe gezemedim
Dört gardaşla üç bacıyı
Bir sufraya düzemedim
Karlı dere kar yatağı
Binbuğa'da sümbül biteği
Bıldır gelin olan bacım
Parlar atlas eteği*

(Hasan ile Cüçük'ün bacısı Hürü Hanım'dan derlenmiştir.) (KYA 2, 242-244)

18. Şehit Mehmet Dede Ağıdı

(Ağıt 1. Dünya Savaşı ile ilgilidir.)

*Kimsem yok da kele eller
Deliklere çapıt deptim
Tez gelesin Memmet Ali'm
Muhacirlerinden yattım
Biri Memmet biri Ali
Beni uğratman acıya
Tez gelesin Mulla Memmet
Meriş dert okuyo Hacı'ya
Sarı sümbül sokunmuşsun
Bucağın hangisini yaktın
Seferberlik biteneçe
Kardaşına eyi baktın*
(Koca, KYA 2, 246)

Kısaltmalar

KYA: Kahramanmaraş Yöresi Ağıtları.

Kaynakça

Aça, M., H. Gökalp, İ. Kocakaplan, **Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi**, Kesit Yayınları, Ankara, 2011.

Elçin, Ş., **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, 1986.

- Ergin, M., **Orhun Abideleri**, 35. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Gökdayı, H. (2015) **Türkçede Kalıp Sözler**, İstanbul: Kriter Basın Yayım Dağıtım.
- Görkem, İ., Türk Edebiyatında Ağıtlar Çukurova Ağıtları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.
- Gözyayın, N., Anonim Halk Şiiri Üzerine, **Türk Dili**, Ocak-Haziran 1989, Sayı: 445-450, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Gözükara, M., M. Özalp, Ö. Hakan, **Elbistan Ağıtları**, Özgü Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kaya, D., **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- Uzun, O., M. Temiz, H. İ. Özdemir, **Kahramanmaraş Yöresi Ağıtları**, 4 Cilt, Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, Kahramanmaraş, 2012.
- (<https://www.bolgegundem.com/asik-mahzuni-serif-kimdir-nereli-hayati-siirleri-sarkilari-861143h.htm>) (Erişim tarihi: 30.12.2019).
- (<https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=25682>) (Erişim tarihi: 30.12.2019).

FOTOĞRAFLAR

Sayın Prof. Dr. Hale ŐIVGIN Sayın Prof. Dr. NeĒla GŪNAY Sayın Timsal
KARABEKİR

Sayın Prof. Dr. Öcal OĞUZ, Sayın Sayın Prof. Dr. İbrahim SOLAK

Sayın Prof. Dr. Öcal Oğuz, ,Gör. Rukiye Kaya, Prof Dr.Yasemin Korkmaz.
Doç. Dr. Nurgül BEGİÇ öğrencilerle

Sergiden

